

Mülkiye Dergisi

eleştirel bir sosyal bilimler dergisidir.

2022 46(1)

Mülkiye Dergisi

Mülkiyeliler Birliği Genel Merkezi Yayın Organı

Sahibi

İlker Akcasoy

Genel Yayın Yönetmeni - Editör

Emel Memiş Parmaksız

Editör Yardımcıları

Gülçin Özge Tan- Nuray Şahin- Aslı Yılmaz Uçar

Alan Editörleri

Dinçer Demirkent- Ünsal Doğan Başkır

Teknik Editörler

Cem Akın- Erkan Muniroğlu

Yazı İşleri Müdürü

İlker Akcasoy

Koordinasyon

Elif Karakurt

Yönetim Yeri

Konur Sokak No: 1 06640 Kızılay / ANKARA

Tel: (312) 418 55 72 - 418 82 98

Faks: (312) 419 13 73

mulkiyederigi.info e-posta: mulkiyederigi@mulkiye.org.tr

Kapak ve Sayfa Tasarımı

Ergin Şafak Dikmen

Dizgi

Erkan Muniroğlu

Web Sayfası Sorumlusu

Cem Akın- Erkan Muniroğlu

Baskı

Eğiten Matbaacılık

Zübeyde Hanım Mah. Düzgün Sk. No:7 Altındağ/ANKARA, Sertifika No:47083

Basım tarihi:

14 Mart 2022

Bahar 2022 46(1)

Mülkiye Dergisi, yılda dört sayı olarak yayımlanan hakemli bir dergidir, Yayın Etiği Komitesi (COPE) üyesidir ve ULAKBİM-TR Dizin, ASOS Index ile EBSCO-Political Science Complete veritabanlarınınca taranmaktadır.

DANIŐMA KURULU

Mehmet Ali Ağaoğulları (AÜ SBF Emekli)
Sina Akőın (AÜ SBF Emekli)
H Faruk Alpkaya (AÜ SBF Emekli)
Kerem Altıparmak (İnsan Hakları Okulu)
İlker Ataç (Viyana Üniversitesi)
Suavi Aydın (Hacettepe Üniversitesi)
İletişim Fakültesi)
Ahmet Murat Ayaç (AÜ SBF)
Korkut Boratav (AÜ SBF Emekli)
Meral Özbek Bostancıoğlu (MSGSÜ Fen
Edebiyat Fakültesi)
Gamze Çavdar (Colorado Eyalet
Üniversitesi)
Nur Betül Çelik (AÜ İLEF Emekli)
Gülten Demir (Marmara Üniversitesi,
SBMYO, Dış Ticaret Bölümü)
Yücel Demirer (Kocaeli Üniversitesi İİBF
Emekli)
Bülent Duru (AÜ SBF)
Nilgün Erdem (AÜ SBF Emekli)
Korkut Ertürk (Utah Üniversitesi)
Aslı Iğsız (New York Üniversitesi)
Cevahir Kayam (İstanbul Üniversitesi
AİİTE)
Uygur Kocabaşoğlu (İzmir Ekonomi
Üniversitesi)

Levent Köker (Atılım Üniversitesi)
Ahmet Haőım Köse (AÜ SBF Emekli)
Bilsay Kuruç (AÜ SBF Emekli)
Ahmet Makal (AÜ SBF Emekli)
őebnem Oğuz (Başkent Üniversitesi İİBF)
Kerem Öktem (Oxford Üniversitesi)
őennur Özdemir (AÜ SBF Emekli)
Alev Özkazanç (AÜ SBF Emekli)
Maria Pia Pedani (Venedik Ca' Foscari
Üniversitesi)
Türkan Sancar (AÜ HF)
Ömür Sezgin (AÜ SBF Emekli)
Sinan Sönmez (Atılım Üniversitesi
İşletme Fakültesi)
Belkis Ayhan Tarhan (Lefke Avrupa
Üniversitesi)
Erel Tellal (AÜ SBF)
Taner Timur (AÜ SBF Emekli)
Gülay Toksöz (AÜ SBF Emekli)
İlhan Uzgel (AÜ SBF Emekli)
Galip Yalman (ODTÜ İİBF Emekli)
Yavuz Yaşar (Denver Üniversitesi)
Aybige Yılmaz (Kingston Üniversitesi)
Filiz Çulha Zabcı (AÜ SBF)
Erik Jan Zürcher (Leiden Üniversitesi,
Bölge Çalışmaları Enstitüsü)

YAYIN KURULU

Aslı Yılmaz Uçar (Altınbaő Üniversitesi)
Cem Akın (Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi)
Cengiz Ekiz (Abant İzzet Baysal
Üniversitesi)
Dinçer Demirkent (İnsan Hakları Okulu)
Ece Kocabiçak (The Open University)
Emel Memiş (Ankara Üniversitesi)
Esra Sarioğlu (Max Planck Institute)

Ferda Dönmez (Ankara Üniversitesi)
Meltem Kayıran (Ankara Üniversitesi)
Recep Aydın (Hitit Üniversitesi)
Ünsal Doğan Başkır (İzmir Ekonomi
Üniversitesi)
Yasemin Dildar (California State
University)

İçindekiler

Yeni sayıda... - 1

Makale

Yeni Emperyalizm ve Salgın Hastalıklar- 4

Evrım Yılmaz

Küresel Kapitalizmle Bütünleşme Sürecinde Arjantin'de Köylülük: Sorunlar ve Örgütlenmeler- 36

Ezgi Turmuş Binici

Toprağa Dönüşçüler: Türkiye Özelinde Bir Saha Araştırması- 63

Sabriye Ak Kuran- Hikmet Kuran

Şüphecilik, Düzenleme, Uzlaş: Batı Muhafazakâr Düşüncesinde Çevresel Meselelere Yaklaşımlar ve Eko-Muhafazakârlığın Görünümleri- 100

Önder Güneş

Sosyal Bilimlerde Yeni Açılımlar: Yeni Materyalizm ve Minör Bilim- 137

Özlem Avcı Aksoy

Türkiye'de Düşünce Kuruluşları: Politik Bilginin Çeşitliliği, İmkânı ve Sınırlılıkları- 163

Mehmet Münip Babur- Nadir Suğur

Gri Bölgede Demokratikleşme ve Hükümet Sistemleri: Demokratik Konsolidasyon ve Siyasal İstikrarın Rolü- 202

Emre Taşkiran

Türkiye'de 1950'li Yıllarda Tüketim Kültürünün Gelişiminin Politik Bağlantıları Üzerine Bir Okuma- 225

Nermin Kılıç Akoğlan

Olağanüstü Halin Teolojik-Politik Soy Kütüğü ve Bir OHAL Cumhuriyeti Olarak İsrail- 250

Yunus Can Polat

Halkçılık İlkesinin Bedene Yansıması: Türkiye’de Ulus İnşası ve Kıyafet Meselesi- 276
Mustafa Doğanoğlu

Yorum

Asgari Ücret Tuzacı- 297
Aziz Çelik

Kitap İncelemesi

Kriz Hali ve Devlet- 305
İbrahim Özmen

Ruh ve Beden: Acemi Bir Boksörün Defterleri- 315
Elifcan Duygun

In Memoriam

Tuncer Bulutay’ın Anısına-322
Yılmaz Akyüz- Hasan Ersel- Ercan Uygur- Nuri Yıldırım

Prof. Dr. Tuncer Bulutay’ı Tanımak-327
Konferans Çözümlemesi

Bir Bilim İnsanın, Tuncer Bulutay'ın Ardından- 352
Selim Soydemir

Çağrı Metinleri- 359

Mülkiye Dergisi Yayın İlkeleri ve Yazım Kuralları- 363

Yeni Sayıda...

Mülkiye Dergisi, yarım asrı geçen yayın serüveninin izinde, sosyal bilimler alanına 2022 yılının ilk sayısı ile katkı sunmaya devam ediyor. Topluma dayatılan sorunları farklı eksenlerde ele alan makaleler, bu sayının genel çerçevesini oluşturmaktadır. Böylece, sosyal bilimlerin disiplinler arası ilişkilerden bağımsız düşünülemediği gerçeğini bir kez daha okurlarına sunmayı amaçlamaktadır.

Dergimizde ilk olarak, Evrim Yılmaz'ın kaleme aldığı "Yeni Emperyalizm ve Salgın Hastalıklar" makalesi, iki yılı aşkın süredir tüm dünyayı derinden etkileyen Koronavirüs gibi salgın hastalıkların ortaya çıkışı ve yayılma sürecini endüstriyel üretim perspektifinden ele alıyor ve çokuluslu şirketlerin kâr hırsıyla hareket etmelerinin yarattığı ekolojik yıkımları gözler önüne seriyor.

Ezgi Turmuş Binici'nin "Küresel Kapitalizmle Bütünleşme Sürecinde Arjantin'de Köylülük: Sorunlar ve Örgütlenmeler" başlıklı makalesi yer alıyor. Yazar, kırsal alanların hâlihazırda yaşadığı sorunların küresel kapitalizmin kıskaçına girme sürecinde Arjantin'de yaşanan köylü örgütlenmelerini ve mücadele süreçlerini anlatarak, diğer çevre ülkelere de örnek teşkil ettiğini gösteriyor.

"Toprağa Dönüşçüler: Türkiye Özelinde Bir Saha Araştırması" makalesiyle Sabriye Ak Kuran ve Hikmet Kuran, köyden kente göçün, son yirmi yıldır kentlerden kırsal alanlara doğru, tersine göç olarak yaşandığını, toprağa dönüş hareketi temelinde ne anlam ifade ettiğini, ekonomik, kültürel, ekolojik ve politik sebeplerini irdeleyerek Türkiye'de 'toprağa dönüşçüler'le yaptıkları mülakatlar sonucunda bir profil çıkarmayı ve ilerleyen yıllarda sıklıkla karşılaşacağımız bu insanları bizlere tanıdık kılmayı amaçlıyorlar.

"Şüphencilik, Düzenleme, Uzlaş: Batı Muhafazakâr Düşüncesinde Çevresel Meselelere Yaklaşımlar ve Eko-Muhafazakârlığın Görünümleri" makalesiyle Önder Güneş, çevresel kaygılara yönelik şüpheli ve reddiyeci muhafazakâr tutuma karşı tepki koyan eko-muhafazakâr görüşe odaklanıyor. Güneş, eko-muhafazakârlığın düşünsel arka planını çözümlenmeye çalışmanın yanı sıra ekolojik sorunlar karşısındaki tutumlarını da tartışıyor. Yazar ayrıca, muhafazakârların şüpheli/reddiyeci tutumunu ve sonrasında uzlaşya giden sürecin toplumsal, ekonomik ve politik arka planını da ele alıyor.

"Sosyal Bilimlerde Yeni Açılımlar: Yeni Materyalizm ve Minör Bilim" başlıklı makalesiyle Özlem Avcı Aksoy, sosyal bilim alanlarının dinamik ve değişken yapısının metodolojik olarak da yeni yaklaşımlara gebe olduğunu geleneksel yaklaşımları eleştirerek yeni metodolojik yaklaşımları tartışmaya açıyor. Bu yönüyle makale, maddeyi ve maddeye yaklaşımı yeniden tanımlayan 'yeni materyalizm' kavramını ve 'minör bilim' anlayışına yeni metodolojik perspektiften bakılması gerektiğinin altını çiziyor.

Mehmet Münip Babur ve Nadir Suğur'un "Türkiye'de Düşünce Kuruluşları: Politik Bilginin Çeşitliliği, İmkânı ve Sınırlılıkları" makalelerinde, 1990'lı yıllardan itibaren sayıları hızla artan ve önemli bir aktör haline gelen düşünce kuruluşlarının küresel ve ulusal düzeyde karar alma mekanizmalarındaki etkisinin yadsınamaz olduğunu belirtiyorlar. Babur ve Suğur, Türkiye'deki düşünce kuruluşlarının bilgi üretim alanındaki etkinliğinden ve ürettikleri bilgilerin çeşitliliğinden bahsederek politik alanın inşasındaki rollerine odaklanıyorlar. Bu doğrultuda yazarlar, çeşitli düşünce kuruluşlarının internet sitelerinden, raporlarından edindiği bilgilerle içerik analizi yapmış ve temsilcileriyle de mülakatlar gerçekleştirmişlerdir.

Emre Taşkıran "Gri Bölgede Demokratikleşme ve Hükümet Sistemleri: Demokratik Konsolidasyon ve Siyasal İstikrarın Rolü" başlıklı makalesinde, kurumlar ve demokratikleşme ilişkisini "Yeni Kurumsalcılık" yaklaşımı üzerinden parlamenter ve başkanlık sistemleri çerçevesinde tartışmaya sunuyor. Siyasal rejimlerin hibrid hale geldiği "gri bölge"lerdeki kategorilerin, hükümet sistemlerinde de var olabileceği öneriler sunuyor.

Nermin Kılıç Akoğlan "Türkiye'de 1950'li Yıllarda Tüketim Kültürünün Gelişiminin Politik Bağlamları Üzerine Bir Okuma" başlıklı makalesinde, II. Dünya Savaşı sonrasında kapitalist üretim gelişmeleriyle tüm dünyaya yayılan tüketim kültürünü odağına alıyor ve 1950'li yıllarla birlikte Türkiye'de gelişen tüketim kültürünün modernleşme, kalkınma gibi politik bağlamlara yoğunlaşarak açıklanabileceğini savlıyor. Bu doğrultuda, arka planına tüketim kültürünün dünyadaki tarihsel gelişimini alan yazar, tüketim kültürünün Türkiye'deki tarihini anlatıyor ve 1950'li yıllarda tüketim kültürünün Türkiye'de nasıl sonuçlar doğurduğu üzerine odaklanıyor.

Yunus Can Polat "Olağanüstü Halin Teolojik-Politik Soy Kütüğü ve Bir OHAL Cumhuriyeti Olarak İsrail" başlıklı makalesinde, 'olağanüstü hâl'i kavramsal düzlemde irdeleyerek kavramın hangi amaçla kullanıldığını anlatıyor ve modern devletin meşruiyetini yeniden üretebilmesindeki önemli fonksiyonuna vurgu yapıyor. Polat, İsrail devletinin OHAL'i nasıl ve hangi amaçlarla kullandığını makalesinde açıklıyor.

"Halkçılık İlkesinin Bedene Yansıması: Türkiye'de Ulus İnşası ve Kıyafet Meselesi" makalesinde Mustafa Doğanoglu, bedeni fiziksel bir varlık olmanın ötesine taşıyarak onun toplumsal, politik ve sınıfsal yanlarına dikkat çekiyor. Bedenin nasıl giyindiği ile ulusal kimliğin ilişkisine dikkat çeken Doğanoglu, Türkiye'de ulus inşasının kılık-kıyafet üzerinden nasıl okunabileceğini de okurlarımıza sunuyor.

Dergimizin yorum kısmında ise önemli bir sosyal politika aracı olan asgari ücreti ele alan Aziz Çelik'in yazısı bulunmaktadır. Çelik, asgari ücret tuzağını sayısal verilerle açıklarken, asgari ücretin genel ücret düzeyine yaklaşmasının

yarattığı ve yaratacağı sonuçları gözler önüne sererek buna karşı “ne yapılmalı?” yı anlatıyor.

Dergimizde bu sayıda iki tane kitap incelemesi bulunuyor. İlki, İbrahim Özmen’in Zygmunt Bauman ve Carlo Bordoni’nin kaleme aldığı “Kriz Hali ve Devlet” kitabı üzerine olan incelemesidir. Özmen, 2008 krizinin etkilerine dair saptamaların eserde farklı iz düşümlerle ele alındığını belirtiyor. Elifcan Duygun’un yazısı ise dergideki ikinci kitap inceleme yazısıdır. Duygun, Loic J. Wacquant’ın Ruh ve Beden Acemi Bir Boksörün Defterleri eserini merceğine alıyor ve kitabı genel olarak ‘dıştan içe bir yolculuk’ olarak tanımlıyor.

Dergimizin In Memoriam kısmında ise yakın zamanda yitirdiğimiz hocamız Tuncer Bulutay’ı anıyoruz. 12 Eylül karanlığının akademiye vurduğu darbeyle özdeşleşen meşhur sarı zarflarının ilk muhatabı, iktisat bilimine ömrünü adanmış, futbolu adeta Galeano titizliğinde yorumlayan, Mülkiyeli olduğu kadar Trabzonsporlu olan, hocaların hocası Tuncer Bulutay’ı 7 Aralık 2021’de sonsuzluğa uğurladık. Bu sayımızda, Mülkiye İktisat bölümünün, hocamızın dostlarıyla ve öğrencileriyle SBF Aziz Köklü Salonu’nda gerçekleştirdiği anma törenindeki konuşmalara yer veriyoruz. Anma konuşmalarını deşifre eden öğrencilerimize teşekkür ediyoruz. Hocamızı bir kez daha saygıyla ve özlemlerle anıyoruz.

Dergimizin bu sayısında ayrıca 2023 yılında çıkaracağımız iki sayı için çağrı metinleri de yer alıyor. Mülkiye Dergisinin yeni editöryel ekibi olarak, 2023 Mart sayısını “Feminist Politika: Eşit Yaşam ve Eşit Vatandaşlık Hakkı” temasına ayıracak ve ayrıca, Cumhuriyet’in 100. yılına binaen hazırlanacak “Cumhuriyet Özel Sayısı”nı Ekim 2023’te siz okurlarımıza sunacağız. Katkılarınız bizleri mutlu edecektir.

Mülkiye Dergisinin bu sayısının yayına hazırlanmasında şüphesiz, teşekkürlerin az kalacağı bir ekip var. Editöryel ekibimize, Derginin dizgisini yapan Erkan Muniroğlu’na ve Cem Akın’a, Yayın Kurulu üyelerine, yazılarıyla sayıyı çıkarmamızı sağlayan yazarlara ve makaleleri değerlendiren hakemlere Mülkiye Dergisi adına teşekkürü bir borç biliriz.

Yeni sayıda görüşmek ümidiyle...

Gülçin Özge Tan

Nuray Şahin

Emel Memiş

Yeni Emperyalizm ve Salgın Hastalıklar

Evrım Yılmaz, Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi

E-posta: evrimdir@hotmail.com

Özet

Bu çalışmada, son yıllarda gelişen SARS, ebola, domuz gribi, kuş gribi ve son olarak koronavirüs gibi hayvanlardan insanlara geçebilen salgın hastalıkların ortaya çıkma ve yayılma süreci, endüstriyel monokültür tarım ve hayvancılık yapan şirketlerin eylemleri ve küresel gıda rejiminin bir parçası olarak meta zincirleriyle yaratılan “metabolik yarılma” temelinde analiz edilmektedir. Birikim rejimindeki değişime tarihsel-materyalist bir perspektifle yaklaşıldığında, koronavirüs gibi tehlikeli virüslerin periyodik, episodik veya rastlantısal olarak değil, yeni emperyalizmin meta zincirlerine dayalı olarak yarattığı bir dizi ilişkisel faktörün sonucu olarak ortaya çıktığı görülmektedir. Bu çalışmada ayrıntılı olarak ele alınan bu faktörler şu şekilde sıralanabilir: 1) düşük maliyetli tarımsal üretim için çokuluslu şirketler tarafından Global Güneyde ucuz toprakların gasp edilmesi ve ucuz emek avantajından faydalanılması bağlamında yapılan küresel toprak ve emek arbitrajı, 2) monokültüre dayalı küresel tarım ticaretinin büyümesiyle, virüslerin kontrol altında olduğu vahşi habitatların yıkımı, vahşi canlı türlerinin yaşadıkları çevreden kopararak hayatta kalma aktivitelerinin bozulması ve virüslerin vahşi hayvanlardan evcil hayvanlara bulaşması, 3) kent çevresindeki meta zincirleriyle en derinlerdeki hinterlandlardan canlı hayvanlar ve emekçiler vasıtasıyla virüslerin nakledilmesi, 4) endüstriyel hayvancılıktaki yoğun ve esnek üretim pratiklerinin doğal seçilimi ortadan kaldırması ve salgın haline gelen hastalıklar ilk nerede çıkarsa çıksın, şirketlerin ticaret ağlarının hayvan sürülerinin bölgeden bölgeye taşınması sonucu evrimleşen virüsleri çok kısa bir sürede dünyaya yayması. Sermaye birikimi ve kâr güdüsüyle şekillenen bu faktörler, tüm medeniyeti tehdit eden gezegensel boyutta bir ekolojik ve epidemiyolojik krizin hızla gelişmesine neden olmaktadır. Denizaşırı endüstriyel tarım ve hayvancılık, hızlı ormansızlaşma, bağışıklık sistemi elimine edilmiş hayvanların monokültür üretimi ve vahşi hayvan pazarları, ekolojileri ve türler arasındaki ilişkileri yıkıma uğratarak ölümcül virüslerin yayılma koşullarını yaratmaktadır. Bu anlamda kapitalizmin bugünkü aşaması, yeni salgınlara karşı mevcut üretim, dağıtım ve tüketim ilişkileriyle biyolojik ve ekonomik olarak sürdürülemez bir yapıya dönüşmüştür. Bir alternatif olarak insanları doğanın yenilenme çevrimlerine yeniden dahil edecek müştereklere dayalı polikültür üretim ise monokültür tarım, ormansızlaşma ve endüstriyel hayvancılık kökenli yeni virüs salgınlarının ortaya çıkmasını önleyecek sürdürülebilir bir sistem olarak büyük potansiyel barındırmaktadır.

Anahtar Sözcükler: Yeni emperyalizm, Meta zincirleri, Endüstriyel tarım ve hayvancılık, Metabolik yarılma, Salgın hastalıklar.

The New Imperialism and Epidemics

Abstract

In this study, the emergence and spread process of epidemic diseases that can be transmitted from animals to humans such as SARS, ebola, swine influenza, avian influenza and finally coronavirus, is analyzed in the context of the actions of industrial agriculture and livestock companies and "the metabolic rift" created by commodity chains as part of the global food regime. When approaching the change in the regime of accumulation from a historical materialist perspective, it is seen that dangerous viruses such as coronavirus did not occur periodically, episodically or accidentally, but as a result of a series of relational factors created by the commodity chains of the new imperialism. These factors, which are discussed in detail in this study, can be listed as follows: 1) Global land and labor arbitrage in the Global South by multinational corporations for low-cost agricultural production, which means grabbing cheap land and taking advantage of cheap labor, 2) the destruction of wild habitats where viruses are under control, the disruption of the survival activities of wild species and the transmission of viruses from wild animals to domestic animals as a result of the growth of the monoculture-based global agricultural trade, 3) the transport of viruses by animals and laborers from the deepest hinterlands through commodity chains around the city, 4) the elimination of natural selection through intensive and just-in-time production practices in industrial livestock, and the spread of viruses around the world that have evolved as a result of the movement of animal herds to various regions by the trade networks of companies. These factors, shaped by capital accumulation and profit motive, lead to the rapid development of a planetary ecological and epidemiological crisis that threatens all civilization. Offshore industrial agriculture and livestock, rapid deforestation, monoculture production of immune-eliminated animals, and wild animal markets create conditions for the spread of deadly viruses by destroying ecology and relationships between species. In this sense, the current stage of capitalism has turned into a biologically and economically unsustainable structure with the existing production, distribution and consumption relations against new epidemics. As an alternative, a commons-based polycultural production that will reintegrate humanity into the renewal cycles of nature has great potential as a sustainable system that will prevent the emergence of new virus outbreaks originating from monoculture agriculture, deforestation and industrial animal livestock.

Keywords: New imperialism, Commodity chains, Industrial agriculture and livestock, Metabolic rift, Epidemics.

Giriş

Günümüzde insanlarda en yaygın olarak görülen salgın hastalıkların çoğunun, tarımsal ve endüstriyel yöntemlerdeki gelişmelerin ve ekolojik değişimlerin bir uzantısı olarak ilk defa antik medeniyetlerde ortaya çıktığı bilinmektedir.

Örneğin çiftlik hayvancılığının gelişmesiyle insanlara difteri, influenza, kızamık, kabakulak, veba, boğmaca ve tüberküloz gibi hastalıklar bulaşmıştır. Ayrıca ekolojik değişimler algilerden kolera, kuşlardan sıtma ve vahşi primatlardan HIV/AIDS gibi hastalıkların bulaşmasına neden olmuştur (Wallace vd., 2015: 69). Özellikle üretim yöntemlerindeki değişimlere paralel olarak çevresel tahribatın artması, demografik değişimlerin hızlanması ve yeni yerleşim mekanlarının oluşması, virüslerin yayılması için uygun koşullar yaratan önemli etkenler olarak görülmektedir.

Daha yakın tarihte ortaya çıkan salgın hastalıklar da benzer dinamiklerin bir sonucu olarak yorumlanabilir. SARS, MERS, kuş gribi ve domuz gribi gibi hayvanlardan insanlara geçen bulaşıcı hastalıkların, ulusötesi finansal ve üretken sermaye zincirlerinin bulunduğu; ihracat amacıyla tarım alanları, ormanları ve meralarında yoğun üretim yapılan bölgelerde ortaya çıktığı görülmektedir (Wallace, 2016). İhracata yönelik tarımsal mal üretimi yeni bir olgu değildir ancak kapitalizmin küreselleşmesiyle birlikte tarım alanlarının ve ormanların çok daha büyük bir bölümü meta zincirlerinin birer parçası haline gelmiştir. Tarım için kullanılan toprakların giderek artması, monokültür üretimin ölçeğindeki artış, pazar alanını büyütme için gerekli altyapıların genişletilmesi, tarımsal ve hayvansal ürünlerin işlendiği endüstrilerin giderek büyümesi gibi faktörler, hastalıkların ortaya çıkmasına zemin hazırlayan büyük bir “metabolik yarılma”ya neden olabilmektedir. “Metabolik yarılma”, kapitalist üretim sisteminin, toprağın süregelen üretkenliği için gerekli doğal-materyal koşulları engellemesi ve insanlarla yeryüzü arasındaki etkileşimi bozması sonucu oluşan ekolojik yeniden üretimdeki kesintiye ifade etmektedir (Foster vd., 2010; Foster ve Clark, 2018). Yapılan yaşam döngüsü, ekolojik ayak izi ve endüstriyel girdi-çıkı analizleri, kapitalist tarımsal üretime yönelik uygulamaların, daha önce evrim geçirmemiş olan virüsleri serbest bırakan ekosistemsel değişimler yaratabildiğini ve büyük bir biyolojik dönüşüm geçirdini açabildiğini göstermektedir (Wallace vd., 2018: 57).

Günümüzde büyük sermaye grupları, kârlarını arttırmak için üretimlerinin büyük kısmını doğal kaynakların ve emeğin ucuz olduğu dünyanın geç kapitalistleşen ülkelerinde yapmaktadır. Bu durum, ormansızlaşma ve buna bağlı diğer ekolojik problemlerin özellikle bu ülkelerin bulunduğu bölgelerde yoğunlaşmasına neden olmaktadır. Bu çalışma, hegemonik ekonomik modelin dünyanın azgelişmiş bölgelerinde yarattığı ekonomik ve ekolojik savunmasızlıklar ile salgın hastalıklar arasında nasıl bir ilişkisellik olduğunu göstermeyi hedeflemektedir. Bu bağlamda küresel şirketlerin tarımsal ve hayvansal üretim yöntemlerinin yarattığı metabolik yarılmanın ve neoliberal yapısal uyum programlarının sonucu oluşan eşitsiz gelişme dinamiklerinin, ölümcül virüslerin ortaya çıkması

ve mekansal olarak yayılmasıdaki rolünü soruşturmaktadır. Bu ilişkiselliği kurmak için emperyalizm, tarım-gıda sosyolojisi ve virüs salgınlarının yapısal nedenleri hakkındaki literatür değerlendirilmektedir.

Araştırmanın hedefleri doğrultusunda makalenin ikinci bölümünde, kapitalizmin bugünkü dinamiklerini ortaya koymak adına yeni emperyalizm, meta zincirleri ve küresel emek ve toprak arbitraji olguları ele alınmakta; şirketlerin belirli bölgelerdeki toprak kiralama, alt sözleşme ve tedarik zinciri gibi yerel kaynakları farklı bölgelere taşımaya yönelik uygulamalarının salgın coğrafyalarının oluşmasındaki rolü incelenmektedir. Üçüncü bölümde, tarım ve hayvancılık sektöründeki şirketlerin operasyonlarının vahşi habitatlarda neden olduğu hasarlarla birlikte, dünyanın eski çağlarına ait ve ormanlar içinde binlerce yıl saklı duran virüslerin olağan sınırlarından kurtularak nasıl meta zincirlerine girdiği ve bu zincirlerde evrimleşerek tüm dünyaya yayıldığı açıklanmaktadır. Dördüncü ve son bölümde ise kapitalist küreselleşmenin biyolojik ve ekonomik olarak sürdürülemez oluşunun gerekçeleri değerlendirilmekte; gelecekteki potansiyel kıtlıkların, su krizinin, salgın hastalıkların ve tüm bunların sonucu olarak küresel üretim ve tüketim döngüsünü teşkil eden “metamorfoz zinciri”ndeki kesintinin üstesinden gelme konusundaki yetersizliklerine değinilmektedir. Ayrıca yeni virüs salgınlarının ortaya çıkmasını önleyecek ve ekolojik hasarı tedavi edecek sürdürülebilir bir sistem için toprağın köylülere yeniden aktarıldığı ve müşterek şekilde yönetildiği, her bölgenin doğal ve toplumsal koşullarına uygun ölçekte yapılan polikültür tarımsal üretimin barındırdığı potansiyeller ele alınmaktadır.

Yeni Emperyalizm ve Meta Zincirleri

Üretimin örgütlenme şekli ve uygulanan ekonomik politikalar, salgın hastalıkların kaderi üzerinde belirleyici etkisi olan mekanları ve ekosistemleri doğrudan etkileyen faktörlerdir. Günümüzün hegemon ekonomik modeli olan neoliberalizm, Harvey'in (2015) belirttiği gibi ekonomik liberalizmi küreselleştirmek, serbest ticareti teşvik etmek, özel mülkiyeti korumak ve şirketlerin öncülüğünde ekonomik piyasaları deregüle ederek yeniden düzenlemek için güçlü bir tekno-yönetim uygulayan bir politik ekonomi programıdır. Ayrıca toplumsal yeniden üretim sistemi olarak kapitalizmin gelinen son aşamasıdır. Neoliberal doktrin çerçevesinde tarım, madencilik, hayvancılık, arazi spekülasyonu ve altyapı inşası gibi faaliyetlerin emeğin ucuz olduğu bölgelerde giderek artması, ormansızlaşma nedeniyle salgın hastalıkların büyük kısmının bu bölgelerde ortaya çıkmasında büyük bir rol oynamaktadır. Harvey'in (2003) *Yeni Emperyalizm* adlı çalışması, salgın coğrafyalarını şekillendiren günümüz kapitalizminin küresel üretim ağlarının oluşması ve yarattığı eşitsiz gelişme dinamikleri konusunda ayrıntılı bir arka plan sunmaktadır.

Emperyalizm üzerine kuramsal tartışmalar, ortaya kondukları tarihsel dönemlerin özellikleri çerçevesinde sermayenin uluslararasılaşması sonucu ülkeler arasında oluşan eşitsiz ilişkileri açıklamaktadır. 20. yüzyılın başında ortaya konan klasik emperyalizm kuramları, emperyalizm olgusunu tekelci ulusal sermayelerin uluslararası rekabetinin bir sonucu olarak yorumlamış ve belirli bağımlılık biçimleri yarattığını tespit etmişlerdir (Hilferding, 1995; Lenin, 1975; Luxemburg, 2004). Örneğin Rosa Luxemburg (2004), Marx'ın (2011) kapitalist toplumsal ilişkilere tarihsel bir geçiş dönemi olarak tanımladığı ve üreticilerin üretim araçlarından ayrılmasını ifade eden "ilkel birikim" olgusunun sürekliliğini vurgulamış ve emperyalizme özgü eşitsiz ilişkileri yaratan temel faktörlerden biri olarak ele almıştır. Luxemburg'un tezi, emperyalist merkezlerin kapitalist sermaye birikimini, ancak henüz kapitalizm öncesi bir aşamada olan coğrafyalarda yaptığı "ilkel birikim" vasıtasıyla sürdürebildiğidir. Dönemin kapitalist üretim ve tüketim ilişkileri çerçevesinde üretilen malların satılması anlamında sermayenin gerçekleşme (realizasyon) sorunu ortaya çıkmıştır ve bu sorun, henüz sanayileşmemiş ülkeleri yeni pazarlar haline getirerek çözülmüştür. 1960'lı ve 70'li yıllarda ortaya konan ikinci dalga emperyalizm kuramları da, benzer şekilde emperyalizm olgusunu uluslararası kapitalist ilişkilerin yarattığı azgelişmişlik ve eşitsiz değişim tartışmaları çerçevesinde ele almıştır (Emmanuel, 1972; Frank, 1966; Wallerstein, 1974). Bu tartışmalarda gelişmiş kapitalist ülkelerin, siyasi bağımsızlıklarını kazanmış olsalar da azgelişmiş ülkelere sermaye ihraç ederek onları ekonomik olarak bağımlı hale getirdiği öne sürülmüş ve emperyalizmin sürekliliği vurgulanmıştır.

Günümüzde ortaya konan üçüncü dalga emperyalizm kuramları ise 1970'li yıllarda gerçekleşen aşırı birikim krizini aşmak için uygulanan yeni sermaye birikimi stratejilerine ve bu stratejilerin sonuçlarına odaklanmaktadır. Yeni emperyalizm kuramlarının önde gelen temsilcilerinden biri olan David Harvey'e göre (2003), sermaye birikiminin iki temel biçimi "genişletilmiş yeniden üretim" ve "mülksüzleştirme yoluyla birikim"dir. Harvey (2003: 94), İkinci Dünya Savaşı'nın ardından kurulan yapıyı, kapitalist "genişletilmiş yeniden üretim sistemi" olarak adlandırmaktadır. Bu sistemde sermaye, üretim ve tüketim için gerekli altyapıların oluşturulması amacıyla mekanda sabit bir yatırım haline getirilmiştir. Ulus devletler, sınırları içindeki kentler arasında iş bölümü kurmuş; üretim sistemi, farklı işlevler görmek üzere belirli üretim kollarında uzmanlaşmış kentler arasındaki işbirliğine dayalı olarak örgütlenmiştir. Ancak 1970'li yıllarda sermayenin "genişletilmiş yeniden üretim"inin limitlerine ulaşması nedeniyle bir aşırı birikim krizi ortaya çıkmış ve mekansal olarak kurulan işbölümü çökmüştür. Harvey (2003: 137, 148), Fordist çağın sonunu işaret eden bu aşırı birikim krizini aşmak için uygulanan yeni sermaye birikimi stratejisini "mülksüzleştirme yoluyla

birikim” kavramıyla açıklamaktadır. Kavram, neoliberal ekonomik politikalarla yurtiçi pazarların dışarıya açılması, kamu işletmeleri ve doğal kaynaklar gibi müştereklerin özelleştirilmesi, emek pazarının deregüle edilmesi, emeklilik ve sağlık konularında emekçilerin eski kazanımlarının ellerinden alınması gibi yıkıcı uygulamaları içeren bir tür ilkel birikim sürecini ifade etmektedir (Harvey, 2003: 157-158). Bu bağlamda yeni emperyalizm, ulusal düzenlemelerin neoliberal politikalarla aşındırıldığı, çokuluslu şirketlerin dünyanın yeni sahipleri haline geldiği ve az gelişmiş ülkelerin yapısal uyum programlarıyla mülksüzleştirildiği yeni bir birikim sürecidir.

Bu sürece daha yakından bakmak gerekirse, kapitalist ülkelerde üretimin kârlılık koşullarını yitirmesinin iki sonucu olduğu görülmektedir. İlki, finansal ilişkiler ve para-sermayenin önem kazanması ve ardından özellikle geç kapitalistleşen ülkeler için kredi olanaklarının artırılmasıdır. Bu stratejinin, liberal ekonomik teorisinin belirli varsayımlarından hareketle oluşturulduğu öne sürülebilir. Liberal ekonomik teoride, kapitalist ekonomik gelişmenin birbirini takip eden belirli aşamalar içinde gerçekleştiği kabul edilmekte ve bu varsayımdan hareketle az gelişmiş ülkelerin bugünün gelişmiş ülkelerinin çoktan geçmiş oldukları bir aşamada buldukları düşünülmektedir (Rostow, 1960). Modernleşme Okulu’nun temsil ettiği bu tarz bir yaklaşımın ekonomik gelişme için yeterli kaynaklara sahip olmayan ülkelere sunduğu en uygun çözüm ise sermaye kıtlığını aşmak için gelişmiş ülkelere borç ve sermaye yatırımı almaları olmuştur (Szentes, 1975: 20-21). Harvey’in bahsettiği mülksüzleşmenin en ağır şekilde yaşandığı ülkeler, uzun yıllar sanayileşmelerini finanse edebilmek için makineler ve gıdayı dışarıdan ithal etmek zorunda kalmış, 1970’li yıllarda gerçekleşen petrol krizleri de eklenince sanayileşme süreçleri tıkanmış ve artan kredi olanaklarıyla büyük bir borç yükünün altına girmiş olan ülkelerdir (Dikmen, 2000: 285). Bu ülkelerin dış borçlarının giderek artması, ulusal pazarlarının neoliberal politikalarla dışarıya açılarak yeniden şekillendirilmesi için bir araç olarak kullanılmıştır. Uluslararası Para Fonu (IMF) ve Dünya Bankası (DB), az gelişmiş ülkelerin borçlarını ödeme konusunda zorluğa düşmelerine karşılık, yapısal uyum programlarıyla onları ihracata yönelik üretim yapmaya teşvik etmiş, ithalat sınırlamalarını kaldırmalarını sağlamış, özelleştirmelerle devletin üretimi düzenleme konusundaki yetkileri en aza indirilmiş ve ekonomileri serbest pazar kapitalizmine entegre edilmiştir (Petras ve Veltmeyer, 2014: 22-23). Bu bağlamda üretimin kârlılık koşullarının azalmasının ikinci sonucu, uluslararası meta zincirlerinin oluşturulması ve üretimin büyük kısmının, ucuz doğal kaynakların ve ucuz emeğin olduğu az gelişmiş ülkelere kaydırılmasıdır. Teknoloji, taşımacılık, sabit sermaye, toprak fiyatı, emek ve devlet yatırımları gibi üretime yönelik dinamiklerde değişimler yaşanmasıyla, dünyanın özellikle

geç kapitalistleşen bu ülkeleri ucuz üretimin yapıldığı mekanlara dönüşmüştür.

Bu sürecin tarım sektöründeki yansıması, devletlerin çiftçilere verdiği tarım desteklerini azaltması, tarımsal ürünler için pazarların deregüle edilmesi, gümrük duvarlarının kaldırılması, yabancı şirketlere farklı uluslarda üretim yapma ve mülkiyet hakları verilmesi şeklindedir (Llambi, 1993: 25-26). 1995 yılında Dünya Ticaret Örgütü'nün (DTÖ) Tarım Anlaşması çerçevesinde sektörde mal, hizmetler ve fikri mülkiyet haklarının tüm dünyada serbestleştirilmesiyle, çoğu ülke yerel pazarlarını ve kaynaklarını (işgücü ve genetik materyaller) yabancı yatırımlara açmış; sermayeye istediği ülkede tarımda (canlı hayvanlar ve patatesler), endüstride (donmuş hamburgerler ve cipsler) ve hizmetlerde (sıcak hamburgerler ve cipsler) yatırım ve ticaret yapma özgürlüğü verilmiştir (Friedmann, 1993: 52). Böylelikle şirketlerin küresel olarak yatay birleşmeler ve dikey entegrasyonla tohumdan süpermarketlere kadar tekelleştiği bir üretim zinciri ortaya çıkmıştır.

Yatay entegrasyon, merkez ülkelerden periferiye yayılan şirketlerin kendi ürettikleri ürünler için daha büyük bir pazar payı kazanmak amacıyla gittikleri coğrafyalarda şirket kurma, var olan şirketleri satın alma veya ortaklık kurma şeklinde doğrudan yatırım yapmasıyla oluşmaktadır (Heffernan, 2000: 62; Petras ve Veltmeyer, 2007: 33-34). Bu süreçte küçük rakipler olarak çoğu yerli küçük şirket ele geçirilmekte veya pazardan silinmektedir. Yatırım ve yatay entegrasyon arzusunun nedeni, söz konusu coğrafyadaki daha ucuz emek maliyetleri ve düşük tarifelere bağlı olarak, yapılan üretim faaliyetlerinden elde edilecek yüksek kâr beklentileridir (Murray, 2006: 127). Dikey entegrasyon ise bu şirketlerin belirli ürünlerin meta zincirlerinin yukarı (arz) ve aşağı (dağıtım ve perakende) olmak üzere farklı sektörlerinde tam kontrolü kazanmasıyla oluşmaktadır. Örneğin üç çokuluslu şirket Chiquita, Dole ve Del Monte Latin Amerika'daki muz bahçeleri, paketleme, soğutma ve nakliye tesisleri, dağıtım ağlarıyla dikey olarak entegre kuruluşlardır ve dünya muz ticaretine hakimdirler. Muz plantasyonlarında çalışan Guatemalalı işçiler saatte ancak 0,60 Dolar ücret kazanırken, şirketler bu plantasyonları tüketicilere bağlayan meta zincirleri boyunca kârın neredeyse tamamını ele geçirmektedir (Murray, 2006: 139). Biyoteknoloji konusunda araştırma ve geliştirme yatırımlarıyla tarımsal girdiler üreten, bu girdileri üreticilere sözleşmeli çiftçilik mekanizmasıyla veren, ardından üretilen tarım ürünlerinin monopol alıcısı olan, bu ürünleri pazara sunmak üzere işleyen ve son olarak satan aynı şirket olduğunda, tam bir dikey bütünleşme örneği görülmektedir (Lewontin, 1998: 77). Genelde global triyo Amerika Birleşik Devletleri (ABD), Avrupa Birliği (AB) ve Japonya'da merkezleri olan ve bugün tohumdan tabağa kadar dikey olarak entegre olmuş çokuluslu şirketler, gittikleri ülkedeki üreticileri sözleşmelerle kiralayarak ve kendi işleme

tesislerini kurarak çoğu ülkenin gıda üretim sistemini ele geçirmiş durumdadır. Sonuçta oluşan tablo, küresel tarımsal pazarlarda çokuluslu şirketlerin oligopol gücünün hakimiyetidir.

20. yüzyılın sonlarından itibaren kapitalist küreselleşme, yukarıda bahsedildiği gibi Global Güneydeki¹ çeşitli üretim alanlarında çokuluslu şirketler tarafından kontrol edilen meta zincirleri vasıtasıyla Global Kuzeydeki tüketimi, finansı ve birikimi besleyen bir forma dayanmaya başlamıştır. Meta zincirleri, tekelci finans kapitalin yükselişi çerçevesinde yeni emperyalizm fenomeninin temel mekanizmasını oluşturmaktadır. Küresel üretimin meta zincirleri vasıtasıyla kontrolü sayesinde elde edilen emperyal rantların iki temel kaynağı vardır:

1) Sistemin merkezindeki çokuluslu şirketler tarafından periferideki endüstriyel emeğin aşırı sömürsü anlamında bir “küresel emek arbitrajı”;

2) Global Kuzeyde satılmak üzere Global Güneyde yapılan ihracata yönelik tarımsal üretim için çokuluslu tarım ticareti şirketlerinin ucuz toprağa el koyması anlamında bir “küresel toprak arbitrajı.” Tarım ticareti şirketleri ucuz emek ve ucuz toprak avantajına sahip olmak için Global Güneye taşınmıştır ve bütün üretim hatlarını küresel olarak yaymaktadır. Bu iki temel rant kaynağına odaklanmak, emperyalizmin bugünkü formunda tarım ticaretinin meta zincirleri ile çeşitli salgın hastalıkların ortaya çıkış nedenleri arasındaki ilişkinin anlaşılmasını sağlayacaktır.

Küresel Emek ve Toprak Arbitrajı²

Yeni emperyalizmin temelini oluşturan üretimin küreselleşmesi mefhumu, küresel emek arbitrajı ile elde edilen değerın yoksul ülkelerden zengin ülkelere transferine dayalı uluslararası yeni bir sömürü ve gasp sisteminin oluşmasına neden olmuştur. Büyük çokuluslu şirketler, gittikleri ülkelerde bir metanın aşırı üretimini yaparak, fiyatları düşürerek ve kâr marjlarını azaltarak pazardaki küçük şirketleri ve kooperatifleri tasfiye etmekte ve böylece pazarın büyük kısmını ele geçirmektedir³ (Heffernan, 2000: 63-66; Moreira, 2004: 20-21). Ayrıca yapısal uyum programlarıyla tarım politikaları aşındırılmış ve bölgesel ticaret anlaşmalarıyla pazarlarını yabancı sermayeye açmış ülkelere damping⁴ yapmaktadır (McMichael, 2005: 278). Damping yapılan yerel pazarda ürün fiyatları düşmekte ve bu nedenle bu ülkelerdeki milyonlarca çiftçi üretim dışına itilmektedir. Düşük ürün fiyatlarıyla rekabet edemeyerek toprağını bırakmak zorunda kalan köylülerin büyük kısmı, emeğin kullanılıp atılabilir şekilde geçici işçileşmesini kolaylaştıran ve ücretleri düşüren yedek emek ordusu saflarına katılmaktadır (Araghi, 2003; McMichael, 2009a: 284-286). Bu köylülerin bir

kısmı ise topraklarını ve emeklerini çokuluslu şirketlere sözleşme karşılığı devretmek zorunda kalmaktadır (Lewontin, 1998). Küresel emek arbitrajı için uygun koşullar, 1980'li yıllardan beri şirketlerin temel stratejisi olan bu planlı aşırı üretim ve üretim maliyetinin altında satışlar ile sağlanmaktadır.

Küresel meta zincirleri, Global Güneyin yoksul ülkelerindeki düşük ücretler ve üretkenlik çerçevesinde daha düşük emek maliyetlerinden faydalanmak üzere örgütlenmektedir. Örneğin 2014'te Hindistan'daki, Çin'deki, Meksika'daki ve Endonezya'daki birim emek maliyeti, sırasıyla ABD'dekinin %37'si, %46'sı, %43'ü ve %62'si oranındadır. Bu düşük birim emek maliyeti oranlarının bir kısmı düşük ücret seviyelerinden, bir kısmı da Global Güneydeki ihracat platformlarına getirilen ileri teknolojiyle birlikte Global Kuzeyle karşılaştırılabilir seviyede bir üretkenlik sağlanmasından kaynaklanmaktadır (Foster ve Suwandi, 2020). Şirketler, düşük birim emek maliyetleri sayesinde, yoksul ülkelerde üretilen malların ihracat fiyatlarından devasa kâr marjları sağlamaktadır. Bu, Global Kuzey ve Global Güneydeki ülkeler arasındaki ücret farklılığının üretkenlikteki farktan daha büyük olduğu entegre bir küresel sömürü sistemidir. Çünkü yerel kırsal toplulukların ucuz emeğiyle sağlanan kâr, şirketlerin genelde ABD, AB ve Japonya'da bulunan karargâhlarına ve hissedarlarına gitmektedir.

Küresel olarak üretimin yeniden yapılanması, dünya sermayesinin ve finansının merkezlerinin menfaati için bir yandan Global Güneydeki işçilerin aşırı ve süper sömürüne dayalı küresel bir emek arbitrajı doğururken, eş zamanlı olarak çokuluslu tarım ticareti şirketlerinin Global Güneydeki toprakları satın almasıyla oluşan küresel bir toprak arbitrajına dayanmaya başlamıştır. Global Güneyin birçok ülkesinde toprak fiyatları, toprak rantına göre çok düşüktür; yani toprağın üretebildiği şey için değeri oldukça azdır. Düşük fiyatlı toprak ve yüksek toprak rantı arasındaki farkın ele geçirilmesi (arbitraj), sermayedarlara büyük bir kâr sağlamaktadır. Global Güneyin topraklarının küresel toprak pazarına sokulmasıyla birlikte toprak arbitrajı fırsatları artmış; bu eğilim, çiftlik hayvanlarının devasa besi ünitelerine ve monokültürüne dayalı küreselleşmiş bir meta üretimini başlatan Hayvancılık Devrimi ile beslenmiş ve büyük endüstriyel zincirler, sığır eti üretimi için bu ülkelerin tropik ormanlarına yönelmiştir. Global Güneyde şirketlerin et ihracatından kazandıkları dövizin her 1 Doları, sürdürülebilir tarımda çiftlik hayvanlarıyla sağlanan ekonomik sermayenin 15 Dolarlık değerini imha etmektedir (McMichael, 2005: 286). Dolayısıyla sektördeki sermaye birikiminin yeniden üretimi için koşul, sürdürülemez ekoloji ve mülksüzleşmedir. Amerikan tüketicileri ithal her hamburger için 5 Sent tasarruf ederken, her hamburger Orta Amerika'da otlak olarak kullanılan ormanların ortalama 5 metrekaresinin yok olmasına neden olmaktadır (Araghi, 2000: 156).

Finansal deregülasyonun bir uzantısı olarak şirketlerin önde gelen hissedarları finansal yatırımcılardır ve bu şirketler borsada kendi hissedarlarına hızlı ve yüksek kârlar sunmak zorundadır. Bu nedenle çokuluslu şirketlerin tarımsal üretim faaliyetleri, finansal sermayenin beklentilerine tabidir (Burch ve Lawrence, 2009). Bu finansal yatırımcılar arasında özellikle Körfez ülkeleri ve Asya ülkeleri, petrol ihracatından sağladıkları kazançları kullanmak için kurdukları fonları biyo-yakıt ve gıda üretimine yatırmaktadır. Tarım ürünlerinin yakıt üretimi için kullanılmasının artmasıyla, satın alınan tarım topraklarının büyük kısmı agro-yakıt üretimi için gerekli mısır, soya, şeker kamışı ve palm yağı gibi tarımsal ürünlerin üretilmesine ayrılmaya başlanmıştır (McMichael, 2009b; 2010; Magdoff, 2008). Agro-yakıt üretimi için daha fazla fosil yakıt, gübre, su ve tarım ilacı kullanılırken, insanların yaşamını sürdürmesi için gerekli kaynaklar enerji girdisine dönüştürülmektedir.

Kendi ulusal gıda güvenliğini sağlayacak oranda tarım toprağına sahip olmayan ülkeler de, Global Güneyden tarım arazisi satın almaya başlamıştır (Grain, 2008). İklim değişikliği, toprağın kimyasal girdilerle kirlenmesi, şehirleşme ve su kıtlığı gibi nedenlerle 2050 yılına kadar tarım yapılabilecek alanların azalacağı, nüfus artışı nedeniyle gıda ve biyo-yakıt ihtiyacının artacağı, gıda fiyatlarının artışıyla açlığın giderek büyük bir soruna dönüşeceği öngörülmektedir. Bu nedenle örneğin su kıtlığı yaşayan Körfez ülkeleri; Çin, Güney Kore ve Japonya gibi gelişme hızı yüksek olan Asya ülkeleri; ABD'deki Goldman Sachs ve Blackstone, Hollanda menşeli Louis Dreyfuss ve Almanya'daki Deutsche Bank gibi yatırım şirketleri Afrika, Güney Amerika ve Güneydoğu Asya ülkelerinden ucuz toprakları satın almaktadır (Akış ve Özkurt, 2010: 510-515). Toprak gaspı⁵ olarak da adlandırılan bu süreç, bölgesel yeniden yapılanma adı altında çeşitli kalkınma bankaları tarafından beslenmiş; özellikle 2007-2009 finans krizinin ardından özel servet fonlarının menkul kıymetler arayışının ve gıda fiyatlarının artmasıyla hızlanmıştır.

Toparlamak gerekirse ulusal varlık fonları, devlet girişimleri ve hükümetler, tarım ticareti ve tarım-gıda şirketleri, biyo-yakıt üreticileri ve özel kurumsal yatırımcılar (yatırım fonları, bankalar, emeklilik fonları, serbest yatırım fonları, toplu sermaye ve özel öz sermaye fonları) Global Güneydeki tarım topraklarını satın almakta, yerel gıda üretimini konsolide etmekte, maliyetleri küçük toprak sahiplerine ve çevreye yükleyecek şekilde üretilen ürünleri küresel pazara ihraç etmektedir. Topraklar genellikle 99 yıllığına işletilmek üzere kiralanmakta; toprağın değer artışı ve yapılan üretimden %25 geri dönüş beklentileriyle ve anlaşmaya bağlı olarak sınırsız su haklarıyla, gümrük vergilerinden, katma değer vergisinden (KDV) ve kâr vergilerinden muafiyet veya indirimlerle bu topraklar işletilmektedir (Wallace vd., 2015: 70). Güncel ulusötesi toprak anlaşmaları

Afrika kıtasında yaklaşık olarak 13,5 milyon hektarı, Asya kıtasında 14 milyon hektarı, Doğu Avrupa'da 26 milyon hektarı ve Latin Amerika'da 14 milyon hektarı kapsamaktadır (The Land Matrix, 2020). Küresel toprak arbitrajı sonucu oluşan tablo, çokuluslu şirketlerin operasyonları için geleneksel tarımın yerine monokültürün geçmesi, bölgelerin tarımsal ekonomilerinin değiştirilmesi, hızlı ormansızlaşma ve ekosistem yıkımı, tarım ürünlerinin ticaretinin artışı ve küçük üreticilerin kentlerin kenar mahallelerine itilmesiyle insanlık tarihindeki en büyük kitlesel göçü temsil edecek oranda köylülüğün küresel olarak topraktan tasfiyesi sürecinin yaşanmasıdır. James Petras (2008), hem gıda güvenliği hem de finansal kâr için toprak gaspı yapan ülkeleri, yatırımcıları ve çokuluslu şirketleri “yeni sömürgeci ekonomik güçler” olarak adlandırmakta ve bu süreci de “agro-emperyalizm” kavramıyla ifade etmektedir.

Zenginlik üretimi için ucuz toprağa hücum edilen bölgelerdeki çevre, dünyanın hiçbir tarihsel döneminde olmadığı kadar tehlikeye atılmıştır. Çokuluslu sermaye sadece ucuz emek ve ucuz toprağa dayalı maliyet verimliliğini göz önüne almaktadır ve dünyanın az gelişmiş coğrafyalarını tarım ürünlerinin ticari operasyonları için bir emlak pazarına dönüştürmüştür. Küresel meta zincirleri, sistemin periferisindeki emeğin sömürülmesi ve müştereklerin yağmalanması için tesis edilmiş bir sistemdir. Pazara sokulan tüm yeryüzü içindeki materyal varlıklar ve hâlihazırda eşitsiz toplumsal koşullar altında yaşayan insanlık, sermaye birikimi için çalınan veya yağmalanan unsurlar olarak yorumlanabilir. Ancak yeni emperyalist sistemde servet birikimi çeşitli çevresel yan etkilerin artmasıyla birlikte sürdürülebilmektedir ve gezegensel boyutta bir ekolojik krizin hızla gelişmesine neden olmaktadır. Küresel emek sömürüsü ve toprak gaspı zincirleri sadece ekolojileri değil, ayrıca virüslerin yayılmasına neden olan türler arasındaki ilişkileri de yıkıma uğratmaktadır. Metnin ilerleyen kısımlarında ayrıntılı şekilde ele alınacağı üzere, salgın hastalıkların yapısal nedeni, sistemin monokültür hayvan üretimi ve tarım ticareti, türlerin yaşadığı çevreden kontrolsüz şekilde koparılarak dağılmasına neden olan büyük bir ekosistem yıkımı, küresel olarak değerlendirilmeleri (volarizasyon) temelinde toprağa, bedenlere, türlere ve ekosistemlere doğal ve toplumsal sınırları göz önüne almaksızın “bedava hediyeler” gibi el koyma üzerine kurulu olmasıdır (Foster, 2018).

Ekolojik ve Epidemiyolojik Sonuçlar

Endüstriyel Tarım, Ormansızlaşma ve Epidemiyolojik Kriz

Neoliberal reformların tarım sektöründeki uygulamaları olarak sübvansiyonlar ve devlet müdahalelerinin azaltılması, Global Güneynin tarım sektörü üzerinde

olumsuz sonuçlar doğurmuştur. Neoliberal pazar sayesinde refah ve özgürlük kazanacaklarına inanmış az gelişmiş ülkeler, yerel seçkinlerin ve yabancı sermaye gruplarının güçlendiği, yerli halkın giderek üretimden koparıldığı ve kent varoşlarına sürüldüğü, ekonomik ve sosyal eşitsizliğin büyüdüğü ve geleneksel kolektif yapıların bozulduğu bir manzarayla karşı karşıya kalmıştır. Örneğin Brezilya'nın kahve pazarında sermaye yoğun üretim yapan toprak sahipleri ve yabancı yatırımcılar güçlenmiş ve küçük çiftçiler, dünya kahve fiyatlarının düştüğü bir dönemde rekabet edemeyerek piyasadan çıkmak zorunda kalmıştır. Yeni politikalar ayrıca olumsuz çevresel etkilere neden olan kitlesel üretimi, tarım alanlarının giderek genişletilmesini ve kahve monokültürünü teşvik etmiştir (Huddell, 2010). Bir diğer örnek olarak Meksika'da yapısal uyum programlarıyla devletin fiyat desteklerinin kaldırılması, çiftçilere verilen sübvansiyonların azaltılması ve ABD'den yapılan dampingin mısır fiyatlarını %70 oranında düşürmesi, 2 milyon campesinonun⁶ ucuz mısırla rekabet edemeyerek üretimden çekilmesine ve Meksika'nın ulusal beslenme kültüründe büyük bir yeri olan mısırdaki ithalata bağımlı hale gelmesine neden olmuştur (McMichael, 2005: 283-285; Otero, 2011: 385-389).

Bu süreçte ayrıca tarım ve gıda konusunda oluşturulan uluslararası işbölümü çerçevesinde bazı metalar bölgeselleşmiştir. Örneğin Arjantin, Bolivya, Brezilya, Uruguay ve Paraguay'daki topraklar, şirketlerin güdümünde giderek tek bir birleşik "Soya Cumhuriyeti" haline gelmiştir (Turzi, 2011). Şirketler, bu farklı ekolojik ve siyasal bölgelerde üretim için alt sözleşme yapmak üzere küçük toprak sahipleri havuzuna başvurabilmektedir. Böylelikle bir ülkedeki üretimde ortaya çıkabilen aksaklıklar, başka bir ülkedeki ağlar sayesinde telafi edilebilmektedir. Ayrıca bir bölgedeki üretimde kuraklık gibi yaşanan aksaklıklar gıda fiyatlarında finansal spekülasyonlara neden olabilmekte; ulusötesi tarımsal üretim mekanlarını ve portföyünü çeşitlendirmiş şirketler ve onların hisse senetlerine sahip finansal kurumlar, bu spekülasyonları fırsata dönüştürerek gelirlerini artırabilmektedir (Burch, 2005). Şirket yatırımları ise tüketicilere gıda sunmanın ötesinde, kâr etmeye yönelik pazarlanabilir, değerinin artacağı beklenen tarımsal ürünlere yapılmakta, hatta ekim sezonundan önce dahi sanal mahsuller üzerinden vadeli yıllık borç ödemeleri yapılabilmektedir.

Güney Amerika'da soya üretiminin yaygınlaşmasıyla büyük bir ormansızlaşmanın meydana geldiği Brezilya ve Bolivya'da yapılan meta zinciri analizleri, Burger King gibi şirketlere tedarik yapan Cargill, Bunge ve ADM gibi Amerikan şirketlerinin ayak izini bulmuştur. Bu şirketler tahıl satın almakta, ambarlar ve yollar inşa etmekte, çiftçilerle sözleşme yapmakta ve arazi temizleme operasyonlarını finanse etmektedir (Bellantonio vd., 2017). Sermaye öncülüğünde arazi kullanımı ve yapısal uyum politikalarıyla gerçekleşen kitlesel üretim, teknolojik

değişim, tarım arazilerinin genişletilmesi, yol yapımları ve arazi temizleme operasyonları, virüslerin bir taşıyıcıyla yayılmasını hızlandıran mekanizmalardır (Wallace vd., 2018). Bu uygulamaların neden olduğu ormansızlaşmanın birçok salgın hastalığın kökeninde yatan temel neden olduğunu; özellikle büyük ölçekli arazi kullanımına geçildikten kısa süre sonra sıtma ve sarı humma gibi hastalıkların çıktığını belgeleyen çalışmalar bulunmaktadır. Örneğin sıtma, yoksulluğun yoğun olduğu ve ormansızlaşmanın hızlandığı tropikal ve subtropikal bölgelerde görülmektedir. Peru Amazonu'ndaki ormansızlaştırılmış alanlarda sivrisineklerin insanları ısırma oranı, ormanlık alanlara göre 278 kat daha yüksektir. Brezilya'da yapılan araştırmalar, sıtma sıklığının, kümülatif ormansızlaşma yüzdesindeki değişimle paralel şekilde arttığını göstermektedir (Wallace vd., 2018: 8, 24).

Ormansızlaşmaya bağlı salgınlar, sadece hastalık taşıyan canlıların artışıyla ilgili değildir. Batı ve Orta Afrika'da 2013-2015 yılları arasında yaklaşık 35 bin Batı Afrikalıya bulaşan ebola virüsünün ormansızlaşmayla yerinden edilmiş meyve ve böcekçil yaras popülasyonlarından kaynaklandığı tahmin edilmektedir. Batı Afrika'da bölgesel ormancılıktan sermayeye dayalı neoliberal tarım, madencilik ve tomrukçuluk sektörlerine geçilmiş; bu durum bölgenin orman ekolojilerini değiştirmiştir. Böylelikle ebola virüsünün tehlikeli türleri, yayılma ve insandan insana bulaşmayla sonuçlanan bir alan değişimine uğramıştır (Wallace ve Wallace, 2016). Benzer şekilde Güneydoğu Brezilya'da hayvan popülasyonlarını daha önce virüslerden izole eden ormanların yok edilmesi sonucu primatların sürü bağısıklığının azaldığı; 5 bin primatın sarı humma nedeniyle öldüğü tespit edilmiştir. Batı Uganda'da koli basili enfeksiyonu agro-ekolojik değişimlere paralel şekilde yaygınlaşmış; canlı hayvanlara bakan emekçiler küçülen ormanlardaki vahşi primatlarda bulunan koli basili türlerinin taşıyıcısı haline gelerek hastalığı bulaştırmıştır. Ayrıca primatların küçülen ormanlarda aç kalması sonucu ormanlar dışındaki ekili alanlara akın etmesi de, koli basilinin insanlar ve canlı hayvanlara bulaşmasına neden olmuştur. Yine bir örnek olarak Malezya'daki ormansızlaşmanın bir uzantısı olarak meyve yarasası habitatının yıkımı nedeniyle 1998 yılında Nipah virüsü ortaya çıkmış; yarasaların canlı hayvan ağaçlarının yakınlarındaki ağaçlara göç etmesiyle taşıdıkları virüs önce domuzlara, daha sonra ise insanlara bulaşmıştır (Wallace vd., 2015: 69-70). Ticari anlaşmalarla kurulan uzun meta zincirleri, bu virüslerin ve onların taşıyıcılarının etkileşime girdiği alanları artırmakta; bu da salgınları başlamadan demografik düzeyde bitirme şansını ortadan kaldırmaktadır. Virüslerin, ortaya çıktıkları kırsal çevreden genellikle karayolları, demiryolları, hava ve nehir ticaretiyle ulusal ve uluslararası olarak merkezi büyük kentlerden çevredeki daha küçük kentlere doğru mekansal olarak yayıldığı gözlenmektedir (Wallace

vd., 2018: 24).

Tarımsal üretimin mekansal olarak genişlemesi ve kırsal alanların metalaşması sonucu topraklarından sürülen köylülerin kentlerdeki gecekondu mahallelerine yığılması, salgın hastalıkların yayılmasında önemli bir faktör olarak değerlendirilmektedir. Kentlerin çeperlerinde bulunan kırsal kasabalar hızlı şekilde küresel pazarlar ve tarımsal emtialar için bölgesel merkezler haline gelen köy-kentlere dönüşmekte (Davis, 2016; Hecht, 2014); toprak spekülasyonu ve tarımsal üretim için kaynak olarak kullanılmakta ve döngüsel göçe dayalı bir yarı-proleter emek havuzu oluşturmaktadır (Padoch vd., 2008). Bu tür kırsal mekanlarda, yakınlardaki sanayinin ayak izi olarak kirlilik ve düşük hane halkı gelir profili yaygındır. Buralarda yaşayan halkın geçim kaynakları genellikle çeşitlendirilmiş haldedir. Kent sokakları boyunca çiftlik hayvanları ve bahçelerin verandaları işgal ettiği, genç jenerasyonun kariyerlerini sürdürdükleri mekanlara gidip geldiği, toprak kullanımı ve diğer geçim yollarının birleştirildiği melez bir manzara vardır. Kent çevresine yapılan bu enformel işçi akını, salgın hastalıkların yayılması ve korunma konusunda büyük bir sorun yaratmaktadır. Örneğin dang hummasının Vietnam'daki Ho-Chi Minh şehrinin 50-100 km kadar kent çeperi ve kırsal çevresini içeren bir alandan yayıldığı tespit edilmiştir. Peru Amazonu'ndaki en büyük şehir Lquitos'a 19 km mesafedeki kırsal alanlarda sarı hummayı bulaştıran bir sivrisinek türü bulunmuştur (Wallace vd., 2018: 30). Yapılan çalışmalar, ormansızlaşma, kentleşme, yoksulluk, iklim değişikliği, yolculuk ve taşımacılık ağları gibi faktörlerin hastalık taşıyıcısı sivrisineklerin yeni alanlara yayılmasına ve daha önce yok edildikleri alanlara geri dönmelerine neden olduğunu göstermektedir (Wallace vd., 2018: 52). Yapısal uyum programlarının bir uzantısı olarak belediyelerin su hizmetleri ve çöp toplama gibi hizmetlerinin yetersiz olduğu, kötü sağlık koşulları ve kirli suların bulunduğu kentsel yoksulluk mekanları, hastalıkların daha geniş alanlara yayılmasına neden olan geçitler haline gelmektedir. 2003'te ortaya çıkan SARS virüsünün de, kirli suların neredeyse her yerde olduğu Afrika ve Güney Asya'nın kenar mahallelerinde hızlı şekilde yayıldığı görülmüştür.

Bazı tarımsal ürünlerin pazarları, yapılan yatırımlar, sübvansiyonlar, altyapı ve ulaşım ağları, işgücü gibi bağlamlar çerçevesinde toprak kullanımındaki dönüşümler, salgın hastalıkların artmasında büyük bir rol oynayabilmektedir. Global Kuzeyden küreselleşmiş tarımsal metalara olan talebin artmasıyla birlikte, virüslerin küresel emtia ağları içinde ortaya çıktığı ve yayıldığı; bu ağlar ve kent çeperlerine yığılan nüfusun, virüslerin evrimini hızlandırdığı görülmektedir. Farklı bölgelerde farklı hastalık taşıyıcısı türlerle ortaya çıkan epidemiyolojik sorun, temel olarak şirketlerin toprağı hiçbir sınır olmadan kullanılabilen bir meta olarak görmesi çerçevesinde kâr güdüsüyle yapılan

üretimden kaynaklanmaktadır. Bu süreçte ormansızlaşmaya görünürde muhalif olan ve tarım ticareti şirketleri tarafından finanse edilen Sivil Toplum Kuruluşu (STK) programları, emisyonları azaltma, çevresel suçlar için boykot, ekoturizm gibi uygulamaları piyasaya sürerek, neoliberal mantıkla işleyen 'yeşil' pazarlar oluşturmaktadır. Ayrıca büyük markaların Kuzeydeki tüketicilere yönelik organik gıdalar için yeni kırsal üretim modellerini hayata geçiren 'yeşil' uzantıları, daha önce hem insanların hem de diğer canlıların yararına işleyecek şekilde örgütlenmiş kırsal üretim tekniklerinin yerini almaktadır (Friedmann, 2005; Friedmann ve McNair, 2008). Dolayısıyla ormansızlaşmanın azaltıldığı durumda dahi, bu ormanların korunması anlamına gelmemektedir. Wallace vd. göre (2018: 28), bu modelde de Yeşil Devrimin bir uzantısı olarak "eşit olmayan ekolojik alışverişin emperyal bir yansıması" görülmekte; Malthus'un savunduğu rasyonalizasyon ve Marx'ın eleştirdiği ilkel birikim pratiği, "Save the Earth!" mottosu arkasına gizlenerek birbirine geçmektedir.

Endüstriyel Hayvancılık ve Epidemiyolojik Kriz

Tarımsal ve endüstriyel yeniliklerle birlikte canlı hayvanların ıslahı, işlenmesi ve dağıtımının birkaç büyük tarım ticareti şirketinin kontrolünde dikey olarak entegre olduğu "Canlı Hayvancılık Devrimi", salgın hastalıkların ortaya çıkmasına neden olan önemli faktörlerden biridir. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde etten alınan proteine olan talebin artmasıyla endüstriyel hayvancılık sektörünün büyümesi şirketlere ekonomik fırsatlar sunarken, küçük toprak sahipleri pazarın dışına atılmakta ve marjinalleştirilmektedir. Bu da beraberinde hastalık döngülerine zemin hazırlayan bir tarım-gıda zinciri modelinin giderek yayılmasına neden olmaktadır.

Sermaye gruplarının ormanları ve küçük toprak sahiplerinin ekilebilir arazilerini gasp etmesiyle giderek yaygınlaşan ve büyük çiftliklerde yapılan endüstriyel tarım, uzun bir süreçte ormanın içinde evrimleşmiş ve orman ekolojilerinin kontrolü altındaki virüslerin yerel çiftlik hayvanlarına ve insan topluluklarına bulaşması için elverişli bir ortam yaratmaktadır. Endüstriyel hayvancılık sektöründeki büyük sermayenin öncülük ettiği üretim metotlarının bu noktadaki etkisi, virüslerin evrimleşerek daha tehlikeli hale gelmelerine neden olmasındır. Büyük ölçekli endüstriyel hayvancılık ve gıda işleme faaliyetleri, geçen yüzyılda Kuzey Amerika ve Batı Avrupa'da, günümüzde ise Doğu Asya'da et üretimini daha önce eşi görülmemiş bir boyuta ulaştırmıştır. Ancak fabrika üretimi hayvanların standartlaştırılması, hızlı üretimi, yoğunlaştırılması ve antibiyotiklerle bağışıklık kazandırılması belirli bir eşiğe geldiği zaman, hem insan hayatı hem de şirket kârlarının aleyhine büyük riskler ortaya çıkarmaya başlamıştır. Canlı hayvan üretiminin yapıldığı tedarik zincirleri üzerine yürütülmüş saha araştırmaları,

çiftlikler ve işleme fabrikalarındaki biyo-güvenlik önlemlerine karşın, özellikle tam zamanında üretim sisteminin (just-in-time)⁷, virüs ve bakterilerin çoğalarak yayılması için elverişli koşullar sağladığını göstermektedir.

Özellikle II. Dünya Savaşı sonrası, ABD’de canlı hayvan endüstrisi enformel pazarda faaliyet gösteren küçük bağımsız firmalardan oluşan bir yapıdan, formel sözleşme sistemiyle yönetilen bir endüstriye dönüşmüştür. Örneğin endüstriyel kümes hayvanı üretiminde büyük üreticiler hayvan ıslahı, yetiştirme, kesim ve işleme faaliyetlerine kadar meta zincirinin her evresini kontrol etmektedir ve dolayısıyla dikey olarak entegre ve konsolide olmuştur. Bu şirketlerin kârı, düşük birim maliyetine ve dönüş hacmine; dolayısıyla da seri üretimin ucuz şekilde yapılmasına dayanmaktadır (Allen ve Lavau, 2015: 344). Kârın, yüksek oranda kolay bozulabilir bir ürünün endüstriyel olarak seri üretim sayısına bağlı hale gelmesiyle birlikte işlem hacmi önem kazanmaktadır. Tam zamanında üretim sistemi, hayvanların ıslahından yetiştirilmesi, işlenmesi ve süpermarket raflarına ulaşmasına kadar tüm adımlarda, binlerce hayvanın hızlı şekilde işlem hacmini entegre etmek için uygulanmaktadır. Şirketlerin, örneğin kümes hayvanı endüstrisinde belirli sayıda civcivin sözleşmeli çiftçilere verilmesi ve fabrikada üretim hattına sokulmak üzere yetiştirilmiş kuşların toplanması gibi, zincirin her halkasında işlem hacmi üzerinde sıkı bir kontrolü vardır. Bu sistemle, perakendecilerin belirli kalitede standartlaştırılmış ürün talebine uygun boyut, ağırlık ve beden şekli açısından tek biçimli canlılar üretilmektedir. Büyük şirketler belirli ağırlık ve kalıptaki kuşların üretilmesini sağlayan yem ve antibiyotik uygulamalarıyla, daha hızlı büyüme ve daha yüksek et miktarı sağlayacak tek biçimli bir gen havuzu yaratmaktadır (Boyd ve Watts, 1997). Hastalıklara karşı direnç geliştirmek için hayvan genetiğinin değiştirilmesi konusundaki ilerlemeler, protein açısından zengin diyetlerin uygulanması ve antibiyotiklerin kullanımı endüstrinin kârlılığını artırırken, biyolojik hayata dair aşırılıklar da uygulanmaktadır. ABD’deki tavuk popülasyonunun ömrü geçtiğimiz 50 yılda yarı yarıya düşerken, büyüme oranları ikiye katlanmıştır (Allen ve Lavau, 2015: 345). Ayrıca bu hızlı üretim ve aşırılıklar sonucu, kümes hayvanlarındaki kampilobakter enfeksiyonu gibi hastalıklar 2012’de İngiltere’de 460 bin gıda zehirlenmesi vakasına ve bu vakaların yaklaşık 110’unun ölümüne; Avrupa Birliği ülkelerinde ise gıdayla geçen bir numaralı hastalık olarak 9 milyon zehirlenme vakasına neden olmuştur (Allen ve Lavau, 2015: 342).

İnfluenza, hayvanlardan insanlara geçen bir hastalık olarak küresel şirketler ve politikalar, endüstriyel hayvancılık ve meta zincirleriyle ilişkili olarak bir virüsün nasıl binlerce insanı tehdit eden bir salgın haline geldiğini gösteren güncel örneklerden biridir. İnfluzanın ortaya çıkması ve yayılmasının ardında da belirli bir biyolojik süreç ve fabrika kapısının ötesine uzanan bir nedensellik ağı

vardır. Biyolojik olarak koronavirüs veya influenza gibi RNA virüsleri, kendilerini kopyalamak için ihtiyaç duydukları hücrelerin genetik mekanizmasını gasp eden asalak genler olarak değerlendirilmektedir. DNA virüsleri kendilerini hatasız kopyalama mekanizmasına sahipken, RNA virüsleri bir yazıcının neredeyse her kopyada hata yapması gibi mutasyona uğramış genler oluşturmaktadır. Bu durum, insanların bağışıklık sisteminin direnmesine karşı RNA virüslerine büyük bir avantaj sağlamaktadır. Çünkü RNA virüsleri aşı vasıtasıyla veya geçmiş hastalıklarda güçlenen bağışıklık sistemine karşı dirençli virüsler haline gelebilmektedir. Örneğin influenza, bu nedenle her yıl değişmekte ve önceden grip olmalarına rağmen insanları hasta etmeye devam etmektedir (Davis, 2020). Ancak insanlar, geçen yüzyıl boyunca çeşitli influenza türlerine maruz kalmış ve süreç içerisinde karşılaştığı bu türlere karşı bağışıklık kazanmıştır. Hem bireysel bağışıklık, hem de nüfus düzeyinde sürü bağışıklığı sağlandığı için influenza'nın mevsimsel varyantlarıyla karşılaşan insanlar, hastalığı yavaşlatma kabiliyetine sahiptir.

Doğal koşullar altında insanların bağışıklık kazanması için uzun bir evrimsel sürecin gerektiği yeni influenza türlerinin çıkışı, endüstriyel hayvancılıkla yakından ilişkilidir. Endüstriyel hayvan üretimi coğrafi olarak yayılıp yoğunlaşırken, büyüyen yasadışı hayvan ticareti ve ülkelerin uluslararası borçları gibi nedenlerle uyguladıkları kemer sıkma politikalarıyla, hayvan sağlığını korumaya yönelik altyapılar giderek bozulmuştur. Şirketlerin endüstriyel çiftlikleri, topraklarını ve emeklerini alt sözleşmelerle çokuluslu şirketlere sunmak zorunda kalan sözleşmeli çiftçilere parça başı yetiştirilmek üzere civcivler vermekte ve bu civcivler yetiştirildikten sonra işlenmek üzere fabrikalara gönderilmektedir. Biyogüvenliğe yönelik düzenlemeler ise tam olarak bu noktada işlevsizleşmektedir. Çünkü sözleşmeli yapılan bu arka bahçe üretimi, evcil kuşlar ile virüs taşıyan göçmen kuşların etkileşime girdiği bir alan haline gelmiştir. Örneğin Tayland'ın vahşi doğasının tarım toprağı açmak için ormansızlaşması ve sulak alanlarının kuruması, göçmen kuşların göç çukurlarının yok olmasına neden olmuştur. Göçmen kuşlar, doğal yaşam alanlarının yok olması karşısında, bozulan bu sulak alanlardan gıda dolu çiftliklere doğru hareket ederek yeni göç desenleri oluşturmakta ve yeni kışlık mekanlarda yuva yapmaktadır. Bu değişimle birlikte evcil kümes hayvanları ve göçmen kuşların etkileşime girebildiği alanlar giderek artmıştır. Tayland'daki kuş gribi salgını, hasattan sonra yerde kalan pirinç taneleriyle beslenmeleri için serbestçe dolaşmasına izin verilen ördekler ile açık havada beslenen göçmen kuşların temasa geçmesine dayandırılmaktadır. Ördekler bu temasın ardından influenza virüsünün taşıyıcısı haline gelerek yakınlardaki kümes hayvanlarına bulaştıran kanallar olarak hizmet etmiştir (Wallace, 2009: 938). Benzer şekilde

Güney Çin, yılda 2 kere hasat yapılan pirinç tarlalarındaki domuzlarla evcil ördekler ve tavukların yan yana yetiştiği en üretken yerlerden biridir. Ancak sel baskınlarına uğrayan çeltik alanları göçmen kuşları çekmiş ve bu kuşlar, ördeklere ve tavuklara yeni influenza virüslerini bulaştırmıştır. Daha sonra ise virüs, bağışıklık sistemi insanlara benzeyen domuzlara bulaşmış ve kısa süre sonra domuzlardan insanlara geçmiştir. Domuzların virüsü hem kuşlardan hem de insanlardan kapması, insanların solunum hücrelerine giren öldürücü hibrit bir influenza virüsünün ortaya çıkmasına neden olmuştur (Davis, 2020). Bu nedenlerle biyogüvenliğin ihlali, doğrudan uygulanan endüstriyel modelle ilişkilidir. Endüstriyel çiftlikler her ne kadar biyogüvenlik kurallarını uygulasalar da, alt sözleşme yaptıkları küçük çiftçilerin sürüleri virüslere maruz kalmaktadır.

İnfluenza örneğinde, yoğun endüstriyel kümes hayvanı üretiminin, virüsü daha tehlikeli ve öldürücü hale getiren koşulları yarattığı görülmektedir. Yapılan araştırmalar, yabani kuşlarda diğer canlılar için tehlikeli influenza türleri olmadığını; yabani kuşlardaki görece zararsız influenza türlerinin evcil kuşlara bulaştıktan sonra tehlikeli hale gelecek şekilde evrimleştiğini göstermektedir. Evcil kuşlar, daha önce de değinildiği gibi arka bahçede beslenen ve endüstriyel olarak üretilenler olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Arka bahçede yapılan üretim, yüzyıllar boyunca diğer canlılar için tehlikeli influenzaların ortaya çıkmasına neden olmazken, endüstriyel kümes hayvancılığı üretimi çerçevesindeki koşullar, tehlikeli influenza türlerinin oluşmasına neden olmuştur. Zira büyük ölçekli ticari kümes hayvanı işletmelerinde, arka bahçe sürüleri ve küçük çiftliklerden önemli ölçüde daha yüksek yeni türde influenza salgınlarına rastlanmıştır (Wallace, 2009: 921).

Canlı hayvan üretim hattının tamamı, kasıtlı şekilde olmasa da virüslerin evrimini ve aktarımını hızlandıran pratikler etrafında örgütlenmiştir. Bu pratikler, Wallace (2009: 921-923) ve Wallace vd.'nin (2020a) çalışmaları çerçevesinde şöyle özetlenebilir:

1) Endüstriyel hayvanların üretim çiftliklerinde sayısal olarak çok fazla ve yoğun şekilde bir arada bulunması, virüs aktarımını kolaylaştırarak hayvanların bağışıklık sisteminin etkinliğini azaltmaktadır. Böylece virüsler, taşıyıcılarının düşük bağışıklık sistemi nedeniyle hızlı şekilde evrimleşebilmektedir. Dolayısıyla endüstriyel canlı hayvan üretiminin bir parçası olarak yüksek işlem hacminin sağlanması çabası, virüslerin tehlikeli ve öldürücü hale gelecek şekilde evrimleşmesi için uygun bir ortam sağlamaktadır. Ahırlarda ve çiftliklerde birçok hayvanın yoğun şekilde bir arada barındırılması ve sürekli olarak virüslere duyarlı yeni hayvanların bu çiftliklere girmesi, virüsleri bir nevi ödüllendirmektedir.

2) Endüstriyel hayvan çiftliklerindeki canlıların hedeflenen hacme ulaşır ulaşmaz öldürülmesi de, virüslerin evrimleşmesine neden olabilmektedir. Örneğin virüsler tavuk, ördek veya domuz öldürülmeden önce hızla bulaşma eşliğine ulaşmaya çalışmaktadır. Ayrıca tavukların 6 hafta içinde kesilmesi gibi hayvanların kesim yaşının düşürülmesi, daha güçlü bağıklık sistemine sahip hayvanların hayatta kalmasını sağlayacak özellikteki virüs türlerini ortadan kaldırmaktadır. Çünkü bu durum, virüslerin taşıyıcısı olan daha genç hayvanların daha güçlü bağıklık sistemi olması karşısında, virüslerin öldürücü etkisinin giderek artmasına neden olmaktadır.

3) Canlı hayvan ticaretinin coğrafi olarak giderek yayılması, farklı bölgelerde virüslerin farklı türlerini taşıyan hayvanların temas etmesine neden olmakta ve bu da virüslerin mutasyona uğrama potansiyelini arttırmaktadır.

4) Endüstriyel hayvanlardan kaynaklı salgınları hafifletmek için hayvanların kitlesel olarak öldürülmesi, virüslerin evrimi için uygun bir ortam sağlayarak hedeflenenin tam tersi bir sonuca neden olabilmektedir. Çünkü virüs taşıyıcısı hayvanların ayıklanması arttıkça, virüsün öldürücü etkisinin artması yönünde bir değişim gerçekleşmektedir.

Şirketler, hayvancılık endüstrisindeki uygulamalarına ek olarak politik müdahaleleriyle de hastalıkların yayılmasına neden olabilmektedir. Wallace'ın (2009: 927-928) çeşitli ülkelerdeki deneyimler hakkında aktardığı bilgiler çerçevesinde bu politik müdahaleler şöyle özetlenebilir:

1) Şirketler, endüstriyel hayvancılık operasyonlarını başka ülkelere taşımakla tehdit ettikleri ülkelerdeki işgücü piyasasını, sendika faaliyetlerini, ücretleri ve çalışma koşullarını belirleme gücüne sahiptir. Özellikle sendikalar, işçiler ve tüketiciler için olduğu kadar, hayvan üretimindeki uygulamalar için de önemli bir kontrol mekanizmasıdır. Ancak bu mekanizma işlevsizleştirilmektedir.

2) Endüstriyel hayvan üretiminde dikey olarak entegre olmuş şirketler, hem hayvanların tedarikçisi hem de perakendeci olarak hareket etmektedir. Pazarda süpermarket veya fast food zinciri gibi az sayıda büyük bağımsız perakendeci olduğu için canlı hayvanlara daha iyi muamele edilmesine yönelik talepleri karşılayacak tedarikçilerin varlığı engellenmektedir.

3) Birden fazla ülkede faaliyet gösteren çokuluslu şirketler, risklere karşı Harvey'in (2003) "mekansal sabit" olarak adlandırdığı mekanizmayla korunabilmektedir. Örneğin sektördeki bir şirketin Çin'de işlettiği bir çiftlikte kuş gribi meydana geldiğinde, Japonya Çin'den kümes hayvanlarının ithalini yasaklayabilmekte ve şirket Tayland'daki çiftliklerinden Japonya'ya ihracat yaparak pazarda

oluşan boşluğu doldurabilmektedir. Dolayısıyla birden fazla ülkeye yayılmış tedarik zinciri, şirketlerin çıkan aksaklıkları telafi etmesine imkân verdiği için hastalıkların yayılma riskini de artırmaktadır.

4) Çokuluslu şirketler, tarımsal işletmelerinin çıkarlarını korumak için çeşitli ülkelerdeki politikacılara fon sağlamakta ve kendi adaylarını sahaya sürmektedir. Politik liderler ise salgınlar sırasında kendini destekleyen tarım ticareti şirketlerini koruyabilmekte ve ülkelerin salgınları kontrol etme çabalarını engellemekte rol oynayabilmektedir. Örneğin Tayland'daki kuş gribi salgınları sırasında tavukların çoğu hasta olmasına rağmen işlenmiş; benzerlerine çoğu az gelişmiş ülkede rastlanan bir parodi olarak Tayland Başbakanı Thaksin Shinawatra ve bakanları kameralar önünde tavuk yiyerek halkı güvenli olduğuna ikna etmeye çabalamıştır.

5) Büyük şirketler, hasta hayvanlar hakkında sessiz kalmaları için sözleşmeli çiftçilere sus payı verebilmekte ve hükümet yetkilileriyle işbirliği yapabilmektedir. Yine Tayland'daki kuş gribi salgını örneğinde, kamu memurları şirket çiftçilerine gizlice aşı sağlamış; bağımsız çiftçiler ise salgın konusunda aydınlatılmayarak sürülerine hastalık bulaşmıştır. Dolayısıyla influenza salgınına durdurmak için hayvan üretiminde alınacak önlemler, şirketlerin sponsorluğundaki hükümetler tarafından dirençle karşılanabilmekte ve şirket kârlarının korunması için salgınlar örtbas edilebilmektedir. Bu bağlamda influenza biyolojisi, gıda ticaretinin politik ekonomisiyle sarsılmakta ve bu kurumlar virüslerin evrimsel kaderine müdahalede bulunmaktadır.

1997 yılında Güney Çin'de H5N1 olarak adlandırılan kuş gribinin ortaya çıkışı, yukarıda sıralanan pratikler çerçevesinde tarım ticareti ve küresel ekonomideki değişimlerle yakından ilişkilidir. Çin'in bu dönemde yeni liberalleştirilmiş ekonomisinin getirdiği fırsatlarla birlikte, bölgenin ekolojik yapısı büyük bir değişime uğramıştır. Diğer virüsler gibi H5N1 de, hayvan sağlığı konusundaki gözetimlerin yapısal uyum programları nedeniyle gelişmediği veya bozulduğu bölgelerde yoğunlaşmıştır. Yoksul ülkelerin kır ile kent arasında kalan gecekondu bölgeleri, genellikle kümes hayvanları ve canlı kuş pazarlarını içeren denetimsiz tarımsal işletmelere oldukça yakın bir mesafededir. Bu bölgelerde virüsün kontrolsüz şekilde bulaşmasının, virüsün insandan insana geçebilen bir türe evrilmesine neden olduğu tahmin edilmektedir. H5N1 dünyadaki 3 kıtaya yayılırken farklı taşıyıcılar, bölgelere özgü türler, çeşitli kümes hayvancılığı uygulamaları ve hayvan sağlığı konusunda farklı önlemlerin olduğu çeşitli sosyo-ekonomik ortamlarla temas etmiştir. Temas edilen insan sayısının artmasıyla birlikte, virüslerin evrimsel seçeneklerini keşfedebildiği ve yerel koşullara uyum sağlayacak alt türlerini geliştirerek yayılabildiği bilinmektedir (Wallace, 2009:

918). Örneğin ilk defa Çin'in Guangdong eyaletindeki bir kaz çiftliğinde görülen H5N1'in, yapılan genetik analizler çerçevesinde Hong Kong, Tayland, Vietnam ve Malezya gibi ülkelerdeki salgınlarda görülen sonraki influenza türlerinin temel kaynağı olduğu gösterilmiştir (Wallace, 2009: 930). Dolayısıyla endüstriyel üretim ve meta zincirleri, insanlara bulaşabilen influenza çeşitliliğinin de artmasında öncü bir rol oynamaktadır. Örneğin yine 2009 yılında H1N1 olarak adlandırılan domuz gripinin endüstriyel kökenli olduğu ve virüsün Avrasya ve Kuzey Amerika'daki influenza türlerinden kaynaklandığı tespit edilmiştir (Wallace, 2009: 924). Küçük çiftçiler bu kadar uzun mesafelere hayvan ihraç etmek için gerekli endüstriyel kapasiteye sahip olmadığından dolayı pazardaki influenzaların uluslararası meta zincirleriyle yayıldığı düşünülmektedir. Bu bağlamda kuş gribi ve domuz gribi gibi insanlar için ölümcül olan hastalıklar, O'Connor'un (1988) "kapitalizmin ikinci çelişkisi" olarak adlandırdığı, kapitalizmin sonsuz büyüme eğilimi ve doğanın sınırlı kapasitesi arasındaki çelişkinin bir ürünü olarak yorumlanabilir. O'Connor'a göre üretim için doğanın tahrip edilmesi ve ekolojik krizin derinleşmesi, kapitalizmin yeniden üretimini de imkânsız hale getirmektedir. Benzer bir perspektiften bakıldığında, salgın hastalıkların giderek artması, kapitalist canlı hayvan endüstrisinin üretimine devam etmesi açısından da bir tehdit haline gelmektedir. Ancak büyük tarım işletmeleri ucuz üretim için bu riski almaya devam etmektedir.

Tüm bu veriler çerçevesinde hayvancılık endüstrisinin dikey entegre modeliyle yeniden organize olmasının, salgın hastalıkların ekolojisindeki değişimi giderek hızlandırdığı; daha fazla virüse, daha büyük taşıyıcı popülasyonuna ve virüslerin daha fazla evrimsel olarak çeşitlenmesine neden olduğu görülmektedir. Bazı virüsler, doğal üreme zeminlerine sahiptir. Örneğin neredeyse tüm kolera salgınları Bengal Körfezi'nin sıcak ve tortulu sularından kaynaklanmaktadır. Yine bazı hayvan familyaları da sürekli olarak belirli virüslerin taşıyıcısıdır. Örneğin kemirgenlerde veba, vahşi kuşlarda influenza, maymunlarda sarı humma ve yarasalarda koronavirüsler bulunmaktadır. İnuenzaların özellikle Asya'dan çıkması bu ekolojik yapının sonucuyken, salgına dönüşmesi ve diğer coğrafyalara yayılması, buraya kadar bahsedilen ekonomi politik sürecin bir ürünüdür.

Sonuç Yerine

Kapitalist Küreselleşme Biyolojik ve Ekonomik Olarak Sürdürülebilir mi?

Kapitalist tarım ve hayvancılıktaki büyük dönüşümlerle hızlanan virüslerin evrimi devam ederken, hem endüstri hem de devlet politikaları ve denetimleri kanadında bir değişiklik yapılmadığı ve sektörün kâr odaklı kalmaya devam ettiği görülmektedir. Sermaye kanadı, pazarın neden olduğu çevresel problemlere,

hava kirliliği için emisyon izinlerinin ticareti gibi, yaratıcı piyasa çözümleri sunmaktadır. Ancak milyarlarca insan için bir tehdit haline gelen virüsler, bu tür bir alışveriş dahilinde işbirliği yapılamayan ve pazarın tedavi edemediği hastalıklar olarak insanlara zarar vermektedir. Kapitalist dünya ekonomisinin, ebola, influenza ve koronavirüs gibi ölümcül hastalıkların üstesinden gelerek sürdürülebilir yaşam koşullarını muhafaza etme konusunda barındırdığı biyolojik ve ekonomik çelişkiler, buraya kadar yapılan tartışma çerçevesinde birkaç maddede ele alınabilir.

1) Eşitsiz şartlarda rekabete zorlanması sonucu yüz milyonlarca çiftçi topraklarından ayrılmak zorunda kalmış; geriye kalan ve yerel gıda güvenliğinin garantisi olan küçük çiftçiler, suni gübreler ve tarım ilaçlarının ithalatına bağımlı şekilde kapitalist ihracata yönelik tarımın bir uzantısı haline gelmiştir. Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütü (FAO, 2011: 52), başta tahıl olmak üzere küresel gıda üretiminin gelecek jenerasyonlarla birlikte artacak olan nüfusu beslemek için en az %50 artırılması gerektiğini hesaplamaktadır. Ancak kapitalist tarımın, biyoteknolojideki devrimsel gelişmelerle dahi bu hedefi karşılayamayacağı öngörülmektedir. Bunun nedeni ise dünya tarımının yanlış şekilde düzenlenmesi, et üretimine tahıl üretiminden daha fazla pay ayrılması ve küçük çiftçilere gelir dağılımında çok az bir pay verilmesidir. Ayrıca su kaynaklarının tükenmeye başlamasıyla yakın gelecekte daha da belirginleşecek bir su krizi ortaya çıkmıştır.

2) Dünya Sağlık Örgütü, monokültür hayvan üretiminde antibiyotiklerin aşırı kullanımının, yüzyılın ortasına kadar çok sayıda insanın ölümüne neden olabilecek antibiyotiklere dirençli bakterilerin artışına neden olacağını öngörmektedir (WHO, 2017; Tang vd., 2017).

3) Tasfiye edilen küçük üreticiler kentlerdeki yoksul kenar mahallelere göç etmekte ve artan nüfus patlamasıyla kent çevresinde bulunan bu alanlardaki sağlık koşulları giderek kötüleşmektedir. Formel olarak istihdam edilmeyen kenar mahalle sakinlerinin çoğu ise enformel ekonomi içinde çalışmaktadır, hiçbir tıbbi hakları yoktur ve sağlık hizmeti için yeterli gelire sahip değillerdir. Özellikle G20 üyesi olmayan ülkelerin çoğundaki vergi sisteminin büyük şirketler ve zengin toplumsal sınıfların mali yükümlülüklerini azaltacak şekilde dizayn edilmiş olması, bu ülkelerde kamu sağlığı için yeterince fon ayrılmamasına neden olmaktadır (Davis, 2020; Harvey, 2020).

4) İlaç tekelleri, üniversiteler veya kamu üniversitelerinin sermaye sağladığı küçük biyoteknoloji şirketleri tarafından geliştirilmiş ilaçlar ve aşılar için tescilli patentler alarak fahiş fiyatlarla satış yapmaktadır. Rantiye kapitalizminin temsilcisi olan bu tekeller, kârlı olmadığı için yeni nesil antibiyotiklerin ve

antivirallerin geliştirilmesinden çekilmektedir ve bu anlamda da biyolojik dizayn konusundaki devrimsel gelişmelerin üzerindeki bir pranga olarak değerlendirilmektedir (Davis, 2020). Şirketler, önleyici tedbirler hissedarlarına katkıda bulunmadığı için sadece tedaviler dizayn etmekle ilgilenmektedir ve sağlık sektöründe de insanlar hasta oldukça daha fazla kazanma üzerine kurulu ticari bir model uygulanmaktadır (Harvey, 2020).

5) Koronavirüs salgını, gelecekteki potansiyel salgın hastalıkların tüm küresel üretim sistemini sekteye uğratacağının bir örneğini oluşturmaktadır. Kapanma ve sosyal mesafe uygulamaları kilit sektörlerdeki üretimi durdurarak hem uluslararası tedarik zincirlerinde hem de tüketici talebi tarafında büyük bir kesintiye neden olmuştur. Böylelikle sermaye, küresel üretim zincirlerinin ve denizaşırı ucuz emek kullanma kabiliyetinin parçalanması olasılığıyla yüzleşmiştir. Bugünkü post-fordist üretim sistemi içinde şirketler, alt sözleşme yaptıkları sadece ilk aşama tedarikçilerin bilgisine sahiptir ama bu tedarikçilerin de ikinci, üçüncü veya dördüncü aşama kendi tedarikçileri bulunmaktadır. Koronavirüs salgını Çin’de ortaya çıktığı zaman 51 bin şirketin en az bir doğrudan tedarikçisinin ve 5 milyon şirketin de birinci ve ikinci aşama tedarikçilerinin Wuhan’da olmasından dolayı, meta zincirlerindeki çoğu görünmez olan bu bağlantılar kırılmıştır. Bunun bir sonucu olarak, Marx’ın (2015) “metamorfoz zinciri” dediği üretim, dağıtım ve tüketim döngüsünde bir kesintiye karşı karşıya kalınmıştır. Tedarik zincirlerindeki bu bozulmalar, şirketlerin satışlardan ve sabit sermaye yatırımlarından elde ettikleri değer akışının düşmesine neden olurken, stoklarında ve maliyetlerinde artışa neden olmuştur. Ayrıca şirketlerin tedarikçilerine yapacakları ödemeleri banka finansmanı ile ertelemesi veya bu borçların kısa vadeli senetlerle diğer finansal kesimler tarafından satın alınması, girift finans zincirini spekülasyon hedefi haline getirerek finans sisteminde de bir kriz tehlikesi yaratmıştır (Foster ve Suwandi, 2020).

Bahsedilen bu çelişkiler çerçevesinde tek bir dünya pazarı içinde finans ve yatırımın hızlı ve serbest hareketine dayanan kapitalizmin bugünkü aşamasının, insanlığın büyük kısmı için istihdam ve gelir sağlama, doğal kaynakların planlı kullanımı, devrimci biyolojik gelişmeleri kamu sağlığı için kullanma gibi konularda yeteneksiz olduğu ve insanlığın büyük kısmının hayatını sağlıklı şekilde sürdürmesi için gerekli üretici güçlerin gelişmesini engellediği görülmektedir. Bu sürdürülemez yapının diğer tarafında ise kapitalist sınıflı toplumun yarattığı eşitsizliklerden dolayı koronavirüs salgınının etkilerini en ağır şekilde deneyimleyen periferideki işçi sınıfı ve yoksullar vardır. Koronavirüs salgını örneği, potansiyel salgın hastalıkların emperyalist sistem çerçevesinde gelişmiş ve azgelişmiş ülkeler arasında ve farklı toplumsal sınıflar arasında olmak üzere iki analitik boyutta farklı ekonomik ve toplumsal etkiler yaratacağını

göstermektedir. Gelişmişlik ve azgelişmişlik perspektifinden bakıldığında, salgın hastalıklar ve yarattıkları ekonomik krizin, emperyalist sistem nedeniyle yoksul ülkelerde daha radikal şekilde yaşandığı görülmektedir. Çünkü bu ülkelerde yetersiz beslenme, işsizlik ve yoksulluk, çevre ve hava kirliliği, yaygın kronik hastalıklar ve enfeksiyon hastalıklarına duyarlılık gibi salgınları daha büyük felaketlere dönüştüren faktörler vardır. Bunun yanında küresel tedarik zincirlerini bozulmadan korumak için bu ülkelerde sosyal mesafe kurallarının uygulanmaması ve üretimin devam etmesi, büyük sermaye gruplarının hayatta kalması için azgelişmiş dünyadaki insanlığın bir kısmının feda edildiği anlamına gelmektedir.

Sınıf perspektifinden değerlendirildiğinde ise koronavirüs salgınının yarattığı ekonomik kriz nedeniyle şirketlerin işçi sınıfını hiçbir ek gelir kaynağı olmadan işten çıkardığı veya hastalığın bulaşma potansiyelinin yüksek olduğu en riskli işlerin yükünün taşıyıcısı olmak zorunda bıraktığı görülmektedir. “Hepimiz aynı gemideyiz” retoriğine karşı, evden çalışabilenler ve çalışamayanlar, virüsü kapması durumunda ücretli veya ücretsiz şekilde kendini izole etmeye mali gücü yetenler ve yetmeyenler arasındaki ayrımlar giderek belirginleşmiştir. Koruyucu önlemlerin zengin ülkeler ve zengin toplumsal sınıflarla sınırlı olması, duvarları yıkmak yerine daha da sağlamlaştırma; iklim değişikliği ve yeni salgınların etkilerinden korunmak için kaynakları olanlar ve olmayanlar olmak üzere insanlığın iki kutbu arasındaki ayrımları derinleştirme olasılığını artırmaktadır. Mike Davis’e göre (2020) sistemin zirvesindekilerin lehine küresel ekonomik büyümeyi sürdürmek için milyonların ölmesine göz yuman bu Malthusiyen veya Sosyal Darwinist yaklaşım çerçevesinde, 21. Yüzyıl kapitalizmi “insan ırkının bir kısmını neslinin tükenmesine mahkum ederek, insanlığın kalıcı bir triyajına” neden olmaktadır. *Prekarya Bildirgesi*’nde de (Standing, 2017) yer alan herkes için temel gelir desteği, temel sosyo-ekonomik hakların tekrar kazanımı ve kamu hizmetlerinin artırılması gibi kollektivist politikaların uygulanması yönünde atılacak adımlar ise bu ayrımların derinleşmesini önleme potansiyeli barındırmaktadır.

Sürdürülebilir Bir Sistem Önerisi

Metin boyunca çoğunlukla Kuzey Amerika ve Avrupa’nın neo-kolonyal temsilcileri olarak görülebilecek tarım ticareti şirketlerinin eylemlerinin, son yıllarda yeni virüslerin ortaya çıkması ve küresel meta zincirleri vasıtasıyla yayılmasındaki rolü üzerinde durulmuştur. İnfluenza, salmonella, kampilobakter gibi hastalıklar üretim merkezlerinden küresel ticaret ağları vasıtasıyla dışarıya aktarılırken, koronavirüsün vahşi doğadan avlanan hayvanlar ve bu işle uğraşan emekçiler aracılığıyla kent çevresindeki bir tedarik zincirinden diğerlerine

yayıldığı düşünülmektedir (Wallace vd., 2020a). Birleşmiş Milletler Çevre Programı'nın (UNEP) (2020: 4, 11) *Bir Sonraki Pandemiye Önleme* raporunda yeni bulaşıcı hastalıkların %75'inin vahşi hayvanlardan yerel komünitelere bulaşarak yayıldığı belirtilmektedir. Bu bağlamda hinterlandlardaki vahşi hayvanlardan elde edilen gıdanın küresel olarak ekonomik bir sektör haline gelmesi ve kapitalist pazara girmesi de, yeni hastalıkların ormanların dışına taşınmasında önemli bir faktör haline gelmektedir.

Tüm bu veriler, gelecek için sürdürülebilir bir sistemin, insanları doğanın yenilenme çevrimlerine tekrar dahil edecek üretim pratikleri içermesi gerektiğini göstermektedir. Tekrar köylüleştirme (repeasantization) üzerine literatürde tarım ticareti şirketlerinin hegemonyasına karşı köylüler ve tarım emekçilerinin yeniden otonomi kazanması, müştereklere dayalı ortak bir üretim şekli ve kooperatifleşme, insan ve doğa arasındaki sosyal metabolizmanın tekrar kurulması gibi öneriler bulunmaktadır. Birikim yapısının bugünkü çelişkileri göz önüne alındığında, bu arkaik veya ütöpik bir model değildir. Üretimin büyük kısmının yeniden yerel çiftçilere devredilmesi, küresel ticaretin sona ermesi ve küçük aile çiftliğine anakronistik bir dönüş anlamına gelmemektedir. Küba tarımının ekolojik perspektifini referans alan Levins'e göre (2007), her bölgenin bulunduğu havzaya, iklimine, nüfus yoğunluğuna ve mevcut kaynaklarına göre farklı tarım uygulamaları yapılmalıdır. Büyük topraklar üzerinde yapılan endüstriyel tarım yerine her bir küçük üretim çiftliğinin kendi ürünlerini ürettiği ve aynı zamanda diğer çiftliklerin üretimine yardımcı olduğu planlı bir arazi kullanımına geçilmelidir. Çiftlikler sadece tek ürünün üretiminde uzmanlaşmamalı; bunun yerine geri dönüşümü, çiftçiler için daha çeşitlenmiş bir diyeti ve iklimsel süprizlere karşı korunmayı olanaklı kılan karma işletmeler olmalıdır. Ayrıca böylesi bir yeni tarım, doğa ve insan topluluklarını sadece rekabet için pazara sokulan metalar olarak görmeyen ve üretimi sadece kârla ilişkilendirmeyen yeni bir ideolojiyi içermelidir. Böyle bir yaklaşım çerçevesinde de ormanların ve yaban hayatın korunduğu, bitkisel ürün ve canlı hayvan çeşitliliğinin yeniden sağlandığı, virüslerin coğrafi olarak yayılmasını önleyecek ölçüde tarım ve hayvancılığın yeniden entegre edildiği bir modele sahip olmalıdır. Bu uygulamalar rutin olarak tüm çiftlikler için kârlı değildir. Ancak bu tür çiftliklerdeki kâr kayıplarının, etrafındaki bölgenin geri kalanını korumak amacıyla ekonomik desteklerle dengelenmesi gerekmektedir. Dolayısıyla yeni tarım uygulamalarının hayata geçirilmesi için müşterekler lehine devlet desteklerini içeren anti-neoliberal bir müdahale modeline ihtiyaç vardır. Fiyat kontrolleri ve sübvansiyonların endüstriyel monokültür üretim yerine ekolojik dengeyi koruyan polikültür üretim lehine dönmesiyle, bu çiftliklerde üretim çeşitliliğinin artırılması ve üretimin mevsimsel olarak kârsız

olduğu dönemlerde dahi gıda güvenliğinin sağlanması mümkündür (Wallace vd., 2018: 55). Bu modelin bir örneği olarak Brezilya’da yapılan bir araştırmada, toprağın köylülere aktarılması ve Ostrom-vari müşterek şekilde yönetilmesiyle (Ostrom, 1990), küçük ölçekli ekolojik çiftçiliğin ürün veriminin, çiftçi gelirlerinin ve çevrenin korunma düzeyinin arttığı tespit edilmiştir (Chappell vd., 2013; Chappell, 2018).

Alternatif tarım modelinin hayata geçirilmesinin, ancak politik düzeyde yürütülecek asimetrik bir mücadele sonucu gerçekleşebileceği öngörülmektedir (Wallace vd., 2020b). Çünkü mevcut tarım ticareti sistemi, üretimi küreselleştirmek için sübvansiyonlar alma ve yasal düzenlemeleri kendi lehine çevirme gibi konularda politik güce dayanmaktadır. Afganistan’da ABD ordusunun Tarım Geliştirme Ekiplerini sahaya sürmesi (Handbook, 2009) veya Irak’ta Geçici Koalisyon Yönetimi’nin çiftçilerin yerli tohumları üretmelerini yasaklayarak ülkeyi yabancı tohum üreticilerine açması ve küresel tarım pazarlarına entegre etmesi (Tzouvala, 2017), bu politik müdahalelerin en somut örnekleridir. Ayrıca bazı coğrafyalarda tarımsal politika, giderek paramilitar güçlerin desteğiyle sürdürülebilmektedir. Tarımsal alanlarda yapılan hidroelektrik santrali veya termik santral gibi projelerin hissedarları ve yöneticileri yerel halkın itirazlarını engellemek için bu güçlere başvurulabilmekte; itirazların yükseldiği komünite grupları lekeleme kampanyaları, tehdit veya aktivistlere zarar verme yoluyla dağıtılabilmektedir. Bu nedenle ekolojik yıkımı durdurmak ve sürdürülebilir bir sistemin inşası için öncelikle bu tür çevresel suçlara karşı hem politik hem de hukuksal alanda kazanımlar elde edilmesi gerekmektedir.

Sonnotlar

1 Soğuk Savaş döneminde kapitalist ve endüstrileşmiş NATO ülkeleri için Birinci Dünya ülkeleri terimi, komünist-sosyalist ülkeler için İkinci Dünya terimi, kolonyal geçmişi olan ve Troçkist “ne Moskova ne Washington” perspektifiyle hareket eden az gelişmiş ülkeler için Üçüncü Dünya ülkeleri terimi kullanılmaktadır (Worsley, 1984). Soğuk Savaşın bitişiyle bugün gelişmiş ülkelerin Kuzey Yarımkürede ve az gelişmiş veya gelişmekte olan ülkelerin çoğunun Güney Yarımkürede bulunmasına referansla Global Kuzey ve Global Güney terimleri kullanılmaktadır.

2 Emeğin ve toprağın ucuz olduğu piyasadan alınıp, pahalı olduğu piyasada satılması anlamına gelmektedir.

3 Çokuluslu şirketler, üretim maliyetinin altında satışlar nedeniyle oluşan kayıplarını,

farklı meta sektörlerinden kazandıkları kârlarla aylara ve yıllara bölerek telafi etmektedir. Şirketler, geleceğe yönelik yaptıkları bir yatırım olarak değerlendirilebilecek bu stratejiyi uygulayarak, sonunda pazarda fiyatları istedikleri gibi belirleyebilecekleri tekeli güce sahip olmaktadır.

4 Bir ülkeye ihraç edilen bir malın, bu ülkenin iç piyasasındaki normal değerinden daha düşük bir fiyatla satılması anlamına gelmektedir.

5 Ülkelerin hükümet yetkilileri ve yatırımcılar arasında imzalanan anlaşmalarla yapılan toprak transferlerinin “gasp” olarak tanımlanmasının sebebi, söz konusu topraklarda yaşayan ve nesillerdir bu toprakları kullanan insanlara sorulmaksızın toprak ve üzerindeki doğal kaynaklara ilişkin yatırım anlaşmalarının yapılması ve bu insanların yaşadıkları yere ilişkin tüm haklardan ‘zorla’ mahrum bırakılmış olmalarıdır (Farmlandgrab, 2011).

6 Latin Amerika’daki kiracı köylü veya tarım işçileri için kullanılan bir terimdir.

7 Post-fordist esnek üretim sisteminde stoksuz şekilde ve sipariş doğrultusunda üretim satmaya dayalı üretimi ifade etmektedir.

Kaynakça

Akış I ve Özkurt M (2010). Tarım Topraklarının Yabancılara Satışı ve Gıda Güvenliği. *Toprak Mülkiyeti Sempozyum Bildirileri*, Ankara: Memleket Yayınları, 510-524.

Allen J ve Lavau S (2015). Just-in-Time Disease. *Journal of Cultural Economy*, 8 (3), 342-360.

Araghi F (2000). The Great Global Enclosure of Our Times: Peasants and the Agrarian Question at the End of the Twentieth Century. İçinde: F Magdoff, J Foster ve F Buttel (der), *Hungry for Profit: The Agribusiness Threat to Farmers, Food, and the Environment*, New York: Monthly Review Press, 145-160.

Araghi F (2003). Food Regimes and the Production of Value: Some Methodological Issues. *The Journal of Peasant Studies*, 30 (2), 41-70.

Bellantonio M vd. (2017). The Ultimate Mystery Meat: Exposing the Secrets Behind Burger King and Global Meat Production. <https://www.mightyearth.org/>. Son erişim tarihi, 01/01/2021.

Boyd W ve Watts M (1997). Agro-industrial Just-in-Time: The Chicken Industry and Postwar American Capitalism. İçinde: D Goodman ve M Watts (der), *Globalising Food:*

Agrarian Questions and Global Restructuring, London: Routledge, 139-165.

Burch D (2005). Production Consumption and Trade in Poultry: Corporate Linkages and North-South Supply Chains. İçinde: N Fold ve W Pritchard (der), *Cross-Continental Food Chains*, London: Routledge, 166-178.

Burch D ve Lawrence G (2009). Towards a Third Food Regime: Behind the Transformation. *Agriculture and Human Values*, 26, 267-279.

Chappell M J vd. (2013). Food Sovereignty: An Alternative Paradigm for Poverty Reduction and Biodiversity Conservation in Latin America. *F100Res*, 2: 235. <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC3869480/>. Son erişim tarihi, 01/01/2021.

Chappell M J (2018). *Beginning to End Hunger: Food and the Environment in Belo Horizonte, Brazil, and Beyond*. Berkeley: University of California Press.

Davis M (2016). *Gecekondü Gezegeni*. Çev. G Koca, İstanbul: Metis Yayınları.

Davis M (2020). Mike Davis on Pandemics, Super-Capitalism and the Struggles of Tomorrow. *Madamasr*, 30 Mart. <https://madamasr.com/en/2020/03/30/feature/politics/mike-davis-on-pandemics-super-capitalism-and-the-struggles-of-tomorrow/>. Son erişim tarihi, 01/01/2021.

Dikmen A A (2000). Küresel Üretim, Moda Ekonomileri ve Yeni Dünya Hiyerarşisi. *Toplum ve Bilim*, 86, 281-302.

Emmanuel A (1972). *Unequal Exchange: A Study of the Imperialism of Trade*. New York: Monthly Review Press.

FAO (Food and Agriculture Organization of the United Nations) (2011). The State of the World's Land and Water Resources for Food and Agriculture (SOLAW)-Managing Systems at Risk. London: FAO and Earthscan. <http://www.fao.org/3/i1688e/i1688e.pdf>. Son erişim tarihi, 01/01/2021.

Farmlandgrab (2011). Foreign Land Deals: Global Land Grabbing?. <https://www.farmlandgrab.org/post/view/18835>. Son erişim tarihi, 01/01/2021.

Foster J vd. (2010). *The Ecological Rift*. New York: Monthly Review Press.

Foster J B ve Clark B (2018). The Robbery of Nature. *Monthly Review*, 70 (3), 1-20.

Foster J B (2018). Marx, Value, and Nature. *Monthly Review*, 70 (3), 122-136.

Yılmaz E (2022). Yeni Emperyalizm ve Salgın Hastalıklar. *Mülkiye Dergisi*, 46 (1), 4-35.

Foster J B ve Suwandi I (2020). Covid-19 and Catastrophe Capitalism. *Monthly Review*, 72 (2). <https://monthlyreview.org/2020/06/01/covid-19-and-catastrophe-capitalism/>. Son erişim tarihi, 01/01/2021.

Frank A G (1966). The Development of Underdevelopment. *Monthly Review*, 18 (4), 17-31.

Friedmann H (1993). The Political Economy of Food. *New Left Review*, 197, 29-57.

Friedmann H (2005). From Colonialism to Green Capitalism: Social Movements and Emergence of Food Regimes. İçinde: F H Buttel ve P McMichael (der), *New Directions in the Sociology of Global Development, Research in Rural Sociology and Development*, 11, 227-264.

Friedmann H ve McNair A (2008). Whose Rules Rule? Contested Projects to Certify Local Production for Distant Consumer. İçinde: S M Borras Jr, M Edelman ve C Kay (der), *Transnational Agrarian Movements: Confronting Globalization*, Oxford: Blackwell Publishing, 239-266.

Grain (2008). Seized: The 2008 Landgrab for Food and Financial Security. <https://www.grain.org/article/entries/93-seized-the-2008-landgrab-for-food-and-financial-security>. Son erişim tarihi, 01/01/2021.

Handbook (2009). Agribusiness Development Teams in Afghanistan: Tactics, Techniques, and Procedures, No. 10-10. <https://usacac.army.mil/sites/default/files/publications/10-10.pdf>. Son erişim tarihi, 01/01/2021.

Harvey D (2003). *The New Imperialism*. Oxford: Oxford University Press.

Harvey D (2015). *Neoliberalizmin Kısa Tarihi*. Çev. A Onacak, İstanbul: Sel Yayıncılık.

Harvey D (2020). Anti-Capitalist Politics in the Time of Covid-19. *Jacobinmag*, 20 Mart, <https://jacobinmag.com/2020/03/david-harvey-coronavirus-political-economy-disruptions>. Son erişim tarihi, 01/01/2021.

Hecht S B (2014). Forests Lost and Found in Tropical Latin America: The Woodland Green Revolution. *The Journal of Peasant Studies*, 41 (5), 877-909.

Heffernan W (2000). Concentration of Ownership and Control in Agriculture. İçinde: F Magdoff, J Foster ve F Buttel (der), *Hungry for Profit: The Agribusiness Threat to Farmers, Food, and the Environment*, New York: Monthly Review Press, 61-76.

Hilferding R (1995). *Finans Kapital*. Çev. Y Öner, İstanbul: Belge Yayınları.

Huddell A (2010). Effects of Neoliberal Reforms on Small-Scale Agriculture in Brazil. *Global Majority E-Journal*, 1, 74-84.

Lenin V L (1975). *Emperyalizm: Kapitalizmin En Yüksek Aşaması*. Çev. C Süreya, Ankara: Sol Yayınları.

Levins R (2007). How Cuba is Going Ecological. İçinde: R Lewontin ve R Levins (der), *Biology Under the Influence: Dialectical Essays on Ecology, Agriculture, and Health*, New York: Monthly Review, 343-364.

Lewontin R C (1998). The Maturing of Capitalist Agriculture: Farmer as Proletarian. *Monthly Labor Review*, 50 (3), 72-85.

Llambi L (1993). Global Agro-Food Restructuring: The Role of Transnational Corporations and Nation-States. *International Journal of Sociology of Agriculture and Food*, 3, 19-39.

Luxemburg R (2004). *Sermaye Birikimi*. Çev. T Ertan, İstanbul: Belge Yayınları.

Magdoff F (2008). The World Food Crisis: Sources and Solutions. *Monthly Review*, 60 (1), 1-15.

Marx K (2011). *Kapital 1. Cilt*. Çev. A Bilgi, Ankara: Sol Yayınları.

Marx K (2015). *Kapital 2. Cilt*. Çev. A Bilgi, Ankara: Sol Yayınları.

McMichael P (2005). Global Development and the Corporate Food Regime. İçinde: F H Buttel ve P McMichael (der), *New Directions in the Sociology of Global Development, Research in Rural Sociology and Development*, 11, 265-300.

McMichael P (2009a). A Food Regime Analysis of the World Food Crisis. *Agriculture and Human Values*, 26, 281-295.

McMichael P (2009b). The Agrofuels Project at Large. *Critical Sociology*, 35 (6), 825-839.

McMichael P (2010). Agrofuels in the Food Regime. *Journal of Peasant Studies*, 37 (4), 609-629.

Moreira M B (2004). Agriculture and Food in the Globalization Age. *International Journal of Sociology of Agriculture and Food*, 12 (1), 17-28.

Murray W E (2006). *Geographies of Globalization*. Oxon: Routledge.

O'Connor J (1988). Capitalism, Nature, Socialism A Theoretical Introduction. *Capitalism Nature Socialism*, 1 (1), 11-38.

Yılmaz E (2022). Yeni Emperyalizm ve Salgın Hastalıklar. *Mülkiye Dergisi*, 46 (1), 4-35.

Ostrom E (1990). *Governing the Commons: The Evolution of Institutions for Collective Action*. Cambridge: Cambridge University Press.

Otero G (2011). Neoliberal Globalization, NAFTA, and Migration: Mexico's Loss of Food and Labor Sovereignty. *Journal of Poverty*, 15 (4), 384-402.

Padoch C vd. (2008). Urban Forest and Rural Cities: Multi-Sited Households, Consumption Patterns, and Forest Resources in Amazonia. *Ecology and Society*, 13 (2). <https://www.ecologyandsociety.org/vol13/iss2/art2/>. Son erişim tarihi, 01/01/2021.

Petras J ve Veltmeyer H (2007). *Multinational on Trial: Foreign Investment Matters*. England: Ashgate Publishing.

Petras J (2008). The Great Land Giveaway: Neo-Colonialism by Invitation: Colonial Style Empire-Building is Making a Huge Comeback. <https://www.globalresearch.ca/the-great-land-giveaway-neo-colonialism-by-invitation/11231>. Son erişim tarihi, 01/01/2021.

Petras J ve Veltmeyer H (2014). *The New Extractivism: A Post-Neoliberal Development Model or Imperialism of the Twenty-First Century?*. UK: Zed Books.

Rostow W W (1960). *The Stages of Economic Growth: A Non Communist Manifesto*. Cambridge: The University Press.

Szentes T (1975). Az gelişmişlik ve Sosyalizm. İçinde: A Aksoy (der), *Az gelişmişlik ve Emperyalizm*. İstanbul: Gözlem Yayınları, 19-36.

Standing G (2017). *Prekarya Bildirgesi: Hakların Kısılmasından Yurttaşlığa*. Çev. S Demiralp ve S Çınar, İstanbul: İletişim Yayınları.

Tang K L vd. (2017). Restricting the use of antibiotics in food-producing animals and its associations with antibiotic resistance in food-producing animals and human beings: a systematic review and meta-analysis. *The Lancet Planetary Health*, 1 (8), e316-e327. <https://www.thelancet.com/action/showPdf?pii=S2542-5196%2817%2930141-9>. Son erişim tarihi, 01/01/2021.

The Land Matrix (2020). <https://landmatrix.org/charts/dynamics-overview>. Son erişim tarihi, 01/01/2021.

Turzi M (2011). The Soybean Republic. *Yale Journal of International Affairs*, 6 (2), 59-68.

Tzouvala N (2017). Food for the Global Market: The Neoliberal Reconstruction of Agriculture in Occupied Iraq (2003-2004) and the role of international law. *Global Jurist*,

17 (1), 1-27.

UNEP (United Nations Environment Programme) (2020). Preventing The Next Pandemic: Zoonotic diseases and how to break the chain of transmission. <https://digitallibrary.un.org/record/3872023/files/ZP.PDF>. Son erişim tarihi, 01/01/2021.

Wallace R G (2009). Breeding Influenza: The Political Virology of Offshore Farming. *Antipode*, 41 (5), 916-951.

Wallace R G vd. (2015). The Dawn of Structural One Health: A New Science Tracking Disease Emergence Along Circuits of Capital. *Social Science & Medicine*, 129, 68-77.

Wallace R G (2016). *Big Farms Make Big Flu: Dispatches on Influenza, Agribusiness, and the Nature of Science*. New York: Monthly Review Press.

Wallace R G ve Wallace R (2016). *Neoliberal Ebola: Modeling Disease Emergence from Finance to Forest and Farm*. Switzerland: Springer.

Wallace R vd. (2018). *Clear-Cutting Disease Control: Capital-Led Deforestation, Public Health Austerity, and Vector-Borne Infection*. New York: Springer.

Wallace R vd. (2020a). Covid-19 and Circuits of Capital. *Monthly Review*, 72 (1). <https://monthlyreview.org/2020/05/01/covid-19-and-circuits-of-capital/>. Son erişim tarihi, 01/01/2021.

Wallace R vd. (2020b). Agribusiness vs. Public Health: Disease Control in Resource-Asymmetric Conflict. <https://hal.archives-ouvertes.fr/hal-02513883>. Son erişim tarihi, 01/01/2021.

Wallerstein I (1974). *The Modern World-System*. New York: Academic Press.

WHO (World Health Organization) (2017). Stop Using Antibiotics in Healthy Animals to Prevent the Spread of Antibiotic Resistance. <https://www.who.int/news/item/07-11-2017-stop-using-antibiotics-in-healthy-animals-to-prevent-the-spread-of-antibiotic-resistance>. Son erişim tarihi, 01/01/2021.

Worsley P (1984). *The Three Worlds: Culture and World Development*. Chicago: The University of Chicago Press.

Küresel Kapitalizmle Bütünleşme Sürecinde Arjantin'de Köylülük: Sorunlar ve Örgütlenmeler¹

Ezgi Turmuş Binici

E-posta: ezgiturmus@hotmail.com

Özet

Bu çalışma geçmişten bugüne kırsal alanın yapısal problemlerinin sürdüğü ve küresel kapitalizmle girdiği yoğun bütünleşme ilişkisi içerisinde hatırı sayılır bir kırsal çatışmanın içerisine düşen Arjantin'de, köylü örgütlenmelerinin ortaya çıkış koşullarını ve kazandığı müzakere etme kapasitesini ele almaktadır. Neoliberal kamu politikalarının farklı hükümet dönemlerinde değişen fakat özünü koruyan seyri ile karşıtlık içerisinde gelişen bu örgütlülük süreci, köylülüğü kırsal alanda yaşayanların hakları çerçevesinde daha görünür ve evrensel bir mücadelenin parçası kılmaktadır. Arjantin köylüsünün kentliler, sivil toplum örgütleri ve öğrenciler ile kurduğu bağlar ise örgütlülüğü güçlendiren önemli uğrak noktaları olarak karşımıza çıkmaktadır.

Tekelleşen kırsal kapitalizmin ve doğal kaynakların metalaştırılması sürecinin Dünya'da gelişmiş ülkelerin periferisinde kalan pek çok ülkede belli başlı sorunları gündeme taşıdığı görülmektedir: Toprak gaspları, tarımsal sermayenin merkezileşmesi, kimyasallaşan tarımsal üretim ve çevrenin tahribatı. Tüm bu sorunların hukuki çatışmalardan silahlı çatışmalara kadar genişleyen bir yelpazede Arjantin kırsalında çok sayıda uyuşmazlığı ürettiği ve her bir konu açısından geri dönüşü mümkün olmayan tahribatlara sebep olduğu anlaşılmaktadır. Arjantin'de ekonomik bağımlılık, endüstriyel kırsal kapitalizmin nüfuzu ve bunun neoliberal kamu politikaları ile desteklenmesi, tarihsel olarak sömürge döneminden kalan kapitalist gelişim sürecinin derinleştirdiği halâ çözülemeyen toprak mülkiyeti problemleri, güvenilirliği olmayan toprak düzenlemeleri ve yabancı sermayenin etkisi, kırsal alanda özellikle toprağın bölüşümü konusunda yaşanan ve ülke gündeminde önemli bir yer tutan çatışmaları doğurmaktadır.

Sonuçta, Arjantin'in tarım ticaretine dayalı ekonomisinin ve kolonyal dönemden itibaren süren bağımlı ekonomik yapısının tarım politikalarını şekillendirdiğini ve köylülüğü de artan bağımlılık koşullarına sürüklediği görülmektedir. Kamu politikaları açısından bir 'azgelişmişlik' unsuru olarak kabul edilen köylülük, yine bu politikalarca desteklenen mülksüzleştirme yoluyla birikimin çeşitli şekilleriyle tasfiye olmakta, kırsal nüfus giderek azalmakta ve fakat bu dışlanma üzerinden köylülüğün kendine yeni bir alan organize etmekte olduğu anlaşılmaktadır. Köylüleri yeni bir kimlik inşasına götüren bu süreç, mücadeleyi de örgütlü ve aynı zamanda küresel hale getirmektedir. Bu çalışma Arjantin kırsalını örgütlü hale getiren çeşitli dinamikleri ele alırken, tarihsel olarak devamlılığını sürdüren eşitsizliklere değinmekte, endüstriyel kırsal kapitalizmin

etki düzeyini ve devletin bu ilişkiler içerisindeki konumunu çeşitli veriler ve olaylarla ortaya koymaktadır. Ayrıca Arjantin örneğinin kırsal problemleri ve metalaştırma süreçleri devam eden pek çok çevre ülkesi için bir bakış açısı oluşturması mümkündür.

Anahtar Kelimeler: Köylü örgütlenmeleri, Arjantin, Küresel kapitalizm, Kırsal politikaları, Tarım

Peasantry in Argentina During the Integration with Global Capitalism: Problems and Organizations

Abstract

This study deals with the emergence conditions and the negotiation capacity of peasant organizations in Argentina, where the structural problems of the rural area continue from the past to the present and develop into a considerable rural conflict within the intense integration into global capitalism. This organizational process, which develops in contrast with the changing but preserving course of neoliberal public policies in different government periods, makes the peasantry a part of a more visible and universal struggle within the framework of the rights of those living in rural areas. The ties that Argentine peasantry establishes with citizens, non-governmental organizations and students are important stopovers that strengthen the organization.

It can be observed that monopolized rural capitalism and the commodification of natural resources raise problems in many countries at the periphery of developed countries around the world: Land grabs, centralization of agricultural capital, chemicalization of agricultural production and destruction of the environment. All these problems make the numerous conflicts in the Argentine countryside, ranging from legal conflicts to armed conflicts, visible. The influence of industrial rural capitalism in Argentina and its support with neoliberal public policies, the historically unsolved problems of land ownership left from the colonial era and deepened by the capitalist development process, the unreliable land regulations and the impact of foreign capital create conflicts in rural areas, which have an important place in the country's agenda, especially regarding the distribution of land.

As a result, it is seen that Argentina's economy based on agricultural trade and its dependent economic structure that has continued since the colonial period shaped the agricultural policies and dragged the peasantry to increasing dependency conditions. The peasantry, which is regarded as an element of 'underdevelopment' in terms of policies, is being liquidated through various forms of accumulation through expropriation supported by these policies, the rural population is gradually decreasing

and it is understood that the peasantry is organizing a new area for itself through this exclusion. This process, which leads peasants to build a new identity, makes the struggle organized and at the same time global. While this study deals with the dynamics that make the Argentine countryside get organized, it reveals the level of influence of industrial rural capitalism and the position of the state in these relations, referring to various data and events. Finally, the Argentine example may provide a perspective for many peripheral countries whose rural areas have similar class based and structural problems and who are waiting to be commodified.

Keywords: Peasant organizations, Argentina, Global capitalism, Rural policies, Agriculture

Giriş

1980'ler itibariyle Uluslararası Para Fonu (IMF), Dünya Bankası (DB), Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ) güdümünde uygulanmaya başlanan neoliberal politikalar, Dünya genelinde devlet eliyle serbestleşme ve piyasalaştırma politikalarının hayata geçirilmesini sağlamıştır. Neoliberal politikaların sıklıkla üzerinde durduğu tarımsal üretim ve doğal varlıkların metalaştırılması ise, köylülüğün yaşamsal alanı ile doğrudan ilişkili olmaları sebebiyle, köylüleri doğrudan bu politikaların etkilenen ve dönüşen unsuru haline getirmiştir.

Çevre ülkelerin henüz sermaye birikim süreçlerine konu olmamış olan kaynakları ve tarım ağırlıklı üretim yapıları, günümüzde küresel kapitalizmin dönüştürerek birikim süreçlerine dâhil etmeye çalıştığı bakir alanlar olma özelliğini korumaktadır. Dolayısıyla Harvey'in "mülksüzleştirme yoluyla birikim" olarak ifade ettiği serbest piyasa yanlısı politikalarla yerlerinden edilen kırsal nüfusla ve özelleştirme politikalarıyla somutlaşan birikim süreçleri, eşitsiz gelişim içerisinde en tahripkâr sonuçlarını çevrede göstermektedir (Harvey, 2016: 153). Bu durumu destekleyen farklı bir araştırma Dünya'da kişi başına düşen biyo-kapasitenin 1990'lı yılların ortalarında aşılmış vaziyette olduğunu ve ABD, AB ve Japonya üçlüsünün dünya ortalamasının dört katına varan kapasite kullanımıyla çevre ülkelerin biyo-kapasitelerine bir şekilde el koyduğunu ifade etmektedir (Amin, 2018a: 108-109).²

Neoliberal yeniden yapılanma kapsamında çevre ülkelere dayatılan politikalar birikimin çevreden-merkeze aktığı küresel ağlar oluşturarak, eşitsiz gelişmeyi daimi kılmaktadır. Eklemlenme hali ekonomide bir bütünlüğün yakalanamamasına ve artık değerın yerel sermaye ve küresel sermaye arasında paylaşılmasına sebep olmaktadır. Bu ülkeler krizden daha çok etkilenmekte ve borç ilişkileri IMF ve DB gibi kurumların ekonomik programlarına tabiiyetle

sonuçlanmaktadır (Atay, 2003: 142-143).

Yerel/küresel sermayenin ortaklaştığı ve çevrenin gelişmiş ülkelerle toplumsal ve ekonomik bağımlılık ilişkileri içerisinde eşitsiz geliştiği bu süreç, Latin Amerika, Afrika ve Asya'yı kapsayan birçok bölgede küresel kapitalizmin köylülüğe etkisinin değerlendirilebilmesi bakımından esas zemini teşkil etmektedir. Gelişmiş ülkelere kıyasla önemli ölçüde köylü nüfusunu halâ koruyan ve tarımsal üretim yoğunluğu ile ortaklaşan bu ülkeler, gelişmiş kapitalist ülkelerle girdikleri ilişkilerde benzer bağımlılık ilişkileri içine dâhil edilmekte ve yönlendirilmektedirler. 1980 sonrası köylülüğün farklılaşma yolları ise bu ilişkiler temelinde daha açıkça görünür hale gelmektedir.

Tarımsal üretimin hayati ögesi tohumun 1970'lerde küresel petrokimya ve ilaç şirketlerinin denetimine girmesi ile her yıl satın alınması gereken, tek kullanımlık bir metaya dönüştürülmesi, 1980'de ilk kez mikro organizmalar, 1985'te bitkiler, 1987'de memelilerin patentini alabilmek için yasaların çıkarılması ile küresel gıda ilişkilerinin 1980'lerden sonra şirketleşen ve tümüyle finansallaşan yapısı desteklenmiştir (Köymen, 2007: 215). Şirketleşmenin boyutları öyledir ki, dünya tahıl ticaretinin yüzde 80'ini yalnızca üç çok uluslu şirket, dünya mısır tohumu sektörünün yüzde 65'ini yalnızca iki çok uluslu şirket, küresel zirai ilaç piyasasının yüzde 75-80'ini altı şirket ve küresel muz ticaretinin yüzde 80'ini beş şirket yönetmektedir (Çaşkurlu, 2012: 179). Latin Amerika'da, İngiltere büyüklüğünde bir alan, AB'deki çiftlik hayvanlarının tükettikleri yemi yetiştirmeye ayrılmıştır. 800 milyon insanın açlıkla mücadele ettiği günümüzde, tarla bitkilerinden günde yaklaşık 300 milyon metreküp biyoyakıt üretilmektedir. Artan talepler nedeniyle "toprak gaspı"nın dünya çapında ekilebilir tarım arazilerinin yüzde 10 ila 30'unu etkilediği ve el değiştiren bu geniş arazilerin alıcılarının ise, gelişmiş ülke ve petrol zengini ülke yatırımcıları olduğu belirtilmektedir (Toprak Atlası, 2015: 30-39).

Latin Amerika'da süpermarketler gıda sektörünün yüzde 60'ını kontrol etmekte ve bu yoğunlaşma 1984-1993 yılları arasında Arjantin'de gıda sektöründeki 60 binden fazla perakendecinin, Şili'de ise 1991-1995 yılları arasında 5 binden fazla perakendecinin kapanmasına neden olmuştur (Sanyal, :256). Tüm bunlar tarımın ticaretindeki serbestleşmenin ve küresel sermayenin nasıl işlevselleştiğinin görünümüne örnektir.

Bunların yanında 1990'lı yıllarda değişikliğe uğrayan az gelişmişliğin tanımı, birincil yaşam kaynaklarının geleceğine yönelik politikaların da ana fikrini açıklığa kavuşturmaktadır. Az gelişmişlik yeni haliyle, "yerel halkın doğal kaynakları bir

zenginlik kaynağı haline getiremeyerek yalnızca geçimlik düzeyde kullanması, ortak kullanılan doğal varlıklarda mülkiyetin belirginleşmemiş olması, ekosistem piyasalarının kurulmamış dolayısıyla ekosistem hizmetlerinin parasal değerinin belirlenmemiş olması, gerekli dönüşümü sağlayacak fon, teknik ekipman ve eğitime sahip olunmaması” gibi kıstaslarla tanımlanmaktadır (Uzunyayla, 2017: 10). Bu kıstaslara göre köylülük var oluş özellikleri bakımından bir azgelişmişlik unsurudur. Yine bu kıstaslar, ekolojik varlıkların, yeni bir zenginlik aracı olarak birikim sürecine dahil edilmesi anlamına da gelmektedir. World Resources Institute, Dünya Bankası gibi uluslararası kuruluşların raporlarına göre, azgelişmiş ülkelerin sahip olduğu bu sayılan nitelikler sebebiyle, zenginlikler birikime dönüştürülemede ve azgelişmişlik yok edilememektedir. Bu vesile ile azgelişmişlikle mücadele söylemi üzerinden inşa edilen müdahale stratejileri, yoksulluğun idaresini ele aldığı gibi, yoksulluk ve çevre arasında bağ kurarak çevre ile ilgili de stratejiyi belirlemektedir. Bu nedenle ‘yeşil kalkınma’ yoluyla azgelişmiş ülkelerin sahip olduğu doğal zenginlikler kapitalist kalkınmanın bir aracına dönüştürülmek durumundadır. (Uzunyayla, 2017: 10; Amin, 2018a: 111-112) Bu kabul üzerinden azgelişmiş ülke köylülerinin geçimlik yaşam özellikleri ve bu yaşamı sürdürülebilir kılan doğal zenginlikleriyle birlikte küresel kapitalizmin müdahale alanına girdiği anlaşılmaktadır. Diğer yandan Ploeg yeniden köylüleşme sürecine dikkat çekerken bu azgelişmişlik anlayışına karşıt bir noktada durmakta ve şunu söylemektedir: “Üçüncü Dünya ülkeleri söz konusu olduğunda sonuç oldukça açıktır: Köylü tarımının içsel olarak “geri” sayılması hiçbir biçimde mümkün değildir. Köylü tarımı kalkınmaya ve değişime engel olmak şöyle dursun bunlar için mükemmel bir başlangıç noktası oluşturabilir...” (Ploeg, 2019: 47).

Kapitalist gelişim içerisinde köylünün dışarıdaki toplumsal ilişkilerden bağımsız olmadığını, tam tersine bu ilişkiler içerisinde belirlendiğini görmekteyiz. Köylülük kullandığı girdilerden, artan giderlerine koşut ürününü satmak zorunda olduğu pazara, pek çok aşamada piyasaya bağımlılık içerisinde farklılaşmaktadır. Kimi zaman küçük meta üreticisine dönüşen, çoğu zaman işçileşen, kimi zaman ise yarı işçi yarı geçimlik üretici konumunda olan köylülük, sistem içerisinde varlığını farklılaşarak idame ettirmeye çalışmaktadır. Bunun yanı sıra uygulanan metalaştırma politikalarıyla aykırılaştırılmakta, başka bir deyişle marjinalleştirilmektedir. Bu farklılaşma süreci köylüyü tanımlama sürecini de karmaşılaştırırken, bu çalışmanın odaklandığı neoliberal küresel kapitalizm döneminde Arjantin’de köylü mücadeleleri, Vergara-Camus’un (2018: 16) da neoliberal dönemde köylü hareketlerini incelediği çalışmasında önerdiği tanımdan yola çıkmayı anlamlı hale getirmektedir. Bu tanımlamaya göre, köylünün toplumun diğer kesimleriyle kurduğu ilişki biçimini esas almak

kapsayıcıdır. Bu sebeple ister geçimlik üretim yapılsın, ister ortakçı, işgalci ya da küçük meta üreticisi olunsun, ister sözleşmeli üreticilik yapılsın tüm bu tarımsal üretimle uğraşan sınıfı bir araya getirenin, onları kolektif bir köylülük olgusu altında birleştirenin toplumsal ilişkiler olduğu kabul edilmektedir. Bu haliyle köylülüğü ekonomik bir kategori olmanın ötesinde anlamlandırabilmek de mümkün olmaktadır. Tanımlamanın dayandığı esas nokta, neoliberal küresel kapitalizmin köylülüğü yeniden örgütlü hale getirmesiyle çok katmanlı köylülüğün, toplumsal ilişkiler üzerinden bir araya gelebilen ortak bir tasarı halini alabilmiş olmasıdır. Köylü tanımını bu kapsam üzerinden ele aldığımızda Arjantin'deki köylülerin sorunlarını, direnme yollarını, işçileşme ya da yeniden köylüleşme süreçlerini ve en genel haliyle siyasallaşan varlığını anlamlandırabilmek daha mümkün görünmektedir.

Çalışmada Arjantin'de neoliberal dönemde uygulanan kırsal politikaların etkisi temelinde köylü örgütlenmeleri ve mücadeleleri ele alınmaktadır. Politika temelli bu yaklaşım, eşitsiz gelişim ve bağımlılık temelinde devletin değişimi ve sınıfsallığı üzerinden konuyu ele almayı daha anlamlı kılmaktadır. Bu nedenle çalışmada Arjantin'de köylülüğün kapitalist belirlemeler altında geçirdiği dönüşüm süreçlerinden ziyade, küresel kapitalizmle bütünleşme sürecinin köylüler üzerindeki etkisi, dış dünyadaki kapitalist ilişkiler ve bunların kamu politikalarına etkisi merkeze alınarak incelenmektedir.

Yapısalcı görüş ve Marksizm'den etkilenecek geliştirilen ve 1970'lerde çevre ülkelerde egemen görüş haline gelen bağımlılık düşüncesi, gelişmiş ülkeler ile azgelişmiş ülkeler arasındaki ilişkilerin doğasında bulunan güç ve kontrol ilişkilerini ifade eden bir kavramdır. İlk kez Raul Prebisch tarafından ortaya konulan uluslararası işbölümünün eşitsiz dinamiği ve merkez-çevre kavramsallaştırması, daha sonra P. Baran, Celso Furtado, Dos Santos, Henrique Cordosa, A. Gunter Frank, Immanuel Wallerstein, Samir Amin gibi isimlerin yaptığı katkılarla belli bir olgunluğa ulaşmıştır. Buna göre, Dünya genelinde gerçekleşen birikim çerçevesinde üretim ve değişim ilişkileri bağımlılık ilişkilerini ve dolayısıyla azgelişmişliği belirlemektedir. Azgelişmiş ülkelerin ekonomik kalkınması, kapitalist ülkelerin egemen çıkarlarına aykırıdır ve bu nedenle ekonomik artığın gelişmiş ülkelerin art alanı olan çevreden merkeze doğru akması gerekmektedir (Ercan, 1996: 141-158).

Dünyanın büyük bir çoğunluğunu oluşturan çevre ülkeler, küresel sistem içerisinde bu yapılaşan işbölümü yoluyla eşitsiz gelişmektedir ve yine bu kutuplaşma içerisinde kurulan yapısal bütünlük sebebiyle Amin (2018b: 82) "... eğer biz, Üçüncü Dünyadaki tekil bir fenomeni kendi başına inceleysek,

onu dünya sisteminin diyalektiği içine yerleştirmek yerine, nedenini Üçüncü Dünya'nın kendi içinde arasaydık, çok temel bir hata yapardık" demektedir. Bu nedenle Arjantin kırsalında küresel kapitalizmin köylülere etkisi ve kamu politikalarının bu ilişki içindeki konumu bağımlılık ilişkilerini temel almayı gerektirmektedir.

Arjantin'de net bir biçimde gözlemlenebilen bu bağımlı ilişki "...sanayileşmeyi engelleyerek ve bağımlı birincil ihracat ekonomileri yaratarak, gelişmeyi dayatmış ve çarpık hale getirmiştir" (Ecevit, 1999: 49). Bir İspanyol kolonisi olduğu tarihlerden günümüze Arjantin'in belli dönemlerde ekonomik ve sosyal açıdan gelişme gösterdiği görülse de, maden kaynaklarına ve özellikle tarımsal ticarete dayalı ekonomik yapının temel belirleyen olduğu, dış ticaret dengesinde ve borçluluk durumunda genel olarak bağımlı yapısını sürdürdüğü görülmektedir. 1930 büyük buhrana kadar ki dönemde tarım ve hayvancılığa dayalı ihracat üzerinden yaratılan zenginlik dönemi ve 1946 itibarıyla Peron dönemi uygulanan ithal ikameci sanayileşme dönemi dışında, genel dış ticaret ve borçlanma verilerinin olumlu seyretmediği ve bağımlılıkların giderek arttığı görülmektedir (Kılıç ve Meçik, 2020: 164-168).

1970'lerden itibaren tarımında uluslararası şirketlerin güçlenmesi ve neoliberal politikaların gündeme alınması ile Arjantin hükümetlerinin tutumu, neoliberal kapitalizmin kriz çözücülük ve istikrar sağlayıcılık iddiasını temel almak ve toplumsal maliyetlerine karşın küresel piyasaların getireceği kârlılık alanlarından beslenmek olmuştur. Harvey'in (2015: 78-79) de belirttiği gibi yönetimlerin "neoliberal yanlılık" içerisinde, iyi bir iş ve yatırım iklimi yaratılması için sınıfsal açıdan yansız gibi görünen yasallaştırma uygulamaları gerçekleştirirken, emeğe ve çevreye meta muamelesi yaptığı ve finansal sistemi ve bu sistemin korunmasını, halkın refahına ve çevrenin sürdürülebilirliğine tercih ettiği görülmektedir. Arjantin'in neoliberal dönem kırsal politikaları, bu neoliberal yanlılık içerisinde bağımlılık ilişkilerini desteklemektedir.

Bağımlılık süreçlerini destekleyen bu politikaların tarımdaki mülkiyet ilişkilerini dönüştürücü ve dolayısıyla köylülüğü dönüştürücü etkileri, köylülerin kimi zaman üretim araçlarından koparılmasıyla, kimi zaman ise toprak üzerindeki varlığını sürdürerek geçimlik üretimine tarımda ya da tarım dışı alanda emeğini satarak devam etmesiyle sonuçlanmaktadır (Çelik, 2017: 791). Bunun da ötesinde, hava, su, toprak gibi doğal kaynakların hızla artan metalaştırılma süreci ve sermaye-yoğun tarımsal üretim biçimlerinin artışı, köylülüğü daha geniş bir mücadelenin parçası haline getirmektedir.

Köylülüğe dair yapılan pek çok tartışma kapitalist gelişim içerisinde bir noktada köylülüğün tasfiye olacağı öngörüsünü taşımaktadır. Marx, Lenin, Kautsky gibi önemli düşünürlerin köylü sorunu üzerine yürüttüğü tartışmalarda kapitalizmin tüm eski üretim ilişkilerini tasfiye edeceği ortaya konulurken, köylülüğün de bu kapsamda tasfiye olacak bir kategori olduğu sonucuna ulaşılmaktadır (Boratav, 1980: 77). Aynı şekilde Rosa Luxemburg da yaklaşık 100 yıl önce kapitalizmin henüz kapitalistleşmemiş coğrafyalarda yayılmasıyla, köylülük gibi doğal ekonomilerin yok olacağı öngörüsünde bulunmuştur (Boratav, 2009: 22).

Günümüzde kapitalist gelişimin bir yüzü köylüsüzleştirirken (de-peasantization), diğer yüzü kapitalizmin getirdiği dönüşümü aşmanın farklı ve çok çeşitli yollarını oluşturarak yeniden köylüleşmeyi (re-peasantization) sağlamaktadır. Yeniden köylüleşme kavramı, tarımsal üretimin daha köylü benzeri hale gelmesi durumunu ve ayrıca yeni girişleri de içeren bir köylülük gelişimini ima etmektedir (Ploeg, 2018: 2). Aynı zamanda küresel kapitalizme karşıtlık içerisinde ortaya çıkan köylü hareketlerinin kendi söylemini yeniden yarattığı, endüstriyel tarım işletmelerinin hâkimiyeti altında, köylülüğün mücadeleyi küreselleştirerek kendini yeniden icat ettiği süreç de yeniden köylüleşme kapsamında değerlendirilmektedir (McMichael, 2016: 412, Ploeg, 2008: 7).

Finansallaşmış ve şirketleşmiş gıda rejimi altında köylülerin üretim ve tüketim yöntemleri bakımından bir bağımlılık döngüsüne hapsedilmesinin toplumsal ve kültürel sonuçları, kırdaki yaşayanların yaşamsal haklarının yıkıma uğraması ve gıda üzerindeki toplumsal kontrolün yitirilmesi tehdidi de beraberinde gıda egemenliği kavramını ön plana çıkarmıştır. Bu kavram günümüz köylü hareketlerine ivme kazandıran bir ana fikir olarak güçlenmektedir. Köylülerin neyin, nasıl, ne kadar üretileceğine ve kimin için üretileceğine karar verme hakkını tanımlamakta olan bu anafikir, köylülere kendini yeniden icat etme olanağı sunmaktadır (Vergara-Camus, 2006: 52). McMichael (2006: 410) de buna paralel olarak aslında emperyalist kapitalizmin etkisinin geleneksel köylülüğün gözden kaybedilmesiyle değil, yeniden tanımlanmasıyla sonuçlandığını ve küresel kapitalizmin eğilimleri ile genişleyen sosyal dışlanmışlık alanlarının eşleştiğini belirtmektedir. Bu nedenlerle bütün bir sosyal düzen için önemli hale gelen küresel tarım sorunu içerisinde köylülük artık ekolojik problemlerle de derin bir bağlantı içindedir. Bu koşulları yeniden müzakereye açan yaklaşım, gerçekte yeniden köylüleşme sürecinin de esas belirleyicisi olmaktadır.

Günümüzde Hindistan'dan Meksika'ya, Brezilya'dan Afrika ülkelerine köylü nüfusunu hâlâ korumakta olan pek çok yerde, neoliberal politikalara karşıtlık içerisinde güçlenen köylü hareketlerine rastlanmaktadır. Brezilya kuralları

esas ihracatçı ABD'nin belirlediği devlet merkezli tarım üretimi yoluyla küresel gıda sisteminin bir parçası olmuştur ve ünlü Topraksız Köylü Hareketi MST (Movimiento de los Trabajadores Rurales Sin Tierra) 1984 yılında kurularak baskının arttığı bu süreçte topraksız kırsal işçilerden, küçük çiftçilere, ortakçılardan, kiracılara, işgalcilere kadar birçok farklı kesimin sesi olma konumuna erişmiştir. (Harnecker, 2008: 208)

Küresel şirketlere imtiyazlar tanıyan, üretim girdilerinde küresel bağımlılıkları teşvik eden Hindistan'da, tarımsal üretim yabancı pazarların ihtiyaçları çerçevesinde şekillendirilmekte ve tüm bu politikalar, pek çok eyalette köylülerin üretimi sürdürmemesine ve dünya kamuoyunda da yansıyan çok sayıda çiftçi intiharlarına sebebiyet vermektedir. İntihar rakamları 1995-2012 yılları arasında 284.673'tür (Mishra, 2014: 12). 2015-2016 yılları arasında ise bu sayı 12 binleri bulmaktadır (Evrensel, 2018).

Meksika'da, 1970'lerde ABD'den temel gıda ithalatına başlanması ve 1980'lerde ise yaşanan borç krizi sonrası tarım politikasının revize edilerek devlete ait ticari işletmelerin özelleştirilmesi, desteklerin kaldırılması ve piyasaların serbestleştirilmesi yönünde alınan kararlarla köklü değişiklikler yaşanmıştır (Vergara-Camus, 2018: 78). 1992 yılında devletin 70 yıllık tarım serüvenini tanımlayan, anayasanın 27. Maddesini kaldırmasıyla (NAFTA için ABD ve Kanada görüşmelere başlama şartı olarak 27. Maddenin düzenlenmesini şart koşturmuş), geçmiş dönem tümüyle sonlanmış ve 'ejidolar' (toprağın kolektif mülkiyeti ve kullanımına dayanan kolektif üretim birimi) için özelleştirilme süreci başlamıştır. Bunun yanı sıra, toprakların yabancılar tarafından mülk edinilmesini sağlayan yasal reformlar yapılmış ve tarım alanları yabancıların rekabet alanına dönüşmüştür. İthalat engellerinin de kaldırılmasıyla, Meksika köylüsü tümüyle yalnız bırakılmıştır. Bu gelişmeler toprak üzerindeki haklarının yeniden tesis edilmesi amacıyla gerçekleştirilen mücadeleleri kuvvetlendirmiş, Zapatista Ulusal Kurtuluş Ordusu (EZLN) gibi etkili ve önemli örgütlenmeleri ortaya çıkarmıştır (Foley, 1995: 60).

Tüm bu örneklerde olduğu gibi Arjantin'de de 1980'lerden itibaren uygulanan özelleştirme, piyasalaştırma politikaları, küresel kapitalizmde daha merkezi hale gelen mülksüzleştirme yoluyla ilerlemektedir. Endüstriyel tarım için yerlerinden edilen köylüler, yok edilen orman varlıkları, doğal kaynakların metalaştırılması ve diğer çeşitli sebeplerle gerçekleşen toprak gaspları, özelleştirmelerle su, elektrik gibi hizmetlerin ve tarımsal üretime özgü kurumların özelleştirilmesi tahripkâr bir mülksüzleştirmenin çeşitli görüntülerini oluşturmaktadır. Tüm bu görünümün içerisinde gıda egemenliği, toprak reformu ve genel bir ifade

ile kırsalda yaşayan insanların hakları özelinde günümüz köylülüğü, tarihsel olarak getirdiği azgelişmişlik koşullarını bu sefer, neoliberal politikalara karşıtlık içerisinde yeniden gündeme taşımaktadır.

Tüm bu sorunlar sebebiyle köylülüğün yapıcı bir politikanın konusu olma zorunluluğu hakkında düşünmek giderek daha önemli hale gelmektedir. Arjantin'in kırsal problemleri, küresel kapitalizm ile eklemleme süreci ve köylü örgütlenmelerinin bu ilişkiler içerisinde kendini güçlü söylemlerle yeniden üretmesi günümüzün en canlı örneklerindedir. Kırsal kapitalizmin, kırsal alanda yaşayanlar açısından yıkıcı yönü ve devletin bu süreçte katksız bir biçimde sürdürdüğü sermaye yanlısı tutum, Arjantin'de köylülerin kendilerini yeniden tanımladıkları ve kimliklerini farklı bir bağlamda küreselleştirdikleri bir ortamı hazırlamıştır.

1900'lü yılların başlarında 'dünya tahıl ambarı' olarak yükselen ülkenin tarımsal ihracata dayalı yapısı, giderek büyüyen soya üretimi üzerinden küresel gıda sistemine entegrasyonla devam etmiştir (Lapegna ve Perelmutter, 2020: 700). Tarımsal kapitalizmin geliştirilmesi yolunu seçen ve bu anlamda her türlü serbest piyasa faaliyetlerine kapılarını açan Arjantin yönetimleri, köylülüğü de böylelikle aynı oranda siyasi bir mücadelenin parçası haline getirmiştir. Ayrıca yoğun tarımsal kapitalizme geçişin geçmişten bugüne çözülmemiş toprak mülkiyeti problemlerinin üzerinde cereyan etmesi, neoliberal politikaların uygulandığı günümüzde Arjantin kırsalının 'yönetilememe' serüveninin de çeşitli görüntülerini sunmaktadır. Başka bir ifadeyle büyük ölçüde genetiği değiştirilmiş organizmalar üzerinden büyüyen tarımsal ihracat, Arjantin hükümetlerinin bu konuda yürüttüğü küresel hedefler ve endüstriyel tarımın artan toprak talepleri, derin karşıtlıklar alanı olarak Arjantin'i incelenmek için uygun bir yer haline getirmektedir.

Arjantin'de küresel kapitalizmin mülksüzleştirici etkisini ve ülkenin dünya ekonomik sistemi içerisindeki bağımlı konumunun köylüler üzerindeki etkisini araştıran bu çalışma, şu temel sorular üzerinden irdeleme yapmaktadır: Arjantin hükümetlerinin köylülüğe dair politikaları mülksüzleşme ve bağımlılık açısından nasıl şekillenmektedir? Arjantin'deki köylü hareketlerini ortaya çıkaran koşullar nelerdir ve devlet bu örgütlenmelerle nasıl bir ilişki kurmaktadır? Arjantin'de artan ekolojik yıkım ve gıda sorunu, devlet destekli endüstriyel tarım karşısında köylü mücadelesini derinleştirirken, bu mücadele hangi olgularla siyasallaşmaktadır?

Bu sorular ekseninde çalışmada Arjantin'deki köylü örgütlenmelerinin ortaya

çıkış koşullarına, süregelen problemlere ve küresel kapitalizmle bütünleşme sürecinde sermaye yanlısı kamu politikalarının Arjantin kırsalı açısından ürettiği sonuçlara değinilmektedir. Arjantin köylüsünün bu süreçte elde ettiği müzakere edebilme kapasitesinin, geçmiş yapısal problemlerin gösterdiği ve geleceğe uzanan kırsal dönüşümün göstereceği sonuçların, pek çok ülke için güncel bir anlamı bulunabilir.

Arjantin’de Kırsal Politikalar ve Köylü Sorunu

Arjantin’de gerek tarihsel olarak sömürge döneminden kalan gerekse kapitalist gelişim sürecinin derinleştirdiği toprak mülkiyeti problemleri günümüzde hala aşılabilmiş değildir. Temelsiz ve dolayısıyla güvenilirliği olmayan toprak düzenlemelerinin varlığı, bunun yanı sıra tarımda yoğunlaşan kapitalistleşme süreci ve yabancı sermayenin nüfuzu, kırsal alanda özellikle toprağın bölüşümü konusunda çatışmaları şiddetli bir boyuta taşımaktadır.

Arjantin’de köylü sorunu, Hindistan, Brezilya, Meksika ve Türkiye gibi pek çok ülkede olduğu gibi 1900’lerin başında gündeme alınmış ve fakat yine bu ülkelerdekine benzer şekilde toprak sahibi sınıfların baskın etkisizleştirme politikaları ile etkisizleştirilmiştir. Yapılmaya çalışılan toprak reformları ve köylü üretimine yönelik iyileştirici politikalar belli bir süre bu siyasi ve sınıfsal çatışmalar içerisinde ilerlemiş ve başarılı olamamıştır. 1980’lerden sonra ve özellikle 1990’larda bu ülkeler, kriz ve borç ilişkisi içerisinde küresel örgütlerin şartlarına tümüyle bağlanmış, köylülük de eski kazanımlarını bu süreçte bir kaybetmiştir. Geçmişten gelen eşitsizlikler üzerine uygulamaya konan neoliberal kır politikaları, hem özelleştirme süreçleriyle hem de dev endüstriyel tarım yapılanmalarıyla kır sakinlerinin mülksüzleşmesi ile sonuçlanan bir süreci başlatmıştır. Serbest ticaret anlaşmaları, gümrük duvarlarıyla korunmayan tarımsal üretim, tarımsal desteklemelerin bağımlılık koşullarını destekleyen politikalar karşısında etkisizliği, farklı şiddette fakat benzer bir söylemle köylüler açısından kolektif hareket edebilme koşullarını üretmiştir.

Askeri yönetimin 1983 tarihinde sona ermesiyle birlikte neoliberal politikalara yoğun bir adaptasyon süreci yaşayan Arjantin’de, diğer Latin Amerika ülkelerine benzer bir süreç gözlemlenmektedir. Özelleştirmeler, serbest ticaret politikaları ve sermaye akışına açılan ekonomi, 1995-2001 yılları arasında ülke borucunun ikiye katlanmasına sebep olmuş, IMF tarihindeki ikinci en büyük borç ile Arjantin’i kurtarmıştır. Fakat işsizliğin artışı ve gelirlerin düşmesi toplumsal bir kaos ortamı yaratmıştır. Sonuç ise benzer şekilde artan servet yoğunlaşması, halkın yoksullaşması olmuştur (Harvey, 2015: 113-114).

1983'te demokrasiye dönüş sonrasında, kırsal kalkınma programlarında daha önce hiçbir geçmişi olmayan, ilk deneyimlere başlanmıştır. Lattuada, Arjantin'in kırsal kalkınma politikalarına geç girdiğini, 1990'ların başına kadar kırsal sorunların büyük ölçüde kamu gündeminin bir parçası olmadığını belirtmektedir ve kırsala genel bakış açısı hakkında şunu eklemektedir: ““Kırsal”, hem yapısal uyum fikirleriyle derinleştirilen modernleşme akımlarının perspektiflerinden hem de bağımlılık perspektifinden dönüştürülmesi gereken geleneksel ve geri bir toplumla sistematik olarak özdeşleştirilmiştir” (Lattuada, 2014: 40, 41).

Süreci yönlendiren Washington Mutabakatı'nın yapısal uyum önerileri olmuştur ve bu eksendeki politikalarca sistem dışına itilenler için yardım ve telafi programları yürütülmüştür. Büyük ölçüde uluslararası finans kaynaklarına dayanan bu çok çeşitli programların amacı, rekabet gücünü artırmak ve farklı pazarlara daha fazla başarı olasılığı ile erişmenin bir aracı olarak tarımsal-endüstriyel süreçlerde çeşitlendirme ve entegrasyonu teşvik etmek olmuştur. 1990'larda uygulanan bu programlar, krizin büyüklüğünü, tarımda yaşanan yoğunlaşma sonrası üretimden çekilen küçük ve orta ölçekli üreticileri telafi etmek için yetersiz kalmıştır.

Devlet girişimleri özelleştirilmiş ve sosyal harcamalar düşürülmüş, ülke karşılaştırmalı olarak üstün olduğunu düşündüğü tarım alanına odaklanarak, ilgisini sanayileşmeden ziyade, kırsal kapitalizme yönlendirmiştir (Wald, 2013: 10). Ticarete gerçekleşen liberalizasyon ile uluslararası tarım şirketlerine önemli avantajlar sağlanırken bu şirketlerin Arjantin piyasalarına girişleriyle birlikte, genetiği oynanmış ürünlere, tarımda kullanılan kimyasallara ve modern makinelere talep artmıştır. Özellikle soya üretimi üzerinden beliren geniş uluslararası talep, güçlü bir ekonomik teşvik yaratmıştır (Wald, 2013: 10).

Bu süreçte üretimin teknolojik ve örgütsel modernizasyonunun bir sonucu olarak tarımsal üretim ve ihracat seviyeleri artmasına rağmen, yalnızca 10 yıl içinde pek çoğu küçük ve orta ölçekli olan üreticilerin yüzde 21'i ortadan kaybolmuştur (Lattuada, 2014: 17-22). Carlos Menem'in 1989-1995 ve 1995-1999 yıllarındaki iki hükümet döneminde derinleşen bu süreç, 2003-2015 yılları arasındaki Kirchnerist hükümetler döneminde neoliberal paradigmanın sorgulanması ve köylü temelli aile çiftçiliği gibi ihmal edilmiş alanların görünür taleplerini yerine getirmeyi kabul eden politika eleştirileriyle farklı bir yönde seyretmiştir. Siyasi ve ekonomik bağlamda değişim yaratan 2001 krizi, yapısal uyumun etkisi altında o döneme kadar gerçekleştirilen müdahaleleri tartışmaya açmıştır. İdari anlamda bu değişimin bir göstergesi Arjantin Milli Tarım, Hayvancılık ve Balıkçılık Bakanlığı bünyesinde sekreteryaya içeren bir yapılanma

ile 2009 yılında aile çiftçiliği ve kırsal kalkınmanın kurumsallaştırılması olmuştur (Lattuada, 2014: 41).

Kirchner hükümetleri dönemi her ne kadar neoliberalizme alternatif, anti-empyralist bir tartışmayı tetiklese de, uygulanan makroekonomik politikaların neoliberal anlayışla ciddi bir karşıtlık içermediği görülmektedir (Topal, 2020: 83). Bunun yanı sıra maden ve minarellerin ihracatına ağırlık veren ekonomi, 1990'ların ortasından itibaren yabancı şirketlere daha fazla imtiyaz tanımış, bu ihracat kalemi ülkenin önemli gelir kaynaklarından birine dönüşmüş ve bu süreç kırsalın işçileşme sürecinin de bir parçasını oluşturmuştur (Topal, 2020: 85).³

Menem döneminde kırsala yönelik teşvik, sübvansiyon gibi politikalar makroekonomik politikalarla çelişki içerisinde etkisizleşirken, Kirchner döneminde özelleştirilmiş şirketlerin bazıları millileştirilmiş, 2006'da Aile Çiftçiliği Ulusal Forumu (FONAF) oluşturularak, aile çiftçiliği için stratejik bir plan tasarlamayı amaçlayan kamu politikaları için adım atılmış, köylülerin ve yerlilerin taleplerine yönelik 26.160 sayılı Yerli Topluluk Mülkleri Kanunu ile topluluk arazilerindeki tahliyeleri askıya alınması sağlanmış, diğer bazı kanunlarla ise yabancılar tarafından arazi satın alınmasına sınırlamalar getirilmiştir. Bir diğer 27.118 sayılı kanunla "Yeni Bir Kırsal Alanın İnşası İçin Aile Çiftçiliğinin Tarihsel Onarımı" hakkındaki Kanun ise bütçe ayrılmaması ve siyasi çatışmalar nedeniyle uygulanamamıştır. Bir diğer gelişme ise 2005 tarihinde Küçük Aile Çiftçiliği Araştırma Merkezi'nin kurulması olmuştur. (Jara vd., 2019: 345-346) Fakat Eski Arjantin Tarım Federasyonu (FAA) yöneticisi Peretti, Kirchner hükümetleri dönemini değerlendirirken on iki yıl boyunca insan hakları, bilim ve işçi haklarında büyük başarıların kazanılmasına rağmen en az olumlu dönüşümlerin yaşandığı alanın tarım olduğunu dile getirmektedir (Rossi, 2016).

Bu durumun en genel sebebi, politikaların ana doğrultusunun uluslararası rekabetçi tarım endüstrileri ağına bağlı üretimin sürdürülmesi ve "Arjantin: Tarımsal Gıda Lideri" ifadesiyle özetlenen bir strateji ile tarımsal sanayileşmenin derinleştirilmesinin hedeflenmesidir. 2011'de Plan Estratégico Agroalimentario (PEA) 2020 adıyla ortaya konulan plan bu doğrultuyu açıkça göstermektedir (López, 2017: 13). Bu genel doğrultunun alt başlıkları ise bazı verilerle kendini açığa vurmaktadır: Kirchner hükümetlerinin yönetiminde oldukları 2003-2015 tarih aralığında, "soyalaştırma" olarak da ifade edilen, soya üretim alanlarının genişlemesi katlanarak sürmüş ve ülke genelinde soya fasulyesi ekili alan yüzde 136, üretimi ise yüzde 194 büyümüştür. Sonuçta kırsal alanlar daha homojen hale gelirken, tarımsal işletme modeli baskınlığını arttırmıştır (López, 2017:

7-8). Bir diğerk gösterge politikaların biyoteknolojinin genişlemesine olan güçlü bağlılıktır. 2011-2012 tarihlerinde mısır ve soya fasulyesi için Bayer, Monsanto ve Syngenta tarafından önerilen 10 transgenik ürünün üretimi onaylanmıştır. Bunun yanı sıra 2012’de Cristina Fernández de Kirchner, üst düzey yetkililer ve Monsanto yönetimi arasında düzenlenen toplantılardan sonra transgenik mısır tohumlarının üretimi için Latin Amerika’nın en büyük fabrikasının kurulacağı duyurulmuş, buna tepki gösteren halk, malzemelerin girişini ve tesisin inşasını önlemek için bir abluka düzenlemiş ve böylelikle proje durdurulmuştur (López, 2017: 11). Bunların yanında çıkarılan 2007 tarihli Orman Kanunu, ormanların temizlenmesi sürecini durdurmamış, önlenmek istenen arazi yoğunlaşmaları önlenememiş, herbisitlerin kullanımı katlanarak artmıştır (Rossi, 2016).

Yine bu dönemde tarım ticaretine ilişkin politikalar Kirchner dönemi başlayan ulusal popüler projeyi (national-popular project) savunanlar ve tarım oligarşisi olarak ülke içinde karşıt iki kutup yaratmıştır. Bu karşıtlık temelinde soya üreticileri protestolarında “tarım ticareti için iyi olan, ülke için de iyidir” sloganı ile hem etkili olmuş hem de köylüleri ve yerli halkları büyük ölçüde bertaraf ederek kırsal kesimin temsilini, medyanın da gücünü kullanarak ele almıştır (Lapegna, 2017: 10). Bu gelişmeler tarım ticaretinin politikalar üzerindeki hegemonik etkisini gösterirken, aynı zamanda Pampas bölgesi gibi tarım ticaretine dayalı üretimin baskın olduğu yerlerde varlıklı çiftçilerin süreci nasıl etkileyebildiğini de ortaya koymaktadır. Tarım oligarşisi üzerinden beliren bu karşıtlığın Peron döneminden bu yana var olduğu göz önüne alındığında, sınıfsal çatışmanın tarihsel olarak devam ettiğini söylemek mümkündür.

Sonuçta sol hükümetler döneminde yapısal sorunlara ilişkin ilerleme kaydedilememiş ve en önemlisi küresel tarım ticaretine eklenme ve maden çıkarma politikası döneme olumsuz anlamda damga vurmuştur (Vergara-Camus ve Kay, 2017: 32). Lapegna (2017: 15) da Kirchner döneminde Arjantin tarımsal yapısında temelde bir değişiklik olmadığı, köylülüğün bu dönemde de mülksüzleştirme yoluyla birikim süreçlerine maruz kaldığı sonucuna ulaşmaktadır.

Bu dönem sonrasında gelen Mauricio Macri’nin Cumhurbaşkanlığı ile birlikte 1990’ların hız kazanan neoliberal anlayışına tekrar geri dönmüş ve yapısal uyum önlemlerinin uygulanması sürdürülmüştür. Bu dönem, büyük tarım şirketleri merkeze alınmış, 2016’da bir kararname ile kırsal mülklerin yabancılara satışı için yapılan düzenlemeler daha esnek hale getirilmiş, Tarım, Hayvancılık, Balıkçılık ve Gıda Bakanlığı yeniden Tarımsal Sanayi Bakanlığı’na dönüştürülmüştür (Jara vd., 2019: 347-348).

Kendi içinde farklı yönlere salınımlar gösteren bu kısa tarihsel aralık, temelde neoliberal anlayıştan net bir sapma göstermemiş, bu anlayış etrafında aile çiftçiliğine yönelik kamu politikaları, krediler, sübvansiyonlar vb. desteklere odaklanarak sektörün temel sorunlarını muhafaza etmiş ve sonuçta aile çiftçiliğini tarımsal kalkınma adına göz ardı edilen bir alan olarak konumlanmıştır.

Bir yanda teşvikler, eğitim, sağlık gibi alanlarda refah arttırıcı politikalar uygulamaya konulurken, diğer yanda 'Plan Estratégico Agroalimentario y Agroindustrial Participativo y Federal 2010-2020' gibi ulusal ve bölgesel düzeyde tarımsal strateji planlarıyla köylülerin çıkarlarına ters olan, sosyal üretimin devamlılığını zorlaştırıcı politikalar uygulanmıştır (Caceres, 2014: 5). Her ne kadar Kirchner'in devlet başkanı olduğu 2007-2015 döneminde sosyal yardımların görünür bir şekilde arttırıldığı belirtilse de, köylünün üretim koşulları açısından durum değişmemiştir. (Rebossio, 2014) Buna ilişkin yapılan bir tespit durumu şöyle özetlemektedir: "Şimdiye kadar -Mart 2008'den bu yana- köylülüğe yönelik resmi politikalar baskın bir şekilde refah karakterini aşmadı ve köylülüğü belirli bir kültürel kimliğe sahip ekonomik, üretken bir konu olarak değil, marjinal bir parça olarak gördüler ve baskın parametreler içinde bir tarım-gıda modeline tabi tuttular." (Hocsman, 2016: 125) Köylülerin geçmişten bugüne en önemli sorunları arasında yer alan araziye erişim ve arazi kullanım sorunları ise kırsal bölgesel kalkınma çerçevesinde uygulanan kalkınma programlarında pratik olarak yer bulamamıştır (Lattuada, 2014: 37). Oysa genişleyen endüstriyel tarım alanlarının yanında, tarımsal faaliyetler yürüten köylüler, arazilerin sadece yüzde 18'ini kullanmasına rağmen günümüzde hâlâ ülke tarımının yüzde 75'ini gerçekleştirmektedirler.⁴ Bu, politikalar açısından göz ardı edilen köylü üretiminin günümüzde hala sektörel ağırlığını koruduğunu ve yapıcı politikaların konusu olmak zorunda olduğunu göstermektedir.

Toprak Üzerindeki Eşitsizlikler

Ülkede kırsal alana ilişkin belli sorun başlıkları bulunmaktadır ve bunlar 1980 sonrası yaşanan toprak çatışmalarını da tetikleyen sebeplerdir: Toprak mülkiyetinde güvenceden yoksunluk, yabancı şirketlerin tapu edinimleri, soya üretiminde yabancı sermaye hâkimiyetinin artışı ve yönetim tarafından 1963'ten itibaren kırsal alanda gerçekleştirilen tahliyeler (Wald, 2013: 11). 1989'da kurulan ilk köylü örgütlenmesi ve sonrasında kurulan köylü örgütlenmeleri de bu sürecin bir ürünü olarak karşımıza çıkmaktadır.

İlk olarak 1963'e kadar uzanan ve yer yer çatışmalara dönüşen köylü tahliyeleri, tarım işletmelerinin yasal olarak tanımlanmamış alanlara girişi sonrası toprakların değer kazanması ile ortaya çıkmıştır. Hemen hemen aynı

dönemlerde (1960 sonu ile 1970 arasında) 'Ligas Agrarias' Tarım Liglerinin ortaya çıktığı görülmektedir. Ligler, 1990'larda ortaya çıkan birçok köylü hareketinin öncülü olsa da, neoliberal dönemin köylü hareketlerinden önemli bir farkı bulunmaktadır: bu liglerinin talepleri oldukça ticari iken, sonraki dönem köylü hareketlerinin sorunu, tahliyeleri de içeren her türlü dışlanma durumudur (Jara vd., 2019: 343-344).

Tahliyeler 1970'lerde sıklaşmış, 1980'lere kadar geniş halk kitleleri tarafından da sessizlikle karşılanmıştır. Bu sürecin belirleyici bir diğer faktörü ise, eyalet yönetimlerinde güçlü elitlerin çıkarlarıyla bağlantılı olan otokratik yönetimdir. Bu durum köylü örgütlenmelerinin ortaya çıkışında ve eyalet yönetimlerine karşı eylemsel politikalar geliştirmelerinde belirleyici olmuştur (Wald, 2013: 11).

Arjantin'de toprak mülkiyeti ve kullanımındaki eşitsiz koşullar ise günümüze kadar çok değişmeden varlığını sürdürmüştür. Açıklanan veriler bu eşitsizliği açıkça göstermektedir: Arjantin Ulusal Ekonomi ve Üretim Bakanlığı tarafından yapılan nüfus tanımlaması içinde 'küçük üretici' kategorisi ve bu kategori içinde 'type 3' olarak ifade edilen daha küçük üreticiler, tüm küçük üreticilerin yarısını oluşturmakta ve en az kapitalistleşmiş, köylü tanımlamasına en yakın üreticileri ifade etmektedir. Küçük üretici tanımı içindeki üreticiler tarımın 2/3'ünü oluşturmakta ve tarımsal alanların yüzde 13,5'i işlemektedirler. 'Type 3' olarak ifade edilen küçük üreticiler ise tarımsal alanın yüzde 3,5'ini kullanmaktadır (Wald, 2013: 85). 2014 tarihli resmi verilere göre genel olarak aile çiftçiliği, gayri safi yurt içi hasılanın yüzde 20'sini, verimli arazilerin yüzde 20'sini, üretim değerinin yüzde 27'sini ve üreticilerin yüzde 65'ini temsil etmektedir. Bu kesim aynı zamanda kırsal istihdamın yüzde 53'üne katkıda bulunmaktadır (López, 2017: 10). Hem toprak eşitsizliğinin hem de aile çiftçiliğinin yaygın olduğu anlaşılan bu kırsal yapıda, şirketlerin güçlü ekonomik teşviklerle müşterek topraklar üzerinde üretimlerini genişletmesi, giderek bu kesimin haklarının sınırlandırılmasına da sebep olmaktadır. Arjantin'de verimli arazilerin ancak yüze 43'ü, tarım üreticilerinin yüzde 1,3'ünün elindedir (Wald, 2013: 29).

Üretimleri giderek genişleyen özel şirketler, günümüzde tarıma daha az elverişli alanlara yani marjinal arazilere doğru üretimlerini genişletmektedir ve bu arazilerin uzun zamandır orada yaşayıp orada üreten köylüler tarafından yasal bir güvencesi olmaksızın sahiplenilmesi, şirketler ile köylüleri sıklıkla karşı karşıya getirmektedir. Halen devam eden çatışmaların kaynağının önemli ölçüde bu konuya ilişkin olduğu görülmektedir (Wald, 2013: 10). Bu çatışmaların açık bir şekilde görülebileceği yerlerden biri Arjantin'in kuzeyinde olan Santiago Del Estero Eyaleti, diğeri ise Jujuy Eyaleti'dir. Bu iki eyalet tümüyle

farklı iklimlere sahip olmasına rağmen, marjinal topraklarının çok olması ve bunun yoğun endüstriyel tarım yapılmasına olanak tanınması nedeniyle temel çatışma alanı haline gelmiştir. Tüm bu sorunları çözmekteki politik isteksizlik ise 1983'ten sonra giderek güçlenen neoliberal politikalarla birlikte neoliberal yanlılık içerisindeki devletin rolünü görünür kılmaktadır. (Harvey, 2015: 78-79) Jara vd. belirttiği gibi "Arjantin Devleti son otuz yılda ikili bir rol oynadı: Bir yandan birikimi kolaylaştırdı, diğer yandan da belirli meşruiyet düzeylerini korumaya çalıştı. Yani, yasalar, vergi avantajları, ulusötesi şirketlere avantajlı krediler yoluyla arazinin büyük ölçekte yoğunlaşmasına izin verecek kurumsal bir çerçeve sürdürüldü..." (Jara vd., 2019: 346)

Dünya genelinde olduğu gibi Arjantin'de de tarım işletmelerinin giderek azalması köylü üretiminin sürdürülebilirliği üzerine yeniden tartışmaları alevlendirmiştir. Belli yıllarda yapılan tarım sayımlarını karşılaştırıldığında ülke genelinde tarımsal işletme sayısının düştüğü ve bunun da yaklaşık 90.000 işletmeye eşdeğer olduğu anlaşılmıştır (Lazzarini, 2004 aktaran Paz, 2006: 65) Bunun yanında ülkenin bazı bölgelerinde (örneğin Salta ve La Rioja'da) köylü çiftliklerinin arttığı görülmüştür (Paz, 2006: 65). Ploeg (2006: 409)'in bir araştırmasında ise başkent Buenos Aires'te 1972'de 480 köylü varken, 1995'e gelindiğinde bu sayının yüzde 306 artarak 1532'ye yükseldiği belirterek, yeniden köylüleşme sürecinin altını çizmektedir. Tüm bu yeniden köylüleşme verilerine rağmen, Arjantin kır nüfusunun 1980'lerden bu yana düşme eğiliminde olduğunu ve 2012 tarihli verilere göre kır nüfusunun yüzde 10'un altında olduğunu belirtmek gerekir (Brent, 2015: 12).

Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütü FAO'nun 2014 yılı temasını 'Aile Çiftçiliği' olarak belirlemesi ve küçük üreticiliğe vurgu yapması ise bu gelişmelerle birlikte değerlendirilebilir. Latin Amerika Kırsal Organizasyonlar Koordinatörlüğü (Coordinadora Latinoamericana de Organizaciones del Campo) CLOC'un sekreteri Diego Monton endüstriyel tarım ile köylü tarımının birlikte yaşayabilmesinin tek yolunun tarımsal ticaret alanını sınırlandırarak şiddetin sona erdirilmesi ve transgenik ürünlerle ve buna bağlı ilaçlamalarla temastan kaçınmak olduğunu belirtmektedir (Rebossio, 2014). Fakat 1980'lerden bu yana yürütülen politikalar süreci tam aksi istikamette yönlendirmektedir.

Köylü Örgütlenmeleri

1983 yılında askeri yönetimin sona ermesiyle Arjantin'de önemli değişiklikler yaşanmaya başlamıştır. İlk kez 1985 yılında 400 köylü ailenin bazı sivil toplum kuruluşlarını da yanına alarak gerçekleştirdiği seferberlikle köylüler topraklarını korumaya çalışmış, bu olayla bağlantılı olarak benzer köylü örgütlenmeleri

artmış ve giderek komşu toplulukları da içine alan, organizasyon yapısına sahip geniş kapsamlı örgütler ortaya çıkmıştır (Wald, 2013: 12).

Santiago Del Estero eyaletinde 1990'da tüm örgütsel faaliyetleri organize eden MOCASE (Movimiento Campesino de Santiago del Estero) örgütü ve Jujuy eyaletinde faaliyet gösteren Red Puna, Mendoza ve San Juan Eyaletlerinde faaliyet yürüten UST (Union de Trabajadores Rurales Sin Tierra-Topraksız Tarım İşçileri Birliği), Cordoba eyaletinde bulunan MCC (Movimiento Campesino de Cordoba) kurulan bu örgütlerden bazılarıdır. Ayrıca örgütlerin tamamını içine alan 20.000 aileden fazla olduğu belirtilen Movimiento Nacional Campesino Indígena (MNCI) ulusal örgütlenmesi de bulunmaktadır. Tüm bunların aynı zamanda dünya çapında 81 ülkede 182 organizasyonun örgütlenmiş olduğu, gıda üzerindeki egemenliği ve toprak reformunu savunan, ayrıca her türlü yaşam hakkını kısıtlayan özelleştirmelere ve gasplara karşı mücadele veren küresel bir çatı örgütlenmesi olan Via Campesina'ya bağlı olduğunu belirtmek gerekir.⁵

Örgütlerin bazıları 150-200 aileden oluşurken, MOCASE gibi daha güçlü örgütler dokuz binden fazla aileyi bünyesinde barındırmaktadır. Bu örgütlenmelerin her birinin mücadele ettikleri şeyleri ve savundukları değerleri tanımlayan bir manifestoları bulunmaktadır ve çeşitli eylemlerde de dile getirilen benzer fikirleri paylaşmaktadırlar. Bunlardan bazıları şöyledir: “Onurlu bir hayat için toprak, su ve adalet”, “topraklar köylülerin, sağlıklı gıda insanların”, “toprağı savun, hayatı onurlandır”, “mücadeleyi küreselleştir, umudu küreselleştir”.⁶

Örgütlenmelerin güçlenmesinde ve yaygınlaşmasında, küresel kapitalizmin Arjantin kırsalına etkisinin giderek yoğunlaşmasının ve bunu destekleyen sermaye yanlısı politikaların yoğun etkisi bulunmaktadır. Yani köylü örgütlenmeleri ile tarım endüstrisi arasında yaşanan gerginliklerin boyutu, örgütlerin ses getiren ve giderek güçlenen eylemleriyle paralellik göstermektedir. Köylülerin öldürülmesi ise ortaya çıkan şiddetin boyutlarını ortaya koymaktadır. Örneğin, 2011 yılında Jorge Ciccioli adında bir girişimcinin iki bin hektar toprak satın almasıyla başlayan bir husumet sonrası, 23 yaşında MOCASE-VC'nin şekillenmesinde öncülük etmiş olan Cristian Ferreyra adındaki köylü, girişimcinin tuttuğu adamlar tarafından evinde öldürülmüştür. Olay sonrası Ferreyra, Santiago Del Estero eyaletindeki köylü hareketinin bir simgesi haline gelmiştir. Basına yansıdığı kadarıyla bunun münferit bir durum olmadığı ve köylülerin sürekli girişimciler tarafından taciz edildiği belirtilmiştir (*Página 12*, 2011). Bu olaylar sonrasında köylüler insan hakları örgütleri ile birlikte hareket ederek hem yargısal yolları zorlamışlar hem de politik eylemler gerçekleştirmişlerdir.

Ferreyra cinayetine kadar dört kişi daha toprak anlaşmazlıkları nedeniyle öldürülmüştür. Ferreyra'dan yaklaşık bir sene sonra ise Miguel Galvan adında MOCASE örgüt üyesi olan bir köylü, bir girişimcinin emriyle bıçaklanarak öldürülmüştür (*Pagina 12*, 2012). Olayların hiçbirisinde asıl suçlular ceza almamıştır (*Pagina 12*, 2011). Gerçekte Arjantin Medeni Kanunu bir toprak üzerinde yirmi yıl yaşamış ve çalışmış olanların kazanılmış hakkından bahsetse de, yargı tarafından bu kanun bazı istisnalar dışında uygulanmamaktadır (CLOC, 2017).

Yayımlanan 2019 tarihli bir raporda, tüm eyaletlerde önceki yıllara ait arazi çatışmalarına ilişkin parametrelerin tekrarlandığı ve kaydedilen çatışmaların çoğunun, tarımda transgenik ürünlerin artışına, bunun sonucunda tarımsal sınırın genişlemesine ve farklı köylere ve kırsal okullara pestisit püskürtülmesine ilişkin olduğu belirtilmiştir. Bunun yanında pek çok durumda devlet veya devlet destekli sermaye güçleri ve çıkarları olan çeşitli şirketlerle bağlantılı özel ajanlar tarafından çeşitli şiddet biçimlerinin uygulandığı görülmüştür. Bunlar kimi zaman doğrudan fiziksel şiddet içermekte, kimi zaman köylü veya yerli topluluklara karşı ceza davaları açılması, tahliyeler ve baskınlar düzenlenmesi yoluyla, köylü örgütlenmelerinin damgalanmasına sebep olan medya şiddeti ile ya da madencilik ve kimyasal ilaçlama faaliyetleriyle çevresel şiddet ve artan solunum ve kanser hastalıkları yoluyla cereyan etmektedir (IPDRS, 2020: 50-51).

Çok daha spesifik bir çalışma Arjantin'in Chaco bölgesindeki sorunları ele almaktadır: Resmi sivil toplum kuruluşu olan *La Red Agroforestal Chaco Argentina* (REDAF) tarafından gerçekleştirilen araştırmaya göre Chaco bölgesinde 2010-2011 tarihleri arasında toprak ve çevre sorunları nedeniyle 8 milyon hektarlık bir alanda, 164 anlaşmazlık yaşanmıştır (REDAF, 2013). Bölgede çok sayıda mülkiyet, mülkiyete tecavüz, tahliye ve topraksızların konu olduğu dava bulunmaktadır. Tüm bu sorunları tetikleyen unsur ise özellikle Arjantin'in kuzey eyaletlerindeki teşviklerle genişleyen soya üretiminin varlığıdır.⁷

Arjantin Milli Çevre Bakanlığı'nın bildirisine göre Santiago Del Estero eyaletinde 2003-2007 tarih aralığında 515 bin hektarlık alanda, 1998-2002 yılları arasında ise alanların yüzde 72'sinden fazla bir alanda orman yok edilmiştir. Bunun yanı sıra, 1996 yılında tarım ilaçlarının yoğun kullanımına izin verdiğinde 6,6 milyon hektar alanda üretilen soya, 2011 yılına gelindiğinde 19,8 milyon hektarlık bir alanı kaplamıştır. Bu ise Arjantin ekili arazisinin yüzde 56'sını ifade etmektedir (*Pagina 12*, 2011). Yine raporlarda yer alan ve Arjantin basınına da yansıyan bilgilere göre sadece 15 Mart 2020-31 Haziran 2020 tarihleri arasında (yani salgın sürecinde) başkent Buenos Aires ve yarısı kadar daha büyüklüğünde

bir alanda ormanların tümüyle yok edildiği ve tarımsal sınırların daha da genişletildiği tespit edilmiştir. Bu zamana kadar yok edilen orman alanlarının bir bölümü gerçekte yasaların korunması altında olmasına rağmen, bu 'temizlemenin' önünün alınmadığı ifade edilmektedir (Louzau, 2020).

Pek çok koldan ilerleyen ve kırsalda yaşayanların yaşamsal haklarının gaspına neden olan tüm bu sorunlar örgütlerin halkın, sivil toplum kuruluşlarının, akademisyenlerin ve kalkınma enstitülerinin de desteğini almasına ve etkisini arttırmasına sebep olmuştur. Aynı zamanda uluslararası köylü örgütlenmeleriyle birlikte hareket etmeleri onları yalnızca tarım endüstrisinin genişleyen üretimi karşısında toprak mücadelesi vermenin ötesinde, eyalet yönetimleri karşısında köylüyü temsil etme görevleriyle de donatmıştır. Öyle ki Santiago Del Estero köylü hareketi 2016 yılında bir parti kuracağına açıklamıştır (Larcher, 2016).

Örgütlenmeler gıda egemenliği, tarım reformu, insan hakları, kadınların ve gençlerin örgütlenmesi, bioçeşitlilik, doğal kaynakların korunması ve göç gibi konularda faaliyet göstermekte ve diğer sivil toplum örgütleriyle de ortak hareket ettikleri eylemler tasarlamaktadır (CLOC, 2017). Dominguez de örgütlere yönelik halk desteğini şu sözlerle dile getirmektedir: "Sosyo-çevresel felaketin kronikleri hakkında acı çeken veya endişe duyan büyük ve küçük şehirlerin sakinleri, gıda egemenliği gibi köylü örgütleri tarafından hayal edilen evrensel bayrakları kutluyorlar" (Domínguez, 2012: 142).

Bu birlikte hareket etme hali içerisinde üniversite öğrencilerinin de önemli bir payı bulunmaktadır. Arjantin'in Ulusal Köylü Örgütlenmesi olan MNCI'nın liderleri, Arjantin Agronomi Öğrencileri Federasyonu FAEA'nın köy örgütlenmelerini fark etmeleri ve kendi eylemliliklerini sorgulamaları ile örgütlerle bağlantı kurduklarını belirtmektedir. Bu bağlantı hem akademik tartışmalar ile kırsal gerçeklik arasında bir köprü oluşturmuş hem de öğrencilerin sadece Arjantin'de ki değil tüm Latin Amerika'daki köylü hareketleri içinde staj imkânı organize etmesini sağlamıştır. Ulusal bir hareket tasarlayan öğrenciler, köylü örgütlenmelerinin de dışarı açılmasında önemli bir unsur olmuştur.⁸

Farklı grupların ve genel olarak halkın giderek genişleyen desteğine rağmen, ülke genelinde uygulanan politikaların sermaye yanlısı tutumunun çeşitli olaylarla kendini açığa vurduğu da görülmektedir. Örneğin gıda üzerindeki egemenliği sağlamanın bir yolu olarak ortaya çıkan, küçük aile üreticileri ve köylülerden oluşan Unión de Trabajadores de la Tierra (Arazi İşçileri Sendikası)'nın gerçekleştirdiği 'Verdurazos' hareketi, hükümetin hedefi olmuştur. Araziye erişimi sağlayan ve küçük üreticileri destekleyen politikaların

uygulanmasını talep eden birlik, sebze ve meyve üretimini tüketiciye uygun fiyatlara yaklaştırmaya çalışmaktadır. Bu hareketin 2019 yılında Buenos Aires'te agroekolojik meyve, sebze ve farklı kooperatiflerin ürünlerini satış için açtığı pazar, bir polis operasyonu ile şiddetli bir şekilde dağıtılmıştır. Fakat bu durum protestoyu güçlendirmekten ve sonraki haftalarda çoğaltmaktan başka bir işe yaramamıştır. Sağlıklı ve erişilebilir bir gıda modeli organize eden böyle bir hareket, var olan politikalar yoluyla etkisizleştirilmiştir (IPDRS, 2020: 63-64).

Sivil toplum örgütlerinin ise tüm bu sorunlar ve sorunlara yönelik hükümetlerin aldığı tutumlar karşısında belirli talepleri bulunmaktadır. Bunlardan bazıları: Tarımsal kamu politikalarının demokratikleştirilmesi, aile, köylü ve yerli için arazi erişimi veya arazi düzenleme politikaları geliştirmek, pestisitlerin kullanımını sınırlandırmak, yerel tohumların kullanımı ve agroekolojinin teşvik edilmesi, tarım-gıda zincirlerinin tekelleşmesini önlemek için devlet müdahalesi, altyapı, eğitim, iletişim, sağlık ve kültür ile kırsal köklerin teşviki ve dış ticaretin ulusal devlet tarafından kontrolüdür (IPDRS, 2020: 68-69). Görünen o ki, bu taleplerin yerine getirilebilmesi için Arjantin'de köklü bir politik değişim gereklidir.

Sonuç

Genel olarak neoliberal kapitalizmin köylülüğü etkileyen dört önemli sonucu olduğu söylenebilir: Tarım sermayesinin merkezileşmesi, devlet özelleştirmeleri, sosyal kaynakların işçi sınıfı ve köylüden uzak bir şekilde yeniden dağıtımı, çevrenin bozulması (McMichael, 2006: 415). Dünya genelinde 3 milyar çevre ülke köylüsü Amin'in (Amin, 2008: 13) de belirttiği gibi küresel kapitalizmin etkisiyle bu koşullarda tasfiye olmaktadır. Tüm bu sonuçların Arjantin'de toprağın, emeğin ve üretim için gerekli tüm kaynakların küresel sermayenin kontrolüne alınması yoluyla yıkıcı etkiler doğurduğu görülüyor. Ülkede kır nüfusu giderek azalıyor (Sili, 2016: 14) ve tarımsal üretimde tekelleşme eğilimi açıkça görülebiliyor (Araghi, 1995: 351).

Diğer yandan Arjantin ekonomisinin geçmişten günümüze dış ticarete ve yabancı yatırımlara bağımlılığı politikalara neoliberal yanlılık olarak yansımaktadır. Yanlılık içerisinde hareket eden yönetimlerin teşvik politikalarıyla genişleyen endüstriyel tarım alanları, kırsalda yaşayan insanların haklarını gasp ederek açık bir çatışma ortamı yaratmakta, köylülüğe örgütlenmekten ve sivil toplumun desteğini almaktan başka yol bırakmamaktadır. Yasaların mücadele edilen hakların korunmasındaki etkisizliği, köylüler üzerindeki şiddetin çok çeşitli görünüşleri, örgütleri daha donanımlı kılmakta ve geleceğe taşımaktadır. Kısaca büyük ölçüde Arjantin tarımı üzerinden cereyan eden bağımlılık sürecindeki derinleşme, köylülerin bağımsızlık mücadelesindeki derinleşmeyi

tetiklemektedir.

Her ne kadar Dünya’da pek çok ülkede ortaya konan toplumsal muhalefetin küresel bir mücadelenin parçası haline gelmesi ile 2018 yılında Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Konseyi, *Köylüler ve Kırsal Alanda Çalışan Diğer Kişilerin Hakları Bildirgesi*’ni kabul etse de bildirinin Arjantin’de olumlu karşılanmasına rağmen, deklarasyonda belirtilen tüm hakların yerine getirilmemesi nedeniyle, köylü hakları üzerine somut kamu politikaları inşa edilmesi gereği daha net bir şekilde seslendirilmektedir (IPDRS, 2020: 47).

Açıkça ekonomik, politik ve kültürel dönüşümleri kapsayan kapsamlı bir tarım reformu gerçekleştirmesini, köylü gerçekliğini düşünen yasaların yapılmasını, devletin arazilere erişimi ve bunun sosyal işlevini garanti etmesini, verimsiz arazilerin ihtiyacı olan ailelere dağıtılmasını, kamu politikalarının geliştirilmesinde halk örgütlerinin öncelikli aktörler olarak tanınmasını öneren ve bunun için mücadele veren köylü örgütlenmeleri, neoliberal politikalara karşıtlık içerisinde kendine bir yer edinmeye çalışmaktadır. Kamu politikaları ise küçük köylü temelli aile üreticilerinin aleyhine olacak şekilde kapitalist üretim tarzına genel olarak ayrıcalıklık tanımakta ve dönemler içinde farklı yönelimler gösterse de, neoliberal çizgisini her koşulda korumaktadır.

Gelişmeler mücadelenin süreceğini ve hem kırdaki yaşayanlar hem de kentte yaşayanların yaşamsal haklarının gaspını derinleştirdiği ölçüde köylülerin yeni kimlik yaratma süreçleriyle birlikte daha da gelişeceğini düşündürmektedir. Kırsalda farklı sınıflar arasında yaşanan şiddet ve siyasal yönetimlerin açıkça sermaye yanlısı tutumu Arjantin’de köylü kimliği politik olarak aktive etmiştir ve tüm örgütlenmelere destek veren organizasyonların kendini köylülüğün bir parçası olarak tanımlamasıyla da bu politik aktivasyon görünür ve güç kazanmaktadır. Bu durum yeniden köylüleşmenin somut görünümünü bize sunsa da tasfiye koşullarının devletin de desteği ile kendini sürekli üretiyor olması geleceğe yönelik bir öngörü oluşturmayı zorlaştırmaktadır. Gelecekte köylü hareketlerinin ve küresel sermayenin toplumsal ve ekolojik yıkımları karşısında köylü hareketlerini de içerip aşmak durumunda kalan sivil toplumun eylemliliğinin olumsuzluklar üzerindeki gölgeyi kaldırmaya yetip yetmeyeceği ise tartışılmaya hala açıktır.

Sonnotlar

1 Bu çalışmada Ondokuz Mayıs Üniversitesi Kamu Yönetimi Anabilim Dalında 2020 tarihinde kabul edilen “Küresel Kapitalizmle Bütünleşme Sürecinde Türkiye’de Köy Politikası: Samsun Araştırması” başlıklı doktora tezinden yararlanılmıştır.

2 Biyolojik kapasite veya biyo-kapasite, coğrafi bölgelerin yenilebilir doğal kaynakları üretme kapasitesini göstermektedir. Bu kapasitede oluşacak açıklar üzerinden geleceğe yönelik tahminler yürütülmektedir.

3 Az gelişmiş ülkelerde maden ve minareller üzerinden yürütülen politikalar ve bu politikaların sebep olduğu doğal tahribat yeni-ekstraktivism (çıkarpı sömürmecilik) kavramı altında tartışılmaktadır. Bkz. Topal A (2020). Latin Amerika'da Bağımlılıktan Neoliberal Yeni-Kalkınmacılığa Kriz Dinamikleri. Esra Akgemci ve Kâzım Ateş (der.). *Dünyanın Ters Köşesi Latin Amerika: Tarih, Toplum, Kültür*. İletişim Yayınları, 75-88.

4 *Argentina: Decenas de organizaciones y legisladores firman y adhieren pedido de adopción de la Declaración de Derechos Campesinos en la ONU*, (25/09/18). <https://viacampesina.org/es/argentina-decenas-de-organizaciones-y-legisladores-firman-y-adhieren-pedido-de-adopcion-de-la-declaracion-de-derechos-campesinos-en-la-onu/>. 24/08/2020

5 Bkz. Via Campesina Resmi Sitesi, <https://viacampesina.org/en/>

6 Bkz. MNCI (Movimiento Nacional Campesino Indígena) Resmi Sitesi, <http://mnci.org.ar/>, 15/02/2017

7 IPDRS (Instituto para el Desarrollo Rural de Sudamérica)'nin yayımladığı Informe 2019'da belirtilene göre Arjantin'de üretilen soyanın yüzde 70'i ihraç edilmektedir.

8 Movimiento Nacional Campesino Indígena (MNCI): Origen, herencias, historia, (15/08/12). <https://www.agenciapacourondo.com.ar/sociedad/movimiento-nacional-campesino-indigena-mnci-origen-herencias-historia>. 30/08/2020

Kaynakça

Amin S (2008). Söz Konusu Köylü Toplumlarının Geleceği. İçinde: Samir Amin (der.), Şule Ünsaldı (çev.), *XXI. Yüzyılın Meydan Okumaları Karşısında Köylü ve İşçi Mücadeleleri*, Türkiye ve Orta Doğu Forumu Vakfı, Ankara, 13-17.

Amin S (2018a). *Küreselleşmiş Değer Yasası Kıyısı Olmayan Marx*, Fikret Başkaya (çev.), Yordam Kitap, İstanbul.

Amin S (2018b). *Emperyalizm ve Eşitsiz Gelişme*, Semih Lim (çev.), Yordam Kitap, İstanbul.

Araghi F (1995). Global Depeasantization, 1945-1990. *The Sociological Quarterly*, 36(2), 337-368. http://www.polsci.chula.ac.th/jakkrit/anthro/Rural_Sociology_files/

Global%20Depeasantization,.pdf, (10/06/19).

Ataay, F (2003). Tarihsel Süreçte Azgelişmişlik ve Demokrasi. *Praksis Dergisi*, Sayı:10, 135-158.

Brent W Z (2015). Territorial Restructuring and Resistance in Argentina, *The Journal of Peasant Studies*, 42:3-4, 671-694.

Boratav K (1980). *Tarımsal Yapılar ve Kapitalizm*. Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, No:454, Ankara.

Boratav K (2009). Tarımsal Fiyatlar, İstihdam ve Köylülüğün Kaderi. *Mülkiye Dergisi*, Sayı:262, 9-24.

Cáceres D M (2014) “Amenazas y desafíos que enfrenta el campesinado en Argentina. ¿Descampesinización o Persistencia?” En C. Craviotti (Ed.) *Agricultura Familiar en Latinoamérica. Continuidades, Transformaciones y Controversias*, Buenos Aires, 205-232, [https://www.nucleodiversus.org/uploads/file/Papers/C%C3%A1ceres%20\(2014b\)-Amenazas%20y%20desaf%C3%ADos%20del%20campesinado.pdf](https://www.nucleodiversus.org/uploads/file/Papers/C%C3%A1ceres%20(2014b)-Amenazas%20y%20desaf%C3%ADos%20del%20campesinado.pdf), (10.06.2016)

CLOC (2017). Argentina: Otra víctima por defender su Territorio. <http://www.cloc-viacampesina.net/tematicas/argentina-otra-victima-por-defender-su-territorio> , (15.02.17)

Çaşkurlu S (2012). Küresel Gıda Krizi: Üçüncü Gıda Rejimi, Küresel Sermaye ve Gelişmekte Olan Ülkeler. *Ekonomik Yaklaşım*, Cilt: 23, Özel Sayı, 161-194.

Çelik C (2017). Kırsal Dönüşüm ve Metalaşan Yaşamlar: Soma Havzası'nda İşçileşme Süreçleri ve Sınıf İlişkileri. *Praksis Dergisi*, Sayı:43, Ankara, 785-810.

Domínguez D (2012). Recampesinización en la Argentina del siglo XXI. *Psicoperspectivas: Individuo y Sociedad*, 11 (1), 134-157.

Ecevit M C (1999). *Kırsal Türkiye'nin Değişim Dinamikleri Gökçeada Köyü Monografisi*, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.

Ercan F (1996). *Gelişme Yazını Açısından Modernizm, Kapitalizm ve Azgelişmişlik*. Sarmal Yayınevi, İstanbul.

Evrensel (13.03.18). Hindistan: Panelimi takarım, mücadeleme bakarım!. <https://www.evrensel.net/haber/347563/hindistan-panelimi-takarim-mucadeleme-bakarim>, 06/04/2019

Foley M W (1995). Privatizing the Countryside: Mexican Peasant Movement and Neoliberal Reform. *Latin American Perspectives*, Vol: 22, No:1, *Labour and the Free*

Turmuş Binici E (2022). Küresel Kapitalizmle Bütünleşme Sürecinde Arjantin'de Köylülük: Sorunlar ve Örgütlenmeler. *Mülkiye Dergisi*, 46(1), 36-62.

Market in the Americas, Winter, 59-76.

Harnecker M (2008). Brezilya'da Topraksız Köylüler Hareketi (MST). Samir Amin (der.), Şule Ünsaldı (çev.), *XXI. Yüzyılın Meydan Okumaları Karşısında Köylü ve İşçi Mücadeleleri*, Türkiye ve Orta Doğu Forumu Vakfı, Ankara, 205-220.

Harvey D (2015). *Neoliberalizmin Kısa Tarihi*. Çev. Aylin Onacak, Sel Yayıncılık, İstanbul.

Harvey D (2016). *Yeni Emperyalizm*. Çev. A. Nüvit Bingöl, Sel Yayınları, İstanbul.

Hocsmann L D (2016). Soberanía Alimentaria y Conflictividad Agraria en Argentina. Movimiento Campesino-İndígena, Patrones Rurales y Gobierno a Partir del Paro Agropecuario del 2008. *Revista NERA*, Año 19, No. 32 – Edición Especial, 111-127.

IPDRS (Instituto para el Desarrollo Rural de Sudamérica) (2020). Informe 2019: Acceso a la tierra y territorio en Sudamérica. <https://ipdrs.org/index.php/publicaciones/libros/impreso/117,18/08/20>

Jara C E vd. (2019). Desarrollo Rural y Agricultura Familiar en Argentina: Una Aproximación a la Coyuntura Desde las Políticas Estatales. *Revista de Economía e Sociología Rural*, 57(2), 339-352.

Kılıç A ve Meçik O (2020). Türkiye ve Arjantin'de Ekonomik Bağımlılık Tartışmaları. *International Journal Entrepreneurship and Management Inquiries*, Cilt 4, Sayı 7, 158-182.

Köymen O (2007). *Sermaye Birikirken, Osmanlı, Türkiye, Dünya*. Yordam Kitap, İstanbul.

Lapegna P (2017). The Political Economy of the Agro-Export Boom Under the Kirchners: Hegemony and Passive Revolution in Argentina. *Journal of Agrarian Change*, 1-17.

Lapegna P ve Perelmuter T (2020). Genetically Modified Crops and Seed/Food Sovereignty in Argentina: Scales and States in the Contemporary Food Regime. *The Journal of Peasant Studies*, 47:4, 700-719.

Larcher N A (2016). El Movimiento Campesino de Santiago del Estero se conformará como partido político". Agencia Paco Urondo, , <https://www.agenciapacourondo.com.ar/militancia/el-movimiento-campesino-de-santiago-del-estero-se-conformara-como-partido-politico>. 9 Eylül, 26/08/20.

Lattuada M (2014). Políticas de desarrollo rural en la Argentina. Conceptos, contexto y Transformaciones Rural development policies in Argentina. Concepts, context and changes. *Temas y Debates* 27, Enero-Junio, 13-47.

López V T (2017). La Política Agraria del Kirchnerismo. Entre El Espejismo de La Coexistencia y El Predominio del Agronegocio. *Mundo Agrario*, vol. 18, 1-25.

Louzau N (2020). En cuarentena se deforestó en el norte de la Argentina el equivalente a una ciudad de Buenos Aires y media. *La Nación*, <https://www.lanacion.com.ar/sociedad/en-cuarentena-se-deforestó-norte-argentina-equivalente-nid2418313>, 12 Años, 18/08/2020.

McMichael P (2006). Peasant Prospects in Neoliberal Age. *New Political Economy*, 11:3, 407-418.

Mishra S (2014). Farmers' Suicides in India, 1995-2012: Measurement and interpretation. Asia Research Centre Working Paper 62, Asia Research Centre (ARC), August, London.

Página 12, (11/10/2012), Otra Vez Una Muerte Por las Tierras, <https://www.pagina12.com.ar/diario/sociedad/3-205342-2012-10-11.html>, 15/02/17

Página 12, (18/11/2011), Otra Víctima Por Defender Su Territorio, <https://www.pagina12.com.ar/diario/sociedad/3-181517-2011-11-18.html>, 15/02/17

Paz R (2006). El campesinado en el agro argentino: ¿repensando el debate teórico o un intento de reconceptualización?. *European Review of Latin American and Caribbean Studies*, 81, October, 65-85.

Ploeg J D (2006). *El Futuro Robado: Tierra, Agua y Lucha Campesina*, Instituto de Estudios Peruanos, Lima, Peru.

Ploeg J D (2008). *The New Peasantries Struggles for Autonomy and Sustainability in an Era of Empire and Globalization*. Earthscan, London.

Ploeg J D (2018). From de-to Repeasantization: The Modernization of Agriculture Revisited. *Journal of Rural Studies*, 1-8.

Ploeg J D (2019). Bir Kez Daha Köylü Üretim Tarzı Üzerine. Tayfun Özkaya (ed.), *Başka Bir Köylülük Mümkün*, Yeni İnsan Yayınevi, İstanbul, 43-76.

Rebossio A (2014). Campesinos que luchan por la tierra y su fruto. *El País*, https://elpais.com/elpais/2014/01/14/planeta_futuro/1389713517_072209.html, 4 Şubat, 30/08/2020

REDAF (2013). Conflictos Sobre Tenencia De Tierra y Ambientales en la Region del Chaco Argentino. http://redaf.org.ar/wp-content/uploads/2013/07/3informeconflictos_observatorioredaf.pdf, 10/01/20

Rodríguez S (2017). ¿Qué es la Teología de la Liberación?: Génesis y consolidación. <https://cpalsocial.org/1808.html>, 21 Haziran, 30/08/2020.

Rossi L (16/02/2016). Argentina: Unirse para derrotar el modelo neoliberal en el Campo. Biodiversidadla, https://www.biodiversidadla.org/Documentos/Argentina_Unirse_para_derrotar_el_modelo_neoliberal_en_el_campo, 10/04/2021

Sanyal K (2017). *Kapitalist Kalkınmayı Yeniden Düşünmek İkel Birikim, Yönetimsellik ve Postkolonyal Kapitalizm*. Çev. Ali Karatay, Metis Yayınları, İstanbul.

Sili M (2016). Un modelo para comprender la dinámica de los territorios rurales. El caso de la Argentina. *Mundo Agrario*, 17(34), e003.

Topal A (2020). Latin Amerika'da Bağımlılıktan Neoliberal Yeni-Kalkınmacılığa Kriz Dinamikleri. Esra Akgemci ve Kâzım Ateş (der.). *Dünyanın Ters Köşesi Latin Amerika: Tarih, Toplum, Kültür*. İletişim Yayınları, 75-88.

Uzunyayla F (2017). Yeşil Kalkınma: Kalkınma Yazınında Süreklilik mi Farklılaşma mı? Biyoçeşitlilik Piyasası Örneği. *Mülkiye Dergisi*, 41 (3), 3-48.

Vergara-Camus L ve Kay C (2017). The agrarian political economy of left-wing governments in Latin America: Agribusiness, peasants, and the limits of neo-developmentalism. *Journal of Agrarian Change*, 17(2): 415–437.

Vergara-Camus L. (2018). *Toprak ve Özgürlük MST, Zapatistalar ve Neoliberalizme Alternatif Köylü Hareketleri*. Burak Esen (çev.), Sümer Yayıncılık, İstanbul.

Wald N (2013). Politicising Development in Northwest Argentina: Peasant Initiatives for Integral Change, (Basılmamış Doktora Tezi), University of Otago.

Toprağa Dönüşçüler: Türkiye Özelinde Bir Saha Araştırması

Sabriye Ak Kuran, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Kamu Yönetimi
Bölümü, ORCID: 0000-0001-6625-1521
E-posta: akkuran@nevsehir.edu.tr

Hikmet Kuran, Kapadokya Üniversitesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü
ORCID: 0000-0001-8236-8631
E-posta: hikmet.kuran@kapadokya.edu.tr

Özet

Geçtiğimiz 20 yıllık süreç içerisinde Türkiye’de kentsel alanlardan kırsal alanlara doğru (zamansal ve mekânsal anlamda değişkenlik göstermekle birlikte) bir tersine göç olgusu yaşanmaktadır. Kırsal alanlara göç eden eski kent sakinlerinin bir bölümünün temel motivasyonu, tarımsal bir yaşam tarzına ulaşmaktır. Bu grup, tarımı ve/veya bahçecilik uygulamalarını anlamlı bir yaşam tarzının temel bileşenlerinden biri olarak benimsemekte ve kırsal alanlara tarımsal üretime dayalı bir yaşam tarzı sürmek amacıyla göç etmektedir. Literatürde bu taşınma eylemine toprağa dönüş hareketi, bu eylemi gerçekleştirenlere ise, toprağa dönüşçüler denilmektedir.

Çalışmada, öncelikli olarak toprağa dönüş hareketine ilişkin teorik bir çerçeve çizilmektedir. Bu bağlamda, toprağa dönüş hareketinin ne anlama geldiği, kapsamının ne olduğu, bu göç hareketinin ekonomik, politik, kültürel ve ekolojik temellerinin olup olmadığı araştırılmaktadır. Sonrasında ise, bu genel çerçeveye bağlı olarak Türkiye’deki toprağa dönüş hareketinin coğrafyası, çeşitliliği, gelişimi, nedenleri ve sorunları analiz edilmektedir. Söz konusu analizi yapabilmek ve bahsi geçen hususların Türkiye özelinde nasıl deneyimlendiğini tespit edebilmek için çeşitli sorular hazırlanmış ve bu sorular toplam 24 katılımcıya yöneltilmiştir. Yarı yapılandırılmış görüşme tekniğinin kullanıldığı ve katılımcılara beş ana başlık (iş deneyimi, toprağa dönüşçülerin göç coğrafyası ve motivasyonları, yaşam tarzı, kır-kent algısı ve yerel halkla ilişkisi) altında 40 sorunun yöneltildiği bu çalışma kapsamında, Türkiye’de toprağa dönüşçülerin homojen bir grup olmadığı ve eğitim durumları, eğitim aldıkları alanlar, göç etmeden önce çalıştıkları sektörler, üretim şekilleri, üreticilik yapmayı öğrenme araç ve yöntemleri, ürettikleri ürünleri pazarlama şekilleri, göç ettikleri kırsal alanlar, göç edecekleri yerleşim alanını tercih sebepleri, göç etme motivasyonları, göç ettikten sonra karşılaştıkları sorunlar, kır-kent algıları, kırsal alandan beklentileri ve yerel halkla kurdukları ilişkiler bakımından birbirlerinden farklı özellikler taşıdığı sonucuna ulaşılmıştır. Bununla birlikte, toprağa dönüşçüler kırsal alanlara göç etmeleri, tarımsal faaliyetlerle uğraşmaları ve tekrar kentsel alanlara göç etmeyi planlamamaları bakımından ortak bir özelliğe sahiptir.

Anahtar Kelimeler: Toprağa Dönüş Hareketi, Toprağa Dönüşçüler, Tersine Göç, Göç Motivasyonları, Kır-Kent Algısı.

Back-To-The-Landers: A Field Study In Turkey

Abstract

In the past 20 years, there has been a reverse migration phenomenon from urban to rural areas (although it varies in terms of time and space) in Turkey. The main motivation of old city dwellers who migrated to rural areas is to reach and agricultural lifestyle. This group adopts agriculture and/or horticultural practices as one of the essential components of a meaningful lifestyle and migrates to rural areas to experience an agriculturally based lifestyle. In the literature, this act of moving is called the act of going back to the land and those who carry out this action is called back-to-the-landers.

In the study, first of all, a theoretical framework for the back to the landers movement is drawn. In this context, it is investigated what back to the land means, what its scope is, and whether this migration movement has economic, political, cultural and ecological foundations. Afterwards, based on this general framework, the geography, diversity, development, causes and problems of back to the land movement in Turkey are analyzed. In order to make this analysis and to determine how the aforementioned issues are experienced in Turkey, various questions were prepared and asked to the participants (24 people). Within the scope of this study, in which semi-structured interview method was implemented and 40 questions were asked to the participants under five main topics (work experience, motivation and migration geography of back to the landers, lifestyle, rural-urban perception, and relationship with local people), it was concluded that back to the landers in Turkey are not a homogenous group, and they have different characteristics through their educational background, the disciplines they were trained, the sectors they worked before they migrated, their production methods, the ways that they learned agricultural production, the way they market their products, the rural areas they migrated, the reasons and factors for selecting the migrated location, their motivations to migrate, the problems they encounter after migration. However, back to the landers have also a common characteristic in terms of they migrate to rural areas, engage in agricultural activities and do not plan to migrate to urban areas again.

Keywords: Back-to-the-Land Movement, Back-to-the-Landers, Reverse Migration, Motivations for Migration, Rural-Urban Perception.

Giriş

18. yüzyıl ortalarında ilk olarak İngiltere’de başlayan ve çok geçmeden Avrupa’nın diğer ülkelerine de yayılan Sanayi Devrimi süreci (Kurt, 2013: 1), insanlığın bugünkü düzeyine ulaşmasında bir dönüm noktası olmuştur (Akagündüz, 2016: 422). Sanayileşme süreci bilimden teknolojiye, üretim yapısından ulaşım sistemlerine, çalışma koşullarından toplumsal düzene, ekonomik sistemden siyasi yapıya kadar pek çok alanda gelişmelere yol açmış ve bu gelişmelere bağlı olarak insanlık, tarihinin en hızlı farklılaşma sürecine girmiştir (Akagündüz, 2016: 427). Sanayi Devrimi’nin sonuçları ve etkileri, yalnızca bu alanlarla sınırlı kalmamış kentsel yaşamın niteliği ve niceliğini de büyük ölçüde değiştirmiştir.

Hızla gelişen sanayileşmenin etkisiyle organik olmayan enerji kaynakları sanayide, tarımsal üretimde, ulaşım ve haberleşmede kullanılmış ve bunun sonucu olarak da yoğun nüfusa ve örgütlenme olanağına sahip kentler doğmuştur (Aslanoğlu, 2000: 43). Hâlbuki sanayi kentleri ortaya çıkana kadar dünya nüfusunun büyük bir bölümü kırsal nüfustan oluşmaktaydı (Kurt, 2013: 21). Keleş (2012: 33), 1800 yılında dünya nüfusunun yalnızca %1,7’lik bir bölümünün nüfusu 100 bini aşan kentlerde yaşadığını belirtmektedir. Tanınmış bir kent araştırmacısı olan Mumford’ın iddiaları da bu tespiti doğrular niteliktedir. Mumford (2007: 441), 18. yüzyılın sonlarına doğru Napoli (433.930), Paris (670.000) ve Londra’nın (800.000) dışında kalan Bristol, Norwich, Leeds, Manchester, Iserlohn ve Paderborn gibi sanayi kentlerinin çoğunun nüfusunun 50.000’in altında kaldığını kaydetmektedir.

Kentlerde yaşayan nüfus oranının ve kent sayısının artışı aynı zamanda kırsal kesimden kentlere doğru bir nüfus akımı ve kırsal alanların boşalması anlamına da gelmektedir. Hobsbawm (1994: 289), “bu yüzyılın ikinci yarısının en etkileyici, geniş kapsamlı ve bizi geçmişin dünyasından sonsuza dek ayıran toplumsal değişimi, köylülüğün ölümüdür” derken, bu sürece işaret etmektedir. Elbette ki, kırsal alanların tenhalaşmasına sebep olan böyle bir gelişmenin yanlış ve sorunlu olduğunu düşünenler ve bu gelişme karşısında önlem almaya çalışanlar da olmuştur. Buna rağmen, dünyada hiçbir ülke bu sürecin dışında kalamamış (Kurt, 2013: 2) ve gelişmiş olanlardan geliştirmekte olanlara, kapitalist olanlardan sosyalist olanlara kadar tüm ülkeler bu sürecin ve sonuçlarının etkisiyle karşı karşıya kalmıştır (Keleş, 2012: 33).

Türkiye’de de II. Dünya Savaşını izleyen yıllarla birlikte böyle bir hızlı kentleşme süreci yaşanmaya başlamıştır ve bu süreç hâlen de devam etmektedir (Kurt, 2013: 2). Bununla birlikte, Türkiye’de son yıllarda çok yaygın hale gelmiş olmasa

da kentsel alanlardan kırsal alanlara¹ doğru bir göç yaşanmakta, kentlerde yaşayan nüfusun bir bölümü kırsal alanlara yerleşmektedir. Nüfusun yerleşim yerleri arasındaki bu tersine hareketliliği, dünyada genel olarak 1960'lı yıllarla birlikte kamuoyunun gündemine yerleşmiş (Chevalier, 1993: 175) olmasına rağmen Türkiye özelinde 2000'li yıllarla birlikte karşımıza çıkmaktadır (İslamoğlu, Yıldırım ve Benli, 2014: 79). Başka bir ifadeyle, dünya geneli için geçmişi biraz daha eski dönemlere dayanan bu olgu Türkiye için çok yeni bir süreçtir denilebilir (Tezcan, 1989: 37). Örneğin, uzun yıllardır en çok göç alan ve en fazla nüfusa sahip olan İstanbul'u 2017-2018 yılları arasında 595.803 kişi terk etmiştir. Aynı tarih aralığında İstanbul'a yeni gelenleri sayısı ise, 385.482'dir. Bu durumda net bazda göç eden nüfus sayısının 210.321 olduğu anlaşılmaktadır. Bu sayı ise, geçmiş yıllarla kıyaslandığında rekor bir düzey anlamına gelmektedir (TÜİK, 2018-2019).

Elbette ki bu, İstanbul'u terk edenlerin tamamının kırsal alanlara göç ettiği anlamına gelmemektedir. İstanbul'u terk edenler arasında görece daha küçük kentlere göçenler olduğu gibi tercihlerini kırsal alanlardan yana kullananlar da bulunmaktadır. Ancak burada özellikle belirtmek gerekir ki, İstanbul'dan diğer kentlere göç edenlerin sayısı ve göç ettikleri yerler ile ilgili çeşitli verilere erişmek mümkün iken kırsal alanlara göç edenler hakkında tatmin edici verilere ulaşılamamaktadır. Biraz daha somutlaştırmak gerekirse, 2017 yılında İstanbul'dan Ağrı'ya 2560, Aksaray'a 1429, Ardahan'a 1563, Balıkesir'e 9927, Çanakkale'ye 7251, İzmir'e 18506 ve Manisa'ya 3496 kişi göç etmiştir (TÜİK, Merkezi Dağıtım Sistemi, 2017). Aynı yıl içerisinde İstanbul'dan kırsal alanlara göç edenlerle ilgili net bir veri bulunmamaktadır. Bu grupla ilgili bilgiler çoğunlukla çeşitli yayınlar (youtube yayınları²) ve gazete manşetleri şeklinde karşımıza çıkmaktadır (Yukuş, 2021; Sevin, Özacar ve Aybek, 2019; Pürüzsüz, 2018). Hatta maddi durumlarındaki sorunlar nedeniyle eşyalarını taşımakta zorluk çekenler için İstanbul Büyükşehir Belediyesi'nin nakliye konusunda yardımcı olduğuna dair haberler yapılmaktadır (Çoktan, 2021). Dolayısıyla, sayıları hakkında detaylı veriler bulunmayan ancak göç eylemini gerçekleştirdikleri bilinen bu insanların, ailelerin veya grupların analiz edilmesi; hem mevcut durumu anlayabilmek hem de gelecek yıllar (yakın gelecekte belki de daha da ön plana çıkacak bu gelişmeyi bugünden takip etmek) için tahminde bulunabilmek anlamında oldukça önemli ve gereklidir.

Yoğun nüfuslu kentsel alanlardan kırsal alanlara göç edenler yalnızca emekli olanlar ya da söz konusu alanlara tutunamayarak bu alanları terk edenler değildir. Bunların yanında, yaşları görece daha genç olanlar ve yaşadıkları alanlarda prestijli işlerde çalıştıkları, yani bir anlamda kentsel alanlara tutundukları halde

bu işleri bırakarak kırsal alanlara göç edenler de bulunmaktadır. Kırsal alanlara dönen bu insanlar kendi içerisinde önemli farklılıkları barındırmakla birlikte bazı açılardan ortak bir özelliğe sahiptir. Bu özelliklerden en önemlisi, günümüzde çoğunlukla görece daha yaşlı olan ve/veya emekli yerel halk tarafından yürütülen tarımsal faaliyetleri yapmaya istekli olmalarıdır. Başka bir ifadeyle, kırsal alanlar, alternatif bir tarımsal üretim süreci yaratmaya karar veren bu insanlar için arzu edilen ve mevcut olanın dışında farklı bir yaşam tarzının deneyimlenebileceği bir yerleşim ortamı olarak görülmektedir. Tarımsal faaliyetlerde bulunmayı yaşam tarzlarının önemli bir bileşeni olarak benimseyen ve kentsel alanlardan kırsal alanlara göç eden bu kitleler literatürde “toprağa dönüşçüler” (back-to-the-landers) olarak adlandırılmaktadır.

Toprağa dönüş kavramıyla bağlantılı popüler çağrışımlar, 1960’ların karşı kültürüne, kendi kendine yeterliliğe ya da kırsal alanlarda ortak yaşama dayalı deneysel yaşam tarzlarına atıfta bulunma eğilimindedir, çünkü kavram bu dönemde yaygın olarak kullanılmaya başlanmıştır (Wilbur, 2013: 152). Toprağa dönüş, genellikle tarımın ve tarımsal faaliyetlerin tarım dışı yaşam tarzlarından ve/veya eğitim alanlarından gelen insanlar tarafından tam zamanlı bir meslek olarak benimsenmesini ifade etmektedir (Orria, 2015/2016: 9). Yeni kırsallık (Ferraresi, 2013: 80) ve yeni tarımcılık (Wittman vd., 2017: 2) gibi isimlerle de adlandırılan toprağa dönüş hareketinde, küçük ölçekli aile çiftliği sosyal olarak adil, ekonomik olarak sağlam ve ekolojik olarak sürdürülebilir bir tarımsal gelecek için uygun bir araç ve ortam olarak idealize edilmektedir (Trauger, 2006: 10). Dolayısıyla, daha iyi ve daha sağlıklı bir yaşam tarzına ulaşma konusunda kendi tarımsal vizyonlarına odaklanan toprağa dönüşçüler, aile ölçeğinde sürdürülebilir tarım destekli kırsal yaşam tarzları aracılığıyla ideal bir tarımı aramaktadır (Trauger, 2006: 11).

İdeal bir tarım arayışı toprağa dönüşçüleri tanımlayıcı ana unsurlardan birisi olmakla birlikte, tek unsur değildir. Mailfert (2007: 23), toprağa dönüş hareketini gerçekleştiren kentli göçmenlerin kapitalizm ve modern yaşam tarzından dolayı hayal kırıklığı yaşadıklarını belirterek, bu grubun alternatif ekonomik ve sosyal sistemler oluşturma, keçi yetiştirme, peynir ve bal üretme, bahçe işleri ile uğraşma veya zanaatkar olarak yaşama konusunda özgür hissedebilecekleri ideal bir toplum arayışı içerisinde göç ettiklerini iddia etmektedir. Dikkat edilecek olursa, toprağa dönüşçüleri yalnızca ideal bir tarım arayışı içerisinde kırsal alanlara göç edenler olarak değerlendirmek mümkün değildir. Toprağa dönüşçülerin alternatif arayışının bir tarafında ana akım toplumun terk edilmesi düşüncesi yatmaktadır (Orria ve Luise, 2017: 129). Başka bir ifadeyle, toprağa dönüş hareketi hâkim toplumsal değer ve pratiklere yönelik tepkisel bir tavrı

ifade etmektedir.

Önceki yaşamlarında çoğunlukla tüketici, yeni yaşamlarında ise üretici konumunda olan toprağa dönüşçüler, üretim ve tüketim arasında yeni bir ilişkiyi geliştirmeye çalışmaktadır. Toprağa dönüşçüler sadece tüketim karşıtı bir tavra sahip değildir; onlar sürdürülebilirliği, piyasa ilişkileri, değerleri ve uygulamalarını farklı bir şekilde ifade etmektedir (Orria ve Luise, 2017: 126). Toprağa dönüşçüler için gıda, kapitalist sistemde öncelik verildiği gibi değişim değerinin kullanım değeri üzerinde ayrıcalıklı olduğu bir meta değildir. Toprağa dönüşçüler gıdayı değişim değeri değil kullanım değeri amacıyla yetiştirmektedir. Üstelik ürünlerini parayla sattıkları durumda dahi, görece daha toplumsal olan doğrudan satış yöntemini kullanma eğilimindedir (Gross, 2009: 74).

Bu makalenin temel amacı, kırsal alanlara göç eden bu insanların yeni yerleşim yerlerindeki hayatlarını nasıl deneyimlediklerini analiz etmektir. Başka bir ifadeyle, söz konusu insanların hangi gerekçelerle kırsal alanlara göç ettikleri, göç ettikleri yerle nasıl bir iletişim kurdukları, kırsal alana ne tür bir anlam yükledikleri ve onların bu hareketliliğinin mevcut endüstriyel sistemin ve onun bir yansıması olan kentsel yaşamın üstü kapalı bir eleştirisi olarak değerlendirilip değerlendirilemeyeceği çalışmanın temel sorularını oluşturmaktadır. Ancak burada özellikle belirtmek gerekir ki, Türkiye’de toprağa dönüş hareketi ve bu hareketi gerçekleştiren toprağa dönüşçülerle ilgili henüz yeterli düzeyde (ne teorik ne de uygulama düzeyinde) akademik çalışma bulunmamaktadır. Dolayısıyla bu çalışmanın teorik kısmı genel olarak uluslararası alanda yapılan çalışmalara referansla hazırlanmış, uygulama kısmı ise Türkiye’de toprağa dönüşçüler olarak tanımlanabilecek 24 kişi ile yapılan görüşmelere dayandırılmıştır. Yapılan analizler sonucunda, Türkiye’de toprağa dönüşçülerin homojen bir grup olmadığı, farklı özelliklere sahip olduğu tespit edilmiştir. Bununla birlikte, toprağa dönüşçüler kırsal alanlara göç etmeleri, tarımsal faaliyetlerle uğraşmaları ve tekrar kentsel alanlara göç etmeyi planlamaları bakımından benzerlik göstermektedir.

Toprağa Dönüşçüleri İncelemek İçin Teorik Bir Çerçeve

Toprağa dönüş hareketi ve bu hareketliliği gerçekleştiren toprağa dönüşçüler, 1960’lı yıllardan beri dünya kamuoyunun gündeminde yer alan ve o tarihten bu yana bir fenomen haline gelen oldukça etkileyici bir konudur (Orria, 2015/2016: 1). Ancak ne toprağa dönüş hareketini ne de toprağa dönüşçüleri kolayca tanımlamak mümkün değildir. Son yıllarda temeli önemli ölçüde genişlemiş olan toprağa dönüş hareketiyle kast edilen, eski kent sakinlerinin (geçmişte kentsel alanlarda yaşayan insanların) doğayla daha yakın bir ilişki olarak algıladıkları

“daha basit bir yaşam” arayışı amacıyla kırsal bölgelere göç etmeleri, yani bir anlamda taşınma eylemleridir (Jacob, 1996: 241). Benzer şekilde bir başka tanımda da toprağa dönüş hareketi, alternatif bir yaşam arayışı ile ana akım toplumsal yapıdan ayrılmayı ve bu yapının dışına çıkmayı teşvik eden yaygın kültürel akımlarla ilişkili olarak çerçeveselendirilmektedir (Orria ve Luise, 2017: 5). Dikkat edilecek olursa bu iki tanımda da altı çizilen temel husus, kırsal alanlara gelen yeni sakinlerin farklı bir yaşam arayışı içerisinde olduklarıdır. Dolayısıyla toprağa dönüş hareketi yalnızca mekânsal bir değişimi değil, aynı zamanda ve daha da önemlisi kişinin günlük yaşamının çeşitli yönlerinde, özellikle de göç hareketi çok farklı bir ortamda yaşamayı gerektirdiğinde bir değişimi de ifade etmektedir (Escribano ve Marc, 2007: 35). Bu nedenle toprağa dönüş hareketinin birbiriyle iç içe geçmiş farklı bileşenlerden oluştuğunu ve bu bileşenlerin de bu süreç içerisinde önemli yapısal değişikliklerden geçtiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Bu bileşenler genel olarak ekonomik, sosyal, ilişkisel ve bölgesel biçimler olarak karşımıza çıkmaktadır.

Hâlâ küçük düzeylerde ama hızla gelişen ve düzene karşı bir tavır olarak değerlendirilebilecek olan toprağa dönüş hareketinin temel bileşenlerinden ilki, köylü üretimi ile bilinçli bir talep arasında doğrudan ve adil ticareti destekleyen gıda tedarik zincirinin yapısında bulunmaktadır. Bu hareket, her ekonominin temeli olan ürün talebi, arzı ve ticaret yapısını teknolojik ve tüketim odaklı modernleşme modelinden önemli ölçüde farklılaşan uygulamalarla yeniden biçimlendirmektedir. Toprağa dönüş hareketinde tedarik zincirinin yapı taşları yalnızca ekonomik bir çağrışıma sahip değildir. Burada ele alınan tedarik zincirinin ekonomi için gerekli olan, ancak tamamen ekonomik olmayan bazı özellikleri de bulunmaktadır. Toprağa dönüş hareketinde tedarik zincirinin küresel güçler/otoriteler ve farklı kararlar tarafından şekillendirilmesine karşı çıkılarak yaşam kalitesi gereksinimine dayalı bir gıda talebini ifade eden ve yeni bir yaşam tarzı, kendi kendini organize etme ve aktif yurttaşlığa dayanan bağımsız bir toplumsal iradeye işaret edilmektedir. Açıktır ki bu, ekonomik yapıda gerçek bir yapısal değişim anlamına gelmektedir (Ferraresi, 2013: 80-81).

Toprağa dönüş hareketinde yalnızca malların kullanım değeri ve kalitesine uygun olarak tedarik zincirinin yapısı ve doğası değiştirilmekle kalmaz; bunun yanında rekabetçi piyasanın ötesinde öznelerarası ilişkilerdeki değer ve inanç sistemleri de değiştirilir. Yeni bir tedarik zincirinin amaçlandığı bu süreçte, işbirliği sözleşmeleri, mevzuat ve diğer sözleşmelerdeki güvenilir krediler aracılığıyla mal ticaretinde sorumluluğu paylaşmanın yanında farklı aktörler arasında bilgi paylaşımına ve karşılıklı farkındalığa önem verilmektedir. Önemseme, adalet ve sorumluluğu paylaşmaya yönelik ilke ve uygulamalarla topluluklar için ortak bir

prensip kurulmaya çalışılmaktadır. Dolayısıyla toprağa dönüş hareketini yalnızca ekonomik yapıyı değiştirme arzusuyla gerçekleştirilen coğrafi bir hareketlilik olarak düşünmek hatalı olacaktır. Toprağa dönüş hareketinin temelinde, mal ticaretinin çok daha ötesine geçen sosyal ve bireysel dayanışma ilişkilerinin çeşitli biçimlerini içeren sosyo-ekonomik bir sistemin olduğunu söylemek mümkündür (Ferraresi, 2013: 79-81). Bir anlamda toprağa dönüş hareketinde kır, sosyal ilişkilerin mekânı olarak kabul edilmekte ve komşularla birlikte yaşama, kişisel tatmini sağlama, karşılıklı güven esaslı ve içtenliğe dayalı ilişkiler için ideal bir yerleşim alanı olarak tasarlanmaktadır (Escribano ve Marc, 2007: 39).

Toprağa dönüş hareketinde yapısal dönüşümün bir diğer ve temel unsuru, önceki ekonomik ve toplumsal/ilişkisel bileşenlerin de bağlamı ve esası anlamına gelebilecek olan bölge için bir değer üretimidir. Bölgesel değer üretme bileşenin özünde olan toprağın ve bölgenin yenilenmesi, köylü üretiminin de temel ilkesini oluşturmaktadır. Bu prensip ise yaşayan toprağın ve ekilebilir arazinin özgün/yerel niteliğini; çevresi, kültürü, kadim bilgileri ve birleşmiş iş gücüyle döngüsel olarak yeniden üretme ve gözetmeye dayanmaktadır. Yani tedarik zinciri boyunca üretilen ve ticareti yapılan ürünlerde kabul edilen kalite, bölgesel değerdir. Bu durumda toprağa dönüş hareketinde bir alanın yenilenmesi yalnızca toprağın ve doğanın yenilenmesi anlamına gelmemektedir. Aksine, toprak tüketiminin kentsel doymazlığına karşı etkin aktörler yaratmayı ve bu sayede tarımsal açık alanlara dönüş yoluyla bölgesel düzenlemeler için bir değişim yeteneğini hayata geçirmeyi amaçlamaktadır. Başka bir ifadeyle, toprağa dönüş hareketinde bölge bir "ortak mal" haline gelmekte ve toprak özel veya kamusal mülkiyetin ötesinde bir tür "bölgesel egemenlik" meselesi olarak kabul edilmektedir (Ferraresi, 2013: 81-82).

Toprağa dönüş hareketine ilişkin bu bileşenler, söz konusu süreçle alternatif bir yaşam arayışının amaçlandığını, gıda sistemleri faaliyetleri aracılığıyla elde edilen ürünlerin değerinin yalnızca ekonomik bakımdan tanımlanmayıp, aynı zamanda bireysel ve sosyal ilişkilerin de önemsendiğini, tedarik zincirinde etik ilkelere dikkat edilen ve araçların dışarıda bırakıldığı bir yaklaşımın oluşturulmaya çalışıldığını göstermektedir. Dikkat edilecek olursa bu bileşenler, modernleşme modelinden ve bu modelin şekillendirdiği her türlü egemenlik biçiminden uzak ve farklı bir modele işaret etmekte ve yenilikçi uygulamalar aracılığıyla bu modelin çarpıklıklarının üstesinden gelinebileceğine dikkat çekmektedir.

Toprağa dönüş hareketinin tanımlanmasına yönelik sorunlar, toprağa

dönüşçüleri tanımlama çabasında da karşımıza çıkmaktadır. Tarımsal bir yaşam tarzına ulaşmak amacıyla kırsal alanlara göç edenler, bilimsel literatürde çeşitli şekillerde adlandırılmaktadır. Bu grup Mailfert (2007: 21) tarafından yeni çiftçiler (neo-farmers), Jacob (1997: 16) tarafından yeni öncüler (new pioneers), Brunori, Rossi ve Maladrin (2011: 34) tarafından yeni-köylüler (neo-peasants) ve Belasco (2007: 83) tarafından toprağa dönüşçüler (back-to-the-landers) şeklinde ifade edilmektedir. Sabit bir kategoriye ve profile sahip olmayan bu grupları birleştiren temel özellik ise, kırsal alanlara göç deneyimleri ve anlamlı bir yaşam tarzı bileşeni olarak çiftçilik veya bahçecilik uygulamalarını benimsemeleridir (Orria, 2015/2016: 9). Dolayısıyla bahsi geçen gruplara yönelik olarak ortaya atılan çeşitli isimlendirmeler kendi içerisinde bazı belirsizliklere sahip olmakla birlikte her bir isimlendirme girişimi ortak bir geçerliliğe sahiptir ve kırsal alanlara göç edenlerle ilgili görece genel geçer bir tanım yapılmasına olanak sunmaktadır. Bu kapsamda toprağa dönüşçüler genel olarak, tamamen yeni bir yaşam tarzını deneyimlemek amacıyla kentsel alanlardan kırsal alanlara göç eden ve bu yeni deneyime başlarken tarım dışı yaşam tarzlarından ve/veya eğitim alanlarından gelmelerinden dolayı tarımsal üretim süreçleriyle ilgili bir geçmişe sahip olmayan insanlardır (Orria, 2015/2016: 9).

Bu insanların önemli bir kısmı, görece daha basit, kendi kendine yetebilen, ücretli emek ve piyasadan bağımsız olarak kendi kendilerini idare edebilecekleri, doğayla daha yakın ilişkiler kurabilecekleri ve çevresel değerleri koruyabilecekleri bir yaşam tarzı arayışı içerisinde (Calvariano ve Otero, 2020: 205). Kapitalist sistem ve modern yaşam tarzı konusunda çeşitli açılardan hayal kırıklığına uğramış olan bu kentsel göçmenler, kırsal alanlarda bireysel kimlik ve özgürlük ihtiyaçlarının yanı sıra politik ve manevi motivasyonlarını karşılamının bir yolu olarak daha sürdürülebilir yaşam tarzlarını denemek ve geliştirmek için bir test alanı bulmaktadır (Leal, 2014: 1; Viana, 2011: 1). Dolayısıyla kırsal alan, şehir hayatındaki koşurmacanın aksine sürdürülebilir bir yaşam tarzına duyulan özlemin doğayla iç içe yaşanabileceği ve hayatla bağın kurulabileceği ekonomik olarak erişilebilir bir alternatif olarak ortaya çıkmaktadır (Leal, 2014: 1; Viana, 2011: 2). Bir anlamda kırsal alanlarda yaşamak söz konusu grup için özgürlüğüne kavuşma, yaşamla bir bağ kurma, iç huzurunu yakalama ve daha sakin bir hayat anlamına gelmektedir. Ayrıca küçük ölçekli doğal tarım, tarımsal üretim ve tüketim süreçlerinin yerelleşmesi ile alternatif ekonomiler ve ağlar, toprağa dönüşçülerin kırsal alanla ilişkilendirilebilecek diğer özellikleri arasında yer almaktadır (Calvariano ve Otero, 2020: 205).

Tüm bu bilgiler ise, toprağa dönüşçülerin ekonomik, sosyal ve çevresel konularda çeşitli hassasiyetlere sahip olduklarını ve alternatif bir sistem arayışı içerisinde

kentsel alanlardan kırsal alanlara göç ettiklerini göstermektedir. Yani toprağa dönüşçülerin kentsel alanları terk ederek kırsal alanlara yerleşmelerinin çok çeşitli sebepleri bulunmaktadır. Dolayısıyla, toprağa dönüşçüleri sadece yerleşim yerlerini değiştiren bir grup insan olarak değerlendirmek yanıltıcı olacaktır. Toprağa dönüşçülerin bu hareketliliğinin ardında; mevcut tüketim kültüründen uzaklaşmak, çevresel değerlere saygılı bir hayat yaşamak, daha özgür hissetmek, kolektif olarak hareket edebilmek, bir arada yaşama kültürünü deneyimlemek, karşılıklı güvene dayalı ilişkiler kurabilmek, yerel bilgi ve agro-ekolojik ilkeleri kullanarak üretim yapmak, bilgiyi paylaşmak ve kendi kendine yeterli bir tarımsal üretim sistemi oluşturmak gibi hedefler yer almaktadır. Başka bir ifadeyle, toprağa dönüşçüler yalnızca kentsel yaşamın sıkıntılarından uzaklaşmak ve kentsel yaşamla birlikte gelen bazı sorunlardan (iş, stres ve yorgunluk gibi) kurtulmak amacıyla göç etmemektedir. Söz konusu göçlerin nedenleri ekonomik, sosyal, kültürel ve çevresel önceliklerin bir etkileşiminden kaynaklanmaktadır.

Literatür Taraması

Toprağa dönüş hareketi ve bu hareketi gerçekleştirenlerle ilgili literatürün büyük bir çoğunluğu Kuzey Amerika ve Birleşik Krallık deneyimlerine dayanmasına rağmen, özellikle 1960'lar ve 1970'ler boyunca ve bu tarihlerden günümüze kadar geçen zaman dilimi içerisinde dünyanın birçok kentleşmiş ve sanayileşmiş ülkesinde kent sakinleri tarıma dayalı bir yaşam tarzına ulaşmak amacıyla kırsal alanlara göç etmiştir. Elbette ki kentsel alanlardan kırsal alanlara doğru gerçekleştirilen bu göç hareketi, hem göç edilen mekânlar hem de göç edenlerin profili anlamında homojen bir niteliğe sahip değildir. Çok sayıdaki uluslararası çalışma bu tespiti destekler niteliktedir. Toprağa dönüş hareketi ve toprağa dönüşçülerin özelliklerini analiz etmek amacıyla ortaya atılan araştırmalardan elde edilen çeşitli bulgular aşağıda özetlenmiştir:

Jeffrey C. Jacob (1996), Şubat ve Temmuz 1992 tarihleri arasında toplam 565 kişiyle yaptığı görüşmelere dayalı olarak Kuzey Amerika'da toprağa dönüşçülerin nasıl bir profile sahip olduğunu incelemiştir. Analiz sonucuna göre, toprağa dönüşçüler genellikle iyi eğitilmiş kentsel göçmenlerdir. Bu grupların %40'ı ya üniversiteye gitmiş ya da üniversiteden mezun olmuş, %18'i ise ya lisansüstü eğitim almış ya da yüksek lisans derecesine sahip olmuş bireylerdir. Ayrıca yapılan analizler toprağa dönüşçülerin çevresel ve sosyal konularda yenilikçi/ilerici görüşlere sahip olduğunu ancak bu ilerici görüşlerinin topluluk örgütlenmesi ve aktivizm konularında mütevazı düzeylerde kaldığını göstermiştir. Toprağa dönüşçüler için en öncelikli konuların başında; mahremiyet/özel yaşam (%98), kendi kendine vakit geçirmek (%91), kendi yemeğini pişirmek (%89) ve nesli

tükenmekte olan türlere yaşam ortamı sağlamak (%84) gelmektedir.

Kate Mailfert (2007), Aralık 2002 ve Haziran 2006 tarihleri arasında Güneybatı Fransa'da toplam 20 çiftçiyle yarı yapılandırılmış görüşme yöntemiyle gerçekleştirdiği çalışmada, başlangıç aşamasındaki toprağa dönüşçülerin temel kaynaklara erişim kazanmalarına yardımcı olan kişisel ağları nasıl inşa ettiklerini ve sürdürdüklerini analiz etmeyi amaçlamıştır. Araştırma kapsamına alınan çiftçilerden 10'u daha önce çiftçilik deneyimine sahip kişilerden, kalan 10 kişi ise tarım dışı bir kökene sahip olanlardan seçilmiştir. İki grubun karşılaştırılmasına dayanan bu çalışmada, çiftçilik geçmişine sahip olanların sosyal sermayeye ulaşmak konusunda daha kolay sonuç almalarına karşın, tarım dışı bir kökenden gelenlerin çoğunlukla sosyal sermayeden yoksun oldukları sonucuna ulaşılmıştır. Benzer şekilde, çiftçilik kökenli toprağa dönüşçülerin çiftçiliğe ve yeni topluluklarına karşı güçlü bir bağlılıkları varken, tarım dışı bir kökenden gelenlerin her ikisine de daha az bağlılığı olduğu ortaya çıkmıştır.

Amy Trauger (2007), Şubat 2003 ve Şubat 2004 tarihleri arasında Orta ve Güney Pensilvanya'da bulunan sürdürülebilir tarım toplulukları üzerinde yürüttüğü çalışmada, daha iyi bir yaşam kalitesine ulaşma konusunda tarımsal bir hayal ile motive olan, geçimini araziden sağlayan, çiftçiliğin çevresel sürdürülebilirliğine katkıda bulunan ve kendini toprağa dönüşçüler olarak tanımlayan bir grup kurucu tarafından oluşturulan organik pazarlama kooperatifi (Tuscarora Organik Yetiştiriciler Kooperatifi) içindeki emeğin kültürel boyutlarını araştırmıştır. Analiz sonucunda, Tuscarora Organik Yetiştiriciler Kooperatifi'ndeki neredeyse tüm çiftliklerin (özellikle de yüksek sermayeli olanların) aile emeğine dayalı tarım ideali yerine ücretli emek ve kapitalist işletme uygulamalarının bir sentezine dayandığı sonucuna ulaşılmıştır. Kooperatifte bir çiftlik dışındaki diğer tüm çiftliklerde göçmen işçilerin çalıştırıldığı ve bu işçilerin eşitlikçi çalışma koşullarından, otorite ve karar verme gücünden yoksun bırakılarak kırsal ötekiler olarak nitelendirildikleri belirlenmiştir. Dolayısıyla bazı durumlarda bahsi geçen kooperatifte egemen sosyal adaletsizliklerin yıkılması bir yana yeniden yapılandırıldığı saptanmıştır.

Joan Gross (2009), 2004 yılı bahar döneminde Batı Oregon (ABD) kırsalındaki gıda güvensizliği sorununu araştırmak amacıyla bir çalışma başlatmıştır. Alsea'nın Coast Range kasabası etrafında yaşayan 39 düşük gelirli sakinle yaptığı görüşmeler esnasında iki grubun (toprağa dönüşçüler ve freganistler) antikapitalist bakış açıları ve ana akım olmayan beslenme alışkanlıkları nedeniyle diğer kırsal topluluklardan ayrıldıklarını fark ederek, çalışmasını bu iki grubun yemek tercihlerini tanımlamak ve karşılaştırmak yönünde yoğunlaştırmıştır.

Yapılan analizler sonucunda, her iki grubun da kapitalist sistem içerisinde zamanlarını emek üzerinden pazarlama fikrine karşı oldukları, gıda masraflarını ödeyebilmek için çalışmaktansa gıda için çalışmayı tercih ettikleri, hazır yiyecekleri (fast food) lanetledikleri ve yemek paylaşma, yemek pişirme ve birlikte yemek yeme gibi değerleri övdükleri saptanmıştır. Bununla birlikte, toprağa dönüşçülerin çok çeşitli gıda ürünleri ürettikleri, freganistlerin ise üretmek yerine diğerlerinin israf ettiği ürünleri ve vahşi doğada toplayabildikleri yiyecekleri tükettikleri belirtilmiştir.

Duarte Machado Sobral Leal (2014), Portekiz kırsalına yerleşen toprağa dönüşçülerin coğrafyası, çeşitliliği ve kırsal arazi kullanım planlaması ve yönetimine getirdiği fırsat ve tehditleri araştırmak amacıyla bir çalışma yürütmüş ve çalışmasını 100 kişiden oluşan havuzlanmış bir örnek grubu ile yapılan görüşmelere dayandırmıştır. Analiz sonucunda, toprağa dönüşçülerin Portekiz'in Güneybatı bölgesine ve Estrela dağlarının çevresine yerleştikleri saptanmıştır. Toprağa dönüşçülerin arazi kullanım yöntemleri, göç motivasyonları ve yaşam tarzı seçimleri anlamında çeşitliliğe sahip oldukları belirlenmiştir. Toprağa dönüşçülerin karşısındaki en büyük engel olarak, mevcut arazi kullanım planlaması ve bu planlamaya dayalı uygulamalara işaret edilmiştir. Bunlara ek olarak, toprağa dönüşçülerin çağdaş toplumun ekonomik, sosyal ve çevresel düzeyde karşılaştığı zorluklara yanıt üretme konusunda önemli roller üstlenebileceğinin altı çizilmiştir.

Daniel Leonard (2015), Temmuz 2013 ve Mayıs 2014 tarihleri arasında Monitoba'daki (Kanada) dört farklı çiftlikte, toprağa dönüşçüler olarak adlandırılan yedi kişi üzerinde yürüttüğü çalışmada, insanları toprağa dönüş hareketine katılmaya yönlendiren motivasyonları ve toprağa dönüşçülerin hâlihazırda kullandıkları uygulama türleri ve onları bu uygulama türlerini kullanmaya yönlendiren faktörleri araştırmıştır. Yapılan analizler sonucunda, toprağa dönüşçülerin sürdürülebilir şekilde yetiştirilen taze gıdalara erişebilme arzusu, yoksullar ve diğer çiftçilerle dayanışma, çiftçiliğin gerektirdiği fiziksel çalışma koşullarından memnuniyet duyma, sürdürülebilir bir yaşam tarzını yaşama arzusu, sosyal adalet arzusu, çiftçiliğin beraberinde getirdiği maneviyat, özerklik, aile ile geçirilen zaman, çocukları doğada yetiştirme arzusu ve ofis odaklı çalışmanın reddi gibi motivasyonlarla kırsal alanlara göç ettiği saptanmıştır. Çalışmada tüm katılımcıların sürdürülebilirliği tarımsal uygulamalarının temel itici gücü olarak kabul ettikleri ileri sürülmüştür. Dolayısıyla toprağa dönüşçülerin hiçbirisinin tarımsal uygulamalarında kimyasal gübre, böcek ilacı ve diğer fosil yakıt bazlı dış girdilere güvenmediği, bunlar yerine kompostlama ve ürün rotasyonu yoluyla toprak verimliliğini artırma yollarını araştırdıkları

belirtilmiştir.

Brigida Orria ve Vincenzo Luise (2017), Mart 2015 ve Eylül 2015 tarihleri arasında toplam 26 kişiyle gerçekleştirdikleri görüşmelere dayalı olarak, Campania bölgesindeki (Güney İtalya) iç alanlarda toprağa dönüşçülerin durumunu analiz etmiştir. Araştırmada, toprağa dönüşçülerin ortak hareket etme, bilgi paylaşma, çevre için sorumluluk alma ve gezegene sosyal değişimin gerçekleştiği bir alan olarak bakma anlamında yenilikçi oldukları sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca, toprağa dönüşçülerin hepsinin benzer etik düşüncelerle hareket etmelerine karşın aralarındaki farklılığın çoğunlukla pazarla ilişkiler söz konusu olduğunda ortaya çıktığı tespit edilmiştir. Aralarında yeni bir Pazar nişi yaratmaya çalışan ılımlılar olduğu gibi piyasaya düşman olan ve onun yerine takas ve diğer mübadele biçimlerini getirmeyi amaçlayan radikal grupların da olduğu belirtilmiştir.

Myriam Simard, Laurie Guimond ve Julie Vézina (2017), 2006 ve 2007 yılları arasında Québec'in iki zıt bölgesinde (Brome-Missisquoi ve Arthabaska) yaşayan toprağa dönüşçüler, uzun süredir kırsalda yaşayanlar, yerel örgüt liderleri ve belediye yetkilileri olmak üzere toplam dört grup arasındaki kendilerini ilgilendiren tüm konularla alakalı hem işbirliğine hem de karşıtlığına dayalı ilişkilerin genel bir resmini sunmak amacıyla bir saha araştırması yürütmüştür. Toplam 93 kişiyle gerçekleştirilen görüşmeler sonucunda, söz konusu gruplar arasındaki ilişkiler anlamında üç ana eğilimin olduğu görülmüştür. İlki, nüfus azalması ve yaşlanma ile mücadele etme konusunda bir fikir birliğinin olduğu yönündedir. İkincisi, ağırlıklı olarak ekonomik konular olmak üzere sosyal ve ekonomik konularda bir belirsizlik durumunun ortaya çıktığı, bu alanlardaki etkileşimlerde sürekli dalgalanmalar yaşandığı yönündedir. Üçüncüsü ise, güç mücadelelerini tetikleme olasılığı daha yüksek olan politik, çevresel ve tarımsal konularda aykırılıklar ve çatışmaların açıkça ortaya çıktığı yönündedir.

Araştırma Yöntemi

Giriş kısmında belirtilen araştırma sorularının yanıtlanması için toprağa dönüşçüler kategorisi (daha önceleri kentsel alanlarda yaşayan ve çalışan ancak bu alanları ve mesleklerini bırakarak kırsal alanlara göç eden ve bu alanlarda tarımsal faaliyetlerle uğraşan kişiler) içerisinde olan 24 kişi ile görüşülmüştür. Yarı yapılandırılmış görüşme tekniğinin uygulandığı çalışmada katılımcılara 40 soru yöneltilmiştir. Bu sorular beş ana başlık çerçevesinde kategorileştirilmiştir. Bu kategoriler; iş deneyimi, toprağa dönüşçülerin göç coğrafyası ve motivasyonları, yaşam tarzı, kır-kent algısı ve yerel halkla ilişkisi ile ilgilidir.

Görüşülen kişilerin seçilmesi, görüşmelerin tasarlanması ve analizi kapsamında öncelikle toprağa dönüşçüler olarak tanımlanabilecek olan katılımcılarla sosyal medya hesapları (instagram, youtube vb.) aracılığıyla iletişime geçilmiştir. Bazı durumlarda ise, görüşmeye katılanlara kendileri gibi bu kategori içerisinde değerlendirilebilecek olan tanıdıkları/yakınları/akrabaları olup olmadığı sorularak yeni katılımcılara ulaşılmıştır. Örneklem seçim yöntemi olarak kartopu örnekleme yönteminin seçilme sebebi, hem bazı katılımcıların görüşme talebimize olumlu ya da olumsuz herhangi bir geri dönüş yapmamış olması hem de Türkiye’de toprağa dönüşçülere ilişkin olarak herhangi bir nüfus sayımı, resmi ve/veya resmi olmayan bir liste bulunmamasıdır. Görüşmeler, katılımcıların tercihlerine ve koşullarının uygunluğuna bağlı olarak 7 katılımcıyla Zoom, 17 katılımcıyla, WhatsApp görüşmesi aracılığıyla görüntülü olarak gerçekleştirilmiştir. Görüşmeler toplam 962 dakika 3 saniye sürmüştür. Görüşmelerin 20’si (834 dakika 25 saniyesi) sorumlu yazar tarafından 4’ü (127 dakika 38 saniyesi) ise, ikinci yazar tarafından gerçekleştirilmiştir. Ayrıca ses kayıtlarının deşifre işlemleri de ikinci yazar tarafından gerçekleştirilmiştir. Ses kayıtlarının deşifresi yapılırken görüşülen kişilerin isimlerine yer verilmemiştir. Bunun yerine görüşülen kişilerin göç ettikleri yer ve yaşlarına göre bir kodlama yapılmıştır. Örneğin, Muğla’nın Selimiye köyüne göç eden ve 40 yaşında olan bir katılımcı çalışmada S(40) olarak kodlanmıştır.

Bulgular

Çalışmanın bu bölümünde araştırma amacına uygun olarak toprağa dönüşçülerin tarımsal üretim süreçleriyle ilişkileri, ne tür bir üretim şeklini benimsedikleri, üretim yapmayı nasıl öğrendikleri, göç etmeden önce nerede yaşadıkları ve nereye göç ettikleri, kırsal alanlara göç etme nedenleri, göç ettikten sonraki yaşam tarzları, kır-kent algıları ve göç ettikleri yerlerde yaşayan yerel halkla nasıl bir ilişki kurdukları incelenmiştir. Bu kapsamda görüşme verilerinin analiz edilmesiyle elde edilen bulgulara aşağıda yer verilmiştir.

İş Deneyimi

Günümüzde yerel ekonomilerde görece ikincil faaliyet alanı olarak işlev gören ve çoğunlukla yaşlı ve emekli yerel halk tarafından yürütülen tarımsal faaliyetler, toprağa dönüşçüler için arzu edilen ve yoğun rekabetin, kâr odaklılığın ve kitlesel üretimin egemen olduğu bir dünyada alternatif bir ekonomik ve sosyal sistem yaratabilme noktasında önemli bir iş alanı anlamına gelmektedir. Burada ilginç olan husus, toprağa dönüşçülerin geçmişlerinde tarımsal faaliyetlerden tamamen farklı iş alanlarında çalışmış olmalarıdır. Aralarında 1 ilköğretim, 1 lise, 2 ön lisans, 17 lisans, 2 yüksek lisans ve 1 doktora mezunu olan katılımcılar, kentsel alanları terk etmeden önce görece prestijli denilebilecek iş alanlarında

çalışmıştır. Çalışmada bu başlık altında katılımcılara yöneltilen sorulardan birisi, “Göç etmeden önce hangi meslek dalında çalışıyordunuz?” şeklindedir. Bu soru kapsamında alınan yanıtlar katılımcıların en fazla bilişim teknolojileri, ikinci olarak eğitim ve üçüncü olarak ilaç ve medikal ürünler sektöründe çalıştıklarını göstermiştir. Bunların dışında katılımcılar sırasıyla medya, iletişim ve yayıncılık, sanayi, gıda, ticaret, adalet ve güvenlik, sigortacılık, turizm, finans, iş ve yönetim gibi sektörlerde çalışmıştır (Tablo 1).

Katılımcılar göç etmeden önce çok farklı iş alanlarında çalışırken göç süreciyle birlikte ağırlıklı olarak tarımsal faaliyetlere dayalı bir yaşam tarzına geçmiştir. Bu, tarımın ve tarımsal faaliyetlerin tarım dışı yaşam tarzından ve/veya eğitim alanlarından gelen insanlar tarafından tam zamanlı bir meslek olarak benimsendiği anlamına gelmektedir. Bu kapsamda katılımcılara yöneltilen sorulardan ikincisi, “Daha önce tarımla ve tarımsal üretim süreçleriyle bir ilişkiniz oldu mu?” şeklindedir. Bu soru bağlamında katılımcılardan ağırlıklı olarak üç yanıt alınmıştır. Bunlar: Hayır/Yok, çocukluk döneminde aileye yardım etme şeklinde ve son olarak saksı tarımı/balkon bahçeciliği tarzındadır. Katılımcılar arasında göç etmeden önceki yaşamlarında tarımsal üretim süreçleriyle ilişkisi olduğunu belirtenler (B(41) ve K(32)) olmakla birlikte, büyük bir çoğunluğunun geçmişte toprakla temasının olmadığı sonucuna ulaşılmıştır (Tablo 1). Katılımcıların büyük bir bölümünün geçmişte tarımsal üretim süreçleriyle doğrudan bir ilişkisi olmamasına karşın ekonomik, sosyal ve çevresel olarak sürdürülebilir bir üretim tarzına ulaşmak konusunda ciddi hassasiyetleri olduğu anlaşılmaktadır. Katılımcılara sorulan “Ne tür bir üreticilik/çiftçilik yapıyorsunuz?” sorusuna alınan yanıtlar bu tespiti doğrular niteliktedir. Bu soruya ilişkin olarak katılımcılar tarafından vurgulanan bazı görüşler şu şekildedir:

Dışa bağımsız, sürdürülebilir bir model oluşturmak niyetim var. Hedeflerimden bir tanesi bu. Tabii ki %100 dışa bağımsızlık çok zor. İllaki bazı gereksinimleriniz dışarıdan karşılanmanız gerekiyor. Ama ben mümkün olduğunca dışa bağımsız ve sürdürülebilir bir sistem oluşturmaya çalışıyorum. Bunun için de %100 geri dönüştürülebilir, tamamen doğa dostu, doğal ve kimyasal olmadan tarım yapmaya çalışıyorum. G(41)

Teknik olarak literatürde bizim yaptığımız üretim şeklinin karşılığı nedir bilmiyorum ama biz en geleneksel, en doğal halini yapmaya çalışıyoruz. Endüstriyele hiçbir şekilde bulaşmamış ya da endüstriyele hizmet edecek herhangi bir destek ve ilaç gibi girdiler kullanmadan yapmaya çalışıyoruz. Yani kelimenin tam anlamıyla doğal. Doğal gübrelerle destekleme haricinde ekstra bir şey yapmıyoruz. F(41)

Yaptığımız iş tamamıyla kimyasalsız ve gelenekseldir. Yani 100 sene önce bu toprağın insanları nasıl üretim yapıyorlarsa biz de aynı şekilde üretim yapmaya çalışıyoruz. Özellikle hayvanlarımıza genetiği değiştirilmiş olarak yetiştirilen ürünlerden yapılan yemleri vermemeye çalışıyoruz. Kesinlikle suni yem kullanmıyoruz. A(42)

Tablo 1: Toprağa Dönüşçülerin Geçmiş ve Mevcut İş Deneyimleri

Eğitim Durumları	Göç Etmeden Önceki Meslekleri/ Çalıştıkları Sektörler	Daha Önce Tarımsal Üretim Süreçleriyle Bir İlişkileri Olup Olmadığı	Üretim Şekilleri
İlköğretim (1 kişi) Lise (1 kişi) Ön Lisans (2 kişi) Lisans (17 kişi) Yüksek Lisans (2 kişi) Doktora (1 kişi)	Bilişim teknolojileri sektörü (5 kişi) Eğitim sektörü (3 kişi) İlaç ve medikal ürünler sektörü (3 kişi) Medya, iletişim ve yayıncılık sektörü (2 kişi) Sanayi sektörü (2 kişi) Gıda sektörü (2 kişi) Ticaret sektörü (2 kişi) Adalet ve güvenlik sektörü (1 kişi) Sigortacılık sektörü (1 kişi) Turizm sektörü (1 kişi) Finans sektörü (1 kişi) İş ve yönetim sektörü (1 kişi)	Hayır/Yok (10 kişi), Çocukluk döneminde aileye yardım etme şeklinde (7 kişi), Saksı tarımı/ balkon bahçeciliği (5 kişi), Ziraat mühendisliği mezunu olması nedeniyle geçmişte toprakla temasının olduğu şeklinde (1 kişi) Evet (1 kişi)	Doğal tarım (16 kişi) Entansif tarım (2 kişi), Permakültür (1 kişi), İyi tarım (1 kişi), Susuz tarım (1 kişi), Arı odaklı arıcılık (1 kişi), Ekolojik tarım (1 kişi) Hayvancılıkta verimli üretim meyvecilikte organik tarım (1 kişi),

Toprağa dönüşçüler kendi içerisinde önemli farklılıkları barındırmakla birlikte

bu bireyleri/grupları birleştiren temel özellikler, kırsal alanlara göç etmeleri ve çiftçilik (bitkisel ve hayvansal üretim) ve/veya bahçecilik uygulamalarını yaşam tarzlarının bir bileşeni olarak kabul etmeleri ve benimsemeleridir. Toprağā dönüşçüleri önceki iş deneyimlerinden oldukça farklı bir alan olan tarımı ve tarımsal faaliyetleri tercih etmiş olmalarına karşın, bu bireylerin/grupların çiftçiliğē/üreticiliğē öğrenme şekilleri farklılaşmaktadır. Katılımcıların “Çiftçilik/üreticilik yapmayı nasıl öğrendiniz?” sorusuna verdikleri yanıtlar analiz edildiğinde, söz konusu grubun üreticiliğē tek bir kaynaktan öğrenmediğē ortaya çıkmıştır. Üreticiliğē öğrenme konusunda toprağā dönüşçüleri tarafından belirtilen bazı görüşler şu şekildedir:

İnternette öğrenim. Youtube ve çevredeki köylülerden diyebiliriz. Biraz da belediye eğitimlerinden faydalandık. P(28)

Hayvancılık yapan bir komşum var ilk olarak ondan çok şey öğrendim. İkincisi, youtubeden öğreniyorum. Üçüncüsü, çeşitli kitaplar okuyorum. Hepsini beraber, tek bir şey değil yani. A(46)

Çiftçilik yapmayı internette öğrendim. Yani öğrendim mi öğrenmedim mi tartışılır ama. Kitaplardan, internette, tanıştığım çiftlik sahiplerinden öğrendim. Annem babam da benim iyi kötü çiftçilikle uğraşılıyor. Bir süredir onlar da burada. Onlardan da öğrendim. G(32)

Toprağā dönüşçüleri ürün yetiştirme ve hayvancılığē öğrenme yöntem ve araçları değişkenlik gösterse de katılımcıların çoğē ürettiğē ürünleri satmakta ve tarımsal faaliyetlerden elde ettikleri kazançla hayatlarını devam ettirmektedir. U(43), P(28), K(37) ve G(41) dışındaki katılımcıların tamamı satış yaptıklarını belirtmiştir. Ürettiğē ürünleri sattığını ifade eden katılımcılar, satış işlemini daha çok instagram/facebook/youtube hesapları aracılığēyla, eşē/dosta/yakınlara elden satış şeklinde, internet aracılığēyla, yerel pazarlar aracılığēyla ve online satış şeklinde gerçekleştirmektedir. Bunların dışında ürünlerini whatsapp/mail hesapları, sanal pazarlar, mezbahaneler, seralar ve şarküteriler gibi çeşitli platformlar aracılığēyla satan katılımcılar da bulunmaktadır (Sırasıyla G(38), K(32), D(35), G(40) ve A(31)). Ürettikleri ürünleri pazarlama şekilleri ilk beş kategori içerisinde yer alan toprağā dönüşçüleri genellikle lisans mezunu oldukları görülmektedir. Lisans mezunu olanların dışındakiler yüksek lisans (Y(35)), ön lisans (A(34)) ve (K(38)), lise (B(41)) ve ilköğretim (S(40)) mezunudur (Tablo 2).

Tablo 2: Toprağa Dönüşçülerin Ürettikleri Ürünler ve Pazarlama Yöntemleri

Üreticilik Yapmayı Öğrenme Araç ve Yöntemleri	Ne Ürettikleri	Ürettikleri Ürünleri Pazarlama Şekilleri
Okuma/Araştırma (10 kişi) Aile büyükleri (9 kişi) Sosyal medya (8 kişi) Köylüler (8 kişi) Deneme-yanılma (7 kişi) İnternet (4 kişi) Belediye eğitimleri/kursları/atölyeleri (3 kişi) Ziraat mühendisleri (3 kişi)	Bitkisel üretim (Domates, biber, brokoli, Lahana, karpuz, salatalık, patates, soğan, marul, ceviz, elma, armut, erik, salça, sos, erişte, sirke ve sirke ikameleri, probiyotik ürünler, bitki çayları, zeytin, kayısı, kuruyemişlik kabak, maydanoz, pırasa, fındık, pekmez, dağ çileği reçeli, ada çayı, kekik, biberiye ve papatya, kabak çekirdeği, salep, çilek, narenciye, hünnap, trabzon hurması, kızılıcak, dut, uçucu yağ, ağrı kesici merhem, uykuya geçişi rahatlatıcı merhemler, kozalak şurubu, fasulye, mısır) Hayvansal üretim (İnek, koyun, keçi, tavuk, çin kazı, ördek, tavşan, yumurta, süt ve süt ürünleri, tereyağı, bal)	Instagram/Facebook/ Youtube (9 kişi) Eşe/Dosta/Yakınlara elden satış (5 kişi) İnternet (4 kişi) Yerel pazarlar (4 kişi) Online satış (2 kişi) Whatsapp/Mail (1 kişi) Sanal pazarlar (1 kişi) Mezbanhane (1 kişi) Serada (1 kişi) Şarküteri (1 kişi)

Toprağa Dönüşçülerin Göç Coğrafyası ve Motivasyonları

Toprağa dönüşçüler genel olarak yoğun nüfuslu kentsel alanlardan kırsal alanlara göç etmektedir. Çoğunun göç etmeden önceki yaşamında doğrudan çiftçilik/üreticilik deneyimi olmasa da bu bireyler/gruplar tavuktan keçiye, koyundan tavşana, peynirden tereyağına, baldan pekmeze kadar çok çeşitli türlerde bitkisel ve hayvansal ürünler üretmektedir. Kırsal alanlarda daha iyi bir yaşam ve çalışma koşullarına sahip olabileceklerini düşünerek göç eden katılımcıların büyük bir bölümü göç etmeden önce İstanbul, İzmir, Ankara, Muğla, Mersin ve Balıkesir gibi büyükşehirlerde yaşamıştır. Katılımcılar arasında (G(40)) büyükşehirler dışında kalan kentsel alanlarda (Yozgat) yaşayanlar da yer almaktadır. Katılımcıların göç edilen yer bakımından en çok tercih ettiği kentlerin başında Muğla gelmektedir. Muğla'ya göç eden katılımcılar göç etmeden önce İstanbul (F(41) ve A(34)), İzmir (K(38) ve F(41)) ve Muğla (Z(36)) gibi kentlerde yaşamıştır. Muğla'dan sonra en çok tercih edilen kent İzmir'dir. Bu kente göç etmeden önce katılımcılar İstanbul (Y(41)), İzmir (A(42)) ve Ankara (Y(35)) gibi kentlerde yaşamıştır. Bunların dışında katılımcıların göç ettikleri

kentler arasında Balıkesir (D(35) ve G(41)), Denizli (S(40) ve A(23)), Nevşehir (M(37) ve B(41)), Antalya (U(43)), Kocaeli (P(28)), Manisa (K(32)), Ordu (G(38)), Burdur (K(37)), Kırşehir (G(30)), Yozgat (G(40)), Samsun (G(32)), Mersin (A(31)) ve Kırklareli (A(46)) gibi kentler de yer almaktadır (Tablo 3). Aşağıda yer alan Tablo 3'te de görüleceği üzere, bu çalışma kapsamında ele alınan toprağa dönüşçülerin geçmişi çok eski dönemlere dayanmamaktadır. Katılımcıların verdiği bilgilerden hareketle, toprağa dönüş hareketinin Türkiye'de son 20 yıl içerisinde gerçekleştiği ve yavaş bir ivmeyle de olsa yaygınlaştığı anlaşılmaktadır.

Tablo 3: Toprağa Dönüşçülerin Coğrafyası ve Göç Tarihleri

Göç Etmeden Önce Yaşadıkları Yer	Göç Ettikleri Yer	Göç Ettikleri Tarih
İstanbul (12 kişi)	Alaylı köyü (İzmir)**	2020 (7 kişi)
İzmir (4 kişi)	Uğrar köyü (Antalya)**	2019 (4 kişi)
Ankara (3 kişi)	Pirceler köyü (Kocaeli)**	2016 (4 kişi)
Muğla (2 kişi)	Öveçli köyü (Manisa)**	2021 (3 kişi)
Mersin (1 kişi)	Danışment köyü (Balıkesir)**	2018 (2 kişi)
Yozgat (1 kişi)	Sarıkavak köyü (Denizli)**	2017 (2 kişi)
Balıkesir (1 kişi)	Bahçeli köyü (Nevşehir)	2013 (1 kişi)
	Kavakarası köyü (Muğla)**	2004 (1 kişi)
	Göbü köyü (Ordu)**	
	Ağaçlıhüyük köyü (Muğla)	
	Kayalı köyü (Burdur)	
	Yusuflu köyü (İzmir)	
	Aşağıdağdere köyü (Denizli)	
	Mazı köyü (Nevşehir)	
	Yukarıbey köyü (İzmir)	
	Güllüyük köyü (Kırşehir)	
	Gökçekışla köyü (Yozgat)	
	Zorlar köyü (Muğla)	
	Gönen (Balıkesir)*	
	Fevziye köyü (Muğla)	
	Fevziye köyü (Muğla)	
	Akıncılar köyü (Kırklareli)	
	Gökçekent köyü (Samsun)**	
	Arslanköy (Mersin)**	

* Katılımcı güvenlik gerekçesiyle göç ettiği köyün ismini vermek istememiştir. Sadece Gönen ilçesine bağlı bir dağ köyünde yaşadığını belirtmiştir.

** 2012 yılında yürürlüğe giren 6360 Sayılı Büyükşehir Yasasıyla Büyükşehir Belediyesi

sınırları içerisinde kalan belde belediyeleri ve köyler tüzel kişiliklerini kaybederek mahalleye dönüştürdükleri için İzmir, Antalya, Kocaeli, Manisa, Balıkesir, Denizli, Muğla, Ordu, Samsun ve Mersin illerine bağlı köylere göçen katılımcıları bu kapsamda düşünmek faydalı olacaktır.

Dikkat edilecek olursa, toprağa dönüşçülerin yerleşim alanı tercihleri Karadeniz'den Akdeniz'e, Ege'den Orta Anadolu'ya kadar oldukça geniş bir coğrafyayı kapsamaktadır. Kentsel alanlardan kırsal alanlara göç etmek toprağa dönüşçülerin ortak bir özelliğidir; ancak toprağa dönüşçüleri sessizce işlerini bırakıp çiftçi olmaya çalışan ve bu kapsamda bir coğrafi hareketliliği gerçekleştiren insanlar olarak tanımlamak eksik bir çıkarım olacaktır. Toprağa dönüşçülerin kırsal alanlara göç etme ve tarımsal faaliyetlere yönelme tercihlerinin ardında farklı etkenler bulunmaktadır. Bu kategori çerçevesinde sorulan sorulara alınan yanıtlar analiz edildiğinde, sekiz ana etken ortaya çıkmıştır. Bunlar: Kent yaşamının zorlukları, iş ve çalışma koşullarına ilişkin sorunlar, daha sakin ve huzurlu bir yaşam arayışı, doğa ile yakın bir temas içinde olmak, gıda güvenliği kaygısı, çocuk yetiştirmek için uygun bir ortam arayışı, sağlık sorunları ve sosyo-politik güvenlik sorunudur (Tablo 4).

Tablo 4: Toprağa Dönüşçüler ve Göç Motivasyonları

Daha Önce Kırsal Alanda Yaşama Deneyimleri	Göç Edecekleri Yerleşim Alanını Tercih Sebepleri	Göç Motivasyonlarının Ardındaki Sebepler
Hayır (21 kişi) Evet (3 kişi)	Memleketi olması (10 kişi) İklim (7 kişi) Sosyolojik nedenler (7 kişi) Ekonomik sebepler (6 kişi) Toprak verimliliği (4 kişi) Göç etmeden önceki yaşadıkları alana yakınlık (3 kişi) Doğası (3 kişi) Ailevi nedenler (2 kişi)	Kent yaşamının zorlukları (13 kişi) İş ve çalışma koşullarına ilişkin sorunlar (11 kişi) Daha sakin ve huzurlu bir yaşam arayışı (6 kişi) Doğa ile yakın bir temas içinde olmak (5 kişi) Gıda güvenliği kaygısı (4 kişi) Çocuk yetiştirmek için uygun bir ortam arayışı (4 kişi) Sağlık sorunları (3 kişi) Sosyo-politik güvenlik sorunu (1 kişi)

Katılımcıların “Niçin alışmış olduğunuz bir hayat tarzını bırakarak göç ettiniz, sizi göç etmeye motive eden faktör/faktörler nelerdi?” sorusuna verdikleri

bu yanıtlar, göç sürecine birden fazla nedenden dolayı motive olduklarını göstermektedir. Katılımcıların çoğunun güçlü bir şekilde motive olmasına neden olan en önemli etkenlerden biri, kent yaşamının zorluklarıdır. Bu grupta yer alan katılımcılar için kalabalıktan sıkılmak, ev ve iş yeri arasında gidip-gelme mesafesinin artması, trafik yoğunluğu, gürültü kirliliği, kentsel yaşamın yarattığı stres, kentsel yaşama alışamamak/ayak uyduramamak, kentsel alanlarda barınma/kira masraflarının yüksek oluşu ve kentsel alanlardaki kaotik ortam göç etme kararlarında kritik bir rol oynamıştır. Örneğin, bir katılımcı daha önce yaşadığı kentsel alandan (İstanbul) göç gerekçesini şu şekilde açıklamaktadır:

Artık ben öyle bir hale gelmişim ki İstanbul'da. Evden çıkıyordum, bu yaz-kış da dâhil olmak üzere. Dışarıda yağmur yağıyor, ben güneş gözlüğü ve kulaklık ile geziyordum. Neden? İnsanlarla göz göze gelmek istemediğimden. Çünkü o kadar fazla kalabalık bir haldeyiz ki ben işe giderken kulaklığımı takıyorum, gözlüğümü takıyorum metroya öyle biniyorum. Bu artık beni çok büyük çıldırtmaya başladı. Metroda otururken dahi karşımdaki insanla göz göze gelemiyordum ve bu bana sıkıntı yapmaya başladı. Bir şey fark ettim ki çalıştığım yer veya sosyal hayatım dışında dışarıdaki hayattan zevk almıyordum. İnsanlar beni bir yere davet ediyor zevk almıyorum. Dolayısıyla bunlar çok üst üste gelince dedim ki artık göç etme zamanı geldi. U(43)

Toprağa dönüş deneyimini gerçekleştiren bu katılımcı için yaşadığı kentsel alandaki yoğun nüfus ve kentsel alandan zevk almaması, hayatında farklı bir şey yapmaya başlaması için ilk adım olmuştur ve bu farkındalık harekete geçmek için kişisel bir motivasyon kaynağı haline gelmiştir. Bir başka katılımcının kent yaşamının zorlukları konusundaki görüşü ise şu şekildedir:

Hemen söyleyebilirim. Trafik sorunu. Rahmetli babam da hep aynı şeyi söylerdi. Trafikte günde dört saat harcayacak kadar uzun değil hiçbir insanın ömrü derdi. İstanbul'un trafiği beni çok yordu. Çok daraldığımı hissediyordum. Ki ben çok yeşilliğin, çok bahçenin içerisinde bir yerde yaşıyordum. İstanbul'un çok şanslılarındandım. Ama git gel beni çok yordu. Ben bu trafiği kaldıramayacağımı fark ettim. G(38)

Yaşam Tarzı

Toprağa dönüşçüler için kentsel yaşamdan ve kentsel yaşamın beraberinde getirdiği nüfus yoğunluğu, iş, stres, yorgunluk, kirlilik, ikincil ilişkiler ve yaşam maliyeti gibi sorunlarla yaşamaktan vazgeçmek bir tercihtir. Kentsel yaşamın sıkıntılarına ve yüklerine katlanmayı reddederek kırsal alanlara göç eden toprağa dönüşçüler, tercihlerini hem yeni bir hayat projesi olarak değerlendirmekte

hem de ekolojik sürdürülebilirliğe giden toplumsal dönüşümün bir yolu olarak görmektedir (Calvariano ve Otero, 2020: 205). Bu kapsamda çalışmada toprağa dönüşçülerin eski ve yeni hayat tarzları arasındaki farklılıkları anlayabilmek amacıyla çeşitli sorular hazırlanmış ve katılımcılara yöneltilmiştir. Bu kategori altında görüşmeye katılanlara yöneltilen sorulardan birisi, “Göç ettikten sonra hayatınızda ne tür değişiklikler oldu?” şeklindedir. Bu soruya katılımcılar tarafından verilen yanıtlar analiz edildiğinde, on iki farklı tema ortaya çıkmıştır. Bunlar: Yaşam kalitesinde artış, daha esnek çalışma saatleri, doğayı tanıma/fark etme fırsatı, kendisine/aillesine zaman ayırabilme, daha özgür hissetme, birincil ilişkiler kurma, sorumluluk alanı değişikliği, sağlık sorunlarından kurtulma, bedensel yorgunluk yaşama, günlük rutinlerin değişimi, yalnızlık çekme ve sosyal imkânların değişimidir. Yaşam kalitesindeki artış katılımcıların en sık belirttiği değişikliktir. Bu konuya ilişkin katılımcılar tarafından vurgulanan bazı görüşler şu şekildedir:

Kendimi daha özgür hissettim. En basitinden eğer annem hastalanırsa istediğim vakit annemin yanına yardıma gidebileceğim rahatlığı bile bana bir huzur verdi. Huzur önemli bir noktası bu sürecin. Aslında yaşadığım evin ve çevrenin verdiği ferahlıkla yaşam kalitesindeki artışı hissettim. A(23)

Çok büyük bir huzur yakaladık. Ben hep şöyle diyorum sanki ölmedim ama yeniden doğdum. Tanımlayamıyorum tam olarak ama şu an yaşadığımız hayat öncekinden çok farklı. Bize ruhsal olarak çok iyi geldi. Ben orada yaşamıyordum. Özüme döndüğümü hissediyorum. Orada sanki kendi özümü kaybetmişim ve burada şu an yeniden onu yakalıyorum. Yeniden doğuyorum gibi. Öyle bir his. K(38)

Açıkgası dünyanın küçük dertleriyle uğraşıp büyük sorunlar yaratıyordum diye düşündüm. Burada yaşam anlamında rahatız. Kendiniz ne kadar sorumlu bir insansanız o kadar güzel bir yaşam sürebilirsiniz köy hayatında. Şu anda çok huzurluyum. Dünyanın gereksiz dertlerinden uzaklaştım. Kendi halimde üretimimi yapmaya çalışıyorum. Köy hayatına gelince hayattan zevk almaya başladım. M(37)

Bu yanıtlar katılımcıların mevcut yaşam tarzlarının eskisine kıyasla önemli değişikliklerden geçtiğini göstermektedir. Bu da bir anlamda toprağa dönüşçülerin gerçekçi olmayan beklentiler (göç ettikten sonra yaşam tarzlarının daha iyi olacağına yönelik inançları) içerisinde olmadıklarını aksine göç motivasyonlarının ardında yatan bazı sorunların üstesinden gelebilme olanağına sahip oldukları için önceki hayatlarına kıyasla görece daha iyi bir

yaşam standardına ulaştıklarını göstermektedir (Tablo 5).

Elbette ki toprağa dönüşçülerin göç ettikten sonra hiçbir sorun ile karşılaşmadığı, tüm sorunlarından arındıkları ve göç sürecinin bütün sorunların çözümü olduğu gibi bir yorumda bulunmak da hatalı olacaktır. Birçokları için toprağa dönüş hareketi daha mutlu bir yaşama ulaşma, içsel benliğe daha yakın olma, hem kendisi hem de içerisinde yaşadığı toplum için iyi bir şey gerçekleştirme yolu olarak görülse de göç süreciyle birlikte birtakım sorunlarla karşı karşıya kalılabilmektedir (Orria, 2015/2016: 116). Katılımcılara yöneltilen “Göç ettikten sonra ne tür sorunlar ile karşılaştınız?” sorusuna verilen yanıtlar sorunların çeşitliliğini gözler önüne sermektedir. Bu soru kapsamında alınan yanıtların analizi sonucunda altı temel sorun ortaya çıkmıştır. Bunlar: Yerel halka uyum sorunu, sosyalleşme sorunu, ısınma sorunu, aile üyelerini ikna sorunu, teknoloji ve internet bağlantısı sorunu ve köy yaşamındaki bazı hizmetlerin maliyetli olması sorunudur. Katılımcılar arasında göç ettikten sonraki süreçte herhangi bir sorun ile karşılaşmadığını belirtenler de bulunmaktadır (G(30), D(35), B(41), S(40), M(37) ve K(32)).

Katılımcılar özellikle gıda üretim sürecinde çok ciddi sorunlarla karşı karşıya kalmıştır. Katılımcıların “Yeni yaşam tarzınızda gıda üretimi çabanız anlamında karşılaştığınız temel zorluklar nelerdir?” sorusuna verdikleri yanıtlar, beş ana soruna işaret etmektedir. Bunlar: Tarımsal girdilerdeki artan maliyetlerle ilgili sorunlar, toprak yapısına ilişkin sorunlar, atalık tohuma erişim sorunu, iklimsel sorunlar ve destekleme yardımlarına erişim sorunudur. Bunlar dışında katılımcılar tarafından belirtilen diğer sorunlar deneyimsizlikten kaynaklı sorunlar (Y(41) ve A(42)), ürünü değerinde satamama sorunu (M(37) ve B(41)), zararlılarla mücadelede doğal alternatifler bulma zorluğu (P(28)), atalık tohumdan istenilen verimi elde edememe sorunu (K(32)), bürokratik sorunlar (G(40)) ve köylünün kendisinin tercih ettiği doğal üretim şekline karşı hassas bir tavır içerisinde olmamasıdır (Z(36)) (Tablo 5).

Tablo 5: Toprağa Dönüşçülerin Göç Ettikten Sonraki Yaşam Tarzı ve Karşılaştığı Sorunlar

Göç Ettikten Sonra Yaşam Tarzlarında Meydana Gelen Değişiklikler	Göç Ettikten Sonra Karşılaşılan Sorunlar	Gıda Üretimi Sürecinde Karşılaşılan Sorunlar
<p>Yaşam kalitesinde artış (13 kişi)</p> <p>Daha esnek çalışma saatleri (8 kişi)</p> <p>Doğayı tanıma/fark etme fırsatı (7 kişi)</p> <p>Kendisine/ailesine zaman ayırabilme (4 kişi)</p> <p>Daha özgür hissetmek (3 kişi)</p> <p>Birincil ilişkiler kurmak (3 kişi)</p> <p>Sorumluluk alanı değişikliği (3 kişi)</p> <p>Sağlık sorunlarından kurtulma (2 kişi)</p> <p>Bedensel yorgunluk yaşamamak (2 kişi)</p> <p>Günlük rutinler değişti (2 kişi)</p> <p>Yalnızlık çekmek (1 kişi)</p> <p>Sosyal imkân değişikliği (1 kişi)</p>	<p>Yerel halka uyum sorunu (13 kişi)</p> <p>Sorun yaşamadım (6 kişi)</p> <p>Sosyalleşme sorunu (3 kişi)</p> <p>Isınma sorunu (3 kişi)</p> <p>Köy yaşamındaki bazı hizmetlerin maliyetli oluşu (1 kişi)</p> <p>Aile üyelerini ikna sorunu (1 kişi)</p> <p>Teknoloji ve internet bağlantısı sorunu (1 kişi)</p>	<p>Sorun yaşamadım (6 kişi)</p> <p>Tarımsal girdilerdeki artan maliyetler (6 kişi)</p> <p>Toprak yapısına ilişkin sorunlar (3 kişi)</p> <p>Atalık tohum erişim sorunu (3 kişi)</p> <p>İklimsel sorunlar (3 kişi)</p> <p>Destekleme yardımlarına erişim sorunu (3 kişi)</p> <p>Ürünü değerinde satamama sorunu (2 kişi)</p> <p>Deneyimsizlikten kaynaklı sorunlar (2 kişi)</p> <p>Zararlılarla mücadelede doğal alternatifler bulma zorluğu (1 kişi)</p> <p>Atalık tohumdan istenilen verimi elde edememe (1 kişi)</p> <p>Bürokratik sorunlar (1 kişi)</p> <p>Köylünün kimyasalsız üretim şekline karşı saygısız tutumu (1 kişi)</p>

Toprağa dönüşçüler kentsel alanlarda karşılaştıkları ve deneyimledikleri birtakım sorunlardan hoşnutsuzlukları nedeniyle kırsal alanlara göç etmiştir ancak yukarıda da belirtildiği gibi göç ettikleri kırsal alanlarda da çeşitli sorunlarla karşılaşmıştır. Ancak bu sorunlar toprağa dönüşçülerin kırsal alanları terk etmeleri gibi bir sonuca yol açmamıştır. Aksine kentsel alanlara geri dönmek pek çoğunun gündeminde bile yer almamaktadır. “Tekrar kentsel alanlara geri dönmeyi planlıyor musunuz?” sorusuna katılımcıların tamamı hayır/asla/aklımdan bile geçirmiyorum şeklinde yanıtlar vermiştir. Katılımcıların kentsel alanlara geri dönmeme konusundaki kararlılıklarının farklı koşullar altında değişip değişmeyeceğini anlayabilmek adına katılımcılara “Hangi şartlar altında tekrar eski yaşam alanlarınıza geri dönmeyi düşünürsünüz?” sorusu sorulmuştur.

Önceki soruya yönelik alınan yanıtlara benzer şekilde, katılımcıların büyük bir çoğunluğu hiçbir koşulda geri dönmeyi düşünmediğini ifade etmiştir. Bu konuya ilişkin olarak katılımcılar tarafından belirtilen bazı görüşler şu şekildedir:

Büyük konuşmak gibi olmasın, hayat neler getirir neler götürür bilemiyorum ama hiç öyle bir planım yok. Keşke daha önce gelebilseymişim diye düşünüyorum halen. Bu sebeple böyle bir düşüncem hiç olmadı. Şöyle olursa geri dönerim gibi bir durum hiç geçmedi kafamdan. A(42)

Yok. Hayır. Mesela bana deseniz ki size bir tane ev alıyorum gel otur. Gerçekten istemiyorum. Çünkü şu an yaşadığım yere o kadar alıştım ki hiçbir koşulda geri dönmek istemem. Y(35)

Katılımcılar arasında hiçbir koşulda kentsel alanlara geri dönmek istemediğini belirtenler olduğu gibi çocuk/çocuklarının eğitimi gerektirdiğinde (S(40) ve G(38)), sağlık sorunları gerektirdiğinde (G(32) ve G(38)), müstakil bir ev, iyi bir maaş, ev ve iş yeri arasında yakın bir mesafe vb. gibi olanaklara sahip olduğunda (P(28) ve A(23)), proje odaklı geçici geri dönme koşuluyla (K(32)), aile bireylerinin köy hayatına adaptasyon sorunu yaşaması durumunda (D(35)), kamu kurumuna atanması koşuluyla (M(37)) ve köy ortamını kentsel alana taşıma olanağı bulması durumunda (B(31)) göç edebileceğini ifade edenler de bulunmaktadır. Toprağa dönüşçülerin büyük bir bölümü kentsel alanlara geri dönmeyi planlamasa da göç hareketlerinin yaşadıkları kırsal alandan başka bir kırsal alana doğru olabileceğinin altını çizmektedir. Katılımcılara sorulan “Şu an yaşadığınız alandan başka bir kırsal alana göç etmeyi planlıyor musunuz?” sorusuna ağırlıklı olarak, üç yanıt alınmıştır. Bunlar: Yaşadıkları kırsal alandan farklı bir kırsal alana göç etmeyi planladıkları, başka bir kırsal alana göç etmeyi planladıkları ve gerekmesi durumunda farklı bir kırsal alana göç edebilecekleri şeklindedir (Tablo 6).

Kır-Kent Algısı

Toprağa dönüşçüler görece idealist bir yaklaşımla tarımsal yaşam tarzı peşinde koşan ve bu yaşam tarzının kırsal alanlarda gerçekleştirilebileceğine inanan bireyler/gruplardır. Başka bir ifadeyle, kırsal alanlara göç eden toprağa dönüşçüler hayatlarında ekonomik ve duygusal bir denge kurmaya çalışmaktadır ve bu dengenin sağlanmasında kırsal alanları adeta mükemmel bir ortam olarak kabul etmektedir. Bu çerçevede toprağa dönüşçüler için kır ve kentin ne anlama geldiğini, kırsal alanlara ve kentsel alanlara nasıl bir bakış açıları olduğunu, kırsal alanlara araçsal mı yoksa varoluşsal bir anlam mı yüklediklerini ve toprakla nasıl bir ilişki kurduklarını analiz etmek ve tartışmanın odak noktasını toprağa

dönüşçülerin kır-kent algısına doğru çevirmek faydalı olacaktır. Kent yaşamının toprağa dönüşçüler için ne anlama geldiğini saptamak amacıyla sorulan soru “Sizin için kentsel yaşam neyi ifade etmektedir?” şeklindedir. Katılımcılar bu soruya ağırlıklı olarak kaos, apartman hayatı, stres, pahalılık ve trafik/gürültü kirliliği yanıtlarını vermiştir. Bazı katılımcıların bu konuya ilişkin görüşleri şu şekildedir:

Kaos, stres, pahalılık, lüzumsuz harcanan paraları ifade ediyor. Şehir hayatında o kadar lüzumsuz şeylere para harcanıyor ki düşününce içim gidiyor benim. S(40)

Stres ve yorgunluk, özellikle beyin yorgunluğunu ifade ediyor. A(31)

Apartment daireleri, trafik, egzoz kokusu, çeşit çeşit insan anlamına geliyor. A(46)

Tablo 6: Toprağa Dönüşçülerin Kentsel Alanlara Geri Dönme İsteklilikleri ve Koşulları

Tekrar Kentsel Alanlara Göç Etme İstekleri	Tekrar Kentsel Alanlara Dönme Şartları	Yaşadıkları Kırsal Alandan Başka Bir Kırsal Alana Göç Etme İstekleri
<p>Hayır/Yok (24 kişi) Evet/Var (-)</p>	<p>Hiçbir koşulda asla dönmek istememe (15 kişi) Çocuk/çocukların eğitimi gerektirdiğinde (2 kişi) Sağlık sorunları gerektirdiğinde (2 kişi) Müstakil bir ev, iyi bir maaş, ev ve işyeri arasında yakın bir mesafe vb. olanaklara sahip olması koşuluyla (2 kişi) Proje odaklı geri dönme olasılığı (1 kişi) Aile bireylerinin köy hayatına adaptasyon sorunu yaşamaması durumunda (1 kişi) Kamu kurumuna atanma koşuluyla (1 kişi) Köy ortamını kentsel alana taşıma koşuluyla (1 kişi)</p>	<p>Hayır (13 kişi) Olabilir (6 kişi) Evet (5 kişi)</p>

Kentsel yaşamı apartman hayatı ile ilişkilendiren bir katılımcı ise, düşüncesini şu şekilde detaylandırmaktadır:

Ben bütün çocukluğum boyunca lojmanlarda, apartmanlarda ve kaloriferli evlerde yaşadım. Şu an onu hapisane gibi görüyorum. Bir örnek vereyim, İstanbul'daydım bu pandemi döneminde. Köpeğimi aldım parkta gezdiriyordum. Ki ben köpeğimin bile evde yaşamasını absürt buluyorum, yanlış olarak algılıyorum şu an. Parkta köpeğimi dolaştırırken bir şey gördüm. Bir apartmanın balkonunda bir kız çocuğu bisiklete biniyordu. Yani ha bir köpeği apartman dairesine kapatmışsınız ha bir insanı apartman dairesine kapsatmışsınız. İkisi de aynı derecede yanlış geldi. Bir an kafamda şimşekler çaktı ve dedim ya insanlar metropollerde böyle beton yığınlarının arasında ya da ofislerde dört duvar arasında sıkışıp kalmak için doğmadılar. Daha doğayla iç içe, daha ellerinin ayaklarının toprağa değdiği bir hayat yaşamalılar diye düşündüm. K(37)

Katılımcıların kırsal alanlara yönelik bakış açılarını anlamak amacıyla aynı soru "Sizin için kırsal yaşam neyi ifade ediyor?" şeklinde sorulmuştur. Bu soruya katılımcılar çoğunlukla mutluluk/huzur, doğallık/doğal yaşam, özgürlük, sağlıklı bir yaşam, sakinlik ve daha üretken bir yaşam yanıtlarını vermiştir. Kırsal yaşamı mutluluk ve huzurun olduğu bir yaşam olarak nitelendiren katılımcıların bu konuya ilişkin görüşlerinden bazıları şu şekildedir:

Mutluluğu, huzuru ve endüstriyel sistemden kaçmayı, kapitalist sistemden uzaklaşmayı ifade ediyor. P(28)

Aslında toprakla uğraşmanın zor olduğunu fark ediyorum. Ama ona rağmen çok çalışarak huzurlu yaşıyorum. Ben iş yerimde bu kadar çok çalışmıyordum, bu kadar emek harcamıyordum ama kendimi tükenmiş hissediyordum. Burada onların hiçbiri kalmadı. Daha mutlu ve huzurluyum. K(38)

Kırsal yaşam hayatın kendisi bence. Mutluluk burada, huzur burada, samimi insanlar burada. Bu şekilde tanımlayabilirim sanırım. M(37)

Katılımcıların kırsal alanlara yönelik bu olumlu bakış açıları göç etmeden önce de vardır ve söz konusu bireyler/gruplar göç etmeden önce ileride göç edebilecekleri yerlerle ilgili birtakım değerlendirmeler yapmış ve bazı beklentilerden hareketle kırsal alanlara göç etmiştir. Katılımcılara yöneltilen "Kırsal alandan ne tür beklentileriniz vardı ve göç ettikten sonra bu beklentilerinize ulaşabildiniz mi?" sorusuna verilen yanıtlar analiz edildiğinde,

genel anlamda huzur/sakinlik, manevi tatmin, kendini bulma, üretme, sağlıklı bir hayat, daha doğal bir yaşam, kendi işinin patronu olma ve maddi tatmin gibi beklentilerin ifade edildiği görülmüştür. Bunlar dışında katılımcılar arasında kaybettiklerini bulma (K(32)), arıcı olma (Z(36)), köyde yaşama (A(34)), köyde destek görme (Y(35)), daha ekonomik bir yaşam (Y(41)) ve özgür olma (F(41)) gibi beklentilerle göç kararı alanlar da bulunmaktadır. P(28) ve K(38) ise, kentsel alanlardaki yaşam tarzlarından çok farklı bir yaşam tarzına adım atacıklarını düşündükleri için göç etmeden önce kırsal alanlara yönelik beklentilerinin daha çok olumsuz şekilde olduğunu belirtmiştir. Kırsal alanlara olumsuz beklentilerle göç eden bu katılımcılar (P(28) ve K(38)) da dâhil olmak üzere pek çok katılımcı beklentilerinin gerçekleştiğini hatta beklediğinden daha fazlasını köy yaşamında bulduğunu ifade etmiştir. A(23) ve K(32) henüz tam anlamıyla beklentilerini karşılayamadığını ifade ederken F(41), Y(41) ve Y(35) köy yaşamının bekledikleri şekilde olmadığını açıklamıştır. Köy yaşamının bekledikleri gibi olmadığını iddia eden katılımcıların öne sürdüğü gerekçeler ise, kendilerine sahip çıkılmaması ve desteklenmemeleri, köy yaşamının maliyetli oluşu ve köyde doğal üretim yerine endüstriyel sistemin dayattığı bir üretim şeklinin (suni gübre, zehirli ilaçlar ve hibrit tohum kullanımına dayalı) gerçekleştiriliyor olmasıdır.

Yerel Halkla İlişkisi

Toprağa dönüş hareketini karakterize etmekte kullanılan en önemli faktörlerden biri, tarımsal bir yaşam tarzına ulaşmak amacıyla kentsel alanların terk edilip kırsal alanlara göç edilmesidir. Ancak konuya tek bir çerçeveden (mekânsal yer değiştirme) bakılır ve tüm ilgi göç olgusu üzerinde yoğunlaşırsa göç edenlerin kırsal alanlara yerleştikten sonraki yaşamları ikinci plana atılmış olur. Hâlbuki tercihin kırsal alanlardan yana kullanıldığı bu göç sürecinde göç eylemi başlangıçta tasarlanmış bir temsili eylem olsa da göç edenler için süreç burada bitmemektedir. Göç ettikten sonraki süreçte kırsal alanla ve bu alanı kullanan yerel halkla nasıl bir iletişim içerisinde olunacağı ve karşılıklı olarak belirli bir düzeyde de olsa etkileşim içerisinde olunup olunmayacağı önem kazanmaktadır. Hatta böyle bir perspektiften bakıldığında, göç eyleminin gerekçesinin bile göç ettikten sonra elde edilen deneyimlere kıyasla daha az önem kazanır hale geldiği belirtilmektedir (Halfacree ve Rivera, 2012: 92-93). Bu kapsamda çalışmada toprağa dönüşçülerin göç ettikleri yerlerdeki yerel halkla ilişkilerini derinlemesine analiz edebilmek için bazı sorular hazırlanmış ve katılımcılara yöneltilmiştir. Katılımcılara yöneltilen sorulardan birisi, “Yerel toplulukla ve özellikle bölgedeki diğer çiftçiler/gıda üreticileri ile ilişkiniz nasıl?” şeklindedir. Katılımcıların bu soruya verdikleri yanıtlar analiz edildiğinde, büyük bir bölümünün yerel halkla iletişim halinde olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Katılımcılar tarafından bu konuya ilişkin olarak vurgulanan bazı görüşler şu

şekildedir:

Ben iyi olduğunu düşünüyorum. Birlikte bir kooperatif oluşumuna giriştik. Ben de bireysel olarak katılımcılarından biriyim. Bunun dışında bölgemizdeki üç ürüne coğrafi işaret alma sürecine dâhil olduk. Zeytinyağı, Pideli Paça dediğimiz geleneksel bir yemeğimiz ve bir de bu Pideli Paçayı oluşturan Çakal Pidesi dediğimiz bir hammadde var. Ben bu ürünlerin coğrafi işaret sürecinde de bireysel olarak bulunuyorum. Birlikte yürüttüğümüz bu tarz çalışmalarımız var. K(32)

Ben buraya taşınmadan önce hep dışarıdan gelenleri dışlarlar, istemezler, kabul etmezler şeklinde yorumlar duyuyordum. Asla öyle bir şey yokmuş. Ben buna çok şaşırımdım. Herkes çok sahiplenici ve yardım etmeye çalışıyor. Mesela, sen bir şey sormaya çekinsen bile o gelip sana diyor ki neden bana sormadın, neden birlikte yapmadık?. Yani çok yardımsever bir halkı var buranın. O yüzden ilişkiler de gayet sıcak ve samimi. K(38)

Tablo 7: Toprağa Dönüşçülerin Kır-Kent Algısı ve Kırsal Alandan Beklentileri

Kentsel Alana Yönelik Bakış Açılırları	Kırsal Alana Yönelik Bakış Açılırları	Kırsal Alandan Beklentileri
Kaos (9 kişi) Apartman hayatı (5 kişi) Stres (4 kişi) Pahalılık (3 kişi) Trafik/gürültü kirliliği (3 kişi) Sürekli bir telaş hali (2 kişi) Rutin ve sistematize bir hayat (2 kişi) Kalabalık (2 kişi) Maddi çıkar karşılığı ömrünü heba etmek (2 kişi) Hiçlik (1 kişi) Özgürlüğü kısıtlayıcı bir yaşam (1 kişi) Tekipleştirme (1 kişi) Boğulma (1 kişi)	Mutluluk/huzur (8 kişi) Doğallık/doğal yaşam (6 kişi) Özgürlük (5 kişi) Sağlıklı bir yaşam (4 kişi) Sakinlik (4 kişi) Daha üretken bir yaşam (3 kişi) İnsan doğasına uygun bir yaşam (2 kişi) Gerçek bir yaşam (2 kişi) Kapitalist sistemden çıkış (2 kişi) Öğreticilik/sabır eğitimi (2 kişi) Toprağın Kutsallığı (1 kişi) Nefes almak (1 kişi)	Huzur/sakinlik (6 kişi) Manevi tatmin (4 kişi) Kendini bulmak (3 kişi) Üretmek (3 kişi) Sağlıklı bir hayat (2 kişi) Daha doğal bir yaşam (2 kişi) Kendi işinin patronu olmak (2 kişi) Görece daha olumsuz beklentiler (2 kişi) Maddi tatmin (2 kişi) Kaybettiklerini bulmak (1 kişi) Arıcı olmak (1 kişi) Köyde yaşamak (1 kişi) Köyde destek görmek (1 kişi) Daha ekonomik bir yaşam (1 kişi) Özgür olmak (1 kişi)

Tablo 8: Toprağa Dönüşçülerin Yerel Halkla İlişkileri

Yerel Halka İlişkileri	Yerel Halkın Göç Edenlere Yönelik Tutumları	Gıda Üretim Sürecinde Yerel Halktan Yardım Alma Durumları	Üretim Sürecinde Bir Sorun
Çok iyi/Gayet güzel (10 kişi) İletişim halindeyiz (9 kişi) İyi (2 kişi) Zorlama bir ilişki (1 kişi) Çok diyalogum yok (1 kişi) Hiç diyalogum yok (1 kişi)	Önyargılı/sorgulayıcı (11 kişi) Sahiplenici/kucaklayıcı (5 kişi) İlk başlarda tereddütlü daha sonra normalleşen (4 kişi) Kişiyeye göre farklılaşan (3 kişi) Mesafeli (1 kişi)	Aldık (20 kişi) Daha çok kendimiz hallettik (2 kişi) Almak istedik ama üretim şeklimiz farklı (1 kişi) Almadık (1 kişi)	Önceliğim yerel halk olmaz (12 kişi) Evet/geçerim (8 kişi) Hayır/geçmem (4 kişi)

Katılımcıların büyük bir bölümü göç ettikleri alanda yaşayan yerel halkla belirli bir düzeyde de olsa iletişim halindedir. Ancak katılımcılar yerel halkla kurdukları iletişimin zamanla geliştiğini, göç ettikleri dönemde yerel halkın kendilerine karşı oldukça farklı tutumlar içerisinde olduğunu belirtmiştir. Bu kapsamda katılımcılara “Göç ettiğiniz yerdeki yerli toplulukların size yönelik tutumları nasıl?” sorusu yöneltilmiştir. Katılımcılar bu soruya çoğunlukla önyargılı/sorgulayıcı, sahiplenici/kucaklayıcı, ilk başlarda tereddütlü daha sonra normalleşen, kişiyeye göre farklılaşan ve mesafeli şeklinde yanıtlar vermiştir (Tablo 8). Katılımcıların en sık ifade ettiği tutumlardan birisi, yerel halkın kendilerine karşı önyargılı ve sorgulayıcı bir tavır içerisinde olmasıdır. Bu konuya ilişkin katılımcılardan bazıları tarafından ileri sürülen görüşler şu şekildedir:

Müthiş bir önyargı vardı. Bize bir ay bile dayanamazsınız dediler. Dayandık. Bu sefer 3 aya gider dediler. 3 ay da durduk. Kışın kesin gider dediler. Kışın da gitmedik. Bu sefer Allah Allah dediler. Ondan sonra biz biliyorduk bu çocuk bunu yapacaktı zaten dediler. Aynı şekilde nişanım hakkında da konuştular. Amerika’dan gelmiş köyde mi yaşayacak? dediler. Yapamaz, yapamayacak geri dönecek muhakkak dediler. D(35)

Aslında ilk başlarda insanlarla çok iç içe olmadığımız için algılayamamıştım. Ama sonradan fark ettiğim ve öğrendiğim şeyler oldu. Bizim hakkımızda ne

işleri var burada diye konuşmuşlar. Eşim ve benim hakkımda ikisi de genç neden geldiler buraya demişler. Kendi kendilerine böyle konuşmuşlar. Hatta kaçtığımızı, saklandığımızı düşünmüşler. A(34)

Katılımcılardan birisi ise, yerel halkla iletişim kurmanın ve bu iletişimi korumanın kolay olmadığını şu sözlerle ifade etmiştir:

Önce anlayamıyorlar. Ama ben her zaman dürüst olmaya çalışıyorum. Mesela, bir misafirimiz geliyor. Tek tek anlatıyorum. Misafirimiz geldi. Ama evli değil, sevgililer. Açık olunca merakları gidiyor, bitiyor. Ve benden korkmuyorlar. O zaman beni tehlike olarak görmüyorlar. Onlarla yiyip içiyorum. Onlarla zaman geçirmeye çok önem veriyorum. Beni üst ya da alt görmelerini istemiyorum. Ama tabi pek çok şeyi anlayamıyorlar. Mesela, niye resim kursuna gidiyorum bunu anlamıyorlar. Sürekli para kazanacak mısın, satacak mısın, maaşlı bir işe girecek misin? Girsen iyi olurdu. Bak İngilizce öğretmeni var kurs veriyor ev aldı diyorlar. Sürekli bana niye garanti maaşlı sigortalı bir işe girmediğimi soruyorlar. Onlara saygı duyuyorum ya da söylüyorum söyleyeceğimi. Onlar da kabul ediyor. Z(36)

Toprağa dönüşçüler ve yerel halk arasında etkileşim ve uyum konularında bazı sorunlar yaşanmış/yaşanmakta olsa da toprağa dönüşçüler çeşitli şekillerde kendi uyum stratejilerini geliştirmiştir. Öyle ki katılımcılara yöneltilen “Gıda üretim sürecinde yaşadığınız alandaki ya da yakın çevresindeki yerli halktan yardım aldınız mı?” sorusuna büyük bir bölümü aldık/evet/destek aldık şeklinde yanıtlar vermiştir. Diğerlerinin yanıtları ise, daha çok kendimiz hallettik (F(41) ve A(46)), almak istedik ama üretim şeklimiz farklı (A(42)) ve almadık (D(35)) şeklindedir (Tablo 8). Dolayısıyla toprağa dönüşçüler her ne kadar kendilerine yönelik farklı tutumlarla karşı karşıya kalsalar da üretim süreçlerinde yerel halktan yardım talep etme konusunda geri durmamaktadır. Ancak katılımcıların tarımsal üretim sürecinde bir sorunla karşılaşmaları durumunda öncelikli olarak iletişime geçtikleri bireyler/gruplar yerel halk değildir. “Çiftliğiniz/bahçeniz ile ilgili bir sorun yaşadığınızda yerli halkla iletişime geçer misiniz?” sorusuna katılımcılar ağırlıklı olarak üç yanıt vermiştir. Bunlar: Önceliğim yerel halk olmaz, evet/geçerim ve hayır/geçmem şeklindedir. Bir sorun ile karşılaştığında öncelikli olarak yerel halkla iletişime geçmek istemeyen katılımcılardan bazıları bunun gerekçesini şu şekilde açıklamıştır:

Öncelikli olarak yaşadığım sorun ile ilgili bilgileri internette araştırıyorum. Yerel halka sorduğumuz zaman çözümü onlarda genelde ilaç oluyor. Son 50 yıllık süreçte tarımda işler değiştiğinden yani gübre ve ilaç kullanımı yüksek

olduğundan doğal bir çözümünü biliyor mu diye soruyorum. Bilmiyorsa internete başvuruyorum. Çünkü internette daha çok şey buluyorum. S(40)

Önceliğim yerel halk olmaz. Onlarda sonuç belli çünkü git ziraate al ilacı. Onlar öyle. Biz burada tamamen başka bir şeye geçtiğimiz için artık önceliğim olmuyor. G(38)

Bu ise, toprağa dönüşçülerin büyük bir bölümünün tarımsal üretim süreçlerinde bir sorunla karşılaşmaları durumunda yerel halk yerine internet sitelerinden, sosyal medya sitelerinden, veterinerlerden, ziraat mühendislerinden ve aile büyüklerinden yardım almayı tercih ettikleri anlamına gelmektedir.

Sonuç

Türkiye’de toprağa dönüşçülerin coğrafyası, çeşitliliği, gelişimi, nedenleri ve sorunlarını analiz edebilmek amacıyla ortaya konan bu çalışmada, söz konusu analizi yapabilmek için hazırlanan sorulara katılımcıların verdikleri yanıtlar çerçevesinde kırsal alanlara göç eden bu insanların yeni yerleşim yerlerindeki hayatlarını nasıl deneyimledikleri araştırılmaya çalışılmıştır. Yarı yapılandırılmış görüşme tekniğinin kullanıldığı ve katılımcılara beş ana başlık (iş deneyimi, toprağa dönüşçülerin göç coğrafyası ve motivasyonları, yaşam tarzı, kır-kent algısı ve yerel halkla ilişkisi) çerçevesinde 40 sorunun yöneltildiği bu çalışma kapsamında ulaşılan sonuçlar şu şekildedir:

Öncelikli olarak, Türkiye’deki toprağa dönüş hareketinin ve bu hareketi gerçekleştiren toprağa dönüşçülerin dünyadaki eğilime benzer özelliklere sahip tarafları olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Türkiye’de de toprağa dönüş hareketi, tarım dışı yaşam tarzından ve/veya eğitim alanlarından gelen bireyler/gruplar tarafından gerçekleştirilmektedir. Göç etmeden önce bilişim teknolojileri, eğitim, ilaç ve medikal ürünler, medya, iletişim ve yayıncılık, sanayi, gıda, ticaret, adalet ve güvenlik, sigortacılık, turizm, finans, iş ve yönetim sektörü gibi sektörlerde çalışan bu bireyler/gruplar, göç süreciyle birlikte ağırlıklı olarak tarımsal faaliyetlerle ilgilenmeye ve geçimlerini bu faaliyetlerle sağlamaya başlamıştır. Toprağa dönüşçülerin büyük bir bölümünün (22 kişi) göç etmeden önceki yaşamlarında tarım ve tarımsal üretim süreçleriyle doğrudan bir ilişkisi olmamıştır. Toprağa dönüşçüler, tarımı ve tarımsal faaliyetleri yeni yaşam tarzlarının bir bileşeni olarak benimsemiş olmalarına karşın çiftçiliği/üreticiliği farklı şekillerde öğrenmiştir. Okuma ve araştırma, aile büyükleri, sosyal medya, yerli halk, deneme-yanılma, internet, belediye eğitim, kurs ve atölyeleri ve ziraat mühendisleri toprağa dönüşçülerin ürün yetiştirme ve hayvancılığı öğrenme yöntem ve araçları arasındadır. Toprağa dönüşçülerin çiftçiliği/

üreticiliği öğrenme yöntemleri farklılık gösterse de çoğu (20 kişi) ürettikleri ürünleri (bitkisel ve hayvansal ürünler) satmakta ve tarımsal faaliyetlerden elde ettikleri kazançla geçimlerini sağlamaktadır.

İkinci kategori olan ve toprağa dönüşçülerin göç coğrafyası ve göç motivasyonlarını anlayabilmek amacıyla sorulan sorular çerçevesinde toprağa dönüşçülerin büyük bir bölümünün göç etmeden önce İstanbul, İzmir, Ankara, Muğla, Mersin, Yozgat ve Balıkesir gibi kentsel alanlarda yaşadığı sonucuna ulaşılmıştır. Söz konusu kentsel alanlarda yaşayan bu bireylerin/grupların göç ettikleri yerler ise, Karadeniz'den Akdeniz'e, Ege'den Orta Anadolu'ya kadar oldukça geniş bir alana yayılmıştır. Toprağa dönüşçülerin kentsel alanlardan kırsal alanlara göç etme motivasyonlarının ardında kent yaşamının zorlukları, iş ve çalışma koşullarına ilişkin sorunlar, daha sakin ve huzurlu bir yaşam arayışı, doğa ile yakın bir temas içerisinde olmak, gıda güvenliği kaygısı, çocuk yetiştirmek için uygun bir ortam arayışı, sağlık sorunu ve sosyo-politik güvenlik sorunu gibi farklı etkenler bulunmaktadır.

Kentsel yaşamın sıkıntılarına ve yüklerine katlanmayı reddederek kırsal alanlara göç eden toprağa dönüşçüler, göç ettikleri alanlarda da çeşitli sorunlarla karşı karşıya kalmıştır. Toprağa dönüşçülerin karşılaştıkları sorunlar arasında yerel halka uyum, sosyalleşme, ısınma, teknoloji ve internet bağlantısı, aile üyelerini ikna ve köy yaşamındaki bazı hizmetlerin maliyetli oluşu sorunu gibi sorunlar bulunmaktadır. Tüm bu sorunlar ve daha fazlası toprağa dönüşçülerin kırsal alanları terk ederek eski yaşam alanlarına geri dönmelerine yol açmamıştır. Aksine toprağa dönüşçüler geri dönmeyi akıllarından bile geçirmediğini belirtmiştir; çünkü toprağa dönüşçüler için kentsel yaşam kaos, apartman hayatı, stres, pahalılık, trafik/gürültü kirliliği, sürekli bir telaş hali, rutin ve sistematize bir hayat, kalabalık, maddi çıkar karşılığı ömrünü heba etme, hiçlik, özgürlüğü kısıtlayıcı bir yaşam, tektipleştirme ve boğulma anlamına gelmektedir.

Toprağa dönüşçüler göç ettikleri alanlardaki yerli halkın kendilerine yönelik farklı tutumlarına karşın belirli bir düzeyde de olsa yeni yaşam alanlarına ve yeni komşularına entegre olmuştur. Toprağa dönüşçülerin önceki yaşamlarında tarımsal üretim süreçleriyle ilgili deneyimleri çok sınırlı olduğu için özellikle gıda üretim süreçlerinde yerel halktan yardım almış ve onlarla iletişime geçmiştir. Ancak toprağa dönüşçüler üretim süreçlerinde bir sorun yaşamaları durumunda öncelikli olarak kendilerine kıyasla görece daha deneyimli olan yerel halktan değil internet siteleri, sosyal medya hesapları, veteriner hekimleri, ziraat mühendisleri ve aile büyüklerinden yardım almaktadır.

Tüm bu bilgilerden hareketle, Türkiye'deki toprağa dönüşçülerin homojen bir grup olduğunu söylemek mümkün değildir. Kentsel alanlardan kırsal alanlara doğru gerçekleştirdikleri göç hareketi ve kırsal alanlarda tarımsal faaliyetlerle uğraşmaları bu grubun ortak özellikleridir; ancak bu iki husus dışında kalan diğer pek çok hususta birbirinden oldukça farklı özelliklere sahip oldukları anlaşılmaktadır. Eğitim durumlarından göç etmeden önceki mesleklerine, üreticiliği öğrenme yöntemlerinden üretim şekillerine, göç ettikleri alandan göç etme motivasyonlarına ve kır-kent algılarından yerel halkla ilişkilerine kadar pek çok alanda birbirlerinden ayrıldıkları görülmektedir. Toprağa dönüşçüler homojen bir grup olmasa da gerçekleştirdikleri göç hareketi oldukça çarpıcıdır. Geçmiş yıllarda kırsal alanlardan kentsel alanlara doğru olan yoğun göçü önlemek amacıyla ortaya konan ancak istenilen düzeyde bir başarıya ulaşamayan politikalar düşünüldüğünde, bu bireylerin/grupların herhangi bir politikaya/teşvik programına bağlı olmaksızın kentsel alanları terk ederek kırsal alanlara göç etmesi, dikkate alınması ve takip edilmesi gereken bir gelişmedir.

Sonnotlar

1 Kırsal alan, kırsal yerleşme gibi kavramlar fiziksel, ekonomik, sosyal ve idari bakımdan çok yönlü ve çok bileşenli olduklarından bunların tanımlanmasında pek çok farklı kriter kullanılmaktadır. Bu çalışmada göç edenlerin göç ettikleri yerleri tasvir edebilmek amacıyla "kırsal alan" kavramı kullanılmıştır. Katılımcılardan bazıları Büyükşehir Belediyesi sınırları içerisinde kalan köylere göç ettikleri ve bu köyler 2012 yılında yürürlüğe giren 6360 Sayılı Büyükşehir Yasası ile mahalleye dönüştürüldükleri için çalışmada "köye göç" yerine "kırsal alana göç" kavramı tercih edilmiştir. Kırsal alan kavramının tanımlanmasına ilişkin daha fazla bilgi için bkz: (Ceylan ve Somuncu, 2018: 1141-1155) .

2 Türkiye'de kentsel alanlar arasında göç eden kesimlerle ilgili kayda değer veriler bulunmasına karşın kentsel alanlardan kırsal alanlara göç eden kesimlerle ilgili net bir veri bulunmamaktadır. Benzer şekilde, Türkiye'de toprağa dönüşçüler olarak adlandırılabilir olan bireyler ve grupların sayısına ilişkin verilere de ulaşamamaktadır. Bu olgu ile ilgili henüz yeterli düzeyde akademik araştırma olmadığı için genel geçer çıkarımlarda bulunmak da mümkün değildir. Ancak bu bireyler ve gruplarla ilgili çeşitli yayınlar yapılmaktadır. Bu yayınlardan birisi, Tolga Yalçın'ın YouTube Kanalı'dır. "İnsan Hikayeleri (Yeni Bir Hayat)" başlığını taşıyan videolarda toprağa dönüşçüler kategorisi içerisinde değerlendirilebilecek bireyler ve gruplara yer verilmektedir. Bu kanalda yer alan videolar ve röportaj yapılan kişiler dikkate alındığında Türkiye'deki toprağa dönüşçülerin sayısının yüzlerce olduğu ifade edilebilir. Daha fazla bilgi için bkz: (Yalçın, t.y.).

Kaynakça

- Akagündüz Ü (2016). Sanayi Devrimi ve Sanayileşme. İçinde: İ Güven (ed), *Uygarlık Tarihi*, 6. Baskı, Ankara: Pegem Akademi Yayınevi, 422-431.
- Aslanoğlu R A (2000). *Kent, Kimlik ve Küreselleşme*. Bursa: Ezgi Kitapevi.
- Belasco W J (2007). *Appetite for Change: How the Counterculture Took on the Food Industry*. Ithaca, New York: Cornell University Press.
- Brunori G vd. (2011). Co-producing Transition: Innovation Processes in Farms Adhering to Solidarity-based Purchase Groups (GAS) in Tuscany, Italy. *International Journal of Sociology of Agriculture and Food*, 18(1), 28-53.
- Calvariao R ve Otero L (2020). Toprağa Dönüşçüler. İçinde: B Akbulut ve E Turhan (ed), *Küçülme: Yeni Bir Çağ İçin Kavram Dağarcığı*, İstanbul: Metis Yayınları, 205-209.
- Ceylan S ve Somuncu M (2018). Kırsal Alanların Dönüşümünü Kavramsal Bakımından Yeniden Düşünmek, İçinde: N Türkoğlu vd (der), *TÜCAUM 30. Yıl Uluslararası Coğrafya Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları, 1141-1155.
- Chevalier M (1993). Neo-Rural Phenomena. *L'Espace géographique*, Özel Sayı, 175-191.
- Çoktan G (2021). İstanbul'dan Göç Nüfusu Azalttı. *Milliyet*. 6 Şubat. Son erişim tarihi, 29/12/2021.
- Escribano M J R ve Marc M (2007). Neo-Rurality and the Different Meaning of the Countryside. İçinde: C Bessièrè, N Renahy, G Laferté ve Y Sencébé (der), *Rural Worlds Through Social Science Lenses*, Paris: INRA, 33-45.
- Ferraresi G (2013). Neo-Rurality: Roots of Future in the Field. *Scienze del Territorio*, 1, 71-86.
- Gross J (2009). Capitalism and Its Discontents: Back-to-the-Lander and Freegan Foodways in Rural Oregon. *Food and Foodways*, 17(2), 57-79.
- Halfacree K H ve Rivera M J (2012). Moving to the Countryside...and Staying: Lives beyond Representations. *Journal of the European Society for Rural Sociology*, 52(1), 92-114.
- Ak Kuran S ve Kuran H (2022). Toprağa Dönüşçüler: Türkiye Özelinde Bir Saha Araştırması. *Mülkiye Dergisi*, 46(1), 63-99.

Hobsbawn E J (1994). *Age of Extremes: The Short Twentieth Century 1914-1991*. London: Michael Joseph.

İslamoğlu E vd. (2014). Türkiye’de Tersine Göç ve Tersine Göçü Teşvik Eden Uygulamalar: İstanbul İli Örneği. *Sakarya İktisat Dergisi*, 3(1), 68-93.

Jacob J (1997). *New Pioneers: The Back-to-the-Land Movement and the Search for a Sustainable*. University Park, Pennsylvania: The Pennsylvania State University Press.

Jacob J C (1996). The North American Back-To-The-Land Movement. *Community Development Journal*, 31(3), 241-249.

Keleş R (2012). *Kentleşme Politikası*, 12. Baskı, Ankara: İmge Kitabevi.

Kurt H (2013). *Türkiye’de Kent-Köy Çelişkisi*. Ankara: Siyasal Kitabevi.

Leal D M S (2014). Neo-Rural Settlements in Continental Portugal: Threats and Opportunities for Rural Planning. (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). Lizbon: Lizbon Üniversitesi.

Mailfert K (2007). New Farmers and Networks: How Beginning Farmers Build Social Connections In France. *Journal of Economic and Human Geography*, 98(1), 21-31.

Mumford L (2007). *Tarih Boyunca Kent: Kökenleri, Geçirdiği Dönüşümler ve Geleceği*, Çev. G Koca ve T Tosun, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Orria B (2015/2016). Moral Economy of Neo-Rurality Between Urban and Inner Areas: Alternative Agro-Food Market in Campania. (Basılmamış Doktora Tezi). Milano: Milano Üniversitesi.

Orria B ve Luise V (2017). Innovation in Rural Development: “Neo-Rural” Farmers Branding Local Quality of Food and Territory. *Italian Journal of Planning Practice*, 7(1), 125-153.

Pürüzsüz C (2018). İstanbul’dan Gidenler. *140journos*. 10 Ağustos. Son erişim tarihi, 29/12/2021.

Sevin S vd. (2019). Tersine Göçü Tercih Edenler Artıyor. *TRTHaber*, 8 Ekim. Son erişim tarihi, 29/12/2021.

Simard M vd.(2018). Neo-Rural Populations and Their Relations with Local Decision Makers in Rural Québec: Collaboration or Conflict?. *GeoJournal*, 83(3), 613-629.

Tezcan M (1989). Kentten Köye Göç. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 22(1), 37-42.

Trauger, A (2006). Un/Re-Constructing The Agrarian Dream: Giing Back-to-the-Land With An Organic Marketing Co-Operative In South-Central Pennsylvania, USA. *Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie*, 98(1), 9-20.

TÜİK (Türkiye İstatistik Kurumu) (2017). Merkezi Dağıtım Sistemi 2017, Ankara: TÜİK

TÜİK (Türkiye İstatistik Kurumu) (2019). İllerin Aldığı Göç, Verdiği Göç, Net Göç ve Net Göç Hızı, 2018-2019. Ankara: TÜİK.

Viana L D (2011). Returning to the Land: Problems, Strategies and Dynamics of Neo-Ruralism. *Quaderns de la Mediterrània*, 16, 47-53.

Wilbur A (2013). Growing A Radical Ruralism: Back-to-the-Land as Practice and Ideal. *Geography Compass*, 7(2), 149-160.

Wittman H vd. (2017). Beyond the Market? New Agrarianism and Cooperative Farmland Access in the North America. *Journal of Rural Studies*, 53, 303-316.

Yalçın T (t.y.). İnsan Hikâyeleri (Yeni Bir Hayat). https://www.youtube.com/watch?v=5EBb5ccW520&list=PLytl_KbpOs0ZX5iYJ3wzcr8CY1YoxcJGK. Son erişim tarihi, 26/01/2022.

Yukuş A (2021). 15 Yıl Sonra Köye Dönüş: Meğer Megakentte Hapis Hayatı Sürmüştüz. *TRT Haber*, 22 Şubat. Son erişim tarihi, 29/12/2021.

Şüphencilik, Düzenleme, Uzlaş: Batı Muhafazakâr Düşüncesinde Çevresel Meselelere Yaklaşımlar ve Eko-Muhafazakârlığın Görünümleri

Önder Güneş, Concordia Üniversitesi, Sosyoloji ve Antropoloji Bölümü
E-posta: ondergunes@gmail.com

Özet

Bu çalışma çevresel kaygılara dönük şüpheli ve reddiyeci muhafazakâr tutumun yükseldiği 1990'larda yine kimi Anglo-Amerikan muhafazakâr entelektüeller tarafından bu tutuma bir tepki olarak ortaya konan eko-muhafazakâr fikrin görünümüne ve kurucu ilkelerine odaklanmaktadır. Geçtiğimiz son yarım yüzyılda Batı muhafazakârlığı ile çevreci hareketler ve fikirler arasındaki ilişki kararsız bir patika izlemiştir. Bu makalede de tartışılacağı üzere 1970'li yıllara kadar özellikle Birleşik Devletler'de muhafazakâr siyasi ve entelektüel hareketin gelenekçi kanatları çevreci savları heyecanla desteklemiş ve çevresel düzenlemeleri hayata geçirme konusunda istekli davranmıştır. Ancak sonraki on yılda bu heyecan hızla yerini küresel çevre sorunlarının aciliyetini yok sayan ve bu konudaki bilimsel iddiaların zeminini sorgulamaya açan bir tutuma bırakmıştır. Muhafazakâr ideolojinin, özgürlüklerin korunması adına merkezi devlet otoritesinin sınırlandırılması, akla duyulan güvensizlik ve bunun sonucu olarak ortaya çıkan anti-entelektüalizm gibi önermeleri bu reddiyeci tutumu besleyen temel nedenlerdir. Bu şüpheli/reddiyeci muhafazakâr tepkiye bir itiraz olarak muhafazakârlık ve çevresel kaygılar arasında giderek açılan bu çatlağın, ilkinin anlamlı bir siyasi pozisyon almaktan alı koyduğunu ileri süren bir grup muhafazakâr entelektüel, 1990'lı yıllarda ekolojik savlarla yeni bir uzlaş arayışına girişmişlerdir. Bu 'uzlaş dönemi' ve bu dönemde ortaya çıkan literatür birbiri ile ortaklık ve farklılıkları bulunan muhtelif eko-muhafazakâr anlayışlar meydana getirmiştir. Bu çalışma en temelde işte bu eko-muhafazakârlık fikirlerini çözümlemeye çalışmakta ve bu literatürün 1970-2000 yılları arasında ekolojik sorunlar karşısında nasıl bir pozisyon aldığını tartışmaktadır. Bunun yanı sıra muhafazakârların muhafaza etme anlayışından şüpheli/reddiyeci tutuma ve oradan da uzlaş fikrine giden bu dönüşümlerinin siyasal, iktisadi ve toplumsal nedenleri incelenecektir. Bu çalışmanın üç temel argümanı bulunmaktadır. Birincisi, uzlaş literatürünü var eden ana nedenin muhafazakârların çevresel kaygıları değil siyasal alanda ekolojik hareket üzerinde Gramsci'nin kavramsallaştırmasıyla 'kültürel hegemonya' kurma arzusu olduğudur. İkincisi, eko-muhafazakâr akımın sermayenin çıkarları ile uyumlu bir tahakküm stratejisi olduğu ve bu anlamda ana amacının, çevreci hareketlerin radikal karakterini bertaraf ettiği'dir. Son argüman ise eko-muhafazakâr

akımın yerel ve küresel ekolojik krizlere ilişkin hiçbir somut öneri getirmemesi nedeniyle özgün bir hareket olarak değerlendirilemeyeceğidir.

Anahtar Sözcükler: Eko-Muhafazakârlık, Çevre, Düzenleme, Kültürel Hegemonya, Uzlaşı Dönemi

Skepticism, Regulation, Reconciliation: Approaches to Environmental Issues in the Western Conservative Thought and the Outlooks of Eco-Conservatism

Abstract

This study focuses on the outlooks and foundational tenets of eco-conservatism which has been proposed by some Anglo-American conservative intellectuals as a response to the rising environmental skepticism and denialism of the conservative movement during the 1990s. The relationship between Western conservatism and environmentalism has always followed an erratic path throughout the last five decades. As it is going to be discussed in this article, until the 1970s, the traditionalist currents of the conservative political and intellectual movement and their leading figures were enthusiastically endorsing environmentalist claims and willing to introduce environmental regulations, especially in the United States. However, in the next ten years, this enthusiasm swiftly turned into an attitude neglecting the urgency of global environmental problems and questioning the scientific ground of such claims. The fundamental reasons which fuel this denialist attitude are the precepts inherent in the conservative ideology such as limiting central state authority in the name of protecting the liberties, a distrust through reason and as a result of this, an anti-intellectualism. During the 1990s, some conservative intellectuals have attempted to generate a new search for reconciliation with ecological claims against the denialist conservative backlash by arguing that the growing gap between conservatives and environmental concerns has been preventing the former from taking meaningful action. This ‘reconciliation turn’ and the literature that emerged during this period have brought about various eco-conservative perceptions with similarities and differences. This article mainly analyzes these eco-conservative ideas and discusses which positions this literature has been taking in the presence of ecological concerns between 1970’s and 2000’s. Political, economic and social motives that pave the way for the transformation of conservatives from the perception of conservation to skepticism/denialism and to the idea of reconciliation will also be examined. This study has three main arguments: First, the fundamental reason that lies behind the reconciliation literature has been, with Gramsci’s conceptualization, the desire to establish cultural hegemony on the ecological movement in political field, rather than the environmental concerns of conservative thinkers. Second, eco-

conservative current is a domination strategy which is compatible with the interests of the capital and in that regard its main purpose is to eliminate the radical character of environmental movements. Finally, eco-conservative current cannot be considered as a genuine movement as it proposes no tangible solution to local and global ecological crises.

Keywords: Eco-Conservatism, Environment, Regulation, Cultural Hegemony, Reconciliation Turn

Bana çok açık görünüyor ki, ekoloji muhafazakârlıktır. Greta için üzgünüm! Ekoloji kelimesinde bile Yunanca'da "yurt" anlamına gelen "eco" kökünü buluruz. Sınırlarımızı, biyoçeşitliliğimizi ve tabiatımızı korumak muhafazakârlık için doğal bir kavga olmalıdır. Doğamızın savunusunun sinik aşırı sol ya da ağaçları sevmelerini sağladığımız aklını yitirmiş kimseler tarafından çalınmasına izin vermemeliyiz. Greta'nın takipçileri, histerik mutlakçılar ya da iklim şüphecileri arasında seçim yapmak istemiyorum; benim için hepsi eşit derecede ideolojik. (...) Şu aptalca mantraya inanmayın: "küresel sorunlar küresel çözümler". Küresel sorunların çok ender küresel çözümleri vardır. Tersine, ben çevre için yerel ve tekil cevaplara inanıyorum.(Marion Maréchal-Le Pen, National Conservatism Conference, Roma 2020)¹

@GretaThunberg uluslararası iklim alarmcılığının maskotu haline gelmiştir. Yeşil solun amacı, toplumumuzu, dünyanın sonunun geldiği türü histerik korkularla ve özgürlüklerimizden ve yaşam şeklimizden vazgeçmekten başka bir seçeneğimizin olmadığı [söylemiyle] radikal bir biçimde dönüştürmektir. Niyet çok açık (...) Bizi fakirleştirmek ve konut yapımından ulaşıma, besine, seyahate kadar tükettiğimiz her şeyi ve hatta bebek sahibi olmamızı bile kısıtlamak istiyorlar. (...) [Greta] medeniyetimize ve refahımıza tehdit oluşturan bir hareketin etkili bir figürü haline gelmiştir. (Maxim Bernier, People's Party of Canada lideri, Twitter, 2-4 Eylül 2019)

İnsani ve ekolojik ortak çevrenin bütünlüğü konusundaki kaygılar, solda doğal bir yuva bulmanın çok uzağında, geleneksel muhafazakârlığın görünümlerinin Britanyalı ve Avrupalı biçimleriyle en güçlü uyum içerisinde. (Gray, 1994: 24)

Süreklilik muhafazakârlığın kalbindedir; ekoloji bu kalbe hizmet eder. (Hardin, 1985: 233)

Giriş

Yukarıda kimi muhafazakâr siyasetçi, akademisyen ve düşünürlerden yapılan alıntıların dili, tonu, ifade ettikleri ve içerdikleri fikirler birlikte ele alındığında, ilk anda muhafazakârlıkla çevresel meseleler arasında bir tür ilişkinin var olduğu, fakat bu ilişkinin doğrusal olmadığı, kendi içinde ortaklık ve farklılıklara sahip olduğu rahatlıkla söylenebilir. Bu ortaklık ve farklılıkların pekâlâ ifade edenin öznel ya da kurumsal pozisyonundan veya nerede ve hangi bağlamda ifade edildiğinden kaynaklı olarak ortaya çıktığını düşünebiliriz. Ancak bu makalenin ana iddiası, birazdan detaylandırılacak olan bu ortaklık ve zıtlıkların özellikle Anglo-Amerikan muhafazakâr düşünürler arasında çok daha derin bir kırılmaya işaret ettiği ve uzun yıllardır bu kırılmanın tam da muhafazakârlık ile çevresel kaygılar ve hareketler arasında bir türlü kurulamayan siyasal bağın en önemli nedenlerinden birini teşkil ettiğidir. Bu farklılık ve benzerlikleri taşıyan görüşlerin sahiplerinin bir kısmı belirli bir ölçüde çevre ve doğaya dair meselelere sahip çıkar gibi görünür ve bu sorunlarının çözümünün ancak muhafazakâr bir çerçeveden mümkün olduğunu dile getirirken; diğerleri iklim değişikliği gibi bir sorunun kendisine dair 'şüpheli' ya da 'reddiyeci' denebilecek bir duruştan hareket etmektedir. Bu anlamda bu çalışma ayrıca göstermeye çalışacaktır ki Batı muhafazakârlığının düşünsel ve siyasal ufku, çevre meselelerine ilişkin en iyimser haliyle yerel düzeydeki bir tür muhafaza etmeyi (*conservation*)² kendine ilke edinirken; daha uçlara götürülmüş biçiminde, sermayenin hizmetinde bir araçsallaştırma ile yoksullara ve göçmenlere dönük eko-faşizan dışlama/bastırma pratikleri arasında gidip gelen bir düzlem belirlemektedir.

Geçtiğimiz özellikle son yarım yüzyılda Batı muhafazakârlığı ile çevrecilik³ arasındaki ilişkinin istikrarsız ve sorunlu bir patika takip ettiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Bu makalede de tartışılacağı üzere, 1970'lere kadar muhafazakâr siyasal hareketin gelenekçi kesimi ve onların liderleri özellikle Birleşik Devletler'de muhafaza etme fikrini topluma tanıtanlar olarak öne çıkıyordu (Turner ve Isenberg, 2018). Ancak 2017 yılına geldiğimizde, bir başka Cumhuriyetçi başkan, Donald Trump, küresel ısınma kavramının Amerikan imalat sektörünün rekabet gücünü sınırlamak adına Çinliler tarafından yaratıldığını iddia etmiş, iklim değişikliğinin 'uydurma' olduğunu söylemiş ve ABD'yi Paris İklim Anlaşması'ndan resmi olarak çıkarmıştı. Bazı dönemlerde ise kimi siyasal figürler farklı siyasal bağlamlarda birbirine zıt pozisyonlar alabilmiştir. Söz gelimi, İngiltere Başbakanı Margaret Thatcher 1980'lerin başlarında çevrecileri 'içerideki düşman' olarak tanımlarken (Flynn ve Lowe, 1992: 26), on yıldan kısa bir süre sonra pozisyonunu değiştirerek Montreal Protokolü müzakerelerinde önemli bir rol üstlenmiştir (Harvey, 2005: 172).

Bu çalışmanın ana amaçlarından biri Batı'da, küresel ısınma ve iklim değişikliği tartışmalarında muhafazakâr şüphecilik ve reddiyeciliğin yükselişe geçtiği 1970-2000 arası dönemde çevresel meselelere yönelik olarak ortaya çıkan muhafazakâr entelektüel tepkilerin karmaşık doğasını çözümlenmeye çalışmak olacaktır. Ancak bu dönemi çarpıcı kılan bir diğer şey ise John Gray (1994) ve Roger Scruton (2012) gibi çağdaş muhafazakâr düşün içerisinde önemli roller oynayan ve muhafazakârlar ile çevresel meseleler arasında giderek artan yarılanın, ilkinin anlamlı bir pozisyon almaktan alıkoyduğunu ifade eden kimi yazarların çalışmalarında geleneksel muhafazakâr öncüller ile çevresel konular arasında bir 'uzlaş' sağlama fikri üzerine yeni çabaların belirmeye başlamasıdır. Bu anlamda bu yazarlar en genelde muhafazakâr öncüllerin çevrecilik düşüncesi ile uyumluluk gösterdiğini iddia etmektedir⁴.

Ancak burada sorulması gereken önemli bir soru var: tam da şüphecilik ve reddiyeciliğin güçlendiği bir dönemde neden muhafazakâr düşün içerisinde çevresel kaygılara ilişkin bir uzlaş arayışı baş göstermiştir? Bu soruya verilebilecek çok çeşitli yanıtlar olmakla birlikte bu çalışmanın sınırlılıkları da gözetilerek, literatür incelendiğinde öne çıktığını düşündüğümüz iki neden üzerinde durulacaktır. Bunlardan ilki, yukarıda değinilen muhafazakâr hareket içerisindeki ayrışmada, geleneksel muhafazakârlar olarak adlandırılan kanadın Yeni Sağ'dan kendilerini farklılaştırma çabasıdır. Bu ayrışmanın tarihsel ve yapısal çok yönlü bir analizi bu çalışmanın sınırlarını aşacağından, ortaya çıkan farklılaşmanın çevresel meselelerin ele alınması özelinde ne gibi sonuçlar yarattığı tartışılacaktır. İkinci yanıt ise Antonio Gramsci'nin kavramsal çerçevesi içerisinde üretilebilir: bu, neoliberal çevre politikaları karşısında 'karşı-hegemonik' (Kebede, 2005) bir güç olarak beliren çevre hareketi üzerinde muhafazakârların kendi kültürel hegemonyasını, yani 'entelektüel ve ahlaki önderliğini' kurma arayışıdır. Uzlaş literatürüne katkı sunan hemen her muhafazakâr yazarın çevre hareketi ile sol arasında tarihsel olarak kurulmuş ittifakı sorgulaması ve eleştirmesi bu anlamda dikkat çekicidir. Dolayısıyla bu çalışmada, ekolojik hareketlerin bütün dünyada güç kazanması ve sesini daha fazla duyuruyor olması, bunun karşısında ise muhafazakârların derinleşen çevresel sorunlar karşısında anlamlı bir politika üretmiyor oluşu uzlaş literatürü yazarlarını düzen içi bir muhafazakâr çevrecilik yaratma arayışına yönelttiği iddia edilecektir.

Yeni bir eko-muhafazakârlık yaklaşımı inşa etmeye çalışan hemen her düşünür, ileri sürdükleri çözüm önerileri konusunda birbirinden farklılıklar göstermektedir. Bu farklılıkların muhafazakâr düşün için bir tür 'zenginliğe' işaret ettiği iddiasına ise verilebilecek iki temel yanıt vardır. Birincisi, çevresel

meselelere yönelik muhafazakâr reaksiyonların çeşitliliği, özgün ve tutarlı bir eko-muhafazakâr ilkenin yaratılmasını büyük ölçüde güçleştirmektedir. İkincisi ve daha önemlisi ise bu yeni eko-muhafazakâr yaklaşımların büyük ölçüde liberalizm ve milliyetçilik gibi diğer dünya görüşlerinin çevre eleştirilerinin gölgesinde ve etkisinde kendilerine yer bulmaya çalıştığı gerçeğidir. Bu anlamda, bu çalışma Batı muhafazakârlığının çevresel konular üzerine dört farklı kolda kendini var etmeye çalıştığını iddia ediyor: 1) Şüphencilik/Reddiye, 2) Geleneksel Muhafazakâr yanıt, 3) Serbest Pazar Çevreciliği, 4) Eko-milliyetçilik. Bu söylemsel kategoriler muhafazakâr yazarların bu mesele üzerine kurdukları çerçevelerin incelenmesi ve karşılaştırmalı bir söylem analiziyle okunması yoluyla ortaya konmaya çalışılacaktır. Yazarlar doğrudan doğruya kendi tutumlarını bu tür ayrımlar üzerinden tanımlamamakla beraber, metinlerindeki temel vurguların çeşitliliği onların farklı söylemsel kategoriler altında değerlendirmeyi olanaklı kılmaktadır. Bu nedenle eko-muhafazakârlık bütün bu yanıtların tutarsız bir karışımı olarak ortaya çıkmaktadır. Muhafazakâr düşünürlerin önyak olduğu yeni ‘uzlaş’ fikri ise muhafazakâr eleştirinin öncüllerinden kaynağını alan ve ekolojik eleştiriyi ‘anti-radikal’, ‘anti-düzenlemeci’ ve ‘anti-entelektüel’ bir kılıfa bürüyen tutarsızlıklar (ya da tercihler) ortaya konmadan anlaşılabilir.

Eko-muhafazakârlığı böyle bir incelenmenin merkezine koymayı gerektiren iki temel mesele olduğunu iddia edeceğiz. Birincisi, eko-muhafazakârlığın çevresel meselelere yaklaşımlarda ileri sürülen diğer “sağ” pozisyonlar ile iç içe geçme kabiliyetidir. Bu makalede de tartışılmaya çalışılacağı gibi, eko-muhafazakârlık bir taraftan kendisini pazar çevreciliğinde somutlaşan liberal yaklaşımlar ve yabancı düşmanlığı ile kendini dışa vuran eko-milliyetçi akımlardan ayırmaya çalışsa da her iki yaklaşımla da belirli düzlemlerde yan yana durur ve hatta onlara düşünsel bir zemin sunar. Bu anlamda eko-muhafazakârlık “sağ” bir çevreciliğin çekirdeğini teşkil eder hale gelir. İkincisi, eko-muhafazakâr hareketin siyasal alanda yarattığı etki ve bunun doğrudan sonuçlarıdır. Günlük siyaset açısından bakıldığında, Birleşik Devletler’de ConservAmerica ve American Conservation Coalition (ACC) gibi kimi muhafazakâr STK’lar Cumhuriyetçi Parti’nin çevre politikalarına yön vermede etki sahibidirler. Örneğin, ConservAmerica’nın yönetim kurulu üyeleri arasında Cumhuriyetçi Parti’den kongre ve senato üyeleri bulunurken, ACC’nin başkanı Benji Backer, partinin eski başkan adaylarından Mitt Romney’nin danışmanları arasında yer almıştır⁵. Muhafazakâr çevre siyasetinin yereldeki siyasal etkileri açısından bakıldığında ise söz gelimi Paul Robbins (2012: 176-198) eko-muhafazakârlığın en önemli ilkelerinden biri olan ‘muhafaza etme’ yaklaşımı ve onun ortaya çıkardığı milli parkların, özellikle Afrika’da bir yandan yerel halk için çok çeşitli sorunlara neden olmasını diğer yandansa sömürgeci otoritenin günümüzde bu parkları devam ettirmedeki

rolünün görmezden gelinmesini eleştirir.

Böylece bu çalışma, özel olarak Birleşik Devletler’de 1970’lerle birlikte Cumhuriyetçi Parti içerisinde başlayan çarpıcı dönüşüme, yani doğanın muhafazasını ilke edinen çevre yanlısı tutumdan anti-düzenlemeci, şüpheci ve reddiyeci tutuma doğru yönelişe odaklanarak, siyasal alandaki bu dönüşüme devam eden 30 yılda muhafazakâr düşünürler arasında üretilen yanıtları ve bunların olası sonuçlarını tartışmaya çalışacaktır. Bu bağlamda çalışma, daha ziyade Anglo-Amerikan muhafazakâr düşünürlerin çevresel meseleler ile muhafazakârlık arasında çeşitli ilişkiler kurmaya çalışan metinlerinin incelenmesi ve söylemsel analizi üzerine oturmaktadır. Bu zemin aynı zamanda çalışmanın sınırlılıklarını da ortaya koymaktadır. Makalede muhafazakârlar arasındaki güncel politik tartışmalara, çevre hareketi ve muhafazakârlar arasındaki ilişkilerin politik ekonomi boyutuna, Batı’daki muhafazakâr kuruluşların çevresel meseleler bağlamında günümüzdeki faaliyetlerine ve küresel düzeydeki siyasal bağlantılarına değinilememektedir. Bu çalışma yalnızca yukarıda değinilen boyutları içine alan gelecekteki başka çalışmalar için bir tartışma zemini oluşturma amacı taşımaktadır.

Çalışmada sorulacak temel sorular şunlardır: neden 1970-2000 arası dönemde çevresel meseleler muhafazakârlar arasında çekişmeli bir tartışma haline geldi? Birleşik Devletler özelinde 1970’lerle başlayan şüphecilik ve reddiyecilik tutumu kaynağını hangi iktisadi, toplumsal ve siyasal kaygılardan almaktadır? Bu şüpheci-reddiyeci tutuma muhafazakâr düşün içerisinde ne gibi yanıtlar üretilmektedir? ‘Yeniden uzlaşma dönemi’ olarak adlandırılabilir bu fikirlerin düşünsel kökleri ve ana önermeleri nelerdir? Eko-muhafazakârlık olarak adlandırılan yaklaşımı özgün bir kategori ve yeni bir çevreci akım olarak okumak ne denli mümkündür?

Bu bağlamda çalışmanın ilk bölümünde geleneksel muhafazakârlık olarak adlandırılan, kaynağını büyük ölçüde Edmund Burke’ün fikirlerinden alan muhafazakârlığın çevresel konulardaki pozisyonlarını belirlemede kerteriz görevi gören temel önermeleri ele alınacaktır. İkinci bölümde muhafazakârlık ile çevresel kaygılar arasında dönem dönem bağlar kurulmasını mümkün hale getirmiş romantizm, muhafaza etme ve himaye gibi önemli akım ve fikirler incelenecek ve bunların muhafazakâr fikirler ile örtüştüğü ana noktalar açıklanacaktır. Üçüncü bölümde Birleşik Devletler’de siyasal ve entelektüel bir hareket olarak (yeniden) beliren muhafazakârlığın, Cumhuriyetçi Parti’nin nasıl çevre yanlısı ve muhafazacı bir partiden anti-düzenlemeci ve reddiyeci bir yapıya dönüştüğü çözümlenecektir. Son bölümde ise 1990lı yıllarda kimi muhafazakâr

düşünürler arasında ‘şüpheci/reddiyeci’ pozisyona bir tepki olarak ortaya çıkan ve ‘uzlaşma dönemi’ olarak adlandırılabilir yeni fikirsel çabalar ele alınacaktır.

Muhafazakârlıkta Merkezi Temalar ve Temel Önergeler

Muhafazakârlığın çevresel meselelerle farklı düzeylerde kurduğu ilişkiyi anlayabilmek için onun kimi temel öncüllerinin incelenmesi gerekmektedir. Bu noktada bazı zorlukların baş gösterdiği söylenebilir. Örneğin Nash’e göre (1976: xi-xii), muhafazakârlık “tabiatı gereği kesin tanımlara direngendir”. Bu anlamda yazara göre, muhafazakârlığın zaman ve mekâna göre değişkenlik gösteren karmaşık bir olgu olması nedeniyle “tekil, tatmin edici ve kapsayıcı bir tanıma ulaşmak” çok zordur. Fakat diğer yandan muhafazakârlığın öne sürdüğü ilkeler, her ne kadar zaman içerisinde değişim ve dönüşümler gösterse de ya da başka bir deyişle içinde bulunduğu koşullara adapte olsa da onun tanımlanmasını kolaylaştırmaktadır. Ancak burada muhafazakârlığın tanımını amorf bırakma gibi bir özel çabadan söz etmek mümkün görünmüyor.

Muhafazakârlık literatürü, onun, diğer meta anlatılardan farklı olarak bir ideoloji olmadığını, olsa olsa bir mizaca, eğilime ya da bir tercihe referansla okunabileceğini vurgulayan bitimsiz tartışmalarla doludur. Söz gelimi Russel Kirk (2020: 42) “muhafazakârlık bizzat ideoloji kavramını reddetmektir: muhafazakârlık, bir zihin durumu, bir karakter tipi ve sivil toplumsal düzene bir bakış şeklidir” biçiminde özetliyor bu yaklaşımı. Dolayısıyla bu yaklaşım, muhafazakârlığın ‘dogmalarının’ değil belirli prensiplerinin veya ilkelerinin olduğunu, bu anlamda diğer ideolojilerden farklı ve ayrıksı bir yerde durduğunu iddia eder. Fakat bu prensip ve ilkelerin üstünkörü bir çözümlemesi bile aslında bu muhafazakâr düşünürlerin anti-ideolojik tutumunun söylemsel bir stratejiden ibaret olduğunu ve muhafazakârlığın zeminini kuran merkezi tema ve önermelerin tam da onu bir ideoloji olarak teşhis ettiğini göstermektedir.

Bu iddiayı Russel Kirk’ten devam ederek açıklamaya çalışalım. Kirk’ün (2019: 38-39; 2020: 43-50) muhafazakârlığın ilke ve esaslarını kaleme aldığı iki farklı yazısında da ortak olan, ‘mülkiyet’, ‘sınıf’ ve ‘düzen’e (status quo) dair üç önermesi incelenebilir. Kirk’e göre, muhafazakârlık şüpheye yer bırakmayacak şekilde özel mülkiyetten taraftır. Mülkiyetin özel ellerden çıkması Leviathan’ın (devletin) her şeye hâkim olacağı ve özgürlüklerin yok olacağı bir düzen yaratacaktır. Dolayısıyla ‘ekonomik eşitleme’ yıkıcı bir yanılsamadır. Bu tam da bizi ikinci önermeye getiriyor. Kirk, muhafazakârların ‘sınıfsız toplum’ düşüncesine karşı olduğunu, sağlıklı bir uygarlığın ancak sınıflı bir toplumla mümkün olacağını ifade eder. Bunu da muhafazakârlığın ‘çeşitlilik’ prensibiyle

açıklar. Kirk, sınıfsız toplum talebini ‘dar kalıplı tekdüzelik’ ve ‘boğucu eşitlik’ olarak okur ve bu anlamda insanlar arasındaki ‘doğal payelerin’ devamlılığını elzem görür. Bu da bizi üçüncü ilkeye götürüyor: status quo’nun korunması. Kirk, açıkça şöyle yazar: “Haklı olarak, muhafazakârlara, ‘düzen partisi’ adı verilmektedir”. (2019: 38) Muhafazakârlığın hızlı değişim ve dönüşümlere dönük korkusu bu ilke ile birlikte gelenek ve teamüllerin sürdürülmesi ve dolayısıyla var olan düzenin korunması anlamına gelmektedir. Burada dikkat çekici olan ise Kirk’in düzen savunusunu ‘uzun toplumsal tecrübeler’ sonucunda kazanılmış adalet ve özgürlüklerin, yani kendi deyişle ‘hakların’ korunması üzerinden temellendirmesidir. Ancak bu haklar gelenek ve teamüllerin onlara verdiği haklar olarak kavramsallaştırılır. Şöyle der Kirk (2020: 45): “Mülkiyet hakkı da dâhil olmak üzere, sırf atalarımızın kadim geleneğidir diye kabul ettiğimiz haklar vardır”. Buradaki söylemsel strateji, muhafazakârların bu önermeleri basit inançlar, bir insanda doğuştan gelen bir mizaç ya da geçmişten miras kalan eğilimler gibi savlarken, bunların siyasal, toplumsal ve iktisadi alanda sanki herhangi bir etkileri yokmuş ve siyasal alandan tümüden bağımsız bir özel alanda cereyan ediyormuş gibi ifade ediyor olmalarıdır. Bu şekilde umulan odur ki muhafazakârlar basitçe siyasette bir duruşu değil, geleneklerin, teamüllerin ve tarihin irfanını temsil ediyor olsunlar. Böylece de içinde yaşadıkları toplumda ortaya çıkan eşitsizlikleri basitçe ‘insanın mükemmellikten uzak’ olduğu savıyla meşruiyet kazandırır. Yaşadığımız toplum ve tarihsel dönem (özel mülkiyeti ve sınıfları koruduğu sürece) mümkünler arasında en iyisidir ve bu anlamda radikal dönüşümler kaçınılması gereken arızalardır. Bütün bu önermeleriyle muhafazakârlık açıkça kendini siyasal bir pozisyon olarak konumlar ve bir ideoloji oluşunu tasdik eder.

Muhafazakârlığın ne olduğuna dair tartışmanın ayrıntılarına daha fazla girmeden muhafazakâr düşünce içerisinde öne çıkan üç önemli temaya değinmek yerinde olacaktır. Her ne kadar Fransız Aydınlanması ve onun temsil ettiği fikirlere bir tepki olarak ortaya çıkmış olsa da, muhafazakârlık da diğer modern ideolojiler gibi zeminini gelenek-ilerleme, komünite-birey, özel mülkiyet-devlet, özgürlük-eşitlik gibi belirli ikilikler üzerine kurar (Giubilei, 2019; Nisbet, 1978). Devlete karşı duyulan şüphe ve hatta kimi muhafazakâr düşünürlerde beliren devlet karşıtlığı en güçlü temalardan biri olarak öne çıkmaktadır. Muhafazakârlık, sınırları açıkça tanımlanmış bir hiyerarşiye sahip toplum fikrine sahip çıksa da bu hiyerarşinin en tepesi olarak görülen devlet, özgürlükleri kısıtlayıcı hiçbir konuda müdahalede bulunmaması gereken baskıcı bir güç olarak algılanır. Bu anlamda Burke gibi düşünürler “serbest ticareti, fikir özgürlüğünü ve dini hoşgörüyü desteklerken her şeye kâdir devleti onaylamamıştır” (Suvanto, 1997: 27). Louis de Bonald da güçlü yerel yönetimlere dayanan bir tür âdem-i

merkeziyeti savunur (Nisbet, 1978: 96). Bu bakış açısından devlet otoritesi olabildiğince sınırlandırılmış ve kısıtlanmış bir araç işlevi görür. Böylece liberal ideolojinin devlet görüşünü tekrarlar. Dolayısıyla devlet-özgürlük ikiliği kendisini muhafazakârların çevresel konularda pozisyonunu belirleyen ‘yerel-küresel’ karşıtlığını da beraberinde getirir. Birazdan tartışılacağı üzere çevresel kaygılara yakın duran muhafazakârlar için bile konu iklim değişikliği gibi küresel sorunlara yanıt üretmek olduğunda ikircikli bir tutum belirlemekte ve devletin ekonomiye müdahalesi ihtimali nedeniyle küresel ekolojik sorunlara net yanıtlar vermekten kaçınır görünmektedirler.

Muhafazakâr düşün içerisinde yer alan önemli bir diğer tema ise ekonomik modernizme karşı geliştirilen eleştiridir. Burada iki boyutlu bir yaklaşımdan söz etmek mümkün görünmektedir. Öncelikle Mollaer’in de vurguladığı gibi (2017: 69) klasik muhafazakârlık ile klasik liberalizm arasında tarihsel bir uzlaşmadan söz edebiliriz. Muhafazakârlık liberal ekonomik doktrinin piyasanın düzenlenmesi üzerine görüşlerini ve ‘pazarın görünmez eli’ kavramsallaştırmasını bütünüyle kendi düşünce dünyasına katar. Bu anlamda iki ideolojik yaklaşım arasında bir süreklilik olduğu rahatlıkla söylenebilir. Ancak meselenin ikinci boyutunda muhafazakârlar konu sanayi devrimi ve endüstrileşmeye geldiğinde son derece eleştirel bir tutum takınırlar. Beneton (2016: 92) “muhafazakârların gözünde, 19. yüzyıla acı çektiren iki devrimin, bireyci devrim ve sanayi devriminin ortak noktaları, doğal toplulukları çökertmek, somut, yakın, duygusal ve ahlaki yükümlülüklerle dolu ilişkilerin yerine, soğuk, faydacı ilişkileri geçirmektir” der.

Kapitalizm eleştirisi 1950’lerin ortalarında Amerikan muhafazakârları arasında ana tartışma konularından bir tanesiydi. Russell Kirk, Richard Weaver ve Clinton Rossiter gibi muhafazakâr düşünürler bu meselede farklı pozisyonlar alıyorlardı. Geleneksel Burke ekolünün takipçisi olan Kirk için “muhafazakârlık sınıfların ya da bırakınız geçsinler iktisadının bir fonksiyonu” sayılamazdı ve bu nedenle “kendi muhafazakârlığının iş insanlarıyla tanımlanmasını reddediyordu” (Nash, 1976: 198). Benzer biçimde Weaver da anti-kapitalist bir pozisyonda duruyor ve kapitalizmin “teknolojik ilerlemenin getirdiği bitimsiz yeni buluşlara sırtını yaslayan endüstrileşmeye bağımlılığı sürdürükçe” gerçek anlamda muhafazakâr olamayacağını vurguluyordu (Nash, 1976: 204). Diğer yandan muhafazakâr hareketin liberal kanadına yakın olan Clinton Rossiter ise Kirk ve Weaver’ı liberalizme dönük ‘düşmanlıkları’ nedeniyle eleştiriyor ve onların pozisyonunun Amerika için ‘alakasız’ olduğunu vurguluyordu (Nash, 1976). Burada dikkat edilirse Kirk ve Weaver gibi geleneksel muhafazakâr kanat düşünürlerinin vurgusu özel mülkiyet ve piyasaya yönelmekten çok ‘teknik ilerleme’ nosyonu ve onunla paralel yürüyen endüstrileşmeye dönüktür. Bu vurgu muhafazakârlar

ile ekolojiye dönük Romantik eleştiri arasında kurulan bağın da temelini yansıtmaktadır. Endüstrileşme, toplumun ahlaki yönden yıkımı kadar ekolojik yıkımın da esas nedenlerinden biri olarak görülür.

Muhafazakâr düşünce içerisinde değinilmesi gereken üçüncü tema ise rasyonalizme duyulan güvensizlik, akla dair derin bir şüphe ve anti-entelektüel eğilimlerdir. Muhafazakârlar için toplumsal ve siyasal alanda aklın egemenliği, yani tek tek bireylerin akıl yürütmeleri ve bunlara dayanan rasyonel kararlar yıkıcı bir etki yaratır. Çünkü hiçbir bireyin tekil akli bir kesinlik vadedemez. Kurucu unsur, tarihin ve deneyimin getirdiği alışkanlıklar, deneyimler ve bu deneyimlere dayanan kadim kurumlardır. Oakeshott (1962) rasyonalizme olan itirazını ‘teknik’ bilgi ve ‘pratik’ (geleneksel) bilgi olarak adlandırdığı ikili ayrım üzerinden temellendirir. Bütün işlerde teknik bilginin oynadığı bir rol olduğunu söylerken diğer yandan yalnızca bu tür bir bilgiye kesinlik atfederek ona sırtını yaslanmanın bir illüzyon olduğunu öne sürer. Rasyonalistlerin tutumunu da buradan eleştirir. Öte yandan pratik bilgi, yani kurullarla formüle edilemeyecek ve yalnızca edimin ifası sırasında kendini belli eden bilginin her işin içinde olduğunu ve bu iki bilgi türünün ayrılamayacağını söyler. Bu önermenin siyasal alandaki karşılığı ise bütün siyasal edimlerde kültürün, örflerin ve geleneklerin siyasal ilişkilerin kurucu öğeleri olması gerektiğine duyulan inançtır. Referansını geçmişten almayan hiçbir siyasal edim muhafazakârlarca kabul görmez. Bu nedenle geleneklerin, toplumsal ahlakın ve tarihsel irfanın hararetli savunucuları olarak muhafazakârlar, Aydınlanmanın rasyonalizmini reddederler.

İnsan aklının kapasitesine ilişkin bu sorgulama o aklın ürünlerine, özellikle de bilimsel bilgiye dönük güvensizliği de beraberinde getirmektedir. Günümüzde küresel ısınma ve iklim değişikliğine dair ortaya çıkan şüpheci ve reddiyeci eğilimler kaynağını belirli ölçüde bu güvensizlikte bulmaktadır⁶. 1970’ler ve 80’lerle birlikte özellikle Birleşik Devletler’de muhafazakâr hareket içerisinde bilimsel bilgi ve bu bilginin taşıyıcıları olan entelektüellere yönelik karşıt tutumların kamusal alanda yaygın hale gelmeye başladığı söylenebilir. Turner ve Isenberg (2018: 29) Ronald Reagan’ın Amerikan muhafazakârlığı içerisindeki eski bir eğilime, yani anti-entelektüelizme sahip çıktığını ve onun ‘küçük bir entelektüel elit’ olarak adlandırdığı grupları uzaklardaki bir hükümet binasından halkın yaşamlarını planlamakla suçladığını söyler. 1970’ler aynı zamanda çevrecilere dönük karalamaların da anti-entelektüel bir çerçeveden su yüzüne çıkmaya başladığı yıllardır. Bir şehir plancısı olan Robert Moses 1970’lerde muhafazakârların basın-yayın alanındaki amiral gemisi *National Review*’daki bir makalesinde çevrecileri “megalomanlıkları, doğanın dengesini koruma ve planlama maskelerinin ardında kaçınılmaz şekilde toplumu disiplin altına

alma ve kontrol etmeye götüren hırslı doktoralılar” olarak tanımlar (Turner ve Iseberg, 2018: 43). Yine aynı yıllarda Birleşik Devletler’in hazine bakanlığını yapmış olan William E. Simon da çevrecilere yönelik öfkesini “ekonomiyi mahveden züğürt doktoralılar” sözleriyle ifade eder (Layzer, 2012: 53). Böylece akla yönelik muhafazakâr şüphenin çevrecilerin argümanlarında kendine yeni bir hedef bulduğu söylenebilir.

Romantik Yaklaşım, Himaye ve Muhafaza Etme

Doğaya ilişkin romantik yaklaşımın 19. yüzyıl boyunca ve 20. yüzyıl başlarında muhafazakârların çevresel meseleler ile kurdukları ilişkinin zeminini teşkil ettiği söylenebilir. Romantik yaklaşım endüstrileşmenin doğal çevre üzerinde yarattığı bozulma ve yıkıma yönelik bir reaksiyon olarak ortaya çıkmış ve bu nedenle “toplumun kentleşmesi, yeni tarımsal pratikler ve teknolojiler nedeniyle doğal çevrenin ve kırsal tabiatın yağmalanmasına olumsuz tepki gösteren diğer muhafazakâr görüşlerle örtüşebilmişti” (Barry, 2007: 125). Hay (2002: 4) ‘romantik hareketi’ “erken endüstrileşmenin dönüştürücü etkisine dönük “ekolojik dürtü”nün dışavurumu olarak tanımlamaktadır. Romantikler endüstriyel ilerlemenin getirdiği hızlı değişimler konusunda şüpheçilerdi. Hızlı dönüşümlere dair bu şüphecilik muhafazakârların modernite karşıtı pozisyonları ve ihtiyatlılık fikirleri ile uyuyor ve de romantikler ile muhafazakârlar arasında bir ilişkinin fitilini ateşliyordu. “Endüstrileşme öncesi bir kırsallığa ve neredeyse orta çağ benzeri, sınıf tabanlı, geleneksel bir topluma geri dönüşü arzulayan, romantizme meyletmiş muhafazakârlar” (Barry, 2007: 126) bu romantik güçlü tepkide kendilerine bir yuva buluyorlardı.

Esasen romantik tepkinin köklerini endüstrileşmenin eleştirisinde buluyor olması, romantiklerin teknolojiye şüpheci yaklaşımlarını daha anlaşılır hale getirmektedir. Hay’e göre (2002: 5) romantizm, modern bilime, daha özelden “belirli bir tür bilime; doğanın dışında ve ötesinde duran her şeyi bilen, her şeye kâdir insanın kendi çıkarları için manipüle ettiği teknolojinin tatbik edildiği türde bilime” bir karşıtlık olarak okunabilir. Bu anlamda modern bilime yönelik bu düşmanca tutumun, muhafazakâr düşüncedeki akılcılık karşıtı ve anti-entelektüel eğilimleri bugün bile besliyor olması anlaşılır hale gelmektedir.

Romantik reaksiyonun kavramsal çerçevesinin yanı sıra, muhafazakârların çevresel meseleler ile ilişkiye geçebilmesini sağlamış önemli bir kavram daha bulunmaktadır: himaye etme. Bu kavram Burke’ün ‘kuşaklararasılık’ yaklaşımıyla yakından ilişkilidir. Burke’e göre “bugünkü nesil, henüz dünyaya gelmemiş nesil için” önceki nesilden miras aldıkları “çevrenin hamisi durumundadır” (Barry,

2007: 124). Başka türlü ifade edersek, Burke için, toplum ancak geçmiş ve geleceği ile organik bir bütünlük içerisinde kavranabileceğinden, bugünkü kuşakların doğanın koruyucuları olması onlar için ahlaki bir ödev anlamını taşımaktadır. Pilbeam (2003: 500), muhafazakârlığın bu kuşaklararasılık kavrayışını bir 'ortaklık' olarak tanımlar ve bu bakış açısının muhafazakârlara, nesiller arasındaki ortaklığın kötüye kullanımı haline geleceği için, atalardan miras alınmış dünyayı yağmalamama görevi yüklediğini ifade eder. Gray'e göre (1994), Burke'ün toplumsal sözleşme fikri gelip geçici bireylere değil, yaşayan, ölmüş ve henüz doğmamış nesiller arasındaki bir anlaşmaya dayanır ve bu kavram geleneksel muhafazakârlık ile yeşil kaygıları bağlayan kavramlardan biridir. Böylece 'hımaye etme' ve 'kuşaklararası görev' gibi muhafazakâr nosyonların doğal çevreye muhafazakâr yaklaşımın temelini oluşturduğunu söyleyebiliriz. Hay (2002: 181), bu anlamda 'muhafazakârlık' ve 'muhafaza etme' kavramları arasındaki kökensel yakınlığın, tam da 'denge' ve 'istikrar' gibi çevresel nosyonların muhafazakârlar için merkezi toplumsal ilkeler olması nedeniyle tesadüf olmadığını söyler.

Bunun pratikteki ilk görünen sonucu muhafazakârların 19. yüzyılın sonlarında Birleşik Devletler'de ulusal park fikrini geliştirmiş olmasıdır. 1872'de dünyanın ilk ulusal parkı (Yellowstone) kurulmuş ve bunu sonraki yirmi yılda dört ulusal parkın kuruluşu izlemiştir (Hay, 2002). 20. yüzyıla gelindiğinde "Başkan [Theodore] Roosevelt ve ormanlardan sorumlu yardımcısı Gifford Pinchot çevre politikasını tanımlamak için 'muhafaza etme' nosyonunu ilk kullananlar olmuşlardır" (Huber, 1999). Ancak Hay'ın belirttiği üzere (2002) Pinchot ve ulusal parkların babası olarak tanınan John Muir arasında muhafaza etme nosyonunun anlamı ve işlevine dönük olarak anlaşmazlık bulunmaktaydı. Muir için muhafaza etme ticari sömürüden sonsuza kadar koruma anlamına geliyordu. Pinchot içinse bu 'akıllı yönetim' (wise management) anlamını taşıyordu ve insanların kullanımına açılması fikrini benimsiyordu. Bu tartışma ilerleyen yıllarda (ve hatta günümüzde) ekolojik sorunlar karşısında hem muhafazakârlar hem de diğer siyasal hareketler açısından özel işletmelerin elinde 'muhafaza etme' ile devlet eliyle 'koruma' seçenekleri arasında alınacak tavrın ne olacağı konusunda belirleyici olacaktı.

Düzenlemeden Anti-Düzenlemeye: Birleşik Devletler'de Muhafazakârların Çevre Perspektifleri

Birleşik Devletler'de muhafazakârlar arasında ekolojik sorunlara nasıl yaklaşılacağı her dönem önemli bir tartışma konusu olagelmıştır. Muhafazakârların çoğunluğunun hemfikir olacağı tekil bir yaklaşımın ya da

en azından ortak bir zeminin kurulamamasının kayda değer nedenlerinden biri, muhafazakâr hareketin en başından bu yana çok parçalı bir nitelik taşımasıdır. Nash'e göre (1976: xiii): "1945'e gelindiğinde ortada açık seçik, kendinin bilincinde olan muhafazakâr düşünsel bir güç mevcut değildi. Olsa olsa ülkelerinin geleceğine ilişkin karamsar dağınık protesto sesleri vardı. İlk savaş sonrası yıllarda tedrici bir şekilde bu sesler çoğaldı, dinleyici kazandı ve entelektüel bir hareket yaratmaya başladı".

Muhafazakâr hareketin parçalı yapısı ve koordine olamaması özellikle Cumhuriyetçi Parti içerisindeki muhafazakârlar arasında çeşitli kanatların oluşmasına neden olmuştur. Muhafazakâr entelektüel hareket üç farklı muhafazakâr düşünce okulu yaratmıştı: 1) Serbest teşebbüs ve bireycilik yanlısı Klasik Liberaller (Liberterler), 2) Amaçları, köksüzleşen toplum ve muğlaklaşan doğrular karşısında geleneksel dini değerlere ve etik mutlaklıklara dönmek olan Yeni Muhafazakârlar (Gelenekçiler), 3) Sovyet komünizmi tehlikesine karşı her daim alarında olan Evanjelik anti-komünistler (Nash, 1976)'. Bu üç muhafazakâr kanadın arasında bir dördüncüyü, son 30 yılda ağırlığı giderek artan şüpheci/reddiyeci akımı da eklemek gerekecektir. Bu akımın diğerlerinden en önemli farkı ise çevresel meseleler karşısında anlamlı bir argüman geliştirmemesi ve çevreci hareketlere küçümseme ve düşmanlıkla yaklaşıyor olmasıdır⁸. Bunun da esas nedeninin temsil ettikleri sermaye çevrelerinin çıkarlarını koruma dürtüsü olduğu iddia edilebilir.

Birleşik Devletler'de Cumhuriyetçi muhafazakârlık, ilk olarak 1930'larda Roosevelt'in liberal konsensüsü olarak bilinen New Deal'ına bir tepki olarak ortaya çıkmıştır (Turner ve Isenberg, 2018: 23). Hatta muhafazakâr terimini yine 1930'larda ilk kullanan da Cumhuriyetçi bir senatör olan Robert Taft'tır. Roosevelt'in alt sınıfları kapitalizmin hızla değişen koşullarına karşı koruması beklenen 'aracı devlet' politikası, bu politikanın devlete aşırı bir güç verdiğini ve sıradan vatandaşların iktisadi ve siyasal özgürlüklerine tehdit oluşturduğunu iddia eden muhafazakârlardan şiddetli bir tepki görmüştü (Turner ve Isenberg, 2018: 23-24). Bu anlamda Birleşik Devletler'deki muhafazakâr hareketin anti-devletçi karakterinin baskın olduğu ve çevreci kaygılarla da bu karakter üzerinden ilişki kurulduğu söylenebilir.

Çevreci hareketin Birleşik Devletler'de yasal alanda kazandığı ilk zafer Başkan Lyndon Johnson tarafından 1964'te imzalanan *Yaban Hayat Yasa'sı*dır. Yaban Hayat Yasası doğal hayat ve ekoloji adına hayata geçirilen ilk yasa olarak tarihe geçmiştir. Bu yasayla belirli alanların şimdiki ve gelecekteki nesillerin kullanımı için doğal haliyle korunacağı ve hiçbir özel teşebbüsün kullanımına açılmayacağı

ilan edilmiştir⁹. Bu yasaı 1970'lerin başlarında *Temiz Hava Yasası*, *Temiz Su Yasası* ve *Nesli Tükenmekte Olan Türler Yasası* izlemiştir (Layzer, 2012; Turner ve Isenberg, 2018). Burada dikkat çekilmesi gereken ilk şey, Temiz Hava Yasasını imzalayan ve Ulusal Çevre Politikası'nı hayata geçirenin Cumhuriyetçi bir başkan olan Richard Nixon olmasıdır. Nixon ayrıca Çevre Koruma Ajansı'nı (EPA) da kuran başkandır. Bu yasalara ilişkin diğer dikkat çekici nokta ise hemen hepsinin hiçbir muhalefet görmeden hem Demokratlar hem de Cumhuriyetçilerden büyük destek alınarak çıkartılmış olmasıdır. Örneğin Yaban Hayat Yasası, Temsilciler Meclisi'nde 373'e karşı 1 oyla kabul edilmiştir. Aynı yasa Senato'dan da 73'e 12 gibi bir oyla geçmiştir (Turner ve Isenberg, 2018: 22).

Ancak Cumhuriyetçilerin çevresel konularda verdiği destek 1980'lerde Ronald Reagan'ın başkanlığı döneminde önemli ölçüde değişmiştir. Reagan yönetiminin çevrenin korunmasına dönük kaygılara yönelttiği memnuniyetsizlik, 1960'lı ve 70'li yıllarda iki parti arasında oluşmuş çevrenin korunmasına dönük yasal süreçlerde ortaklaşa hareket etme mutabakatı ile açık bir karşıtlık yaratmaktadır (Dunlap vd., 2001). Reagan her fırsatta çevrecilere ve EPA'ye düşmanlığını ifade etmekten kaçınmamıştı. EPA uzmanlarına yönelik olarak: "Eğer onlara kalsaydı, siz ve ben tavşan deliklerinde ya da kuş yuvalarında yaşıyor olurduk" gibi eleştiriler getirmişti (Layzer, 2012: 92). O halde Cumhuriyetçi Parti'nin çevrenin korunması konusundaki düzenleme yanlısı tutumundan anti-düzenlemeye doğru bu sert dönüşünü nasıl açıklayabiliriz?

Bu dönüşü açıklamaya yardımcı olabilecek birçok etken sayılabilir ancak bu çalışmada özel olarak iki tanesine değinilecektir. Birinci etken, hem Layzer (2012) hem de Turner ve Isenberg'in (2018) altını çizdiği üzere Cumhuriyetçi Parti içerisinde "muhafazakârlığın yükselişi"dir. Layzer (2012), Cumhuriyetçi ve muhafazakâr kavramlarının eşanlamlı olarak kullanılmayacağını, 'ılımlılar' olarak adlandırılabilir Cumhuriyetçilerin muhafazakârların parti içindeki yükselişi döneminde bile çevrenin korunması nosyonunun sadık savunucuları olduğunu belirtmektedir. 1940'ların ortalarına kadar Birleşik Devletler'deki muhafazakâr hareket çok parçalı bir durumdaydı ve liberallere karşı birleşik bir cephe kurmakta zorlanıyordu. Fakat Kirk, Rossiter ve Weaver gibi düşünürlerin bir tür muhafazakâr ideolojinin 'Amerikan soykütüğü' (Nash, 1976: 188) oluşturma çabaları, sonraki otuz yılda meyvelerini vermeye başlamıştır. Siyaset sahnesinde yeni muhafazakâr gruplar parti içerisinde öne çıkmıştır. Partideki konumları giderek yükselen ve çevrecileri 'alarmcı' ve 'felaket tellalı' olmakla suçlayan bu muhafazakârlar ekolojik sorunları ciddiye almaz görünen yeni bir söylem geliştirmeye başlamıştır.

Partinin söz konusu değişiminde rol oynayan ikinci ana etken ise muhafazakârların sermaye çevreleriyle giderek artan iş birlikleridir. Özellikle 1960'ların ortalarından itibaren iş insanları Cumhuriyetçi Parti içerisindeki muhafazakârlara sağladığı fonları giderek arttırmıştır. Layzer (2012: 52) bu ortaklığı 'simbiyotik bir ilişki' olarak tanımlar:

Geriye dönülüp bakıldığında, 1970'ler boyunca anti-düzenlemeci muhafazakârlar ile iş çevreleri arasında gelişen simbiyotik ilişki hiç de şaşırtıcı sayılmaz. Yeni yeni ortaya çıkmakta olan muhafazakâr kamu felsefesi, çoğunlukla devlet eliyle yapılan harcamaların iktisadi büyümenin anahtarı olduğu şeklindeki liberal fikri küçümserken, onun yerine sermaye yatırımlarının en önemli etmen olduğunu ileri sürmekteydi. Bu bakış açısından özel sektör yatırımlarını kısıtlayan hükümet politikaları bir sorun ve hükümetin bizatihi kendisi zararlıydı.

Bu muhafazakâr anti-devletçi tutum, çevresel meselelere karşıt anti-düzenlemeci bir retorik dolayısıyla sermayenin çıkarları ile iç içe geçmektedir. Bu pragmatik ilişki yeni muhafazakâr yaklaşımın çekirdeğini oluşturmaktadır. Çevrenin korunmasına dönük çabalara gösterilen bu yaklaşım, "sermaye, endüstri ve sıradan vatandaşlara hükümet eliyle istenmeyen sınırlamalar getirmesi nedeniyle işlerin ve iktisadi refahın zarar gördüğü" (Dunlap vd., 2001: 30) fikrine dayanmaktaydı. Farber'a göre (2017), Cumhuriyetçi Parti'nin petrol gibi doğal kaynak temelli endüstrilerle artan bağları muhafazakârlığın çevrecilik karşıtlığını pekiştirmesine yardımcı olmuştur.

Ancak muhafazakârlar ile sermaye çevreleri arasında tedricen artan bu ilişki ve iş birliğini karmaşıklaştıran iki önemli engel söz konusuydu. Bunlardan ilki sermaye kesiminin heterojen yapısıydı. Yani farklı endüstriler farklı çıkarları temsil ediyordu ve bu çıkarlar kimi zaman çatışan bir hal alabiliyordu. Söz gelimi 'ulusal' ve 'çok-uluslu' şirketlerin çıkarları birbirinden farklıydı ve bu nedenle devletin rolüne ilişkin olarak farklı yaklaşımlar sergiliyorlardı. Ulusal şirketler "hükümetten devlet desteği almaktan hoşnut olmakla birlikte her tür 'güçlü devlet' uygulamasının müteşebbisliğe bir saldırı olduğunu düşünüyorlardı"; buna mukabil çok-uluslu şirketler ise "istikrarlı ve öngörülebilir çevre düzenlemelerinin sürmesini istiyor ve ekonomide daha fazla hükümet müdahalesini kabul etmeye istekli görünüyorlardı" (Layzer, 2012: 54).

İkinci önemli engel ise Cumhuriyetçi Parti içerisinde entelektüel anlamda hala etkin olan gelenekçi muhafazakâr kanadın ideolojik ilkeleri ve bu kanattaki kimi ileri gelenlerin kapitalizme dönükeleştirel tutumlarıydı. Clinton Rossiter'in, Burke

ekolünün Amerika için 'alakasız' olduğu savını *National Review*'un kurucusu olan ve farklı muhafazakâr eğilimleri bir araya getirmeye çalışan William F. Buckley de destekliyor ve "politika değişimlerinde süreklilik ve temkinlilik gibi kavramlara duyulan ihtiyaca vurgu yapan Burke gelenekselciliğini reddediyordu" (Farber, 2017: 1014). Buckley, liberterlik, dinsel muhafazakârlık ve dış ilişkilerde şahin bir tavrın bir tür kombinasyonundan taraftı ve gelenekselci tutumun 'Yeni Sağ' olarak tanımlanan muhafazakârlık ile bağdaşmadığını ifade ediyordu. Yapılması gereken Burke'ün muhafazakârlık yorumunu ya tümden ıskartaya çıkarmak ya da yeniden tanımlayarak daha pazar yanlısı bir bakışa adapte etmektir. Buckley, kurucusu olduğu dergi eliyle Amerikan muhafazakârları arasında Burke felsefesini olabildiğince bireyci bir hizaya sokmayı başardı ve böylece Reagan siyasetine giden yolun taşlarını döşemiş oldu (Farber, 2017). Bu da Birleşik Devletler'deki muhafazakâr hareketin liberter ve milliyetçi kanatlarının gittikçe güçlenerek Cumhuriyetçi Parti içerisinde baskın grup haline gelmesine neden oldu. Böylece muhafazakârların çevresel konulara ilişkin tutumlarında bu yeni ve güçlü kanadın görüşleri parti içinde galip gelmeye başladı.

[Bu yeni pozisyon] Cumhuriyetçi Parti ve sermayenin çıkarları arasındaki bağı kuvvetlendirdi. Belirli anti-düzenlemeci sermaye sahipleri yalnızca Cumhuriyetçi siyasetçilerin değil aynı zamanda [partinin] yönünü tek tür bir muhafazakâr tutuma döndürmeye niyetli düşünce kuruluşları ve akademik programların da başıbaşı haline geldi. Ve böylece parti maden endüstrisinden yana tavır alan kırsal çıkarlara daha fazla bağlı hale geldi. (Farber, 2017: 1009)

Sermaye çevreleri muhafazakâr ideolojiyi kamusal alanda yaymaya yardımcı olurken Cumhuriyetçi muhafazakârlar bunun karşılığında onların senatodaki çıkarlarını savunuyorlardı. Bu yeni muhafazakâr fikriyatı yaymanın en etkili yolları ise düşünce kuruluşlarıyla (think tanks) medya ve din arasında bir ağ kurmaktır. Özellikle şirketler tarafından fonlanan düşünce kuruluşları Yeni Sağ ideolojinin yaratılmasında çok etkin görev almıştı. Bu muhafazakâr düşünce kuruluşları (kısaca MDK'lar), "muhafazakâr hareketin – ve çevre hareketi ile onun destekçilerinin elde ettikleri düşünülen başarılarla karşı geniş çaplı bir karşı-hareket başlatan taraftarları için - anahtar rolündeki örgütsel bileşenlerdi (Jacques vd., 2008: 351). Bu kuruluşların en etkili olanları 1970'ler ve 1980'lerde faaliyete geçen Heritage Foundation, Marshall Institute ve Cato Institute idi. Bu MDK'ların amacı serbest-pazar ideolojisi ve şirket sahiplerinin anti-düzenlemeci söylemine bir biçim vermektir. Anti-düzenlemeci söylemi yaymada en etkili araçlar ise ekolojik sorunların bilimsel temelini sorgulamaya açacak kitaplar basmak oldu. Çevresel meselelere ilişkin şüphecililiği besleyen ilk kitap 1972'de basıldı (Jacques, 2009: 26). 1972-2005 yılları arasında MDK'ların

en az 141 anti-çevreci ve anti-düzenlemeci kitap bastığı tahmin edilmektedir ve bu kitapların çok büyük çoğunluğu (%92'si) Birleşik Devletler'de basılmıştır (Jacques vd., 2008: 349). Bu kitaplar bilimsel iddiaların altını oyarak çevresel sorunların aciliyetini şüpheli kılmaya çalışıyorlardı (Oreskes ve Conway, 2010). Layzer'a göre (2012: 62) muhafazakâr iktisatçılar tarafından yaratılan bu Yeni Sağ söylem "bir tür anti-düzenlemeci hikâyeyi popüler hale getirmişti":

Bu hikâyede, kötü adam çevreciler ve hükümet bürokratları, kurban ise girişimciler ve bunun doğal sonucu olarak sıradan Amerikalılardı. Sorun ise enflasyona, yavaş büyümeye, teknolojik gelişmelerin yavaşlamasına, küçük işletmelerin sakat bırakılmasına neden olan ve işlerin büyümesi için gerekli olan sermaye birikimine sekte vuran külfetli yasal düzenlemelerdi.

MDK'ların kanaat önderleri çevrecilerin iddialarını 'sözde bilim' ya da 'abartılı bilim' olarak adlandırıyordu. 'Kötü adamlar' olan çevrecilerin 'sözde bilimi' "korkuyu büyütme için naif ya da bile isteye zararlı bir politik programa hizmet etmek üzere oluşturulmuştu" (Jacques, 2009: 18). Bu kanaat önderlerinin söyleminde ülke için ekolojik sorunların aciliyeti değil bu konudaki yasal düzenlemeler tehlikeliydi. Muhafazakârlar, çevrecilerin radikal, aşırılıkçı, elitist, insanlık karşıtı kimseler olduğunu ve onların pozisyonlarının teknoloji, kapitalizm ve ilerleme karşıtı irrasyonel olarak görülmesi gerektiğini iddia ediyorlardı (Layzer, 2012). 1990'larda MDK'lar çabalarını küresel ısınma ve iklim değişikliği meseleleri üzerinde yoğunlaştırdılar. 1997'de yasa yapıcılara ve kamuya küresel ısınma konusunda kendi karşıt tezlerini duyurabilmek adına forumlar, konuşmalar ve basın açıklamaları yapılması için sponsor oldular (McCright ve Dunlap, 2003). Böylece Kongre ve Senato üzerindeki etkilerini de arttırmayı başardılar.

Muhafazakârlar çevrecilik karşıtı gündemi ayakta tutabilmek için dini de bir araç olarak kullanmışlardır. Bu amaçla bu yeni muhafazakâr hareketin doğal müttefiki olarak gördükleri Hristiyan Evanjelikleri de harekete geçirmişlerdi¹⁰. 1990'larda Evanjelikler hiç olmadığı kadar çevresel meselelere dair tartışmalara dâhil olup muhafazakârların çevre karşıtı iddialarını dinsel bir retorik kullanarak haklı göstermeye çalışmışlardır. Çevrecilik karşıtı dinsel söylemlerini yaygınlaştırmak adına daha ziyade radyo ve televizyon kanallarını kullanmışlardır. 'Hâkimiyet Teolojisi'ne (Dominion Theology) dayandırdıkları fikirlerinin temelinde her tür doğal kaynağın Tanrı tarafından insanlığın kullanımına sunulduğu iddiası bulunur. Dolayısıyla yeraltı ve yerüstü kaynakların kullanımı tanrısal bir emir ve görev olarak ortaya çıkar.

Anti-Düzenlemeci Yeni Sağ'a Muhafazakâr Tepkiler: Entelektüellerin Uzlaşa Arayışları

Bu noktaya kadar anlatılanların da gösterdiği gibi muhafazakârlığın çevresel meselelerle ilişkilenmesinde kabaca iki dönem ortaya çıkıyor. Erken dönemde nüfus artışına bağlı olarak kentlerde artan kirlilik, endüstrinin yarattığı ekolojik yıkım ve gelecek nesillere olan sorumluluk temaları üzerinden romantik bir yaklaşımla doğanın muhafazasına dönük bir yaklaşım göze çarparken, şüpheli/reddiyeci dönemde ise artan ekolojik sorunlara kayıtsız kalma ve sermayenin çıkarlarını korumak adına bu sorunları gösteren bilimsel kanıtların zeminini sorgulama tavrıyla karşılaşıyoruz. Tam da bu şüpheli/reddiyeci dönemin giderek güçlendiği 1990'larda yeni bir yaklaşımın ortaya çıktığı iddia edilebilir. Bu yıllar boyunca çeşitli kitap ve makalelerle kimi düşünürler muhafazakârlık ile çevresel meseleler arasında zayıflayan bağları güçlendirmek adına, 'uzlaşa dönemi' adını vereceğimiz yeni bir tartışma sürecinin adımlarını atmışlardır. Önemli farklılıklarına rağmen bu uzlaşa düşünürlerinin temel iddiası çevresel kaygıların muhafazakâr prensiplerle uyumlu olduğu ve bu nedenle ekolojik sorunlarla başa çıkabilmenin yolunun onları yok saymak değil muhafazakâr bir perspektiften yeniden ele almak olduğudur. Uzlaşa yaklaşımı Yeni Sağ muhafazakârların çevrecilik karşıtı tutumuna bir cevap olarak ortaya çıkmakla birlikte, ilk tespit edilmesi gereken şey bu yaklaşımın kendisini Burke gelenekselciliği, serbest-piyasa çevreciliği ve eko-milliyetçiliğin eklektik bir insan merkezilik tasavvuruna sıkıştırmış olduğudur. Dolayısıyla uzlaşa yaklaşımının büyüyen ekolojik sorunlar karşısında radikal dönüşümleri amaçlamak yerine siyasal ve iktisadi sistemle uyumlu politikaları hedeflediği rahatlıkla söylenebilir. O halde bu uzlaşa literatürünün öncüllerinin ve bu yaklaşımın üzerine kurulduğu zeminin ne olduğunun sorgulanması gerekmektedir.

Bu uzlaşa arayışının arkasında iki önemli neden olduğu iddia edilebilir. İlki, muhafazakâr hareket içerisindeki farklı kollar arasında giderek artan siyasal ve düşünsel gerilimlerdir. Birleşik Devletler'de Cumhuriyetçi Parti, İngiltere'de ise Muhafazakâr Parti¹¹ içerisinde süregelen tartışmalar ve çatışmalar sonucunda Yeni Sağ'ın dünyadaki neoliberal dalgaya koşut biçimde güçlenmesi, bu yeni muhafazakârların sermaye çevreleriyle yakın ilişkiler kurması ve hareketin yıllar içerisinde daha milliyetçi bir karakter kazanması muhafazakâr ideolojinin kendi içerisinde bir kimlik krizine işaret eder niteliktedir. Muhafazakârlık liberal ve milliyetçi ideolojilerle kimi ortak prensiplerde uzlaşır görünse de 20. yüzyılın ortalarına kadar her ikisiyle de belirli bir doktriner mesafeyi korumayı becerebilmiştir. Yeni Sağ ise bu mesafelerin bulanıklaştığı ve muhafazakârlığın artık Burke ile tanımlanmasının zorlaştığı bir zemin üzerine inşa olmuştur. Şüpheli/reddiyeci muhafazakâr cephenin ekolojik yıkıma kayıtsızlığı ve hatta bu

yıkıma ortak olması kimi muhafazakâr düşünürler arasında değişik düzeylerde ve farklı önermelerle büyüyen bir tepkiye neden olmuştur. Böylece uzlaş literatürü yazarları kendilerini Evanjelik-milliyetçi koldan ayırmaya çalışırlar. Bu nedenle uzlaş dönemi esasen muhafazakâr düşünürler için bir anlamda günümüz koşullarına adapte edilmiş bir 'öze dönüş'ü ifade eder. Ancak birazdan ele alınacağı üzere uzlaş literatürünün yaratmaya çalıştığı eko-muhafazakârlığın birbirinden farklı görünimleri vardır ve bunların yaklaşım ve çözüm önerileri her zaman örtüşmez. Söz gelimi bu görünümlerden biri olan serbest piyasa çevreciliğinin muhafazakâr yorumu reddiyeci bir tutuma sahip olmamakla birlikte ekolojik sorunların aciliyeti tezine karşı çıkar ve böylece Yeni Sağ üslubu yakınsarken, geleneksel muhafazakârlığın yaklaşımı ise bu üsluptan kendini uzaklaştırır.

İkinci ve daha önemli neden ise muhafazakârların çevre hareketi üzerinde Gramsci'nin kavramsallaştırmasıyla 'kültürel hegemonyasını' kurma arzusudur. Gramsci'nin en kilit kavramlarından biri olan 'hegemonya' kabaca bir sınıfın kendi çıkarlarını diğer sınıfların evrensel çıkarı olarak temsil edebilme ve kendisini bir ittifaklar grubuyla birleştirme yeteneği olarak tanımlanabilir (Sassoon, 2012: 116). Bunu sağlayabilmenin esas yolu da entelektüel ve ahlaki liderliği alarak diğer sınıfların rızasını sağlamaktır. Bu anlamda hegemonya bir "politik ilke ve stratejik bir önderlik biçimidir" (Buci-Glucksmann, 2012: 123). Hegemonyanın "özel bir uğrağı olarak" (Buci-Glucksmann, 2012) olarak kültürel hegemonya işte bu entelektüel ve ahlaki liderliği temsil eden kavramdır. Gramsci, kültürel hegemonyayı doğrudan tanımlamamış olsa da, madun sınıfların mevcut düzeni sürdüren dağıtım ve bölüşüm sistemine ve o sistemi yürüten kurumlara dair "değerleri, normları, bakış açıları, inançları, duyguları ve ön yargıları" gibi bileşenleri kazanmanın onların rızasını sağlama konusunda başat olduğunu düşünmektedir (Lears, 1985: 569). Bu anlamda bir tarihsel blok diğer gruplar ve sınıflarla ne ölçüde siyasal ve düşünsel bağlamda ittifaklar kurabilirse o derece hegemonik olabilir (Lears, 1985: 571). Tıpkı hegemonya kavramı gibi kültürel hegemonya da her gün yeniden tanımlanan bir süreç olarak okunmalıdır. Madun sınıflar ve gruplar arasındaki ilişkilerin ve ittifakların niteliği ve gücü kültürel hegemonyanın da gücünü göstermektedir.

Ekolojik hareket ve bu hareketin en önemli özneleri olan tabandan çevre örgütlenmeleri, bütün dünyada artan etki gücü, pek çok insanı harekete geçirme kabiliyeti ve siyasal, iktisadi ve kültürel düzenin meşruiyetini sorgulamalarıyla Kebede'nin (2005) tanımıyla 'karşı-hegemonik' güçler haline gelmiştir. Özellikle çevreci taban örgütlenmelerinin siyasal ve toplumsal alanda çevresel sorunlara dikkat çekmede artan kapasitesi ve başarısız oldukları konularda bile hem

yerel hem de küresel çapta duyarlılık yaratabilmiş olmaları ekolojik hareketin siyasal alanda önemli bir aktör olmasını sağlamıştır. Dolayısıyla herhangi bir siyasal yapı ekolojik hareketi ister bir müttefik isterse basitçe bir oy potansiyeli olarak görsün çevresel sorunlara karşı kayıtsız kalmanın mümkün olmadığını idrak etmektedir. Muhafazakârların çevresel meselelere ilişkin ilgisinin tam da ekolojik hareketin güçlendiği yıllardan itibaren kısmen de olsa artıyor olmasının altında yatan sebeplerden biri budur.

Uzlaşma arayışındaki muhafazakâr düşünürler için şüpheli/reddiyeci Yeni Sağ'ın hiçbir siyasal ve düşünsel bağ kurmadığı çevresel konularda tamamen boşalttığı politik alanda sol siyaset ile ekolojik hareketler arasında gelişmekte olan siyasal yakınlaşma, iş birliği ve ittifak solun çevresel konularda kültürel hegemonyayı sağlamada çok daha başarılı olduğunu göstermektedir. Uzlaşma literatürünün esas hedefi işte bu ittifaka muhafazakâr bir alternatif yaratmaktır. Adler (2013), 1990'larda özellikle Birleşik Devletler'de çevreciler için salla ilişkilerine küçümseyici bir gönderme yapan "karpuz" benzetmesinin (dışı yeşil, içi kırmızı) oldukça yaygın olduğunu söyler. Yani Yeni Sağ muhafazakârları için çevre hareketine yönelik tutum anti-komünist milliyetçi siyasal tavrın bir uzantısıdır. J.L. Huffman (1992) ve Peter Huber (1999) gibi uzlaşma literatürünün içinde sayılabilecek yazarlar ise çevresel sorunların çözümünün günümüz ekolojik hareketlerinden kurtulmakla mümkün olduğunu ileri sürerler. Ayrıca bu literatürün yazarlarının neredeyse istisnasız olarak sol ile çevre hareketleri arasındaki ittifaka dair eleştirel tutum takınmaları dikkat çekicidir. Söz gelimi John Bliese (1996: 35-36), bu ilişkinin muhafazakârlar açısından neden kabul edilemez olduğunu şöyle anlatıyor: "Bu meselelerin çözümünü özel olarak Sol'a bırakmak tehlikelidir. Onların çevresel sorunların çözümünde hükümet kontrolüne ve bürokratik düzenlemelere olan eğilimi, özgürlüklerimizi daha da ihlal etmenin ötesinde, en iyi ve en verimli yol olmanın uzağındadır". Bu anlamda uzlaşma muhafazakârlarının ana kaygısı siyasette ve ekonomide ellerinde tuttıkları gücün eksik kalan yanını, yani kültürel hegemonyayı ele geçirmek ve ekolojik hareketi düzen içi bir siyasal düzleme sokmaktır.

Geleneksel Muhafazakârlığın Ekolojik Yaklaşımı

Muhafazakârlık ve çevresel meseleler arasındaki uzlaşma fikrinin ve buna dönük entelektüel çabaların en belirgin örneğini kendilerini geleneksel muhafazakârlık içerisinde tanımlayan düşünürler vermiştir. Burke'ün düşünsel evrenine yakın duran bu düşünürler için muhafazakârlığın temel kavramsal çerçevesi çevresel sorunlar karşısında anlamlı çözümler üretme kabiliyeti taşımaktadır. Geleneksel muhafazakârlar ekoloji yaklaşımlarını Yeni Sağ'ın, modernizmin, solun ve daha sınırlı da olsa liberal ideolojinin eleştirisi üzerine inşa etmeye çalışırlar.

Geleneksel muhafazakârların eko-muhafazakârlığının dayandığı belli başlı ilkeler çeşitli yazarlarca genel hatlarıyla şöyle sıralanıyor: doğanın limitlerine saygı ve onu muhafaza etmeye dönük bir çaba; dizginlenmemiş kapitalizme ve bilimin ilerleme fikrine karşı bir şüphe; yasal düzenlemeler yapacak bir otoriteye olan ihtiyaç; gelecek kuşaklara dönük kaygı; Aydınlanmanın hümanizminin ve egemen öznesinin reddi; ve son olarak hızlı teknolojik gelişmeler ve değişimler karşısında ihtiyatlılık (Gray, 1994; Pilbeam, 2003).

Bu okulun en önde gelen temsilcisi John Gray (1994) yeşil bir muhafazakârlığın ilkeleri için bir taslak ortaya çıkarmaya çalışmaktadır. Muhafazakârların Batı'da 1980'ler boyunca çevresel kaygılar konusunda düşmanca bir tutum takındığını ve çevrecileri "bilimi kötüye kullanmak, kıyamet habercisi bir zihniyetin propagandasını yaymak ve modern sivil toplumun merkezi kurumlarına düşman olmak"la (1994: 124) suçladığını kabul ederken, geleneksel muhafazakârlığın aslında bu kaygılara doyurucu yanıtlar verdiğini çünkü ikisi arasında doğal bir uyum olduğunu iddia eder. Kendi amacınınsa muhafazakârlar ile çevreciler arasında yeni bir 'mutabakat' sağlanması adına bir müzakere zemini oluşturmak olduğunu söyler. Söz gelimi, kuşaklar arasında bir anlaşmayı, ilerlemeye dair bir şüpheyi ve denenmemiş toplumsal deneyimlere yönelik bir direnişi öğütleyen Burke'ün toplumsal sözleşme teorisinin aslında çevreciler ile geleneksel muhafazakârlar arasında ortak noktalar olduğunu ifade eder.

Gray'in analizinin önemli taraflarından biri neoliberal/Yeni Sağ ideolojiye karşı eleştirisidir. Gray, Yeni Sağ ideolojinin "hiç de muhafazakâr olmadığını" ve onun "seküler liberal ütopyanın en yeni yükselişi, rasyonalizmin siyasetteki bir türü" olduğunu iddia eder (1994: 125). Rasyonalist dogma olarak tanımladığı bu görüşün merkezi ilkesi olan 'devlet faaliyetlerinin kısıtlanması' fikrini reddettiğini söyler. Böylece kendi pozisyonunu liberter muhafazakârlardan ayırır. Ancak diğer taraftan çevrecilerin 'radikal aşırılığı' olarak gördüğü 'anti-kapitalist' tutumlarını eleştirir ve bürokratik Sovyet modeline karşı muhafazakârların pazar temelli çözümlere yakın durduğunu söyler. Pazar temelli çözümlerin devlet faaliyetleri ile desteklenmesi gerektiğini ileri sürer. Kısacası, Gray için kapitalizm koşulları altındaki devlet aktivitesi, Sovyet modelinin sınırsız devleti ve liberterlerin tümünden sınırlandırılmış devleti karşısında en iyi yoldur.

Gray'e göre, pazar kurumları ciddi ekolojik sınırlılıklara sahiptir. Kapitalizmin amentüsü olan sınırsız büyüme hırsının çevresel yıkımda büyük rol oynadığını söyler ve küresel ısınmayı bunun bir sonucu olarak görür. Ancak kitapta pazar kurumlarının küresel ısınma üzerindeki etkisini tartışmaya başladığı satırlarda, Yeni Sağ'ın şüpheli yaklaşımını besleyen ifadeler de kullanır:

Argümanımın durduğu noktadan bu olgunun [küresel ısınmanın] gerçekten var olup olmadığının, eldeki kanıtların onun gerçek bir tehlike olarak gösterip göstermediğinin ya da bu iddiaları destekleyen nihai kanıtların olmamasının bir önemi yok. Bu yalnızca hipotetik bir tehlike bile olsa yine de argümanım için yeterli işi görüyor. (Gray, 1994: 133)

İlk anda bu ifadeleri basitçe Gray'in bilimsel kanıtların 'henüz' yetersiz olduğuna dair ihtiyatı ya da Yeni Sağ'ın argümanları karşısında ara yol izleme refleksi olarak okumak mümkün görünse de, bunu yazarın metinde çokça vurguladığı bilimsel bilgiye ya da onun deyimiyile "bilimsel dünya-görüşü"ne (1994: 129) dair getirdiği eleştirilerle birlikte okuduğumuzda eko-muhafazakârlığın bu görünümünün diğer veçhelerini de anlamış oluruz. Gray, muhafazakârları "geniş çaplı toplumsal (ve teknolojik) deneylerle birlikte ilerleyen buluşlar ve yeniliklerin getirdiği tehlike"ye karşı uyarma ihtiyacı hisseder (1994: 137). Böylece küresel ısınma konusundaki bilimsel kanıtları da tartışmaya açan bir yöntem izler.

Gray'in teknolojik ilerleme ve buluşlar konusundaki ihtiyatı salık veren tutumu Burke'ün ihtiyatlılık (prudence) ilkesinden kaynağını almaktadır ve geleneksel muhafazakârların çevre düşüncesinde ortak bir vurgudur. Eckersley (1992: 21), ihtiyatlı olma ilkesinin muhafazakârlar ve çevreciler arasında ortak bir zemin kurduğunu söyler. Bu anlamda var olanın korunması ve sürekliliğin sağlanması muhafazakârlar için temel görev olarak sunulur. Bliese (1996; 1997) de ihtiyatlılığın ana ilkelerden biri olduğunu ifade eder ve ihtiyatın muhafazakârların ürkütücü ekolojik sorunlar karşısında öncü rol almasını sağladığını söyler. Dolayısıyla teknolojik ilerleme ve denenmemiş yenilikler karşısında denenmiş ve öngörülebilir yolları kullanmayı öğütlerler. Gray (1994: 137) bu meseleyi tarım üzerinden tartışır:

Tarımda günümüz yüksek teknoloji politikalarının muhafazakâr bir perspektiften sağ görülmesi bir biçimde risksiz olup olmadığı tartışmalı olmanın da ötesindedir; çünkü tarım teknolojisi, diğer endüstriyel besin teknolojileri gibi, her biri doğal süreçlere sonuçları bilinmeyen ve birlikte düşünüldüğünde hesaplanamaz ve tahmin edilemez sayısız müdahaleyi kapsar.

Dolayısıyla geleneksel muhafazakârlara göre ihtiyatlılık, doğaya potansiyel olarak zararlı yeni teknolojilerin getirdiği gereksiz risklerden kaçınmayı sağlar. Ancak ihtiyatlılık ilkesi bütün muhafazakârlar tarafından paylaşılmaz. Örneğin Britanyalı bir Tory olan ve uzlaşılı literatürü açısından önemli bir yerde duran Roger

Scruton (2012: 107) ihtiyatlılık prensibinin yalnızca bürokratların kararlarını meşrulaştırmaya yarayacağını ifade eder. Genetiği değiştirilmiş besinler örneğini veren Scruton, zararlı olmadığı kanıtlanmadan hiçbir teknolojinin kullanılmaması fikri üzerine kurulu olan ihtiyatlılık prensibinin mantıksal olarak bütün yeni teknolojilerin daha en baştan yasaklanacağı sonucunu çıkarır. O, yeni teknolojileri yasaklamaktansa 'risk almaya' dayalı bir çerçeve önerir.

John Gray'ın geleneksel eko-muhafazakârlığının son bir yönü de nüfus kontrolüne yaptığı vurgudur. Gray açıkça kimi çevrecilerin ve muhafazakârların karşı çıkacağını bildiğini söylese de neo-Malthusçu nüfus kontrolü fikrine sahip çıkar ve onun hem yerel hem de küresel düzeyde çevresel yıkımın önüne geçmede zaruri olduğunu iddia eder. Gray küresel ekolojik istikrar için nükleer savaştan sonra en önemli tehlikenin nüfus artışından kaynaklandığını vurgular. Bu nüfus kontrolünün yöntemi ve kime nasıl uygulanacağı sorusuna üstü kapalı cevaplar verse de esas kaygısının kaynağını açık eder:

Başlangıç olarak, dünyanın farklı yerlerindeki farklı ülkelerde nüfus artışı son derece eşitsizdir. Örneğin, eski Sovyetler Birliğinde Rusların nüfusu düşerken Müslüman nüfusu hızla artmaktaydı. (...) Demografik dönüşümün oranındaki bu farklılıklar nüfus büyüklüğündeki var olan eşitsizlikleri arttıracaktır. Bu da hali hazırda Mağrip'ten Güney ve Batı Avrupa'ya olan türden, hem kabul eden hem de nüfus kaybına uğrayan ülkeler açısından istikrar bozucu etki yaratacak illegal göç dalgaları meydana getirecektir. Günümüzdeki ve gelecekteki bu tür nüfus hareketlerinin sonucunun büyük askeri çatışmalara sebebiyet vereceğini öngörmek zor değil. (Gray, 1994: 143-144)

Görüleceği üzere yazar için kaygı duyulması gereken şey özel olarak Müslüman nüfusun Avrupa'ya göçü ve yaratacağı istikrarsızlıktır. Gray, kapitalizmin sınırsız büyüme fikrine dönük geliştirdiği eleştiriyi nüfus sorununa tahvil ederek göçmenlere dönük dışlayıcı muhafazakâr söylemi kendi eko-muhafazakârlığının göbeğine yerleştirir. Buradaki 'açık ima' ekolojiye zarar verenin göçmenler olduğudur. Ayrıca ilerleyen satırlarda söz konusu nüfus politikalarının zamana ve mekâna göre değişeceğini ve farklı uygulanacağını, muhafazakârlar için önemli olanın yerel görenek ve inançlara göre bunun gerçekleştirilmesi olduğunu ifade eder (1994: 145). Bu yaklaşımıyla da Roger Scruton'ın faşizan tonlar taşıyan milliyetçi eko-muhafazakârlığına yakınsar.

Göçmen Karşıtlığı ve Milliyetçi Bir Eko-Muhafazakârlık

Batı eko-muhafazakârlığının bir diğer kolu, muhafazakâr ideolojinin özellikle 20. yüzyılın ortalarından itibaren güç kazanan milliyetçi vurgularına koşut

olarak doğan, temel amacı yereldeki doğayı korumak olan ve bunun da piyasa güçlerinin yardımıyla gerçekleştirilebileceğini iddia eden bir çevrecilik biçimidir. Bu anlayış, piyasa güçlerinin çevresel sorunların çözümünde bir gereklilik olduğunu ifade ederken, devletin düzenlemeci eğilimlerine de kapı açar ve hatta yerel hükümetlerin önemli roller oynaması gerektiğine vurgu yapar. Çünkü bu milliyetçi eko-muhafazakârlığa kaynağını veren şey ülke sınırları içerisindeki ekolojik düzenin korunmasıdır. Ancak esas dikkat çekici olan, yerele dair duyulan bu kaygının fikrî düzeyde faşizan tonlar kazanmasıdır¹².

Bu milliyetçi eko-muhafazakârlığın en önemli temsilcisi Roger Scruton (2012) bu anlayışın temel ilkelerini çizmeye çalışır. Çalışmasının hemen başında muhafazakârların ekonomik özgürlükleri sonuçlarını hesaba katmadan savunmaktan kaçınması ve bu ekonomik özgürlüklerin çevreye maliyetinin belirlenip onu düşürmek için her tür adımın atılması gerektiğini söyler (Scruton, 2012: 8). Burada çağrısı esas olarak devlettedir. Piyasa güçlerine görevler yüklerken devletin ortaya çıkan ekolojik tehditler karşısında tedbir alması gerektiğine vurgu yapar. Böylece kendi pozisyonunu serbest piyasa çevreciliğinden ayırır. Ancak piyasaya müdahale etme fikrine sıcak bakmaz; piyasa onun için kendi kendini düzenleyebilen ve düzeltebilen bir yapıdır. ‘Gece bekçisi’ devlet fikrine yakın görünmekle birlikte çevresel konularda devlete daha fazla sorumluluk yükler.

Devletin sorumluluğuna ilişkin bu vurgu Scruton’ın düşüncesinde belirli bir form alır. Kitap boyunca özel bir önem atfettiği ve analiziyle yakından ilgili iki kavram ortaya koyar: ‘yerellik’ ve ‘Heimat’ (yurt, vatan). Scruton’a göre, muhafazakârlık ‘doğası gereği yerel’ bir ideolojidir ve bu niteliği “insanların yerelleşmiş ve sınırlı duygulanımlarının sonucu olarak onların içinden neşet eden tarihsel bağlılıklar, yerel kimlikler ve bir tür uzun dönemli adanmışlığı” ifade eder (2012: 10-11). Bu anlamda yazara göre her ne kadar muhafazakârlar “19. yüzyıl romantiklerine benzer bir milliyetçilik” taşımasalar da “ulus devletin tarihsel ve süreksiz doğasının ve onun savaştanlığını frenleme ve yumuşatma ihtiyacının farkındadırlar” (2012: 20-21). Scruton’a göre muhafazakârlar “ulusal düşün, yerel hisset” (2012: 20) sloganını benimsemelidir. Dolayısıyla ona göre günümüz çevre krizi karşısında gerekli önlemleri alabilmeye ehil tek özne ulus devlettir. Bu nedenle “muhafazakârlar çevresel ve toplumsal sorunları küresel düzlemde çözmeye çalışmaktansa, bilinen ve yönetilebilir olan üzerindeki yerel egemenliği tesis etmeye çabalamalıdırlar” (2012: 22). Bu son cümle esasen küresel ısınma ve iklim değişikliği gibi bütün insanlığı ilgilendiren konularda Scruton’ın herhangi bir çözüm önerisinde bulunmayacağını kabulüdür. Bu küresel sorunları ‘bilinmeyen’ ve ‘yönetilebilir olmayan’ kategorilerinin içine

yerleştirerek bir yandan bu meselelere dair ortaya konan bilimsel bilgiye dair şüphenciligi yeniden üretirken diğer yandan da onlara karşı bir tür kayıtsızlık yaratır.

Scruton'ın çevresel sorunların çözümünde neden yerel hükümetleri tek gerçek özne olarak gördüğünü anlayabilmek için onun neyi 'çevresel sorun' olarak tanımladığını tespit etmek gerekmektedir. Ona göre en ciddi çevre sorunu 'nüfus artışı'dır:

[Demokrasi gibi] diğer toplumsal denge formları da iktisadi büyümeye bağımlı oldukları için değil, nüfus artışına ya da hali hazırda azalmış olan yağmur ormanları gibi kaynaklara bağımlı oldukları için çevreyi eşit derecede tehdit eder. Kuzey Afrika'da ve Orta Doğu'nun bir kısmında görülen geleneksel İslami toplumlari düşünün. (...) Her aile toplumsal pozisyonunu koruyabilmek için maiyetine yeni erkek çocukları eklemek durumundadır. Modern koşullarda bunun sonucu nüfus patlamasına bağılı olarak Müslüman Arap coğrafyası ve Kuzey Afrika'da çevrenin hızla yok edilmesi ve bunun, kurumları ve gelenekleri Müslüman yaşam tarzıyla çatışma içinde olan bir Avrupa'ya yayılmasıdır. (Scruton, 2012: 16)

Scruton, 'nüfus patlaması' temasını açık şekilde yeni-Malthusçu teoriden ödünç almaktadır. Barry'e göre (2007: 62), "Malthus'un özünde doğanın ve toplumun sağcı ve muhafazakâr bir görüşünü" ifade ettiği söylenebilir, ancak Scruton bu muhafazakâr temayı bir adım ileriye taşıyarak nüfus kontrolünü 'Avrupalı olmayan' toplumlar için talep ettiğini görürüz. Sonuç olarak Scruton'un çevre sorunlardan anladığı temel şey Avrupa'ya olan göçtür: "Çevrecilerin ve muhafazakârların ortak bir amaç haline getirebilecekleri ve getirmeleri gereken nokta burasıdır. Bu ortak amaç, en güçlü ifadesini ulusal devlette bulan, sevgimizin nesnesi olan ulusal sınırlardır (2012: 19). Dolayısıyla yazarın çevresel önceliği ve arzusu ulusal sınırları istenmeyen ziyaretçilerin, yani göçmenlerin yarattığı 'erozyondan' korumaktır.

Bu çalışmada ayrıntılarına girilmeyecek olmakla beraber, Scruton'ın eko-muhafazakârlığını açıklamada yardımcı olması adına eko-milliyetçi/eko-faşist düşüncenin ortaya çıkışını ve temel öncüllerini incelemek gerekmektedir. Eko-faşist fikirlerin ilk nüvelerini erken 19. Yüzyılda Almanya'da tarihçi Ernst Moritz Arndt'in yazılarında görürüz. Arndt, 1815'te kaleme aldığı *On the Care and Conservation of Forests* adlı makalesinde endüstrileşme sonucu meydana gelen "ormanların ve toprağın sömürülmesi" meselesine dikkat çeker (Staudenmaier, 1995: 6). Ancak Arndt'in çevreciliği yabancı düşmanı bir milliyetçilikle örüldür

ve 'Alman toprağının ve Alman halkının iyiliğini' ön plana alır. Benzer şekilde 'ekoloji' kavramını literatüre kazandıran, Alman bir zoolog olan Ernst Haeckel "monizm" olarak adlandırdığı bir tür sosyal Darwinizm felsefesini geliştirir" (Staudenmaier, 1995: 7-8). Kuzeyli (Nordic) ırkın üstünlüğüne inanan Haeckel anti-semitik bir tonla ırksal öjeniyi destekler (Staudenmaier, 1995). Bu milliyetçi yazarların ana amacı ünlü Nazi mottosu 'Kan ve Toprak'ta cisimleşen Alman toprağını ve Alman halkının saflığını korumaktır. Dolayısıyla vatani (Heimat) dışardan gelebilecek bütün müdahalelere karşı savunmayı amaç edinirler. Olsen (1995) bunu, eşsiz bir mekâna duyulan duygusal ve psikolojik bağlılık yani politik formunu Heimat kavramında bulan bir tür 'burada-olma hissi' (a here-feeling) olarak tanımlar. Yani *Heimat* yalnızca ülkeyi temsil eden bir kavram değil, aynı zamanda halkın saflığının ve dışı karşı korunmasının ifadesidir. Sonuç olarak eko-faşist düşünce için ırksal saflık ve doğaya duyulan romantik ilgi iç içe geçmiştir. Günümüzde eko-faşizmin dışı vurumu ise bu ırksal saflığı yok ettikleri düşünülen göçmenlere karşı düşmanlık olarak ortaya çıkmaktadır. Zimmerman (1995: 211) göçmen karşıtlığı ve eko-faşizm arasındaki ilişkiyi şöyle tarifler ve uyarılarda bulunur:

Eğer eko-faşizm su yüzüne çıkacaksa, bu muhtemelen zaten 'ırksal' olarak tarif edilebilecek uzun dönemli bir ulusal kimlik inşa etmiş ülkelerde olacaktır. Avrupa ülkelerinde sağcı politikacılar hali hazırda göçün durdurulması ve hatta ulusun kültürel kimliğini, toplumsal, siyasal ve iktisadi iyiliğini tehdit eden bu yabancıların (genel olarak beyaz olmayan herkesin) kovulması için çağrı yapmaktadır. Ekolojik olarak yıkılmış ve siyasal olarak çözülmüş Üçüncü Dünya ülkelerinden gelen çaresiz insanlar gelişmiş ülkelere sürüler halinde aktıkça kimi siyasetçiler göçmenleri dışarıda tutmak için sert önlemler alınması ve böylece bu insanların terk ettikleri ülkelerinde yarattıkları (sözde) ekolojik ve siyasi krizlerin aynının önleneyeğine dikkat çekeceklerdir. Batı sömürgeciliğinin bu krizlerde oynadığı rolü görmezden gelen Avrupalı bu neo-faşist liderler kara derili göçmenlerin yalnızca toprakları değil, yerel kanı da kirlettiğini iddia edebilirler¹³.

Neumayer (2006: 1) de bu göçmen karşıtı tutumlar ile eko-faşist gruplar arasındaki ilişkiyi şöyle yorumlar: "Birleşik Devletler'de yakın zamanda Yeni-Malthusçu ve göçmen karşıtı gruplar, gelişmiş ülkelere olan göçün sürdürülebilir kalkınmaya ve çevrenin korunmasına zarar verdiğini iddia etmektedirler". Buradan hareketle eko-faşizmin bir tanımını yapar:

[Eko-faşizm] bir kısım insanın milliyetine, vatandaşlık bağına ve ırkına bağlı olarak kaynakların çoğunu tüketme ve gerektiği kadar kirletme hakkına

sahipken, geriye kalan çoğunluğun bu haklara sahip olamayacağı fikrine sahip pozisyonu tarif eder. Ve bu geriye kalan çoğunluğun her nerede yaşıyorsa orada yaşamaya devam etmesini garanti altına alır. (Neumayer, 2006:1)

Bütün bunları bir araya getirdiğimizde Scruton'ın *Heimat* kavramı üzerine yaptığı vurgunun ve ekoloji kavramı ile Almanca'daki *Heimatgefühl* arasındaki kurduğu ilişkinin onun eko-milliyetçi/eko-faşist eğilimlerini açık ettiğini söyleyebiliriz. Bunu saklamaya çok da çalışmaz. Sıklıkla vatanın, yani kendi deyişiyle "bizim biz olduğumuz, paylaştığımız, bizi tanımlayan, mahvetmek istemediğimiz" (Scruton, 2012: 25) yerin korunmasının çevrecilerin ve muhafazakârların önceliği olması gerektiğini ifade eder. Sonuç olarak Scruton'ın eko-muhafazakârlığı göçmen karşıtlığı ile örülmüş yerel düzeydeki bir muhafaza etme olarak kalır ve muhafazakâr bir kılıfla eko-faşizan fikirleri besler.

Serbest Piyasa Eko-Muhafazakârlığı

Uzlaşma literatürünün bir kolu da çevresel meselelerin çözümünde liberallerin serbest piyasa çevreciliğinin öncüllerini muhafazakârlığa adapte etme uğraşı verirler. Eckersley'e göre (1993), her ne kadar ikisi arasında örtüşmeler mevcutsa da liberallerin serbest piyasa çevreciliği ile muhafazakârların piyasa güçlerine dayalı araçlarla kurmaya çalıştıkları çevrecilik birbirine karıştırılmamalıdır. Bu anlamda her şeyden önce ikisi arasındaki ayırım çizgileri genel hatlarıyla tespit edilmesi gerekmektedir.

Liberal düşüncenin serbest piyasa çevreciliği en temelde çevre sorunlarının çözümü için en uygun yolun özelleştirmeye dayalı bir özel mülkiyet rejiminin tam olarak hayata geçirilmesi olduğunu savunur. Bu yaklaşıma göre "ortak çevresel varlıklar konusunda net şekilde tanımlanmış, evrensel, ayrıcalıklı, devredilebilir ve tatbik edilebilir özel mülkiyet haklarının yokluğu" (Eckersley, 1993: 4-5) ortak kullanımdaki kaynakların sömürsüne ve su kaynaklarının tükenmesi ve hava kirliliği gibi dışsallıkların (externalities) meydana gelmesine neden olur. Çevresel yıkımı yaratan şey özel mülkiyet değil, tersine devlet müdahaleleridir. Böylece bu anlayış mümkün olan her durumda özelleştirmeyi savunur. Ayrıca ekonomik büyümeye sınırlar getirilmesi fikrinden de tamamen vazgeçilmesini önerirler çünkü dışsallıkları azaltacak olan şeyin tam da ekonomik ve teknolojik büyüme olduğunu ileri sürerler (Eckersley, 1993). Sonuç olarak serbest-piyasa çevreciliğinin temel nosyonları âdem-i merkezîyetçilik ve özelleştirme olarak belirir.

Serbest piyasacı eko-muhafazakârlar ise teoride bu yaklaşımdan önemli bir noktada ayrılırlar. O da liberallerin devlet müdahalesine karşı olan tutumudur.

Serbest piyasa eko-muhafazakârlığı özelleştirmeler konusunda liberallerle aynı çizgide durmakla beraber, piyasa güçlerinin yaratabileceği çevresel sorunlar karşısında devletin müdahalesinin şart olduğunu savunurlar. Bu anlamda spesifik olarak “vergilendirme, cezalandırma, masrafları ödetme, finansal yardım ve sübvansiyon gibi düzenlemeci araçların” şirketlerin yaratabileceği çevresel sorunlar karşısında etkin olabileceğini düşünürler (Eckersley, 1993: 6-7). Böylece liberal yaklaşımın ‘bırakınız yapsınlar’ anlayışına bir alternatif getirirler. Diğer yandan söz gelimi geleneksel muhafazakârların ekoloji anlayışının temellerinden biri olan ihtiyat ilkesine ise yakın durmazlar. Dolayısıyla teknolojik yenilikler konusunda risk almayı tercih eden bir pozisyona sahiptirler.

Bu yaklaşıma örnek olarak gösterilebilecek iki yazardan bahsedebiliriz. Peter Huber, *Hard Green: Saving Environment from the Environmentalists* (1999) adlı polemik tonu yüksek kitabında serbest piyasacı bir eko-muhafazakârlığın prensiplerini ele alır. Çevre meselelerine dair yaklaşımlar açısından *hard* (sert) ve *soft* (yumuşak) biçimindeki iki anlayıştan bahseder. Muhafazakârların yaklaşımının ‘sert’, geriye kalan bütün çevrecilerin yaklaşımının ise ‘yumuşak’ olduğunu söyler. Bu ikinci gruba kimleri aldığını açıkça yazmaz ama kendi bakış açısından olmayan tüm çevre yaklaşımlarını bu gruba dâhil eder.

Huber’a (1999) göre, “muhafazakârlar çevreci siyasetin muhafaza etme hizbini yeniden ele geçirmelilerdir. Ona göre çevre siyasetinde hegemonyanın alınması onların siyaseten hayatta kalmaları için de elzemdir. Muhafazakâr dava için de bu çaba aynı derecede önemlidir”. Ancak metnin geneline bakıldığında Huber’ın aklındaki muhafazakârlığın spesifik olarak Birleşik Devletler’deki siyasal biçimi olduğu anlaşılır. Yazarın temel argümanlarından biri Malthusçu teorinin ve ekonomik büyümenin sınırlandırılması tezlerinin tümünden yanlış olduğudur. Ona göre insanlığın zaman içerisinde belirli kaynakları tüketmesi kaçınılmazdır ancak zenginleştikçe ve refaha kavuştukça insanları beslemek için yeni teknolojik yol ve yöntemler keşfedilecektir. Burada zenginleşme ile sınırlama arasında ilginç bir ilişki kurar: “Ailenin büyüklüğüne, obeziteye, nüfusa, atıklara, verimsizliğe ve bireysel tüketime sınırlandırmayı getiren zenginliktir, yoksulluk değil. Zenginler servetlerini yeşile akıttılar, yoksullar değil” (1999: xxvi). Dolayısıyla Huber’a göre, çevresel sorunların çözümü zenginleşmekten geçer. Zenginlik teknolojik ilerlemeyi sağlar ve bu yeni yöntemler çevresel sorunlara çözümü getirir. Bu basitleştirilmiş mantıklı çıkarımın diğer sonucu da geleneksel muhafazakârların ihtiyat ilkesini iskartaya çıkarmaktır. Söz gelimi geleneksel bir muhafazakâr için nükleer enerji tartışmalı bir meseleyken Huber için bir gerekliliktir ve ‘en yeşil’ enerji kaynağıdır (1999: 197). Huber (1999: 197-198) bu tutumunu tarımsal üretim için de sürdürür ve açıkça tarım ilaçlarının kullanımını savunur:

Tarım zararlılarına dirençli mısır çiftçinin arazisinden alacağı ürünü iki katına çıkararak çevresel olarak önemli bir şeyi kurtarmış olur: toprağın bizatihi kendisi. Dolayısıyla büyüme hormonu daha fazla ineğin ve sütün daha az otlaktan alınmasını sağlar. Suni gübre, haşere ilaçları, ambalajlama ve korucuyu maddeler (...) güneşten daha fazla enerjiyi, daha az toprakla, daha verimli almamıza izin verir.

Buna mukabil ‘yumuşak bilimciler’ olarak adlandırdığı bilim insanlarını kesinlikten uzak bilgisayar modelleri ile sürekli bir iklim alarmcılığı yapan ‘yeni oligarklar’ şeklinde suçlar. Bu anlamda küresel ısınmanın bir sorun olduğu savına karşı çıkar. Bu noktada küresel ısınmanın varlığını inkâr etmeden, onun var olsa bile aslında faydalı olabileceği biçiminde ilginç bir mantık izler (1999: 110-111): “Karbondiyoksit bitkiler için besindir, dolayısıyla gezegenimiz daha da yeşil hale gelecektir. Yağmur ormanları Idaho’ya kadar uzanacaktır. (...) Eğer sera gazları bir sorunsay, dünyanın geri kalanı da bir sorundur.” Böylece reddiyeci bir tutum almamış gibi görünse de küresel ekolojik sorunların varlığına dair bilimsel bilginin altını oymaktadır.

Bob Inglis de bu yaklaşımın savunucularından bir diğeridir. Öncelikle muhafazakârların yıllar içerisinde reddiyeci bir pozisyona düşmelerini eleştirir ve bunun esas nedeninin çevre sorunlarına yeterli yanıtları olmadığına dair yanlış bir inanç olduğunu tespit eder (Inglis, 2013: 248). Bu inancın yanlış olduğunu, aslında muhafazakârların çevresel sorunlar karşısında ellerinde önemli bir araç bulunduğunu ve bu aracın da hür teşebbüs olduğunu söyler (2013: 248). Muhafazakârların çevre mücadelesinde bayrağı devralmaları gerektiğini vurgular. Makalesi boyunca tartışmayı sürekli muhafazakârların reddiyeci tutumunu eleştirmeye getirir. Hesap verilebilirlik, kesinlik ve vergi reformu olarak tespit ettiği üç ilkeyle hür teşebbüsün küresel ekolojik krizlere de yanıt verebileceğini iddia eder. Hesap verilebilirlik bireylerin yarattıkları çevre kirliliğinden sorumlu tutulabilmelerini öngörür. Kesinlik ilkesinden kastı ise müteşebbislerin çevre düzenlemelerinin sonucu olarak kendi işlerinde ne kadar harcama yapmaları gerektiğinin net olmasıdır. Ona göre, eğer iş çevreleri maliyetleri bilebilirlerse ‘bir ihtimal’ kendilerini güneş veya rüzgâr enerjisi seçeneklerine yaklaştırabileceklerdir. Vergi düzenlemesi ilkesinden kasıtsay şaşırtıcı olmayan şekilde sermayenin vergi yükünün azaltılmasıdır. Vergi yükü hafiflerse sermayenin yeşil enerji seçeneklerine daha fazla yatırım yapacağını iddia eder. Bu ilkeler hayata geçirildiği takdirde hükümetin kimi olumsuz uygulamalarının ve düzenlemelerinin telafi edilebileceğini söyler. Böylece de çevre sorunlarını sermayenin sorunları ile eşitler.

Sonuç

Gramsci, hegemonyanın gerçekleşebilmesinin kaçınılmaz koşulunun onun yalnızca etik-politik bir zeminde yapılan sınıflar arası geçici uzlaşmalarla değil, aynı zamanda hegemonik olma iddiasındaki sınıfın ekonomik ilişkileri dönüştürmesiyle mümkün olduğunu söyler (Sassoon, 2012: 118). Bu ilişkileri dönüştürme amacı taşımayan hiçbir yönetici grubun gündelik ekonomik fedakârlıklarla diğer sınıf ya da gruplarla uzlaşma arayışı içinde olmasının 'esasa dokunmadığını' vurgular. Gramsci'nin analizini bu çalışmada yaptığımız tartışmalarla birlikte okuduğumuzda muhafazakâr siyasal ve entelektüel hareketin ekolojik hareket üzerinde kurmaya çalıştığı kültürel hegemonyanın gerçekleşmesinin olanaksız olduğu sonucu ortaya çıkar. Uzlaşma literatürü olarak adlandırdığımız bu eko-muhafazakâr yaklaşımların her biri ekolojik hareketi sistem içi bir düzleme çekmeye çalışır. Yine her biri için çevresel sorunların çözümü adına değişmez koşul sermayenin sınıfsal çıkarlarının korunmasıdır. Aralarındaki fark devletin düzenlemeci müdahalelerine ne ölçüde izin verileceğine dair derece farkıdır. Eko-muhafazakâr çabalar değişmez şekilde radikal karakteri iğdiş edilmiş bir ekolojik hareket tasavvur ederler. Dolayısıyla bu literatürün uzlaşma kavramı ile anladığı şeyin hegemonyadan çok bir tahakküm olduğu rahatlıkla söylenebilir.

Başta sorduğumuz eko-muhafazakâr hareketin özgün bir kategori ve yeni bir çevrecilik olarak okunup okunamayacağı sorusuna bu çalışma olumsuz yanıt vermektedir. Eko-muhafazakârlığın çevresel meseleler karşısında 'ihtiyatlılık', 'muhafaza etme' ve 'kuşaklararasılık' temaları dışında kendine has hiçbir özgün politik önermesi yoktur. Bu çalışma göstermeye çalışmıştır ki uzlaşma literatürünün önemli bir kısmı ise zaten bu temalara sahip çıkmaz. Test edilmemiş yeni teknoloji ve buluşların kullanımı söz konusu olduğunda ihtiyat ilkesi muhafazakârlar içerisinde pestisitlere, hormonlara ve nükleer enerjiye yenilmiş durumdadır. Dolayısıyla eko-muhafazakârların birçoğu için sermayenin iktisadi çıkarları ihtiyat ilkesinin önüne geçmiştir. Muhafaza etme teması ise zaten en başından beri Gifford Pinchot'nun 'akıllı yönetim' kavramsallaştırmasıyla özel sektörün elinde tüketime açma anlamı taşır ve bu haliyle bile 'koruma' fikrinin ve ekomerkezci bir yaklaşımın çok dışında kalır.

Eko-muhafazakâr düşüncenin 'yerelliğe' ve 'yerel olanın korunmasına' ilişkin yaptığı özel vurgu iki önemli sonuç doğurur. Birincisi bu vurgu yerel düzeyde kalan çevreci hassasiyetleriyle küresel ısınma ve iklim değişikliği gibi krizlere yönelik anlamlı bir siyaset geliştirmeyi olanaksız kılar. Devletin düzenlemeci müdahalelerinin sınırlandırılmasına yönelik talebi politik önermelerinde öne

çıkaran eko-muhafazakârlık yine devletlerin en çok müdahil olması gereken küresel ekolojik krizler karşısında, ‘özgürlüklerin kısıtlanacağı’ savıyla şüpheli/reddiyeci pozisyona geri düşer. Sonuç olarak uzlaşılı literatürü yazarları küresel ekolojik krizlerin bilimsel zeminini tıpkı şüpheli/reddiyeci muhafazakâr pozisyon gibi sorgulamaya açar. Çevrecilerin aciliyet taleplerine yanıt vermez ve hatta onları alarmcı olmakla suçlar. Dolayısıyla anti-entelektüel ve anti-radikal söylemi yeniden üretir. Yerellik vurgusunun ikinci önemli sonucu ise Roger Scruton’da örneğini bulan göçmen karşıtı bir eko-muhafazakârlık. Çevresel sorunları bir çırpıda göçmenler ile eşleyip, devlete bu göçmenleri dışarıda tutma görevi yükler. Nüfus artışı ile çevresel sorunlar arasında doğrudan bir ilişki kurar ve bu artışa neden olduğunu iddia ettikleri göçmenlerin esas sorun olduğunu iddia eder. Beklenileceği üzere sermayenin ve devletin sorumlulukları bu söylemle görünmez kılınır. Geriye yalnızca faşizan tonlamalarıyla bir çevre hassasiyeti kalır. Bütün bunlar bize 1990’lardan itibaren şüpheli/reddiyeci muhafazakâr siyasete karşı beliren bu yeni eko-muhafazakâr uzlaşılı arayışının aslında sermayenin çıkarları ile çatışmaktan uzak duran, küresel ekolojik krizler konusunda net hiçbir önerisi olmayan, bu konudaki bilimsel kanıtların meşruiyetini sorgulamaya açan ve ekolojik hareketi radikal karakterinden arındırmaya çalışan, entelektüel bir çabadan çok yeni bir tür tahakküm etme stratejisi olduğunu göstermektedir.

Sonnotlar

1 Makalede yer alan bütün İngilizce alıntılar – aksi kaynakçada belirtilmedikçe - yazar tarafından Türkçeye çevrilmiştir.

2 Çalışma boyunca literatürde farklı anlamlara gelen, *conservation* kavramı yerine ‘muhafaza (etme)’, *preservation* kavramı yerine ‘koruma’, *stewardship* kavramı yerine ise ‘himaye (etme)’ kelimeleri kullanılacaktır.

3 Bu çalışma boyunca ekoloji ve çevre kavramları birbirleri ile eşanlamlı olarak kullanılacaktır. Ancak söz konusu olan muhafazakârların çevresel meseleler konusundaki görüşleri olduğu için Dobson’ın (2007) ayrımının son derece anlamlı olduğu ifade edilmelidir. Dobson’a göre (2007: 2-3) “çevrecilik (environmentalism) çevresel sorunların mevcut değerler ya da üretim ilişkilerinde ve tüketimde herhangi esaslı bir değişim olmadan, yönetsel bir yaklaşımla çözülebileceği inancına yaslanırken, ekolojizm ise sürdürülebilir ve tatmin edici bir varoluşun insan-olmayan doğal dünyayla ilişkimizde ve kendi toplumsal ve siyasal yaşamımızda radikal değişimler gerektirdiği fikrine sahiptir”. Bu anlamda bu makalede çevresel konularda kalem oynatan bütün muhafazakâr yazarlar için esas olan yaklaşımın ‘çevrecilik’ olduğu iddia edilecektir.

4 Bu literatüre katkı sunan ve onların eleştirisini yapan diğer belli başlı kimi kaynaklar şöyle sıralanabilir: (Adler, 2013; Bliese, 1997, 1996; Farber, 2017; Flynn and Lowe, 1992; Inglis, 2013; Johnson, 1981; McCright and Dunlap, 2011, 2003; Pilbeam, 2003a, 2003b; Thompson Jr, 2005; Turner, 2009).

5 Bu konuda söz konusu derneklerin internet sitelerine göz atılabilir: <https://www.conservamerica.org/leadership> ve <https://www.acc.eco/staff>

6 2017'de yayınlanan bir haberde dönemin ABD başkanı Donal Trump'ın *Twitter*'da iklim değişikliğe şüpheyile yaklaşan sözler içeren 115 tweet attığı ifade ediliyor. <https://www.vox.com/policy-and-politics/2017/6/1/15726472/trump-tweets-global-warming-paris-climate-agreement>

7 Barton H. Thompson Jr.'a (2005) göre çevresel meseleler söz konusu olduğunda muhafazakârlar arasındaki bölünmeler artmaktadır. Ona göre Birleşik Devletler'de çevresel sorunlar konusunda ortaya çıkan beş farklı muhafazakâr düşünce okulu vardır. Liberterler, Pareto Optimistleri, Jeffersoncu Muhafazakârlar, Hamiltoncu Muhafazakârlar ve Burke Muhafazakârları. Bu okullar arasındaki farklılıkların ayrıntıları için bkz. (Thompson Jr., 2005: 311-313).

8 Yine bu çalışmanın başında Kanada'da 'People's Party of Canada' liderliğini yapan Maxim Bernier'in ve elbette eski ABD başkanı Donald Trump'ın yaklaşımı şüpheci/reddiyeci akıma örnek olarak gösterilebilir.

9 Yasanın ayrıntıları için bkz.: <https://www.justice.gov/enrd/wilderness-act-1964>

10 Bu noktada bir kayıt düşmek gerekiyor. Her ne kadar Evanjelik liderlerin büyük çoğunluğu bu muhafazakâr söyleme angaje olsa da çevrecilik yanlısı tutum geliştiren başka Evanjelik gruplar olduğunu da görebiliyoruz. Evanjelik Çevre Ağı (The Evangelical Environmental Network) adıyla bir araya gelen bir grup, çevreci tutumlarını İncil'de bulunduğunu iddia ettikleri "yaradılışa gösterilen özen, süregelen bir iklim ve sağlıklı, çevre kirliliğinin olmadığı bir dünya" düsturuna dayandırmaktadır (Turner ve Isenberg, 2018). Bu Evanjelikler 1996'da televizyon reklamları ve mektuplar aracılığıyla çevreci kampanyalar düzenlemiştir. Bu grubun savları için şu adrese göz atılabilir: <https://creationcare.org/>

11 İngiltere'de Muhafazakâr Parti içerisinde çevresel meselelere dair tartışmaların bir analizi için Flynn & Lowe (1992) makalesine bakılabilir.

12 Eko-milliyetçiliğin ve eko-faşizmin farklı ülkelerdeki görünüşleri için ayrıca şu

kaynaklara bakılabilir: (Forchtner, 2019), (Margulies, 2021), (Dawson, 2000), (Dawson, 1996)

13 Yeni Zelanda'da Mart 2019'da gerçekleştirilen Christchurch Camii katliamını düzenleyen Brenton Harrison Tarrant katliamdan önce yayınladığı manifestosunda kendisini bir eko-faşist olarak tanımlar.

Kaynakça

Adler J H (2013). Conservative Principles for Environmental Reform. *Duke Environmental Law & Policy Forum*, 23(2), 253–280.

Barry J (2007). *Environment and Social Theory*, Second Edition, London: Routledge.

Beneton P (2016). *Muhafazakârlık*. Çev. C Akalın, İstanbul: İletişim Yayınları.

Bliese J R E (1996). The Conservative Case for the Environment. *The Intercollegiate Review*, 32(1), 28-36.

Bliese J R E (1997). Traditionalist Conservatism and Environmental Ethics. *Environmental Ethics*, 19(2), 135-151.

Buci-Glucksmann C (2012). Hegemony ve Rıza: Politik Bir Strateji. İçinde: A S Sassoon (der), *Gramsci'ye Farklı Yaklaşımlar*, Çev. M K Coşkun vd., Ankara: Dipnot Yayınları, 121-133.

Dawson J (1996). *Eco-Nationalism: Anti-Nuclear Activism and National Identity in Russia, Lithuania, and Ukraine*. Duke University Press.

Dawson J (2000). "The Two Faces of Environmental Justice: Lessons from the Eco-nationalist Phenomenon." *Environmental Politics*. *Environmental Politics* 9(2): 22-60.

Dobson A (2007). *Green Political Thought*, Fourth Edition, London: Routledge.

Dunlap R E vd. (2001). Politics and Environment in America: Partisan and Ideological Cleavages in Public Support for Environmentalism. *Environmental Politics*, 10(4), 23-48.

Matthews D (2017). Donald Trump Has Tweeted Climate Change Skepticism 115 Times. Here's all of it. <https://www.vox.com/policy-and-politics/2017/6/1/15726472/trump-tweets-global-warming-paris-climate-agreement>, Son erişim tarihi, 08.01.2021.

Güneş Ö (2022). Şüphencilik, Düzenleme, Uzlaşma: Batı Muhafazakâr Düşüncesinde Çevresel Meselelere Yaklaşımlar ve Eko-Muhafazakârlığın Görünümleri. *Mülkiye Dergisi*, 46(1), 100-136. 133

Eckersley R (1992). *Environmentalism and Political Theory: Toward an Ecocentric Approach*. London: UCL Press.

Eckersley R (1993). Free Market Environmentalism: Friend or Foe? *Environmental Politics*, 2(1), 1-19.

Farber D A (2017). The Conservative as Environmentalist: From Goldwater and the Early Reagan to 21st Century. *Arizona Law Review*, 59(1005-1060).

Flynn A ve Lowe P (1992). The Greening of the Tories: The Conservative Party and the Environment. İçinde: W Rudig (der), *Green Politics Two*, Edinburgh: Edinburg University Press, 9-36.

Forchtner B (der..) (2019). *Far Right and the Environment: Politics, Discourse and Communication*. London: Routledge.

Giubilei F (2019). *The History of European Conservative Thought*. Çev. Rachel Stone, Washington: Regnery Publishing.

Gray J (1994). *Beyond the New Right: Markets, Government and the Common Environment*. London: Routledge.

Gray J (2004). *Straw Dogs: Thoughts on Humans and Other Animals*. London: Granta Books.

Hardin G (1985). *Filters Against Folly: How to Survive Despite Economists, Ecologists, and the Merely Eloquent*. New York: Penguin Books.

Harvey D (2005). *A Brief History of Neoliberalism*. Oxford: Oxford University Press.

Hay P R (2002). *Main Currents in Western Environmental Thought*. Sydney: UNSW Press.

Huber P (1999). *Hard Green: Saving the Environment from the Environmentalists: A Conservative Manifesto*. New York: Basic Books.

Huffman J L (1992). Protecting the Environment from Orthodox Environmentalism. *Harvard Journal of Law and Public Policy*, 15(2), 349-370.

Inglis B (2013). Putting Free Enterprise to Work: A Conservative Vision of Our Environmental Future. *Duke Environmental Law & Policy Forum*, 23(2), 247-252.

Jacques P J (2009). *Environmental Skepticism: Ecology, Power and Public Life*. Surrey: Ashgate Publishing.

Jacques P J vd. (2008). The Organisation of Denal: Conservative Think Tanks and Environmental Scepticism. *Environmental Politics*, 17(3), 349-385.

Kebede A (2005). Grassroots Environmental Organizations in the United States: A Gramscian Analysis. *Sociological Inquiry*, 75(1), 81-108.

Kirk R (2019). *Muhafazakâr Anlayış: Burke'ten Elliot'a*. Çev. Okan Arslan, Ankara: Kadim Yayınları.

Kirk R (2020). Muhafazakârlığın On Prensibi. Çev. O Arslan, İçinde: F Duman (der), *Muhafazakârlık Okumaları*, Ankara: Kadim Yayınları, 41-52.

Layzer J A (2012). *Open for Business: Conservatives' Opposition to Environmental Regulation*. Massachusetts: The MIT Press.

Jackson T J J (1985). The Concept of Cultural Hegemony: Problems and Possibilities. *The American Historical Review*, 90(3), 567-593.

Margulies M (2021). "Eco-Nationalism: A Historical Evaluation of Nationalist Praxes in Environmentalist and Ecologist Movements." *Consilience: The Journal of Sustainable Development* (23):22–29.

McCright A ve Dunlap R E (2003). Defeating Kyoto: The Conservative Movement's Impact on U.S. Climate Change Policy. *Social Problems*, 50(3), 348-373.

Mollaer F (2017). *Muhafazakârlığın İki Yüzü*. İstanbul: Dergâh Yayınları.

Nash G H (1976). *The Conservative Intellectual Movement in America: Since 1945*. New York: Basic Books.

Neumayer E (2006). The Environment: One More Reason to Keep Immigrants Out? *Ecological Economics*, 59(2), 204-207.

Nisbet R (1978). Conservatism. İçinde: T Bottomore ve R Nisbet (der), *A History of Sociological Analysis*, New York: Basic Books, 80-117.

Oakeshott M (1962). Rationalism in Politics. İçinde: *Rationalism in Politics and Other*

Güneş Ö (2022). Şüphencilik, Düzenleme, Uzlaş: Batı Muhafazakâr Düşüncesinde Çevresel Meselelere Yaklaşımlar ve Eko-Muhafazakârlığın Görünümleri. *Mülkiye Dergisi*, 46(1), 100-136. 135

Essays, London: Methuen & Co Ltd, 1-36.

Olsen J R (1999). *Nature and Nationalism: "Right-Wing" Ecology and the Politics of Identity in Contemporary Germany*. London: Palgrave Macmillan.

Oreskes N ve Conway E M (2010). *Merchants of Doubt: How a Handful of Scientists Obscured the Truth of Issues from Tobacco Smoke to Global Warming*. New York: Bloomsbury Press.

Pilbeam B (2003). Natural Allies? Mapping the Relationship Between Conservatism and Environmentalism. *Political Studies*, 51(3), 490-508.

Robbins P (2012). *Political Ecology*. Second Edition. Wiley-Blackwell.

Sassoon A S (2012). Hegemony, Mevzi Savaşı ve Politik Müdahale. İçinde: A S Sassoon (der), *Gramsci'ye Farklı Yaklaşımlar*, Çev. M K Coşkun vd., Ankara: Dipnot Yayınları, 97-120.

Scruton R (2012). *How to Think Seriously about the Planet: The Case for an Environmental Conservatism*. Oxford: Oxford University Press.

Staudenmaier P (1995). Fascist Ecology: The 'Green Wing' of the Nazi Party and Its Historical Antecedents. İçinde: *Ecofascism: Lessons from the German Experience*, AK Press, 4-30.

Suvanto P (1997). *Conservatism from the French Revolution to the 1990s*. Çev. R Fletcher, London: Palgrave Macmillan.

Thompson Jr B H (2005). Conservative Environmental Thought: The Bush Administration and Environmental Policy. *Ecology Law Quarterly*, 32(2), 307-348.

Turner J M ve Isenberg A C (2018). *The Republican Reversal: Conservatives and the Environment from Nixon to Trump*. Massachusetts: Harvard University Press.

Zimmerman M E (1995). The Threat of Ecofascism. *Social Theory and Practice*, 21(2), 207-238.

Sosyal Bilimlerde Yeni Açılımlar: Yeni Materyalizm ve Minör Bilim¹

Özlem Avcı Aksoy, Uşak Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü
ORCID: 0000-0003-4563-9767
E-posta: ozlem.avci@usak.edu.tr

Özet

Sosyal bilimlerin en önemli çıkmazlarından birisi metodolojiye dair yaklaşımlar ve çalışma konularına bakma biçimleridir. Bu yaklaşım ve kurgulama biçimleri geleneksel olan eğilimler ve yeni tartışmalar arasında sürekli bir gerilime neden olur. Sosyal bilimlerde, üzerine odaklandığı alanın dinamik ve değişken olan özellikleri nedeniyle zorunlu olarak yeni çalışmalara ve eğilimlere odaklanmak zorundadır. Bu çalışmanın amacı sosyal bilimlerdeki geleneksel yaklaşımların eleştirisine dayanan ve bu eleştiriden hareketle yeni metodolojik yaklaşımların tartışılmasıdır. Özellikle pozitivist yaklaşımın bütüncü, indirgemeci, düalist ve determinist anlayışı eleştirilerek, varlığın çoklu ve tekil yönü vurgulanmaya çalışılmıştır. Sonrasında hümanizm ve insan-merkezcilik karşıtı bir anlayışla insan ve insan-olmayan gündemine taşıyan İnsan Sonrası (Post Human) durum ekseninde 'eleştirel disiplinlerlik' kavramı üzerine odaklanılmıştır. Bu doğrultuda belirginleşen teorik tartışma ve kavramlar, metodolojinin odağındaki nesneye bakışı ve bakma biçimlerini yerinden ederek yeni güzergahlar önerme çabasıdır. Varlığı yeni kavramlarla düşünmek ve anlamaya çalışmak, varlığın yeni bağlantılarını ve özelliklerini ortaya koyma fırsatı sunar. Bu bakış açısı ise daha fazla tekillikleri ve çoklukları düşünme ve açığa çıkarma imkânı sunar. Çünkü her şey sonsuz bir oluş halindedir. Yeni yaklaşım ve bakış açılarının odağında yer alan "tekillik, deneyim ve oluş" kavramlarına dayanan bir anlama çabası, maddenin bu yönüne dikkat çekme çabasıdır. Bu güzergahta önemli bir dönüm noktası olan ve maddeyi ve maddeye bakışı yeniden tanımlayan 'yeni materyalizm' kavramı ve 'minör bilim' anlayışı etrafında oluşan düşünsel yaklaşımlar üzerinde durulmuştur. Böylece varlığa ve insana olan değişen bakış açıları sorgulanmış ve sosyal bilimlerin nasıl bir değişim içinde olduğu ortaya konulmaya çalışılmıştır. Tüm bu tartışmalar maddenin kendi için özelliğine vurgu yaparak, bu içkinliğin sahip olduğu dinamizm ve diğer varlıklarla olan dönüştürücü ilişkisi üzerine yoğunlaşır. Türler arası yakınlaşmalar ve dayanışma anlayışı, sosyal bilimlerin disiplinler arası çalışmalara olan ihtiyacını ortaya koyar. Böylece tüm kavramsal ve teorik tartışmalar, insanın insan-olmayan karşısındaki konumunu yeniden düşünmesini gerektirir. Bu düşünce biçimi ise yeni bakış ve anlayış yollarına, yeni metodolojik güzergahlara ihtiyaç duyar. Bu çalışmada yapılmaya çalışılan, yeni metodolojik tartışmalara ve uygulamalara giden yolların izini sürme çabasıdır.

Anahtar kelimeler: Pozitivism, Eleştirel Disiplinlerlik, İnsan sonrası, Yeni Materyalizm, Minör Bilim

New Approaches in Social Sciences: Neo-Materialism and Minor Science

Abstract

One of the most important dilemmas of social sciences is approaches to methodology and the way they look at study subjects. This approach and ways of constructing create a constant tension between traditional trends and new debates. The dynamic and variable features of the field on which social sciences focus inevitably must focus on new studies and trends. This study aims to discuss new methodological approaches and based on the criticism of traditional approaches in social sciences. Especially the holistic, reductionist, dualist and determinist understanding of the positivist approach is criticized and the multiple and singular aspects of being are emphasized. Afterwards, 'critical disciplinary' is discussed in the context of the Post-Human situation, which brings the human and the non-human to the agenda with an understanding against humanism and anthropocentrism. The theoretical discussions and concepts that have become evident in this direction are to propose new routes by displacing the perspective and ways of looking at the object in the focus of the methodology. Thinking and trying to understand the existence with new concepts offers the opportunity to reveal new connections and features of the being. This perspective, on the other hand, offers the opportunity to think and reveal more singularities and multiplicities. Because everything is in an eternal state of becoming. Theoretical discussions and concepts that become clear in this direction suggest new routes by displacing the way of looking and looking at the object in the focus of methodology. The focus of this innovation is singularity, experience and becoming. The concept of 'new (neo) materialism', which is an important turning point in this route and redefines matter and the view of matter, and the intellectual approaches formed around the understanding of 'minor science' were emphasized. Thus, the changing view of existence and human being has been questioned and the change in social sciences has been revealed. All these discussions focus on the dynamism of this immanence and its transformative relationship with other beings, emphasizing the immanence of matter. The understanding of interspecies convergence and solidarity reveals the need for interdisciplinary studies of social sciences. Thus, all these conceptual and theoretical discussions require the human to rethink his position with the non-human. This way of thinking needs new ways of looking and understanding, and new methodological routes. What is done in this study is an effort to trace the paths leading to new methodological discussions and practices.

Keywords: Positivism, Critical Disciplinary, Posthuman, New Materialism, Minor Science

Giriş

Sosyal Bilimlerde metodoloji meselesi gerek metodolojik güzergahın karmaşıklığı ve iç içeliği gerekse nesnenin dinamizminden dolayı en karmaşık, en zorlu, en anlaşılmasız ve en anlatılmaz konulardan biridir. Bilgi üretmek, teori geliştirmek ve kavramlar önerebilmek bu nedenle zorlu bir zanaattır. Fakat bu zorluk aşıldığında ise gerçek anlamda bilimsel olan kendini gerçekleştirmiş olur. Yani bilimsel bilgiye imkân veren en önemli unsur, doğru bir metodolojinin kurgulanmasıdır. Bu, bilginin pratiğe dönüşerek yeni bilgileri ortaya koyabilmenin bir yoludur. Bilgi (teori) ve pratik (saha) arasındaki bağı kurabilmek tüm sosyal bilimlerin ana sorunsalı olduğu gibi sosyolojinin de içinde debelendiği zorlu işlerden biridir. Teoriyi sınamak yerine teori geliştirebilmek ancak doğru soruların sorulduğu, doğru teori ve kavramlara dayanarak kurgulanmış bir metodoloji ile mümkündür. Doğru biçimde kurgulanmış bir metodoloji bilim yapabilmenin, sosyoloji yapabilmenin önünü açar. Bu doğrultuda genel olarak sosyal bilimlerin özelde ise sosyolojinin odaklandığı, nesnesinin asla sabitlenmeyen, kesin olarak tanımlanamayan, sürekli değişken ve dönüşken dinamizmini anlamaya ve açıklamaya dair yol haritalarının imkânı üzerine bir tartışma yürütmektir. Bu yeni yol haritalarının tartışılması ise kaçınılmaz olarak var olan metodolojik güzergâhlar üzerine bir eleştiriye dayanır. Varlığın sürekli değişken oluşu, kaçınılmaz olarak ona bakma biçimlerine dair değişimi de vurgular.

Bu çalışmanın başlangıç noktası hümanizm ve beraberinde şekillenen, gittikçe hâkim ve tek metodolojik yaklaşım biçimine dönüşen pozitivizmin bir eleştirisidir. Özellikle pozitivizmin dayandığı ikilikler ve determinist anlayışın tersine, tekil varoluşlar ve çokluğun vurgulanmasına dayanır. Ayrıca bu tekillik ve çokluğu vurgulayan anlayışın beraberinde sürdürülen teorik tartışmalar ve kavramsal sorgulamalara dayanarak, sosyal bilimlere de içeren disiplinler üstü çalışmalar alanının metodolojik güzergâhının çizgilerini belirginleştirmektir. Bu yeni metodolojik tartışmaların dayanağı olan teori ve kavramlara odaklanarak, çoklu bir bilimsel bakışın gereği üzerinde durmanın, sorunu anlamada ve açıklamadaki önemi vurgulanır. İçinde bulunulan koşullar değiştikçe ve bu koşulları anlamak için kullanışlı yeni metodolojiler ve kavramlarla sorgulamak gerekir. Dinamik olan yapıyı anlama imkânı sunan metodolojinin de dinamik olması kaçınılmazdır.

Gadamer'e göre tek bir yöntem fikri, odaklandığı nesneye temas etmeden belirlenmiş bir yöntemdir ve böylesine nesneyle kopuk olan bir yöntem ise oldukça tehlikelidir. Çünkü nesneye ulaşacak yöntemi belirleyen, nesnenin

kendisi olmalıdır (2008: 189). Bu nedenle her saha ve sorgulama biçimi, anlamak amacıyla sorgulanan nesne kendine özgü bir metodolojiye ihtiyaç duyar. Dolayısıyla tek tip bir metodolojik biçim, alanın kendi ontolojik yapısının anlaşılmasını imkansızlaştırır. Her saha/alan ve vaka, kendine özgüdür ve kendi metodolojisine ihtiyacı vardır. Bu durum ise kaçınılmaz olarak tekil bakabilmeyi gerektirir. Bu durum, Vandana Shiva'nın '*mono-kültür zihin*' (1993) olarak tanımladığı hümanizm ve pozitivistimin bilimsel ve metodolojik anlayışının, yaklaşımlarının ve kurallarının bir eleştirisidir. Shiva günümüzde her şeyin büyüme, büyük olma arzu içinde olduğunu eleştirirken 'küçülmeyi, küçük olmayı' vurgular: 'Büyük büyüktür' yanılgısı içinde ekolojik, politik ve ekonomik olarak gerçek olan ise 'küçük, büyüktür' yani *küçük, yeni büyüktür* (Shiva, 2014). Ekoloji, gıda konularına referans veren Shiva'nın² bu bakış açısı, ancak tek tek küçük olanın bir arada büyüklüğü var ede(bile)ceği anlayışıdır. Ancak tekilliklerin, yani en ufak farklılıkların varlığının çokluğu var edeceğidir. Çokluğu var eden 'tek' olandır. Daha geniş bir perspektiften bakıldığında ise buradaki tekillik vurgusu insan merkezli anlayışın eleştirisini barındıran, insan-olmayı da dâhil eden William Connolly'nin '*çok yönlü tekçilik (protean monism)*' (2016) kavramına denk gelir. Yeni materyalist bir yaklaşımla kurgulanan hümanizm ve antroposantrizm karşıtı düşünsel bir çerçeve sunan bu anlayış, maddeyi yeniden tanımlayan ve her varlığın kendi iç işleyişi olduğu ve tüm varlıkları etkilediği iddiasına dayanır. Bu durum ise Spinozacı monist bir anlayış olan 'varlığın tekilliği' anlayışına götürür. Varlık tektir ve tekilliklerden oluşur. Ayrıca 'oluş' halinde olan bir varlıktır. Var olan değil, var oluş sürecinde olan bir maddedir. Varlığa ve maddeye olan bu yeni bakış, kaçınılmaz olarak sosyal bilimlerin, metodolojik güzergâhını ve anlayışını da yeniden sorgulatan bir içeriğe sahip olmasını gerektirir. Yeni metodolojik tartışmalar etrafında, ikilikleri reddeden ve çokluklar üzerine kurgulanan 'minör bilim' (Braidotti, 2021) yaklaşımları da sosyal bilimlerin gündemine yerleşmektedir. Tüm dünyayı tek bir varlık olarak görmek ve onun içindeki her şeyi tekil varoluşlar olarak kabul etmek; Tek Varlığın ve tüm tekilliklerin varoluş teminatının aralarındaki bağlar olduğu düşüncesini savunmak, disiplinler üstü bir yaklaşımla tüm bilimlerin odağında olmalıdır. Özellikle 'ekolojik duyarlılığa' sahip olan yeni materyalist anlayış, tüm insan ve insan olmayanı etkileyen ve tehdit eden gelmekte olan küresel krizden (ekolojik krizden) çıkışın son yolu olabilir.

Bir metodolojik güzergâhta öncelikle araştırmanın nesnesi olan örneklem alanının net bir biçimde belirlenmesi ve evreni açıklama kabiliyetinin tartışılması gerekir. Bu çalışma araştırma evreni içindeki her bir parçanın sahip olduğu 'tekillik' vurgusu ile hareket ederek, her bir farklılığın, benzemezliğinin bütün içindeki yerine ve önemine vurgu yapar. Bu benzemezlik anlayışı, beraberinde

pozitivizmin indirgemeci anlayışını da yerinden eder. Aynı nedenler her zaman aynı sonuçları ortaya koymaz. Çünkü nedenin içinden geçtiği varlık/ madde dinamik bir özelliğe sahiptir ve sürekli oluş halindedir. Bu oluş hali aynı nedeni aynı varlıkta farklı sonuçlara evirir. Buradaki oluş (*becoming*) vurgusu Bradiotti'ye göre olumlayıcı ve iş birliğine dayanan etiğin gerçekleştirilmesidir (Bradiotti, 2019a: 90). Bu göz önünde bulundurulduğunda varlık alanının çoklu olan yapısı daha dikkat çekici hale gelir.

Bu anlayış çerçevesinde öncelikle pozitivizmin genel çerçevesi ve metodolojik geleneği tartışılacak, hemen sonrasında ise 1950'ler sonrasında eleştirel düşünce geleneğinden doğan günümüzde önemli bir metodolojik içeriğe sahip olan insan sonrası yaklaşımlar ekseninde sosyal bilimler sonrası eleştirel disiplinlerlik tartışılacaktır. Bu tartışmaların odağında olan 'yeni materyalizm' kavramı ve içinde bulunduğumuz dönemi insan ve insan-olmayan etrafında sorgulayan 'minör bilim' yaklaşımları ise bu çalışmanın düşünsel güzergâhını oluşturur. Ayrıca tüm bilimleri kapsayan ve bir arada çalışmalarını zaruri kılan disiplinler üstü çalışmaların tekçi bir bakışla çokluğu vurgulayan eğilimleri, insan sonrası dönemi anlamının önemli bir çerçevesini sunar.

Sosyal Bilimler Geleneği

Sosyal bilimlerde araştırma geleneği ana teorinin etrafında kurgulanan, seçilmiş tekniklerle verilerin elde edilmesine ve buradan hareketle hipotezlerin doğrulanması ya da yanlışlanmasına dayanan bir güzergâha sahiptir. Elde edilen veriler indirgemeci bir yaklaşımla yorumlanarak genellemelere ulaşılır. Bu güzergâh oldukça başarılı işleyen bir süreçtir. Fakat ayrıntıların, istisnaların, ufak tefek farklılıkların ve özelliklerin bazen gözden kaçmasına, görülememesine neden olur. Dolayısıyla bu noktadaki bilgi kaybı ve temsil edilememe durumu, bütün içinde toplumsal anlamada bir zafiyete neden olabilir. İçinde bulunduğumuz gittikçe parçalı, çoğul olan toplum yapılarının bu ayrıntıları, istisnaları, ufak tefek farklılıkları göz önünde bulundurmadan tam olarak anlaşılması artık mümkün değildir. Bu noktada ise tekilliği önemseyen ve açıklamaya çalışan, anlama ve açıklama yöntem ve tekniklerine olan ihtiyaç kaçınılmazdır. Böylece 'tekilliği' vurgulayan yaklaşımlar, geleneksel ve klasikleşmiş olan yöntemleri eleştirip eksiklerini ortaya koyarken, yeni yöntem ve tekniklerin belirginleşmesine olanak sağlarlar. Bu çalışma, böylesine bir bakış açısından hareketle güncel ve gündemde olan yeni bakış açıları ile eleştirel bakış çerçevesinde yeni araştırma güzergâhlarını tartışmaya açma amacındadır. Klasik yöntem ve yaklaşımları 'royal bilim' olarak tanımlayan Deleuze ve Guattari (1987), bunun karşısına tekilliğin daha önemli ve indirgenemezliğin esas olduğu 'göçebe bilim (minör bilim)' yaklaşımını koyarlar. "Buna göre 'royal'

olan yaklaşımlar, dünya hakkında kesin yargılardan oluşurken, göçebe bilim heterojen ve dinamik bir dünyada yerel olanın bilgisini sunar. Bir nehri uzaktan seyredip gözlemleyen ve belgeleyen royal bilimin tersine, göçebe bilim bir kayık alıp anlamak istediği akımın bir parçası olmayı tercih eder” (Deleuze ve Guattari, 1987:372 aktaran Yalvaç ve Erçandırılı, 2020: 264).

Bu nedenle çıkış noktası, mikro olan, tekilliği bastırılmış olan ya da görünemeyen, öznel düşünce ve tavırlarla varlığını korumaya çalışan, yani çoğunluğun bir parçası ol(a)mayan, aynılaşmamış olanı gün yüzüne çıkarmak ve bütün için anlamını sorgulamaktır. Bu durum önce toplumsal olanı anlamaya dönük bir yaklaşım olarak şekillenirken sonrasında ise insan ve insan-olmayan tüm varlık alanını anlamaya dönük bir yaklaşım biçimi halini alır. Tekil olanın anlaşılma çabası kaçınılmaz olarak yeni bir bakış açısına, farklı bir yöntem ve tekniğe ihtiyaç duyar. Resmin bütünü mü görmek yoksa ayrıntılara mı odaklanmak? Ya da her ikisi bir arada mümkün olabilir mi? Monist bir anlayışla, bütünü tam olarak anlamak için bütün içindeki her bir parçanın anlaşılması ve açıklanması oldukça önemlidir. Her tikel çalışma, bütünü bir parçasını tamamlar ve böylece analogik bir akıl yürütme biçimi ile bütünü anlama çabasını gerçekleştirir. Sosyolojik açıdan bu bakış, hem bireyin gündelik hayatının mikro organizmasına hem de toplumun mikro organizmalarını (farklılıklarını) anlamak için önemli ve kullanışlı bir ilk yöntemdir. Her farklılık kendi deneyimini gerektirir. Dolayısıyla farklılığın hem nedeni hem de sonucu bu yaşamsal ve düşünsel olan deneyimdir. Tüm bu tekilliğin ve deneyimin önemli olduğunu vurgulayan eleştirel düşünce perspektifini tarihsel olarak üreten yaklaşımın kökeninde pozitivistliğe yönelik güçlü bir eleştiri vardır. Bu eleştiri, pozitivist yaklaşımın bütünü anlamaya yönelik çoğunlukçu, ikiliklere dayanan, determinist ve indirgemeci yaklaşımına dairdir.

Pozitivist Anlayışa Dair

Saint Simon, Auguste Comte ve beraberindeki pozitivist düşünce, bilimi kesin, değişmez ve nesnel bilgilerin elde edildiği bir etkinlik olarak tanımlar. Pozitivist anlayışa göre geçerli bilgi, deney ve gözlem yoluyla elde edilebilir ve sınanabilir olmalıdır. Comte’a göre doğa bilimleri pozitivist bir anlayışa sahiptir ve ilk olarak ‘toplumsal fizik’ olarak tanımladığı sosyoloji de bu anlayışla ele alınmalıdır. Comte’un sosyolojik anlayışının temelinde “farklı insani olayların temel dizisinin, tek bir plana göre akılcı bir biçimde düzenlenmesi” vardır. Amacı ise insan toplumlarının sonsuz çeşitliliğini zaman ve mekânda temel bir düzen içinde ve tek bir amaca indirgemektir (Aron, 2000: 78). Tek bir metodolojik çizgiye dayanan pozitif anlayış, deney ve gözlem yapılabilen olgular ve arasındaki ilişkiler dışındaki hiçbir şeyin bilgisine ve geçerliliğine

sahip olamayacağımız inancına dayanır. Böylesine tekçi olan bir bakış açısı ve metodolojik anlayış, içinde bulunduğumuz karmaşık toplumsal yapıları ve dönemi anlamak ve açıklamak için artık yeterli değildir. Pozitivizmin bilim mantığı her şeyden önce teorik terimlerle formel müteakiliyet kuralları yoluyla tanımlar ortaya koymaya ve teorilerin sınanması ile mantık kurallarına uygun akıl yürütmelerin yapılmasına dayanır (Keat ve Urry, 2001: 43). Pozitivizmde en sık kullanılan akıl yürütme biçimlerinden biri tümevarımsal yaklaşımdır. Buna göre yapılan çalışmalar sonrasında sürekli artan bir kesinlikle daha çok olgu keşfedilir. Böylece teoriler geneli açıklama amacıyla olan bir biçime sahip olur. Bu durum ise pozitivizmin, örtük de olsa tek bir bilim mantığının var olduğu iddiasını ortaya koyar (Keat ve Urry, 2001: 47). Bu iddia ise tek bir metodolojik bakışı ve tüm pozitivist bilimler için aynı metodolojik dayanaklarla hareket edilmesini gerektirir. Pozitivizmin bu tekçi yaklaşımı çerçevesinde tüm bilimsel teori ve açıklamalar soyut, evrensel ve nesnel ölçütlerin keşfedilmesi zorunluluğuna dayanır. Dolayısıyla pozitivizme göre gerçek yasalar, gözlemlerle yeterince doğrulanan savlardan ibarettir (Aron, 2000: 113). Bu bakış açısı kaçınılmaz olarak bir araştırma güzergâhını ve metodolojisini tek bir biçime sokarak aynılaştırır. Aynı olma hali, sosyal bilimlerde bir norm olarak karşılık bulur. Bu durum ise gerek paradigmayı gerekse vakanın/sahanın dinamizmini ve kendine özgü olan deneyimlerini görmezden gelmesine neden olur. Doğru bilimlerinde elde edilen bir verinin aynı koşullar sağlandığında aynı sonuçları vereceğine dair yaklaşım, sosyal bilimlerde özellikle de sosyolojide uygulanabilir bir akıl yürütme biçimi değildir. Böylesine bir bakış açısı vakanın anlaşılmasını zorlaştırır hatta engelleyebilir. Zira her vakanın etrafında onu etkileyen koşullar sürekli olarak değişir. Bu değişen koşullar içinde bir taraftan birey bir taraftan da ait olduğu toplumsal yapı, sahip olduğu tüm bilgi ve deneyimlerle, bu koşulları yeniden deneyimler. Bu durum ise benzerliklerden ziyade farklılıkları vurgulayan bir metodolojik bakışı gerektirir. Ayrıca insan sonrası duruma dair güncel tartışmalarla bu çeşitliğe insan-olmayanın da eklenmesi gerekir. Bu durum daha sonraki bölümlerde ayrıntılı tartışılacaktır.

Deneyim meselesi etrafında tekilliğin ve özneliğin anlamının vurgulanması, insan sonrası olarak tanımladığımız dönemde, bugünü anlamak ve geleceğe ilişkin tahayyüller ortaya koyabilmek için bugünün 'soykütüğü'ne ya da hikayesine bakmayı zaruri kılar. Her örneklem bir 'kendilik kültürü'ne sahiptir. Bu nedenle deneyim kavramı 'bugün'de var olanı zamansal bir bütünlük içinde anlamayı ve açıklamayı sağlar. Gerçek bir anlama, özne ile nesne arasında bir yakınlığın kurulması ile gerçekleşir. Herhangi bir nesne kendi anlamını yalnızca bir yakınlık ruhu olana ifşa edebilir (Bauman, 2017: 35). Özne ve nesne arasında bu yakınlık, bütünlük ve parça arasındaki ilişkiyi de belirgin kılar. Çoğulluk/

çokluk içindeki tekilliklere yapılan vurgu, hiçbir parçayı dışarıda bırakmayan bir araştırma yönteminin gereğini ortaya koyar. Bu durum da bir araştırma sürecinde paradigmanın ne ifade ettiği sorunsalını tekrar gündeme taşır.

Thomas S. Kuhn ilk yayınlanma tarihi 1962 olan Bilimsel Devrimlerin Yapısı adlı çalışmasında *paradigma* kavramını iki farklı anlamda kullanır: Paradigma kavramı ilk olarak “belli bir bilimsel topluluğun üyelerinin ortak olarak sahip oldukları şeyi, yani o topluluğun üyelerinin az çok bilinçli bir biçimde bağlı oldukları tekniklerin, modellerin ve değerlerin tümünü; ikinci olarak ise paradigma, bütünsel olanın tekil bir ögesini ifade eder” (Kuhn, 2017:212). Paradigmatik tartışmalarda ‘anlaşılabilirlik’ kavramı temelde ontolojik bir vurguya sahiptir. Bilginin anlaşılabilirliğine dair yapılan vurgu “özne ve nesne arasındaki bilişsel bir ilişkinin ötesinde” bilginin temel varoluşsal anlamına gönderme yapar (Agamben, 2012: 47). Buna göre “paradigma sadece bir örnektir; tekrarlanabilir oluşu sayesinde, bilim insanlarının araştırma pratikleri ve davranışlarına örtük bir biçimde örnek oluşturma kapasitesi kazandıran tekil bir vakadır. Örnek, kural tarafından dışlanmıştır. Bunun nedeni örneğin normal vakanın bir parçası olmaması değil, tam aksine o vakaya aitliğini gözler önüne sermesidir. Böylece örnek kendisinin yanı sıra kendi anlaşılabilirliğini ve bununla birlikte oluşturduğu ya da ait olduğu sınıfın anlaşılabilirliğini sağlar. Tekil olanın bütüne olan tekabülü, bu anlaşılabilirlik üzerinden değerlendirilir. Böylece bilimsellik ölçütü olarak kuralın egemenliğinin yerini paradigmanın egemenliği alır ve yasanın evrensel mantığının yerine ise tekil ve özel olanın mantığı geçer” (Agamben, 2012: 19-36). Burada tekil ve öznel olanın mantığını Deleuze’un ‘olay felsefesi’ ile tartışmak anlamlı olacaktır. Deleuze olay, zaman, tekillik, kendilik, çokluk kavramlarına referans vererek ‘oluş ve fark’ kavramları üzerine odaklanır. Buna göre zaman ve oluş kavramları ‘olay’ kavramına dinamik, değişken ve sürekli bir ‘oluş’ anlamı atfeder. Bu nedenle varlık, var olan değil var oluş içindeki bir varlıktır. Özellikle özne-oluş kavramı ile doğrudan tekillik ve fark üzerine odaklanır (Deleuze, 2020: 162-167). Kuhn’un ‘paradigma’sı yeniden düşünüldüğünde, *kuralın karşısında tekil ve öznel olan, araştırma sürecinde sınınanan, anlaşılmaya ve açıklanmaya çalışılan örneklemdir*. Burada ele alınan örnekleme/vaka, ‘olay’ın ta kendisidir. O halde her vaka kendine özgüdür düşüncesiyle paradigma her vakaya özgü olan ve her defasında sürekli değişen bir örnek etrafında yeniden tanımlanır. Her örnek vaka tekil ve öznel olsa da sürekli başka vakalarla, durumlarla ilişki halindedir. Dolayısıyla sürekli yenilenen, değişen dinamik bir yapısı vardır. Bu nedenle vakaya ilişkin veriler asla sabit ve değişmez olamaz. Bu nedenle aynı vakanın ya da örneğin belirli aralıklarla sık sık analize tabi tutulması ortalama bir değerlendirme sonucuna varılmasını sağlar. Böylece her deneyim olumsal olarak tekil olanın dolayısıyla

da tikel olanın bir deneyimidir. Bu yaklaşım ise bizi yavaş yavaş maddeye yeni bakış açıları getiren, maddenin de bir oluş sürecinde olduğunu düşüncesine dayanan ‘yeni materyalizm’ tartışmalarına doğru yaklaştırır. Bu tartışmaların öncesinde ise genel metodolojik kurguda kavram ve teorilerin ne ifade ettiğine dair kısa bir sorgulama yapmak, yeni kavram ve teorik tartışmalar ortaya atmanın önemine ve gereğine dairdir.

Teori ve Kavramlara Dair

Metodolojik güzergâh tek başına teorinin dışında sadece verilerin elde edilmesine dayanan bir yöntem ve teknikler bütünü olmanın ötesinde, bir bilimsel çalışmada tüm aşamaları kapsayan ve teorik, kavramsal tartışmaları da içeren kapsayıcı bir kurgudur. Bu nedenle bir çalışmadaki metodolojik yapı, teorik çerçeveden kavramsal tartışmalara, hipotezlerin kurgulanmasından sinanmasına kadar bilimsel bir çalışmanın tüm güzergahını ifade eder. Bu güzergâhta özellikle hipotezlerin doğru teorilere dayandırılması ve örneklemin doğru kavramlarla tartışılıp açıklanması, yapılan çalışmayı bilimsel değerlere yaklaştıran önemli bir eşiktir.

Bir araştırma sorusunun ortaya atılmasıyla başlayan metodolojik süreç, bu sorunun etrafında güçlü bir literatür taramasına ihtiyaç duyar. Yapılan çalışmalardan hareketle başlangıç sorusunu yönlendirecek, kısmi de olsa cevaplar verecek teorik çerçeveler çizilir. Bu çerçeveler, araştırmanın sınırlarını belirleyecek olan kavramsal tartışmalara yöneltir ve sonrasında ise sonuca dair öngörüler olarak hipotezler ortaya atılır. Metodolojideki başlangıç güzergâhı olarak teorik ve kavramsal tartışmalar oldukça önemlidir. Bauman’a göre teori bizim kaderimizdir. Teorik bilgiyi gerektiren şey ise hakikat değil, olasılıktır (2017: 213). Bu olasılık, tekil bir vakayı anlamak için teoriye dayanarak kurgulanan hipotezlerdir. Pozitivizme göre “bilimsel teoriler, doğruluk ve yanlışlıkları sistematik gözlem ve deney yoluyla değerlendirilebilen, oldukça genel, evrensel ifadeler dizisinden oluşur. Ancak deney ve gözlemlerin sonuçları tam bir kesinlikle bilinebilir. Böylece bilimsel teorilerin evrensel önermeleri *yasa* olarak tanımlanır” (Keat ve Urry, 2001: 30). Teorilerin doğruluk ya da yanlışlıkları ise sadece ampirik (deneysel) araçlarla bilinebilir. Bir bilimsel çalışmada kurulan problematik çerçevesinde seçilen bir teori, açıklayıcı kavramlar ve kurgulanan hipotezlerle işe başlanır. Kullanılan tüm deneysel yöntem ve teknikler, teori ve hipotezlerin sinanmasını yani doğrulanmasını ya da yanlışlanmasını amaçlar. Bu durum ise ampirik çalışmalarda iki temel eğilimi ortaya çıkarır. Buna göre “teorinin doğrulanması ve teorinin yanlışlanması eğilimi. *Doğrulanma eğilimine* göre bir teoriye dayanarak ortaya atılan öngörülerle uyumlu olan/doğrulanmış örneklerin sayısı çoğaldıkça veya bu örneklerin ortaya çıktığı koşullar ne kadar çok

çeşitlendirilebilirse, teori doğrulanmış ve güçlü bir biçimde desteklenmiş olur. Böylece örnekleme indirgenen genellemeler yapılır. Diğer yandan *yanlışlanma eğilimine* göre doğrulama mümkün değildir ve yapılacak tek şey yanlışlamadır. Çünkü doğrulama sadece var olan bilgiyi güçlendirir fakat yanlışlama yeni bilgi üretebilmenin imkânını sunar. Gözlemler sadece teorilerin yanlışlığını ortaya koymak için kullanılabilir. Bir teoriye dayanarak ortaya atılan öngörünün yanlış olduğu ortaya çıkarsa, bu durum teorinin kendisinin de yanlış olduğunu ortaya koyar” (Keat ve Urry, 2001: 33). Böylece eskinin yerine yeni teoriler ortaya atılmasına imkân sağlanır. Bu, genelle uyuşmayan, ‘fark’lı olan teoriyi geliştiren ve yeni teori üreten bir eğilimdir. Buna göre çoğunluk değil farklılık belirleyicidir. Dolayısıyla tüm ampirik yöntem ve teknikler teoriyi doğrulamak için değil, yanlışlamak için kullanıldığında bilimsel bir ilerleme gerçekleşir. Bir teori sonsuz kere sınanabilir ve doğrulayıcı sonuçlar alınabilir. Fakat bir teorinin tek bir kez yanlışlanması, çoğunluğun eleştirilmesi için yeterlidir. Doğrulama yöntemi *çoğunluğa* önem atfederken, yanlışlama eğilimi *çokluğa* önem atfeder. Karl Popper ‘hipotetiko-dedüktif’ kavramını kullanırken teorileri doğrulamaktan öte yanlışlama amacında olduğunu ifade eder. Popper’a göre “bir bilim insanı önce bir teori ya da hipotez formüle etmekle başlar, sonrasında ise potansiyel olarak yanlışlanabilir olan gözlemler yaparak hipotezlerini sınar. Eğer teori yanlışlanırsa, terk edilmelidir ve onun yerine başka bir teori formüle edilmelidir. Böylece bilimin katı, normatif, değişmez olan tarafı yerinden edilerek, öne açılmış olur. Bu durum çokluğu güçlendirmek yerine farklı olanı görünür kılar. Sonrasında ise yanlışlanan bilgiler üzerinden eleştirel bir bakışla yeniden ortaya konulan hipotezlerle, varlığın ve bilginin tekilliğini ortaya çıkarmak için yeniden yola çıkılır. Herhangi bir hipoteze atıfta bulunmaksızın ‘gözlem’de bulunmanın hiçbir anlamı yoktur. Bir teori olmaksızın kişi neyi aradığını bilemez” (Popper, 1970 aktaran Keat ve Urry, 2001:33-34).

Metodolojik bir anlayışın çerçevesini oluşturan temel unsurlardan bir diğeri de kavramsal tartışmalardır. Bu nedenle felsefi müdahaleler ve tartışmalar kaçınılmazdır. Sosyal bilimlerde ve özellikle sosyoloji çalışmalarında metodoloji tartışmaları üzerine odaklanırken temelinde toplumsal yapı ve unsurlarına ve bunlar arasındaki ilişkilere dayanarak hareket edilmelidir. Öncelikle bütünün parçalarına dair kavramsal açıklamalar üzerinde durulurken, dinamik ve çelişkili olan unsurların ilişkiselliğinin ve dönüşümlülüğünün görünümü ortaya konulmalıdır. Bir metodolojik kurgu içinde araştırma nesnesinin var olan kavramlarla ilişkili olarak tanımlanması ve tartışılması önemli bir uğrak noktasıdır. Kavramların kendi soy-kütükleri çerçevesinde ele alınması ve nesneyi/vakayı kapsayıcı ve açıklayıcı bir biçimde ortaya konulması gerekir. Bu eğilim, araştırma süresince kavramın sorunlu yanlarını, yetersizliklerini ve sınırlarını görünür

kılar. Böylece yeni kavramların tartışılması ve ortaya konulması ihtiyacı doğar. Burada düşünsel müdahalenin gerekliliği sonucu kaçınılmaz olarak açıklayıcı tarafı sorunlu ve yetersiz olan kavramların sınırlılıklarının ortaya konulmasını zaruri kılar. Böylece her örnek olay incelemesi kendine özgü olan kurgusunu, metodolojisini ortaya koymak zorundadır. Bu aynı zamanda kendi özgül olgularını geliştirmesi, kendi teorisini ortaya koyması anlamına gelir. Çünkü bilimsel bir olgu ancak bir teorik pratik alanında tanımlanabilir (Althusser, 2015: 184). Derrida'ya göre alandaki kavramsal literatür yeri geldikçe sınırlılıklarını ifşa etmeye devam ederken, hâlâ işe yarayabilecek araçlar olarak ampirik bulgu düzeninde muhafaza edilmelidir. Bunlara artık bir hakikat değeri ya da katı bir anlam atfedilmez. Daha kullanışlı enstrümanların söz konusu olması halinde tereddütsüz terk edilebilirler. Sonrasında da görelî etkilerinden faydalanılarak, ait oldukları ve bizzat parçaları oldukları eski olanı eleştirel bir anlayışla yerinden eder (Derrida, 2020: 374). Sonuç olarak örnek etrafında şekillenen her teorik tartışma kendi açıklayıcı kavramlarını da belirginleştirir. Kavramsal tartışmalar ise yeniden teorik tartışmaları doğurur. Dolayısıyla teori ve kavramlar arasında iç içe geçmiş ve döngüsel bir ilişki vardır. Her toplumsal gerçeklik ve örneklem alanı teori ve kavramlarla anlaşılmaya çalışılır ama teoriye indirgenemez. Varlığın teoriden bağımsız olan ontolojik bir gerçekliği vardır. Teori bu gerçekliğin sadece bir parçasını açıklayabilir. Bilimsel bir çalışmanın amacı ise sonsuz olan gerçeklikleri anlamaya çalışmaktır. Böyle bir bakış açısı ise her örnek vaka ile dayandığı teoriyi sürekli geliştirmeyi ya da yeni teoriler ortaya koymayı gerektirir. Böylece hem teorik hem de kavramsal açılımlar söz konusu olur. Bu yeni açılımları sağlayan ise eleştirel düşünce ve yaklaşım biçimidir.

İnsan Sonrası Dönemde Sosyal Bilimler ve Eleştirel Disiplinerlik

Değişen dünyayı anlamak ve açıklamak için metodolojik bakış ve tekniklerin de kaçınılmaz olarak değişmesi gerekir. Dinamik bir ontolojiye sahip olan ve sürekli değişen bir yapıyı klasik yöntem ve bakışlarla açıklamak elbette yetersiz kalacaktır. Bu nedenle araştırmanın nesnesi nasıl değişiyorsa o nesneye bakma, onu görme biçimlerinin de değişmesi gerekir. Bu noktada eleştirel sosyal bilimler olarak tanımlanacak olan alanın çoklu yapısı, toplumsal olana bakışın da çoklu bir biçimde sürdürülmesi gereği üzerinde durur. Böylece disiplinler arası olarak tanımlanan yeni çalışma alanları, sosyal bilimlerde yer edinmeye başlar. Eleştirel düşünme ile birlikte yeni eleştirel epistemolojiler toplumsal cinsiyet, feminizm, etnik çalışmalar, kültürel çalışmalar, sömürgecilik sonrası çalışmalar, yeni medya çalışmaları, insan hakları çalışmaları gibi disiplinler arası olarak tanımlanan tartışma alanları, alternatif bakış açıları ve yöntemler önermişlerdir. Varlığı ya da vakayı tek bir bilimsel bakışla ve yöntemle anlamak artık mümkün değildir. Çoklu bir bakışa ihtiyaç vardır. Çünkü tüm paradigmlar artık iç içe geçmiştir

ve varlığı tek bir alana ait bir unsur olarak değil, doğrudan ya da dolaylı olarak tüm diğer varlıklarla bir arada olduğunu ve bir mütekalibiyet içinde birbirlerini etkilediklerini unutmamak gerekir. Böylesine bir monist anlayış, varlığın bir bütün olduğu ve parçalarının da kendi farklılıklarıyla bir arada bu bütünselliği gerçekleştirdiği 'Varlığın Tekilliği' anlayışına dayanır. Bu anlayış her şeyden önce içinde 'çokluk' düşüncesini barındırır. Varlığa çoklu bakış ve karşı söylemlerin bu şekilde çoğalması, insan sonrası (post human) durumun bir belirtisi olarak 'eleştirel disiplinerlik' halini ortaya koymuştur. Söz konusu söylemlerdeki bu artış, sadece kriz söylemini devre dışı bırakan eleştirel jeneolojik yaklaşım gibi, yöntemsel müdahaleler gerektiği ölçüde hem bir fırsat hem de bir tehdittir (Bradiotti, 2018: 172). İnsan sonrası olarak tanımlanan dönem, insan-merkezilik (anthropocentrism) ve hümanizm eleştirisini barından ve insanın merkezi olma konumunu yerinden eden düşünsel bir döneme işaret eder. Bu dönem insanın olmadığı bir dönem değil, insanın, teknolojinin, makinenin, canlı türlerinin bir arada olduğu monist bir anlayışın hâkim olduğu bir dönemdir. Günümüzde ekolojik, bilişsel, biogenetik ve dijital disiplinler ötesi söylemsel sınırlar, klasik hümanist yaklaşımın sınırlarında ve disiplinler arasında oluşmaktadır. İnsan merkezilik sonrası öncüllere ve (temel yaşam hakkına dayanan) zoe-merkezli bir türlerin eşitliği sistemi olarak teknoloji dolayımı bir yaşam vurgusuna dayanmaktadır (Bradiotti, 2018: 174). Bu bakış ise kaçınılmaz olarak insan-olmayanın da sosyal bilim çalışmalarına dâhil olmasını gerekli kılar. Fakat öncelikle burada yöntemsel olarak tartışma konusu olan, insanı merkeze alan teknoloji dolayımı çalışmalardır. Özellikle çevrimiçi yaşamların giderek artmasıyla birlikte, aracın insan bedeninin bir parçası haline gelmesiyle değişen iletişim biçimleri, yolları ve yöntemleri önemli tartışma konusudur. Bu tartışmayı hem kapsayan hem de bir parçası olan yeni toplumsallıklar da insan sonrası sosyal bilimlerin başlangıçta odak noktası olmuştur.

Zaman ve mekâna dair algılarımızın değiştiği, teknoloji dolayımı yaşamların gittikçe arttığı ve toplumsallıkların yeni bilgi ve iletişim teknolojileri üzerinden sağlandığı bir dönemde sosyal bilimsel araştırmalar nasıl sürdürülebilir? Klasik yöntem ve teknikler kullanılabilir fakat bunlar yetersiz kaldığında ve mevcut durumun anlaşılmasında tam olarak açıklayıcı olmadığında nasıl bir yol izlenmelidir? Bu yolun başlangıç noktası neresidir? (Burada Braidotti'nin Terranova'dan ödünç alarak sorduğu soruyu ekleyerek) Temel ilke olarak zaman ve mekân birliğine dayanmayan küreselleşmiş ağ kültüründe sosyal bilimlerin yeri nedir? (Terranova, 2004 aktaran Braidotti, 2018: 173). Bu ve benzeri sorular kaçınılmaz olarak sosyal bilim ve disiplinler arası çalışmalarda yeni tartışmalara, yeni yöntem ve tekniklere olan zarurete işaret eder. Sosyal bilimlerin geleceğinin ne olduğu sorusu, kendisini yenilemesi ve ortaya çıkan

disiplinlerin kayboluşu, disiplinler üstü bir anlayışla tek bir merkezi bakış açısı (disiplinler üstü bilimsel bir anlayışla) üzerinden ele alınmaya çalışılması bu soruyu daha ciddi bir biçimde ve yeni bağlantılarla düşünmeyi gerektirir: *Bu bağlantılarda yeni insan, insan-olmayan bağlantıları, biyolojik 'beyin gücüne dayanan' makine montajları ve biyolojik olmayan 'donanım' da dâhil karmaşık ara yüzler mevcuttur* (Bono vd., 2008:3 aktaran Braidotti, 2018:173). Bilimsel bir araştırmada şimdiye kadar göz önünde bulundurulmayan bu bağlantıların da anlaşılma gereği ve çabası söz konusudur. Çünkü içinde bulunduğumuz dünyada bunlar paradigmayı belirleyen önemli etkenler olarak artık hem öznenin hem nesnenin belirleyici özellikleridir. Böylesine bir değişim ise kaçınılmaz olarak bir yenilenmeyi, yeni metodolojik yaklaşımları, sosyal bilimlerin çalışma biçimlerinin de değişimini gerektirir. Böylece sosyal bilimlerde pozitivizmle başlayan yorumlayıcı yaklaşımla devam eden metodolojik güzergâhın yeni bir uğrağı olarak, teknoloji dolayımı yaşamların belirleyici olduğu dönemde *İnsan Sonrası* bir bakışla şekillenen 'eleştirel disiplinler' ya da disiplinler üstü bir eleştirel bakış da yerini alır.

Eleştirel insan sonrası araştırmacılığı, bilen öznenin hümanizm sonrası ve antroposantrizm sonrası tanımına dayanan ve hızla büyüyen bir araştırma alanıdır. Bu çalışmaların gösterdiği yönde madde akıl sahibidir ve kendi kendini örgütler; öznellik, insan olmayanlar, organik bedenler ve tekno-bedenler çokluğunu ve bunların birbirleriyle olan ilişkilerini içerir. Yaşamın genişletilmiş tanımı aynı zamanda teknolojik eserler ve dolayımın dâhil edilmesini ve onlarla etkileşimi de mümkün kılar. Bu fikir doğa-kültür ayrımını ortadan kaldırır ve böylece yerine ilişkiselliği de kapsayan bir süreklilik getirir: doğa, kültürler ve medya ekolojileri; böylece medya-doğalar ve yerküre materyalizmi³ üretir (Braidotti, 2019a: 79). Bu durum, bir sonraki bölümde tartışacağımız 'yeni materyalizm' kavramını insan sonrası durumun merkezine yerleştirir. Artık madde aktif, dinamik, kendi içkinliğine sahip, diğer varlıklar üzerinde belirleyici ve oluş sürecinde olan bir varlıktır. Böylece madde fail ve eyleyen bir varlık olarak sosyal bilimsel çalışmalarda tanımlanır. Bu tartışmalarla artık sosyal bilimlerin merkezinde sadece insan değil, insan-olmayan da yerini almaya başlamıştır.

Eleştirel sosyal bilimlerin sonrasına dair yaklaşımlar, dünyaya ve bilgisayar ağlarına, onları mesken tutan insan öznelerle aynı rolü ve failliği bahşederken; içeriklerinde ne bulunduğu ve neler yapabildiklerine dair derece ve yoğunluklardaki bedenleşmiş, iliştilenmiş, ilişki ve duygulanımsal farkları kabul eder. Oluş ekseninde insan sonrası bilginin büyümesi bağlantılar, buluşmalar ve kayıp halkaların birleştirilmesi yoluyla devamlı bir süreç, karşılıklı-yavrulama ve çapraz tozlaşma halini alır (Braidotti, 2019a: 89). Böylece tekillik doğru sonsuz

bir saçılma gerçekleşir. Varlığın farklılıklarını, karşıtlıklarını bir araya getirerek yeni görünümler ortaya koyar. Bu durumu anlamak ve açıklamak ise diyalektik bakışla şekillenen bir eleştirel yaklaşıma dayanır.

Eleştirel yaklaşım her şeyden önce sabit, bir rutine sahip, kabul edilmiş ve genel kabule dayanan her şeye kuşkuyla yaklaşan ve aksi olanı ortaya koyarak karşılaştırmaya tabi tutarak anlamaya ve açıklamaya çalışır. Burada söz konusu olan Descartes'in yöntemine dayanan metodik şüpheli bir yaklaşımdır. Metodik her bilim, kendi bilgisinin kesinliğinden emin olabilmek için ilk olarak, kuşkulandırılacak her şeyden kuşku duyar. Kant'ın eleştirel felsefi düşüncesinde, gözlemin nesnelere ile bilginin öznesi arasındaki ilişkiler vurgulanır. Kant, insanın dünyasını kavramak için Saf Aklın Eleştirisi'ndeki salt teorik özneye indirgenemeyecek bir özne üzerinde yoğunlaşan bir 'pratik antropoloji'nin gerekliliğinden söz eder. Bu özne, kendini dünyadaki eylemleri üstüne düşünerek bilen bir öznedir ve yalnızca deneyimle bilgiye ulaşır. Buna göre kanıtlanmış hipotezlerin evrensel ve nesnel gerçeklerinin garantisini, nesnelere alanlarını kuran öznenin, evrensel ve tümüyle biçimsel bir özne olmasına dayanır. Bilimin açıklayıcı gücü, temelinde mantıksal ve epistemik bir öznenin bulunmasına dayanır. Bu öznenin etkileri de bağlamdan arınmış eylemler olarak genellenebilir ve anlaşılabilir (Gadamer, 2008: 205). İnsan sonrası tartışmalarda ise özneye dair tanımlar da değişir. Deneyime ve çokluğa gönderme yapan bir özne kavramı ve öznellik anlayışı vardır. İnsan Sonrası dönem, özneyi yeniden tanımlayarak, bilginin üretilmesindeki olumlayıcı dönüşümlere dikkat çeker. Bu dönüşümsel süreçleri ise Deleuze'ün 'oluş (*becoming*)' kavramına referans vererek 'hayvan-oluş, yeryüzü-oluş ve makine-oluş' olarak tanımlar. Braidotti'ye göre "dönüşümün hayvan-oluş eksenini, insan-merkezliliğin yerinden edilmesini ve çevre temelli, yani cisimleşmiş, iliştilenmiş ve diğer türlerle simbiyoz (yaşamdaşlık) içerisinde oluşumuz temelinde türler ötesi bir dayanışmanın tanımını içermektedir. Yeryüzü-oluş boyutu, çevresel ve toplumsal sürdürülebilirlik meselesini öne çıkarırken, özellikle ekoloji ve iklim değişimi mevzularına odaklanmaktadır. Makine-oluş boyutu ise insanlar ve teknolojik devreler arasındaki ayrımı yarıp, özne inşasında temel olanın biyo-teknoloji dolayımında ilişkiler olduğunu iddia eder" (Braidotti, 2018: 85). Ayrıca "öznellik, özerklik ve kendine dönük disiplinler saflık yerine, heteronomi ve çok yüzlülüğü vurgulayarak hümanist pratiklerin kimliğini yeniden şekillendirmektedir. Buradaki öznellik kavramı, öznenin yapı bozumunda daha da ileriye giderek, radikal ilişkiselliğe, tekçi olmayan kimlikler ve çoklu ittifaklara vurgu yapmaktadır" (Braidotti, 2018: 172-173). İnsan sonrası durum her şeye parçalı, tekil, deneyime sahip olan bir anlayışla yaklaşır. Her şey bir 'oluş' süreci içinde sürekli hareket eder, değişir. Oluş (*becoming*) kavramını tartışırken

Deleuze 'varlık' yerine 'herhangi-şey(aliquid)'den bahseder. Deleuze'e göre 'herhangi-şey' varlığı ve var olmayanı, var-oluşları ve içten-içe oluşları kapsar. Her şey iç içe sarmalanmıştır. Böylece içerde olanın dışarda olması, dışarda olanın ise içerde olması sağlanmıştır (Deleuze, 2020: 23-27). Buraya kadar tartışılan tüm *tekillik, deneyim, herhangi-şey, var olan ve var olmayan, içsel oluş* gibi tartışmalar beraberinde minör bilim ve yeni materyalizm tartışmalarını getirmiştir.

Minör Bilim ve Yeni(Neo) Materyalizm

*"Madde hisseder, konuşur, acı çeker,
arzular, hasret çeker ve hatırlar."
Karen Barad (2019a: 64)*

Sosyal bilimlerdeki metodoloji üzerine tartışmalarda geleneksel yaklaşımların özellikle de pozitivist yaklaşımın eleştirilmesinde, 1950 sonrası belirginleşen eleştirel düşünce yapısının önemli bir etkisi olmuştur. Kültürel Çalışmacılar, Post Yapısalcılar, Frankfurt Okulu gibi temel çalışmalarını eleştirel bir çizgi üzerine oturtan alanlar, yapısalcı ve bütünsel bakışa dayanan ve pozitivist bir geleneği sürdüren alanları eleştirmişlerdir. Eleştirel düşünce ile gündelik hayatın gözden kaçmış, görünmeyen parçalarını görünür kılma ve sosyal bilimlerin anlama ve açıklama çabasının temel odağı haline getirmişlerdir. 1970'ler sonrası gittikçe güçlenen ve çoklu çalışma biçimlerini bir arada kullanma ihtiyacı duyan 'Çalışmalar' alanı, bir yandan özellikle post yapısalcı düşüncenin felsefi dayanakları ve kavramlarından etkilenmiş, diğer yandan da eleştirel bir yaklaşımla bu düşünce biçimlerini aşmaya çalışmışlardır. Çoklu disiplinler söylemlere sahip olan bu çalışmalar 'Majör Bilim' çalışmaları kadar çoklu 'minör bilim' öbekleşmelerini de ortaya çıkarmıştır. Deleuze'un 'göçebe bilim' ve Braidotti'nin 'minör bilim' olarak tanımladığı *oluş (becoming/devenir)* süreci, yoğun değişikliklerin çizgilerini ortaya koyan iliştilenmiş, bedenleşmiş, ilişkisel ve duygulanımsal kuvvetleri ifade ederek karmaşık bir tekilliğe gönderme yapar. İnsan sonrası çalışmaları farklı kılan, etken disiplinler arası ve disiplinler üstü bir anlayışa sahip olması ve '*zoe-jeo-tekno (hayvan-oluş, doğa-oluş, makine-oluş)*' çerçevesinde kapsayıcı ve bütünsel olarak hareket etme biçimidir (Braidotti, 2019a: 93). Bütünsel bir hareket etme biçimi olarak tanımlanan oluş süreci içinde *özne-oluş*, her şeyden önce deneyimlenmiş bütünsel bir geçmişi ifade eder ve değişim ve oluş içerir. Deleuze'un özne düşüncesi oluşan ve bu süreçte tüm etkilere açık olan bir anlayışa sahiptir (Deleuze, 2006: 87-72). Buna göre özne var olmuş/sabit bir varlık değil, zaman içinde edimsel olarak oluşan ve tamamlanmamış 'var oluşan' bir varlıktır. Böylece oluş halindeki özne, sürekli kendi tekilliğini üreten, dönüşen, dinamik ve 'oluş' halindeki bir varlıktır. Oluş

(becoming/devenir) anlayışı, beraberinde ayırım/fark kavramını düşünmemizi de gerektirir. Bu nedenle Deleuze felsefesini anlayabilmemiz için oluş, olay, fark/ayırım, tekillik, çokluk ve kendilik kavramlarının kaçınılmaz bir kavrayışı gerekir. Fakat çalışma kapsamında sosyal bilimlerdeki zaruri değişimi anlamanın dayanak noktası olarak bu kavramları birlikte düşünmek gerekir. Bütünü anlayabilmenin önemli aracı bütün içindeki çoklukları, farkı, tekillikleri ve bu sürecin tanımlanmasında 'oluş' kavramını açıklayabilmek gerekir. Çünkü bu 'tekillik ve çokluk' kavramları, Deleuze'un 'royal' bilim olarak tanımladığı geleneksel sosyal bilimlere dair yöntemsel bir eleştirinin dayanak noktasını oluşturur. Artık toplumsal olanın tek bir yöntem ve bakış açısıyla anlaşılamayacağı, bu nedenle molar yapı içinde moleküler olanın açığa çıkarılması sosyal bilimler için zaruridir. Jeffrey Bell, Fark Felsefesi ve Deleuze (2006) adlı çalışmasında bütünün var olan bir şey olmadığını aksine oluş halinde olan bir varlık olduğundan bahseder (2006: 87-98). Bu durum ise bütüne sürekli değişen, oluş halinde bir varlık olarak bakmayı gerektirir. Bütünü böylesine değişken kılan ise onu oluşturan unsurların/parçaların sürekli devingen durumudur. Her bir parça her an diğer parçalarla etkileşim halindedir. Bu durum ise sürekli bir dönüşüme neden olur. Deleuze göre bu sürekli dönüşüm içinde içsel ve dışsal ayırımın belirginleşmesi ile özne-oluş, insan-oluş, kadın-oluş, makine-oluş, hayvan-oluş gibi varlığın oluşu gerçekleşir (Deleuze ve Guattari, 2014: 277). Bu durum ise tekillikleri ortaya çıkaran bir kendilik kavramını düşündürür. Tekillikler hem parçaya/bireye hem de bütüne aittir. Bütünle ve diğer parçalarla gerçekleşen her etkileşim her karşı karşıya geliş tekillikler üretir. Deleuze göre "olay bir tekilliktir ya da tekilliklerden oluşan bir bütündür" (Deleuze, 2020: 105). Burada tekilliği açıklayan bir diğer kavram kendilik kavramıdır. Buna göre 'kendilik', bireyleri 'oluş'lar olarak belirleyen mantıksal bir dönüşümdür. Buna göre tüm kendilikler kadın-oluş, hayvan-oluş, makine-oluş, insan-oluş, özne-oluş gibi bir oluş içindedir (Deleuze ve Guattari, 1987: 312-317). Bu bütünsellik, oluş halindeki varlığı tüm tekillikleri, farklılıkları ve öznellikleriyle kapsar. Bu çalışma alanları insan olmayan araştırma nesnelerini de içine almanın yanı sıra, niteliksel bir dönüşümü de beraberinde getirir. Böylesine bir dönüşümü anlamanın en iyi yolu ise, insanı daha büyük bir topluluğun ilişkisel bileşeni olarak konumlandırılan doğa-kültür ve medya-doğa-kültür sürekliliğine dayalı yaşamsal bir yeni materyalist içkinlik felsefesinden geçer (Braidotti, 2021: 147). Dolayısıyla majör bilim içinde gittikçe nicel olarak artan ve nitel olarak da çeşitlenen 'minör bilim' öbekleri kaçınılmaz olarak tekil olanın önemini yeniden belirginleştirir. Çoğul olan bir yapı, kendine özgü olan çoklu bir bakışı gerektirir. O halde tekillik, tekil olma hali ne ifade eder? Çoğul olanla, çoklukla ilişkisi nedir?

Tekillik (singularity) sözcüğü, benzeri olmayan, tekil sonuçlara yol açan durum

anlamına gelen bir sözcüktür. Kurzweil bu kavramı açıklarken matematikçilere referans vererek şöyle açıklar: “Tekillik, değişmez bir niceliğin giderek sıfıra yaklaşan bir sayıya bölünmesi sonucunda elde edilen ani büyüklük patlaması gibi herhangi bir sonlu sınırı aşan değer in ifadesidir” (Kurzweil, 2016: 41). Bu durum toplumsal olarak düşünüldüğünde ise her bir parçayı içine alan sonsuz bir bütünlüğe karşılık gelir. Yani bütünden ayrılarak ve farklılaşarak tikelleşen gruplar, son aşamada tekil olana ulaştığında, tüm tekillikleri içine alan bütün bir yapıyı oluşturur. Bu durum Braidotti’nin oluş ekseninde tanımladığı insan sonrası bilginin karşılaşmalarla, kayıp halkaların birleşmesiyle ortaya çıkan çapraz tozlaşma, yavrulama olarak bahsettiği sonsuz bir saçılma durumudur. Her şey artık aynı dairenin içindedir ve tekildir. Teklik içinde sonsuz bir çokluk vardır. Dolayısıyla tekillik ve tekil düşünce⁴ her şeyden önce çoğulluğu, çokluğu ifade eden bir kavramdır (Akay, 1999: 8). “Tekil kavramı, tek olan anlamına gelmemektedir. Tersine çoğul olanın ve hatta daha da öteye giderek, çoğul ve tekil olanın da daha fazlasını oluşturan ‘çokluk’ düşüncesidir. Tek merkezliliğin kırıldığı, merkezin daima yer değiştirdiği ve hatta merkez biçiminin bile biçimsiz veya biçimi belirlenemeyen bir biçimden oluştuğu bir düşüncenin ortaya çıkışı, tekil düşüncenin ortaya çıkışıdır” (Akay, 1999: 15). Bu tekil düşünce, bir ‘oluş’⁵u (*becoming*) gerektirir: Azınlık-oluş, göçebe-oluş, kadın-oluş, insan-oluş, makine-insan oluş gibi. Buradan hareketle Ray Kurzweil İnsanlık 2.0 adlı çalışmasında tekillığın, bilgi ve iletişim teknolojisinin etkisine bağlı olduğunu vurgulayarak, “teknolojik değişim hızının, insan yaşamını geri dönülmez bir biçimde dönüştürecek kadar yüksek olacağı, değişimin etkilerinin de bir o kadar derinleşeceği, geleceğe ait bir dönem⁶” (Kurzweil, 2016: 19) olarak tanımlarken *makine-oluş* sürecine gönderme yapar. Yani *tekillik* geleceğimizdir. Kurzweil’e göre “bu dönem iş modellerimizden insanın yaşam döngüsüne, hatta ölüme kadar, yaşamımızı anlamlı kılmak için dayanak olan kavramları da dönüştürecektir. Tekillliği kavramak, geçmişimize verdiğimiz anlama ve gelecekte bizi beklediğini düşündüğümüz sonuçlara bakışımızı değiştirecektir” (Kurzweil, 2016: 20). Buna göre tekillliği bir yöntem olarak da düşünmek mümkündür. Geçmişin ve şimdinin doğru okunması, geleceğe dair öngörülerimizi geliştirir. Bu durum ise metodolojik bir yaklaşım olarak arkeoloji meselesini sosyal bilimcinin gündemine yeniden taşır. Böylece tekillik ve deneyimin zaman içinde gerçekleşen bir oluş olarak tanımlanmasını sağlar. Varlığın tek anlamlılığı ya da tek madde kavramı, ‘fark’ı maddenin merkezindeki bir eylem ya da varoluş süreci olarak konumlandırır. Tek bir ortak bloğun içinde sadece yer ve zaman çeşitleri veya değişimleri bulunur, bu nedenle durum tamamen tekrarlama biçimlerine ve farka ilişkindir (Braidotti, 2019b: 36). Tekillliği anlamak ise zaman içinde nasıl bir oluşum sürecinden geçtiğini anlamaya dayanır. Varlığın diğer varlıklarla ilişkisi, etkileşimi dolayısıyla deneyimi fark üzerine kuruludur. Bu

nedenle tekillik zaman içinde gerçekleşen bir 'oluş'a bağlıdır. Bu 'oluş' sürecinin hem paradigmatik hem de aşkınsal bir boyutu vardır. Foucault'ya göre bu, tarihsel bir '*a priori*'dir. Bu *episteme* olarak tanımlanan, bilgilerin ve bilinenlerin kendi imkânlarının koşullarını kendilerinin sağlaması düşüncesidir. Burada söz konusu olan "bilginin ve teorilerin neye dayanarak ortaya çıktığını; bilginin nasıl bir mekânda oluştuğunu, hangi tarihsel *a priori* temelinde ve hangi pozitivite etrafında fikirlerin ortaya çıktığını; deneyimlerin felsefeler içine nasıl yansıtıldığını ve rasyonel düşünmenin nasıl biçimlendiğini keşfetmeye çalışan bir araştırmadır" (Foucault, 2019: 13). *Episteme* her şeyden önce bilginin 'oluş'una dair bir açıklamadır. Benzer bir biçimde kavramın, varlığın, maddenin de benzer bir 'oluş' sürecini de anlaşılır kılan bir içeriğe sahip olmasıdır. Yani evrimsel bir süreç olarak oluş, '*herhangi-şey (aliquid)*'in içsel bir özelliğidir.

Kurzweil, dünyanın ve dünyaya dair her şeyin oluşumunda, örüntülerin evriminden bahsederken, evrimin dolaylı yollardan gerçekleştiğini ifade eder. Kurzweil'e göre "her aşama ya da evre, bir sonrakini oluşturmak için kendinden önceki evrenin bilgi işleme yöntemlerini kullanır" (Kurzweil, 2016: 29). Geleceği tahayyül etmek için geçmişe bakmak, yani geleceği geçmişte aramak gerekir. Dolayısıyla anlamak ve açıklamak hem tarihsel bir bakış açısına ve hem de birikime ihtiyaç duyar. Bu konuda öne sürülecek olan yeni yöntemler ve teknikler ancak metodolojideki birikime dayanarak mümkün olabilir. Zamansal olarak bütünlük ve sonsuzluk arz eden düşünce biçimleri, minör bilgiler üretir. Bu bilgi, marjinalleştirilmiştir ve etik açıdan dönüştürücü ve siyasal açıdan ise güçlendiricidir. Major bilim⁷ durağan ve protokollere bağlıyken, minör bilim konumlu ve perspektifçidir. Üstelik yeni kavramların yaratımı ile eleştiriye birleştirme becerisine sahiptir. Braidotti, Deleuze'e referans vererek minör bilimin tipolojik düşünme biçiminin yerini aldığını söyler. Buna göre "hâkim prensipler olan benzerlik, kimlik, analogi ve muhalefetin yerine *virtüel* ve yoğun *oluş* geçer" (Braidotti, 2021: 164). Süreç ya da dönüşüm içinde olmak düşüncesi, özneyi tarih ya da zaman dışına yerleştirmez (Braidotti 2017: 199). Aksine öznenin oluşu zamansal süreç içinde gerçekleşir ve devam eder. Buna göre "*özne olma* hali, baskın normlar ve değerlerle yürütülen karmaşık ve sürekli müzakereler içeren, bu nedenle de farklı biçimlerde sorumluluğun söz konusu olduğu kendini üretme ya da kendini biçimlendirmeye dair bir süreç ontolojisidir" (Braidotti, 2019b: 39). Bu nedenle özneyi anlamak için de zaman içindeki oluş sürecine bakmak gerekir. Bu durum toplumsal bir vakanın ya da maddenin oluş süreci için de geçerlidir. Minör bilim, zaman içinde var oluş süreci ve tekillikler, birbirini açıklayan durumlara ve kavramlara dayanır. Tüm bunlar eleştirel sosyal bilimler sonrasının gündemindeki konulardır. Buna göre eleştirel sosyal bilimler sonrasının özgünlüğü de şimdinin virtüel ve aktüel

olarak bölünmüş zamansallığına dayanır: hem olmaktan çıktığımız hem de oluş sürecinde olduğumuz şeyi kapsar. Dolayısıyla bu karmaşıklık derecesi, insan sonrası sosyal bilimlerin bilişsel kapitalizm tarafından yerli yurtlulaştırılmasının yanı sıra, yeni oluş ufuklarını tasarladığını yani akademik bir ‘minör bilim’ oluştuğunu ortaya koyar (Braidotti, 2021: 147). Var olan her şeyi dinamik bir unsur olarak ele alan minör bilim, oluş akışlarına odaklanır. Bu oluş süreci ise yeni oluşumlara, melezliklere, yeni farklara imkân verir. Oluş sürecindeki bu varlıklar, oluş sürecini anlayabilecek, yeni metodolojik yaklaşımları, yeni bilimsel anlayışları üretir. Böylece majör olan yerine minör olan bilimsel çalışmalar, bilginin sorgulayıcısı, üreticisi ve açıklayıcısı haline gelir.

‘Fark’ üzerine odaklanan minör bilim çalışmalarının dayanak noktası olarak Braidotti *yeni/neo materyalizm* kavramına odaklanır. Bu kavramla zamansallığı da içinde barındıran yeni bir geleneği ortaya koyma çabasıdır. Manuel DeLanda ve Rosi Braidotti ‘yeni/neo materyalizm’ kavramını ilk olarak 1990’ların ikinci yarısında birbirinden bağımsız olarak, kültüre öncelik tanımayan ancak Haraway’in (2003) *doğa-kültürler* olarak adlandıracağı veya Latour’un kısaca *topluluklar* olarak atıfta bulunacağı (1993) durumlara odaklanan bir kültür kuramı için kullanmışlardır. Kavram, klasik düşüncenin merkezinde bulunan ikicilikleri radikal bir şekilde yeniden değerlendiren ve her zaman (doğa ve kültür, madde ve zihin, insan ve insan olmayan arasındaki) bu karşıtlıkların eylem halinde nasıl oluştuğunu analiz etmekle işe başlayan bir kültürel kuram önerir (Dolphijn ve Tuin, 2019: 126). Rick Dolphijn ve Iris van der Tuin (2019:15) Yeni Materyalizm başlıklı çalışmalarının giriş kısmında, bu kavramın metafizik ile olan ilişkisine öncelik vererek yeni materyalizmi, “ne burada ve şimdi yaklaşımıyla kısıtlanabilir ne de bizim için sadece geleceğe dair bir fikir sunmayan; bize aynı anda geçmiş, şimdiyi ve geleceği sunan ‘yeni bir geleneğin’ habercisi olan yeni bir metafizik alanı” olarak tanımlarlar. Burada dikkat çekici olan ise ampirizmin yeni materyalist perspektifle yeniden tanımlanmasıdır. Yeni materyalist perspektif, ana çizgileriyle Spinozacı düşüncenin varlığa bakışına dayanır. Antroposantrizm ve hümanizm karşıtı bir anlayış etrafında şekillenen yeni materyalist düşünce, çoklu bir varoluş dünyasına dikkat çekerek türler arası birlikteliği önceleyen ve ekolojik duyarlılığı da içeren yeni bakış açılarına odaklanır. Bu bakış açısı, maddeye olan farklı yaklaşım biçimlerine ve farklı bir ontolojiye dayanır. Yeni materyalist düşünce insan ötesi olan ve genelde kabul edildenden farklı bir madde anlayışı içerir. Buna göre “varlık zincirinin tanrı/insan/doğa veya insan/hayvan/mineral şeklindeki *hiyerarşik* ontolojisi yerine, maddenin çok daha geniş olarak tanımlandığı *yatay* bir ontolojiden söz eder. Yeni materyalistler, nesnelere akış ve değişiminin maddeye *içsel* olduğu ve bunun etki ve sonuçlarını inceleyen bir ontoloji anlayışı ileri sürerler” (Yalvaç

ve Erçandırılı, 2020: 263). Buna göre yeni materyalist yaklaşım çelişkili görünen durumlar arasında bir denge sağlayabilir. Büyük kuramların indirgemeci yaklaşımına direnerek, dar ve düz ampimizmi eleştirerek, alternatifini ortaya koyabilir. Tercih edilen yaklaşım, deneyim fenomenolojisini de dikkate alan, bununla birlikte sadece kimliğe referans vermekten kaçınan genişletilmiş bir ampimizmdir. İçkinlik ve hesap verebilirlik kilit kavramları; etnografik gözlemler de bunun somut örneğidir (Braidotti, 2021: 176).

Bennett'e göre "yeni materyalistler, insan-merkezci olarak eleştirdikleri Marksizm'e alternatif olarak yeni bir 'post-antroposentrik' (insan-merkezcilik *sonrası*) faillik anlayışı geliştirirler. Buna göre dünyanın ilişkiselliği sadece insan eylemini önceleyen bir fail kavrayışı ile anlaşılabilir. Yani faillik, insan bedeninin ya da belli bir kolektivitinin failliği değil ontolojik olarak heterojen bir alana yayılmış bir özelliktir" (Bennett, 2010:23 aktaran Yalvaç ve Erçandırılı, 2020:268). Yeni materyalist düşünce failliği sadece insan davranışı için değil, bir sonucu olan eylemde bulunan her şey için kullanılır. Latour'a göre "bir harekette bulunan, şeylere neden olan ve sonuçlar ortaya çıkaran her şey birer 'aktant'dır (hareket edicidir) ve bu bir hayvan, bitki, mineral veya kimyevi bir madde de olabilir. Önemli olan bu nesnelere hepsinin birer fail olmasının ötesinde, failliğin kendisinin bu karşılıklı iç-eylemlerin (intra-action) sonucu oluşmasıdır" (Latour, 2005 aktaran Yalvaç ve Erçandırılı, 2020:269). Buna göre insanın eylemlerini etkileyen insan olmayan bir sürü etken de vardır. Bu nedenle insan eylemi, insan olmayan birçok şeyin bir aradalığı ile ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla faillik tüm bu etkenleri de ifade eden bir durumdur. İnsan-olmayanın da fail olması, özneyi de nesne konumuna indirger. Artık faillik hem öznelere hem de yapılara atfedilen bir özelliktir (Barad, 2019b: 63). Maddeyi yeniden tanımlayan, ikili ayırım ve açıklamaları reddeden ve çoklu durumların varlığı üzerine odaklanan yeni materyalist düşüncenin temelinde güçlü bir düşünsel temel ve tartışmalar bütünü vardır. Her şeyden önce geleneksel metodolojik yaklaşımları ve pozitivizmi eleştiren yeni materyalistlere göre geleneksel anlayışın *aşkın* bir varlık anlayışı vardır. Buradaki aşkın varlık anlayışı, varlığı nesnenin kendi içsel özelliklerine değil, varlık nesnesinin dışında başka bir özelliğe/olguya atfeden (pozitivist) anlayışı ifade etmektedir. Yeni materyalist düşüncedeki varlık anlayışı dışsal olana değil varlığın içkinliğine odaklanmaktadır. Burada yeni/neo materyalizm anlayışını açıklamak için 'vitalist materyalizm' veya 'jeneratif içkinlik' gibi ifadelerin de kullanıldığı görülür (Yalvaç ve Erçandırılı, 2020: 266). DeLanda'ya göre tüm nesnel varlıklar tarihsel bir sürecin ve oluşun ürünüdür; yani, toplumsal, siyasal, ekonomik, coğrafi, kültürel ya da biyolojik tarihin bir parçası olarak oluşmuştur. Böylece yeni materyalizm maddenin kendine ait içsel bir işleyiş kapasitesi vardır ve biçim alması için herhangi bir yönlendirilmeye

ihtiyacı yoktur (DeLanda, 2019: 50-55). Buna göre madde kendi içkinliğine sahip, karar veren, düşünen fail olarak bir varlıktır. Her varlık kendine özgüdür ve kendine ait olan bir tekillikçe sahiptir. Etrafında var olan şeyleri, bu tekillikle deneyimler ve kendi varoluşunu dinamik bir süreçte gerçekleştirir. Bu, insanın ve insan-olmayanın sahip olduğu farka neden olan içkinliğidir.

Sonuç ve Tartışma

Oluş, tekillik, yeni materyalizm, minör bilim, insan ve insan-olmayanın bir aradalığı ve aralarındaki zorunlu bağlantılar gibi yaklaşımlara odaklanan insan sonrası düşünce, bu kavramlarla pozitivizmin ve geleneksel metodolojik yaklaşımların ikiliklere dayanan, bütüncü, indirgemeci, determinist ve normatif olan anlayışını eleştirerek yeni teorik ve kavramsal tartışmalarla yeni metodolojik yaklaşım biçimleri önerir. Sosyal bilimlerde belirgin bir yere oturmaya başlayan insan sonrası çalışmalar, geleneksel çalışmalarda daha bütünsel bakılan alanlara daha mikro ve parçalı seviyede bakmayı önermektedir. Hatta insan merkezli bakış açısı yerine insan dışı varlıkları da dâhil eden monist bir yaklaşımla hareket eder. Böyle bir yaklaşım, insan ve insan-olmayan tüm varlık alanını bir birbirine bağlar. Bu bağların varlığı ise her bir tekil olan varlığın, varoluşunu güvence altına alır. Bu anlayış ise içinde bulunduğumuz ve çoğumuzun da hâlâ pek farkında olmadığımız küresel iklim krizinden kurtuluşun son çıkış yolu olabilir. Çünkü insan sonrası tartışmalar ve odağında olan *minör bilim* anlayışı ve maddeyi yeniden tanımlayan *yeni materyalizm* kavramı, insana, dünyaya ve varlıklar alanına bakışımızı kökten değiştirecek anlamlar dünyasıyla ve metodolojik eğilimlerle farklı bakabilmeyi önermektedir.

Son bir yıldır (2019 yıl sonunda başlayan ve hâlâ devam eden) tüm dünyanın yaşamsal olarak mücadele ettiği Kovid 19 Pandemisi, özellikle hayvan-oluş, doğa-oluş ve makine-oluş süreçlerinin anlamlı bir biçimde karşılık bulunduğu somut bir örnektir. Küresel bir salgın olarak Kovid 19 Pandemisi, insanın hem kendisine hem de kendi dışındaki varlık alanına bakışına dair güçlü bir dönüştürücü anlayışın gereğini hatırlatmıştır. Öncelikle insanın kendi yaşam alanlarına dair anlayışını yerinden etmiş, yeni anlam ve pratikler getirmiştir. Bütünsel bir oluşun bir parçası olan bu süreç, insanın teknoloji dolayımıyla yaşam anlayışını öne çıkarmış ve insan-makine-oluş kavramını yeniden düşünmemizi sağlamıştır. Bu süreçte, araç/makine (medya araçları, internet mecraları ve akıllı araçlar), toplumsal ilişkileri, iletişim biçimlerini yeniden tanımlayan ve belirleyen bir güce sahip olmuştur. Yaşanan yeni toplumsallıklar ve değişen iletişim biçimleri, insanın bir uzantısı haline gelen araçlar üzerinden tanımlanmakta ve bu araçlar üzerinden sürdürülmesi eğilimi hızla artmaktadır. Bu, insan ve insan-olmayı

birbirine bağlayan ve bu yeni bağlantıları varoluşun önemli parçası haline getiren insan sonrası duruma işaret eder. Uzaktan eğitim, online alışverişler, temassız kart kullanımları, online muayene ve davalar, online kültürel faaliyetler insanı, insan-olmayanla bağlayan oluş sürecinin yeni bir aşamasıdır. Böylece çevrimiçi bir toplumsal yaşamın bir araca bağlı olarak sürdürülmesi, toplumsal yapıları ve kurumları da etkilemiş ve değişimin yönünü ortaya koymuştur. Elbette yaşamsal olarak sunduğu kolaylıklar ise bunun daha kalıcı (öncelikle kısa süreli de olsa) olmasını sağlamış ve daha çok insan için tercih edilir bir hale getirmiştir. Bu süreç daha öncesinde farklı biçimde deneyimlense bile (sosyal medyanın ve iletişim ağlarının kullanılması, bilgi paylaşımı gibi) daha önce eşi benzeri görülmemiş yeni bir yaşamsal form olarak (zorunlu olarak) deneyimlenmesiyle farklı epistemik ilişkileri ve bilgi üretimini ve paylaşımını görünür kılmış ve zorunlu (sonrasında da tercih edilen, gönüllü) bir edime dönüşmeye başlamıştır. Aynı zamanda varlığın ontolojisini de kökten sarsan bir etkiye de sahip olduğu/olacağı öngörülebilir. Burada temelde belirginleşen bir teknoloji dolayımı bir yaşam vurgusudur. Yani bir *'makine-insan oluş'* vurgusudur. Yani insanın bir uzantısı olan makineden ve makinenin bir uzantısı olan insana doğru yaşanan bir değişim vurgusu: Başlangıçta (sanayi devrimi ile başlayan süreçte) insanın bir uzantısı olan makine iken sürecin geline noktasında ise insan makinenin bir uzantısı olarak yer değiştirmiştir. Bu durum maddeye olan bakışı da etkilemiş, dışsal bir varlık olmaktan öte öznenin davranış ve düşüncelerini etkileyen, yönlendiren, kendi failiği olan bir varlık olarak tanımlanmasına neden olmuştur ve bu durum 'yeni materyalizm' kavramı ile tartışılmaya başlanmıştır. Maddenin bu kadar etkin olması (canlı olması), madde ile kurulan her ilişki maddeyi 'oluş' üzerinde etkin ve 'fark'a neden olan bir araca dönüştürmüştür. Yeni materyalist anlayışa göre artık faillik sadece insana ait bir özellik değil insan-olmayana da atfedilen bir özelliktir. Bu nedenle birbiri üzerinde etkisi olan tüm varlıklar/maddeler (insan ve insan-olmayan), bağlantılar ve eylemlerle birbirleri arasında bir ağ kurarlar. Dolayısıyla aktör-ağ teorisi buna dayanır ve asıl toplumsallığı sağlayan şey bu bağlantılar ve eylemlerdir ve Latour'a göre bunlar birlik yaratma yönünde bir işleve sahiptir. Bu birlik ise tekilliği önceleyen bir çokluktur.

Teknoloji dolayımı yaşamlar ve bir araca olan bağlılık/bağımlılık kaçınılmaz olarak bu durumun bir sonucu olarak öngörülen tekillik ve çokluğa gönderme yapar. Çokluğu sağlayan bir anlayış olarak tekillik ve oluş meselesi, insan sonrası çalışmaların odağındadır. İnsan sonrası düşüncenin temel dayanağı insan dışı varlıkları da içine alarak, tüm hiyerarşik ayrımların ve sınıflamaların yerinden edilmesidir. Bu durum ise sonsuz bir saçılma sonrası ortaya çıkan tekil bir varoluş ve anlayıştır. Sonuç olarak da tekil farklılıkların yoğunluğu tekil olan bir bütünlüğe, varlığın tekilliğine, 'çokluğa' işaret eder. İşte insan sonrası

çalışmaların merkezinde olan teknoloji dolayimli gündelik yaşamın tekiliği öncelediği anlayışı iyice belirginleşir. Bu farklılıklar üzerinden kurulan ortaklık anlayışı kaçınılmaz olarak dijital mecraların eleştirel bir okuması ile mümkün olabilir. Çünkü her olgu, her nesne ya da her vaka kendi içinde bütünsel, farklı ve anlamlı bir yapıya sahiptir. Bu çalışmanın önerisi farklılıklar üzerine odaklanırken, insanın konumuna ve diğer varlıklara karşı konumuna dair yeni bir sorgulama ve anlamlandırmaya dayanır. Bu konumlandırmanın, insanın kendine ve kendi dışındaki varlıklara alanına dair yeni bakma ve anlama biçimlerine dair yeni metodolojik yaklaşımlarının arayışına girmeye neden olması beklenir.

Sonnotlar

1 Bu makalenin özet bir versiyonu 18-20 Kasım 2021 tarihlerinde düzenlenen Uluslararası Sosyal Bilimler “Geçmişten Günümüze Metodoloji Çalışmaları” Kongresi’nde “*Sosyal Bilimlerde Yeni Yöntem Arayışları Üzerine: İnsan Sonrası Tartışmalar ve Yeni Materyalizm*” başlığı ile sunulmuştur.

2 “Ekolojik açıdan biliyoruz ki en büyük ağaçlar küçük tohumların içinde yatar. Bir tohumda binlerce, milyonlarca tohum verme potansiyeli vardır. Bu tohumların her birinde yeni binler ve milyonlar vardır. İşte bu bolluktur. Bu nedenle, Hindistan’da ekim yaparken şöyle dua ederiz: *Bu tohum bitip tükenmez olsun*” (Shiva, 2014). Yani çokluğu, çoğulluğu var eden “tek”liktir. Asıl büyük olan, büyüklüğü sağlayan küçüktür.

3 *Doğa kültürler* (Haraway, 1997), *medya-doğalar* (Parikka, 2015); *yerküre materyalizmi* (Protevi, 2015).

4 Türkçe’ye tekil sözcüğü ‘singulier’den çevrilmiştir. Aslında, buradaki anlamıyla ‘ayrık’ uygun düşecek; yani ender olan ve diğerlerine benzemeyen anlamını taşıyarak, farklılığını doğrulayan bir düşünce anlamını taşır (Akay, 1999:15).

5 Burada *olmak* (*being / étant*) kavramı bir sabitliği, durağanlığı ifade ederken, *oluş* (*becoming / devenir*) kavramı dinamik, sürekli bir hareket ve değişim halinde olanı ifade eder. Bu nedenle Deleuze’ün ‘oluş felsefesi’ içinde varlık, zaman içinde tanımlanan ve *var-olan* yerine *var-oluş* kavramı ile ifade edilir.

6 İlk olarak 2005 yılında *The Singularity is Near* İngilizce olarak yayınlanan ve 2016 yılında ‘İnsanlık 2.0: Tekillğe Doğru Biyolojisini Aşan İnsan’ Türkçe yayınlanan bu çalışmada Kurzweil, ‘gelecek’ ifadesini kullanırken 2025 yılından bahseder. Dolayısıyla bu ifadeyle yazar içinde yaşadığımız bu dönemi kastetmektedir.

7 Braidotti (2021) burada, majör ve minör bilim tartışmasını yürütürken zamanla olan

ilişkinisi kurarak Yunan felsefesinden ödünç aldığı *aïos* ve *kronos* kavramları ile tartışır. *Aïos* minör bilgi üretir. *Kronos* ise majör bilimin destekçisidir. Antik Yunan felsefesinde *aïos*, sonsuzluk tanrısıdır ve zamanı temsil eder; *kronos* ise zamanın kişiselleştirilmiş formudur ve 'zaman baba' ifadesi ile kullanılır.

Kaynakça

Agamben G (2012). *Şeylerin İşareti: Yöntem Üzerine*. Çev. V Çelebi ve M Erşen, İstanbul:Monokl.

Akay A (1999). *Tekil Düşünce*. İstanbul:Bağlam Yayıncılık.

Althusser L (2015). *Marx İçin*. Çev. I Ergüden, İstanbul:İthaki Yayınları.

Aron R (2000). *Sosyolojik Düşüncenin Evreleri*. Çev. K Alemdar, Ankara:Bilgi Yayınevi.

Barad K (2019a). *Meşakkatli Zaman/lar ve Hiçlik Ekolojileri: Tekrar-Dönme, Tekrar-Hatırlama ve Hesaplanamazla Yüzleşme*. Çev. B Doğan, Cogito İnsan Sonrası Özel Sayısı, (95-96), 161-202.

Barad K (2019b). Karen Barad'la Söyleşi. İçinde: Dolphijn, R ve Tuin, I (der), *Yeni Materyalizm: Görüşmeler ve Kartografiler*, Çev. E Erdoğan, Eskişehir:York Kitap, 64-96.

Bauman Z (2017). *Hermönetik ve Sosyal Bilimler: Anlamaya Dair Yaklaşımlar*. Çev. H Oruç, İstanbul:Ayrıntı Yayınları.

Bell J A (2006). *Philosophy at the Edge of Chaos: Gilles Deleuze and the Philosophy of Difference*. Toronto:University of Toronto Press.

Bennett J (2010). *Vibrant Matter: A Political Ecology of Things*. Durham, NC: Duke University Press.

Bono J vd (2008). *A Time for the Humanities. Futurity and the Limits of Autonomy*. New York: Fordham University Press.

Braidotti R (2017). *Göçebe Özneler: Çağdaş Feminist Kuramda Bedenleşme ve Cinsiyet Farklılığı*. Çev. Ö Karakaş, İstanbul:Kolektif Kitap.

Braidotti R (2018). *İnsan Sonrası*. Çev. Ö Karakaş, 2. Baskı, İstanbul:Kolektif Kitap.

Braidotti R (2019a), *İnsan Sonrası, Pek İnsanca: Bir Posthümanistin Anıları ve Emelleri*. Çev. B Doğan, Cogito İnsan Sonrası Özel Sayısı, (95-96), 53-97.

- Braidotti R (2021). *İnsan Sonrası Bilgi*. Çev. S Sam ve E Çaça, İstanbul:Kolektif Kitap.
- Braidotti R (2019b). Braidotti ile Söyleşi. İçinde: Dolphijn, R ve Tuin, I (der), *Yeni Materyalizm: Görüşmeler ve Kartografiler*. Çev. E Erdoğan, Eskişehir:York Kitap, 22-48.
- Connolly W E (2016). *Hayatın Kırılğanlığı*. Çev. A Çavdar, İstanbul:Ayrıntı Yayınları.
- DeLanda M (2019), DeLanda ile Söyleşi. İçinde: Dolphijn, R ve Tuin, I (der), *Yeni Materyalizm: Görüşmeler ve Kartografiler*. Çev. E Erdoğan, Eskişehir:York Kitap, 49-62.
- Deleuze G ve Guattari F (1987). *A Thousand Plateaus: Capitalism and Schizophrenia*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Deleuze G (2006). *Bergsonculuk*. Çev. H Yücefer, İstanbul:Norgunk
- Deleuze G (2020). *Anlamın Mantiği*. Çev. H Yücefer, 2. Baskı, İstanbul: Norgunk.
- Deleuze G ve Guattari F (2014). *Kapitalizm ve Şizofreni 1: Anti-Ödipus*. Çev. F Ege vd, Ankara: Bilim ve Sosyalizm Yayınları.
- Derrida J (2020). *Yazı ve Fark*. Çev. B Yalım, İstanbul:Metis Yayınları.
- Dolphijn R ve Tuin I V D (der.) (2019). *Yeni Materyalizm: Görüşmeler ve Kartografiler*. Çev. E Erdoğan, Eskişehir:York Kitap.
- Foucault M (2019). *Bilginin Arkeolojisi*. Çev. V Urhan, 2. Baskı, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Gadamer H G (2008). Tarih Bilinci Sorunu. İçinde: Rabinow, P ve Sullivan, W (der) Toplum Bilimlerinde Yorumcu Yaklaşım, Çev. T Parla, İstanbul:Deniz Yayınları, 175-234.
- Haraway D J (1997). *Modest_Witness@Second_Millenium. FemaleMan@_Meets_Onco Mouse™*. New York-London:Routledge.
- Haraway D J (2003). *The Companion Species Manifesto: Dogs, People, and Significant Otherness*. Vol 1, Chicago: Prickly Paradigm Press.
- Keat R ve Urry J (2001). *Bilim Olarak Sosyal Teori*. Çev. N Çelebi, Ankara:İmge Kitabevi.
- Kuhn T S (2017). *Bilimsel Devrimlerin Yapısı*. Çev. N Kuyaş, İstanbul:Kırmızı Yayınları.
- Kurzweil R (2016). *İnsanlık 2.0: Tekillığe Doğru Biyolojisini Aşan İnsan*. Çev. M Şengel, İstanbul: Alfa Yayınları.
- Latour B (2005). *Reassembling the Social: An Introduction to Actor-Network Theory*.
- Avcı Aksoy Ö (2022). Sosyal Bilimlerde Yeni Açılımlar: Materyalizm ve Minör Bilim. *161 Mülkiye Dergisi*, 46(1), 137-162.

New York: Oxford University Press.

Parikka J (2015). *The Anthrobscene*. Minnesota:University of Minnesota Press.

Popper K R (1970). Normal Science and its Dangers. İçinde: Lakatos I ve Musgrave A (der), *Criticism and the Growth of Knowledge*, Cambridge University Press, 51-56.

Protevi J (2015). *Economies of Violence*. Louisiana State University-LSU Digital Commons, Faculty Publication, http://digitalcommons.lsu.edu/french_pubs/1, (Son erişim tarihi:13.05.2020).

Shiva V (1993). *Monocultures of the Mind*, London:Zed Books.

Shiva V (2014). "Small is the New Big". Resurgence & Ecologist. Issue 283. March/April 2014. ("Küçük, Yeni Büyüktür". Çev. B Kabatepe, <https://yesilgazete.org/vandana-shiva-kucuk-yeni-buyuktur/>, Nisan 2014. Son erişim tarihi: 06.02.2022).

Terranova T (2004). *Network Culture*. London: Pluto Press

Yalvaç F ve Erçandırılı Y (2020). Geç Kapitalizmin İdeolojik Söylemi Olarak Yeni Materyalizm: Metalaşmış 'Şeylerin' Egemenliği. *Mülkiye Dergisi*, 44 (2), 261-285.

Türkiye’de Düşünce Kuruluşları: Politik Bilginin Çeşitliliği, İmkânı ve Sınırlılıkları¹

Mehmet Münip Babur, Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Bölümü, ORCID: 0000-0001-7614-8579,
E-posta: munipbabur@gmail.com

Nadir Suğur, Anadolu Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, ORCID: 0000-0002-3855-7555
E-posta: nsugur@anadolu.edu.tr

Özet

Düşünce kuruluşları özellikle İkinci Dünya Savaşından sonra Batılı ülkelerde önemli bir aktör haline gelmiştir. 1990’lı yıllardan itibaren sayıları artmış ve küresel olarak yayılmışlardır. Özellikle farklı karar alıcı çevrelere etki ederek karar alma süreçlerinde önemli bir aktör haline gelmişlerdir. Artık küresel ve ulusal düzeydeki politik kurum ve kuruluşların karar alma süreçlerinde düşünce kuruluşlarının ürettiği bilgilerin çok daha yaygın bir şekilde kullanıldığı görülmektedir. Düşünce kuruluşlarının 1960’lardan itibaren Türkiye’de ilk örnekleri ortaya çıkmıştır. Ancak 1990’lardan itibaren sayıları artmaya başlamıştır. Türkiye’deki düşünce kuruluşları son yıllarda bilgi üretim alanının en önemli güç merkezlerinden birisi haline gelmiştir. Özellikle 2000’li yıllarla birlikte, düşünce kuruluşlarının faaliyetleri sosyal, ekonomik ve politik alanında çok daha fazla görünür hale gelmiştir. Türkiye’de düşünce kuruluşlarının politik alanın inşasına yönelik ürettikleri bilgilerin kapsamı, faaliyetlerinin çeşitliliği, entelektüel kapasiteleri ve karar verici kurumsal aktörlerle olan ilişkileri açısından çok önemli bir konuma geldiği söylenebilir. Düşünce kuruluşlarının faaliyet alanları çeşitlilik göstermekle birlikte bu çalışmada düşünce kuruluşlarının politik alanın inşasında oynadıkları rol ele alınacaktır. 2019 yılı itibarıyla, Türkiye’de 53 düşünce kuruluşu bulunmaktadır. GGTIT İndekse göre içinde bulunduğu MENA bölgesinde Türkiye, İsrail ve İran’ın ardından en fazla düşünce kuruluşuna sahip 3. ülke konumundadır. Düşünce kuruluşlarının medyadaki görünürlüklerinin artması ile birlikte politik alanın inşasında ve politik aktörlerin karar alma süreçlerinde çok daha aktif bir rol oynadıkları görülmektedir. Bu çalışmada, politik alanının inşasında özellikle ABD’de ve Batı Avrupa ülkelerinde oldukça etkili olan bu kuruluşların Türkiye’de ne derece etkili oldukları ele alınmıştır. Bu bağlamda Türkiye’deki düşünce kuruluşlarının web sayfaları incelenmiş, yayınladıkları raporlar derlenmiş, faaliyet alanları tespit edilmiş ve Türkiye’nin önde gelen kimi düşünce kuruluşu temsilcileriyle derinlemesine görüşmeler yapılmıştır. Düşünce kuruluşlarının web-sayfaları ve sosyal medya ortamları betimsel içerik analizi yöntemi ile incelenmiştir. Araştırma sonucunda Türkiye’de düşünce kuruluşları önemli bir büyüklüğe ulaşmış olmakla birlikte, bu kuruluşların politik ve ekonomik güç merkezlerine karşı yeterince

Babur M M ve Suğur N (2022). Türkiye’de Düşünce Kuruluşları: Politik Bilginin Çeşitliliği, İmkânı ve Sınırlılıkları. *Mülkiye Dergisi*, 46(1), 163-201.

mesafeli olamadığı görülmüştür. Ayrıca düşünce kuruluşlarının, eleştirel bilgi kapasitelerinin sınırlı olduğu ve mali açıdan yeterince bağımsız ve özerk olmadıkları tespit edilmiştir.

Anahtar kelimeler: Düşünce kuruluşları, Politika, Politik bilgi, Bilgi, Yeni bilgi üretimi

Think Tanks In Turkey: Plurality, Possibility And Limits Of Political Knowledge

Abstract

Think tanks have become an important actor in Western countries, especially after the Second World War. Since the 1990s, their numbers have increased and they have spread globally. In particular, they have become an important actor in decision-making processes by influencing different decision-making circles. It is now seen that the knowledge produced by think tanks is used more widely in the decision-making processes of global and national political institutions and organizations. The first examples of think tanks in Turkey have emerged since the 1960s. However, their numbers have increased since the 1990s. Think-tanks have become important actors in the production of knowledge in Turkey. In the last decade, they have begun to play a key role in the construction of social, political and economic sphere in Turkey. Think-tanks have grown in number, employed more professional staff, prepared various reports and developed new links with key political institutions in Turkey. This paper aims to look at think-tanks in the realm of politics. As of 2019, there are 53 think-tanks in Turkey. According to the GGTIT Index, in the MENA region it is in, Turkey is the 3rd country with the highest number of think tanks after Israel and Iran. Think-tanks have further extended their influence on political matter through media evaluation of how think tanks in Turkey operating in comparison to those in US and Europe. Findings that this paper mainly draws on information gathered from websites of think-tanks in Turkey. Findings include categorizations of activities and reports of think-tanks, as well as in-depth-interviews with some representatives of leading think-tanks in Turkey. Webpages and social media environments of think tanks were analyzed with descriptive content analysis method. This paper suggests that although think-tanks have recently grown rapidly in number, most think-tanks tend to have a close links with political and economic institutions in Turkey. The proximity of think-tanks to the leading political and economic institutions have given them small room to be independent and critical on political issues in Turkey.

Keywords: Think tank, politics, policy knowledge, knowledge, new knowledge production

Giriş

Düşünce kuruluşları çok disiplinli çalışmalar yapan, yerel, ulusal ve küresel ölçekte bilgiler üreten, kamu ve özel sektör kuruluşlarının ihtiyaç duyduğu alanlarda raporlar hazırlayan ve ağırlıklı olarak ekonomi, politika, güvenlik, uluslararası ilişkiler ve sosyal politika gibi alanlarda araştırmalar yapan bilgi temelli kuruluşlardır. Kapsam ve faaliyet alanlarının çeşitliliği göz önünde bulundurulduğunda düşünce kuruluşlarını tek bir tipoloji altında sınıflamak oldukça güçtür. Yerel olanlardan küresel olanlara kadar geniş bir yelpaze içerisinde düşünce kuruluşları esas itibarıyla bilgi temelli kuruluşlar olup genellikle politik konulara odaklanmaktadır. Bununla birlikte piyasa, tüketim ve pazarlama gibi konularda çalışmalar yapan, kadın, sivil toplum ve güncel gelişmelere yönelik (kadına yönelik şiddet ve kadın cinayetleri, Kanal İstanbul, yerli otomobil vb.) tutum ve davranışlar gibi konularda araştırmalar yapan ve uluslararası ilişkiler konularında raporlar hazırlayan çok çeşitli düşünce kuruluşları bulunmaktadır. Kimi düşünce kuruluşlarının ise daha çok lobicilik, gündem belirleme, manipülasyon ve kamuoyunu etkileme gibi konularda ön plana çıktığı görülmektedir. Literatürde, düşünce kuruluşlarının ABD ve diğer Batı ülkeleri başta olmak üzere birçok ülkede 'fikirler sektörü' (McGann, 2009) oluşturdukları, bu ülkelerde 'politik manzaranın' önemli bir aktörü haline geldikleri 'fikir iklimini' (Denham ve Garnett, 2005) şekillendirdikleri ileri sürülmektedir. Düşünce kuruluşları, ABD ve Batı Avrupa ülkelerinde İkinci Dünya Savaşı'ndan itibaren (Stone, 2000a) önemli işlevler üstlenmiş olsalar da özellikle küreselleşme ve bilgi toplumunun etkisiyle 2000'lerden sonra nüfuzlarını önemli ölçüde arttırmışlardır.

Düşünce kuruluşları, güçleri ve etkileri dönemsel değişikliklere bağlı olarak değişmesine karşın, bilgi ile iktidar, bilim ile devlet arasında arabulucu, vekil veya köprü (Stone, 2007) rol ve işlevi ile yerel ve küresel sistemin, politik, sosyal, ekonomik ve kültürel boyutlarında değişim meydana getirmektedirler. Rol ve işlevlerini bilgi üretimine dayalı olarak yerine getiren bu kuruluşlar üniversitelerden sonra en önemli bilgi üretim merkezlerinden biri haline gelmiştir. Çok farklı tipolojilerde ortaya çıktıklarından dolayı en azından bir kısmında bilginin olumsuz kullanımı sıklıkla söz konusu olmaktadır. Bilginin olumsuz kullanımına işaret eden geniş bir literatürden bahsedilebilir: Herman ve Chomsky (1988, 2012) "rızanın imalatı", Althusser (1970, 2010) "devletin ideolojik aygıtları", Gramsci (1947, 1986) "hegemonya", Frankfurt okulu teorisyenlerinin bilgi eleştirileri ve Foucault'un (1980) "hakikat rejimleri" bunlardan bazılarıdır.

Türkiye'de de özellikle 2000'lerden sonra düşünce kuruluşlarının etkileri,

görünümleri artmış ve politika alanının inşasında etkili olmaya başlamışlardır. Pennsylvania Üniversitesi Global Go To Think Tank Index Report'ta [GGTTT] Türkiye'nin devlete ve üniversitelere bağlı olanlar dâhil 53 düşünce kuruluşuna sahip olduğu görülmektedir (McGann, 2021). Ancak tez (Babur, 2019) kapsamında yapılan çalışmada Devlet ve üniversitelere bağlı olanlar haricinde sadece sivil toplum düşünce kuruluşu sayısının 53 olduğu, çoğunlukla 2000'lerden sonra kuruldukları ve "muhafazakâr demokrat" (Akdoğan, 2003) bir kimliğe sahip oldukları tespit edilmiştir. Ancak liberal, sol, milliyetçi ve farklı muhafazakâr eğilimlerde düşünce kuruluşları da bulunmaktadır.

Makalenin yöntem kısmından sonra dünyada ve Türkiye'de düşünce kuruluşları, bunların tarihsel süreci ve tipolojilerinin ardından bilgi üretim ağları ve ilişkilerine değinilmektedir. Daha sonra bilgi üretim alanı ve ilişki ağları ile Türkiye'de düşünce kuruluşlarının bu anlamda yapılarına bakılmaktadır.

Yöntem

Düşünce kuruluşlarına ilişkin literatürün büyük bölümü İngilizce konuşan ülkelerin düşünce kuruluşlarına (Koellner, 2013) ilişkin olup yine çoğunlukla açıklayıcı niteliktedir (Abelson ve Carberry, 1997). Küreselleşmeyle birlikte dünya politik arenasında güçlenen Çin ve Hindistan gibi gelişmekte olan ülkelerin düşünce kuruluşları da uluslararası alanda ön plana çıkmaya başlamıştır (Pautz, 2011). Türkiye literatürü çok sınırlı olup çoğunlukla makale düzeyindedir. YÖK tez merkezinde 'think tank' teriminin kendisi ve olası Türkçe karşılıkları² üzerinde yapılan taramada, anahtar kavram olarak 'düşünce kuruluşları' geçen tez sayısının sadece 20 olduğu tespit edilmiştir (<https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>. Son erişim tarihi, 06/02/2022.).

Bu çalışmada ilk önce düşünce kuruluşları, yapısı, işleyişi ve bilgi üretim pratikleri ile ilgili literatürdeki tartışmaların genel bir değerlendirilmesi yapılmıştır. Daha sonra Türkiye'de sivil toplum düşünce kuruluşlarının politika alanının inşasında rol ve işlevleri açısından ne tür bir etkiye sahip oldukları ele alınmıştır. Bu bağlamda düşünce kuruluşlarının tarihsel gelişimlerini, üstlendikleri işlev ve rolleri, web-sitelerinde yayınladıkları raporları, kamuoyuyla paylaştıkları yazılı açıklamaları ve materyalleri incelenerek Türkiye'de düşünce kuruluşlarının profili çıkarılmaya çalışılmıştır. Ayrıca literatürde düşünce kuruluşları üzerine yapılan teorik tartışmalar çerçevesinde Türkiye'deki düşünce kuruluşlarının yeni bilgi üretimi, eleştirelilik ve bağımsızlık kavramları çerçevesinde bir değerlendirilmesi yapılmıştır. Web-sitelerinin ve sosyal medya ortamlarının analizinde betimsel medya/sosyal medya içerik analizi yöntemi kullanılmıştır. Ayrıca teorik tartışmaları desteklemek amacıyla personel ve gelir kaynaklarıyla

ürettikleri faaliyetler, raporlar ve yayınlar gibi çıktılarının bir sonucu olan kamuoyunda bilinirlikleri diğerlerine göre görece önde olanlardan (Babur, 2019: 86-96) kartopu örnekleme ile seçilen Türkiye'nin önde gelen dört düşünce kuruluşu temsilcisiyle derinlemesine görüşmeler yapılmıştır.

Bu çalışmada genel olarak uluslararası düzeyde ve esas olarak da Türkiye bağlamında düşünce kuruluşlarının önem, etki, tanımlar, tarih ve tipolojiler gibi temel konularına dair yerel ve uluslararası literatür taraması çerçevesinde bilgiler toplanmıştır. Ardından Türkiye'de düşünce kuruluşları, web-siteleri, görsel ve basılı yayınları, literatür ve medya taraması üzerinden veriler araştırılmış, uluslararası düşünce kuruluşlarına dair indeks taranmış ve buralardan Türkiye'deki düşünce kuruluşlarına ilişkin bir kısım bulgulara ulaşılmıştır. Ayrıca başlıca düşünce kuruluşlarının üst düzey temsilcileri olan 4 kişi ile derinlemesine görüşmeler yapılmıştır. Bu bahsedilen farklı kaynaklardan edinilen bilgiler, politika alanının inşasında düşünce kuruluşlarının rolleri bağlamında, teorik bilgiler ışığından yorumlanmaya çalışılmıştır.

Dünyada ve Türkiye'de Düşünce Kuruluşları

Düşünce kuruluşu terimi (think tank) anlamsal (semantik) bir belirsizliğe sahiptir (Koellner, 2013: 1; Medvetz, 2012: 115). Zamanla düşünce kuruluşlarının işlevlerinde, rollerinde ve faaliyet alanlarında meydana gelen çeşitlenmeler bu sorunu daha da büyümüştür (Pautz, 2011: 420). Düşünce kuruluşları 1990'lar ve 2000'lerde bir araştırma konusu olarak popülerlik kazanmıştır (Pautz, 2011: 419-420). Yapılan çalışmaların bir bölümü düşünce kuruluşlarının bilgi üretme pratiklerine ve bu kuruluşların nüfuz alanının genişlemesine eleştirel yaklaşmaktadır. Literatürde düşünce kuruluşları ile ilgili "*fildişi kuleler*" (Tromblay, 2018: 2), "*entelektüel girişimciler*" (McGann, 2007: 122), "*fikir komisyoncuları (idea brokers)*" (Smith, 1991), "*fikir fabrikaları*", "*küresel fikirler endüstrisi*", Washington'da "*sırasını bekleyen hükümetler*" (McGann, 2009: 82), "*sembolik entelektüel otoriteler*" (Stone ve Garnett, 1998: 2) şeklinde tanımlamalar yapılmaktadır.

Düşünce kuruluşu terimi, belirli bir politik alanı veya daha geniş ölçekte politik konuları çalışan insanlardan oluşan, birtakım kanallar kullanarak politika yapıcılar ve kamuoyunu bilgilendiren, onlara öneriler sunan bağımsız (genellikle özel) politika araştırma enstitülerini tanımlamaktadır (Stone, 2000a: 154). Düşünce kuruluşları, bilgi ile iktidar (politik erk) ve bilim ile devlet arasında arabulucu, vekil veya "köprü" işlevi gören (Stone, 2007: 259-260), gündem belirleyen, bilgi ve uzmanlık sağlayarak yönetişime katkı sunan politika araştırma enstitüleridir (Sudarshan, 2003: 87). Amaçları, toplumdaki

karar alıcıların politikalar oluştururken, bilgi ile ‘karar’ verme anı arasındaki süreçlerden oluşan boşlukta, bilginin karara dönüşmesinde karar vericilere yardım etmek (McGann, 2007: 40), onların etkili kararlar alabilmelerini mümkün kılan bilgileri sağlamak ve kamuoyuna, gündemde olan konular hakkında bilgilendirmeler yapmaktır (McGann, 2017: 2-5). Önemli düşünce kuruluşları, kamu politika sürecine katılan hükümet, medya ve bir dizi çıkar grubu için önemli bir bilgi kaynağı olup, kamusal arenada fikirlerin canlı bir rekabeti sonucunu doğurur (Weidenbaum, 2010: 134). Denhan ve Garnett (2005: 6), düşünce kuruluşlarının gerçek anlamının ideolojik olduğunu, bu kuruluşların ideolojik girişimciler olarak hareket ettiklerini, ya var olan “*fikirler iklimini*” meşrulaştırdıkları ve sürdürdükleri ya da yeni bir fikir ikliminin ortaya çıkması veya hızlanması açısından katalizör rolü oynadıklarını belirtmektedir. Düşünce kuruluşları, geniş şekilde kamu politikaları araştırma, analiz ve öneri sağlayan kuruluşlar olarak tanımlandığında, benzer işlevleri üstlenen başka kuruluşlarla aralarına kesin sınırlar çizmek zordur. Çünkü çoğu ilgi/çıkarcı grubu, üniversite araştırma merkezleri, devlet kurumları ve diğer sivil toplum kuruluşları politik araştırma ve öneri işini temel işleri olarak yapmasalar da ilgili kişi ve kurumlara danışmanlık yapma ve onlara çeşitli konularda önerilerde bulunma gibi faaliyetlerde bulunabilmektedirler. Bu belirsizliği gidermek için Weaver ve McGann (2000: 4) tanımın kapsamını daraltarak özellikle düşünce kuruluşlarını kamuya ait araştırma birimleri, üniversiteler ve üniversitelere bağlı araştırma merkezlerinden ayıran iki temel kriter öne sürmektedir. Bunlar sırasıyla (i) hükümetten ve üniversitelerden bağımsız hareket edebilme ve (ii) faaliyetleri itibarıyla kâr amaçlı olmama. Bu tanımın ABD bakış açısını yansıttığı (Koellner, 2013: 2) ve Anglo–Amerikan pratiği dışında çalışamayacağı ileri sürülerek tanımın dar olması eleştirilmiştir (Stone ve Garnett, 1998). Stone, (2007: 260) düşünce kuruluşları hakkında önceleri ileri liberal demokrasilerden neşet eden ancak küresel ölçekte yayılması sonrası mitleşen (a) düşünce kuruluşları köprü işlevi görür, (b) düşünce kuruluşları kamu çıkarına hizmet eder ve (c) düşünce kuruluşları düşünür, şeklindeki üç düşünceyi eleştirel bir yaklaşımla ifade etmektedir. Düşünce kuruluşlarını tanımlamaya girildiğinde, fikirler dünyası ile politik dünya veya akademik ve politik kültür arasındaki doğal gerilim ve çatışmayı yansıtan “*kamu politikası araştırması*”, “*düşünce kuruluşu*” ve “*müdafilik*” (advocacy) gibi temel terimlerin anlamları üzerinden bir tartışma ortaya çıkmaktadır (McGann, 2007: 12). Düşünce kuruluşlarını hükümet dışı örgütlenmelerin (NGOs) alt bir kategorisi yerine daha geniş anlamda “*devlet dışı aktör*” (non–state actor) olarak kabul eden Stone’a (2000a: 154) göre, birçok durumda düşünce kuruluşları yarı devlet veya yarı akademiktir; tam bağımsızlıktan yoksundur ve genellikle hükümet dışı organizasyonlarla ilişkili sivil toplumla bağlantılıdır.

Dünyada olduğu gibi Türkiye’de de farklı tanımlamalar yapılmakta; bu tanımlamalar düşünce kuruluşlarına dair farklı algılamaları yansıtmaları bakımında dikkate değer özellikler göstermektedir. Türkiye’de İngilizce *think tank* kavramını karşılamak için “*düşünce üretim merkezi*”, “*düşünce fabrikası*”, “*düşünce küpü*”, “*düşünce havuzu*”, “*akıl deposu*”, “*düşünce kuruluşu*”, “*düşünce tankı*”, “*stratejik araştırmalar yapan sivil toplum örgütleri*” terimleri kullanılmaktadır (Arslan, 2009: 34; Güvenç, 2006: 159). Ediger (2009: 198) bir kavram üzerinde uzlaşılammış olmasını eleştirerek, “*kullandığı ‘think tank’ sözcüğünün Türkçesini bile üretmeyen, üretse dahi kullanmayan bir zihniyetin*” düşünce üretmesinin söz konusu olamayacağı, bu yapıların olsa olsa başkalarının düşüncelerini yorumlayıp, raporlayıp, uygulayacağını belirtmektedir. Türkiye’de düşünce kuruluşu işi ile uğraşanlar, “*stratejist*”, “*analist*”, “*siyasi analist*”, “*dış politika uzmanı*”, “*dış politika araştırmacısı*”, “*düşünce merkezi uzmanı*”, “*think-tanker*” ve “*stratejist*” olarak adlandırılmaktadır (Kanbolat, 2009: 305; Karabulut, 2010). Türkiye’de ‘strateji’ kavramına vurgu yapan düşünce kuruluşları, özellikle iç ve dış güvenlik, uluslararası ilişkiler gibi konularda çalışmalar yapmakta, ‘*arabulucu*’, ‘*iletişimi kolaylaştırıcı*’, ‘*problem çözümü*’ ve ‘*eğitim işlevi*’ gibi işlevleri yerine getirmektedir (Ayman, 2009: 55). Güvenç’e (2007: 137-138) göre düşünce kuruluşlarını dış politikada çözüm ve politika önerileri geliştiren diğer aktörler ve/veya baskı ve çıkar gruplarından ayırmak zordur. 21. Yüzyıl Türkiye’sinde Kanbolat’a (2009: 309) göre, işlenmiş bilgi ve analize gereksinim giderek artmakta, bilginin işlendiği ve analiz edildiği kurumlar olan düşünce kuruluşları önem kazanarak öne çıkmaktadır. Nurhan’a (2009: 433) göre, iletişim çağında “*bilgi kirliliği*” ortamında düşünce kuruluşlarının amacı, ham bilgiyi işlemek ve uygulanabilir yani pratiğe geçirilebilir (processed information) hale getirmektir. Ancak “*stratejik araştırmalar ... çok pahalı, özellikle ofansif, proaktif dış politika geliştirme aşamasına ulaşmamış ülkeler için lüks faaliyetlerdir*”.

Türkiye’de düşünce kuruluşlarına ilişkin gösterge niteliğine de sahip önemli hususlardan biri üniversitelere bağlı olanların çoğunluğunun³, sivil nitelikte tespit edilebilen 53 düşünce kuruluşundan (Babur, 2019) 25’inin isimlerinde ‘strateji’ ibaresinin kullanılmasıdır. Strateji, tabaka, seviye, düzlem anlamında Latince *stratus/stratum* kelimesinden gelen (Kantarıcı, 2009: 324), 1990’larda Sovyetler Birliği’nin dağılmasından sonra Türkiye’de yaygınlık kazanan (Akter, 2009: 4) ‘*askeri*’ bir tekel alanı olarak değerlendirilen, Türkiye’de düşünce kuruluşlarının adlarında en çok kullanılan kelimelerden biri olmuştur (Ediger, 2009: 204). Ayman (2009: 46), Türkiye’de üniversitelerde kurulmuş olan merkezlerin çoğunluğunun ‘stratejik araştırma merkezi’ adını aldığını tespit etmektedir. Stratejik anlayış, Kuloğlu’na (2009: 414) göre, düşünce kuruluşlarını ortaya çıkaran sebeplerden biri olmuştur. Aynı doğrultuda Güvenç’e (2007:

138) göre, Türkiye’de düşünce kuruluşları büyük ölçüde stratejik araştırma merkezleri ile özdeşleştirilmektedir. Güvenç’e (2006: 176) göre, geleneksel güvenlik anlayışına yakın duran düşünce kuruluşları, ASAM’ın⁴ *Stratejik Analiz’i*, TUSAM’ın Cumhuriyet Gazetesi eki olarak çıkan *Strateji’si* ve TASAM’ın *Stratejik Öngörü’sü* örneklerinde olduğu gibi başlıklarında ‘stratejik’ sıfatını taşıyan dergiler çıkartmayı tercih etmektedir. Nurhan’a (2009: 433) göre, strateji klasik anlamıyla bir ulusun sahip olduğu kavram ve kaynakları saptadığı politik, ekonomik, teknolojik, askeri, moral vb. amaçlara ulaşmak için etkin biçimde örgütlenme sanatı; düşünce kuruluşları da bu örgütlenmeye yardımcı olmak üzere oluşturulan resmi ve gayri resmi modern anlamda sivil toplum kuruluşlarınınca kurulan kurumlardır. Sönmez’e (2009: 494) göre, “bir düşünce kuruluşunun temel işlevi milli menfaatler doğrultusunda... projeler yaparak ilgililere sunmak ve kamuoyunu aydınlatmak olmalıdır”. Ersun’a (2009: 233) göre, stratejik araştırmalar bilim insanları için “fevkalade güç, karmaşık hatta gizemli bir çalışma alanı”, en fazla diplomat ve askerler için bir “ihtiyaç” ve bunların bulgularını kullanacak olan politikacılar için “varsayılan bir ihtiyaç”tır. Pennsylvania Üniversitesi 2018 yılı düşünce kuruluşları indeksinde (McGann, 2019) yapılan incelemede toplamda sadece sekiz düşünce kuruluşunun isminde *strateji* kelimesinin geçtiği tespit edilmiştir. Bu nedenle Dünya genelinde bu kelimenin düşünce kuruluşlarını isimlendirmede kullanımının yaygın olmadığıni söyleyebiliriz.

Tarihsel Süreç

Düşünce kuruluşlarının başlangıcını 1916 yılında kurulan Brookings Institution’la başlatan McGann’e göre (1992, 2007: 8), birçok ülkede düşünce kuruluşlarının ortaya çıkışı ancak 30 – 40 yıl öncesi iken, ABD yüz yılı aşkın bir süredir bu kuruluşlara ev sahipliği yapmaktadır. Özellikle son yüzyılda bilgi ve teknolojiye meydana gelen büyük gelişmeler, ulus devletlerin ve üniversitelerin bilgi üretimindeki tekellerinin sona ermesi, politik sorunların karmaşıklığı devlete ve seçilmişlere (hükümetlere) olan güven krizi, küreselleşme, devlet ve devlet dışı aktörlerin büyümesi, ‘doğru biçimde, doğru zamanda ve doğru ellerde’ üretilen bilgilere ihtiyacın artması düşünce kuruluşlarının ortaya çıkmasında ve yaygınlaşmasında çok önemli bir rol oynamıştır (McGann: 2019: 14-15). Ancak McGann’a göre (2019: 15), son on yılda birçok ülkede düşünce kuruluşlarına yönelik olumsuz bir bakış açısının ortaya çıkması, kamu ve özel bağışçıların kamu politikası araştırmaları için ayırdıkları fonları azaltmaları, birçok düşünce kuruluşunun kâr amaçlı danışmanlık firmalarına dönüşmesi, elektronik ortamlarda 7/24 bilgi paylaşımının ve bilgiye ulaşmanın kolaylaşması, görsel ve sosyal medya ile artan rekabet dünya çapında düşünce kuruluşlarının etkisini ve gücünü sınırlamaya başlamıştır.

Düşünce kuruluşlarının gelişme eğilimleri, içinde buldukları dönemlerin özelliklerini yansıtır niteliktedir. Düşünce kuruluşlarının tarihsel dönemleştirmelerine ilişkin aralarında McGann (1992, 2019) ile Stone'un (2000a) da bulunduğu belli çalışmalar da bulunmaktadır. McGann (1992: 733-737) her dönem büyük bir iç veya uluslararası karışıklığa ve bu karışıklığın yol açtığı yeni nesil düşünce kuruluşuna karşılık gelecek şekilde dört farklı dönemleştirme yapmaktadır:

(i) Kamu politikaları araştırma enstitülerinin yükselişini işaret eden Brookings Institution'un (1916) baş temsilcisi olduğu *1900-1929 Birinci Dünya Savaşı Dönemi*;

(ii) Askeri entelektüel birleşimin yükselişini işaret eden The Rand Corporation'ın (1948) temsilcisi olduğu *1930-1959 İkinci Dünya Savaşı Dönemi*;

(iii) Yerli düşünce kuruluşlarının yükselişini işaret eden The Urban Institute'ın (1968) temsilcisi olduğu *1960-1975 Yoksullukla Savaş Dönemi*;

(iv)Uzman düşünce kuruluşlarının yükselişini işaret eden Heritage Foundation'ın (1973) temsilcisi olduğu *1976-1990 Fikir Savaşları* dönemleridir.

Stone (2000a) ise dönemselleştirmeyi, düşünce kuruluşlarının ulusötesi hale gelmeleriyle ilişkilendirerek yapmaktadır. Stone'a (2000a: 156-157) göre düşünce kuruluşlarının gelişiminde üç büyük dalga bulunmaktadır: İkinci Dünya Savaşı'na kadar süren *birinci dalga*, esasen Avrupa ve Kuzey Amerika'da devlet temelli kurulmuş politik araştırma enstitülerini kapsamaktadır. Bu kuruluşlar ulusal düzeyde sınırlı sayıdaki takipçilerinin talepleri doğrultusunda gündem ile ilgili konularla bilgilendirme amaçlı faaliyetlerde bulunmuşlardır. 1945'lerden başlayan *ikinci dalgada* ABD, Almanya, Büyük Britanya ve Avusturya gibi ülkelerde Soğuk Savaş mücadeleleri için yabancı politika enstitüleri ve stratejik çalışmalar ile hükümetin ekonomiye ve topluma müdahalesiyle sosyal ve ekonomik düşünce kuruluşlarının sayıları artmıştır. Gelişmekte olan ülkelerde az sayıda düşünce kuruluşu ortaya çıkmış ancak son zamanlara kadar devlet merkezli kalmaya devam etmişlerdir. Bu dönemde az sayıda düşünce kuruluşu birbirleriyle ulus aşırı ilişkiler kurmuş, ulus aşırı politik temalardan gündemlerini oluşturmuşlardır. *Üçüncü* gelişme *dalgası*, düşünce kuruluşlarının en açık şekilde ulus aşırı, küresel ve bölgesel düzlemlerde hareket ettikleri aşamadır. Bu aşamada düşünce kuruluşları üzerine faaliyet gösterecekleri yeni bir politik alan yaratmıştır. Ulus aşırı politika toplulukları ortaya çıkmış ve yeni bir politik ajanda oluşmuştur. Batılı politik kurumları ve düşünce kuruluşları Scott'a

(1999: 147) göre, devlet dışı aktörler, uluslararası organizasyonlar, demokrasi aktivistleri ve diğer demokrasiyi destekleyenler ile birlikte bilgi toplulukları olarak ‘çok merkezli dünya’ nüfuzunun genişlemesine ve devletin özerkliğinin, ‘devlet merkezli dünya’nın aşındırılmasına yardım etmişlerdir.

Uluslararası literatürde olduğu gibi Türkiye’de de konuyla ilgili literatürde dönemleştirmeye ilişkin farklı yaklaşımlar söz konusudur. Genellikle 1960, 1990 ve 2000’ler ve sonrası şeklinde bir dönemleştirmeye yaygın olarak kullanılmaktadır (Aras vd., 2010: 13; Bağcı ve Aydın, 2009: 86). Farklı bir dönemleştirmeyi tercih eden Güvenç (2007: 138) içinde bulunulan uluslararası ortam, faaliyetlerinin yönünü, kapsamını ve önceliklerini önemli ölçüde etkilediğinden, Soğuk Savaş öncesi ve sonrası şeklinde ikili bir ayırım kullanmıştır. Bu çalışmada Türkiye düşünce kuruluşları tarihi, her birinde o döneme özelliğini veren, önemli ve ayırt edici gelişmelerin olduğu, 1960 ile 1990 yılları arası dönemi kapsayan *birinci dönem*, 1990 ila 2000 yılları arasını kapsayan *ikinci dönem* ve nihayet 2000’li yıllardan başlayan günümüzde devam eden *üçüncü dönem* olarak dönemleştirilmiştir.

1960 Askeri Darbesi ve yeni anayasa, 1974 Kıbrıs Harekâtı, 1980 Askeri Darbesi, Soğuk Savaş’ın sona ermesi, SSCB’nin dağılması, tek kutuplu dünya tartışmaları, Kürt meselesinin ülkenin en önemli gündem maddelerinden birisi olması, Ortadoğu’da bitmeyen ve giderek Türkiye’yi daha çok etkilemeye başlayan politik gerilim ve savaşlar, Türkiye’de yükselen muhafazakârlık ve artan politik kutuplaşma gibi iç ve dış gelişmelerin şekillendirdiği ortamda çok sayıda düşünce kuruluşunun ortaya çıktığı görülmektedir. 1980 öncesinde yaptığı çalışmalarla ön plana çıkan düşünce kuruluşları sırasıyla Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etütler Vakfı (TESEV) (1961), İktisadi Kalkınma Vakfı (İKV) (1965), Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Merkezi (ESAM) (1969), Dış Politika Enstitüsü (DPE) (1974); 1980 sonrasında ise Siyasi ve Sosyal Araştırmalar Vakfı (SİSAV) (1987⁵), Ortadoğu ve Balkan Araştırmaları Vakfı (1984), Marmara Grubu Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Vakfı (1985), Türk Demokrasi Vakfı (1987), Türkiye Sosyal Ekonomik Siyasal Araştırmalar Vakfı’dır (1988) (Aras vd., 2010: 13; Bağcı ve Aydın, 2009: 86-93).

1989 yılında Berlin Duvarı’nın yıkılması ve devamında SSCB’nin dağılmasıyla birlikte, soğuk savaş sona ermiş ve ABD tarafında Yeni Dünya Düzeni olarak ifade edilen tek kutuplu dünyaya geçiş olmuştur. Soğuk Savaş sonrası dönemin ortaya çıkardığı yeni tehlikeler, devletlerin kendilerine bağlı veya ilişkili oldukları düşünce kuruluşları aracılığı ile kamuoyunu izleme, oluşturma ve yönlendirme etkinliklerini arttırmaları sonucu sayılarının arttığı (Kantarci,

2009: 327) 1990'lı yılların başlıca düşünce kuruluşları sırasıyla; Kök Sosyal ve Stratejik Araştırmalar Vakfı (KÖKSAY) (1991), Ulusal Güvenlik ve Stratejik Araştırmalar Derneği (UGSAD) (1992), Ulusal Politika Araştırmaları Vakfı (UPAV) (199?), Toplumsal Ekonomik Siyasal Araştırmalar Vakfı (TESAV) (1993), Arı Hareketi (1994), Dışişleri Bakanlığının Stratejik Araştırma Merkezi (SAM) (1995), Liberal Düşünce Topluluğu (LDT) (1996), Yüksek Öğretim Kurumunun Stratejik Araştırma ve Etütler Milli Komitesi (SA-EMK) (1997), Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi'dir (ASAM) (1999).

2000'li yıllarda itibaren, politik partiler, etnik gruplar ve iş dünyası gibi etkinlik arayan yeni ve alışılmadık aktörlerin yanı sıra dış politika yapım sürecinin geleneksel aktörleri olan sivil ve askeri bürokrasi yeni dış politika uzlaşısını şekillendirme çabasıyla (Güvenç, 2007: 142) düşünce kuruluşlarına yöneldikleri, *"Cumhuriyetin kurulmasından 80 yıl sonra Türk dış politikası özelleşmeye başla[dığı]"* (Kanbolat, 2009: 312-313) küreselleşmenin yayılmasıyla düşünce kuruluşlarının sayısı arttığı (Aras vd., 2010: 13; Bağcı ve Aydın, 2009: 86) 2000'li yıllar Türkiye'de politik dengelerin önemli bir değişime uğradığı yıllar olmuştur. 2000'li yıllar aynı zamanda içeride ve dışarıda çok sayıda gelişmelerin yaşandığı bir dönem olmuştur. Suriye'deki iç savaş, mülteci ve sığınmacı meselesi, Türkiye Rusya ilişkilerindeki inişli çıkışlı gelişmeler, Kürt meselesi, 2013 Gezi olayları, 15 Temmuz başarısız darbe girişimi ve 2017'de yapılan Anayasa Referandumu sonrasında yeni cumhurbaşkanlığı hükümet sisteminin hayata geçmesi gibi gelişmeler bu döneme damgasını vurmuştur. Bu üçüncü dönemin başlıca düşünce kuruluşlarını şu şekilde sıralamak mümkündür: İçişleri Bakanlığının Araştırma ve Etütler Merkezi (AREM) (2000), İstanbul Politikalar Merkezi (İPM) (2001), Harp Akademileri Komutanlığı Stratejik Araştırmalar Enstitüsü (SAREN) (2002), Türkiye Ekonomik Siyasal ve Stratejik Araştırmalar Merkezi (TESAM) (200?), Eğitim Reformu Girişimi (ERG) (2003), Türk Asya Stratejik Araştırmalar Merkezi (TASAM) (2004), Türkiye Sınıf Araştırmaları Merkezi (TÜSAM) (2004), Türkiye Stratejik Analizler Merkezi (TÜRKSAM) (2004), Güney Asya Stratejik Araştırmalar Merkezi (GASAM) (2004), Ekonomi ve Dış Politika Araştırmalar Merkezi (EDAM) (200?), Siyaset Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı (SETAV) (2005), Bilge Adamlar Stratejik Araştırmalar Merkezi (Bilgesam) (200?), Global İlişkiler Forumu (GİF) (2009), Stratejik Düşünce Enstitüsü (SDE) (2009), Ortadoğu Stratejik Araştırmalar Merkezi (ORSAM) (2009), Ankara Strateji Enstitüsü (Ankara Strateji) (2011), Uluslararası Stratejik Tahlil ve Araştırmalar Merkezi (USTAD) (2011), Ankara Politikalar Merkezi (APM) (2012), Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı (TEPAV) (2014).

Tipolojiler

Düşünce kuruluşlarının tanımlanmasına imkân sağlayan, işlev ve rolleri üzerinden farklılaşma ve uzmanlaşma modellerini yansıtan tipolojiler bulunmaktadır. Klasikleşen sınıflandırmalardan birini yapan Weaver'a (1989: 563) göre, "öğrencisiz üniversite", "sözleşmeli araştırmacı" ve "müdafî kuruluş" şeklinde üç tipolojide ortaya çıkan 'düşünce kuruluşları' diye bilinen kamu politikaları araştırma endüstrisi bazı olumsuz ekonomik koşullara rağmen büyüyüp gelişmiş, daha fazla farklılaşıp çeşitlenmiştir. Düşünce kuruluşları Scott'a (1999: 147-151) göre, birinde araştırma, analiz ve öneri oluşturma yoluyla iletişim kurarak işleyen *geleneksel analiz yapan ve taraf tutan düşünce kuruluşları*, diğerinde araştırma değil pratiği, analiz değil katılımı, öneri değil uygulamayı taahhüt eden ve böyle işleyen daha ziyade son yıllarda ortaya çıkan *eylem odaklı düşünce kuruluşları* olarak iki tipte bulunmaktadır. Düşünce kuruluşlarını geniş kapsamlı bir çıkar/ilgi alanında araştırma yapmakla birlikte görece bağımsız kuruluşlar olarak ele alan Sherrington'a göre (2000: 174-176), bu kuruluşların birinci amacı politika yapım sürecine nüfuz ederek araştırmalarını olabildiğince geniş bir alana yaymaktır. Müdafî tipi grup ve kuruluşların önemli bir üyesi olma potansiyelini düşünce kuruluşlarına veren şey, önerilerinin daha yenilikçi, muhtemelen daha radikal ve dışarıdaki fikirler ve uzmanlar tarafından daha fazla nüfuz edilebilir olmasıdır. En bariz özelliklerinden hareketle küresel ölçekte farklı bölge ve sistemlerde görülen yapıları da kapsayan bir sınıflama yapan McGann (2009: 82) düşünce kuruluşlarını; politika – yapıcılar (the policymakers), parti düşünce kuruluşları (the partisans), hayaletler (the phantoms), bilimciler (the scholar), eylemciler (the activists) olarak sınıflandırmaktadır.

Kapsamlı ve detaylı başka bir sınıflandırma yapan Weaver ve McGann'e (2000: 7-9) göre, geçen seksen beş yıl boyunca oldukça farklı çalışma tarzları, işe alım kalıpları, akademik nesnellik ve araştırmada bütünsellik standartlarına bağlılıkları bakımından birkaç özgün düşünce kuruluşu örgütlenme biçimi ortaya çıkmıştır. Analistler tarafından farklı düşünce kuruluşu tipolojileri önerilmesine rağmen düşünce kuruluşlarının çoğunun (a) akademik (veya öğrencisiz üniversiteler), (b) sözleşmeli araştırmacılar, (c) müdafî/savunma (advocacy) ve (d) parti düşünce kuruluşları olmak üzere dört temel ideal tipten biri olarak ortaya çıkmışlardır. İlk iki tip olan akademik ve sözleşmeli düşünce kuruluşları arasında büyük benzerlikler bulunmaktadır. Bunlar güçlü akademik referanslara sahip prestijli üniversitelerden doktoralı kadrolara sahiptirler. Geniş bir izleyici grubu tarafından araştırmalarının güvenilir ve nesnel olarak algılanmasını sağlamak bakımından sosyal bilim yöntemlerini titizlikle kullanmada güçlü bir eğilim ortaya koymaktadırlar. Bu tipolojiyi yansıtan, kadro, finans, gündem oluşturma, ürünler ve üretim tarzları gibi başlıca özellikleri ile

alt tipler, kolaylaştırıcı koşullar ve örneklerine yer veren Weaver ve McGann (2000) alınan Tablo 1'e aşağıda yer verilmiştir.

Tablo 1: Düşünce Kuruluşları ve Başlıca Özellikleri (Weaver ve McGann, 2000)

DK Tipleri		Akademik/ Öğrencisiz Üniversite	Sözleşmeli Araştırmacılar	Müdafi (Savunucu)	Parti DK
Başlıca	Kadro	Güçlü akademik referans ve sessiz ideolojilere sahip personel odaklı	Güçlü akademik referans, sessiz ideoloji ve nesnellik, partizan olmayan araştırma odaklı personel	Politik veya felsefi/ ideolojik referanslı personel odaklı	Parti üyelerine ve parti sadakatine odaklı
		Öncelikle vakıflar şirketler, bireyler	Öncelikle hükümet organları	Öncelikle vakıflar, şirketler, bireyler	Öncelikle parti ve hükümet
		Ajanda öncelikle	Ajanda öncelikle sözleşme yapan birimce düzenlenir	Ajanda öncelikle örgüt liderleri tarafından düzenlenir	Ajanda parti platformu ile yakından bağlantılıdır
	Ürünler ve Üretim Tarzları	Nesnel ve partizan olmayan bir tarzda akademik monografiler ve dergi makaleleri	Hükümet birimlerine ve diğer üyelere nesnel ve partizan olmayan raporlar	Güncel konuya odaklı kısa makaleler	Değişir

Alt Tipler	Elit politik kulüp; uzman düşünce kuruluşu	Uzman sözleşme araştırmacısı	Uzman savunucu düşünce kuruluşu	
Kolaylaştırıcı Koşullar	Partizan olmayan Uzmanların fikirlerini destekleyen kültür ve hayırseverlik geleneği	Politik araştırma için mevcut hükümet desteği	Elde edilebilir Vakıf, işletme ve grup desteği	Politik parti araştırması için mevcut hükümet fonu
Örnekler	Brookings Institution; Institute for International Economics (U.S.)	Rand Corp. ve Urban Institute (U.S.)	Centre for Policy Studies (U.K.)	Konrad Adenauer Stiftung (Germany)

Bu sınıflandırmaların dışında özellikle gelişmekte olan ülkelerde yaygınlaşan melez yapıda düşünce kuruluşları ortaya çıkmıştır. Weaver ve McGann'e (2000: 9) göre, düşünce kuruluşları ile aralarına keskin ayrımların konulamadığı kardeş yapılar söz konusudur: Üniversite araştırma merkezleri, akademik düşünce kuruluşları; kâr amaçlı danışmanlık ajansları, devlet araştırma örgütleri ve geçici hükümet komisyonları, sözleşmecii düşünce kuruluşları; ilgi/çıkar grupları ve kamusal çıkar lobileri, müdafii düşünce kuruluşları; parti araştırma bölümleri ve parti düşünce kuruluşları.

Literatürde olduğu gibi Türkiye'de de düşünce kuruluşlarının sınıflandırılmalarına ilişkin farklı yaklaşımlar söz konusudur. Türkiye'nin sosyal, politik, ekonomik ve kültürel koşulları istisnai dönemler hariç henüz bu kuruluşları destekleyici nitelikte olmadığında kurumsallaşma ve sürekliliğin düşük olması nedeniyle sınıflandırılmalarında zorluklar bulunmaktadır. Genel olarak Türkiye'deki düşünce kuruluşları müdafii tipte olup gündemlerinin şekillenmesinde birinci derecede belirleyici olan ideolojik bir temele sahiptirler. Liberal, sosyalist ve çoğunlukla muhafazakâr ideolojilere sahip düşünce kuruluşları bulunmaktadır. 'İstanbul merkezli' düşünce kuruluşları genel itibariyle liberal düşünceye yakinken 'Ankara merkezli' düşünce kuruluşları muhafazakâr eğilimdedir

(Güvenç, 2006). Ankara merkezli düşünce kuruluşları çalışma konuları olarak devlet ve siyaset ilişkilerine odaklanırken, İstanbul merkezli sivil toplum, demokrasi, finans, para, borsa, piyasa ve medya konularına odaklanmakta ve büyük sermaye grupları, odalar ve meslek birlikleri ile daha yakın ilişkiler kurabilmektedirler. Ayrıca ulusal düzeyde etkili olan hem Ankara hem de İstanbul'da şubeleri olan SETA gibi düşünce kuruluşları da bulunmaktadır. Birçok durumda bu ayırım politik veya ideolojik bir ayırımdan ziyade faaliyetlerin odaklanma tarzına ilişkin olarak ortaya çıkabilmektedir. Bu çalışmada Türkiye'de düşünce kuruluşlarına ilişkin Arslan'ın (2009: 32-34) belli örnekler ve örgütlenme yerlerini kriter alan sınıflandırmasından yararlanılarak aşağıdaki şekilde (Tablo 2) bir gruplandırma yapılmıştır. Bu tabloda bağımlı olma durumu ve örnek düşünce kuruluşlarına yer verilmiştir. Bunlardan bazılarının günümüzde devam etmediği dikkate alınmalıdır. Ancak çeşitliliği göstermesi açısından bu kuruluşlara yine de grubunun tek düşünce kuruluşu ise yer verilmiştir.

Tablo 2: Türkiye Düşünce Kuruluşu Türleri

Düşünce Kuruluşu Türü	Alt –Tür	Örneği
Devlete Bağlı	Askeri Birimlere Bağlı	Stratejik Araştırma ve Etüt Merkezi (SAREM) (Genelkurmay Başkanlığı bünyesinde 2002-2011)
	Diğer Devlet Birimlerine Bağlı	Stratejik Araştırmalar Merkez, (SAM) (Dışişleri) Araştırma ve Etütler Merkezi (AREM) (İçişleri)
Üniversitelere Bağlı	Devlet	ODTÜ Ekonomik Araştırmalar Merkezi İÜ Stratejik Araştırmalar Merkezi Akdeniz Üniversitesi Akdeniz Uygarlıkları Araştırma Enstitüsü
	Vakıf	Beykent Üniversitesi Stratejik Araştırmalar Merkezi Başkent Üniversitesi Stratejik Araştırmalar Merkezi Kültür Üniversitesi Küresel Siyasal Eğilimler Birimi

Sivil Toplum Örgütü Olarak	Sendikalara Bağlı	Türkiye Ulusal Güvenlik Stratejileri Araştırma Merkezi (TUSAM) (Türk Metal İş Sendikası 2004-2009)
	Dernek Olarak	Arı Hareketi Liberal Düşünce Topluluğu (LDT) Sahipkiran Stratejik Araştırmalar Merkezi
	Vakıf Olarak	Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi (ASAM) (Avrasya Bir Vakfı) Marmara Grubu Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Vakfı Kök Sosyal ve Stratejik Araştırmalar Vakfı
	Merkez Olarak	Türk Asya Stratejik Araştırmalar Merkezi Futbol Ekonomisi Stratejik Araştırmalar Merkezi (FESAM)
	Enstitü Olarak	Dış Politika Enstitüsü (DPE) Stratejik Düşünce Enstitüsü
	Sivil Dini Yapılara Bağlı Olanlar	İHH İnsani ve Sosyal Araştırmalar Merkezi (İNSAMER)
Politik Partilere Bağlı/İlişkili	Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı (SETA) Türkiye Sosyal Ekonomik ve Siyasal Araştırmalar Vakfı (TÜSES)	
Kar Amaçlı Şirket ve Birlikler	Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etütler Vakfı (TESEV) Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı (TEPAV)	

Tablo 2, Türkiye’de farklı toplumsal kesimlerin düşünce kuruluşları üzerinden politik alan başta olmak üzere sosyal, ekonomik ve kültürel alanlarda var olmaya çalıştıklarını göstermektedir. Dolayısıyla aralarında rekabet ve işbirliği ilişkileri bulunan toplumsal kesimlerin düşünce kuruluşları üzerinden bu var olma/görünür olma çabası, güç ve yetkinliklerinin bir göstergesi olarak ortaya koyabilmektedirler. Bu nedenle Tablo 2 bağlı, sivil toplum kuruluşu vasfında olanlar ile şirket veya ekonomik birlik ve odalara bağlı olanlar şeklinde düşünce kuruluşları arasında bir ayrımı göstermektedir. Ayrıca bu türlerin de kendi içlerinde alt türleri bulunmakta ve bunlara ilişkin örnekler yer verilmektedir. Ancak Tablo 2 düşünce kuruluşları melez (hibrid) yapılarda ortaya çıkabildiklerinden türler arasında keskin bir ayırım yapmaktan ziyade bu geçişkenliği sınırlı ölçüde yansıtmaktadır. Düşünce kuruluşlarınının bağlı oldukları birimler ve alt-birimler onların eğilimlerini büyük ölçüde belirleyebilmektedir.

Bu nedenle araştırma ve çalışma gündemleri ve referans kaynakları bu belirlenmeden yine büyük ölçüde etkilenmektedir. Türkiye’de düşünce kuruluşlarına ilişkin bir temel hukuki şekil bulunmamaktadır. Bu nedenle Tablo 2’de de görüldüğü gibi dernek, vakıf, şirket veya ekonomik birlik ve odalara bağlı merkez veya enstitü adı altında kurulabilmektedirler. Yine bağımsızlık yönüyle de sivil toplum vasfında kurulanlar yanında devlete, politik partilere bağlı kurulanlar da söz konusu olabilmektedir. Sivil toplum vasfında kurulan düşünce kuruluşları da dernek, vakıf, şirket ve ekonomik birlik ve odalara bağlı veya onların desteğiyle kurulup onların destekleri ile faaliyet yürütebilmektedirler. Tablo 2’nin gösterdiği bu farklı düşünce kuruluşu türleri, aynı zamanda düşünce kuruluşlarının finansman kaynaklarının çeşitliliğini de göstermektedir. Ancak bu çeşitlilik bir düşünce kuruluşunun sahip olduğu finansman kaynakları çeşitliliğini değil aksine genellikle tek tip finansman kaynaklarına bağlı olduklarını göstermektedir. Kendilerine özgü hukuki bir altyapıları bulunmadığı, genel olarak politik sistemin ve sosyal hayırseverliğin (filantropi) bu kuruluşları politik ve ekonomik yönlerden yeterince desteklemediği, bunun da süreklilik, kurumsallaşma ve kurumsal bir kültür oluşturmada yetersiz kalmalarına yol açtığı ileri sürülebilir. Bu sorunlar da başka sorunlara yol açmakta ve etkili olmalarını sınırlandırabilmektedir. Düşünce kuruluşlarını etkili kılan şey, güçlü ve uzun süreli bir araştırma ve faaliyet gündemiyle çalışmaları, nitelikli profesyonel işgücünü istihdam edebilmeleri ve bunları uzun süreli elde tutabilmeleri gibi hususlardır. Bu Tablo 2, kısmen bu bahsedilen sorunların bir sonucu olarak ortaya çıkan Türkiye’deki düşünce kuruluşlarının çeşitliliğini bu yönüyle de yansıtmaktadır.

Bilgi Üretim Alanı ve İlişki Ağları

Düşünce kuruluşları müdafî tipte olanlar dâhil bilgi temelli kuruluşlardır ve politika alanın inşasında önemli bir rol oynamaktadırlar. Bilgi nötr bir kavram değildir. Bilginin kim tarafından, hangi bağlamda ve nasıl üretildiği ve bu bilginin sosyal ilişkiler alanını nasıl düzenlediğine yönelik sosyoloji ve felsefe literatüründe geniş bir külliyat bulunmaktadır. Örneğin Berger ve Luckmann’a (2008: 6) göre, sosyolojinin bir alt alanı olarak bilgi sosyolojisi, gerçekliğin sosyal inşasını analiz etmektedir. Berger ve Luckmann’a göre bilgi normlar, kurumlar, roller arası karşılıklı ilişkiler aracılığı ile oluşur. Diğer taraftan Foucault ise bilgiyi bağımsız, nötr ve kendinden menkul bir olgu olarak görmez. Ona göre bilgi iktidar ilişkileri bağlamında oluşan ve bu ilişkileri sürdüren bir yanlılığa sahiptir. Foucault’a göre iktidar ‘bilgiyi’ kendi hegemonyasını sürdürmek için inşa eder ve kendisinin ürettiği bu bilgiyi bir ‘hakikat’ olarak sunar. Dolayısıyla Foucault’a göre (1980: 32-133) bilgi, iktidar ilişkilerine eklenmiştir. Bunun bir sonucu olarak da iktidar bilgiyi ve bilgi de iktidarın devamlılığını sağlamaktadır. Bourdieu’ya

göre (1995: 53) bilgi toplumsal aktörlerin içinde bulunduğu toplumsal pratik alanlarındaki etkileşimlerinin bir sonucu olarak oluşur. Foucault gibi Bourdieu da bilgiyi güç ile ilişkilendirir. Ancak Bourdieu bilgi kavramını Foucauldian iktidar bağlamında değil, daha çok gündelik yaşam pratikleri, sosyal, kültürel ve ekonomik sermaye sahipliği, sosyal aktörlerin hayat mücadelesi verdikleri alan ve bu alanda oynadıkları oyun oynama kapasiteleri bağlamında ele almaktadır (Bourdieu, 1996: 315-317). Dolayısıyla kuşkusuz Bourdieu'nun belirttiği ve sosyal aktörlerin yaşam mücadelesi verdiği bu alan düşünce kuruluşlarının işlev ve rolleriyle etkilediği ve etkilendiği, inşasında etkili olduğu bir alandır. Çoğu zaman, toplumsal kesimlerin bu alandaki egemenlik ve yeniden üretimi açısından yürüttükleri mücadelenin bir aracı konumundadırlar. Toplumsal uzamın bir parçası olan politika alanı, teori ve pratiğin bir arada var olduğu bir arenadır. Politika alanı; bilgi, politik, müdafî ve söylem, topluluk, ağ ve koalisyonlarının gerçeklik inşa etmek suretiyle kurdukları ve egemen oldukları bir alandır. İktidar alanı kavramını Bourdieu (1995: 56) başka türlü ifade edilemeyen yapısal etkileri açıklamak için kullanmaktadır. Ona göre, politik alanla karıştırılmaması gereken iktidar alanı, diğerleri gibi bir alan değildir. Farklı sermaye türleri arasındaki güç ilişkilerinin uzamıdır ya da farklı sermaye türlerinden birine söz konusu alana egemen olabilecek şekilde sahip olan ve farklı sermaye türleri arasındaki görece dengeler tehdit altında olduğunda mücadeleleri yoğunluk kazanan aktörler arasındaki ilişkilerin uzamıdır. Bourdieu'ya (2015: 67) göre, bilimsel sermaye, sembolik sermayenin özel bir türüdür. Failler, örneğin ekonomik alandaki firmalar, uzamı teşkil ederler ve bu uzam, bir anlamda sadece failler ve aralarındaki nesnel ilişkiler üzerinden var olur. Büyük bir firma bütün bir ekonomik uzamın suretini, ona yeni bir yapı kazandırarak değiştirebilir. Örneğin bilimsel alanda Einstein, büyük bir firma gibi, bütün bir uzamı kendisi etrafında yeniden şekillendirmiştir (Bourdieu, 2015: 65). Düşünce kuruluşları, bilginin üretimi, paketlenmesi, dağıtımı, farklı şekillerde kullanımı bakımlarından bilgi üzerinden kurulan farklı tipten iktidar ve iktidar bloklarının ya bizzat kendisi ya da önemli bir aracı konumundadırlar. Dolayısıyla egemenlik kurmak veya onu yeniden inşa etmek için politika alanının inşası, düşünce kuruluşları dâhil farklı sermaye (Bourdieu, 1995) sahiplerinin kendi başlarına veya topluluklar, ağlar ve koalisyonlar kurarak gruplar halinde 'gerçeklik' inşa etmeleri suretiyle mümkün olabilmektedir.

Politik alanını inşa eden, veri, araştırma, teoriler, politik öneriler, politikayı etkileyen diğer fikirlere katkı sunan '*bilgi rejimleri*'; bir grup aktör, kurum ve kuruluştan oluşmaktadır. Bunlar, politika yapımı ve üretim rejiminin nasıl örgütleneceği ve işleyeceğini etkilemektedir (Campbell ve Pedersen, 2011: 167). Küreselleşme ve yeni bilgi üretim şekliyle (Gibbons vd., 2010) birlikte

bilgi rejimlerinde düşünce kuruluşlarının etkisi artmıştır. Çoğu bilgi rejiminde Campbell ve Pedersen'e (2011: 170-171) göre, farklı türde bilgi üreten kuruluşlardan dördü, "öğrencisiz üniversite", "müdafî araştırma birimleri", "parti araştırma birimleri" ve "devlet ve hükümet birimlerine bağlı birimler", düşünce kuruluşları literatüründe daha fazla dikkate alınmaktadır. 1970'lerde Washington politikalarına liberaller tarafından hükmedildiği algısına tepki olarak Campbell'a (1998: 388) göre, the Heritage Foundation, the American Enterprise Institute ve the Manhattan Institute gibi muhafazakâr düşünce kuruluşları, akademik bilgiyi basit formlara dökme konusunda öncülük etmişlerdir. Bunu kısa görüş makaleleriyle hükümete ve popüler kitaplar, dergi makaleleri, radyo ve televizyon görünümüleri ve gazetelerde konuk yazar olarak bölümler yazmak suretiyle kamuoyuna iletmişlerdir.

Politika alanının inşasında düşünce kuruluşlarının etki ve nüfuz dereceleri, engelleyici veya destekletici olabilme nitelikleri nedeniyle faaliyette buldukları ülkelerin politik rejimi ve toplumsal yapıları ile yakından ilişkilidir. Rejimin çoğulcu ve güçler ayrımının belirgin olduğu politik sistemler, bu ilişki için elverişli bir ortam sunabilmektedir. Weaver'a (1989: 563) göre, kâr amaçlı olmayan, yaygın olarak '*düşünce kuruluşları*' olarak adlandırılan kamu politikaları araştırma endüstrisi olumsuz ekonomik koşullara rağmen büyüyüp gelişmektedir. Politika alanının inşasında düşünce kuruluşları '*beklemedeki hükümet*' (McGann, 2007: 6) işleviyle politik aktörlerle aralarında geçişliliğin olduğu liberal çoğulcu ya da Almanya örneğinde olduğu gibi politik partilerin kendilerine bağlı güçlü düşünce kuruluşlarını edindikleri sistemlerde daha 'etkili' olabilmektedirler.

Modern toplum kuramına katkı, postmodern toplum kuramına muhalif bir görüşü yansıtan, 1970'lerde ABD'de tv, bilgisayar ve benzeri gibi enformasyon teknolojisi alanında başlayan devrimin ışığında Castells'in yeni bir toplum, kültür ve ekonominin ortaya çıkışını inceleyen "ağ kuramı" (Ritzer ve Stepnisky, 2014: 575-576), düşünce kuruluşlarının ağ kurarak veya başka ağlara katılarak örgütlenmeleri ve etkilerini arttırmalarını anlama ve yorumlama açısından dikkate değerdir. Ağ müessesesi Castells'e (2008: 237) göre, araçlar, yöntemler, belli hedefleri olan özerk sistemlerin kesişmesiyle oluşan örgütlenme biçimidir. Ağ toplumu, yeni bir örgütsel biçim olarak ağ girişiminin ortaya çıkışı, en önemlisi örgütlerin temel birleşeninin bir dizi ağ olması, bilgiyi işleme aracılığıyla işaretlerin metalara dönüşümünü mümkün kılması, egemen işlevlerin ve süreçlerin *ağlar* etrafında artan bir şekilde örgütlenmesiyle (Ritzer ve Stepnisky, 2014: 577) görünüm kazanmaktadır. Düşünce kuruluşları, yerel veya küresel ölçekte bulunan politika ağları, politika toplulukları, bilgi toplulukları,

müdafî (savunucu) koalisyonlar, söylem koalisyonlarının bir parçasıdır. Politika biliminde 1970'lerden itibaren kullanılan '*politika ağı*' terimi, kamu politikaları yapımına katılan, buna ilgi duyan ve bundan çıkarı olan hükümet içi ve dışı aktörler ile bunlar arasındaki ilişkileri ifade eder (Compston, 2009: 7). Düşünce kuruluşlarının ağı, çoğu zaman daha geniş kapsamlı olan politika ağlarının içinde gruplandırılmakta; profesyonel derneklere veya çoğu örnekte bilgi topluluklarına yakın olup tipik olarak benzer perspektife sahip düşünce kuruluşlarının birleşmesinde oluşmaktadır (Struyk, 2002: 626). Düşünce kuruluşlarının birinci hedefi olan (Stone, 2000a: 155), seküler veya dini, paylaşılan ortak değerler sistemine, inançlara, sivil ve vatanseverlik ritüellerine dayanan (Maier, 2004: 106) politika toplulukları, terim olarak politik aktörler arasındaki çok yakın ve istikrarlı bir ilişkiyi ifade etmek için kullanılmaktadır (Falkner, 2003: 43). Haas (1992) tarafından *Epistemic Communities* ve Cetina (2007) tarafından "*Knowledge Societies*" olarak adlandırılan bilgi toplulukları, otoriter ve politik uzmanlıkla ilgili profesyonel ağlardır (Cross, 2013: 137).

Düşünce kuruluşlarıyla ilişkili ağlar, yerel, ulusal ve küresel ölçekte oluşabilmektedir. 80'i aşkın ülkede 400'den fazla düşünce kuruluşu arasında bağlantı kuran The Atlas Economic Research Foundation, 69 politik partiyle ilişkili kuruluşu bünyesinde toplayan European Network of Political Foundations, ABD'de kurulan devlet odaklı düşünce kuruluşlarını bünyesinde toplayan 100'den fazla düzenli ve kurumsal üyeye sahip State Policy Network (SPN) ve Network for Teaching Entrepreneurship gibi güçlü küresel ve ulusal ağlar (Chafuen, 2014) söz konusu olabilmektedir. Ancak dünyanın diğer bölgelerinde de The European Think-tank Network on China (ETNC), West African Think Tank Network (WATTNet) ve Türkiye'den ORSAM ve TASAM'ın da üye olduğu Strategic Studies Network gibi başka bölgesel küresel ağlar da vardır.

Türkiye'de Düşünce Kuruluşlarının Yapısı

Türkiye'de politika alanının inşasında işlev ve roller üstlenen bir aktör olarak düşünce kuruluşları, özellikle 2000'li yıllardan itibaren sayıca ve nüfuz olarak güçlenmişlerdir. Konjonktürel etkilere duyarlı olan bu kuruluşların etkileri artabilmekte veya azalabilmektedir. Ancak genel olarak oldukça güçlendikleri, politika alanına fikirler sunmaları, fikir tartışmalarını yönlendirme çabaları ve bunun için medya başta olmak üzere yeni iletişim kanallarını etkili şekilde kullanma gayretleri gözlenmektedir. Düşünce kuruluşları arenasında Türkiye'nin benzer sosyo-ekonomik, sosyo-politik özelliklere sahip ülkelerle kıyaslamalarına imkân verecek büyüklük ve etkilerine dair küresel ölçekli Pennsylvania Üniversitesi GGTTT İndeks'e (McGann, 2019) bakılabilir: Dünya genelinde 8.162 düşünce kuruluşunun %51'inin Kuzey Amerika ve Avrupa'da

bulunduğu, en fazla düşünce kuruluşuna sahip ülkenin 1.872 düşünce kuruluşu ile açık ara ABD olduğu görülmektedir. Çin ve Hindistan gibi gelişmekte olan ülke düşünce kuruluşları hızla gelişme ve arayı kapatmaya başlamalarına rağmen neredeyse tüm farklı temalara ilişkin listelerdeki ilk sıralarda ABD ve Batı Avrupa düşünce kuruluşlarının yer aldığı ve halen açık ara en etkili kuruluşlar oldukları görülmektedir. Ortadoğu ve Kuzey Afrika Bölgesinde (MENA) yer verilen bölgesel düzeydeki listelerde, Türkiye'nin 48^e düşünce kuruluşu ile İsrail (69) ve İran'ın (64) ardından üçüncü sırada yer aldığı, bu bölgede en başarılı düşünce kuruluşları listesinin başında Center for Strategic Studies (CSS) (Ürdün) yer alırken, Türkiye'den TESEV'in 11'nci, Liberal Düşünce Topluluğu'nun (LDT) 15'nci, EDAM'ın 17'nci, TESAM'ın 71'nci, TEPAV'ın 79'ncü, Dışişleri Bakanlığı Stratejik Araştırma Merkezi'nin (SAM) 92'nci sırada yer aldığı; ancak yine bu listede Türkiye'de 2016 yılında KHK ile kapatılan USAK'a 48'inci sırada yer verilmesi gibi hataların da yapılabildiği görülmektedir (McGann, 2019: 105-108).

Dünyadaki düşünce kuruluşları arenasında küresel düşünce kuruluşları indeksleri incelenip kıyaslamalar yapıldığında (McGann, 2019), Türkiye düşünce kuruluşları sektörünün halen sınırlı bir büyüklüğe sahip olduğu söylenebilir. Ancak özellikle 2000'li yıllarla birlikte daha fazla sayıda uzman ve entelektüel işgücünü istihdam etmeleri, yayınladıkları raporlarının politik gündemde daha fazla yer edinmesi ve medyayı daha etkin kullanmaları gibi göstergeler ışığında geçmişe kıyasla oldukça güçlendikleri ve sayı itibarıyla de son iki yılda MENA bölgesinde üçüncü sıraya kadar yükseldikleri görülmektedir. Bu çalışma kapsamında, konu ile ilgili yapılan bir taramada 2019 yılı itibarıyla Türkiye'de üniversiteler, devlet ve birimlerinin haricinde sadece sivil nitelikte 53 düşünce kuruluşu tespit edilmiştir. Ayrıca bu kuruluşların web-sitelerini, internet ve sosyal medya ortamlarını ve düşünce kuruluşu ağlarını birkaç düşünce kuruluşu hariç etkili kullanmadıkları görülmüştür. Ayrıca, düşünce kuruluşlarının önemli bir bölümünün web-siteleri başta olmak üzere farklı medya ortamlarında kendilerini tanıtıcı bilgilere yeterince yer vermedikleri tespit edilmiştir. Bu tanıtım, ulusal ve uluslararası tanınırlıklarına ve finansman sağlamalarına önemli derecede etki edebilmektedir. Yine bununla bağlantılı olarak bir tanınma ve prestij konusu olarak da değerlendirilebilen uluslararası düşünce kuruluşları indekslerinde yer bulmalarını sağlamaktadır. Buna karşın web-sitelerinde tanıtımlarındaki eksiklikler ve farklı medya ortamlarını etkili kullanamamaları tanınırlıklarını olumsuz olarak etkileyebilmektedir. Ancak bu hususları göz önünde tutan ve görece farklı medyaları ve ağları etkili kullanabilen ve sonuç olarak düşünce kuruluşları indekslerinde kendilerine yer bulabilen sınırlı sayıda da olsa Türkiye'den düşünce kuruluşları bulunmaktadır. Türkiye'den listelere girebilen düşünce kuruluşları, TESEV, LDT, SETA, EDAM,

TESAM, TEPAV, Dışişleri Bakanlığı Stratejik Araştırmalar Merkezi (SAV), İstanbul Politikalar Merkezi, USTAD, Eğitim Reformu Girişimi, Global İlişkiler Forumu, Trakya Tarımsal Araştırma Enstitü Müdürlüğü, Bahçeşehir Üniversitesi Ekonomik ve Toplumsal Araştırmalar Merkezi, Kültür Üniversitesi Küresel Siyasal Eğilimler Merkezi'dir. Ancak Türkiye'de hiçbir düşünce kuruluşunun, Türkiye'nin dâhil olduğu Ortadoğu ve Kuzey Afrika Bölgesi listesi hariç, tematik listelerde ilk 20'nin altındaki bir sıraya yerleşemedikleri görülmektedir (McGann, 2019).

Küreselleşme ve bilgi toplumu, medya ve teknolojinin etkisiyle, politik alanının niteliklerinde ve buralardaki çelişki ve mücadelelerde değişimler meydana getirmiştir. Hız ve değişimin en önemli gösterge olduğu küresel toplumlarda bilgi yönünden zorluk bilgiye ulaşmada değil doğru ve amaca uygun bilgiye ulaşmaktadır. Düşünce kuruluşları, politikaya uygun bilginin sağlanması, ham bilgiden uygun bilginin üretilmesi, akademik araştırma sonuçlarının politika açısından kullanılabilir hale getirilmesi ve bunun kullanılabilir biçime sokulması, uygun araç (medium) ve ona uygun mesajın sağlanması bakımından önemli işlevler üstlenmektedirler (McGann, 2007:1). Politika alanının demokratikleşmesi, şeffaflık ve çoğulculaşmasına bağlı olarak düşünce kuruluşları, politik partilerle işbirliği içinde etkin rol oynayabilmektedir. Düşünce kuruluşlarının görevi, yasama ve yürütme organlarına analizler, raporlar ve uygulanabilir alternatifli hareket tarzları sunmak ve onları etkilemektir (Kuloğlu, 2009: 416). Ancak işbirliği henüz istenilen düzeyde olmadığından, *“siyasi partilerin gölge kabineler kurmaları, bu kabineleri besleyecek düşünce kuruluşlarının olgunlaşması zaman alacaktır”* (Nurhan, 2009: 437). Almanya'da politik partilerin kendilerine bağlı düşünce kuruluşları modeli önerilmekte ancak *“Türk stratejistin gönlünde aktif politika bulursa da”* Kanbolat'a göre (2009: 315-316), *“Türkiye'de parti içinde düşünce kuruluşu açmak parti yönetimine alternatif yaratabileceği için arzulan bir durum değildir”*.

Türkiye'de düşünce kuruluşları 1960'lardan itibaren ortaya çıkmaya başlamışlardır. Türkiye'de büyük sermayenin eğilimlerini yansıtan TESEV'den (1961) başlayarak günümüze değin kurulan düşünce kuruluşları kuruldukları dönemin politik, sosyal, ekonomik ve kültürel özelliklerini yansıtmaktadırlar. 1974'te kurulan Dış Politika Enstitüsü (DPE), Kıbrıs Harekâtı sonrası dış politikada ortaya çıkan sorunlar karşısında Dışişleri Bakanlığı bürokrasisiyle eşgüdümlü şekilde Avrupa ve ABD'li muhataplarına Türkiye'nin görüşlerini iletmek amacıyla ikincil kanal vazifesi görmüştür. Bu anlamda özellikle o dönemde devletin veya bürokrasinin yaklaşımını yansıtmıştır. Soğuk Savaşın sona erdiği 1990'lar sonrasında ise çok kutupluluk ve Türk dünyasıyla iletişim kurma amacıyla ortaya çıkan ve genellikle devlet odaklı olan başlıca düşünce kuruluşlarından biri olan Avrasya

Stratejik Araştırmalar Merkezi'dir (ASAM) (1993). 2000'li yıllar sonrasında ise Siyaset Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı (SETA) (2005) politika ve medya ile kurulan güçlü ilişkilerle öne çıkan bu dönemin özelliklerini yansıtan bir düşünce kuruluşu olarak ön plana çıkmaktadır. Ancak 2000'li yıllarda çok sayıda düşünce kuruluşu kurulmuştur. Hemen her eğilimde düşünce kuruluşu bulunmakla birlikte özellikle bu dönemde kurulanların çoğunluğu 'muhafazakâr demokrat' eğilimlere sahiptir. Yine dünya genelinde var olan uzman ve butik düşünce kuruluşu eğilimini yansıtan İran Araştırmaları Merkezi (İRAM) (2016) gibi düşünce kuruluşları ortaya çıkmıştır.

Türkiye'de düşünce kuruluşları bu çalışmada, politika alanının inşasında oynadıkları roller bağlamında ele alınmaktadır. Esasen bilgi temelli olan ve politika önerileri yanında müdafilik rollerini üstelenen bu kuruluşlar, politika alanını inşa etmede diğer aktörlerle rekabet ve işbirliği içinde faaliyet yürütmektedirler. 2000'li yıllardan itibaren ticarileşen, piyasa ilkelerine dayalı faaliyetlerde bulunan, arz ve talep edenlerinin çeşitlendiği yeni bilgi üretimi yapan kuruluşların başında düşünce kuruluşları gelmektedir. Diğer unsuların yanı sıra değişen bilgi üretim biçimiyle birlikte bilgi iktidar ilişkileri de değiştirmiştir. Bilginin değişiminin yanı sıra iktidar tarafındaki aktörler çeşitlenmiş ve süreç içerisinde siyasal alanın ana aktörleri konjoktüre bağlı olarak değişmiştir. Dolayısıyla politika alanının inşası, rol alan aktörler, etki biçimleri ve dereceleri de değişmektedir. Değişen bilgi yapısıyla birlikte politik, sosyal, ekonomik ve kültürel alanlarda düşünce kuruluşlarının etkileri medyanın da etkisiyle daha görünür hale gelmiştir. Bu nedenle farklı politik ve toplumsal kesimler rekabet ve işbirliği içinde politika alanını inşa ederken, düşünce kuruluşları da bu süreç içerisinde önemli bir aktör haline gelmiştir.

Düşünce kuruluşlarının en etkili oldukları alanlardaki biri farklı medya ortamlarıdır. Örneğin, özellikle ABD ve diğer Batılı ülkelerin düşünce kuruluşlarının web-sitelerine ve sosyal medya alanını kullanma sıklıklarına bakıldığında (Twitter, Facebook ve Youtube) bu mecraları çok etkili kullandıkları görülmektedir. Buraları, farklı iletişim teknolojilerini ve sosyal medya alanlarını kendilerini tanıtmada, araştırma ve projelerini anlatmakta, sahip oldukları nitelikli işgücünü ön plana çıkarmakta, ilişki sağladıkları bürokrasiden veya entelektüel çevrelerden insanlarla olan bağlantılarını etkili kullanmakta ve bu bilgileri sürekli güncellemektedirler. Bu anlamda örnek olması için Brookings Institution'ın web-sitesine bakıldığında (<https://www.brookings.edu/>. Son erişim tarihi, 24/06/2021.); geçmişleri 1916'ya uzanan Washington merkezli kâr amacı gütmeyen bir kuruluş oldukları, yerel, ulusal, küresel ölçekte problemleri çözmek için derinlemesine araştırmalar yaptıkları, dünya üzerinde hükümetten

ve akademik çevrelerden 300'den fazla uzmanı bir araya topladıkları, ilkelerinin, yürüttükleri projelerin ve yayınlarının neler olduğu, kendilerine nasıl sponsor olunacağı gibi ve daha fazlası pek çok önemli bilgiyi sunmaktadırlar. Değerlendirilmelerinde önemli göstergeler niteliğinde bu bilgilerle düşünce kuruluşlarının birbirleriyle farklı ülkelerdeki benzerleri ile karşılaştırmalar yapma imkânı elde edilebilmektedir. Ancak Türkiye'deki düşünce kuruluşlarının web-siteleri belli başlı birkaç düşünce kuruluşu hariç bu bilgileri sağlamakta oldukça yetersizdir. Çeşitli iletişim platformlarını ve sosyal medyayı etkin kullanmada SETA ön plana çıkmaktadır. Aşağıdaki tablodan da görüleceği üzere birçok düşünce kuruluşunun hangi tarihte kurulduğuna dair en temel bilgiler bile bulunmamaktadır. Twitter ve Facebook gibi sosyal medya ortamları başta olmak üzere diğer ortamlardan da düşünce kuruluşlarına ilişkin temel bilgilerin sağlanma imkânı bulunmamaktadır.

Tablo 3: Türkiye'de Düşünce Kuruluşlarının Sosyal Medya Aktiflik Tablosu (Aralık 2019)

Düşünce Kuruluşu	Kuruluş Yılı	Twitter Hesabı		Youtube Kanalı		Facebook Hesabı	
		Takipçi Sayısı	Atılan Twitt Sayısı	Takipçi Sayısı	Paylaşılan Video Sayısı	Takipçi Sayısı	Gönderi Sayısı
SETA	2005	83.887	31.000	3.950	4.863	19.194	151
TEPAV	2014	25.170	8.540	307	163	4.416	32
21.YYTE	2006	12.488	8.096	637	64	71.617	101
TASAM	2004	10.696	2.714	115	31	5.587	23
EDAM	Bilgi yok	10.299	965	30	2	Hesap bulunamadı	
LDT	1996	4.460	2.477	1.001	85	4.220	27
İKV	1965	3.557	5.434	67	193	2.268	17
TESEV	1961	3.352	1.155	8	1	2.705	yok
DPE	1974	Hesap bulunamadı		Kanal bulunamadı		1.835	yok
MARMARA GRUBU	1985	Hesap bulunamadı		3	10	396	yok

Babur M M ve Suğur N (2022). Türkiye'de Düşünce Kuruluşları: Politik Bilginin Çeşitliliği, İmkânı ve Sınırlılıkları. *Mülkiye Dergisi*, 46(1), 163-201.

Tablo 3 oluşturulurken tez çalışmasında (Babur, 2019: 86-96) üretilen tablodan yararlanılmış; personel, gelir durumları, medya görünümleri ve panel, seminer, yayınlar gibi diğer faaliyetleri temelinde en etkili oldukları değerlendirilen 10 tane düşünce kuruluşu seçilmiştir. Yine tablo oluşturulurken farklı toplumsal kesimlere hitap edenlere yer vermek için benzer ağırlıklara sahip bazı düşünce kuruluşları tabloda yer alamamıştır. Twitter, Youtube ve Facebook'taki takipçi sayıları ile atıkları tweet sayılarına ve paylaşılan videolarına, Facebook'ta ise 16.11.2019-15.12.2019 tarihleri arasındaki gönderi sayılarına yer verilmiştir.

Bu tablodaki düşünce kuruluşlarının bir kısmının (DPE ve Marmara Grubu) resmî web-sitelerinde sosyal medya hesap bilgileri ve linkleri bulunmamaktadır. Yapılan sosyal medya taramasında da hesap bilgileri elde edilememiştir. Yine yapılan araştırmada bu kuruluşlardan EDAM'ın Facebook sayfası, DPE'nin Twitter, Youtube hesapları, Marmara Grubu Vakfının twitter hesapları bulunmamıştır. TESEV'in resmî web-sitelerinde Facebook ve Twitter link bağlantıları yer alırken Youtube bilgileri yer almamaktadır. Yapılan araştırmada TESEV adına video paylaşımı yapan bir iki adres tespit edilmesine rağmen resmi siteleri olduğundan şüphe edildiğinden bilgilerine yer verilmemiştir.

Tablodaki düşünce kuruluşlarının sosyal medya ortamlarını kullanma yoğunlukları, sahip oldukları, finans, entelektüel işgücü ve faaliyetlerindeki yoğunlukla orantılı görünmemektedir. Kaynak ve faaliyetler yönünden daha zayıf olan kimi düşünce kuruluşlarının kendilerinden daha güçlü imkânlarla sahip olanlara göre sosyal medya ortamlarını daha aktif kullandıkları görülebilmektedir. DPE ve Marmara Grubu gibi sahip oldukları kaynaklar yönünde görece güçlü olan düşünce kuruluşlarının sosyal medya kullanımları hemen hemen hiç bulunmamakta veya çok sınırlı kalmaktadır. Tabloda seçilen düşünce kuruluşlarının en aktif olarak Twitter hesabını kullandıkları, Youtube ve Facebook ortamlarını ise çok sınırlı kullandıkları görülmektedir. Ancak düşünce kuruluşları sektörünün tümü düşünüldüğünde sosyal medya ortamları kullanımının çok sınırlı kaldığı tahmin edilebilmektedir. Tablodaki kuruluşların genel olarak DPE ve Marmara Grubu hariç Twitter ortamını daha etkili ve yoğun kullandıkları görülebilmektedir. Ancak son bir ayda (1 – 31 Aralık 2019) atılan tweet sayılarına bakıldığında düşünce kuruluşları arasında aktiflik bakımında çok ciddi farklar bulunabilmektedir. Bu bağlamda bu bir aylık sürede SETA'nın 366; 21. YYTE 117; TESEV 86; İKV 58; TEPAV 55; LDT 29; EDAM 29; TASAM 22 tweet atıkları ya da retweet paylaşımı yaptıkları tespit edilmiştir. Sosyal medya kullanımının yoğunluğu diğer sosyal medya ortamları olan Youtube'ta ve Facebook'ta oldukça düşmektedir. Örneğin DPE'nin 11 Ekim 2013 tarihinden itibaren herhangi bir Facebook paylaşımı bulunmamaktadır.

Düşünce kuruluşlarının yapısı, işleyişi ve bilgi üretim pratiklerine ilişkin bir kısım düşünce kuruluşunun temsilcileri olan 4 kişiyle derinlemesine görüşmeler yapılmıştır. Görüşmeler öncelikle web-siteleri ve Twitter hesaplarında elde edilen bilgiler kullanılarak ilgili düşünce kuruluşu temsilcileriyle e-mail yoluyla iletişim kurulmuş, araştırma hakkında bilgi verilerek görüşme talepleri iletilmiştir. Ancak bu yöntemle görüşme imkânı oluşmayınca akademik çevrelerden sağlanan bağlantılar ve referanslar yoluyla görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Araştırmaya katılan 4 görüşmeci, Türkiye'nin önde gelen düşünce kuruluşlarının yönetim kurulu başkanı, direktör ve araştırmacı gibi üst kademelerinde eskiden ve halen görev yapan temsilcileridir. Bu görüşmelerle içeriden sağlanan farklı bakış açıları üzerinden düşünce kuruluşlarına dair konular derinlemesine araştırılmıştır.

Yapılan derinlemesine görüşmeler göstermektedir ki, Türkiye'de politika alanının en büyük ve güçlü aktörlerinin başında gelen politik partiler ile düşünce kuruluşları ilişkilerinin bazı zorluklara rağmen sürdüğü görülmektedir. Ancak bu ilişkiler kurumsal ve sürekli nitelikte olmaktan ziyade ortak kurucular veya üyeler, resmi olmayan danışmanlıklar ve ortak politik eğilimler temelinde oluşmuştur. Güvenç'e göre (2006: 166-167) 1990'lardan sonra Türkiye Sosyal Ekonomik Siyasal Araştırmalar Vakfı (TÜSES) ile Sosyal Demokrasi Partisi (SODEP), SİSAV ile Doğru Yol Partisi (DYP), Türk Demokrasi Vakfı ile Anavatan Partisi (ANAP) arasında ilişkiler söz konusu olmuştur. Siyaset Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı (SETA) ile Ak Parti ilişkisi politik alanda aktörler arasındaki işbirliğinin güncel bir örneğidir.

Bu durumun günümüzde de önemli ölçüde devam ettiği görülmektedir. Bu çalışma kapsamında yapılan görüşmelerde, bir düşünce kuruluşu temsilcisi SETA'nın 2005 yılında, 2002'de iktidara gelen AK Partiye fikrîsel alanda destek olmak için "*siyasi amaçlarla*" kurulduğunu, siyasi amaçtan kastının "*siyasi karar alıcılara sivil bir alandan katkı yapmak*" ve "*kamuoyu farkındalığı*" oluşturmak olduğunu ifade etmiştir. Yapılan görüşmelerde düşünce kuruluşu temsilcileri, genel olarak düşünce kuruluşlarının "*siyasi dertleri olan yapılar*" olduğunu belirtmektedir. Araştırma kapsamında görüşme yapılan bir düşünce kuruluşu temsilcisinin ifadesi şu şekildedir:

Türkiye'de düşünce kuruluşlarının genel olarak kurulma amaçları olan siyasi eğilimleri doğrultusunda işbirlikleri kurmak, politika araştırmaları, öneri ve analizleri üretmek ve medyada aynı eğilimleri paylaştığı politik partiler ve grupların müdafiliğini yapmaktır.

Türkiye’de düşünce kuruluşları politik ve ekonomik güç merkezleri ile ilişkileri farklı şekillerde kurulabilmektedir. Ancak genel olarak kurumsal bir ilişkiden bahsetmek zordur. İlişkiler genellikle geçici ve resmi olmayan nitelik göstermektedir. Konjoktürel değişimlere ve etkilere çok açık olan bu ilişkiler genellikle uzun süreli olamamaktadır. Bu bahsedilenlerin bir sonucu da düşünce kuruluşları arenasındaki paydaşlar ve rakiplerle ilişkilerin yeterince şeffaf olmamasıdır. Türkiye’nin politik, sosyal, ekonomik ve kültürel yapı özelliklerine işaret eden bir görüşmeci, düşünce kuruluşlarının politik güç merkezleriyle ilişkilerinin “*doğrudan ve güçlü bir bağla kurulduğu*”nu ve bu durumun düşünce kuruluşlarının finansman kaynaklarını etkilediğini belirtmektedir: “*İktidarın açıktan veya zımnem işaret ettiği düşünce kuruluşları büyük ekonomik kuruluşların yardımına mazhar olabil[mektedir]*”. Görüşmecilerden biri, “*kurulan think tanklerin önemli bir kısmı iktidardan maddi olarak beslen[diği]*”, bir başka düşünce kuruluşu temsilcisi ise öyle sanıldığı gibi “*siyasi partilerle içli dışlı*” olmadıklarını, düşünce kuruluşlarının siyasi partilerle ilişkilerinin kurumsal/organik değil düşünsel eğilimler temelinde kurulduğunu öne sürmüştür.

Mesela MHP’nin bir think tankı var. CHP’nin bir think tankı yok. Daha önce Cumhuriyet Gazetesiyle bağlantılı çalışan bir think tank vardı. O da kısa ömürlü oldu biraz.

Politik alanda düşünce kuruluşlarının alandaki başat aktörler olan politik partilerle ilişkilerinin boyutu ve kapsamına dair görüş ayrılıkları söz konusudur. Düşünce kuruluşlarının politik alandaki ilişkilerin çok çeşitli olabileceğini ancak siyasi partilere yakın olan kimi düşünce kuruluşlarının bu ilişkilerini şeffaf bir zeminde kurması gerektiğini öne süren bir görüşmecinin ifadesi şu şekildedir.

Liberal demokrasilerde siyasi güç merkezlerine yakın ya da onların organik bir parçası olan düşünce kuruluşlarının olması normaldir. Öte yandan siyasi partilere ya da diğer güç merkezleri ile herhangi bir bağı olmayan diğerleri de olacaktır. Bu türlü kuruluşların –parasal kaynaklar açısından- şeffaf olmaları son derece önemlidir.

Diğer ülkelerde olduğu gibi Türkiye’de de siyasi alanda farklı kesimler arasında bir güç ve iktidar mücadelesi bulunmaktadır. Farklı siyasi kesimler arasındaki güç ve iktidar mücadelesi zaman zaman farklı siyasi kesimler arasında bir ittifaka ve zaman zaman da ayrışmalara neden olabilmektedir. Siyasi alandaki bu rekabete zaman zaman düşünce kuruluşlarının da dâhil olduğu görülmektedir. Ancak siyasi partilere yakın olmak isteyen ve onlarla organik

bir ilişki kurmak isteyen düşünce kuruluşlarının Türkiye’de siyasi partilerle olan ilişkilerini düzenleyebileceği yeterli bir hukuki bir alt yapı yoktur. Resmiyeti de yeteri düzeyde sağlanabilmiş değildir. Bu konu ile ilgili görüşmeciler tarafından Almanya’daki siyasi partiler ile düşünce kuruluşları ilişkilerini düzenleyen mevzuata benzer bir yasal düzenlemenin yapılması önerilmektedir. Araştırmada görüşme yapılan düşünce kuruluşu temsilcileri, ABD ve Avrupa ülkelerinin çoğunda düşünce kuruluşlarının politik pozisyonun belli olduğu, objektif ve tarafsız olmaya zorlanmadıkları ve çok sayıda Alman düşünce kuruluşlarının siyasi partilerin düşünce kuruluşları olduğu belirtilmektedir.

Politik alanda aktörler arasındaki ilişkilerin bir sınırı her zaman bulunmaktadır. Bu ilişkiler genellikle politik, sosyal çevresel etki ve konjonktürel değişimlerden çok fazla etkilenmektedir. Görüşmeciler, ciddi bir yasal dayanakları, özerk ekonomik kaynakları, yeterli bir kurumsal yapısı olmadığı için düşünce kuruluşlarının politik etkilerden ve güncel gelişmelerden çok fazla etkilendiklerini belirtmektedir. Düşünce kuruluşlarının politik güç merkezlerinin çekim ve etki alanından tam olarak kurtulamadıkları ve bundan doğan bir tarafsızlık sorunu bulunduğunu söyleyen görüşmecilerden birine göre, bu ilişkinin ABD’deki benzerleri gibi *“belli bir miktarda olması ... anlamlı ve masum”* kabul edilebilirse de *“ancak bizim düşünce kuruluşlarımız yakınlığı aşan bir partizanlık ve parti arka bahçesi konumuna gelmişlerdir”*. İktidar alanında uyuşmalara rağmen bunun sınırlarına işaret eden bir görüşmecinin ifadesi şu şekildedir:

[Bu durum] doğrudan siyasi kültürümüzle alakalı. Kutuplaşmış ve bölünmüş bir toplum ve siyasi erke rağmen özgün bir şeyler söylemek kolay değil. Yani siyasi ve sosyal kültürümüzün sınırları dışına çıkan çok özgün çalışmaları düşünce kuruluşundan beklememek lazım.

Düşünce kuruluşları, politik alandaki varlıkları, üstlendikleri işlevler ve rollerin gereği, yoğun ve sürekli değişkenlikler gösteren siyasi bir gündem içerisinde faaliyetlerini yürütmektedirler. Dolayısıyla düşünce kuruluşlarının sürekli değişen gündemi yakalayabilmeleri de önemli bir konudur. Siyasi ve ekonomik güç merkezlerinden bağımsız ve özerk olarak faaliyette bulduklarını öne süren bir düşünce kuruluşu temsilcisinin ifadeleri ise şu şekildedir:

Bir düşünce kuruluşu kendi gündemini kendisi oluşturmalıdır. En azından bizim şeyimizde öyleydi. Kendinizi nereye konumlandığınıza bakar o. Biraz ilgili olduğunuz alandaki gelişmeler sizi yönlendirir. Dolayısıyla biraz siyasetin, hükümetin, devletin, iç politikadaki gelişmelerin, ekonomideki gelişmelerin bir etkisi oluyor. Ama bunların sıralamasına kendiniz karar veriyorsunuz.

Bir başka görüşmeci ise gündemlerinin belirlenmesinde her düşünce kuruluşunun farklı usulleri olduğunu, kendilerinin gündemlerini, düşünce kuruluşu çevresi ile istişare sonucunda yönetim kurulu tarafından belirlediklerini belirtmektedir. Gündeme ilişkin görüşler değerlendirildiğinde, düşünce kuruluşlarının gündemlerini o anda cereyan eden politik gündemin etkisi altında kalarak belirledikleri, bunu güncel kalmak, politik anlamda bir şeyler ifade ederek varlıklarını göstermek ve mümkünse medya görünümünü sıcak gündem üzerinden arttırmak amacıyla yaptıklarını öne sürmektedir.

Düşünce kuruluşlarının politika alanının inşasında etkili olmalarını sınırlandıran genel ve Türkiye'ye özgü bir kısım zorlukları ve sınırlılıkları bulunmaktadır. Genellikle kâr amacı gütmeyen bu kuruluşlar, resmi ödentilere, kamu ve özel sponsorluklara ve genel olarak hayırseverlik (filantropi) kaynaklarına gereksinim duymaktadırlar. Kurumsallaşma ve kurumsal bir kültür oluşturma, güçlü bir entelektüel işgücüne sahip olmak için finansal destek kaynaklarının çeşitlendirilmesine ihtiyaçları vardır. Ayrıca yoğunluk dereceleri değişmekle birlikte idari ve mali açılardan bağımsız kalabilmeleri de buna bağlıdır. Ancak güçlü ve etkili bir gündemle çalışmalarına da etki eden finans kaynaklarını çeşitlendirme konusunda Türkiye'deki düşünce kuruluşları çok başarılı değillerdir. Stone'nın da (2000a) ifade ettiği üzere, bu sorunlar genel sorunlar niteliğindedir ve literatürde genellikle finansman kaynaklarının çeşitlendirilmesi ve politik-ideolojik eğilimler haricinde, özellikle idari anlamda özerkliğin korunması son derece önemli bir nokta olarak ön plana çıkmaktadır.

Sonuç

Bu çalışmada Batı'da ve özellikle ABD'de bir sektör haline gelen fikirler sektörünün (Weaver, 1989) baş aktörü olan düşünce kuruluşlarının 2000'li yıllar sonrasında gelişimi, faaliyet alanları, siyasi partilerle olan ilişkileri ve Türkiye'de siyasal alanın inşasında oynadıkları rolün ne olduğu ele alınmaya çalışılmıştır. Batı Avrupa'da ve ABD'de politik alanın önemli bir aktörü olarak (Stone, 2000b: 149), ortaya çıkan düşünce kuruluşları, Türkiye'de 2000'lerden sonra önemli bir gelişme kaydetmiştir. Dünyadaki ve Türkiye'deki örnekler göstermektedir ki, düşünce kuruluşları genellikle politik araştırma yapan, analiz ve öneriler oluşturan bilgi temelli kuruluşlar olarak ortaya çıkmakta ve başta siyasi partiler olmak üzere özel sektör ve kamu kurumlarının talepleri doğrultusunda çeşitli konferans, sempozyum, araştırma ve yayın faaliyetlerinde bulunmaktadır.

Dünyada olduğu gibi Türkiye'de de düşünce kuruluşları etkili ve güçlü bir konuma geldikçe sayıları daha da artmış ve faaliyet alanları siyasi ve ekonomik alanda farklılaşmaya başlamıştır. 2018 yılı itibarıyla Türkiye'de 48 düşünce kuruluşu

olduğunu tespit eden GGTTT Index’te (McGann, 2019) MENA bölgesinde Türkiye İsrail ve İran’ın ardından en fazla düşünce kuruluşu olan 3. ülke sırasına yükselmiştir. 2019 yılı içerisinde bu araştırma kapsamında yaptığımız çalışma neticesinde toplamda 53 düşünce kuruluşu tespit edilmiştir. Uluslararası gelişme trendleri ile uyumlu olarak Türkiye’de de Soğuk Savaş dönemi (1945-1990) sonrasında özellikle dış politika ve güvenlik konularındaki paradigmalardan değişmesi ve devlet ve bürokrasi dışındaki aktörlerin etkilerine açık hale gelmesiyle düşünce kuruluşlarının sayılarında artışlar meydana gelmiştir. Bu durum neo-liberal politik görüşlerin küresel yayılma eğilimi ile paralellik arz etmektedir.

Tarihsel olarak yarım asrı geride bırakan düşünce kuruluşları, kuruldukları dönemin politik, sosyal, ekonomik ve kültürel özelliklerini taşımaktadırlar. Gerek küresel ve gerekse de ulusal düzeyde belli tarihsel konjonktürlerde belli düşünce kuruluşlarının daha fazla ön plana çıktığı görülmektedir. Bu anlamda Türkiye’de ilk düşünce kuruluşu olan TESEV (1961) 1961 Anayasasının demokratikleşme eğilimi ile büyük sermayenin eğilimlerini, 1974’te kurulan Dış Politika Enstitüsü (DPE), 1974 Kıbrıs Harekâtı sonrası dış politikada ortaya çıkan sorunlar karşısında o dönemde devletin veya bürokrasinin yaklaşımını, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi (ASAM) (1993), Soğuk Savaşın sona erdiği 1990’lar sonrasında ortaya çıkan Yeni Dünya Düzeni ve Türk dünyasıyla iletişim kurma eğilimlerini yansıtmaktadır. Ancak 2000’li yıllarda çok sayıda düşünce kuruluşu kurulmuş, ‘muhafazakâr demokrat’ eğilime sahip Siyaset Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı (SETA) (2005) politika ve medya ile kurulan güçlü ilişkilerle bu dönemin özelliklerini yansıtarak ön plana çıkmaktadır. Yine dünya genelinde var olan uzman/bütük düşünce kuruluşları yönündeki eğilimi ise İran Araştırmaları Merkezi (İRAM) (2016) gibi kuruluşlar yansıtmaktadır.

Türkiye’de politika alanındaki aktörlerle ilişkili birçok düşünce kuruluşu bulunmaktadır. Bu ilişkiler, resmi nitelikte olmayıp genellikle politik ve ideolojik eğilimler temelinde, bilgi (epistemik), söylem, müdafî ağ ve koalisyonları veya resmi olmayan danışmanlıklar şeklinde konjonktürel ve geçici nitelikte olmuştur. Örneğin TESEV, İKV ve TEPAV, İstanbul’daki büyük sermaye, ekonomik birlik ve odalarla genellikle liberal politik ve ekonomik eğilimler temelinde ilişkili düşünce kuruluşlarıdır. Bu kuruluşların Türkiye’deki politik ve ekonomik aktörlerle ilişkileri, Türkiye’nin Avrupa Birliği ile politik, ekonomik, toplumsal ve kültürel ilişkilerinin etkilerini yansıtmaktadır. Yine DPE, özellikle bir dönem Dışişleri bürokrasisiyle koordinasyon içinde devletin ve bürokrasinin eğilimlerini AB başta olmak üzere dış dünyaya açıklamak misyonunu üstlenmiştir. Bu bahsedilen kuruluşlar aynı zamanda Batı ve AB yönünde var olan bir ‘uzlaşçı’

da yansıtmışlardır. Ancak 1990'lardan sonra Soğuk Savaş'ın da sona ermesiyle birlikte Türkiye'de Batı'ya özellikle Avrupa Birliği'ne olan politik cazibenin azalması, Türk Dünyası ve Avrasya açılımlarını gündeme getirmiştir. Bu dönemde ortaya çıkan güçlü milliyetçi eğilimleri yansıtan ve bu doğrultuda Avrasya açılımını ön plana çıkaran ASAM, dönemin önemli bir kısım aktörleri ile kurduğu ilişkiler bakımında önemli bir örnektir. 2000'li yıllarda itibaren SETA'nın Ak Parti ile kurduğu ilişkiler, medya üzerinden yakaladığı tanınırlık ve devlet bürokrasisinin üst kademelerine atamalarla önemli bir örnek konumundadır.

Türkiye'de sağ, sol ve liberal eğilimlerde birçok düşünce kuruluşu bulunmasına karşın literatürde temelde 'Ankara merkezli' ve 'İstanbul merkezli' düşünce kuruluşları ayırımı yapılmaktadır. Birinci gruptakiler daha ziyade devlet ve siyaset ilişkilerine odaklanırlarken ikinci gruptakiler farklı politik ve ideolojik eğilimler üzerinden sivil toplum, demokrasi, finans, para, borsa, piyasa ve medya üzerine daha fazla odaklanmakta ve bu çerçevede büyük sermaye grupları, odalar ve meslek birlikleri ile çok yönlü ilişkiler kurabilmektedirler. Kuşkusuz ulusal düzeyde etkili olan SETA gibi birçok düşünce kuruluşunun hem Ankara'da hem de İstanbul'da şubeleri bulunmaktadır. Dolayısıyla düşünce kuruluşlarının Ankara ve İstanbul merkezli ayrışması ideolojik olmaktan daha çok faaliyetlerin odaklanma tarzı ile yakından ilişkilidir.

Türkiye'de düşünce kuruluşlarının politika, toplum, ekonomi ve kültür alanındaki etkilerini arttıran faktörlerin başında medya ile kurdukları ilişkiler gelmektedir. Bunun için yazılı, görsel ve sosyal medya ortamları bu kuruluşların kullanabildikleri mecralardır. Yazılı ve görsel medyaya kıyasla daha rekabetçi bir ortam sunabilen sosyal medya ortamları gündeme yeni fikirleri daha az maliyetle ve daha hızlı bir şekilde sunmak için fırsatlar sunabilmektedir. Bu ortamlarda bir hesaba sahip olmak ve onları 'etkili' kullanmak, kendilerini ve faaliyetlerini tanıtmak, gündemi takip etmek, gündemin yönünü tayin etmek veya yeni bir gündem oluşturmak bakımından önem taşımaktadır. Ancak düşünce kuruluşları arasında sosyal medya ortamlarını (Twitter, Youtube, Facebook) 'etkili' kullanmada bariz farklar bulunmaktadır. Medya ortamları gündeme dair bilgi üretimini hızlandırmıştır. Ancak bu bilgiler birçok durumda çok yüzeysel kalabilmektedir. Bourdieu (1997) ironik olarak medyanın tetikleme ile bu şekilde 'hızlı' bilgi üretenleri 'hızlı düşünür' (fast thinkers) olarak tanımlamaktadır. Medyanın da talebiyle düşünce kuruluşlarının iletişim teknolojilerinin ve görsel medyanın olağanüstü etkili hale geldiği 2000'li yıllar sonrasında görünürlükleri ve tanınırlıkları son derece artmıştır.

Bu çalışma, düşünce kuruluşlarının bilgi üreterek veya var olan bilgileri kullanarak

oluşturdukları ‘fikirler sektörü’ ile politika alanının inşasında ‘nüfuz’ ve ‘etki’ meydana getirebilme kapasitelerini ele almıştır. Politika alanının inşasında yer alan aktörlerden biri olarak Türkiye’de düşünce kuruluşlarının 2000’ler sonrasında hızla gelişmelerine karşın etkilerini sınırlandıran, zayıf bir sektör olarak kalmalarına etki eden sorunları bulunmaktadır. Düşünce kuruluşlarının hukuki statülerinin belirsizliği, ekonomik kaynakların yetersizliği ve entelektüel işgücü istihdamının sınırlılığı gibi önemli sorunları bulunmaktadır. Düşünce kuruluşlarının en başta gelen sorunlarından biri hukuki yapılanma sorunlarıdır. Hâlihazırda şirket, dernek, vakıf veya bunların bağlı kuruluşu olarak kurulan bu yapıların kendilerine özel bir hukuki mevzuatları yoktur. Bu konuda belli çabalar olmasına karşın düşünce kuruluşlarının statülerinin ne olduğuna dair belli bir hukuki düzenleme halen mevcut değildir. Dernek ve vakıfların ‘kamu yarar’ statüsü elde ederek bir kısım ‘vergi muafiyeti’leri ve başka ayrıcalıklar elde etmeleri mümkün bulunmaktadır. Bu nedenlerle hukuki statülerine dair sorunlar, kurumsallaşma, meslek olarak tanınma, gelir ve entelektüel işgücü istihdamlarına, tarafsız ve özerk kalabilmelerine ve sonuç olarak ‘etkili’ olmalarına doğrudan tesir etmektedir.

Kendileri dışında politik, toplumsal, ekonomik ve kültürel birtakım etkenler düşünce kuruluşlarının politika alanının inşasında etkilerini sınırlandırabilmektedir. Mali kaynak yetersizliği, kurumsallaşamama ve entelektüel işgücünü uzun süre koruyamama gibi faktörler düşünce kuruluşlarının kapasitelerini sınırlamaktadır. Mevcut mali problemleri aşmak için ise düşünce kuruluşlarının faaliyetlilerini politik kurumların ve aktörlerin taleplerine yönelik olarak piyasa odaklı, kısa süreli ve gelir getirici alanlara yönlendirdikleri görülmektedir. Bunun sonucu olarak daha bağımsız ve güçlü bir gündem yerine kısa süreli ve akıp giden güncel gelişmelere odaklanmak durumunda kalmaktadırlar.

Türkiye’deki düşünce kuruluşlarının çoğu hukuki, mali ve entelektüel kadro yapısını oluşturma açısından yeterli düzeyde kurumsallaşamadıkları için güncel politik gelişmelerden çok çabuk etkilenebilmektedir. Bu durum düşünce kuruluşlarını politik alanda uzun vadeli çalışmalar yapmalarını olumsuz yönde etkilemektedir. Düşünce kuruluşları mevcut konjonktür içerisinde etkili ve güçlü olan politik kurumlar ve aktörlerin talepleri doğrultusunda faaliyetlerde bulunmaları ve bu faaliyetleri yürütebilmek için ilgili politik kurumların ve aktörlerin maddi desteğine ihtiyaç duymaları onların eleştirel, bağımsız ve özerk olmalarını önemli ölçüde sınırlamaktadır. Tüm bu sorunlara karşın dünyada olduğu gibi Türkiye’de de düşünce kuruluşlarının sayısının artması üniversite dışı alanlarda da bilginin üretilebilmesinin mümkün olduğunu göstermektedir.

Ayrıca düşünce kuruluşlarının yeni bilgi üretimine, bilgi çeşitliliğine ve entelektüel tartışma zenginliğine neden olduğu da bir gerçektir. Ancak düşünce kuruluşlarının bu işlevleri daha etkin bir şekilde yerine getirebilmesi önemli ölçüde onların eleştirel bilgi üretim alanlarının genişlemesine ve hukuki, mali ve entelektüel açıdan kurumsallaşmalarına bağlıdır.

Sonnotlar

1 Bu makale, 2019 yılında kabul edilmiş doktora tez çalışmasının bir bölümünün gözden geçirilmiş, güncel literatür ve diğer kaynaklarla geliştirilmiş halinden türetilmiştir.

2 İngilizce “*think tank*” teriminin Türkçe karşılıkları olarak “*düşünce kuruluşları*”, “*düşünce kuruluşu*”, “*stratejik araştırma kuruluşları*”, “*stratejik araştırma kuruluşu*”, “*stratejik araştırma merkezleri*” ve “*stratejik araştırma merkezi*” kavramları üzerinden süre kısıtlaması yapılmadan tarama gerçekleştirilmiştir. “20” olan en yüksek sayı, think tank kelime taraması ile elde edilmiştir.

3 Üniversitelere bağlı düşünce kuruluşlarının tam bir listesi tespit edilememiştir. Örneklem yöntemiyle bakılan devlet üniversitelerine bağlı düşünce kuruluşlarının neredeyse bütünü isminde strateji kelimesinin bulunduğu ancak vakıf üniversitelerinde bu oranın biraz daha düşük olduğu tespit edilmiştir.

4 ASAM: Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi; TUSAM: Türkiye Ulusal Güvenlik Stratejileri Araştırma Merkezi; TASAM: Türk Asya Stratejik Araştırmalar Merkezi

5 Düşünce kuruluşlarının “kuruluş yılı” bilgisine ulaşılamamıştır.

6 2019 yılındaki tez çalışmamız kapsamında Türkiye’de sadece sivil toplum vasfında 53 düşünce kuruluşu tespit edilmiştir. Söz konusu indeks ise hükümet ve üniversitelerle ilişkili düşünce kuruluşlarını dikkate aldığı halde Türkiye’de ancak 53 düşünce kuruluşu tespit edebilmiştir.

Kaynakça

Abelson D E and Carberry C M (1997). *Policy experts in presidential campaigns: a model of think tank recruitment*. *Presidential Studies Quarterly*, 27(4), 679-697.

Akdoğan Y (2003). *Muhafazakâr demokrasi*. Ankara: Ak Parti Yayınları.

Akter A (2009). Türkiye’de stratejik araştırmalar üzerine bazı düşünceler. İçinde: H

Babur M M ve Suğur N (2022). Türkiye’de Düşünce Kuruluşları: Politik Bilginin Çeşitliliği, İmkânı ve Sınırlılıkları. *Mülkiye Dergisi*, 46(1), 163-201.

Kanbolat ve H A Karasar (der) (2009). *Türkiye’de stratejik düşünce kültürü ve stratejik araştırma merkezleri: başlangıcından bugüne Türk düşünce kuruluşları*. Ankara: Nobel Yayınları, 4-16.

Althusser L (2010). *İdeoloji ve devletin ideolojik aygıtları*. İstanbul: İthaki Yayınları.

Aras B vd. (2010). *Araştırma merkezlerinin yükselişi: Türkiye’de dış politika ve ulusal güvenlik kültürü*. Ankara: SETA Yayınları.

Arslan E (2009). Düşünce Kuruluşlarının Türkiye Serüveni. İçinde: H Kanbolat ve H A Karasar (der) (2009). *Türkiye’de stratejik düşünce kültürü ve stratejik araştırma merkezleri: başlangıcından bugüne Türk düşünce kuruluşları*. Ankara: Nobel Yayınları, 31-36.

Ayman S G (2009). Üniversitelerde kurulan stratejik araştırma merkezleri: Boğaziçi Üniversitesi -TÜSİAD Dış Politika Forumu (DIF) örneği İçinde: H Kanbolat ve H A Karasar (der) (2009). *Türkiye’de stratejik düşünce kültürü ve stratejik araştırma merkezleri: başlangıcından bugüne Türk düşünce kuruluşları*. Ankara: Nobel Yayınları, 45-56.

Babur M M (2019). *Bilgi, iktidar ve politika alanının inşası: Türkiye’de düşünce kuruluşları*. (Basılmamış Doktora Tezi). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi.

Bağcı H ve Aydın A (2009). Dünyada ve Türkiye’de düşünce kuruluşu kültürü. İçinde: H Kanbolat ve H A Karasar (der) (2009). *Türkiye’de stratejik düşünce kültürü ve stratejik araştırma merkezleri: başlangıcından bugüne Türk düşünce kuruluşları*. Ankara: Nobel Yayınları, 57-123.

Berger P ve Luckmann T (2008). *Gerçekliğin sosyal inşası: Bir bilgi sosyolojisi incelemesi*. İstanbul: Paradigma Yayıncılık.

Bourdieu P (1995). *Pratik nedenler: eylem kuramı üzerine*. İstanbul: Kesit Yayınları.

Bourdieu P (1996) *Distinction: A Social Critique of the Judgement of the Taste*. Massachusetts: Harvard University Press.

Bourdieu P (1997). *Televizyon üzerine*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Bourdieu P (2015). *Bilimin toplumsal kullanımları: bilimsel alanın klinik bir sosyolojisi için*. Ankara: Heretik Yayınları.

Babur M M ve Suğur N (2022). Türkiye’de Düşünce Kuruluşları: Politik Bilginin Çeşitliliği, İmkânı ve Sınırlılıkları. *Mülkiye Dergisi*, 46(1), 163-201.

Campbell J L and Pedersen O K (2011). Knowledge regimes and comparative political economy. D Beland and R H Cox (2011). *Ideas and Politics in Social Science Research* 167: 172-90. New York: Oxford University Press.

Campbell J L (1998). Institutional analysis and the role of ideas in political economy. *Theory and society*, 27(3), 377-409.

Castells M (2008). *Enformasyon çağı: ekonomi, toplum ve kültür cilt 1, ağ toplumunun yükselişi*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Cetina K K (2007). Culture in global knowledge societies: knowledge cultures and epistemic cultures. *Interdisciplinary science reviews* 32(4), 361-375.

Chafuen A (2014). *Think tanks and the power of networks*. <https://www.Forbes.Com/Sites/Alejandrochafuen/2014/02/19/Think-Tanks-And-The-Power-OfNetworks/#2a0d83324F47>. Son erişim tarihi, 06/10/2019.

Compston H (2009). *Policy networks and policy change: putting policy network theory to the test*. Hampshire: Palgrave Macmillan.

Cross M K D (2013). Rethinking epistemic communities twenty years later. *Review of international studies*, 39(1), 137-160.

Denham A and Garnett M (2005). *British think tanks and the climate of opinion*. London: UCL Press.

Ediger V Ş (2009). Türk think tankı'nın olgunlaşma dönemine doğru içinde: H Kanbolat ve H A Karasar (der) (2009). *Türkiye'de stratejik düşünce kültürü ve stratejik araştırma merkezleri: başlangıcından bugüne Türk düşünce kuruluşları*. Ankara: Nobel Yayınları, 197-208.

Ersun Ö (2009). Stratejik araştırma kültürü. içinde: H Kanbolat ve H A Karasar (der) (2009). *Türkiye'de stratejik düşünce kültürü ve stratejik araştırma merkezleri: başlangıcından bugüne Türk düşünce kuruluşları*. Ankara: Nobel Yayınları, 233-241.

Falkner G (2003). *EU social policy in the 1990s: towards a corporatist policy community*. London: Routledge.

Foucault M (1980). *Power/knowledge: selected interviews and other writings 1972-1977*. New York: Pantheon Books.

Babur M M ve Suğur N (2022). Türkiye'de Düşünce Kuruluşları: Politik Bilginin Çeşitliliği, İmkânı ve Sınırlılıkları. *Mülkiye Dergisi*, 46(1), 163-201.

Gibbons M vd. (2010). *The new production of knowledge: the dynamics of science and research in contemporary societies*. London: Sage Publication.

Güvenç S (2006). Türkiye'nin dış politikası ve düşünce kuruluşları. İçinde: S C Mazlum ve E Doğan (der), *Sivil toplum ve dış politika: yeni sorunlar ve yeni aktörler*. İstanbul: Bağlam Yayınları, 159-180.

Güvenç S (2007). Türkiye'de düşünce kuruluşları ve uluslararası ilişkiler disiplini. *Uluslararası ilişkiler/international relations*, 4(13), 137-144.

Gramsci A (1986). *Hapishane defterleri: tarih, politika, felsefe ve kültür sorunları üzerine seçme metinler*. İstanbul: Onur Yayınları.

Haas P M (1992). Introduction: epistemic communities and international policy coordination. *International organization*, 46(1), 1-35.

Herman E S ve Chomsky N (2012). *Rızanın imalatı kitle medyasının ekonomi politiği*. İstanbul: BGST Yayınları.

Kanbolat H (2009). Türkiye'de düşünce merkezi kültürünün oluşum süreci: Türkiye'de dış politika ve güvenlik alanındaki düşünce merkezleri. İçinde: H Kanbolat ve H A Karasar (der) (2009). *Türkiye'de stratejik düşünce kültürü ve stratejik araştırma merkezleri: başlangıcından bugüne Türk düşünce kuruluşları*. Ankara: Nobel Yayınları, 305-319.

Kantarci Ş (2009). Yirmi birinci yüzyıl Türkiye'sinde doğan sivil tabanlı yeni kurumlar: stratejik araştırma merkezleri. İçinde: H Kanbolat ve H A Karasar (der) (2009). *Türkiye'de stratejik düşünce kültürü ve stratejik araştırma merkezleri: başlangıcından bugüne Türk düşünce kuruluşları*. Ankara: Nobel Yayınları, 323-329.

Karabulut B (2010). Dünyada ve Türkiye'de think tank kuruluşları: karşılaştırmalı bir analiz. *Akademik bakış* (4), 91-104.

Koellner P (2013). Think tanks: the quest to define and to rank them. *GIGA Focus International Edition English*, 10, ISSN 2196-3940.

Kuloğlu A (2009). Türkiye'de stratejik araştırma merkezlerine olan ihtiyaç. İçinde: H Kanbolat ve H A Karasar (der) (2009). *Türkiye'de stratejik düşünce kültürü ve stratejik araştırma merkezleri: başlangıcından bugüne Türk düşünce kuruluşları*. Ankara: Nobel Yayınları, 413-418.

Babur M M ve Suğur N (2022). Türkiye'de Düşünce Kuruluşları: Politik Bilginin Çeşitliliği, İmkânı ve Sınırlılıkları. *Mülkiye Dergisi*, 46(1), 163-201.

Maier H (2004). The religious use of politics and/or the political use of religion. in *Totalitarianism and political religions, volume 1*. Routledge, 120-150.

McGann J G (1992). Academics to ideologues: a brief history of the public policy research industry. *Political science and politics*, 25 (4), 733-740.

McGann J G (2000). How think tanks are coping with the future. *The Futurist*, 34 (6), 16.

McGann J G (2007). *Think tanks and policy advice in the United States, academics, advisors and advocates*. New York: Routledge.

McGann J G (2009). The think tank index. *Foreign Policy* Jan/Feb 2009, 82.

McGann J G (2017). *2016 The global go to think tanks report*. http://repository.upenn.edu/think_tanks/12. Son erişim tarihi, 05/10/2019.

McGann J G (2019). *2018 The global go to think tanks report*. http://repository.upenn.edu/think_tanks/16. Son erişim tarihi, 05/10/2019.

McGann J G (2021). *2020 The global go to think tanks index report*. https://repository.upenn.edu/think_tanks/18. Son erişim tarihi, 23/06/2021.

Medvetz T (2012). Murky power: “think tanks” as boundary organizations. D Courpasson, D Golsorkhi, J J Sallaz (Eds.) (2012). *Rethinking power in organizations, institutions, and markets research in the sociology of organizations*. Bradford: Emerald Group Publishing, 113 – 133.

Nurhan A (2009). Gelişmekte olan ülkelerde stratejik araştırma kültürü. İçinde: H Kanbolat ve H A Karasar (der) (2009). *Türkiye’de stratejik düşünce kültürü ve stratejik araştırma merkezleri: başlangıcından bugüne Türk düşünce kuruluşları*. Ankara: Nobel Yayınları, 443-442.

Pautz H (2011). Revisiting the think-tank phenomenon. *Public policy and administration*, 26(4), 419-435.

Ritzer G ve Stepnisky J (2014). *Sosyoloji kuramları*. Ankara: De ki Yayınları.

Scott J M (1999). Transnationalizing democracy promotion: the role of western political foundations and think –tanks. *Democratization* 6(3), 146-170.

Sherrington P (2000). Shaping the policy agenda: think tank activity in the European Union. *Global Society*, 14(2), 173-189. Canterbury.

Smith J A (1991). *The idea brokers: think tanks and the rise of the new policy elites*. New York: The Free Press Maxwell McMillan.

Sönmez M (2009). Türkiye’de düşünce merkezlerinin kurumsallaşması. İçinde: H Kanbolat ve H A Karasar (der) (2009). *Türkiye’de stratejik düşünce kültürü ve stratejik araştırma merkezleri: başlangıcından bugüne Türk düşünce kuruluşları*. Ankara: Nobel Yayınları, 490-496.

Stone D and Garnett M (1998). Introduction: think tanks, policy advice and governance. D Stone, A Denham and M Garnett (Eds.) *Think tanks across nations: a comparative approach* Manchester: Manchester University Press, 1-21.

Stone D (2000a). Think tank transnationalisation and non-profit analysis, advice and advocacy. *Global Society*. 14(2), 153-172.

Stone D (2000b). Introduction to the symposium: the changing think tank landscape. *Global Society*, 14(2), 149-152.

Stone D (2007). Recycling bins, garbage cans or think tanks? Three myths regarding policy analysis institutes. *Public administration*, 85(2), 259-278.

Struyk R J (2002). Management of transnational think tank networks. *International Journal of Politics, culture and Society*, 15(4), 625-638.

Sudarshan R M (2003). New partnerships in research: activists and think tanks. D Stone (Ed.) *Banking on knowledge: The genesis of the global development network*, 87-103.

Tromblay D E (2018). Intelligence and the intelligentsia: Exploitation of US think tanks by foreign powers. *International journal of intelligence and counterintelligence*, 31(1), 1-18.

Weidenbaum M (2010). Measuring the influence of think tanks. *Social science and public policy*, 47 (2), 134-137.

Weaver R K (1989). The changing world of think tanks. *PS: Political Science & Politics* içinde, 22(3), 563-578.

Weaver R K and McGann J G (2000). Think tanks and civil societies in a time of change. R K Weaver and J G McGann (Eds) (2017). *Think tanks and civil societies catalysts for ideas and action*. London: Routledge Taylor & Francis Group, 1-36.

<https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>. Son erişim tarihi, 06/02/2022.

<https://www.brookings.edu>. Son erişim tarihi, 24/06/2021.

Gri Bölgede Demokratikleşme ve Hükümet Sistemleri: Demokratik Konsolidasyon ve Siyasal İstikrarın Rolü

Emre Taşkıran, Tarsus Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi, ORCID: 0000-0002-9396-0259
E-posta: emretaskiran@tarsus.edu.tr

Özet

Kurumlar ve demokratikleşme ilişkisi karşılaştırmalı siyaset yazınında son dönemde kayda değer bir ilgi çekmektedir. Sistemi oluşturan kurumların ve bu kurumlar ile ilgili düzenlemelerin, siyasal çıktılara etki edeceği iddiasından ortaya çıkan ‘*Yeni Kurumsalcılık*’ yaklaşımı ile birlikte bu ilgi yönünü, hükümet sistemlerine çevirmiştir. Pratik vakaları teorik kavramlaştırmalar üzerinden test eden ilgili yazının yabancı literatürde işlendiği kadar Türkçe yazında işlenmediği fark edilmektedir. Ağırlıklı olarak Latin Amerika, Güney ve Doğu Avrupa’daki somut vakalar üzerinden yapılan çalışmalarda, demokratikleşme ve demokratik gerileme süreçlerine odaklanılmaktadır. Bu doğrultuda ‘*Yeni Kurumsalcılık*’ yaklaşımının etkisiyle, demokratikleşme süreçlerinde kurumların ve bu kurumların içinde yer aldığı sistem tasarımlarının rolü ele alınmıştır. Parlamenter sistem, başkanlık sistemi ve yarı-başkanlık sistemi olarak öne çıkan bu sistem tasarımlarının son dönemdeki demokratikleşme deneyimlerine nasıl etki ettiği sorusu ilgili literatürün beslediği temel eksenlerden birisini oluşturmaktadır.

Başkanlık sistemi ve parlamenter sistemin karşılaştırılmasında toplumdaki ideolojik kutuplaşma, yürütme organının siyasal sistem içerisindeki aşırı baskınlığı, çok partili sistem ve diğer önemli bileşenler kullanılmaktadır. Kesitsel ve karşılaştırmalı analizler sayesinde hükümet sistemlerinin belirleyiciliği bu ön koşullar hesaba katılarak çalışılmıştır. Bu çalışmada “Üçüncü Dalga Demokratikleşme” süreci kapsamında Latin Amerika, Güney ve Doğu Avrupa ülkelerinin kurumlar sistemini, demokratikleşme ve siyasal istikrar parametreleri üzerinden ele alan çalışmalar karşılaştırmalı ve eleştirel olarak analiz edilmektedir. Temel kurumlar sistemi olarak öne çıkan hükümet sistemlerini ele alan bu yaklaşımlar, kuvvetlerin sert ve yumuşak ayırımına göre demokratikleşme ve siyasal istikrar parametrelerini bu ülkeler üzerinde ampirik olarak test etmişlerdir. Çalışma kapsamında, “*Yeni Kurumsalcılık*” paradigması üzerinden temellenen kurumlar ve demokratikleşme ilişkisi, parlamenter ve başkanlık sistemi kapsamında tartışılmaktadır. Literatürdeki niteliksel çoğunluğun, parlamenter sistemi daha demokratik ve istikrarlı bir sistem olarak tasarlama pratikleri de sorunsallaştırılarak, konuya farklı bir perspektif eklenmektedir. Siyasal istikrar ve demokratik konsolidasyon parametrelerinin bu sistemler özelindeki karşılaştırması yapılarak literatürdeki teorik tartışmaların genel bir

çerçevesi çizilmeye çalışılmaktadır. Sonuç itibariyle, siyasal rejimlerin oldukça hibrid bir hale büründüğü gri bölgeye yoğunlaşarak, benzer bir kategorinin hükümet sistemleri özelinde de çalışılabileceğine yönelik öneriler sunulmaktadır.

Anahtar Sözcükler: Parlamenterizm, Başkanlık Sistemi, Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi, Demokratikleşme, Demokratik Gerileme

Democratization and Government Systems in Gray Zone: The Role of Democratic Consolidation and Political Stability

Abstract

The relation between institutions and democratization has recently received remarkable attention in the comparative politics literature. This concern has turned its route towards government systems due to 'New Institutionalism' approach, which contends that arrangements regarding with the institutions which constitute the system affect the political outcomes. It is noticed that related literature in which theoretical conceptualizations were tested through the practical cases has not been studied in Turkish literature as much as those in the foreign context. It is focused on the democratization and democratic backsliding process in the studies through concrete cases in the Latin America, South and Eastern Europe. In this line, due to effect of 'New Institutionalism' approach, the role of the system designs and its institutions were discussed in the democratization processes. The question of how these system designs including apparently; parliamentary system, presidential system and semi-presidential systems performed democratization experiences makes up the one of the main axis on which literature focused.

The ideological polarization in the society, excessive dominance of the executive office in the political system, multi-party structure and other important components have been used by comparing the presidential system with the parliamentary system. Taking these prerequisites into consideration, the effect of the government system has been figured out through cross-sectional and comparative analyses. Within the scope of the 'Third Wave Democratization', in this paper, the researches which handled institutional systems in Latin America, South and Eastern Europe through parameters such democratization and political stability are analyzed comparatively and critically. These approaches, which considered government systems as featured basic institutional set up, tested democratization and political stability under the soft and hard separation of powers across these countries. In the context of this paper, the relation between institutions and democratization is discussed through the

parliamentary and presidential system based on the 'New Institutionalism' paradigm. A different perspective is contributed to the discussion, problematizing the argument which was asserted by the qualified majority in the literature as a parliamentary system more stable and democratic. A general framework of the debates in the literature is aimed to be drawn by matching the political stability and democratic consolidation through these systems. As a concluding remark, focusing on the 'gray zone' in which political regimes have appeared more hybrid, some proposals are recommended to account same category for the government systems for the further studies.

Keywords: Parliamentarism, Presidentialism, Presidential Government System, Democratization, Democratic Backsliding

Giriş

Demokratikleşme dalgalarının ele alınma düzeyi bakımından literatür, farklı tartışmalara sahne olmaktadır. Özellikle, Üçüncü Dalga Demokratikleşme sürecinde, Latin Amerika ve Doğu Avrupa'daki demokrasiye geçiş denemeleri ve bu denemelerin sancılı olma durumu, kurumsallaşmış demokrasi tanımlarının yeniden gözden geçirilmesine neden olmuştur. Demokrasiye geçiş denemelerinde bu ülkelerin, tekrar otokrasiye dönmeleri, askeri darbeler ile rejimin her defasında sekteye uğraması, seçim süreçlerinin demokratik olmayan yollardan işletilmesi gibi kesintilere maruz kalması, Batı tipi ya da Amerikan modeli demokratikleşme sürecinin geç dönem demokratikleşme deneyimlerine uyarlanma fikrini tartışmalı hale getirmiştir. Demokrasiye geçiş süreçlerinde yaşanan kesintiler ve başarısızlıkların nedenlerine yönelik tartışmalarda, seçim süreçlerinden, halkın refah düzeyi ile ilgili parametrelere, hükümet sistemlerinden, parti sistemlerine varıncaya kadar geniş bir analiz düzlemi ele alınmıştır. Tartışmaların ana odağında, demokrasinin klasikleşmiş kurumlarının işleyişindeki aksaklıkların etkisinin yanı sıra, giderek otoriterleşme ve kişiselleşme eğiliminde olan siyasi lider tipolojileri de önemli bir yer tutmuştur.

Demokratik olmayan yollardan demokratik sürece müdahale etme biçimlerinin sıklıklaşması, muhalif siyasal partilerin hâkim parti sistemi içerisinde giderek zayıf kalması ve siyasal polarizasyonun efektif bir boyuta ulaşması gibi güncel gelişmeler, Batı tipi kurumsal demokrasi modellemesinin bazı parametrelerinde yeni bir analizi gerekli kılmıştır. Bu bağlamda, hükümet sistemlerinin ve bu sistemlerdeki yasama ve yürütme arasındaki yetki paylaşımına dayanan kategorileştirmelerin, demokratikleşme ve siyasal istikrar değişkenlerine etkisini ele alan çalışmalar (Linz, 1990; Cheibub- Limongi, 2002; Stepan-Skach, 1993; Mainwaring, 1993; Reynolds, 2002), ile ekonomik gelişmişlik ve toplumsal refah düzeyinin demokratikleşme düzeyine etkisini ölçen kalkınmacı

yaklaşımlar (Lipset, 1959; Haggard-Kaufman, 1997; Kuran, 2004; Acemoğlu, 2003; Przeworski-Limongi, 1993) demokratikleşme ve demokratik gerileme süreçlerine farklı perspektifler kazandırmışlardır. Bu çalışma kapsamında ise anayasal kurumların yetki ve güç paylaşımı esasına göre bölümlenmesi sonucu ortaya çıkan hükümet sistemlerinin, demokratik konsolidasyon ve siyasal istikrarı sağlama kapasiteleri “Yeni Kurumsalcılık” (*New Institutionalism*) perspektifinden hareketle eleştirel olarak incelenmektedir.

Kuramsal Çerçeve

Demokratikleşme süreçlerine dair son dönem çalışmalardaki tartışmalar üzerinden, bu metin kapsamında kurumsalcı perspektifin ele alınması, kurumlar ve demokrasi arasında kurulan anlamlı korelasyonların bir sonucudur. Buna paralel olarak “Yeni Kurumsalcılığın”, “siyasal demokrasinin sadece ekonomik değişkenlere bağlı değil, aynı zamanda siyasal kurumların tasarımına bağlı olduğu” (March ve Olsen, 1994: 735; Stepan ve Skach, 1993: 2) iddiası da demokratikleşme süreçlerine verili siyasal sistem içerisindeki kurumların tasarımı üzerinden bakmayı gerekli kılmaktadır. Öyle ki demokratik kurumsallaşma tartışmasında başat örnek olarak sunulan Amerikan tarzına referansla, siyasal istikrar ve kurumsallaşmış demokrasi önerileri kapsamında, başkanlık sistemini benimseme eğiliminin kazandığı ivme, çalışmanın ilham kaynaklarından birisi olarak görülebilir. Nitekim son dönemde demokratikleşme deneyimlerinin giderek otoriterleşen bir sistem görüntüsü ortaya koyması, yürütme organının giderek kişiselleşen bir iktidar ereğine çevrilme istencinden kaynaklanmaktadır. Bu kapsamda siyasal istikrar ve demokratik konsolidasyon parametreleri üzerinden Amerikan tarzı başkanlık sistemine referans veren yeni başkanlık modellemelerinin, siyasal sistemin alt bileşenleri ile bağdaşmayan doğası sonucu otoriterleştiği gözlemlenmektedir. Bununla beraber “*Seçimli Otoriterlik*” rejimlerinde Levitsky ve Way’ın (2012) izlenimleri dikkate alındığında Macaristan, Sırbistan, Makedonya, Slovakya ve Romanya’nın Soğuk Savaş sonrası demokratikleşme deneyimlerinin Avrupa bağlamında farklı sonuçlar doğurduğu sonucuna ulaşılmaktadır (Levitsky ve Way, 2012: 89).

Avrupa Birliği’nin medyatik araçlar, hükümet dışı organizasyonlar (NGO), uluslararası örgütler ve parti ağları aracılığıyla Doğu Avrupa ülkelerinin demokratikleşme sürecine doğrudan nüfuzu, Batı-tarzı demokrasinin AB özelinde bölgesel taşıyıcılığı için oldukça somut bir göstergedir. Bu durum devşirme demokrasi bağlamında, tarihsel ve sosyolojik temelden kopuk ve demokrasinin şeklen benimsetilmesi süreci ile AB bütünleşmesini genişletmek ve konsolide etmek dışında verimli bir sonuç doğurmamıştır. Nitekim bu durum, Komünizm sonrası demokratikleşme deneyimleri kapsamında, Macaristan

özelinde otoriterleşme süreçlerinin yaşanılması, Rusya'nın anayasal başkanlık modeline geçerek pratikte Süper Başkanlığı "*Super Presidentialism*" bir norm haline getirmesi gibi birkaç somut pratik üzerinden anlaşılabilir. Öyle ki Rusya özelinde totaliter tarihsel geçmişin sosyal ve siyasal alan üzerindeki kökleşen nüfuzu Rus Anayasası'nın otoriter liderliğe müsait ilkelerinden çıkarılabilmektedir (Fish, 2005: 189). Anayasal meşruiyet zemini bu durumun şeklen benimsenmiş/benimsetilmiş demokratikleşme deneyiminin alt-kültür dinamiklerinden kopuk olması nedeniyle, Batı-tarzı demokratikleşme retorığının içeriğini sorunsallaştırmak adına süregiden akademik tartışmaların özel ve somut bir örneği olarak nitelendirilebilir. Diğer yandan metnin kapsamına temas etmesi nedeniyle 'Süper Başkanlık' tartışması, demokratikleşme veya demokratik gerileme süreçlerinin hükümet sistemleri ile olan irtibatına da anlam katmaktadır. Bu minvalde son dönem demokratikleşme dalgasının kapsamı, sebepleri ve olası sonuçları üzerinde şekillenen ve yoğunlaşan akademik tartışmalar için hükümet sistemlerinin demokratikleşme veya demokratik gerileme süreçlerine etkisinin, '*Yeni Kurumsalcılık*' literatürüne anlamlı bir katkı sağlayabileceği düşünülmektedir.

Literatür Taraması

Yasama ve yürütme organı arasındaki yetki ve güç paylaşımına göre farklılık gösteren hükümet sistemlerinin içinde bulunduğu verili toplumsal düzenin sistemle olan adaptasyonu ve bu adaptasyon süreci içerisinde diğer kurumların ve süreçlerin ilgili hükümet sistemi ile olan ilişkisi, son dönemdeki geçiş rejimlerini anlamak açısından oldukça önemli kabul edilmektedir. Tam da bu noktada; yürütme erkinin yoğunlaştığı düzeyin niceliksel ve niteliksel alanı, parti sisteminin önerilen ve/ya uygulanan hükümet sistemine olan uygunluk düzeyi, yasama organının yürütme organı üzerinde denetimini mümkün hale getiren yasal/anayasal enstrümanların varlığı ve derecesi gibi faktörler; minimalist demokrasi tanımının temel ve klasik gereklilikleri olan adil rekabet, katılımcılık, iktidarın dolaşımı gibi temel ilkelerin verimliliği açısından son derece belirleyicidir. Öyle ki, hükümet sistemlerinin yasama ve yürütme erkleri arasındaki ilişkinin niteliğine bağlı olarak değişmesi sonucu ortaya çıkan başkanlık sistemi ve parlamenter sistem, bahsi geçen belirleyici parametrelerin farklı şekillerde uygulandığı yönetim modellerini ifade etmektedir. Dolayısıyla, belirlenmiş bir hükümet sisteminin demokrasinin temel bileşenlerine sahip çıkma, siyasal istikrarı işler kılma ve demokratik konsolidasyonu sağlama derecesinin, karşıt hükümet sistemininkiler ile farklı olacağı sonucuna ulaşılmaktadır. Öte yandan "*sınırlanmamış başkanlık*" modellemesinde yatay hesap verebilirliğin (*horizontal accountability*) yokluğu, başkanın şahsında otonom hale gelen bir yönetme süreci yaratması nedeniyle demokratikleşme ile başkanlık sisteminin

“aşılmaz ikilemini” daha da ciddi bir polemik haline getirmektedir. Bu durum, yürütmeye aday olan kişi üzerindeki oydaşma, seçimlere serbest katılım ve rekabet koşullarının eşitliği gibi temel demokratik gereklilikleri sağlamasına rağmen, toplumsal reaksiyondan kopuk olması nedeniyle demokratik yapının zeminini erozyona uğratmaktadır. Esasında bu durum demokrasinin tanımı üzerindeki son dönem akademik çalışmalar bağlamında düşünüldüğünde, herhangi bir siyasal sistemin minimalist perspektifteki temel gereklilikleri yerine getirmesini temel ölçüt kabul eden hâkim yaklaşımın bir sonucu olarak da değerlendirilmektedir. Öyle ki Schmitter ve Karl (1991), kamusal alan-özel alan dikotomisi bağlamında birinin diğerine göre daha fazla politize edilmesi, serbest rekabet olmasına rağmen sınırlı bir azınlığın dolaşımında olan bir iktidar pratiğinin yadsınamaz gerçekliği, birden fazla partinin rekabetine dayansa da, daha fazla kurumsallaşmış olanların iktidar mücadelesi içinde olması gibi somut gerçeklikler üzerinden demokrasinin ne olup ne olmadığı ile ilgilenmişlerdir (Schmitter ve Karl, 1991: 83). O halde; serbest ve katılımcı rekabete dayanmış bir seçim sürecinin varlığı, vatandaşların meşru şiddete veya cezaya bağlı olmaksızın düşüncelerini ifade etme hürriyetine sahip olmaları, bütün yetişkinlerin yönetime talip olmalarının anayasal hak olarak korunması, hükümet kararları üzerinde seçilmişlerin kontrol hakkına sahip olmaları şeklinde temellendirilen demokratik gerekliliklerin var olması pratikte; yatay hesap verebilirliğin olmadığı, yönetimin istikrarlı işlemediği, ekonomik göstergeler bakımından olumlu bir tablonun olmadığı durumlara rağmen “demokrasinin” varlığını ortadan kaldırmamaktadır (Schmitter ve Karl, 1991: 85).

Bahsi geçen ikiliklerin, en temelde demokratik gerçekliği kabul etmiş ama pratikteki çelişkili uygulamalar nedeniyle farklılaşan demokratikleşme deneyimlerine sahip olmuş geç dönem Latin Amerika, Güney ve Doğu Avrupa ülkelerinin farklı alt demokrasi türlerine sahip olması ile yakından irtibatı vardır. Latin Amerika özelinde Şili demokrasisinin demokratik olmayan bir müdahale biçimi ile kesintiye uğraması, totaliter bağlarından kopamayan Soğuk Savaş sonrası Doğu Avrupa ülkelerinde tek kişi iktidarının önlenemez istikrarını meşru kılan anayasal donanımların demokrasi kisvesi altında sürdürülebilirliği, bu ikiliklerin demokrasiyi ortadan kaldırmayan ama türevleştiren pratiklerine birer somut örnek olarak gösterilmektedir. Bu bakımdan son dönem demokratikleşme dalgası kapsamında somutlaşan deneyimler ile ilgili olarak akademik tartışmalarının demokrasinin klasik tanımını sorunsallaştırma pratiklerini “*kapsayıcı alt-türleştirme*” bağlamında değerlendirebilmekteyiz (Collier ve Levitsky, 1997: 431).

Son demokratikleşme deneyimlerini ele alma biçimleri bakımından literatürdeki

baskın pozisyonu ekonomik kalkınma ve demokratik sürdürülebilirlik ilişkisini ele alanlar oluşturmaktadır. Bu yaklaşım tarzı 1990 sonrası demokratikleşme sürecinde; hanehalkının sosyal refahı, ekonomik büyüme oranları, gelir düzeyi gibi ekonomik değişkenlerin, demokratikleşmenin sürdürülebilirliği üzerinde etkili olduklarını iddia etmektedir. Bununla beraber, elitler ve sosyal aktörlerin demokratikleşme veya demokratik gerileme ile olan irtibatı da benzer ağırlıkta tartışmalar olarak karşımıza çıkmaktadır. İktidar elitleri ile muhalif grupların iktidar yarışı içerisindeki karşılıklı etkileşiminin demokratik rejim üzerindeki yansımaları ve bunların dışında toplumsal aktörlerin rejimin gidişatı üzerindeki hoşnutsuzlukları, rejim geçişlerinin bazı sosyo-politik dinamikleri olarak değerlendirilebilmektedir. Bu noktada kilit aktörler olarak elitlerin ele alınması, en temelde elitlerin rejim değişikliklerini şekillendirebilme gücü üzerinden doğmaktadır (Bunce, 2000: 709). Elitlerin siyasal sürecin geçiş aşamalarındaki etki ve rolünün bazen sürdürülebilirlik üzerinden bazen ise baltalayıcılık üzerinden gerçekleşmesi ise tartışmaların yoğunluğunu daha da arttırmaktadır. Bu bağlamda Kuzey Avrupa ülkelerindeki sosyal aktörlerin ve baskı gruplarının rejim tatminsizlikleri üzerinden yarattığı etkinin dikkate değer bir ilgiyi çekmesi, demokratikleşme ve demokratik gerileme durumlarının sosyo-politik ve siyasal arka-planlarını çözümleyebilmek açısından hayati önemde olduğu ileri sürülmektedir (Bunce, 2000: 710).

Analiz düzeyleri bakımından tartışmalarının farklılaşma zeminleri genellikle “Üçüncü Dalga Demokratikleşme” (1991) sürecini kapsamaktadır. Bu süreçte zarfında olağan-dışı bir sürat içerisinde otoriter rejimler yerine yeni demokrasilerin inşa edilmesi ve bunlardan çok azının demokratik kurumlar setine sahip olması geçiş rejimleri üzerindeki akademik ilgiyi arttırmıştır. Aslında bu hızlı değişimlerin birbirinden farklı sonuçlar doğurması ve bunlar arasında anlamlı bir korelasyonu imkânlı hale getirecek karşılaştırmalı analizin zayıflığı da, süreci anlamlandırma noktasında araştırmacıların açmazı düşmelerine neden olmaktadır. Bu durum, demokratikleşme evrelerinde her siyasal sistem ve kültürün farklı bir yol izlemesi ile açıklanmaktadır (Geddes, 1999: 117). Öyle ki Latin Amerika ile Komünizm sonrası Doğu Avrupa ülkelerinde, demokrasiye geçiş denemelerinde var olan farklılık ve demokratikleşme evresi sonunda, iki ayrı siyasal kültürün farklı sonuçlar doğurması gerçeği bu durumu net olarak doğrulamaktadır. O halde demokratikleşme çalışmalarının ülke karşılaştırmalarında net olarak gözlemlenen analiz düzeyindeki farklılaşmalar “Üçüncü Dalga Demokratikleşme” sürecinin sancılı ve karmaşık anatomisinden kaynaklanmaktadır. Bu karmaşıklık en net ifadesini “Üçüncü Dalga Demokratikleşme” sürecinin kavramsal mucidi Huntington’da (1991) bulmaktadır. Diğer demokratikleşme dalgalarından farklı olarak üçüncü demokratikleşme süreci kendi içinde karmaşık bir doğaya

sahip olmasının yanı sıra, geçiş denemelerinin farklı dinamiklerle sağlanması nedeniyle dikkat çekmektedir (Huntington, 1991: 13).

Son dönem demokratikleşme sürecini kavramsallaştırma girişimleri ile ilgili dikkat çeken bir diğer tartışma, bu süreci ele alırken klasik demokrasi tanımlarının ötesine geçilmesi ile ilgili yaygın tutumdur. Bu noktada Huntington daha da genel bir tartışmaya dikkat çekerek bir bütün olarak demokratikleşme dalgalarının analiz edilme ihtiyacının, demokrasiyi ele alma düzeyi ile ilgili normativite ve ampirizm dikotomisinden kaynaklandığını ifade etmektedir (Huntington, 1991: 83).

Demokrasinin merkezi değerlerini kuşatan ve klasik doğrudan katılımcı demokrasinin temellendiği Antikite’den beri devam eden tartışmalar yoğunluklu olarak demokrasinin olması gerekeni ile ilgilenen normatif perspektifin tartışmaları ile zenginleşmekteydi. Ancak 1950’li yıllar itibariyle demokrasinin temel kazanımlarının niteliğine bağlı kalarak, demokratik kurumların nasıl çalıştığına yönelik önermeler ve demokratikleşme sürecinde ekonomik faktörlerin etkisine yönelik kuramsal modeller, demokrasi çalışmalarında bir metodolojik dönüşüm yaratarak ampirizmin trendine ivme kazandırdı. Böylece demokrasinin merkezi değerlerinin toplumsal ve siyasal düzene olan yansımaları ile toplumsal ve siyasal dinamiklerin karşı refleksleri giderek nicel bir metodoloji içerisinde normatif geleneğin eridiği bir bilimsel evre yaratmaya başlamıştır. Bunun sonucunda demokrasi ve demokratikleşme, somut göstergeler üzerinden değerlendirilmiş, demokratik dalgalanmalar bu sayede çözümlenmiş veya anlamlandırılmıştır. Huntington’un genel değerlemesini takiben, son dönem demokrasi çalışmalarında da bir anlam karmaşası olduğunu iddia eden O’Donnell (1993), geçiş rejimindeki demokrasilerin, hibrid unsurları bir arada tutma eğilimini ileri sürerek “*Delegasyoncu Demokrasi*” kuramını ileri sürmüştür.

Son 20 yıllık süre zarfında Latin Amerika, Güney ve Doğu Avrupa ülkelerinde gerçekleşen demokratikleşme evrelerinin demokrasinin klasik tanımlamasının ötesinde bir anlam kazandığını ifade eden O’Donnell (1994), Dahl’ın poliarsı’sinin çeşitlenen bir görünüme büründüğünü ifade etmektedir. Bu noktada son demokratikleşme sürecindeki ülkelerin biçimsel anlamda, temsiliyetçi (*representative*), ve kurumsallaşmış (*institutionalized*) özellikler gösterebilirler de, otoriter eğilimleri hesaba katan bir yönetim boyutu ortaya koymaları klasik kategoriler dışında bir demokratikleşme çalışmasının gerekliliğini somutlaştırmıştır (O’Donnell, 1994: 79). O halde son dönem demokratikleşme deneyimleri ve bu deneyimlerin klasik yaklaşım ve kavramsallaştırmaları aşan boyutu için yeni kavram setleri ve ampirik detaylandırmalara ihtiyaç olduğu

görülmektedir. Bununla beraber, bu deneyimleri yaşayan Latin Amerika, Güney Avrupa ve Post-Komünist ülkelerinin demokrasi ya da yönetim geçişinin incelenmesi, bu incelemelerin yöneldiği sosyal ve siyasal değişkenlerin niteliği hakkında bilgi vermenin yanı sıra, günümüzde gerçekleştirdikleri ya da şahit oldukları demokratik geçişlerin niteliği hakkında da ipuçları vermektedirler.

Demokratikleşme ve Hükümet Sistemleri

Demokratikleşme ile hükümet sistemleri arasında kurulmaya çalışılan korelasyon en temelde iki parametreye dayanır. Bunlardan ilki verili hükümet sisteminin siyasal istikrarı sağlayabilme vasfı iken, ikincisi demokratik konsolidasyonun varlığı ve derecesidir. Buna göre, hükümet sistemlerinin yasama ve yürütme arasındaki denge ve denetleme ilişkilerine bağlı olarak çeşitlenmesi sonucu, kimi hükümet sistemlerinin siyasal istikrarı daha fazla koruduğu, kimilerinin ise yasama ve yürütme organları arasındaki tikanıklıklara cevap verebilir politik enstrümanlara sahip olmaması nedeniyle siyasal istikrarsızlıkları derinleştirdikleri belirtilmektedir. Bu nedenle hükümet sistemleri özelinde kurumların temel analiz düzeyi olarak ele alınması, siyasal istikrarı sağlama noktasında her hükümet sisteminin farklı verimlilik düzeylerine sahip olmasının bir sonucudur. Öte yandan demokratik konsolidasyon parametresi, demokrasinin klasik değerlerini koruma, partiler arası rekabeti mümkün olduğunca çoğulcu bir perspektifte hakim kılacak parti ve seçim sistemine sahip olma gibi demokrasinin kurumsallaşması beklenen değerlerini kapsamaması nedeniyle kurumsalcı perspektifin dikkatini yoğunlaştırdığı bir diğer önemli alan olmuştur. Buna paralel olarak, parti ve parti sistemlerinin incelenmesi, seçim süreçlerinde temsiliyetin araştırılması, yürütme organının seçilme prosedürünün, verili toplumsal düzendeki denge-denetleme mekanizmalarına nasıl yansıdığı gibi birkaç analiz alanı demokratikleşme ile hükümet sistemleri arasındaki “anamlı kolerasyonun” bulgulanması amacıyla araştırılmıştır.

Demokratikleşme sürecine hükümet sistemlerinin etkisini ölçen kurumsalcı perspektifin temel hareket noktalarından birisi demokrasinin temel bileşenlerinin uygulanabilirliğidir. Robert Dahl’ın “poliarşi” tanımından türeyen ve temel demokratik gerekliliklerin arasında sayılan “cevap verebilirlik, adil ve özgür seçimler, rekabet ve kapsayıcılık” gibi bileşenlerin hükümet formları bağlamında farklılaştığı görülmektedir. Örneğin, bir ülkenin seçim sisteminin iki partili olması, partiler arası rekabet ilkesinin efektif olarak uygulanabilirliği konusunda tartışmalar yaratmaktadır. Bununla beraber, başkanlık sisteminde seçimlerin sabit aralıklarla yapılması, parlamenter sistemde ise yasamanın yürütmeyi feshedebilmesine dayanan bir esneklik içerisinde sistemin siyasi tikanıklıklara cevap verebilecek bir reflekse sahip olması, hem rekabetin

verimliliği ve yönetimin cevap verebilirliği (*government responsiveness*), hem de iktidarın dolaşımı gibi bazı demokratik gereklilikleri yansıtmada noktasında farklı sonuçlar doğurmaktadırlar. Buradan hareketle hükümet sistemleri özelinde demokratikleşmeyi ele alan yazarların (Linz, 1994; Cheibub ve Limongi, 2002; Mainwaring, 1993; Stepan ve Skach, 1993) parlamenter sistemin başkanlık sisteminden daha demokratik ve cevap verebilir olduğu iddiası üzerinde nitelikli bir oydaşma içerisinde oldukları ifade edilebilmektedir. Bununla beraber, demokratik kurumların temel değişkenler olarak ele alınması ve bu kurumların anayasal konumları dolayısıyla verili siyasal sistem içerisinde birbirileri ile olan karşılıklı ilişkileri, demokratikleşmeyi tetikleyebildiği gibi demokratik gerilemeyi de yaratabilmektedir. Burada tekrar demokrasinin temel gerekliliklerine Dahl'ın çizdiği şema üzerinden dönecek olursak; adil ve özgür seçimlerin olabilirliliği, basın ve ifade hürriyetinin varlığı ve niteliği, her yetişkinin kamusal işlere katılabilme hakkı, hükümetlerin halktan gelen taleplere cevap verebilirliği ve tüm bu bileşenlerin uygulanma derecesinin niteliği ülkeden ülkeye değiştiği için, değişikliği meydana getiren temel dinamikler üzerinden bir tartışma ihtiyacı ortaya çıkmaktadır. Bu noktada, kurumların özelliklerini dikkate alan yaklaşımlar, parlamenter sistemin bahsi geçen temel bileşenleri, başkanlık sistemi ile yönetilen ülkelere kıyasla daha verimli bir şekilde uyguladığı yönünde ampirik veriler bulgulamışlardır. Lijphart (1999: 79), 36 ülke üzerinde yapmış olduğu ampirik araştırmalarında; (1) başkanlık ve başbakanlık kabinesinin karşılaştırılması, (2) iki partili ve çok partili sistemlerin temsil düzeyi ile olan ilişkisi, (3) yürütmenin bir erkte yoğunlaşmasının veya paylaşılmasının demokratik düzleme olan etkisi şeklinde analiz ederek, kurumların ve kurumsal özelliklerin demokratikleşme ile olan irtibatını göstergeler ışığında ortaya koymuştur.

Ülkelerin anayasal kurumlarının (yasama ve yürütme) birbirleri ile olan ilişkisinin, “karşılıklı bağımlılık ve karşılıklı bağımsızlık” niteliğine göre farklılaşması ve bu farklılaşma sonucunda demokrasiye dair temel bileşenlerin de dönüşüme uğradığı bir sistem içerisinde, haliyle demokratikleşme parametresi de değişebilmekte ve temel göstergelere yansımaktadır. Kurumlar arası bağımlılık ve bağımsızlık ilişkisinin farklılaşması sonucu parlamenter ve başkanlık sistemi olarak somutlaşan hükümet sistemlerinin; yürütme organının başındaki kişinin seçilme süreci, yürütme organının yasama organı ile olan ilişkisi, icra da yetkili kişinin yasama organı ile arasında olan bağımlılık/bağımsızlık ilişkisi, yürütmenin seçildiği dönemin sabitliği/esnekliği gibi temel kategorilerde değerlendirildiği ve bu nedenle farklılaştığı görülmektedir. Bunların yanı sıra yürütmeye yetkili makamın parlamenter sistem ve başkanlık sisteminde farklı oluşu, yürütmenin başındaki kişinin kabinesi ile olan ilişkisi bağlamında da farklılaşabilmektedir.

Örneğin başkanlık sisteminde başkanın kabinesi, başkanın kişisel çalışanları veya sekreterleri iken, parlamenter sistemde başbakan ile kabinesi arasındaki ilişki “eşitler arası birincilik” (*primus inter pares/ first among equals*) ilkelerine dayanır. Bu nedenle parlamenter sistemdeki yürütmenin, başkanlık sistemindeki yürütme karşısında daha fazla sorumluluk aldığı veya sorumluluk alanının geniş ve her an denetlenebilir olduğu belirtilebilir. Nitekim parlamenter sistemde başbakan ve kabinesi, yaptıkları her türlü eylem nedeniyle yasamanın denetleyici enstrümanlarının baskısı altında iken, başkanlık kabinesindeki bakanlar/sekreterler yaptıkları eylemler nedeniyle yalnızca yürütmenin başı olan başkana karşı sorumludurlar. Bu durum parlamenter sistem ile başkanlık sistemi arasında “temsiliyet” bağından doğan bir tartışmayı da gündeme getirmektedir. Şöyle ki, başkanın doğrudan halk tarafından seçilmiş olmasına karşın, politika alanlarından sorumlu kıldığı ve her bir politika alanında asıl yetkili kişi olarak atadığı bakanların, başkanlık sisteminde parlamentodan bağımsız olmaları gerekir. Başkanlık sisteminin klasik anatomisinde veya ABD başkanlık modelinde başkanın sekreterleri ve bir bütün olarak başkanın kabinesinin yasama organı ile bir bağı yoktur. Bu durum halktan gelen temel politika önceliklerinin birer çıktı haline dönüştüğü politika alanlarında en üst sorumlu kişi olarak atanan bakanların toplumsal meşruiyetten istisna olmaları nedeniyle, meşruluklarını sorunlu hale getirmektedir. Nitekim demokrasinin temel mantığında, “seçilmişlerin yönetimi” esas olduğundan atanmışların yönetimi demokratik cevap verebilirlik açısından olumsuz bir izlenim yaratmamaktadır. Buna karşılık parlamenter sistemde yürütmenin başı ve kabine üyelerinin doğrudan parlamento içinden seçilmesi ve parlamentonun güvenine dayanarak hareket etmeleri, yürütmenin faaliyetlerinden doğan her türlü olumsuz çıktı karşısında bir denge-denetleme mekanizmasını işler kılmaktadır. Bu durum ayrıca yasama ve yürütme arasındaki tıkanıklıkları aşabilecek bir sistemsel cevap verebilirliği sağlayabilmektedir.

Başkanlık Sistemi ve Parlamenter Sistemin Demokratikleşme ile İlişkisi

Yasama ve yürütme organlarının birbirlerine olan karşılıklı bağımlılığı veya bağımsızlığı üzerinden şekillenen hükümet sistemleri en temelde iki kategori üzerinden çalışılmaktadır. Mainwaring'e (1993:202) göre bunlardan ilki yürütmeden asıl sorumlu olan kişinin nasıl seçildiği ile ilgili iken, ikincisi bu kişinin görevini sürdürme süresini etkileyen koşulları kapsamaktadır. Buna göre bir hükümet sisteminin başkanlık sistemi olarak nitelendirilebilmesi için, başkanın hem doğrudan halk tarafından seçilmesi, hem de sabit bir süreliğine ve yasama organının güvenine dayanmaksızın görevini sürdürmesi gerekmektedir. Buradan hareketle parlamenter sistem, tek bir meşru seçim ile yasama organının belirlendiği ve yürütmenin bu organ içerisinden çıkarak

yasamanın güvenine dayandığı, kimi durumlarda sembolik yetkilere sahip bir cumhurbaşkanının da olduğu bir sistem olarak tanımlanırken; başkanlık sistemi iki ayrı seçim ile ve birbirinden bağımsız olarak seçilen bir yasama bir de yürütme organının olduğu, yürütmenin yasamanın güvenine dayanmaksızın anayasada belirtilen sabit bir dönem boyunca görevine devam ettiği bir hükümet sistemi olarak tanımlanmaktadır. Bu temel ayırmadan hareket edildiğinde, başkanlık sistemi ve parlamenter sistemi demokratik konsolidasyon ve siyasal istikrar parametreleri üzerinden analiz eden çalışmaların başlıca hareket noktaları da temellendirilebilmektedir. Öyle ki başkanlık sistemi taraftarlarının başkanlık sistemini savunurken, yürütmenin yasamadan bağımsız hareket etmesine referansla siyasal istikrara vurgu yapmaları; parlamenter sistemi savunanların ise parlamentarizmi savunurken, yürütmenin yasamanın güvenine dayanarak hareket etmesini başlıca referans noktası olarak göstermesi, bu temel ayırım üzerinden gerçekleştirilmektedir. Ayrımı gerekli kılan bir diğer önemli etken ise yürütmenin görev süresi ile ilgilidir. Başkanlık sisteminde seçilen başkanın sabit bir periyod ile yürütme faaliyetini devam ettirmesi, buna karşılık parlamenter sistemin -yürütmenin başı olan başbakan ve kabinesinin parlamentonun güvenine bağlı kalarak hareket etmesinin bir sonucu olarak- her an yeni bir seçime gidebilme esnekliğine sahip olması siyasal istikrar parametresinin ölçümünde, araştırmacıları derin bir ayrılığa sürüklemektedir. Dolayısıyla tartışmaların alt metinleri ve argümanlarının en temel anlamda, başkanlık sistemi ve parlamenter sistemin teknik özelliklerinin ayırımından doğduğu ileri sürülmektedir.

Demokrasinin konsolidasyonu ve siyasal istikrarın sağlanması üzerine devam eden akademik araştırmaların, yoğunluklu olarak ekonomik göstergeler üzerinden yorumlandığı belirtilmiştir. Fakat demokratik gerileme süreçlerinde özellikle son dönem demokratikleşme deneyimini yaşayan Latin Amerika'da Şili, Uruguay, Brezilya, Arjantin örnekleri, Soğuk Savaş sonrası dönemde Rusya, Ukrayna, Makedonya ülkeleri ve Güney Avrupa'da Portekiz ve İspanya örnekleri siyasal kurumların etkisi üzerinden ele alınmamış ya da oldukça az bir akademik ilgi çekmiştir. Buradan hareketle demokratik gerilemeyi deneyimleyen ülkeler özelinde, siyasal kurumların sürece olan etkisinin çözümlenmesi alternatif bir perspektif açmanın yanı sıra, demokratik konsolidasyon ve siyasal istikrarı sağlama noktasında en iyi hükümet sisteminin bulgulanması açısından da hayati önem taşımaktadır. Son dönem demokratikleşme sürecinde iktidar-toplum ilişkilerini ekonomik zeminden türeten çalışmalara alternatif perspektif sunan Kurumsal yaklaşım, Şili'de Allende ve Kongre arasındaki gerilimin Şili demokrasisinin gerilemesine dair öncü göstergelerinden hareket etmiştir. Bu tartışma temelini, siyasal istikrarsızlıklar ile çalkalanan hükümet

sistemleri arasında başkanlık ile yönetilen ülkelerin büyük bir orana sahip olması gerçeğinden almaktadır (Mainwaring, 1993: 205). Bu durum öyle ya da böyle kurumlar ile demokratikleşme ilişkisi üzerinden ele alınmadığından, bir araştırma boşluğu olarak hükümet sistemlerinin (parlamentar/başkanlık) demokratikleşme veya demokratik gerileme ile olan irtibatını sorunsallaştırmayı gerekli kılmıştır.

Yeni Bir Seçim İhtimali

Başkanlık ve Parlamentar sistemlerin demokratikleşme veya demokratik gerileme süreçlerinde ana etmen olarak belirlenmesi, Linz'e göre (1990) iki belirleyici kriterin çelişkili konumundan kaynaklanmaktadır. Linz, gerek parlamenter sistemde gerekse de başkanlık sisteminde, demokrasiyi güçlendirebilmek ve siyasal istikrarı sağlayabilmek amacıyla, sistemik bazı unsurların süreci daha uyumlulaştırdığı, diğerlerinin ise baltaladığını ifade ederek her iki hükümet sistemi arasında bir ayrıştırmaya gitmiştir. Buna göre yürütmenin yasamadan çıktığı parlamenter sistemlerdeki her hükümetin yasamanın güvenine bağlı olması, demokrasinin cevap verebilirliği açısından oldukça önemli bir fonksiyon olarak tanımlanmaktadır. Buna karşılık yürütme ve yasamanın birbirinden bağımsız olarak ve doğrudan halk tarafından seçilmesinin ikili bir meşruiyet krizi (*dual legitimacy*) yaratmanın yanı sıra, sistemsel tıkanıklıkları derinleştiren bir yönetsel süreç ortaya koyduğu ifade edilmektedir (Linz, 1990: 60). Kurumlar arası tıkanıklıkların çözümlenme hızının ise bu kriz ile doğrudan irtibatı vardır. Nitekim meşruiyetini doğrudan halk tarafından alan ve faaliyetlerinden doğan sorumluluk nedeniyle herhangi bir başka anayasal kurumun refleksine ihtiyaç duymayan başkanlık sistemlerinde yürütme ile yasama arasında meydana gelebilecek olası tıkanıklıklar, her iki kurumun da sabit bir dönemliğine (*fixed term*) seçilmesi nedeniyle krizi derinleştirmektedir. Buna karşılık tek bir meşru eksenden doğan yasama ve yürütme organının var olduğu parlamenter sistemde, ikili meşruiyet krizinden kaynaklanabilecek temsil krizleri, güvenoyu ve benzeri denetleyici enstrümanların varlığı nedeniyle, yeni bir meşru seçim ile çözümlenebilmektedir. Böylece başkanlık sistemi ve parlamenter sistem arasında siyasal istikrarı sağlama kriteri üzerinden yapılan ilk değerlendirmenin, sabit dönemlik veya esnek olarak gerçekleşebilen seçimler üzerinden açıklanabildiği gözlenmektedir.

Yürütmenin yasama karşısında bağımsız bir alana sahip olduğu başkanlık sistemlerinde, seçimlerin sabit aralıklarla gerçekleştirilmesi, denetlemenin geciktirilmesi nedeniyle siyasal istikrarsızlığı derinleştirmektedir. Parlamentar sistemde ise yürütme organının faaliyetlerinden doğan her türlü sorun karşısında yasamanın güvenine dayanması ve siyasal süreçler bağlamında yasama ve

yürütme organı arasında meydana gelebilecek olası tıkanıklar karşısında seçimlerin yenilenebilir oluşu, istikrarsızlık derinleşmeden çözümlenebildiği için, siyasal istikrar parametresi açısından, parlamenter sistemi daha efektif kılabilmiştir.

Başkanlık sistemini parlamenter sistem karşısında dezavantajlı olarak gösteren –ancak başkanlık sistemi taraftarlarınca, tüm belirsizliklere karşı siyasal istikrarı sağlaması nedeniyle oldukça avantajlı bulunan- özellikler Linz (1990) tarafından “katılık (*rigidity*)” ve “esneklik (*flexibility*)” unsurları açısından değerlendirilmiştir. Başkanlık sisteminde, başkanın ölümü haricinde yönetimini, ofisinde geçirdiği sabit dönem boyunca devam ettirmesinin önünde herhangi bir anayasal engelin olmaması, siyasal istikrar üzerinden anlamlı bir etken olarak kabul edilebilmektedir. Ancak başkanın görevi sırasında ölmesi (*death*), veya başkanlığı icra edecek yeteneğini kaybetmesi durumunda yerine gelecek olan kişinin “farklı bir siyasal seçeneği temsil etmesi”, düşünülenin aksine siyasal istikrarsızlığı meydana getirebilecek bir ihtimaldir. Öyle ki yerine geçilen başkanın seçim sırasında aldığı güçlü destek karşısında herhangi bir meşruiyete sahip olmayan yeni (*successor*) başkan, yasama ve yürütme organı arasında meydana gelmesi muhtemel tıkanıklıkların temel sorumlusu konumundadır. Böyle bir durumda yeni bir seçimin gerçekleştirilmesinin anayasal anlamda imkânsız oluşu siyasal istikrarsızlığı çözümlenmek yerine daha da derinleştirmektedir. Oysa parlamenter sistemde başbakanın icraatlarından kaynaklanan veya yasama ile yürütme organı arasındaki anlaşmazlıklar nedeniyle ortaya çıkan siyasal tıkanıklık (*deadlock*) halinde sistemin yeni bir seçime gidebilme refleksi, siyasal istikrarsızlığın kısa sürede çözümlenebilmesini olanaklı kıldığından, parlamenter sistemin, sistemik krizlere karşı daha fazla cevap verebilir olduğu sonucunu doğurmaktadır.

Sıfır Toplamlı Oyun

Demokrasinin konsolidasyonu için gerekli olan toplumsal konsensüs konusunda ortaya çıkan ve Linz tarafından, başkanlık sisteminin dezavantajları arasında sayılan bir diğer konu ise “sıfır toplamlı oyun” (*zero sum game*) problemidir (Linz, 1990: 55). Özellikle sosyolojik açıdan çok fazla sayıda ideolojik bölünmelere sahip olan ülkeler için bir risk özelliği taşıyan bu problem, başkanlık sisteminde, seçim süreçlerindeki karmaşık atmosferi anlamlandırabilmek için oldukça kilit bir rol oynamaktadır.

Linz, Franco sonrası İspanya'nın sağ ve sol ideolojik fraksiyonlar arasındaki ciddi bölünmüşlüğünden yola çıkarak, demokratikleşme sürecinde kurumsal özelliklerin mahiyetine dikkat çekmiştir. 1977 yılında Diktatör Franco'nun

ölümünden sonra gerçekleşen ilk seçimle birlikte ideolojik açıdan oldukça bölünmüş bir sosyolojik dokuya sahip olan İspanya'da parlamenter sistemin demokratikleşme konusundaki etkin karakteri yazar tarafından önemli bir argüman olarak değerlendirilmiştir. Linz'in "sıfır toplamlı oyun" argümanına göre, toplumsal açıdan; sağ-merkez sağ, sol-merkez sol ve dini gruplar arasında bölünmüş bir sosyo-politik yapı görüntüsü veren İspanya'nın 1977 yılında demokratikleşmeye geçtiği süreçte başkanlık seçiminin başarı elde etmesi, seçmen aritmetiği açısından tartışmalı kabul edilmektedir. Nitekim bu kadar fazla fraksiyonun katılacağı bir seçimde, herhangi bir grubun tek bir turda sayısal çoğunluğu elde etmesi imkân dâhilinde değildir. Zaten bu durum herhangi bir kamuoyu yoklamasına sahip olmayan Başbakan Adolfo Suarez'in geçiş sürecinin en önemli aktörü olmasına rağmen kendisinin de tüm bölünmüş grupları bir araya getirebilme ihtimaline olan inancını şüpheye düşürmekteydi (Linz, 1990: 59). Bunun üzerine Suarez farklı toplumsal fraksiyonları iktidara taşıyacak bir politik program benimseyerek yasal çoğunluk ile İspanya'nın demokratik geçiş döneminin ilk başkanı olmuştur (1977).

Linz'in İspanya örneği üzerinden somutlaştırmaya çalıştığı şey, başkanlık sisteminin, seçim dinamiklerinin anti-demokratik karakteri ve yapısal polarizasyon gösteren toplumlar için uygun olmayan doğası ile ilintilidir. Öyle ki Franco'dan sonra fazlasıyla mobilize ve polarize olmuş toplum içinde farklı fraksiyonları bir araya getirmenin kaçınılmazlığı durumunda başkanlık sisteminin, demokratikleşmeyi sağlamak yerine tekrar otoriterleşmeye yol açacağı düşünülmekteydi (Linz, 1990). Bu toplumsal polarizasyonu, farklı fraksiyonların temsilini mümkün kılarak önleyen ise parlamentarizmdir. Burada somutlaştırılması gereken en temel mesele, başkanlık sisteminin içinde bulunduğu toplumsal yapının verili durumudur. Çok kutuplu bölünmüşlük yapısına sahip olan toplumlar için başkanlık sisteminin seçim dinamikleri, polarizasyonu daha da derinleştirmektedir. Nitekim herhangi bir ideolojik grubun tabanının diğer gruplar karşısında ezici bir sayısal çoğunluğa sahip olmaması, tek tur ile sona eren bir başkanlık seçiminin imkânını tartışmalı hale getirmektedir. Seçimlerin ikinci tura kalması halinde ise ciddi derecede polarize olmuş fraksiyonların bir aday üzerinde uzlaşması ise ayrı bir açmazı temsil etmektedir. Dolayısıyla başkanlık sisteminin seçim karakterinin doğası gereği "sıfır toplamlı" –kaybeden ve kazanan esasına dayanan- olması, hâlihazırda sosyo-politik yapısı itibarıyla girift toplumlar için risk teşkil etmektedir. Adaylar üzerinde oydaşmanın daha yüksek olduğu ve ikili parti sisteminin ciddi bir kurumsal disipline sahip olduğu, bununla birlikte toplumsal yapının ideolojik olarak fazla bölünmediği ABD için ise bu durum istisna kabul edilmektedir. ABD'yi bu tartışmalar içerisinde istisna olarak dışarıda bırakmak en temelde ABD'nin

içinde bulunduğu iki-partili sistemden kaynaklanmaktadır. Linz'in (1990) ifade ettiği üzere, seçmenlerin ideolojik anlamda aşırı derecede polarize olmadığı toplumlarda, siyasal alternatiflerin azlığı, başkanlık sisteminde başkanın hem seçilme sürecinde, hem de seçilmesinden sonraki süreçte meydana gelebilecek tikanıkları azaltmakta ve polarizasyonun şiddetini düşürmektedir.

Olağan derecede az sayıdaki adaylar üzerinde meydana gelecek seçim konsensüsünün, olağan dışı düzeyde ideolojik ve siyasal olarak bölünmelerin olduğu sistemlerdeki adaylar üzerindeki oydaşmadan farklı olacağı açıktır. Daha somut ifadeyle, ilkinde, oyların iki aday arasında dağıldığı bir seçim kampanyası ve süreci var iken, ikincisinde en az ikiden fazla aday arasında oyların dağıldığı bir süreç söz konusudur. İkinci durumda adayların seçim öncesi koalisyonlar yoluyla tabanları birleştirme kararları her ne kadar ilk turda belirlenmiş bir aday üzerinde nitelikli çoğunluk meydana getirirse de, başkan olarak seçilen kişinin ofisinde geçirdiği sabit süre boyunca yürütmeye dair konuların istikrarlı bir şekilde sürdürülebilirliği için kendisine bağlı koalisyonu bir arada tutması çok önemlidir. Bu durum ideolojik bölünmelerin çok sayıda olduğu ve siyasal alternatiflerin fazla olduğu toplumlarda başkanlık sisteminin uygulanabilirliği ve istikrarının temini için "koalisyon" gerçeğinin değişmeyeceğini somutlaştırmaktadır. Haliyle seçimden önce ya da sonra İspanya örneğinde gösterildiği gibi etnik ve ideolojik ayrımların derin ve dağınık olduğu toplumlarda salt ya da nitelikli çoğunluk esasına dayanan bir seçim sürecinde başkanlık sisteminin uygulanabilirliği, aşılması güç istikrarsızlık ve kutuplaşmalar nedeniyle problemlidir. Bu durum başkanlık sistemi ve parlamenter sistem arasında demokratik konsolidasyon ve siyasal istikrar açısından başka bir parametrenin ölçümünü gerekli kılmaktadır.

Scott Mainwaring (1993), bahsi geçen ilişkiye yönelik olarak alternatif parametre arayışında çok partili ve iki partili sistemler ayırımına giderek, çok partili sistem ile başkanlık sisteminin birleştirilmesi zor bir kombinasyon olduğunu ileri sürmektedir. Bu kurumsal kombinasyonu problemlile hale getiren üç alternatiften ilki, yasama ve yürütme organları arasında meydana gelecek olası tikanıkları stabil kılma; ikincisi, ideolojik polarizasyonu derinleştirme; üçüncüsü ise, başkanlık demokrasisini kuran ve sürdüren partiler-arası koalisyonun siyasal istikrarsızlığı sağlaması olarak belirtilmiştir (Mainwaring, 1993: 203). İki partili sistemin başkanlık sisteminin moderasyonu için daha uyumlu olduğu belirtilirken, çok partili sistemin başkanlık sistemi ile adaptasyonun, yasama ve yürütme organları arasında ciddi tikanıklar meydana getireceği ifade edilmiştir. Burada tekrar Linz'in başkanlık sisteminin seçim süreçlerindeki çelişkili konumu ile ilgili tespitine dönülecek olursa, seçim öncesi ve seçim sonrası koalisyonların, siyasal temsilin çok fazla bölündüğü toplumlardaki kaçınılmazlığı

daha iyi anlaşılmaktadır. Öyle ki İspanya'da demokrasiye geçiş sürecinde Adolfo Suarez'in ağırlıklı çoğunluğunu temsil ettiği partinin %34,9, hemen ardından Sosyalist Parti'nin (Felipe Gonzalez) %29,4, Komünist Parti'nin %9,3 ve aşırı sağ Alianza Popular Partisi'nin ise (Manuel Fraga) %8,4 aldığı 1977 seçimlerinde parlamenter sistem yerine başkanlık sisteminin olması Linz'e göre, partiler arasında bir koalisyonu zorunlu kılacağından, oldukça polarize ve bölünmüş bir iktidar pratiği ortaya koyacaktı (Linz, 1990: 58). Bu bağlamda çok partili hükümet sistemlerinde herhangi bir partinin tek başına nitelikli veya salt bir çoğunluğu meydana getirmesinin güç olması nedeniyle başkanlık sistemi ve çok partili sistemin uyumsuz bir ikilik olduğu ifade edilebilmektedir.

Başkanlık sisteminin iki partili bir sistem içerisinde gerçekleşmesi ise demokratik istikrar açısından daha elverişlidir. Mainwaring, verili siyasal sistem içerisinde iktidar yarışına erişebilme kabiliyetine sahip ve disiplinli bir kurumsal kimliği haiz partilerin sayısının ikiden az olduğu ülkelerde başkanlık sisteminin daha konsolide bir demokrasi ve daha istikrarlı bir siyasal sistem ortaya koyduğunu ileri sürmektedir (Mainwaring, 1993: 206). Bu durum, teknik anlamda, başkan olarak seçilen kişinin yasama organında da güçlü bir temsile sahip olabileceği iddiasına dayandığından, başkanlık sisteminin dezavantajları arasında sayılan yasama ile yürütme organı arasındaki tıkanıklık ihtimalini azaltma potansiyeline sahiptir. İki partili başkanlık sisteminde, başkanın siyasal pozisyonunun kongrede temsil edilen sandalye sayısının çoğunluğuna sahip olma durumu, çok partili başkanlık sistemlerindeki kongrede temsil edilen sandalye sayısı ile kıyaslandığında daha muhtemeldir. Bu durum icraya ilişkin faaliyetlerde yasama ve yürütme organı arasında gerçekleşmesi beklenen siyasal tıkanıklığı aşan bir özellik barındırdığından, başkanlık sisteminin siyasal istikrarı ve demokratik konsolidasyonu sağlama derecesinin iki partili sistemler için daha uygun olduğunu göstermektedir. Buna en somut örnek olarak Cumhuriyetçiler ve Demokratlar şeklinde ikiye ayrılan ABD Başkanlık Sistemi verilebilir. O halde başkanlık sisteminin istikrarlı oluşu ile çok partili sistemin varlığı arasında anlamlı bir birliktelikten bahsetmek oldukça güç olacaktır. Diğerine göre daha anlamlı olan birleşme ise iki partili sistem ile başkanlık sisteminin kombinasyonudur.

Çok partili başkanlık sistemlerinde yasama ve yürütme organı arasındaki meydana gelmesi muhtemel tıkanıklarının temel sebebi, koalisyonların sürdürülemezliği ile ilgilidir. Çok partili parlamenter sistemlerin aksine, çok partili başkanlık sistemlerinde koalisyonların seçimden önce gerçekleşmesi ve seçimden sonra yasamadaki çoğunluğun yürütmeye vereceği destekle ilgili bir garantinin bulunmaması, yürütme organının yasamadaki çoğunluğun desteğini kaybetmesine neden olarak tıkanıklığı gündeme getirecektir. Bu tıkanıklığın

giderilebilmesi için ise görevdeki başkanın (*incumbent*) görev süresinin dolması beklenecek ve haliyle, istikrarsızlık derinleşecektir. Buna karşılık çok partili parlamenter sistemlerde, partiler arası koalisyonun hükümetin kurulmaya başladığı evrede, yani seçimlerden sonra gerçekleşmesi ve kabinedeki bakanların bu koalisyonun temsilcilerinden oluşması yasama ve yürütme organı arasındaki tıkanıklıkları önlemese de, -olası istikrarsızlık halinde yeni bir seçime gidebilme imkânını sağlayabildiği için- çözümlenebilmektedir (Mainwaring, 1993: 208). Bu durumda, çok partili sistemlerin parlamenter sistemler için daha uygun olduğu ileri sürülebilmektedir. Zaten Stepan ve Skach (1993)'in aktardıklarına göre, parlamento içinde temsil edilen efektif partilerin dağılımı konusunda parlamenter sistem ve başkanlık sistemi arasında ciddi farklar vardır.

1979-1989 yılları arasında konsolide olmuş 43 demokratik ülke arasında yer alan ve parlamenter sistem ile yönetilen 34 ülkede parlamentoda temsil edilen efektif partilerin oransal ağırlığı 3.7 iken, başkanlık sistemi ile yönetilen ülkelerdeki efektif partilerin ağırlığı 2.6'dır (Stepan ve Skach, 1993: 6). Bu durum pratikte, efektif partilerin parlamentolarda temsil edilme oranının daha yüksek, buna karşılık başkanlık sisteminde daha az olduğunu göstermektedir. Başka bir deyişle sistemik gereklilikler nedeniyle, konsolide olmuş başkanlık sistemlerinde çoklu-parti temsiline rastlanılmadığı görülebilmektedir. Konsolide olmuş parlamenter demokrasilerde ise çoklu-partilerin temsil edilme ihtimalinin daha yüksek olduğu bulgulanmaktadır.

Gri Bölgede Demokratikleşme ve Kurumlar

Son dönem demokratikleşme sürecinin karşılaştırmalı siyaset çalışmaları açısından giderek büyüyen bir akademik ilgiyi bünyesinde taşımasının bir sonucu olarak, demokratik ve otoriter rejimler arasında bir "gri bölge" kategorizasyonu ortaya çıkmıştır (Özbudun, 2000). Rejimi var eden kurumsal, yasal, siyasal ve sosyolojik dinamiklerin farklılaşmasının bir türevi olarak doğan bu kategorileştirme çabası, demokratik rejimler ile demokratik olmayan rejimler arasındaki geniş bir bölgeyi kapsamasının yanı sıra, kurumlar setinin niteliği üzerinde de etkili olmuştur. Liberal demokrasinin minimalist tanımındaki kritik niteliklerin varlığı veya uygulanma derecesine göre ortaya çıkan ara veya karma (*hybrid*) rejimler gri bölge kategorisinde çeşitli alt türlere bölünmüşlerdir. Bunlar genel oy hakkının olmadığı, "sınırlı demokrasiler" veya "oligarşik demokrasiler", seçimlerdeki rekabet unsurun tam olarak sağlanamadığı "kontrollü demokrasi" ve "fiili tek parti demokrasisi", genel oy hakkı ve eşit rekabet koşullarını yerine getirmiş ancak iktidarın vesayet makamlarının kontrolü altında olduğu "vesayetçi demokrasiler", "yarı-demokrasiler" olarak sıralanmaktadır (Özbudun, 2016: 85). Demokrasinin temel gerekliliklerinin uygulanmasındaki isteksizliklerin

sonucu olarak kabul edilen bu alt türler, ilgili ülkenin hâkim iktidar geleneği içinde bazı kurumsal değerlerin eritilmesi sonucu ortaya çıkmaktadır. Bu değerlerden bazıları; muhalefetin medyaya erişimi, her türden siyasi partinin eşit koşullar altında rekabeti ve yasama organının temsilini engelleyen yasal dinamikler olarak öne çıkmaktadır. Dünya genelinde demokratikleşme süreci içerisinde çoğu ülkenin giderek düştüğü bu “gri bölge”de biçimsel demokratik katılımın göze çarpan manipülatif etkisi altında, seçimlerin adil ve özgür rekabet koşullarına göre gerçekleştirilememesi bu yasal dinamiklerin koruyuculuğu ile meşrulaştırılmaktadır. Bu doğrultuda giderek artan bir sözde demokrasi (*pseudodemocratic*) anlayışından bahsedilmektedir (Diamond, 2002: 24). Son dönem demokratikleşme evresi içerisinde sayısı giderek artan hibrid rejimlerin varlığı, demokrasinin prosedürel gerekliliklerinin yerine getirilmesi, ancak artan siyasi manipülasyon altında erozyona uğratılmasına bağlıdır. Tüm yetişkinlerin oy kullanma hakkına erişmesi, tüm muhalif partilerin seçim rekabetine adil ve hür olarak erişebilirliği, oyların gizlilik ve güvenilirlik çerçevesinde toplanması ve sayılması, seçimlere yolsuzlukların karışmaması, oy verme sürecinde siyasi iktidarın nötrale edilmesi gibi temel şartlar bu hibrid rejimler içerisinde eritilen kurumsal değerler olarak sıralanmaktadır (Diamond, 2002: 26).

Hibrid rejimlerin giderek artan sayısal ağırlığı sonucu demokratik rejimler ile otoriter rejimler arasındaki “gri bölgenin” genişlemesi bu bölgenin ampirik olarak ele alınmasını gerekli kılmıştır. Nitekim seçime dayalı demokrasiler ile seçime dayalı otoriter rejimler arasındaki temel ayırım kurumların yasal ve siyasi düzenlemeleri ile yakından irtibatı vardır. Benzer bir gri bölge kategorizasyonunun hükümet sistemleri açısından da gerekli oluşu, demokrasinin minimalist gerekliliklerinin yerine getirildiği ancak kurumsal tasarım içerisinde bu ilkelerin uygulanabilirlik derecesinin zayıflatıldığı kimi pratikler üzerinden daha net olarak anlaşılabilir. Demokrasiye geçiş denemelerinde -Rusya başta olmak üzere- oldukça farklı hükümet modelleri ortaya koyan Komünizm sonrası Doğu Avrupa ülkeleri bu bağlamda düşünülebilir. Rusya özelinde demokrasinin zayıfladığı yönündeki tezin, kurumsal pratiklerin başkanlaşması iddiası etrafında somutlaştırılması, hem demokrasiyi konumlandırma pratikleri açısından hem de hükümet sistemlerini konumlandırmak açısından “gri bölge” kategorizasyonunu gerekli kılmaktadır. Başkanın politik pratiklerinde somutlaşan ve iktidar-toplum ilişkisinde hâkim iktidar geleneğinin bir sonucu olarak meşrulaşan Süper Başkanlık “*Super Presidentialism*” olgusu kategorizasyona konu olan temel oluşum olarak karşımıza çıkmaktadır.

Doğu Avrupa ülkelerini hükümet sistemleri sınıflandırması kapsamında analiz

eden Fish (2005), herhangi bir başkanın olmadığı veya doğrudan halk tarafından seçilmediği ülkeleri parlamenter olarak nitelendirilmiş ve bunlara örnek olarak Litvanya, Estonya Çek Cumhuriyeti, Macaristan ve 1999'a kadar Slovakya'yı vermiştir. Başkanın doğrudan halk tarafından seçildiği ve yasama karşısında ciddi özerkliğe sahip olduğu Belarus, Özbekistan ve Türkmenistan'ı başkanlık diktatörlükleri olarak, içinde Rusya ve Ukrayna'nın olduğu diğer dokuz ülkeyi ise "yarı başkanlık sistemi" olarak nitelendirmiştir (Fish, 2005: 196).

Hükümet sistemini tanımlama kargaşası ise yasama ve yürütme organları arasındaki yetki ve güç paylaşımı noktasında ortaya çıkmış ve bu bağlamda Rusya, başkanlık makamının yasama organı karşısında oldukça yetkili olması, yasama organının herhangi bir bakanı sorgulayabilme yetkisi olsa da bunu nadiren gerçekleştirebilmesi, polis, askeriye ve devletin diğer güvenlik organlarının izlenmesinde yasamanın ciddi bir yeteneğe sahip olmaması gibi uygulamalar nedeniyle "yarı başkanlık" sisteminin ötesinde "Süper-Başkanlık" sistemi olarak nitelendirilmiştir. Bu hibrid hükümet sisteminin ortaya çıkışı konusunda Fish (2005: 201), 1993 tarihli anayasa değişikliğini ve Rusya'nın Boris Yeltsin öncülüğündeki demokratikleşme sürecini örnek vererek, bu tarih itibarıyla Rusya'da başkanlık makamının icracı fonksiyonun isabet ettiği alanlarda bir genişleme olduğunu iddia etmiştir.

Benzer bir "gri bölge" sınıflandırmasının Türk hükümet sistemleri açısından da uygulanabilir olduğu görülmektedir. Bu durum hem Türkiye'nin İkinci Dalga Demokratikleşme süreci içindeki pratiklerinden hem de hükümet sistemlerinin özgün anatomisinden hareketle daha da anlaşılabilir. Birinci duruma örnek olarak 1923-46 arası dönemi kapsayan "*tek partili otoriterlik*" deneyimi, ikinci duruma örnek olarak da bu rejimin bünyesinde taşıdığı "*meclis hükümeti sistemi*" verilebilir. Tek parti rejiminin sınırlı bir çoğulculuğu benimsemesi, kitle mobilizasyonunu sağlaması, ideolojik bağlantılarla rejimin devam ettirilmesi gibi niteliklerinin bu kategoriye uygun düştüğü ifade edilebilir. Bununla beraber, çok partili siyasal döneme geçişten sonra, parlamenter hükümet sisteminin fiili olarak 2007 referandumunda sona erdirilmesi, 2007-2017 arası dönemde fiili olarak yarı-başkanlık sisteminin uygulanması ve nihayet 2018 yılı itibarıyla "*Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemine*" geçilmesi sonucu hükümet sistemleri kategorisinde Türkiye kendine has bir gelişim çizgisi ortaya koymuştur. Özellikle son hükümet sisteminin ne tam olarak başkanlık sistemine ne de diğer hükümet sistemlerine benzememesi, demokratikleşme evrelerini anlamlı kılan "gri bölge" kategorizasyonu açısından oldukça somut bir örnek olarak dikkate alınabilir. Bununla beraber, seçime dayalı demokrasilerin temel ilkeleri arasında sayılan çoğu siyasal gerekliliğin anayasal ve yasal süreçler ile sınırlandırılması, yasama

ve yürütme organı arasındaki yetki ve görev paylaşımının başkanlık sistemine has dinamikler ile tezat oluşu gibi birkaç somut pratik “sistemi anlamlandırma sorunsalının” nasıl grileştiğini görmek adına oldukça önemlidir.

Klasik başkanlık sistemlerine benzer şekilde yasama ve yürütme organlarının çifte meşruiyet (*dual legitimacy*) esasına göre gerçekleştirilmesi, yürütmenin doğrudan halk tarafından seçilen bir başkan ve onun bağımsız iradesiyle belirlediği kabine vasıtasıyla sürdürülmesi, kabinedeki bakanların görevleri nedeniyle başkana karşı sorumlu olmaları her ne kadar bu hükümet sistemini başkanlık sistemine yakınlaştırsa da, yürütme ve yasamanın birbirini karşılıklı fesih hakkının bulunması, başkanın partisi ile olan ilişkisinin sıkı ve partizan bir şekilde sürdürülmesi, cumhurbaşkanı yardımcılığı makamının cumhurbaşkanı tarafından belirlenmesi, kabineye mensup bakanların cumhurbaşkanınca -yasamanın onayına bağlı olmaksızın- atanması/azledilmesi gibi temel anayasal ilkeler bu hükümet sistemini başkanlık sisteminden farklılaştırmaktadır. Bu durum, nitelikleri kendine has bir “Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi’ni” ihdas ederken, bir diğer taraftan “gri bölge” kategorizasyonu ile olan ilişkisine dair de ipuçları vermektedir.

Sonuç ve Öneriler

Üçüncü Dalga Demokratikleşme evresinde Latin Amerika ve Doğu Avrupa ülkelerinde demokrasiye geçiş denemelerinin teorik ve ampirik olarak sorunsallaştırılması, demokrasi tartışmalarında hakim söylemin eleştirilmesini beraberinde getirmiştir. Klasik, minimalist veya prosedürel demokrasi tanımlarının, son dönem demokratikleşme pratiklerinde birbirinden farklı sonuçları meydana getiren uygulamalara entegresinin zorlaşmasıyla ortaya çıkan araştırmalar, demokrasiyi dışarıda bırakmayan ama türevleştiren bir akademik kategorizasyonu gündeme getirmiştir. Bu kategorizasyonun önemli alt-başlıklarından birisi de hükümet sistemlerini veya kurumları kapsamaktadır. Demokrasiyi kurumsallaştıran ve güçlendiren temel etmenlerin sadece ekonomik parametreler olmadığını, bu etmenler arasında kurumların ve kurumlar arası ilişkilerin de belirleyici olduğunu ileri süren ‘*Yeni Kurumsalcılık*’ ekolünün etkisiyle, demokrasiye geçiş denemelerinde kurumların, demokratik konsolidasyona ve siyasal istikrar parametresine olan etkisi sorunsallaştırılmıştır. Bu araştırmalar sonucunda, genel kanının aksine, siyasal istikrar parametresinin taşıyıcılığı konusunda başkanlık sisteminin cevapsız kaldığı, parlamenter sistemin ise sistemsel cevap verebilirliği sağlayıcı unsurları bünyesinde taşıması nedeniyle daha istikrarlı bir siyasetin imkânını verdiği sonucuna ulaşılmıştır. Bunların yanı sıra, demokrasinin kurumsallaştırılma çabaları içerisinde kurumsal tasarımı ele alan ülke pratiklerinin gerek kendine has teknik özellikleri

uygulamaya geçirecek gerekse de biçimsel demokratik değerleri hakim iktidar pratikleri içerisinde erozyona uğratarak “karma hükümet tiyolojileri” ihdas ettikleri sonucuna ulaşmıştır. Bu durum son dönem demokratikleşme deneyimlerini “otoriterlik ve demokratiklik” arasında analiz ederek “gri bölge” kategorisine ulaşan araştırmacılar için benzer bir tiyolojiyi hükümet sistemleri alanına da uyarlamak için bir ipucu olarak tanımlanabilir.

Kaynakça

Avolio B J ve Bass B M (2002). *Developing Potential Across A Full Range Of Leadership: Cases on Transactional and Transformational Leadership*. New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates Publishers.

Bunce V (2000). Comparative Democratization: Big and Bounded Generalizations: *Comparative Political Studies*, 33(6-7), 703-734.

Chou H vd. (2013). Transformational Leadership and Team Performance: The Mediating Roles of Cognitive Trust and Collective Efficacy. *SAGE Open*, 3(3), 1-10.

Collier D ve Levitsky S (1997). Democracy with Adjectives: Conceptual Innovation in Comparative Research. *World Politics*, 430-451.

Dahl R (1982). *Dilemmas of Pluralist Democracy*. New Haven: Yale University Press.

Diamond L (2002). Elections Without Democracy: Thinking About Hybrid Regimes. *Journal of Democracy*, 13(2), 21-35.

Domingo P (1995). Juan J. Linz and Arturo Valenzuela (eds.), *The Failure of Presidential Democracy* (Baltimore, MD: Johns Hopkins University Press, 1994), *Journal of Latin American Studies*, 27(3), 740-741. doi:10.1017/S0022216X00011901

Fish S (2005). Democracy Derailed in Russia: The Failure of Open Politics. İçinde: S Fish (der), *The Institutional Problem: Super Presidentialism*, New York: Cambridge University Press, 193-245.

Geddes B (1999). What Do We Know About Democratization After Twenty Years. *Annual Review of Political Science*, 2, 115-144.

Humagain S vd. (2020). The Perils of Parliamentarism: Chasing the Flows of the Third Wave Democratization in Asia, *Journal of APF Command and Staff College*. 120-136.

Huntington S (1991). Democracy's Third Wave Can Yugoslavia Survive? Soviet Reaction, Russian Reform Overcoming Underdevelopment. *Journal of Democracy*, 2(2), 12-34.

Huntington S (1991). *The Third Wave Democratization in the Late Twentieth Century*. Norman: University of Oklahoma Press.

Levitsky S ve Way L A (2012). Linkage, Leverage and Democratization in Eastern Europe. İçinde: S Levitsky ve L A Way (der), *Competitive Authoritarianism*, London: Cambridge University Press, 87-90.

Lijphart A (1999). *Patterns of Democracy: Government Forms and Performance in 36 Countries*. Yale: Yale University Press.

Linz J J (1990). The Perils of Presidentialism. *Journal of Democracy*, 1 (1), 51-69.

Mainwaring S (1993). Presidentialism, Multipartyism, and Democracy: The Difficult Combination. *Comparative Political Studies*, 26(2), 198-228.

March J ve Olsen J (1984). The New Institutionalism: Organizational Factors in Political Life. *The American Political Science Review*, 78(3), 734-749.

O'Donnell G (1993). On the State, Democratization and Some Conceptual Problems. A Latin American View with Glances at Some Post-Communist Countries. *Elsevier*, 21(8), 1355-1369.

O'Donnell G (1994). *Delegative Democracy*. Johns Hopkins University Press, 5(1), 55-69.

Özbudun E (2000). *Contemporary Turkish Politics: Challenges to Democratic Consolidation*. Boulder: Lynne Rienner Publishers.

Özbudun E (2016). *Otoriter Rejimler, Seçimsel Demokrasiler ve Türkiye*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Schmitter P C ve Karl T L (1991). What Democracy Is... and Is Not. *John Hopkins University Press*, 2(3), 75-88.

Stepan A ve Skach C (1993). Constitutional Frameworks and Democratic Consolidation: Parliamentarianism versus Presidentialism. *World Politics*, 46(1), 1-22.

Türkiye’de 1950’li Yıllarda Tüketim Kültürünün Gelişiminin Politik Bağlıları Üzerine Bir Okuma

Nermin Kılıç Akoğlan, Yıldız Teknik Üniversitesi, ORCID: 0000-0002-9084-6469

E-posta: nerminklc@gmail.com

Özet

Bu çalışma kapitalist üretimdeki gelişmelere bağlı olarak ortaya çıkan ve şekillenen, İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde ABD’den dünyaya yayılan tüketim kültürünün Türkiye’deki gelişiminin politik bağlarını ele almaktadır. Çalışmanın tüketim kültürünün gelişimine dair perspektifi, İkinci Dünya Savaşı sonrasında uluslararası kapitalist sistemin geldiği aşama ile Türkiye’nin sosyo-politik durumunun ve küresel kapitalizme eklenme sürecinin iç içe geçmiş haline işaret etmektedir. Bu analiz, Türkiye’de tüketim kültürünün gelişme sürecinin iç ve dış politik bağlarını bir arada okuma amacındadır. Tüketim kültürü olgusunun tarihsel ortaya çıkışı, kapitalist üretim tarzındaki gelişmeler ve belirli bir sosyal yaşam biçiminin sonucudur. Türkiye’de tüketim kültürü, bir üretim tarzı ve birikim rejimi olarak kapitalizmin gelişim aşamalarının sonucunda değil, uluslararası etkileşimler ve iktisat politikaları yoluyla gelişmiştir. Dolayısıyla Türkiye’de tüketim kültürü olgusunun gelişimini anlamak için politik bağları üzerine odaklanmak gerekir. Bu bağlamda çalışmanın amacı, 1950’li yıllarda Türkiye’de tüketim kültürünün gelişiminin politik bağları üzerine eleştirel bir değerlendirme sunmaktır. Türkiye’de 1950’li yıllarda tüketim kültürünün gelişiminin ana politik bağlarını, İkinci Dünya Savaşı sonrası yeni uluslararası ekonomik düzen içerisinde kapitalist blokta konumlanan Türkiye’ye biçilen rolün, tarım ürünleri üreticisi olmanın yanı sıra Amerikan ürünlerinin tüketicisi olma hali oluşturur. Türkiye’de tüketim kültürünün İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde özellikle 1950’li yıllarda hızlı gelişim göstermesinin iç politik bağlarının temel eksenini 19. yüzyıldan itibaren başlayan modernleşme sürecinde bulunabilir. Tüketim kültürünün gelişiminin politik bağlarından bir diğerini de kalkınma perspektifinin değişiminde gözlemlemek mümkündür. Amerikan hegemonyası etkisindeki bu anlayışa göre kalkınmaya refah artışıyla erişilebilir. 1950’li yıllardaki hâkim söz konusu kalkınma anlayışı aynı zamanda, Amerikan mallarının küresel ölçekte dolaşımının ön koşulu olarak tüketim kültürünün yayılmasını sağlayan etkenlerden biridir. Bu genel çerçevede, çalışmanın ilk kısmında tüketim kültürü olgusunun tarihsel gelişimi ele alınacaktır. İkinci kısımda, Amerika’da tüketiciliğin gelişimi ve tüketim kültürünün dünyaya yayılması sürecine değinilecektir. Üçüncü kısımda, tüketim kültürünün Türkiye’de gelişiminin tarihsel kökenleri modernleşme tecrübesi ve kalkınma anlayışı üzerinden tartışılacaktır. Dördüncü

kısımda ise 1950'li yıllarda kalkınma anlayışının tüketim kültürüne dair sonuçlarına ve tüketicileşme sürecine odaklanılacaktır.

Anahtar Sözcükler: Üretim Tarzı, Tüketim Kültürü, 1950'li Yıllar, Politik Bağlam, Kalkınma Anlayışı.

A Reading on the Political Contexts of Development of Consumer Culture in Turkey in the 1950s

Abstract

This study elaborates political context of the consumer culture in Turkey, emerged and shaped depending on the developments in the capitalist mode of production and spreading to the world from the US at post-Second World War period. The perspective of the study on emerging consumer culture focuses on both the socio-political situation in Turkey and Turkey's process of articulating global capitalism and the post Second World War stage of international capitalist system. The purpose of the analysis is to review both internal and external political context of the process of consumer culture in Turkey. The emergence of consumer culture phenomenon historically is one of the results of a particular social lifestyle and the developments in the capitalist mode of production. Development of consumer culture in Turkey was not directly because of stages of capitalism as both accumulation and mode of production regime but mostly through the international interactions and economic policies. In order to understand emergence of consumer culture in Turkey, we need to focus on political context. In this context, the aim of this study is to provide an analysis of Turkey's political context and emergence of consumer culture in the 1950s. The role attributed to Turkey located in capitalist block in post-Second World War era as agricultural products exporter and as a consumer of American products can be seen as a main political ground. Basic axis to internal context of the growing consumer culture during in this period can be found in the 19th century modernization process. Changing agendas of development perspective can be seen as another political context. The new agendas of development perspective influenced by American hegemony, put welfare increase as the main path to reach development aims. This development perspective is one of the factors that make possible the consumer culture growth as a precondition for the global circulation of American goods. Within that basic framework, the historical development of consumer culture phenomenon will be discussed in the first part of article. Development of consumerism in the United States and the process of global spread of consumerism will be addressed in second part. In the following part, the historical roots of consumer culture in Turkey will be discussed through understanding of cultural modernization and development. The consequences of the development perspective regarding the

consumer culture in the 1950s will be focused in the fourth part of the study.

Keywords: Mode of Production, Consumer Culture, 1950's, Political Context, Development Perspective.

Giriş

1950'li yıllarda tüketim davranışları konusunda yaşanan değişimlerin önemi, bu dönemde başlayan dönüşümlerin sonraki yıllarda yaşananların temelini oluşturmasıdır. 1950'lerdeki gelişmeler bu dönemle sınırlı kalmamış, gelecek nesillerin yaşam tarzlarını da yöreğine alarak bugünü büyük ölçüde belirlemiştir. Bu çalışmada bahsettiğimiz tüketim kültürü, kapitalist üretimdeki gelişmelere bağlı olarak ortaya çıkan ve şekillenen, İkinci Dünya Savaşı sonrasında ise dünya çapında yayılan bir kültürdür. 1945 sonrasında 'özel' kılan, ABD dışındaki kapitalist ülkelerde de genel nüfus içinde tüketimin yaygınlaşmaya başlaması, yani tüketici kategorisinde yer alan kesimlerin genişlemesidir (Bocock, 1997: 15).

İkinci Dünya Savaşı sonrasında uluslararası güç yapısında dönüşümle birlikte politik ve ekonomik anlamda iki kutba ayrılmış dünyada, kapitalist blokta ABD önderliğinde yeni bir düzen arayışı söz konusudur. Türkiye'nin küresel kapitalizme eklenildiği 1950'li yıllar (Kaynar, 2016: 12-13), Türkiye'nin de içinde yer aldığı ABD liderliğindeki kapitalist bloğun siyasi, askerî ve ekonomik düzlemde örgütlendiği bir tarih kesitini ifade etmektedir. 1950'lerde tüketim kültürünün gelişimi de Türkiye'nin kapitalist blokta yer almasının sonucunda ortaya çıkan sosyo-ekonomik dönüşümünün bir yansımasıdır. Değişimin nedenlerini sadece dış etkenlere bağlamak, Türkiye'deki mevcut sosyo-kültürel ve zihinsel etkenleri göz ardı etmek anlamına gelir. Bu anlamda, bir 'yayıma' süreci kapsamında ortaya çıkan söz konusu gelişimin tarihsel kökleri ve politik bağlamları değerlendirmeye dâhil edilmelidir. Söz konusu olan, tüketim kültürünün siyasi iktidarın yarattığı imkânlar üzerinden yayılması ve hegemonik hale gelmesidir. Türkiye'de tüketim kültürünün gelişiminin politik bağlamlarına yönelik eleştirel bir değerlendirme sunma amacındaki bu çalışmanın, tüketim kültürünün Türkiye'de yaygınlaşması sürecinin özgün boyutlarının anlaşılmasına katkı sunacağı düşünülmektedir.

Tüketim kültürünün 1950'li yıllarda gelişmesinin ilk ve en açık anlamı, Türkiye'nin Amerikan ürünleri için bir pazar olduğudur. İkinci Dünya Savaşı sonrası yeni uluslararası ekonomik düzen içerisinde Türkiye'ye biçilen rol, tarım ürünleri üreticisi ve Amerikan ürünlerinin tüketicisi olmaktır. Amerikan ürünlerinin ayırıcı bir niteliği olarak Adorno'nun (2011) adlandırmasıyla

“kültür endüstrisi” ürünleri ihraç edildikleri ülkelerde tüketim davranışlarının değişmesine ve tüketim kültürünün gelişimine neden olmuşlardır. İkinci olarak ise, tüketim kültürünün bu dönemde hızlı gelişim göstermesinin daha derin kökleri 19. yüzyıldan itibaren başlayan modernleşme çabalarında aranmalıdır. Bu bağlamda, siyasi iktidarın modernlik anlayışının niteliği ve dönüşümlerine odaklanmak, 1950’li yıllarda tüketim davranışları ve zihniyetine dair değişimlerin politik bağlamlarını anlamak konusunda aydınlatıcı olacaktır. Tüketim kültürünün gelişiminin politik bağlamlarından bir diğerini de kalkınma perspektifinin değişiminde gözlemlemek mümkündür. Kalkınma kavramı, Türkiye gibi ülkelerin kapitalistleşme süreçlerine yönelik değerlendirmelerde, süreç ve sürecin amacını açıklamak için yaygın olarak kullanılan bir kavramdır (Türkay, 2009: 195).

Makale dört kısımdan oluşmaktadır. İlk kısımda, makalenin kavramsal çerçevesi dâhilinde tüketim kültürü olgusu tarihsel gelişimi ile birlikte ele alınacaktır. İkinci kısımda, Amerika’da tüketiciliğin gelişimi ve tüketim kültürünün dünyaya yayılması söz konusu edilecektir. Üçüncü kısımda, tüketim kültürünün Türkiye’de gelişiminin tarihsel kökenleri modernleşme tecrübesi ve kalkınma anlayışı üzerinden tartışılacaktır. Dördüncü kısımda ise 1950’li yıllarda kalkınma anlayışına, tüketim kültürüne dair sonuçlarına ve tüketicileşme¹ sürecine odaklanılacaktır.

Tüketim Kültürü ve Tüketicilik

Bir üretim tarzı aracılığıyla var olan ve mal üretimine dayalı bir sermaye birikim mantığı olarak kapitalizm, İngiltere’de ortaya çıktıktan sonra Avrupa’nın diğer ülkelerinde ve Amerika’da gelişmiştir (Beaud, 2003: 147). Üretim araçları mülkiyetinin kapitalist bir sınıfa ait olması ve bu sınıfın emeğin yarattığı artık değere el koyması kapitalizmin ayırt edici yanını oluşturur. Kapitalist üretim tarzında asli üretim aracı olarak toprağın yerini sermaye almıştır ve üretim artık değer üretimine yönelmiştir (Divitçioğlu, 1971: 30-38). Kapitalist sistemin kritik noktası ise kendini yeniden üretebilme mekanizmalarına sahip olmasıdır (Türkay, 2009: 131). Baechler (1994: 83), kapitalizmin kökenlerine dair incelemesinde, kapitalizmin en özgün karakterinin etkinliği olduğunu söyler. Kapitalizm “üretim, dolaşım ve tüketimdeki kitlesel artışla nitelendirilebilecek olan ilk sistemdir”.

Büyük atılımının temelini sanayi devriminin oluşturduğu kapitalizmin sanayi alt yapısı 16-18. yüzyıllar arasında hazırlanmaya başlanmıştır (Divitçioğlu, 1971: 99). Sanayi devrimiyle birlikte üretimde sürekli bir artışın tetiklendiği hızlı bir ekonomik büyüme ortaya çıkmıştır. Sanayi devriminin teknolojik altyapısını oluşturan buhar makinelerinin kullanımı, üretim maliyetlerini hızla düşürmüştür.

ve pamuklu tekstildeki gelişimin temelini oluşturmuştur. Bu süreçte söz konusu olan teknik buluşlar alanındaki gelişmeler, yerleşmekte olan yeni üretim mantığı temelinde gelişen üretimi artırma kaygısına dayanmış ve yeni bir üretim biçiminin ifadesi olan fabrikalar ortaya çıkmıştır. Fabrikalarda makinelerin kullanılmasının bir sonucu olarak üretim organizasyonu ve çalışma düzeni de değişmiş, üretimin kapitalist dönüşümü başlamıştır (Beaud, 2003: 85). Sanayi devrimi Avrupa ülkelerini düşük maliyetlerle büyük miktarda mamul mal üretebilen ülkeler haline getirmiştir (Pamuk, 2014: 84-85). Sanayi devriminin konumuz açısından en önemli sonucu sanayi ülkelerinde maddi tüketim imkânlarını değiştirmiş olmasıdır (Clark, 2013: 3). Bu bağlamda modern anlamda ‘tüketicilik’ sanayi devrimiyle ilişkilendirilmektedir (Touraine, 2004). Modern dönem öncesinde tüketicilik üst sınıfların kendilerini ifade etmelerine yardımcı olan bir olgudur. Modern dönem tüketiciliğinin en önemli özelliği ise tarihsel süreç içerisinde üst sınıfların ötesinde geniş kesimlere yayılmasıdır (Zengingönül, 2012: 39).

Yaman-Öztürk (2006: 101), kapitalizmin gelişim sürecinde ortaya çıkan krizlerin sistem için dönüm noktaları olduklarına dair yaklaşımdan hareketle, kapitalizmin tarihinin krizlerle beraber ilerlediğine dikkat çekmektedir. Söz konusu yaklaşıma göre, kapitalizmin karşılaştığı her bir kriz dönemi sonrasında emek-sermaye ilişkileri yeniden yapılandırılmaktadır. Kapitalizmin ilk büyük krizi, talep yetersizliğinden dolayı ortaya çıkan 1873 krizi olarak kaydedilmektedir. Fülberth’e (2010: 175) göre kapitalizmin ana aşaması bu krizle başlar ve söz konusu krizin kapitalizmin ana aşaması olarak adlandırılmasının sebebini krizden sonra kapitalizmin “örgütlenmiş kapitalizm” olarak adlandırılan bir biçim olarak yeniden yapılanmış olması oluşturur. 1873 krizinden sonra tarihe “büyük bunalım” olarak geçen 1929 krizi ortaya çıkmıştır. Bu krizin ardından gelişmiş ekonomilerde Keynesyen politikalar uygulanmaya başlanmıştır. Keynes’in krize önerdiği çözüm, efektif talebi geliştirmek üzere geçici eksik istihdam dengesinin devletin ekonomiye aktif katılımı ile kurulmasıdır. 1929 krizi sonrası dönem, kitlesel üretim ve kitlesel tüketim dönemi olarak ifade edilen Fordizm’in egemen olduğu dönemdir (Taymaz, 1993: 28).

Tüketim kültürü perspektifindeki kuramcılara göre, kitlesel üretimin sağlanmasıyla kapitalizmin kendisi hemen her şeyin tüketime tabi kılındığı bir çeşit kültür haline gelmiştir (Berger, 2012: 64). Tüketicinin mal ve hizmetleri satın alma arzusu ile bunların üretilmesi ve satılması yoluyla kâr elde edilmesi gibi ekonomik hareketler daha geniş toplumsal ve kültürel bağlam içinde gerçekleşirler. Dolayısıyla tüketim kültürünün gelişimine dair incelemeler kapitalizm ve kapitalist kültür zemininde yapılmalıdır. Kapitalist kültür analizlerinde, tüketim ve tüketim kültürü merkezî bir konuma yerleştirilmektedir. Kapitalizmin hem iktisadi hem de sosyal süreçler ve ilişkiler bütünü olması

(Dowd, 2013: 19), kültür boyutunun tartışılmasını gerektirir. Kapitalizmin ticaret, tüketimcilik ve kâr maksimizasyonu gibi fikirleri kültür, çalışma hayatı ve boş zaman etkinliklerine kadar hayatın her alanına nüfuz etmektedir (Slattery, 2014: 241). Frankfurt Okulu teorisyenlerine göre kültürün ticarileşmesi olarak kültür endüstrisinin gelişimi bağlamında, kapitalizm kültür alanını tahrip etmiş ve kültür, endüstriyel sistemin bir parçası ve manipülasyon aracı haline gelmiştir (Kızılcılık, 2008: 444). Kapitalizm ve kapitalist kültür, tarihsel gelişimi içerisinde karşılaştığı sorunlar karşısında kendini sürekli yenileyen ve dayandığı tabanı ve kapsamını genişleten bir özelliğe sahiptir (Erdoğan ve Alemdar, 2002: 284).

Kapitalist toplumsal formasyonlarda ‘tüketim’ sadece maddi tüketim olarak algılanamaz. Tüketim üzerinden statü elde etmek gibi tüketimin ilk anlamını aşan boyutları tüketim konusunun Veblen, Simmel, Baudrillard, Bauman, Ritzer, Bocock, Featherstone gibi birçok sosyal teorisyenin çalışmalarının odağında olmasının nedenini oluşturur. Tüketim olgusuna belli başlı sosyolojik yaklaşımlar Marx, Weber, Simmel gibi klasik yazarlar ve Bourdieu, Baudrillard gibi modern yorumcular tarafından geliştirilmiştir (Bocock, 1997: 9). Storey’in (2000: 136) belirttiği üzere, tüketim kavramının kültürel bir konu olarak ortaya çıkışı, 1950’li yılların sonu 1960’ların başlarında tüketim toplumu ve gelişimine dair yapılan tartışmalara dayanmaktadır. Tüketim kültürünün gelişimi ve tüketim toplumunu eleştirel bir perspektiften açıklayan literatürde, tüketim kültürü ve tüketim toplumu olgusunun üretim-tüketim ilişkisi bütünselliği içerisinde ele alınması gerekliliğinin altı çizilmektedir. Buna göre tüketim, kâr elde etmeye yönelik ekonomik bir sistemin parçası olduğu için, kapitalizmin üretim modelleri içinde yer alan bir olgu olarak görülmelidir. Tüketimdeki dönüşümü sermayenin bütünsel mantığı içinde değerlendirmek ve üretim-tüketim arasındaki ilişkiyi koparmamak gerekir (Biçer, 2006: 339-346). Bu bağlamda üretim ve tüketim ilişkisine dair bütünsel bir analiz sunan Marx’ın analizine dair bir parantez açmak, tüketim kültürüne dair yapılan çalışmaların beslendikleri temel kuramsal kaynak olması açısından anlamlı olacaktır.

Marx (2011) üretim ve tüketim arasında üç yönden özdeşlik ilişkisi olduğunu belirtir. Marx’a göre üretim ve tüketim arasında ilk olarak her bir sürecin içerisinde diğerini taşıması anlamında bir ilişki vardır. Üretim ve tüketim arasındaki “dolayimsız özdeşlik” durumuna göre “üretim tüketimdir” (tüketici üretim) ve “tüketim üretimdir” (üretken tüketim). Marx’a göre üretim, nesnel ve öznel olması bakımından iki şekilde tüketimdir. Birey öncelikle “üretim eylemi içinde” geliştirmiş olduğu yeteneklerini “tüketir”. Aynı zamanda bu süreçte “kullanılan üretim araçları da tüketilmektedir.” Bu bağlamda Marx, üretimin kendisinin “bir tüketim eylemi” olduğunu söyler. Marx üretim ve tüketim arasında bir diğer ilişkiyi de aracılık ilişkisi olarak tespit eder: “Üretim, tüketimin

aracısıdır ve onun maddi öğelerini yaratır ki, bunlar olmadan tüketimin nesnesi olamazdı. Ama tüketim de ürünlere, uğrunda üretildikleri özneyi sağlamakla, üretimin aracısı olmaktadır. Ürün, son tamamlanmasını ancak tüketimde bulmaktadır.” Üretimin amacı tüketim olduğu için tüketim üretimi üretmektedir. Tüketim bunu iki şekilde yapar. İlk olarak ürün ancak tüketildiğinde anlamını bulur ve gerçekten ürün olur. İkinci olarak tüketim yeni bir üretim ihtiyacını yaratır. Tüketim ihtiyacı yeniden üretir ve söz konusu yeniden üretim üretimin temel koşuludur. Üretim ve tüketim arasındaki son özdeşlik ilişkisi de her birinin “kendisini tamamlarken” diğerini yaratması, “kendisini öteki olarak” yaratmasıdır. Buna göre, üretilen şeyler sadece tüketimin nesnesi değil, aynı zamanda belirli bir tüketim tarzıdır. Marx bu tüketim tarzının yalnızca nesnel değil öznel de olduğunu belirtir ve bu bağlamda üretim tüketiciyi yaratmaktadır (Marx, 2011: 246-250).

Baudrillard (2017: 82), kapitalizmin günümüzdeki biçiminin temel sorununu, sınırsız bir üretkenlikle üretilen ürünlerin piyasaya sürülüp satılması zorunluluğu arasındaki çelişkiye görür. Bu bağlamda tüketim talebinin denetlenmesi sistem açısından son derece önemlidir. Ercan’a (2013: 109-110) göre, piyasa mantığının hâkimiyetinde, değişim değeri üretiminin sürekliliği için tüketimin üretimin hızına yetişmesi gerekir. Söz konusu bu zorunluluk da yeni ihtiyaç tanımlarının yaratılmasının ve tüketimin teşvik edilmesinin temel motivasyonunu oluşturur.

Her türlü araç-gereç, giyim kuşam, inançlar, değerler, tutumlar bir kültürü oluşturan öğeler olarak (Kongar, 1983: 38) kabul edilirse; tüketim kültürü, tüketime dair tutumlar ve değerler şeklinde tanımlanabilir. Tomlinson (1999: 182-183) tüketim kültürünü şu şekilde tarif etmektedir:

Kapitalizmin ekonomik adaletsizliklerini (tükeyime erişimdeki farklılaşma) dile getirenler veya kapitalist ‘büyümenin’ ekoloji üzerindeki tahripkâr sonuçlarına (kitlesele tüketimin sonuçları) itiraz edenler, genel olarak ekonomik düzeyde konuşmaktadırlar. Bu düzeydeki söylem kontrol, yoğunlaşma, dağılım ve maddi kaynakların kullanımını ele alır. Kültürel düzeyde konuşan eleştirmenlerin ilgilendiği konu ise, kapitalist toplumla yaşamakla daha doğrudan ilişkilidir -tükeyim pratiklerine insanların atfettiği anlamla, bu pratiklerin insanların amaç, mutluluk, kimlik gibi duygularına yönelik etkisiyle ilişkilidir. Bu kaba ve kolaycı ayırımı açıklayamadığı pek çok çetin konu vardır fakat kapitalist kültürün gelişmekte olan dünyaya sunulan belirsizliklerle dolu bir ‘armağan’ olduğu hakkındaki bazı iddialar üzerine eğilebilmemizi mümkün kılar. Bütün kültürlerdeki bütün insanlar tüketicidirler: ‘Tüketim kültürü’ veya ‘tükeyicilik’ fikrinde önemli olan, esas olarak tüketime kafasını takmış olan bir kültürdür.

Tomlinson'un "tüketime kafasını takmış bir kültür" olarak tanımladığı tüketim kültürü aslında yukarıda dile getirildiği üzere tam da ekonomik düzey eksenindeki tarihsel gelişmelerin sonucu olarak ortaya çıkmış bir olgudur. Kapitalist üretim tarzındaki gelişmeler ayırıcı niteliği 'ihtiyaç yaratan mallar' olan ürünleri ortaya çıkarmış ve buna koşut olarak tüketim tarzını da belirleyerek tüketim kültürünü yaratmıştır. Tarihsel ve toplumsal olarak ortaya çıkan tüketim kültürü, kapitalist sistemdeki tüketim sürecinin geliştiği ve kendini yaygınlaştırdığı süreci ifade eder. Bu bağlamda tüketim kültürünün kapitalizmin temel kültürel formlarından birini oluşturduğuna ve kapitalizmin kültürel olarak yeniden üretilmesi konusunda bir araç olduğuna dikkat çeken Douglas ve Isherwood'a (1999: 53) göre tüketim kültürünün gelişimi sürecine kapitalist toplumların yeniden üretimi çerçevesinde bakılmalıdır.

Kapitalizmin yapısal değişimleri bağlamında, gelişmiş kapitalist ülkelerin tarihsel deneyimini yansıtan tüketim kültürü geliştiği coğrafi mekânı aşmış ve küresel yayılım göstermiştir. Tüketim kültürünün gelişiminde Batı'nın gelişmiş kapitalist ülkelerinin deneyimleriyle, tüketim kültürünün yayıldığı ülkelerin tarihsel koşullarının farklılığını göz önünde bulundurmamak önemlidir. Bu açıdan düşünüldüğünde Türkiye'de tüketim kültürünün gelişimini analiz ederken, gelişmiş kapitalist ülkeler üzerine yapılan çalışmalardan yararlanılsa da bunların Türkiye bağlamında yeniden yorumlanması gerekmektedir. Herhangi bir toplumda tüketimin gelişimini üretim ve uluslararası ticaret olmak üzere iki unsur etkiler. Bu anlamda sanayileşmiş ülkelerde tüketimin gelişimini üretim etkilerken, sanayileşmemiş ülkelerde tüketim kültürünün gelişimini ise daha çok uluslararası ticaret belirler (Zorlu, 2016: 16).

Kapitalizme özgü tüketim biçimi, kapitalist topluma ait yeni bir yaşam biçimini tanımlar. Bu bağlamda 'iyi yaşam' olarak kodlanan yaşam tarzı topluma pompalanmaktadır. Tüketim kültürüne eleştirel yaklaşan ve ideolojik niteliğini vurgulayan sosyoloji literatüründe tüketimcilik kavramı, tüketicilerin daha fazla tüketime yönlendirilmesi anlamında kullanılmaktadır. Tüketimcilik, kapitalist tüketim kültürü bağlamında daha fazla tüketime yönelik bir yaşam tarzı ve bu yaşam tarzını güçlendiren tutum ve değerler anlamına gelmektedir. Tüketimcilik kavramı, maddi imkânlar için yaygın ve vazgeçilemez bir arzuya işaret etmektedir (Ger ve Belk, 1996: 276). Bocoock'a (1997: 57-58) göre tüketimcilik, "yaşamın anlamının bir şeyler satın alma, önceden düzenlenmiş deneyimler yaşamak olduğunu öne süren etkin ideoloji"dir. Söz konusu ideoloji hem ekonomik patlama dönemlerinde hem de durgunluk dönemlerinde geçerliliğini korumaktadır:

Bu tüketim ideolojisi hem kapitalizmi yasallaştırmaya hem insanları

fantezilerinde olduğu kadar, gerçekte de tüketici olmak için güdülendirmeye yaramaktadır. Bunun da ötesinde yabancılaşmanın artışına hizmet etmektedir. Örneğin, eğer evler, mobilyalar, arabalar, tatiller, giysiler, hatta pek çok çeşit yiyecek ve içecek alım gücünün dışında kalıyorsa işsizlik daha çok üzüntü veren bir durumdur. İşsiz kişi tüketimi hayal bile etme kapasitesini ve isteğini kaybedebilir. Yine de birçok kişiyi ücretli işlerde çalışırken ayakta tutan şey bu tüketim malları ve deneyimleri ile ilgili hayalleridir. Aynı hayaller işsiz durumda olanların da yıkılmasını engelleyecektir.

Tüketimcilik, tüketim kültürünün gelişmesi sürecine paralel bir seyir izleyen ‘tüketicileşme’nin bir sonucudur. Aşağıda ele alınacağı üzere, Türkiye’de tüketici kategorisi, başlangıçta, üst sınıflardan oluşurken, ilerleyen süreçte tüketici kitlesine dâhil olan kesimler de genişlemiştir.

Amerikan Tüketimciliğinin ve Tüketim Kültürünün Dünyaya Yayılması

En karakteristik özellikleriyle ABD’de ortaya çıkan, İkinci Dünya Savaşı sonrası Avrupa’da genelleşen ve Türkiye’ye yayılan tüketim kültürünün tarihsel gelişimini, kapitalist üretim tarzındaki gelişmeler, dünya kapitalist sisteminin yapısı ve uluslararası gelişmeler belirlemiştir. Fordist üretim modelinin sonucu olan, ürünlerde ve üretim tekniklerinde doğan teknolojik gelişme dalgası Amerikan tüketimciliğinin başlangıcını oluşturmuştur. Otomotiv ve inşaat sektörü, ABD’de 1920’li yılların öncü iki sektörü olmuş ve büyük miktarlarda emek istihdamının kaynağını teşkil etmişlerdir. Her iki sektör de alım gücü yüksek ya da borçlanabilir nitelikte olan tüketicilere bağımlı olarak gelişmiştir. Söz konusu tüketicilerin borçlanmasıyla eş zamanlı olarak tüketimci Amerikan yaşam biçimi de doğmuştur (Dowd, 2013: 147-148). Bu dönemde Amerika’da bir kitle üretimi ve tüketimi ortaya çıkmıştır. 20. yüzyılın ikinci yarısında Amerika’nın dünyadaki en büyük ekonomik güç olarak yükselişinin kaynağını da bu süreç oluşturmuştur. ABD için “umut yılları” olarak tanımlanan 1920’li yıllar ayrıca radyo, sinema, otomobil gibi tüketim kültürünün yayılması konusunda önemli rol oynayan malların piyasaya çıktığı yıllardır. Çavdar’ın (2003: 220-224) belirttiği üzere bu değişiklikler, Amerika ile ticari ilişkileri olan ülkelerde dışa bağımlı tüketimin kamçılanmasına sebep olmuş ve ithal edilen lüks tüketim malları aslında piyasanın ithali anlamına da gelmiştir.

Sebeplerinden birini üretim bolluğunun oluşturduğu 1929 krizinin atlantılması konusunda hâkim görüş olarak ortaya çıkan Keynesyen yaklaşıma göre, krizin çözümü olması beklenen ekonomik canlılığı tüketim getirecektir. Bunun gerçekleşmesi için de toplumda ilk adım yatırımları gereklidir. Verilen ücretler piyasaya talep olarak çıkacaktır. Keynes’in tüketimi kamçılaman söz konusu

ekonomik yaklaşımı; kriz sonrasında artan işsizliğe çözüm olarak ABD’de, istihdam sağlayan ve sigorta reformu gibi uygulamalarla işçi sınıfının tamamını tüketim sistemine dâhil eden New Deal politikası olarak vücut bulmuştur. Refah devleti yaklaşımı da aynı mantığın bir sonucudur (Çavdar, 2003: 228-229). İki savaş arası dönemde kapitalizmin dünya ölçeğinde bütünleşme hızı yavaşlamıştır. İkinci Dünya Savaşı sonrası ortaya çıkan küresel genişleme döneminde ise Fordizm ABD’den diğer ülkelere yayılmıştır (Topak, 2012: 121-122). 1945 sonrasında ileri kapitalist ülkelerde kitle tüketimine dayalı yoğun sermaye birikimi modeli olarak Fordizm yaygınlaşmıştır². Fordizm’in bir düzenleme biçimi olması onun siyasal boyutunu ifade eder (Erbaş, 2009: 35). Belirli bir üretim modeli ve tüketim modelini uygun bir devlet müdahalesi ile uyumlu hale getiren bir düzenleme tarzı olarak Fordizm, kitlesel standart mallar üretmek üzere tasarlanmış büyük ölçekli sanayi işletmelerine dayanmıştır. Söz konusu üretim sürecine uygun tüketim kalıpları ise refah devletinin yüksek ücret politikalarına eşlik eden sosyal güvenlik harcamalarının yanında, tüketim kültürünü öne çıkaran ideolojik-kültürel yapılarla oluşturulmuştur. “Sermaye ile emek arasındaki bu uzlaşma sayesinde giderek genişleyen üretim-tüketim sarmalının yarattığı refah” (Özkazanç, 2007: 17) gelişmiş ülkelerin 20. yüzyılın ikinci yarısındaki görünümünü yansıtmaktadır. Nitekim kapitalizmin büyük atılım dönemi olarak adlandırılan 1945-78 arası dönem, dünya ekonomisi bakımından seri üretime ve seri tüketime dayanan ‘eşi görülmedik bir büyüme dönemi’ olarak anılmaktadır (Pierson, 2000: 192).

1950’lerde ABD’de kitlesel tüketim bir yurttaşlık sorumluluğu halini almıştır. “Generals Motors için iyi olan Amerika için de iyidir” anlayışı yine bu dönemde yerleşmeye başlamıştır (Beaud, 2003: 208). Gelişmiş kapitalist ekonomilerde işçilerin satın alma güçlerinin arttığı ve birer tüketicisi haline geldikleri 1950’li yıllardan itibaren politikacıların da yurttaşları daha çok tüketiciler olarak görmeye başladıkları ve öyle seslendikleri görülmektedir (Bocock, 1997: 32-33).

Savaş sonrası dönemde Amerikan hegemonyası modernleşme ve kalkınma perspektiflerini de kapsamıştır. Bu dönemde ABD’nin harekete geçirdiği yeni modernleşme dalgasının temel sonucu, modernleşmenin kapitalizmle birlikte tasavvur edilir hale gelmesini sağlaması olmuştur. 1945 sonrası ABD’nin dünya ekonomisi ve siyaseti üzerindeki hegemonyası döneminde, serbest ticaretin ve yabancı sermayenin kalkınma için tek seçenek olduğu savı ekonomik bir ideoloji olarak yayılmıştır. ABD söz konusu hegemonyasından kaynaklı olarak az gelişmiş ülkelerin kalkınma seçeneklerinin parametrelerini de belirlemiştir. Bu dönemde ABD’nin çıkarları ortak değerler şeklinde sunulurken, toplumların yönlendirilmesinde etkili olmaya başlamıştır (Çiftçi, 2010: 62-63). Bir “tüketici cumhuriyeti” (Cohen, 2004) olarak ABD’nin dünyaya tüketici modernite

modelini ihraç ettiği İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemin egemen düşüncesinde artık 'kalkınmışlık' yalnızca Batı'ya özgü değildir. Amerikan hegemonyasındaki kalkınma retoriği aynı zamanda Amerikan mallarının küresel ölçekte dolaşımının ön koşulu olarak belirlemiştir. Kalkınma yolunda ilerleyen ülke demek fiiliyatta tüketen ülke olmak anlamına gelmiş, Amerikan ürünlerinin ve üretim normlarının yanında tüketim kültürü de ithal edilmiştir. Egemen kalkınma söylemi bu koşullardan büyük ölçüde etkilenmiş ve bu dönemde kavramın kazandığı yeni anlamsal içerikler günümüze kadar etkisini korumuştur (Ünsaldı, 2014: 48-49).

Reklamcılık alanındaki gelişmelerle birlikte tüketimci zihniyet, 1950'lerde büyük bir atılım göstererek Amerika'dan dünyaya yayılmıştır (Dowd, 2013: 207). Bu anlamda 1950'li yılları tüketim kültürü konusunda ilk küreselleşme dönemi olarak nitelendirmek mümkündür. İçinde konumlandığı blok itibarıyla Türkiye de söz konusu yayılımın etki alanında bir ülke olarak, batıdan gelen çeşitli tüketim mallarıyla birlikte reklamcılık ve tüketim ideolojisini de ithal etmiştir (Belge, 1983: 840). Gazete, dergi ve radyo yoluyla tüketim kültürü yayılmıştır. Amerika ve Amerikalıların hayat tarzı basında oldukça geniş yer bulmuştur (Özer, 2015: 132).

1923-1950 Yılları Arasında Modernleşme ve Kalkınma Anlayışı

İkinci Dünya Savaşı sonrasında uluslararası güç yapısında dönüşüm, SSCB ve ABD'nin liderliğinde iki blokla karakterize olmuştur. Politik ve ekonomik anlamda iki kutba ayrılan dünyada, kapitalist blokta ABD önderliğinde yeni bir düzen arayışı söz konusudur. Türkiye Batı Blok'unda yer alarak dünya ekonomik sistemine entegre olmuş, söz konusu dönemde değişen ekonomi politik konjonktür de 1950'li yıllarda tüketim kültürünün gelişiminin ana sebebinin teşkil etmiştir. Türkiye'de tüketim kültürünün gelişimi, yukarıda ele alınan gelişmiş kapitalist ülkelerin tecrübelerinde görüldüğü gibi üretimdeki gelişmeler sonucunda değil de iktisat politikaları ve ticari ilişkiler dolayımında gerçekleşmiştir. Bunun yanında Türkiye'nin modernleşme tecrübesini belirleyen modernleşme ve kalkınma anlayışının niteliği ve dönüşümlerine eğilmek, tüketim kültürünün söz konusu dönemdeki gelişiminin iç politik bağlamını ortaya koymak adına önem taşımaktadır.

1950'li yıllarda tüketim kültürünün gelişimi sürecinde bir ölçüde DP'nin tutumunu belirleyen unsurların kaynağını 19. yüzyılda kapitalistleşme süreci ile paralel ilerleyen modernleşme çabaları oluşturur. Söz konusu modernleşme sürecinde 'medeniyet'in daha çok biçimsel özelliklerle kavrandığı görülmektedir. 19. yüzyılın ikinci yarısında modernleşme çabalarının sonuçlarından biri

olarak, yönetici sınıfların düşünce ve yaşama biçimlerinde köklü değişimler ortaya çıkmıştır. Mardin'in (2009: 27) belirttiği üzere, yönetici sınıflar yeni bir iktisadi düzen içinde bütünleşmeden, tüketim hakkında yeni görüşler ve fikirler edinmişlerdir. 19. yüzyıl boyunca yapılan reformlar aracılığıyla imparatorluk ekonomisi dünya kapitalizmine tüketim üzerinden eklenmiştir. Bu durum modernleşmenin neden öncelikle tüketim alanında anlaşıldığı ve gerçekleştirilmeye çalışıldığını da açıklamaktadır. Osmanlı modernleşmesinin izlediği model, Avrupa ülkelerinin seviyesini yakalamak şeklinde belirmiştir. "Kapitalizmin Türkiye'ye Batılılaşma bagajı içinde girmesi" (Kılıçbay, 1994: 8), bir anlamda kapitalist üretim biçiminin yerleşmesinden önce tüketim tarzının ithal edilmesini açıklar. 19. yüzyılda İstanbul'u Batı tarzında bir başkente dönüştürme çabaları söz konusu olmuştur. Bu amaçla atılan adımlar sonucunda halka açık alanlarda çeşitli değişimler yaşanmış, şehrin ana caddeleri yenilenmiş ve sokaklar aydınlatılıp gezinti alanlarına dönüştürülmüştür. Yaşanan bu değişim sürecinde davranış kodları da değişmeye başlamış ve vitrin seyretme ve alışveriş gibi yeni kültürel pratikler ortaya çıkmıştır (Tunç-Yaşar, 2016: 186).

19. yüzyıldan başlayarak modernleşme anlayışı, bazı dönüştürücü ekonomik ve toplumsal reformlar aracılığıyla medeni ülkelere yetişme gereğinin yerine getirilmesi düşüncesinden temellenmiştir. Osmanlı ekonomik ve toplumsal mirası üzerine kurulan cumhuriyetin erken dönemlerinde ülkenin kalkınması 'çağdaşlaşma' ülküsüne bağlanmıştır. Keyder'e (1983) göre, Türkiye'de modernleşme 'modernleştirmek' kelimesi ile açıklanmalıdır. Buna göre modernleşmeci düşüncelerden hareket eden siyasi elitler, modernliğe uygun davranış ve kurumları halka benimsetmeye çalışmıştır. Muasır medeniyetin ulaşılması gereken bir hedef olarak görüldüğü ve Atatürk önderliğinde sosyo-kültürel değişimin ivme kazandığı Türkiye'nin modernleşme serüveninde önemli bir tarihsel evreyi oluşturan erken cumhuriyet döneminde sosyal, kültürel ve ekonomik alanlarda önemli bazı değişimler gerçekleştirilmiştir. Gündelik hayatta değişikliklerin kaynağını da çağdaş medeniyet seviyesine çıkmak adına yapılan yenilikler oluşturmuştur. Erken cumhuriyet dönemi reformları kapsamında yaşam tarzını değiştirmeye yönelik çabalar söz konusu olmuş ve temelde topluma yeni bir kültür aşılama çabasıyla adımlar atılmıştır. Bu da ekonomik alt yapının zayıf olması nedeniyle eğitim ve kültür alanında yoğunlaşarak çözülmeye çalışılmıştır (Gündüz ve Gündüz, 2002: 50). Öztan'ın (2011: 68) vurguladığı üzere, kurucu dönem seçkinleri için cumhuriyet rejimi, daha çok biçimsel göstergeler ile temsil edilen bir medeniyet projesi olarak tasavvur edilmiştir.

Erken cumhuriyet dönemi reformları aracılığıyla sanayi devriminin sonuçları ithal edilmiş, Türkiye'nin Batı toplum modeline uygun şekilde biçimlendirilmesi

hedeflenmiş ve bu amaca yönelik adımlar atılmıştır. Kapitalist gelişmenin dinamiği tarafından belirlenen toplum modeli Avrupa deneyiminde kapitalist gelişmenin uluslaşma, laikleşme ve demokratikleşme süreçleriyle birlikte oluşmuştur. Türkiye'nin deneyiminde ise bağımlı bir kapitalist gelişmeyle ifade edilebilecek olan Osmanlı ekonomik yapısından, sanayi devrimi tecrübesi yaşamadan kapitalizme geçiş ve ulus-devletin kuruluşu gerçekleştirilmiştir (Kongar, 2006: 19).

Mardin'e (2009: 222) göre DP iktidarı dönemine kadar ekonominin makro çerçevesi çok fazla değişmemiştir ancak etkisini 1950'den sonra gösterecek olan bir ekonominin tohumları toplumsal yapıda yaşanan değişimlerle birlikte erken cumhuriyet döneminde atılmıştır. Söz konusu dönemde yönetici seçkinlerin kapitalist gelişme anlayışına göre hızlı sanayileşme gereği vurgulanmıştır. Sanayi malları ithal eden hammadde ürünleri ihraç eden ülke konumunda olmaktan rahatsızlık duyulmuştur (Tezel, 2002: 146). Boratav'ın (2015: 61) belirttiği üzere, cumhuriyetin iktisat söylemini biçimlendiren 1923 tarihli İzmir İktisat Kongresi'nden sonra iktidarın Türkiye'nin modern bir kapitalist ekonomi olması yolunda öngördüğü mekanizma, devlet eliyle bireyleri zenginleştirecek ortamın yaratılması yoluyla oluşacak olan burjuvazinin yabancı sermaye ile ortaklık ilişkileri içerisine girerek sanayileşme ve kalkınmayı gerçekleştirmesidir. Lozan Anlaşması'nın Türkiye'nin kendi dış ticaret politikasını uygulamasını engelleyen hükümlerinin son bulacağı yılda yaşanan 1929 krizi, Türkiye'nin modern kapitalist ekonomiyi oluşturma yolundaki amaçlarını gerçekleştirmesini engelleyen önemli bir unsur olmuştur. Lozan Anlaşması'ndaki ekonomik şartların gümrük tariflerini belirlemesini kısıtlamasından dolayı gelişmemiş bir sanayi ortaya çıkmış, 1929 krizi de bu durumun etkilerini derinleştirmiştir. Dış ticaret hacminin azaltılması ve hükümet harcamalarının kısıtlanması gibi yöntemlerle krize önlem alınmaya çalışılmıştır (Lewis, 2008: 377-378).

1930'lu yıllarda büyük ölçüde 1929 kriziyle beraber dünyada içe kapanmacı politikalara yönelimin yaygın olmasıyla ilgili olarak (Örnek, 2015: 56) devletçi bir sanayileşme programı yürütülmüştür. Korumacılık ve devletçiliğin uygulanan iktisat politikasının iki temel özelliğini oluşturduğu kriz sonrası dönemden başlayarak İkinci Dünya Savaşı'na kadarki süreçte sanayileşme yolunda ilk ciddi adımlar atılmıştır. 1929 krizinin yarattığı koşullarda tüketim kalıpları zorunlu bir şekilde tek yöne kanalize edilmiş ve kalkınma amacındaki Türkiye de bu gelişmeler dışında kalmamıştır. Bu koşullar içerisinde buhranı atlama reçetesi olarak diğer pek çok ülkede olduğu gibi yerli malı kampanyaları ve tasarruf temelli propagandalar hayata geçirilmiştir. Söz konusu dönemde 'yerli malı' ve 'tasarruf' resmî söylemde ve gündelik yaşamda en sık kullanılan sözcükler haline almıştır. 'Doğru' iktisadi alışkanlıklar kazandırmak amacıyla

yetişkin ve çocuklara yönelik çalışmalar yapması için Millî İktisat ve Tasarruf Cemiyeti kurulmuştur. Bu amaç dâhilinde öğretmenler çocuklara, “tasarrufun bir ‘medeniyet göstergesi’ ve ‘millî ve içtimai bir vazife’ olduğunu, paralarını yalnızca ‘lüzumlu’ ve ‘faydalı’ şeylere harcamaları gerektiğini öğretmiştir”. Aynı zamanda sermaye birikiminin de ‘millî’ mesele haline geldiği bu dönemde tutum ve İktisat haftalarında yurttaşların birikimlerini bankaya yatırması teşvik edilmiştir (Öztaş, 2011: 95-99).

İkinci Dünya Savaşı yıllarında Türkiye savaş ekonomisi koşullarını deneyimlemiş ve üretimin ve ithalat olanaklarının azalması, nüfusun önemli bir bölümünün silah altına alınması sonucunda ekonomik daralma ve kıtlık baş göstermiştir. Savaşın ekonomi üzerindeki kötü etkilerinden en çok etkilenen kesimler nüfusun yüzde seksenini oluşturan köylüler ve kentlerde yaşayan dar gelirli olmuştur. İthalat olanaklarının azalması ve üretim süreçlerindeki aksaklıklar fiyat artışlarına neden olmuş, alım gücü düşmüş ve tüketim mallarına ulaşma imkânları azalmıştır. Kentlerde ve kırsal bölgelerde temel gıda maddeleri darlığı baş göstermiştir (Metinsoy, 2016: 59). Tüm bunlar Türkiye’de savaş yıllarının ‘yokluklar dönemi’ olarak tecrübe edilmesinin sebeplerini oluşturmuştur.

1945-50 arası dönemde Türkiye’nin savaş sonrası yeni dünya düzeninde yerini almasına yönelik adımlar atılmış ve liberalleşme yoluna girilmiştir. Bunun siyasi alandaki en önemli tezahürü DP’nin kurulması olmuştur. Savaş sonrası hâkim uluslararası koşul ve eğilimlere paralel olarak, 1930’lu yılların içe kapanmacı ve korumacı politikalarından uzaklaşan CHP hükümeti liberalizasyon politikasına geçerek yeni düzende konumlanmaya çabalamıştır (Örnek, 2015: 43). Bu dönemde Amerikan yardımları ülke kalkınmasının gerçekleştirilmesinde merkezi önemde görülmeye başlanmıştır. 1948’de Türkiye Marshall programına dâhil edilmiş ve ABD ile İktisadi İşbirliği Anlaşması imzalanmıştır. Türkiye’nin yardımdan yararlanması ise alacağı yardımları tarımı geliştirmek için kullanması ve sanayi ürünlerini de Avrupa ve Amerika’dan alması koşuluna bağlanmıştır (Atılğan, 2016: 401). Kitle iletişim araçları da uluslararası sermayeye yeni pazar olanakları sağlama amacının gerçekleştirilmesinde ve halkı tüketime yönlendirmek konusunda etkin rol oynamaya başlamıştır (Işıklı, 2004: 10). Türkiye’de Amerikan kültürünün yayılması için resmî desteğin verileceğine dair maddeler içeren (Alkan, 2016: 594) Marshall yardımları aynı zamanda Amerikan mallarının satın alınması zorunluluğu getirmiştir. Marshall yardımlarının içerdiği koşulların toplumu üretmeden tüketmeye ‘zorlaması’, bu yıllarda gelişmeye başlayan tüketim kültürünün dış politik bağlamının açık bir ifadesidir. Kanaat oluşturma ve insanları yönlendirme gücüne sahip olmaları özelliğiyle gazeteler, 1950’li yıllarda Amerikan yaşam tarzına ve tüketim kültürüne yönlendirme şeklinde belirgin bir misyon yüklenmiştir. Söz konusu misyonun kaynağı ise

Marshall yardımları için imzalanan anlaşmadır. Marshall yardımlarından başlayarak Amerikan yaşam tarzı basında ideal yaşam tarzı olarak öne çıkarılmıştır. Marshall yardımı ile ilgili anlaşmanın içerdiği iki madde ile birlikte Türkiye Amerikan yardımlarını vatandaşlarına basın-yayın yoluyla duyurmayı kabul etmiştir.

Cantek (2008: 24), 1940'lı yıllarda sinema ve dergiler aracılığıyla topluma model olarak sunulan 'yaşam biçimleri'nin dönemin aydınları tarafından yozlaşmış ve anormal görüldüklerine dikkat çekmektedir. Söz konusu yıllarda Amerika'dan ithal edilen popüler kültür ürünlerine yönelim tüketim kültürünü de kapsayan bir şekilde dönemin aydınlarınca eleştirilmiştir. 1945-50 yılları arasında tüketim kültürünü eleştiren gazete yazılarında genel olarak dün-bugün ayırımına dayalı, geçmişteki kültüre ters gelişmelerden söz edilmiş ve insanları duygusal olarak etkileyen tüketim kültürünün harcamaları ihtiyaçtan ziyade arzu temelinde yönlendirdiğine dikkat çekilmiştir⁴. Söz konusu eleştiriler göz önüne alındığında, kültür endüstrisi ürünlerinin tüketim kültürü ve kentli yaşam tarzı üzerindeki etkilerinin 1950'li yıllardan önce ortaya çıkmış olduğunu söylemek mümkündür. 1950'lerle birlikte yeni olan, tüm bu toplumsal ve kültürel değişim sürecine aktif ve istekli yaygın katılımdır. Cantek'in belirttiği üzere savaş ertesini yıllardan başlayarak Amerikan malı olmak, yerliden daha iyi olduğunu garantileyen bir moda haline gelmiştir. Söz konusu gelişime yönelik eleştiriler ise kapitalizmin yaygınlaşma hızı karşısında etkili olamamıştır. 1950'lerle birlikte Amerika'dan yayılan tüketim kültürüne yönelik eleştiriler geri plana düşmüş ve Amerikan yaşam tarzına hayranlığa dair anlatımların ön plana çıkmıştır. 1940'lı yıllarda dışarıdan gelen kültürel değişim araçları kentli nüfusun gündelik yaşamında değişimlere neden olup bunun sonucunda da eleştiri konusu edilirken, 1950'lerde siyasi iktidarın yaygın desteği ile resmî politika halini alarak toplum genelinde yaygınlaşmıştır.

1950'li Yıllarda Kalkınma Anlayışı ve Tüketicileşme

14 Mayıs 1950 genel seçimleri sonrasında iktidara gelen DP, CHP'nin başlattığı küresel kapitalizmle eklemleme ve ekonomide liberalleşme sürecini devam ettirmiştir. DP yürüttüğü seçim kampanyasında temel seçim malzemesi olarak hayat pahalılığını kullanmıştır. Bu çerçevede serbest piyasa ekonomisinin nimetleri sayılmış, yoksulluğun sebebinin devletçilik olduğu vurgulanmıştır (Çavdar, 2003: 373). Birinci Menderes hükümetinin programı (Neziroğlu ve Yılmaz, 2013) incelendiğinde DP'nin iktisat yaklaşımının ana hatları açıkça görülebilir. Programın ekonomik politika kısmında liberal iktisat yaklaşımı

vurgulanmıştır: “Piyasalarda emniyet ve istikrarın sağlanması şarttır. Kati zaruret olmadıkça piyasalara karışılmamalıdır (md.53)”. Demirel (2011: 53), DP’nin katı ideolojiye sahip bir parti olmadığını altını çizmektedir. Buna göre DP hızla değişen koşullara ayak uydurmaya çalışan iktidar merkezli pragmatik bir kitle partisi görünümündedir.

1950’lerde Türkiye’nin iktisat politikası ve kalkınma stratejisi, çok partili siyasal hayata geçiş ve kapitalist dünya ekonomisinin ABD liderliğinde yeniden yapılandırıldığı bir konjonktürde şekillenmiştir (Özcan, 2016: 39). Boratav’ın (2015: 15) vurguladığı üzere bu açıdan bakıldığında, 1950 bir dönüm noktası değil, İkinci Dünya Savaşı sonrasında başlayan sürecin başka bir siyasi kadronun sorumluluğuna geçmesini ifade eden bir yıldır. İkinci Dünya Savaşı ertesinde çok partili hayata geçişle sonuçlanan politik süreç aynı zamanda bir kopuşa da işaret eder. Bu kopuş ekonomik olanın politik ve kültürel olanın üzerindeki tahakkümünün hızla arttığı bir sürece girildiğini ifade etmektedir (Ünsaldı, 2014: 26).

Amerikan tipi tüketim modelinin blok içindeki diğer ülkelerde yaygınlaştığı savaş ertesi dönemde, uluslararası ekonomik ilişkiler, ‘az gelişmiş’ olarak nitelendirilen ülkelerin hammadde aktarımıyla birikimi desteklemesini ve merkezi oluşturan ABD, Japonya, İngiltere, Fransa, Almanya gibi ülkelerin teknoloji yaratma ve uygulama konusundaki ilişkilerini kapsar. 1950’lerde Türkiye tarımsal ürün ihraç eden tüketim malları ithal eden konumuyla dünya kapitalist sisteminin üretim ve tüketim döngüsünde yer almaya başlamıştır. 1950’lerde Türkiye için piyasa ekonomisinin koşulları, tarımın geliştirilmesi anlamına gelmiş ve sonuçta tarımsal üretim alanı yüzde altmış genişlemiştir. Bu dönemde Türkiye dünya kapitalist sistemine tarım ihracatçısı konumunda katılmıştır (Keyder, 1983: 1069).

Kapitalizmin altın çağı olarak nitelendirilen dönemin başlangıcını oluşturan 1950’li yıllar, dünya ekonomisindeki genişlemeye paralel bir şekilde Türkiye’de de ekonomik canlanmanın yaşandığı yıllar olarak karakterize edilmektedir. Söz konusu canlanmanın kaynaklarını Amerikan yardım ve kredileri, tarımda mekanizasyon sonucunda verimliliğin artması, atıl durumdaki alanların tarımsal üretime açılması ve savaş yıllarında ertelenen tüketim harcamalarının yapılmaya başlanması oluşturmuştur. Bu dönemde Türkiye’nin ihraç kalemlerine talep artmış bu da üretici/köylülerin satın alma gücünün artması anlamına gelmiştir (Demirel, 2011: 140-141). Amerikan iktisadi ve siyasal hegemonyasının yanı sıra kültürel hegemonyasının da görünür olduğu 1950’li yıllarda ABD, tüketim biçimi açısından da diğer ülkeler üzerinde hegemonyaya sahip olmaya başlamıştır. Kültür endüstrisi ürünleri ihraç edilirken, Amerikan hegemonyasının bir uzantısı olarak tüketim kültürü de tüketici alışkanlıklarına modern bir yapı kazandırmak

için bir dizi yeni normla birlikte ihraç edilmiştir. Amerikalıların yaşadığı konforlu hayat gazete sayfalarında hayranlıkla dile getirilmiştir. İleri kapitalist ülkelerde özellikle Amerika’da görülen refah seviyesi bir yaşam modeli olarak sunulmaya başlanmıştır (Özer, 2015: 132). “Medeniyetin, modernliğin yeni ve yüksek tecellisi olarak Amerikan hayat tarzı” referansı DP iktidarında, politik söylemin yerleşik bir unsuru haline gelmiştir (Bora, 2004: 153).

Erken cumhuriyet döneminde Türkiye modernleşmesinde hedef muasır medeniyetlerden biri olabilmek olarak belirlenmişken, DP döneminde spesifik bir ülke öne çıkmış ve Amerika gibi olmak hedefi topluma sunulmuştur. 1950’li yıllarda yurttaşlar Amerika’dan ithal ‘Hollywood kültürü’ne, ürünlere ve model olarak sunulan Amerika ile ilgili yeniliklere çok fazla direniş göstermemiştir. Aynı zamanda gündelik hayatı kolaylaştırma nitelikleriyle öne çıkan söz konusu ürünler kolaylıkla gündelik hayata dâhil olmuştur (Tunç, 2014: 192-193). Bunun yanında radyo gibi temelde boş zaman değerlendirilmesine yönelik araçlar yine bu yıllarda ülke çapında yaygınlaşmış ve kitlelerin tüketim tercihlerinde ön sıralarda yer almışlardır (Belge, 1983: 864). 1950’li yıllarda tüketim zihniyetinin nasıl olduğu konusunda Ülgener, 1953 yılında yayımlanan *Gösteriş Maksadiyle İstihlak Meselesi ve Türkiye’nin İktisadi Gelişme ve Kalkınmasındaki Zararlı Tesirleri* başlıklı makalesinde, döneme hâkim olan tüketimci zihniyetin kalkınma yolunda Türkiye’deki olumsuz etkilerine dikkat çekmiştir⁵. Ülgener (2006: 186-191), gösteriş amaçlı tüketime kaynaklık eden zihniyet yapısının derin tarihsel kökleri olduğunu söyler ve yüksek gelirli kadar düşük gelir seviyesindekiler için de bu zihniyetin varlığının gözlemlenebileceğini belirtir:

Yüksek gelir sınıflarında menkul ve gayrimenkul malların ilk planda bir gösteriş aleti olarak kıymet ve mana kazandığını biliyoruz. Orta ve az gelir tabakalarda da vaziyet başka türlü değildir. Oralarda da ancak yüksek gelirli harcı sayılabilecek konfor vasıtalarının, gösteriş maksadiyle ve emsali üzerine sivriliip yükselme hevesiyle, borç harç satın alınıp durulduğu her gün gözlerimizin önünde cereyan eden vakialardandır. Bütün bu vakia ve misallerdeki zihniyet dünyamızın asırlarca değişmemiş bir cephesini, dünden bugüne olduğu gibi aktarılmış kıymet anlayışını sezmemek kabil değildir.

Yukarıda değinilen gelişmeler paralelinde cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren revaçta olan yerli malı kullanımına teşvik için düzenlenen kampanyalar gözden düşmüştür. Tüketim teşvik edilir hale gelmiştir (Özer, 2015: 171). Siyasi iktidarın tüketim kültürünün yayılabileceği ortamı sağlaması bağlamındaki aktif rolü, yurttaşları belirli bazı pratiklere teşvik etmesi sonucunu da ortaya çıkarmaktadır. Belge (1983: 841) günlük hayatın Batılılaşması konusunda teşvik unsuruna şu şekilde dikkat çekmektedir:

Türkiye’de her türlü ‘batılılaşma’ gibi günlük hayatın Batılılaşmaya başlaması da büyük ölçüde devlete ilişkin bir konudur. Batılılaşma tercihini yapan da uygulayan da öncelikle devlet olmuştur. Böyle ‘yukarıdan aşağıya’ bir süreç, mantiken, belli bir ‘zorlamayı’ da içerir. Şüphesiz Türkiye tarihinin belirli dönemlerinde bu ‘zorlama’ ögesi daha fazla ön plana çıkmıştır. Gelgelelim, uzun bir süredir devam eden karmaşık Batılılaşma sürecinin bütünü bu ögeyle açıklamanın önemli sakıncaları vardır. Devlet bazen ‘zorlama’, çok zaman ‘teşvik’ denebilecek tedbirlerle süreci desteklemiş, kimi zaman ise sadece ‘göz yummuştur’.

Mardin’e (2009: 339) göre 1950’lerde iktisadi liberalizm anlayışına dayanan iktisadi politikalar çerçevesinde ülkenin dış pazarlara tamamen açılmasının toplumsal yapıda birtakım değişimlere neden olacağı düşünülmemiştir. Gelişmiş kapitalist ülkelerde bir sonuç olan yaşam ideolojisi ve hayat standartları Türkiye gibi ülkelerde itici güç olmuştur. Bu bağlamda gelişmiş ülkelerin tüketim ürünlerine, değerlerine hayranlık ve düşkünlük modernleşmenin ifadesi olarak görülmeye başlanmıştır (Berkes, 1975). 1950’li yıllarda ekonomide liberalleşmeye yönelik atılan adımlarla birlikte piyasa değer ve kuralları yayılırken, bireysel başarı ve sınıf atlama kutsanan yeni değerler olmuşlardır (Tunç, 2014: 147). Gelişmiş ülkelerin tüketim düzeylerine benzemek modernliğin bir göstergesi olarak öne çıkmıştır.

Ekonomik ve siyasal alandaki gelişmelere eşlik eden geleceğe yönelik yükselen olumlu beklentiler iyimserlik ve umut dalgasını da beraberinde getirmiştir. Demirel’in (2011: 145) ifadesiyle bu durum “canlanma, yeniyi arama, keşfetme, sınırları zorlama motifinin de yükselişi demektir”. 1950’li yıllarda iktisadi yaşantı ve söz dağarı kalkınma, ilerleme, zenginlik, refah, büyük ülke olma, hayat seviyesinin yükselmesi, piyasa gibi terimlerin işgaline uğramıştır. Dönemin en önemli propaganda aracı olan broşürler ve seçim afişleri de söz konusu motiflerle bezenmiştir. DP’nin propaganda broşürleri “buğday tarlalarımızın yanı başında göklere uzanan fabrika bacaları”ndan bahsederken (1958), her köye yol (1957), her işçiye bir çatı (1954), az laf çok iş (1957), dağlar yol viraneler bağ oldu (1957), geri kalmış bir devletlik ileri bir dünya milleti olduk (1957) gibi seçim afişleri de sürekli bu temaları işlemiştir (Demirel, 2011: 119).

Bora’nın (2016: 342) belirttiği üzere Menderes Amerika’nın içeriğini belirlediği liberal modernizm anlayışının taşıyıcısı olarak, iki savaş arasındaki ve savaş yıllarındaki yokluk ve tutumluluk çağının ardından dünya kapitalist sisteminin savaş sonrasındaki gelişme ivmesinden yararlanarak kalkınma ve zenginleşme

istahını körüklemiştir. Bora'ya göre Menderes'in başarısı kapitalist sistemin savaş sonrası konjonktürünün 'ideolojik karşılığı'ni iştiyakla üreten söylemi' kurmasındadır. Menderes'in söylemi tüketim ve tüketim ideolojisinin meşrulaşması ve hegemonikleşmesine kapı açmıştır. Amerika'nın mallarını satacak verimli topraklar bulmaya çalıştığı savaş sonrası dönemde, Amerikan malları ve tüketim kültürünü ithal eden Türkiye'de yurttaşların hevesli tüketiciler haline getirilmesinin de söz konusu söylemlerle sağlandığını söylemek mümkündür. Yurttaşların zaten yokluklar döneminden kaynaklanan sebepler dâhilinde bu sürece hazır olduğuna dair olası bir açıklama yeterli olmaz. Çünkü tüketim davranışlarının değişmesi yalnızca temel gıda maddelerine yönelik talebe bakarak açıklanamaz. DP iktidarı döneminde, Amerikan kapitalizminin geldiği aşamanın ürünü olan yaşam standartlarının ulaşılmaması gereken bir hedef şeklinde sunulması, tüketim kültürünün yayılması için uygun atmosferi oluşturmuştur.

DP iktidarı uyguladığı tarımda makineleşme ve yol politikalarıyla birlikte kapitalist ilişkilerin gelişmesini hızlandırmıştır. Bu ilişkilerin bir ulusal pazarda yaygınlaşması gerektiği için devlet ulaşım öncelik tanımış bu da köy ve kasabaların kapalı yapılarının bir ölçüde parçalanmasına neden olmuştur. Satın alma gücünü artıran politikalar ülkede tüketimi hızlandırmıştır. Bürokrasinin eski maddi gücü azalırken, üretim ve tüketim alanına yeni kesimler katılmıştır. Ekonomik büyüme çeşitli halk kesimlerinin hayat standartlarını yükseltici etki göstermiştir. Böylece tüketim karşı geleneksel muhafazakâr tutum da değişmiştir (Belge, 1983: 846). İletişim ve ulaşım alanındaki gelişmeler ve hareketli iç pazarın etkisi sonucunda kırdan kente göç hızlanmıştır. İstanbul'un 1950'de 1.078.399 olan nüfusu 1960'ta 1.882.092'ye çıkmıştır. Söz konusu 10 yılda her 10 köylüden 1'inin büyük kentlere göç ettiği kaydedilmiştir (Demirel, 2011: 144). Sonuçta DP'nin uyguladığı politikalar kentlere göç olgusunun temelini oluşturmuş ve DP tarafından teşvik edilmiştir.

Baechler'e (1994: 155) göre kapitalizmde ihtiyaçların oluşumu geleneksel yaşam biçimlerinin çözülmesiyle belirlenmektedir. Benzer şekilde gelişmiş bir sanayi kapitalizmiyle nitelendirilemeyecek Türkiye'de ithalat yoluyla ülkeye giren mallara bir talebin oluşabilmesi için söz konusu mallara dair bir ihtiyacın yaratılması gerekmiş, bu ihtiyaçların oluşumu da geleneksel yaşam biçimlerinin çözülmesiyle mümkün olmuştur. Köyden kente göçle birlikte kendi hesabına çalışan zanaatkâr ya da kendi tüketimlerine yönelik üretim yapan köylünün ücretli çalışan işçi durumuna gelmesinin geleneksel yaşam biçimlerinin çözülmesinde etkili oldukları söylenebilir.

DP, girişimcilik, borçlanma, daha fazla üretim ve tüketimden çekinmeme

gibi, kapitalist iktisadi sistemin ayrılmaz parçası olan zihniyet dönüşümünün tetiklenmesinde hayati bir rol oynayarak, 'bir lokma bir hırka anlayışı'nın sorgulanmasına ve zenginliğin saklanması gereken bir yük olduğuna ilişkin köklü geleneksel kültürün sarsılmasına neden olmuştur (Demirel, 2011: 142). Bu anlamda tüketimcilğe varan sürecin başlamasını sağlayan zihniyet değişiminin kökenleri savaş sonrası dönemde aranmalıdır. Söz konusu tüketimcilik ise üretimdeki gelişmeler sonucunda ortaya çıkmış bir olgu değil, yüksek hayat standartlarına ulaşma hırasının gelişmesiyle ilgilidir (Kılıçbay, 1984).

Sonuç

İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemin ekonomik canlılığının temelini Fordizm oluşturmuş, üretim artmış ve tüketim kitleselleşmiştir. Amerika'da gelişen Fordizm'in ve üretimdeki artışa bağlı olarak ortaya çıkan kitlesel tüketimin ve tüketim kültürünün Avrupa'ya yayılması ise 1950'lerde gerçekleşmiştir. Bu bağlamda kitlesel üretim ve tüketimin tam manasıyla gerçekleşmesi Amerika dışındaki ülkeler için İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra söz konusu olmuştur. Türkiye de kapitalist blok içerisindeki konumuyla Amerika'dan yayılan tüketim kültürünün etki alanındadır.

1950'li yıllarda bir tüketim toplumu arketipi olan ve 'tüketici cumhuriyeti' olarak nitelendirilen ABD'nin ideal ülke olarak görülmesinin tüketim toplumunun idealize edilmesi anlamına geldiğini söylemek mümkündür. Bu dönemde Amerika'nın idealize edilmesi, kalkınma stratejilerinin parametreleri ve uygulanan iktisadi politikalar, tüketim konusunda yeni anlayışların ve bakış açılarının yerleşmesinde etkili olmuştur. 'Tüketici'nin modern anlamda ayrı bir kategori olarak ortaya çıkışının yine bu dönemde gerçekleştiği söylenebilir.

Sonuç olarak, Türkiye'de tüketim kültürünün İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde dünya kapitalizmiyle eklemlenmenin ve modernleşme tarihsel ve entelektüel arka planı üzerine oturan kalkınmanın bir alt türevi olarak geliştiğini söylemek mümkündür. Başka bir anlatımla, tüketim kültürünün bu dönemde gelişimi, Amerikan hegemonyasının kaynaklarını teşkil eden kültür endüstrisi ürünlerinin Türkiye'de yaygınlaşması ve Türkiye'nin modernleşme-kalkınma tecrübesine paralel bir gelişim olarak değerlendirilebilir. Siyasi iktidarın toplumu yönlendirme gücü dikkate alındığında, DP yöneticilerinin dünyayı algılama biçimleri ve kalkınma stratejilerini belirleyen tahayyülleri bu değişim sürecinin iç politik bağlamını ve siyasi iktidarın rolünü göstermesi bağlamında işlevseldir. Bu çalışmada ele aldığımız dönem çerçevesinde, bilinçli ya da bilinçsiz olarak DP iktidarının politikaları ve söylemleri ile tüketim kültürünün gelişmesinde etkin bir rol oynadığını söylemek mümkündür.

Sonnotlar

¹ Bu çalışmada kullanılan ‘tüketicileşme’ terimi ile, tüketici olma niteliklerinin tüm toplumsal kesimlere yayılmaya başladığı ve tüketim kültürüne katılımın yaygınlaştığı süreç kastedilmektedir.

² İkinci Dünya Savaşı sonrası ileri kapitalist ülkelerde kitle tüketimine dayalı yoğun sermaye birikimi modeli olarak Fordizm, Düzenleme Okulu tarafından analiz edilmiştir. Düzenleme Okulu’nun yaklaşımına göre, kapitalizmin tarihsel gelişiminde birikim rejimleri kendine özgü bir düzenleme biçimleri doğurur. Bu bağlamda Keynesyen refah devleti Fordizm’e özgü bir düzenleme biçimidir. Refah devleti de Fordist sermaye birikim rejiminin ihtiyaçlarına uygun olarak emeğin kontrolünü sağlamaya yönelik olarak şekillenmiştir (Topak, 2012: 28).

³ Madde 3, fıkra 2: “Türk hükümeti, bu yardımın amacı, kaynağı, mahiyeti, genişliği, miktarı ve ilerleyişi hakkında tam ve devamlı yayın yapacaktır”. Madde 7, fıkra 3: “Türk hükümeti, bu kabil malumatı neşir vasıtaları emrine amade tutacak ve bu kabil yayın için her türlü ameli tedbirleri ittihaz eyleyecektir” (Küçükkülahlı, 2008: 124).

⁴ Cantek (2008: 80), söz konusu gelişmeleri eleştiren aydınların temelde kapitalizm ve yeniliklere karşı olmadıklarına dikkat çeker. Eleştirdikleri bağlam kapitalizmin getirdiği ürün, olgu ya da eğilimlerin ahlak üzerindeki etkisidir. Halkın sinemaya gösterdiği yoğun ilgiyi eleştirmişlerdir.

⁵ Ülgener (2006: 186) gösteriş amaçlı tüketimin, Türkiye’nin iktisadi gelişimini analiz ederken üstünde en çok durulması gereken konu olduğunu söyler: “Memleketimizde istihlak ve sermaye yatırımlarının büyük bir ekseriyetle gösteriş uğruna yapıldığı bir hakikattir. Türkiye’nin iktisadi ve sosyal inkişafını tahlil ederken, üzerinde en fazla durulması gereken noktalardan biri, fikrimizce buradadır. Bu cihet, hemen işaret edelim ki, milli iktisadın yalnız istihlak cephesine ve istihlak mallarına münhasır değildir. Aynı zamanda, memleketin iktisadi simasını ve mahdut kaynaklarını zorlamak bahasına elde edilebilen istihsal vasıtalarının bile çok defa prodüktif maksatlar yanında gösteriş hedefine alet edildikleri görülmektedir. Bu hal, iktisadi inkişafımızı geciktirmek istidadını taşıyan bir amil olarak dikkatle gözden geçirilmeğe değer”.

Kaynakça

Adorno T W (2011). *Kültür Endüstrisi Kültür Yönetimi*. Çev. N Ülner vd., 6. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları.

Alkan M Ö (2016). Soğuk Savaş’ın Toplumsal, Kültürel ve Günlük Hayatı İnşa Edilirken... İçinde: M K Kaynar (der), *Türkiye’nin 1950’li Yılları*, 2. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları,

591-617.

Atılğan G (2016). 1950-1960 Tarımsal Kapitalizmin Sancağı Altında. İçinde: G Atılğan vd. (der), *Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Siyasal Hayat*, 2. Baskı, İstanbul: Yordam Kitap, 395-520.

Baechler J (1994). *Kapitalizmin Kökenleri*. Çev. M A Kılıçbay, 2. Baskı, Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.

Baudrillard J (2017). *Tüketim Toplumu: Söylenceleri Yapıları*. Çev. N Tural ve F Keskin, 9. Baskı, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Beaud M (2003). *Kapitalizmin Tarihi*. Çev. F Başkaya, Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.

Belge M (1983). Türkiye'de Günlük Hayat. İçinde: *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 3, İstanbul: İletişim Yayınları, 836-860.

Berger A A (2012). *Kültür Eleştirisi: Kültürel Kavramlara Giriş*. Çev. Ö Emir, İstanbul: Pinhan Yayıncılık.

Berkes N (1975). *Türk Düşününde Batı Sorunu*. Ankara: Bilgi Yayınevi.

Biçer Ö (2006). Yanılsamalar Alanı Olarak Tüketim Toplumu. İçinde: D Yılmaz vd. (der), *Yapıcılar Türkü Söylüyor I: Kapitalizmi Anlamak*, Ankara: Dipnot Yayınları, 333-347.

Bocock R (1997). *Tüketim*. Çev. İ Kutluk, Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.

Bora T (2004). Türkiye'de Siyasi İdeolojilerde ABD/Amerika İmgesi: Amerika: En "Batı" ve "Başka" Batı. İçinde: U Kocabaşoğlu (der), *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Modernleşme ve Batıcılık*, Cilt 3, İstanbul: İletişim Yayınları, 147-169.

Bora T (2016). Adnan Menderes. İçinde: M K Kaynar (der), *Türkiye'nin 1950'li Yılları*, 2. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 331-347.

Boratav K (2015). *Türkiye İktisat Tarihi (1908-2009)*. 21. Baskı, Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.

Cantek L (2008). *Cumhuriyetin Büluğ Çağı: Gündelik Yaşama Dair Tartışmalar (1945-1950)*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Clark G (2013). *Fukaralığa Veda: Dünyanın Kısa İktisadi Tarihi*. Çev. E Demircioğlu, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Cohen L (2004). A Consumers' Republic: The Politics of Mass Consumption in Postwar

America. *Journal of Consumer Research*, 31 (1), 236-239.

Çavdar T (2003). *Türkiye Ekonomisi Tarihi (1900-1960)*. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.

Çiftçi K (2010). *Tarih, Kimlik ve Eleştirel Kuram Bağlamında Türk Dış Politikası*. Ankara: Siyasal Kitabevi.

Demirel T (2011). *Türkiye'nin Uzun On Yılı: Demokrat Parti İktidarı ve 27 Mayıs Darbesi*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Divitçioğlu S (1971). *Marksist "Üretim Tarzı" Kavramı: Devlet ve Artık-Değer (İki Deneme)*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi.

Douglas M ve Isherwood B (1999). *Tüketimin Antropolojisi*. Çev. E A Aytekin. Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.

Dowd D (2013). *Kapitalizm ve Kapitalizmin İktisadi: Eleştirel Bir Tarih*. Çev. C Gerçek, 2. Baskı, İstanbul: Yordam Kitap.

Ercan F (2013). *Toplumlar ve Ekonomiler*. 7. Baskı, İstanbul: Bağlam Yayınları.

Erdoğan İ ve Alemdar K (2002). *Öteki Kuram: Kitle İletişimine Yaklaşımların Tarihsel ve Eleştirel Bir Değerlendirmesi*. Ankara: ERK.

Fülberth G (2010). *Kapitalizmin Kısa Tarihi*. Çev. S Usta, İstanbul: Yordam Kitap.

Ger G ve Belk R (1996). I'd like to buy the world a coke: consumptionscapes of the 'less affluent world'. *Journal of Consumer Policy*, 19, 271-304.

Gündüz M ve Gündüz F (2002). *Yurttaşlık Bilinci*. Ankara: Anı Yayıncılık.

Işıklı A (2004). Tüketim Kültürü. *Varlık*, s. 1161.

Kaynar M K (2016). *Türkiye'nin 1950'li Yılları*. 2. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları.

Keyder Ç (1983). İktisadi Gelişmenin Evreleri. İçinde: *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 4, İstanbul: İletişim Yayınları.

Kılıçbay A (1984). *Türk Ekonomisi: Modeller, Politikalar, Stratejiler*. Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Kılıçbay M A (1994). Sunuş. İçinde: J Baechler, *Kapitalizmin Kökenleri*. Çev. M A Kılıçbay, 2. Baskı, Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 7-11.

- Kızılçelik S (2008). *Frankfurt Okulu*. 2. Baskı, Ankara: Anı Yayıncılık.
- Kongar E (1983). *Kültür Üzerine*. 2. Baskı, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Kongar E (2006). *21. Yüzyılda Türkiye: 2000'li yıllarda Türkiye'nin Toplumsal Yapısı*. 37. Baskı, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Küçükülahlı S (2018). 1950-1960 Dönemi İktisat Politikalarının Toplumsal Hayata Etkileri. (Basılmamış Doktora Tezi). İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi.
- Lewis B (2008). *Modern Türkiye'nin Doğuşu*. Çev. B B Turna, Ankara: Arkadaş Yayınevi.
- Mardin Ş (2009). *Türk Modernleşmesi*. 19. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Marx K (2011). *Ekonomi Politîğin Eleştirisine Katkı*. Çev. S Belli. 7. Baskı, Ankara: Sol Yayınları.
- Metinsoy M (2016). *İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye: Gündelik Yaşamda Devlet ve Toplum*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Neziroğlu İ ve Yılmaz T (2013). *Hükümetler-Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri*. Cilt 2. Ankara: Türkiye Büyük Millet Meclisi Yayınları.
- Örnek C (2015). *Türkiye'nin Soğuk Savaş Düşünce Hayatı: Antikomünizm ve Amerikan Etkisi*. İstanbul: Can Sanat Yayınları.
- Özcan F C (2016). Ellili Yıllarda Türkiye Ekonomisi. İçinde: M K Kaynar (der), *Türkiye'nin 1950'li Yılları*, 2. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 39-67.
- Özer İ (2015). *Demokrat Parti Dönemi Siyasal ve Sosyal Hayat*. İstanbul: İskenderiye Kitap.
- Özkazanç A (2007). *Siyaset Sosyolojisi Yazıları: Yeni Sağ ve Sonrası*. Ankara: Dipnot Yayınları.
- Öztan G G (2011). *Türkiye'de Çocukluğun Politik İnşası*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Pamuk Ş (2014). *Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi: Büyüme, Kurumlar ve Bölüşüm*. 4. Baskı, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Pierson C (2000). *Modern Devlet*. Çev. D Hattatoğlu, İstanbul: Çivi yazıları.
- Slattery M (2014). *Sosyolojide Temel Fikirler*. 6. Baskı, İstanbul: Sentez Yayıncılık.

Storey J (2000). *Popüler Kültür Çalışmaları: Kuramlar ve Metodlar*. Çev. K Kardeşahin, İstanbul: Babil Yayınları.

Taymaz E (1993). Kriz ve Teknoloji. *Toplum ve Bilim*, (56-61), 5-41.

Tezel Y S (2002). *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950)*. 5. Baskı, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Tunç S (2014). Hayat'ın Yıldızları: 1950'lerin Türkiye'sinde Tüketim Kültürü, Futbol ve Şöhret. *Toplum ve Bilim*, 130, 137-154.

Tunç-Yaşar F (2016). *Alafranga Halleri: Geç Osmanlı'da Adab-ı Muaşeret*. İstanbul: Küre Yayınları.

Tomlinson J (1999). *Kültürel Emperyalizm: Eleştirel Bir Giriş*. Çev. E Zeybekoğlu, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Topak O (2012). *Refah Devleti ve Kapitalizm: 2000'li yıllarda Türkiye'de Refah Devleti*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Touraine A (2004). *Modernliğin Eleştirisi*. Çev. H Tufan, 5. Baskı, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2004.

Türkay M (2009). *Sermaye Birikimi, Kalkınma, Azgelişmişlik: Türkiye Üzerine Notlar*. İstanbul: Sosyal Araştırmalar Vakfı.

Ülgener S F (2006). Gösteriş Maksadiyle İstihlak Meselesi ve Türkiye'nin İktisadi Gelişme ve Kalkınmasındaki Zararlı Tesirleri, İçinde: A G Sayar(der), *Makaleler*, İstanbul: Derin Yayınları, 186-191.

Ünsaldı L (2014). *Bir Ekonomizm Eleştirisi: Türkiye'de Kalkınma Fikri*. Ankara: Heretik Yayıncılık.

Yaman-Öztürk M (2006). Kapitalizmde Krizler: Dünden Bugüne. İçinde: D Yılmaz vd., *Yapıcılar Türkü Söylüyor I: Kapitalizmi Anlamak* Ankara: Dipnot Yayınları, 101-145.

Zengingönül O (2012). *Küresel Put: Tüketim Ekonomisi, Yeni Sapkınlık: Sosyal Bilinç*. Ankara: Nobel Kitap.

Zorlu A (2016). *Üretim Kapitalizminden Tüketim Kapitalizmine Üretim ve Tüketim Teorileri*. Ankara: Altınordu Yayınları.

Olağanüstü Halin Teolojik-Politik Soy Kütüğü ve Bir OHAL Cumhuriyeti Olarak İsrail

Yunus Can Polat, Harran Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset ve Sosyal Bilimler Anabilim Dalı

E-posta: yunus.c.polat@gmail.com

Özet

Siyaset felsefesinin sözleşmecî geleneği ve modern Weberyen literatür olağanüstü hali gündelik hayatın rutin akışını bozan istisna hallerinde toplumsal yaşam ve kamu düzeninin korunması ve yeniden tesis edilebilmesi amacıyla başvurulan bir hukuksal aparat olarak kavramaktadır. Buna göre hukuk kamu düzeninin tehlike altında olduğu anlarda yani istisna hallerinde kendisini “geçici bir süreliğine” askıya alır ve tehlike bertaraf edilir. Makalenin kuramsal iskeleti bu açıklamayı birbiriyle iç içe geçmiş iki perspektiften eleştirmektedir. Bunlardan ilki, bir yasa olarak olağanüstü halin istisna hallerinde “geçici bir süreliğine” ilan edildiği iddiasının olgusal gerçekliği üzerinedir. OHAL yasaları İsrail’de ve diğer sayısız örnekte görüldüğü üzere istisnayı düzenlemekle kalmaz, dili, söylemleri, kültürel yeniden üretimi, sosyoekonomik ilişkileri ve siyasal olanı devlete doğru çeken bir mıknatısa dönüşerek norm haline gelir. Hukuk düzeni çiplak gözle bakıldığında ‘normal’ işleyişine dönmüş gibi görünse de yasanın içeriği, bir yönetme pratiği olarak iktidarın fiziki ve mental bedenine sirayet eder. Zira OHAL’in açtığı alan yönetme pratiği açısından büyük bir keyfiyet ve ‘kolaylık’ sağlamaktadır. Carl Schmitt bu durumu tersten okuyarak ancak yönetme pratiğine gerçekten ehil olanın, yani egemenin istisnaya karar vermeye muktedir olabileceği iddiasından hareket eder. Yani Schmitt’e göre bir merci yasalarla düzenlenmemiş bir an ve alanda sözü ve eylemi eline alma otoritesine haiz konumdaysa orada gerçek anlamda bir egemenlikten (ve devletten) bahsedilebilir. Görüldüğü gibi, Schmitt ve onununki benzer perspektiften hareket eden ideolog ve karar alıcıların kurguladığı dünyada, bir yasa olarak OHAL kendisini hukukun yasal bünyesinden sıyırmakta, siyaseti olanaksızlaştıran bir yönetme aparatına eşitlenmektedir.

Makalenin kuramsal iskeletinin ilkiyle ilintili olmakla birlikte ikinci ve daha temel eleştirisi bir yasa olarak OHAL değil, bir durum olarak OHAL’i incelemektedir. Olağanüstü hâl, pozitif hukuk düzleminde ona ilişkin tedvin edilmiş bir yasa bulunsun ya da bulunmasın,

hukuku askıya alan bir aparat olmanın ötesinde, modern devletin vazgeçilmez kurucu teolojik-politik öğelerinden birisidir. Bu anlamıyla OHAL yalnızca bir ‘yasa’ değil, düzen mantığı ve zorlayıcı iktidarın yeniden üretimini sağlayan, devletin meşruiyet üretme mekaniğinin katalizörü olarak ortaya çıkan bir ‘durum’dur. Bu durum, korku ve güvenliğin tehdit altında olduğu duygusunun bir iktidar teknolojisi olarak kullanımıyla ilintilidir. İyi-kötü, düzen-anarşi, güvenlik-korku gibi ikili karşıtlıklarla tanımlanan bir dünyada devlet kendisini iyinin, düzenin ve güvenliğin temeli olarak kurgularken, dışarıyı kaosla malul bir alan olarak işaretler. Dışarıda tahayyül edilmiş kaos baki olduğu sürece içeride tahayyül edilmiş güvenlik de sürekli tehdit altında bulunacak, bu durum, devletin egemenlik için gereksindiği meşruiyeti sürekli yeniden üretecektir.

Bu çalışma, olağanüstü halin modern devletin ortaya çıkması ve meşruiyetini yeniden üretebilmesindeki fonksiyonunu irdeledikten sonra konuyu İsrail devleti özelinde ele almıştır. İsrail gerek kurucu ideolojisinin kırılabilirliği nedeniyle gerek kuruluşu sırasında başvurduğu yöntemler, gayri hukuki eylemler ve bu eylemlere dayanarak yarattığı kazanımları ile bekasını koruyabilme gayesiyle en başından beri OHAL mantığına ve önlemlerine ihtiyaç duymuştur. 1948’den bugüne yürürlükten kaldırılmayan OHAL yasası, İsrail’in başvurduğu hukuksuz her eylemiyle yeniden ürettiği bu ihtiyacın bir neticesidir.

Anahtar Kelimeler: Olağanüstü Hâl, İsrail, Filistin, Siyasal-İlahiyat, Siyaset Felsefesi

Theological-political Genealogy of the State of Emergency and Israel as a State of Emergency Republic

Abstract

Social contract tradition of political philosophy and the modern Weberian literature conceive of the state of emergency as a legal apparatus used for the purpose of preserving and re-establishing social life and public order in cases of exceptions that possibly disrupt the routine flow of daily life. According to this view, in cases of exception the law suspends itself “temporarily” when the public order is in danger until the danger is eliminated. The theoretical framework of the article criticizes this explanation from two intertwined perspectives. The first of these is on the factual reality of the claim that the state of emergency, as a law, is declared only “temporarily” in the state of exceptions. State of emergency laws do not only regulate the exception. As seen in the Israeli case and also in the numerous other examples, it becomes a magnet that draws the language, discourses, cultural reproduction, socio-economic relations and “the political” towards the state; and becomes the norm itself. The

area opened by the state of emergency provides an arbitrariness and “easiness” for the hands of the administration. After the so called emergency situation disappears, although the legal order appears to have returned to its “normal” functioning when viewed with the naked eye, the content of the emergency law permeates into the physical and mental body of the power and the state as a practice of governing and as a logic of governmentality with Foucault’s terms. Carl Schmitt reads this situation backwards and starts from the claim that only the one who is truly competent in the practice of governing, namely the sovereign, can decide on the exception. In other words, according to Schmitt, an office or person can truly be sovereign if only it has the authority to take control over the speech (discourse) and the action in the moments, cases and conditions that are not regulated by normal law.

As can be seen, Schmitt and those ideologues and decision makers who act from a similar perspective construct a world where the state of emergency as a law, is stripping itself of the legal body of the law and being equated with a governing apparatus that makes politics impossible. Although it is related to the first criticism, the second and more fundamental criticism of the article takes and examines the state of emergency as a status, state and condition, not only as a law.

Regardless of whether there is a law established on the positive law level or not, the state of emergency is far beyond being only an apparatus that suspends the law; it is one of the indispensable founding theological-political elements of the modern state. In this sense, the state of emergency is not only a “law”, but a “situation” that produces the logic of order and ensures the reproduction of coercive power. Thus, it emerges as the catalyst of the mechanism of state’s legitimacy production. The situation refers to a sense of fear and a feeling that “our” security is under threat and it becomes a power technology where “us” and “self” is also constantly reproduced alongwith the coercive power. In a world defined by binary oppositions such as good-evil, order-anarchy, security-fear, the state constructs itself as the basis of good, order and security, while marking the outside as a space afflicted with chaos and habited with the evil “other”. As long as the chaos imagined outside persists, the imagined security inside will also be under constant threat, and this situation will constantly reproduce the legitimacy that the state needs for sovereignty.

After a detailed analysis of the formative thologic-political role of the state of emergency, this work focuses on the case of Israeli state and its state of emergency. Due to the fragility of its founding ideology, the methods it used during its establishment, its illegal actions and the gains it created based on these actions, Israel has needed the logic and measures of the state of emergency from the very beginning in order to protect its survival. The state of emergency law, which has not been repealed since 1948, is a result of this need, which Israel reproduces with every unlawful action it resorts to.

Keywords: State of Emergency, Israel, Palestine, Political-Theology, Political Philosophy.

Giriş

Siyaset felsefesinin sözleşmecî geleneğine bağlı siyaset bilimi literatürü, olağanüstü hali gündelik hayatın rutin akışını bozan istisna hallerinde toplumsal yaşam ve kamu düzeninin korunması ve yeniden tesis edilebilmesi amacıyla başvurulan bir olanak olarak kavramaktadır. Bu olanak, devletin yasal iskeleti tarafından, egemenlik yetkesini vatandaşlar adına kullanan organlar vasıtasıyla yaratılmaktadır. Buna göre hukuk, temel amacı kamusal düzeni sürdürmek, insanların barış, refah ve güvenliğini korumak olan devletin tüm bu fonksiyonlarını yerine getirmeye çalışırken karşılaştığı istisna hallerinde kendisini, bünyesindeki olağanüstü hâl yasaları üzerinden 'geçici bir süreliğine' askıya almaktadır. Bu açıklamanın iki bakımdan yetersiz olduğu söylenebilir. Öncelikle olağanüstü halin istisna hallerinde kamusal düzenin devamını sağlamak için 'geçici bir süreliğine' ilan edildiği iddiası onun, düzen mantığının inşasında kurucu ilke olarak yer almasını ihmal etmektedir. Zira bir olağanüstü hâl kanunu ihdas edilmiş olmasa bile, modern devlet formlarında olağanüstü hâl mantığı bir meşruiyet manivelası şeklinde arka planda işler vaziyettedir. Bu çerçevede, bu çalışmanın takip ettiği iddia, olağanüstü hâlin sıklıkla sanıldığı gibi kamusal düzenin tehdit altında olduğu anlarda kullanılmak için yasanın kendisini büründürdüğü tali ve geçici bir hukuksal form olmadığı yönündedir. Tersine, modern devletin iskeletini bir arada tutmaya yarayan, modern egemenlik kuramına içkin, mevcudiyetini bir yasanın işletilmesine borçlu olmak bir tarafa, yasa fikrini rasyonalize etmek üzere arka planda durmaksızın işleyerek var olan düşünsel bir iktidar teknolojisidir (Neocleus, 2014).

İkincisi, olağanüstü hâl mantığı, birçok durumda *istisnayı* düzenleyen geçici bir önlem olmanın önüne geçerek, *olağanı* düzenleyen bir norm haline gelmekte, muktedir olanın çıkarı doğrultusunda yürütülen siyaseti hukuksallaştırmaktadır (Agamben, 2005). Bu iki husus da manda döneminden kalma olağanüstü hâl yasının öngördüğü olağanüstü önlemlerin 1948'den beri yürürlükte olduğu İsrail örneğinde açık ve billurlaşmış biçimde görülmektedir. İki kısımdan oluşacak bu çalışmada sözleşmecî ve Weberyen devlet kuramlarının olağanüstü hali kavrayışlarının bir eleştirisi yukarıda işaret edilen iki nokta üzerinden yapıldıktan sonra İsrail'de 70 yılı aşkın süredir devam eden olağanüstü halin söz konusu eleştiri temelinde teolojik-politik kökeni, İsrail siyaseti bakımından fonksiyonu ve neticeleri irdelenecektir.

Bağımsızlık bildirgesinde öngörüldüğü şekilde bir anayasayı hiçbir zaman yapmamış, Temel Yasa adı verilen hukuksal aparatlar yoluyla idare edilen İsrail'de,

kurulduğu günden bugüne kesintisiz biçimde yürürlükte kalan, kurumsallaşarak norm haline gelmiş olağanüstü hâl, Filistinlilere yönelik sistematik ayrımcılık ve yıldırma siyasetini hukuksallaştırma, devletin adaletsizlik üzerine kurulmuş siyasal yapısını bir tür hukuk kalıbına dökerek görünüşte meşrulaştırma fonksiyonuna sahiptir. Çalışmanın argümanı, İsrail'in, yol açtığı maduniyetin boyutları göz önüne alındığında dikkat çekici olmakla birlikte, kuramsal planda modern devlet ile olağanüstü hâl kavramının ilintisi bakımından benzersiz bir örnek teşkil etmediği tespitidir. Tam da bu 'sıradanlık' ya da İsrail ile modern ulus-devlet fikri arasında var olan kuramsal paylaşım nedeniyle, temel odağı İsrail'de olağanüstü halin devlet otoritesi tarafından 1948'den beri siyaset aracı olarak kullanılması olan bu çalışma iki kısma ayrılmıştır.

İlk kısmında olağanüstü hâl kavramının modern devlet ve zorlayıcı iktidarın kendisini kurmasıyla ilgili kuramsal arka planı irdelenecektir. Zira, bu çalışmaya göre, olağanüstü halin bizatihi kendisi, ilk nüveleri uzun 16. yüzyılda Batı Avrupa'da görülen modern devletlerin kendilerini kurarken toplumu tahakküm altına alma ve topluma nüfuz etme süreçlerinde başvurdukları, ilahiyattan ödünç alınmış kurgusal bir kavramsal çerçevedir.

Makalenin ikinci kısmının birbiriyle ilintili iki hedefi bulunmaktadır. İlk olarak birinci kısımda ele alınacak kuramsal zeminin, İsrail ulus-devletinin ortaya çıkışı ve mevcudiyetini sürdürebilmesine nasıl dayanaklık ettiği, nasıl bir politik realiteye tekabül ettiği gösterilecektir. İkinci olarak modern devletin ve iktidarın kendisini kurmasına içkin olan ve kategorik olarak modern devletlerin tümünde örtük vaziyette izlenebilecek söz konusu zeminin, İsrail örneğinde, birçok ulus-devletin aksine niçin kodifiye edilmiş bir olağanüstü hâl rejimine dayanaklık etmek zorunda olduğu, olağanüstü hâl yasasının İsrail'de niçin 1948'den beri yürürlükten kaldırılmadığı, Yahudi ulusçuluğunun ortaya çıkışı, İsrail'in kuruluş süreci ve politikaları üzerinden üç aşamada irdelenecektir. Bu çerçevede ilk olarak Yahudi ulusçuluğunun kırılğan doğası üzerinde durulacaktır. Antik ve orta çağlar boyunca dünyanın farklı bölgelerinde bulunan Yahudi cemaatleri arasında dilsel, kültürel, toplumsal bir birlik olmadığı gibi dinin temel kaideleri dışında teolojik bir birliktelik de söz konusu değildi. Etnik, mezhepsel, dilsel, sosyo politik ve kültürel hatlar etrafında ayrı bir görüntü sergileyen heterojen Yahudi cemaatleri, uzun 16. yüzyılda Avrupa'da tarihsel kapitalizmin etkisiyle ortaya çıkan merkezileşme hareketleri ve uluslaşma süreçlerine paralel olarak tedricen birbirlerine yaklaştılar. 19. yüzyılın ikinci yarısında az sayıda elit bir Yahudi ulusundan ve ulus devletinden bahsetmeye başladığında, birbirlerinden çok farklı Yahudi cemaatlerini ulusal bilince sevk edebilmek için olağanüstü hâl mantığının kurucu, derleyip toparlayıcı işlevi de yeniden keşfedildi. İsrail'in kuruluş süreci ve sonrasında bu işlev tekrar tekrar hatırlanacaktır. İkinci olarak

devletin kuruluş sürecinde yerlerinden edilerek mülteci durumuna düşen insanların geri dönme ihtimallerinin İsraili yöneticiler üzerinde yarattığı travmatik etki ele alınacaktır. Ülkede OHAL mantığının diri tutulmasına neden olan üçüncü ve son temel faktör olarak Batı Şeria'da gayri hukuki biçimde iskân edilmiş bulunan dindar ve aşırı milliyetçi yerleşimcilerin oluşturduğu siyasal-ekonomik baskı vurgulanacaktır.

Thomas Hobbes'tan Carl Schmitt'e Modern Egemen Devletin Kurucu Miti Olarak Olağanüstü Hâl Kuramı

Olağanüstü hâl, zorlayıcı iktidar mantığının kuruluşuna içkin, temel bir ögedir. Ne var ki gerek siyaset felsefesinin klasik sözleşmeci düşünürlerinde gerekse modern Weberyen analizlerde kavramın bu kurucu konumu öne çıkartılmamıştır. Yalnızca istisna hallerinde çağırılıp tatbik edilmek üzere yasa koyucu tarafından tasarlanmış hukuksal bir aparat olarak değerlendirilmiştir. Oysa aşağıda tartışılacağı gibi olağanüstü hâl kavramına, tam da sözleşmeci geleneğin kurgusal bir doğa durumu ve anarşi ihtimaline atıfla modern egemenliği tasavvur ettiği düşünsel hat üzerinde, temel kavramsal bir kaide olarak ihtiyaç duyulmaktadır. Bu gelenek, egemen devletin hukuksal meşruiyetini ve siyasal rasyonalitesini açıklamak üzere farklı karakterde doğa durumu tasvirlerine başvurmuştur. Bu bağlamda tasarladıkları devletlerin varlık gerekçeleri, temel fonksiyonları ve yönetilenlerle ilişkileri birbirlerinden farklılık göstermekteyse de olağanüstü hâl ile modern egemenliği gerekli kılan zeminin örtüştüğü söylenebilir.

Her üç düşünürde de var olan belirgin ortaklık, devletin ama daha ziyade modern egemen devletin 'yokluğunda', insanların erdemli yaşam sürmelerinin mümkün olmadığını işaret edilmesidir: Rousseau'da doğa durumuna geri dönmek mümkün olmadığından (2013: 167-172), Locke'ta doğal yasanın ihlaline karşı zorlayıcı bir müeyyide bulunmamasından (2012: 10-11,37,90-91), Hobbes'ta ise doğa durumunun bizatihi kendisinin korku, acı ve kötülükle malul olmasından (2007: 92-94) dolayı bu durum ortaya çıkar. Siyaset felsefesi geleneğinin olağanüstü hal kavramı üzerinden devleti tahayyül ettiği sınır tam da yukarıda sözü edilen 'yokluğun' yanı başında yükselmektedir. Şimdi ve burada erdemli ve iyi olan yönetim şeklinin ne olduğu üzerinde yapılan irdeleme (Abeles, 2012: 36), yasanın kısmen ya da tamamen ortadan kalktığı ya da -Hobbes örneğinde olduğu gibi- zaten emniyet sağlamadığı kurgusal durumlar üzerinden modern hükümdarın yalnızca muktedir değil, artık egemen¹ de olduğunu ilan eder.

Söz konusu düşünsel hat, Hobbes, Rousseau, Locke gibi klasik düşünürlerde olduğu kadar Weber (1999: 157) ve Schmitt (2010: 41) gibi modern düşünürlerde de Hristiyan teolojisi ile çok yakın bir ilişki içerisine okunmuş ve oluşturulmuştur.

Weber'de 'devlet var olacaksa egemenlik altındaki, egemen güçlerin sahip olduklarını iddia ettikleri otoriteye itaat etmeleri gerekir' (1996: 133). Ona göre Katolik inancındaki bağışlayıcı anne figürünün aksine Protestanlığın sert, acımasız, kindar ancak olağanüstü hallerde bir kurtarıcı olarak çıkagelen, medet dağıtan babası, 16. yüzyıldan itibaren çalışkan, tutumlu ve dünyevi zevklerden elini eteğini çekmiş, püriten bir kapitalist tipi yaratmış; merkezi, ulusal ve en nihayetinde egemen devlet bu yeni tip elitin iktisadi ihtiyaçları ve dünya görüşleri temelinde şekillenmiştir (1999). Peki ama itaat ve hukuksallık nasıl gerçekleşmektedir? Tam da bu noktada iki kavram devreye girmekte olağanüstü hali meşrulaştırarak modern iktidarı hukuksallaştırmaktadır: Korku ve umut. Weber yasal otorite kadar geleneksel ve karizmatik otoritenin de bireyin duyduğu korku ve umut üzerinden kurulduğunu ifade ederken aslında yerleşik toplumun binlerce yıllık varlık yokluk, iç dış, düzen kaos ikilikleri ve olağanüstü hâl mantığı üzerinden devlete iktidar devşirdiği zemini, modern egemen devletin yasal meşruiyet zeminine bağlamaktadır (1996: 131-137).

Hobbes, Rousseau, Locke ve Weber, olağanüstü hali yeni Platoncu bir kavramsal set ile tüm bir Yüdeu-Hristiyan geleneğine atıfla *dolaylı* yoldan siyasal iktidarın dayanağı olarak işaret etmişlerdir. Oysa Weimar Cumhuriyeti'nin, Hitler'in yükselişine kapı aralayan çalkantılı günlerinde olağanüstü hâl Carl Schmitt tarafından *doğrudan* ve en net biçimde modern egemen devletin kuramsal ve pratik çekirdeği olarak ilan edilecektir. Schmitt, Siyasal İlahiyat adlı eserinde Descartes'tan, Rousseau'ya, Hobbes'tan Tocqueville'e siyaset felsefesi geleneğinin, modern egemenliği nasıl olup da Tanrısal yasanın karşılığı olan bir mutlak ve dünyevi ussallık üzerinden kurduğunu ve meşrulaştırdığını gösterir ve ekler; 'çağımızda devlete ilişkin tüm kavramlar, ilahiyattan ödünç alınarak dünyevileştirilmiş kavramlardır' (2010: 41).

Tanrının mutlaklığı, feodal ayrıcalık ve sorumluluklar dizgesinin perdesi kapanırken yerini hükümdarın mutlaklığına, hemen sonrasında ise Rousseau'nun deyişiyle *genel iradeye* bırakmış; felaket anında çıkagelen tanrısal mucize, acil durum ve istisna hallerinde yalnızca egemenin alabileceği olağanüstü hâl önlemleri ile yer değiştirmiştir. Schmitt, 'Hristiyan cemaatin üzerinde yükselen bir teolojik siyaseti müjdeleyen, cemaatin mahrem hayatı ile devletin kılıcını egemenin bedeninde cisimleştiren mucizevi düzen fikrini inatla savunmuş' Hobbes'u -yeniden- keşfederek yola çıkmış olsa da (Çelebi, 2008: 185) onu tersine çevirerek bir anlamda 'aşmıştır'. Zira egemenin meşruiyeti, Schmitt'te ne pozitif hukuk normları içerisinde ne doğanın kendisinden kaynaklanan tanrısal yasa vasıtasıyla ne de sözleşmecî bağlamda cemaatin mahrem hayatının egemenin varlığıyla kesiştiği siyasal alanda teyit edilebilir. Ne yasalar ne de anayasa, normatif değerleri üzerinden bir egemene ve onun hukuksallığı ile

meşruluğuna işaret edemez. Anayasa, olsa olsa acil durum anında kimin yetkili olacağını gösterebilir. Ancak neyin acil durum ya da bir gereklilik (2014: 41, 79, 115) olduğuna karar vererek, ya da istisna olanı belirleyerek, olağanüstü hâl ilan edebilen merci gerçekten egemendir (2010: 13-14). ‘Egemen, olağanüstü hâle karar verendir’ (2010: 13); zira hukuk normlarını aşarak, onları bir anlamda tanımayarak hukuk düzenini tesis edebilme yeteneği ve hakkının kimde olduğu ancak olağanüstü halde ortaya çıkar.

Yukarıda inceleme konusu edilen düşünür silsilesi ve düşünsel hat içerisinde Schmitt özel konumda bulunmaktadır. Zira o bir taraftan siyaset felsefesi geleneğindeki mesiyaniğin iskeleti ifşa ederken bir yandan da ölümünü ilan ettiği Weimar Cumhuriyeti (Scheuerman, 1993: 265) nezdinde liberal-kapitalist-demokratik düzenlerin savaşı yoğunlaştıran, kiteselleştiren, dost-düşman ayrımını muğlaklaştıran ve dünyayı topyekun bir savaşa her geçen gün daha da yaklaştıran (Daase ve Deitelhoff, 2021: 493) zafiyetini ortaya koymakta, otoritenin normlardan değil bizatihi egemenin gücünden kaynaklandığına işaret ederek Hitler’in yükselişinin kuramsal zeminini hazırlamaktadır. Schmitt siyaset felsefesi geleneğinin Platoncu iyi-kötü, iç-dış, düzen-kaos ayrımları ve doğal-yasa-kutsallık atfı ile inşa ettiği yasalılığı ve meşrulaştırdığı zorlayıcı erki, bir anlamda yeryüzüne indirerek *zamanın ruhuna* uygun biçimde yeniden kurgular.

Carl Schmitt’in devleti, devletin de dışında konumlanan mesiyaniğin, tanrısal ve dolayısıyla mutlak bir dışsallığın gücü, iyiliği, güvenlik, kardeşlik, eşitlik, özgürlük, refah, adalet ve huzur vaatleri üzerinden meşrulaştırmasını ifşa etmesindeki amaç, kadir-i mutlak bir odak üzerinden kurulan iktidarın denetimsiz gücünü eleştirmek-dengelemek değildir. Bilakis, gücün kaynağını yani *auctoritası* reel politik zemine indirerek egemenin gücüne güç katmak; olağanüstü hali kurumsallaştırarak egemenin edindiği mutlak güç ve yetkiyi, Kantçı liberal-demokratik değerlerin, Wilson İlkeleri’nin ve onun savunucularının dizayn ettikleri uluslararası sistemin boyunduruğundan *kurtararak*, Nazi Almanyası’nı bir anlamda *özgürleştirmek*ti. İktidarın ontolojisini şimdi ve burada olup biten, istisnai bir an, acil durum ve olağanüstü hâl üzerinden irdeleyen Schmitt, bu manada Heidegger’e ve onun *dasein* kavramının, pratik düzlemde Nazilerin anayasayı askıya almalarına varacak politik-teolojik çekirdeğine yaklaşmaktadır (Wolin, 1990: 398-400; Norris, 2011: 903; Imbsweiler, 2016: 22).

Schmitt’e göre 19. yüzyıl ekonomik aklın ve ekonomik bireyin yüzyılıydı. Siyasal anlamda depolitizasyon, teknolojik gelişmelerin vadettiği geleceğin siyasal içeriksizliği ile koşut ilerlemekte, siyasal kavramının yok oluşu kültürün ve Avrupa ruhunun da yok oluşu anlamına gelmekteydi ve korkutucuydu (Çelebi, 2008: 181). Siyaset felsefesinin 16. yüzyıldan itibaren doğal hukuk kuramı

üzerinden ürettiği mesiyani vaatler, 20. yüzyılda kültür ve siyasetin duvara çarpıp sendelemesine, entelektüellerin Avrupa'nın kıyametin eşiğine geldiğini düşünmelerine neden olmuştu (Çelebi, 2008: 181). Bu bağlamda Schmitt siyaset felsefesi geleneğinin devleti, insanı özgür, eşit ve güvende kılacak tanrısal bir mutlaklığın, yani devleti önceleyen ve içerisine alan bir dışsallığın üzerinden inşa ettiği hattı ifşa ederek, Ernst Jünger (Hohendahl, 2008: 47), Albert Speer, Alfred Rosenberg gibi (Ohana, 2019: 274-275) dönemin muhafazakâr-radikal-faşist Alman entelektüellerinden farklılaşmıştır. Schmitt'in işaret ettiği, siyasal kavramının silikleşmesine neden olan hat, tam da mutlaklığın kurgulandığı bu düzlem ile söz konusu dışsallık üzerinde yer almaktadır. Böylece Schmitt devletin kurucu dışsallığının, aslında ideal devlet tahayyülü yani devletin bizatihi kendisi olduğu (Yalçınkaya, 2005) görüşünün sınırına dayanır. Ne var ki o, benzer bir ifşa ve kuramsal düzenek ile gücün egemenin kurumsal bünyesinde temerküz etmesini onaylayan birlikçi ideolojiler karşısında yer alan Walter Benjamin, Hannah Arendt ve daha yakın dönemde Michael Foucault, Alain Badiou, Giorgio Agamben gibi yazarların aksine, kendi olağanüstü hâl kuramını, siyasal iktidarın dizginlenemez keyfiyetinin eleştirisi için seferber etmek yerine, legal faşizmin ideolojik iskeletini inşa etmekte kullanmıştır (Ohana, 2019).

Benjamin, Schmitt'in mutlak egemenliği meşrulaştırdığı düşünce sekansını izleyerek tam tersi istikamette, egemenin keyfiyetinin ve şiddetin ortadan kaldırılmasını sağlayacak bir olağanüstü hâl ile bu olağanüstü halde tezahür edecek, tarihin bugüne kadarki eşitsizlik ve adaletsizliğe doğru ilerleyen akışını parçalayıp yok edecek 'ilahi şiddet' kavramsallaştırmasına varacaktır (Benjamin, 2010). Walter Benjamin'in açtığı yoldan ilerleyerek söz konusu mekanizmayı eleştirel bir değerlendirmeye açan Agamben'e göre Schmitt istisna anında, devlet ve hukukun mutlak farklılıklarını ortaya koydukları anı görür. İstisna halinde 'devlet var olmayı sürdürür ancak hukuk ortadan kalkar'. Böylece istisna halinin uç görünümünde egemen kendisini kurucu erke dayandırır (2005: 41). Zira pozitif hukuk askıya alınmış olsa da yasalılık ve meşruiyet ilkesi olduğu gibi yerinde durmaktadır. Agamben'e göre Schmitt'in legal faşizme dayanaklık eden kuramında söz konusu olan, yasalılığın yani hukukun kendi bünyesinde, gerçek 'yaşama özdeş' olduğu ölçüde açtığı bir karadeliktir. Bu kavramsal karadelikğin oluşturduğu 'istisnai' vakum içerisinde egemenlik, -Weber'in de açıkça ortaya koyduğu biçimde- egemenin kişiliğinden-karizmasından kaynaklanır ve tehlikede olduğu için askıya alınmış hukuk düzenini, askıya alındığı karadelik içerisinde oluşan füzyon ile yeniden kurar (2005: 101-103). Böylece mutlak egemenlik hukukun askıya alındığı bir olağanüstü halde inşa edildiği ölçüde, olağanüstü hâl, egemenin karizmasından kaynaklanan yeni düzende bir tür norm haline gelmekte, gelmek zorunda kalmaktadır. Zira gerek egemenin gerekse yeni

kurulan düzen mantığının sürdürülebilmesi buna bağlıdır (McQuillan, 2010: 97-98).

Tüm bu akıl yürütme, olağanüstü halin yürütmenin elindeki geçici bir hukuksal aparat olmanın çok ötesinde, iktidarın ama özellikle modern iktidarın kuruluşuna içkin bir anlamı olduğuna işaret etmektedir. Bu çerçevede olağanüstü hâl, hukuk ve siyaset bilimi disiplinlerine dair klasik-modern literatürde iddia edildiğinin aksine kamu düzeninin tehlike altında olduğu istisnai anlarda tatbik edilen geçici bir önlem değil, içinde bulunduğumuz kapitalist çağın alamet-i farikası olan ulus-devletlerin rıza üretme ihtiyaçlarının tam merkezinde yer alan, bu ihtiyaç doğrultusunda üretilen, hatırlatılan ve kendisinden istifade edilen bir iktidar teknolojisidir. Bu haliyle de yeryüzünün çeşitli bölgelerinde, Yemen'den, Ukrayna'ya, ABD'den Moldova'ya aralarında neredeyse hiçbir seküler bağ bulunmayan (Sand, 2011; Ram, 1995; Evron, 1995; Zerubavel, 1994; Shenhav, 2007; Shohat, 2017) Musevi cemaatlerinin, nasıl olup da devlet kurma ideali etrafında birleşmek zorunda hissettiklerini açıklayabilme özelliği taşımaktadır.

İsrail'in Sürekli Olağanüstü Hal Rejimi: Kökeni, Gelişimi ve Uygulamaları

İsrail'in 73 yıllık uzun olağanüstü hâl rejimi ilki yukarıda ele alınan teolojik-politik zeminle ikincisi ise Filistin'de İngiliz idaresi döneminde yaşanan gelişmelerle bağlantılı iki kaynaktan beslenmektedir. Bu nedenle çalışmanın bu kısmı giriş bölümünde belirtildiği şekilde iki yere odaklanmaktadır. Öncelikle İsrail'de bugün yürürlükte olan olağanüstü hâl yasasının Filistin Mandası'na dayanan tarihsel arka planı, pozitif hukuktaki yeri ve İsrail yasalarındaki karşılığı ele alınmaktadır. Bu tarihsel gelişim ve onun hukuksal yansımalarının ardından fiili-hukuki durum ilk bölümde verilen teorik zeminle ilişkilendirilmektedir. Böylece olağanüstü halin (OHAL) İsrail'in kuruluşundan 73 yıl sonra bugün niçin hala gerekli olduğuna ve ilga edil(e)mediğine dair bir tartışmanın, Yahudi ulusçuluğunun kurgusu, İsrail'in devlet olarak teşekkülünde olağanüstü hâl mantığının kullanımı ve bunun nasıl bir politik realiteye tekabül ettiği sorunsalları üzerinden, ilk bölümde irdelenen teorik zemine de temas edilerek sonuçlandırılması amaçlanmaktadır.

Tarihsel Arka Plan ve Yasalar

Bilindiği gibi Aralık 1917'de İngilizlerin Filistin'i işgal etmeleriyle bölgede 1516'dan beri süren Osmanlı egemenliği sona ermiş, (Ruth Kark ve Oren-Nordheim, 2001: 40) Nisan 1920 San Remo Konferansında Filistin'in İngiliz mandası altında idare edilmesi kararlaştırılmıştı (Fırat ve Kürkçüoğlu, 2001: 202). Bu çerçevede Temmuz 1920'de Herbert Samuel Filistin Yüksek Komiseri

olarak atandı ve İngilizlerin Filistin üzerindeki sivil idareleri resmen başladı. 1922’de ise Filistin Mandası Milletler Cemiyeti tarafından resmen onaylanarak hayata geçti (El-Eini, 2006: 13). Yahudi ve Araplar kâğıt üzerinde mandanın eşit yurttaşları varsayılsalar (Koreh ve Beland, 2007: 148) da bu yeni birimin ayakta kalması, idari işlerliğinin sağlanması, eğitim, sağlık, altyapı gibi hizmetleri sağlayacak kurumların tesisi için İngiltere’den akan maddi ve beşerî kaynaklar çok büyük ölçüde Yahudi kurumlarına akıyor, Yişuv’u destekliyor, Arapları ise dışlıyordu (Anderson, 2018: 175). İngiliz politikasının da etkisiyle kendisinde giderek bölgedeki Arap nüfustan siyasal-ekonomik olarak ayrışma gücü bulan Yişuv ve Yahudi nüfusu başta Doğu Avrupa olmak üzere çeşitli yerlerden gelen Yahudi göçleri ile gün geçtikçe büyüyordu (Smith, 1993: 3-10). Bu süreç ilk olarak topraklar ve sulak alanların dramatik biçimde el değiştirdiğine şahit olan kırsal nüfusun giderek şehirlerde yığılmasına neden oldu. Ancak Histadrut, Yahudi Ajansı gibi kurumlarının Arapları emek piyasasından dışlamayı amaçlayan (Lockman, 2012: 12, 31) biçimde gelişmeleri, şehirlerde yığılan Filistinli Arapların giderek yoksullaşmasına ve huzursuz bir şekilde hareketlenmesiyle sonuçlandı. İsrail’in sürekli olağanüstü hâl rejiminin temeli olacak İngiliz yasaları, tüm bu sürecin tetiklediği 1936’da kır ve kentin büyük bir isyan dalgasıyla çalkalanmasının ürünüdür.

Almanya’da Hitler rejimi gerek iç gerek dış politikasında her geçen gün daha saldırgan hale gelip, küresel bir savaşın fısıltıları Fransa üzerinden Ada’ya ve üzerinde güneş batmayan imparatorluk topraklarının sınırlarına dek ulaşmışken, kraliçenin hükümeti Filistin gibi stratejik bir bölgede yaşanacak bir karışıklığa müsamaha gösteremezdi. İngiltere’nin Filistin’deki müdahalesi iki netice doğurdu. İlk olarak Arap İsyanı kanla bastırıldı. Entelektüeller ve aktivistler öldürüldü, etkisizleştirildi ya da sürgüne gönderildi (Norris, 2008: 28, 36). Bu durum Matthew Hughes’in de Manda Filistin’ini incelediği ayrıntılı çalışmasında dikkat çektiği gibi yalnızca bir isyan dalgasının bastırılmasıyla değil, Filistin Araplarının topyekûn ezilmeleriyle sonuçlanmıştır. Hughes’e göre onların toprak üzerindeki mücadelelerinin 1948’de gerçekleşecek ‘ikinci round’unda varlık gösterememelerinin en temel sebeplerinden birisi de budur (2019: 350). İkinci netice İngiltere’nin İkinci Dünya Savaşı’nın eşliğinde Ortadoğu coğrafyasına yayılmış bulunan Arap, Farisi ve Türk unsurları, Filistin meselesi yüzünden Araplık ya da Müslümanlık temelinden, toptan karşısına almak istememesi ve bunun zincirleme sonuçları ile ilgilidir. Bu bağlamda Arap isyanının bastırılmasından sonra İngiltere 1939 Beyaz Belgesi ile Yahudi göçünü büyük ölçüde sınırlamıştır. Bu durum Siyonist örgütlerinde büyük bir hayal kırıklığı ve öfke uyandırmış, (Ataöv, 1970: 55) Beyaz Belgeye, göç sınılandırma siyasetine ve İngiliz varlığına karşı Yahudi çeteleri terörist faaliyetlerde

bulunmaya başlamıştır (Sander, 1994: 267). Ancak söz konusu Yahudi terörü, yalnızca Etzel ve Lehi gibi çeteler-marjinal organizasyonlar eliyle üretilmemiştir. Yişuv'un temel kurumlarından olan Haganah ve Palmach da devlet kurumları, kamu ve özel mülkler, İngiliz birlikleri ve Arap sivilere karşı yürütülen şiddet hareketine çanak tutmuştur (Wagner, 2008: 629-631).

İngiltere şiddet sarmalı karşısında mandada asayiş, düzen ve güvenliği yeniden tesis edebilmek, kendisini uluslararası arenada da küçük düşüren bu başkaldırlara son verebilmek için harekete geçti. Manda yönetimi, Eylül 1945'te Acil Durum Düzenlemeleri adı altında, İngiltere'nin Bengal ve İrlanda'da da benzerini uyguladığı bir olağanüstü hal ilan etti (Berda, 2020: 7). Bu yazı bağlamında, İsrail'de bugün de tüm yıkıcı etkisiyle devam eden ve onu adeta bir korku cumhuriyeti halinde varlık ve yokluk arasında 'hayatta tuttuğu' varsayılan sürekli olağanüstü hal rejiminin temeli İngiliz idaresinden miras kalan bu yasadır. Bunun yanında, İsrail olağanüstü hal rejiminin kökeni olan 1945 Acil Durum Düzenlemeleri'nin de boşlukta ortaya çıkmadığı, İngiltere'nin, Birinci Dünya Savaşı'nın eşliğinde sömürgelerindeki denetimini savaş süresince kuvvetlendirebilmek üzere kodifiye ettiği 1914 tarihli Krallığı Savunma Kanunu'na dayandığı hatırlanmalıdır. Bu kanunun ortaya çıkartılmasını takiben, İngiliz koloni bürokrasisi savaş boyunca yürütmenin kararnamelemleri ile hareket etmiş, geçerli hukuk bir çok noktada askıya alınmış ve kolonilerde nüfus, bu nüfusun bir kısmının etiketlenmesi, kara listeye alınması ve takip edilmesi suretiyle kontrol edilmeye başlanmıştır (Kemp, 2004; Berda, 2020). İngiltere savaşın ardından 1914 tarihli kanunu rafa kaldırmış gibi görünse de 1936-39 Arap isyanlarını kanlı biçimde bastırırken Filistin'de peşi sıra birden çok olağanüstü hal ilan etmiş; ancak OHAL mantığının Filistin Mandası için müstakil bir kanun haline gelmesi, Siyonist çetelerin terör eylemlerini yoğunlaştırmaları üzerine Eylül 1945'te Acil Durum Düzenlemeleri adı altında bir düzenlemeyle gerçekleşmiştir (Berda, 2020: 4-7). İsrail bu yasal aparatı 1948'de kendi hukukuna dahil ederek, Araplara yönelik sokağa çıkma yasağı, yerinden etme, evlerin yıkılması gibi uluslararası hukuka aykırı birçok uygulamayı kağıt üzerinde legal bir çerçeveye oturtmuştur (Wing, 1999: 400).

Her ne kadar 1995 yılında İsrail Yüksek Mahkemesi İsrail Temel Yasaları'nı anayasa mahiyetinde değerlendirdiğini deklare etmiş olsa da (Eldman, 2003), bilindiği gibi, İsrail'in kurulduğu günden bu güne yazılı bir anayasası bulunmamaktadır. Ülke 13 Haziran 1950'de alınan Harari Kararı'ndan (Rozin, 2007: 257) itibaren Temel Yasa adı verilecek, 1950'den bugüne değin yıllar içerisinde parça parça yaratılmış legal aparatlar yordamıyla yönetilmiştir (Shapira, 1974). Bununla bağlantılı olarak, İsrail'de mevcut hukuku askıya alarak tatbik edilen acil durum önlemlerinin tamamının yukarıda sözü edilen yasaya dayandığı söylenemez.

Zira birbirinin içerisine geçmiş, bilinçli olarak tek bir yasada toparlanmamış, karmaşık biçimde bırakılmış ve teorik bir bütünlük ifade etmeyen üç kaynaktan beslenmektedir (Mehozay, 2012: 140-141). Bunlardan ilki yukarıda sözü edilen, İngilizlerden kalma yasadır ve İsrail hukukunda birincil hukuk mahiyetindedir. İkincisi, dolaylı olarak 1945 tarihli yasaya dayanmakla birlikte temelde bakanlıkların uhdesine bırakılmış durumlarda, yürütme tarafından ilan edilen idari kararnamelerdir. Üçüncü kaynak ilk iki kaynağın çeşitli biçimlerde iç içe geçmesi ve spesifik hallerde ve çeşitli legal aparatlarla kalıcı hale gelmesinden doğarak birincil hukuk haline gelmiş yasalardır (Mehozay, 2012).

Mayıs 1948'de Bağımsızlık Bildirgesi okunduktan sonra, en geç 1 Ekim 1948'e kadar yapılması planlanan anayasaya kadar görevini sürdürecektir Geçiş Hükümeti'nin, bir tür geçiş hukuku mahiyetinde, Yasa ve Yönetmelik Talimatnamesi adı altında bir düzenlemeye gitmiş olduğu görülmektedir. OHAL önlemlerinin yukarıda sözü edilen her üç kaynağı da doğrudan ya da dolaylı olarak bu talimatnameye dayanmaktadır. Yürürlükteki OHAL düzenlemelerinin, 1948'den itibaren Filistinliler üzerinde kendisi dışında herhangi bir yasaya dayanmadan çalıştırıldığı görülmektedir. Bu düzenlemelerin uygulamada, 1948 Talimatnamesi'nin 9. Maddesine² dayalı olarak teminat altına alınmış başlıca üç işlevi bulunduğu söylenilebilir:

- Güvenlik tedbirlerinin infazı: Keyfi gözaltına alma, tutuklama, yolların kapatılması, açılması, denetim noktaları ihdas edilmesi, iş yerlerinin kapatılması.
- Engelleme: Serbest dolaşım ve ifade özgürlüğü üzerinde keyfi kısıtlamalar.
- Cezalandırma: İnsanların yaşadıkları evlerden gerekçe gösterilmeksizin tahliyeleri, yaşam alanları ve tarlaların gerekçesiz istimlakı, evlerin yıkılması. (Mehozay, 2012: 143)

Arapların temel vatandaşlık haklarının hemen her gün çeşitli yukarıda ana başlıkları sayılan çeşitli biçimlerde yok sayılmasına neden olan OHAL hukukunun tarihsel gelişimi ile dayanan yasaların bilinçli biçimde iç içe geçirilmişliği yukarıda özetlendi. Bu bölümün ikinci kısmı, eylemleri, malları ve bedensel varlıkları ile Arapların, niçin bir hukuksal belirsizlik ve karadelğin keyfilğine mahkum edildiklerini, İsrail devletinin kurucu söylemleri ve bunların ilk kısımda odaklanılan OHAL'in teolojik-politik karakteri ile ilintisi bakımından analiz etmeyi amaçlamaktadır.

İsrail’de OHAL İhtiyacının Üç Gerekçesi

Olağanüstü hâl İsrail için kurulduğu günden bugüne üç nedenle bir ihtiyaç olmuştur. Öncelikle Yahudi ulusçuluğu yani Siyonizm, inşa sürecindeki kırılmalılığı nedeniyle, fikri ve somut dayanakları bakımından daha 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren elit, aktivist ve ideologların söylemlerinde OHAL mantığına ihtiyaç duymuştur. İkinci olarak İsrail bağımsızlığını elde ettikten ve 1948 sınırları içerisinde yaklaşık 700.000 Arap’ın bölgeden çıkmasıyla neticelenecek sistematik etnik temizlik operasyonunu hayata geçirdikten sonra, bu politikasını kurumsallaştırmak, korumak ve geliştirmek için bugüne kadar nüfusunun %20’sini oluşturan Arap vatandaşlarını bir OHAL düzenine mahkum etmeye mecbur olmuştur. Üçüncü olarak, 1967’de işgal edilen bölgeler, dinsel, milliyetçi, muhafazakar gerekçelerle İsrail iç siyasetinde kritik bir konuma gelmiş; Doğu Kudüs ve özellikle Batı Şeria’nın Yahudi yerleşimcilere açılması, bu bölgelerdeki toprak gaspları ve yerinden etmelerin devam edebilmesi, silahlı yerleşimcilerin ‘haklarının’ korunabilmesi için OHAL mantığının devamını gerekli kılmıştır.

Detaylandırmak gerekirse, İsrail’de resmi tarihi 4000 yıllık kesintisiz bir ‘Yahudi halkı’ anlatısına işaret etmekte, heterojen, çok kültürlü ve çok-etnili Yahudilik dininin kadim mirası ile 19. yüzyılın son çeyreğinden itibaren özellikle Orta ve Doğu Avrupa’da örgütlenecek Filistin’i kolonize etmeye başlamış yerleşimci-kolonici hareketi retrospektif biçimde birbirine eklemlenmekte ve karıştırmaktadır. Oysa İsrail ulusu ya da *modern* Yahudi halkı, 19. yüzyılda Avrupa’daki siyasal-ekonomik dönüşümlerin (Gellner, 2006; Anderson, 2017) ve etnik *temizliklerin* (Mann, 2012) itkisi sonucunda bir çok başka ulus gibi ortaya çıkarak inşa edilmişti (Sand, 2011).

Birbirlerinden kültürel, kimliksel, dilsel, etnik, mezhepsel, sınıfsal ve yaşadıkları coğrafyalar bakımından bu ölçüde farklı bir mozaiği, ulusçu bir ideoloji etrafında seferber etme fikri modern ulusçuluk türü olarak Siyonizmin ilk ortaya çıktığı dönemde gerek Avrupa’da (Wistrich, 1998: 101-103) gerek Ortadoğu’da (Shenhav, 2007) bir çok Yahudi cemaatini rahatsız ediyordu. 19. yüzyıl boyunca Avrupa’da ortaya çıkan uluslar ve ulusçuluklar kervanına kadim bir din olan Yahudiliğin payanda edilmesi, Yahudilerin bir ulus değil ümmet olduklarını düşünen dindarlar kadar (Wistrich, 1996), Almanya Fransa, ABD gibi ülkelerde bu ülkelerin ulusçulukları ile hemhal olmuş, kendilerini Fransız, Amerikan ve Alman hissedenden Yahudileri de rahatsız ediyor, korkutuyordu (Urofsky, 1975: 92-96; Wistrich, 1998). Bu nedenle, Herzl bir Yahudi devleti fikrini ortaya attığında, bu çok az sayıda insana olanaklı göründü. Yahudi ulus inşasının Yahudiliğin bir din olmasından kaynaklanan bu kırılmalılığı, ulusçu örgütlülüğün ve kolektivitinin harcına dinsel inancı, ümmet bağı, mesiyani dost-düşman,

iyi-kötü, düzen-anarşi, cennet-cehennem atıflarını katmayı bir zaruret haline getirdi. Böylece Yahudi ulusçuluğu, ulusu ve ulus-devleti, Yahudilik dininin eskatolojik beklentileri, korkuları ve olağanüstü hal mantığı üzere kuruldu.

Yahudilik dininin modern bir etnisitenin inşası ve etnik milliyetçiliğin piyasa güdümlü sosyo-politik harcı için nasıl manipüle edildiğinin (Shenhav, 2007), dönüştürülerek geri çağrıldığıının incelenmesi bu çalışmanın iddiasının çok ötesindedir. Ancak çalışma, uzun 16. yüzyıl ile 19. yüzyıl arası Avrupa'da yaşanan altüst oluşun, 19. yüzyılın son çeyreğinden itibaren Yahudilerin siyasal örgütlenme biçimleri açısından ciddi sonuçları olduğunu veri almaktadır. İlk ve orta çağlar boyunca birbirlerinden dinsel, kültürel hatta inanç, liturjik pratikler ve dinsel gelenek düzeyinde farklı olan Yahudi cemaatleri 20. yüzyıla, ortak tarihi paylaşan homojen bir ulus oldukları bilinciyle girdiler. Oysa Yemen'den Fas'a, ABD'den Rusya'ya yayılan, heterojen görünümdeki Yahudi cemaatleri tarihsel kapitalizmin itkisiyle, tedricen ulusal potada erimiş, giderek homojenleşmiş ve 20. yüzyılın ilk yarısında Filistin'i kolonize edecek modern ulusçu harekete entegre edilmişlerdi. (Polat, 2020; Sand, 2011; Raz-Krakotzkin, 2013; Ram, 2011; Ram, 1995; Shenhav, 2007; Traverso, 2016). OHAL mantığı, çalışmanın ilk bölümünde gösterildiği üzere zorlayıcı iktidarın, devletin ve dolayısıyla ulus-devletlerin ortaya çıkması ve yeniden üretiminde kurucu bir fonksiyona sahiptir. Bu bağlamda İsrail özgün bir örnek olmamakla birlikte, OHAL'in siyasetin işleyişindeki görünürlüğü ve ürettiği şiddetin çıplaklığı açısından dikkate değer bir örnek oluşturmaktadır.

Yahudilerin dinsel kimliklerinin dönüşerek ulusal kolektiviteye entegre olmaları, 'Yahudi devleti'nin kurulması için Arjantin, Kenya, Kıbrıs gibi seçeneklerin de üzerinde duran Herzl'in seküler Politik Siyonizm hareketi ile değil, dini inanışların seküler hedeflere alet edilerek yeniden yorumlandığı romantik İşçi Siyonizmi'nin çabalarıyla gerçekleşti (Fiedman, 1973: 33). Bu hareket, kutsal kitapta 'Yahudi halkı' hakkında yazılı olan ve herhangi bir arkeolojik, tarihsel gerçekliği bulunmayan anlatıları, romantik ulusçuluğun mitleri olarak 'ulusal tarih'in sarsılmaz öğeleri kabul ederek kitlelere yayıldı, kabul gördü ve Filistin'de örgütlendi. 1948'i izleyen süreçte bölgedeki Arapların etnik temizliğini tamamlayan (Pappe, 2007) ancak etrafı hala büyük bir Arap okyanusu ile çevrili olan, göçmen-yerleşimci kolonici bir hareketin (Piterberg, 2017) doğası itibarıyla OHAL gibi güçlü bir telojik-politik atfa ihtiyaç duyduğu söylenebilir. Nitekim, bu atıflara sırtlarını dayamamış, Herzl, Pinsker ve Lilienblum gibi liderlerin aksine, David Ben Gurion, Yizhak Ben-Zvi, Chaim Arlosorov, Viladimir Jabotinsky gibi idologların, ulusçuluğu bu mesiyantik-dinsel zemin üzerinden kurarak, uluslaşma aşamasındaki kitleyi hem Filistin'e göçmeye teşvik etmekte hem de bölgedeki Arapları emek piyasası ve topraklardan dışlayacak biçimde mobilize etmekte

başarıya ulaştıkları görülmektedir. Zira dinsel anlatı, kabaca Tuz Denizi ile Akdeniz arasında Batı Şeria'yı da içerisine alan bölgenin Yahudilere tanrıları tarafından vaat edildiğini, bu toprakların geçmişte Yahudilere ait olduğunu, M.Ö. 11. yüzyılda büyük bir İsrail krallığı kurulduğunu, 70 yılında Romalıların Yahudileri buradan sürgün ettiklerini, Yahudiliğin geçmişte dünyanın çeşitli yerlerinden insanların iman ettiği bir din değil, Filistin merkezli, İbrahim, İshak ve Yakup'un soyundan gelen bir etnik grup olduğunu söylüyordu.

İsrail'in kuruluş aşamasında, doğrulukları hakkında Kutsal Kitap öyküleri dışında herhangi bir arkeolojik kanıt bulunmayan (Thompson, 2009; Finkelstein ve Silberman, 2001; Raz-Krakotzkin, 2013; Sand, 2011), 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Yahudi ulusçuluğunun dayanağı haline gelen bu anlatı üzerinden bir resmi tarih yazıldı. Bu ulusal-resmi tarihe göre İsrail'in gerçekleştirdiği şey, Yahudilerin zaten kendilerine ait olan toprağa geri dönmesini sağlamaktan ibaretti (Raz-Krakotzkin, 2013; Piterberg, 2017).

Ulus inşasının harcında yer alan dost-düşman söylemi 1948 ve sonrasında Nakba'nın yani yaklaşık 700.000 insanın, Filistin toprağına el konularak yersiz yurtsuz edilmesi hadisesinin katalizörü oldu. Ancak İsrail devletinin kurulabilmesi bu söylem ile 1948 sınırlarının Araplardan büyük ölçüde temizlenmesi üzerinden mümkün kılındığı için, etnik temizlik geri döndürülemez biçimde kurumsal hale getirilmeliydi. Zira Siyonist örgütlerin ve bağımsızlık ilanından sonra İsrail'in tüm çabalarına karşın, 1948 sınırları içerisindeki nüfus hâlâ %20 oranında Araplardan oluşmaktaydı (Kamen, 1987: 453). Ayrıca uluslararası toplum ve özel olarak BM de Nakba sırasında yerinden yurdundan edilenlerin geri dönme haklarını kabul ediyordu (Zureik, 1994: 8).

Bu durumda gerek Yişuv'un legal askeri gücü olan Haganah gerekse Irgun, Stern çetesi gibi paramiliter Yahudi terör örgütleri eliyle gerçekleştirilen etnik temizliğin korunması ve geliştirilmesi devletin bekası ve Yahudi halkının güvenliği için elzem hale gelmişti. Bu bağlamda OHAL 1948 içinde İsrail'in ikinci sınıf vatandaşları haline gelmiş Arapların pasifize edilmesi ile mültecilerin yurtlarına geri dönebilmelerini içerecek bir barış planının bertaraf edilebilmesi için hukuku askıya alma ve paralel hukuklar yaratabilme amacıyla etkin olarak kullanıldı. Arapların sivil haklardan mahrum edilmesi mülklerine el konulması, keyfi tutuklamalar ve yeni mülk edinmelerinin önünün kesilmesi bu çerçevede bir üst bölümde ele alınan hukuksal aparatlar yordamıyla gerçekleştirildi.

Ancak İsrail'in meşru egemenlik sahası yani 1948 sınırları içerisinde bizzat kendi vatandaşlarına, yani Müslüman ya da Hristiyan Araplara reva gördüğü gözaltına alma, tutuklama, yargısız infaz, yerinden etme gibi uygulamalar 1948

sınırlarının ötesinde farklı bir sıklık, yoğunluk ve acımasızlık giysisine bürünmüş, OHAL'in norm haline gelmiş bulunmasının mütehakkim ve madun ilişkileri açısından mahiyeti daha açık seçik hale gelmiştir.

İsrail 1967'de işgal ettiği Gazze, Golan Tepeleri ve Batı Şeria'yı ilhak değil yalnızca işgal etmiş, kendi hukuku ve yargısını bu topraklara uzatmamıştır (Kelly, 2006: 56-57). Gazze ve Batı Şeria'nın 1948'den önce Filistin Mandası'nın parçaları olması gerekçe gösterilerek buralarda, temel içeriği yine İngiliz olağanüstü hâl yasasına dayanan bir sıkı yönetim hukuku ve askeri mahkeme sistemi uygulanmıştır (Hajjar, 2005: 1-7). Dolayısıyla bu bölgelerde yaşayan ve sayıları 3 milyonu Batı Şeria, 2 milyonu Gazze'de olmak üzere 5 milyonu bulan Filistinli'nin, İsrail'in 1948 sınırları içerisinde hem İsrail yasaları hem OHAL hukukuna aynı anda tabi Araplardan daha vahim ve daha öngörülemez koşullar altında yaşamaya çalıştıkları söylenilebilir. Oslo antlaşması ile ortaya çıkartılan yapı, Batı Şeria'da illegal Yahudi yerleşimlerinin ve silahlı yerleşimcilerin artan varlığı ve baskısı nedeniyle Arapların haklarının hukuk ile garanti altına alınmasını imkansızlaştırmaktadır. Benzer şekilde Gazze'de süregiden İslami liderlik ve yerel yönetim de sıkı abluka koşulları ve İsrail ordusunun 3-5 senede bir gerçekleştirdiği, sağlık, eğitim, enerji gibi altyapı sistemlerini yerle bir eden, yüzlerce sivilin ketledilmesine neden olan operasyonlar göz önünde bulundurulduğunda Arapların haklarını hukuk ile güvenceye almaktan uzaktır. Yine 2021 Mayıs ayında Doğu Kudüs'te Arapların keyfi yerinden edilmeleri ile başlayan olaylar, Doğu Kudüs'e tanınan özel statünün de Arapların haklarını hukukun korumadığını tüm dünyaya tekrar göstermiştir. Özetle söz konusu olan Arapların yaşadıkları dört parçada da İsrail'in fiili kontrolünün (İsrail, Doğu Kudüs, Batı Şeria ve Gazze) şiddet derecesi değişen bir OHAL mantığı olduğu söylenebilir.

Oysa İsrail'in mevcut BM kararları ve uluslararası hukuka aykırı olarak işgal ettiği topraklara yerleştirdiği Yahudiler, İsrail hukukuna tabidirler (Bar-Tal, 2020). Büyük kısmı dindar, yoksul ve İsrail devletinin sübvansiyonlarıyla hayatta kalabilen, Batı Şeria'daki izole 'bloklar'da düşük maliyetlerin cazibesi ile bulunanlar birinci tip yerleşimci profilidir. Bunların yanında çok daha radikal-muhafazakar-dini saiklerle, kutsal toprağı mamur etme ve boş bırakmama dürtüsüyle bölgeye gelmiş guplar da bulunmaktadır (Haklai, 2015: 19). Ancak bu iki profil arasında keskin çizgilerle bir ayırım yapabilmek de güçtür. Batı Şeria'da 1967 işgalinin ardından bölgeye gelen 'yerleşimciler'in sayıları yıllar içerisinde giderek artmış ve bugün yarım milyona yaklaşmıştır. Ayrıca İsrail'deki dinci partiler illegal yerleşimlerin statülerinin sağlama alınması konusunda çalışmakta, Filistinliler ile yapılacak barışın ön şartı olarak yerleşimcilerin Batı Şeria'dan çıkartılması ile ilgili her türlü pazarlığı, İsrail siyasetini ve dahil oldukları

koalisyon hükümetlerinin işleyişini tıkama pahasına engellemektedirler (Polat, 2018). Bu iki veriyi üst üste koyunca Batı Şeria Filistinlilerinin içinde buldukları hukuksal karadelğin İsrail açısından önemi de daha anlaşılır hale gelmektedir.

Sonuç

Hiç şüphesiz dünyada olağanüstü hâl rejimi altında hukuk ve siyasetin iç içe geçirildiği, vatandaşların bir kısmının ayrımcılığa tabi tutulduğu tek örnek İsrail değildir. Bu bağlamda, Güney Afrika'dan Paraguay'a, Mısır'dan Malezya'ya, Hindistan'dan Mısır'a bir çok ülkede uzun yıllar sürdürülmüş ya da hala devam eden OHAL rejimlerinin (Neocleous, 2007), modern egemenlik kavramında olağanüstü halin oynadığı kurucu teolojik-politik rol ile simbiyotik bir ilişki içerisinde olduğunu belirtmek gerekmektedir. Bununla birlikte, İsrail'in özgünlüğü etnik temizlik, toprak gaspı, yerinden etme, keyfi tutuklama gibi politikaları bunlara karşı açık BM kararlarının, canlı bir uluslararası muhalif kamuoyunun varlığına rağmen aynı sertlik ve çıplaklıkla, tüm dünyanın gözü önünde olağanüstü hal mantığına dayanarak sürdürülebiliyor olmasındadır. Çalışmanın ilk bölümünde olağanüstü hal kavramının teolojik-politik analizi yapılmış, kavramın ulus-devlet formunun kendisini kurmasında ve meşruiyetini yeniden üretmesinde oynadığı fonksiyon irdelenmiştir. Bu bağlamda OHAL'in, hukuk düzeninin normal işleyişini bozan istisna hallerinde ortaya çıkmaktan ibaret bir fonksiyonu olduğuna ilişkin yaygın kanı, siyaset felsefesinin devlet, egemenlik ve meşruiyete dair varsayımlarının tartışılması üzerinden eleştirilmiş; OHAL'in, modern devletin kurucu bir ögesi olduğu iddia edilmiştir.

Çalışmanın ikinci bölümü iki kısma ayrılmıştır. İlk kısımda İsrail'de bugün yürürlükte olan olağanüstü hâl yasası/yasalarının dayanakları ve işleyiş tarihi bir perspektiften incelenmiştir. İsrail'de yürürlükteki hukuk ve OHAL yasalarının iç içe geçmişlikleri ve bu iç içe geçmişliğin yarattığı keyfiyete dikkat çekilmiştir. Pozitif hukuktaki bu belirsizlik, neyin olağan hukukun askıya alınmasını gerektiren bir durum olduğuna çoğu zaman yöneticilerin ve güvenlik güçlerinin karar verdiği bir keyfi düzen yaratmaktadır. İkinci bölümün ikinci kısmında bu keyfi düzenin İsrail için neden gerekli olduğuna dair üç aşamalı bir irdeleme yapılmıştır. İlk olarak, Yahudi ulusçuluğunun inşa ve gelişim aşamalarına içkin olan kırılğanlıkların, kolektif eylem kapasitesinin korkular ve ötekiler üzerinden kurgulanmasına neden olduğu iddia edilmiş ve tarihsel bir hat üzerinde gösterilmiştir. Bunun ardından önce 1948 savaşı ve sonrasında yapılan etnik temizliğin kurumsallaştırılması ve mültecilerin geri dönüşlerinin engellenmesi hususunda bir olağanüstü hâl hukukunun gerekliliği vurgulanmıştır. Son olarak, 1967 sınırlarının İsrail'in sosyolojik dokusu ile iç ve dış politikasında yarattığı açmazlara dikkat çekilmiştir. İşgal altındaki Doğu Kudüs ile Batı Şeria toprakları

Yahudiler için kutsaldır ve 1967'den sonra giderek daha fazla dindar-milliyetçi-muhafazakâr Yahudi, özellikle Batı Şeria'ya hukuksuz biçimde yerleşmiş/yerleştirilmiştir. Bugün sayıları beş yüz bine varan bu insanlar İsrail'in 1948 sınırları içerisinde geri dönmek istememekte, Batı Şeria ve Doğu Kudüs'te yaşamlarını idame ettirebilmelerini mümkün kılan OHAL şartlarının ortadan kalkmaması için İsrail siyasetini bloke etmektedirler.

Sonnotlar

1 "...Bu yöneticiyi ise, Tanrı'nın *Leviathan* denilen o büyük gücü yaratıp ona Gururlu İnsanların Kralı Adını taktığı *Eyub* kitabının kırk birinci babının en son iki mısraından esinlenerek *Leviathan'a* benzettim. *Yeryüzünde onun benzeri yoktur, korkmayacak şekilde yaratılmıştır. Altındaki her şeyi görür ve bütün gurur oğullarının kralıdır...*". (Hobbes, 2007: 225)

2 http://www.knesset.gov.il/review/data/eng/law/kns0_govt-justice_eng.pdf

Kaynakça

Çelebi A (2008). *Devlet, Toprak, Egemenlik: Carl Schmitt'in Düşüncesinde Siyasal Kavramı ve Kurucu İktidar Sorunu*. Ankara: İmaj Yayınevi.

Abeles M (2012). *Devletin Antropolojisi*. Çev. N Ökten, Ankara: Dipnot Yayınları.

Agamben G (2005). *İstisna Hali*. Çev. K Atakay, İstanbul: Otonom Yayıncılık.

Anderson B (2017). *Hayali Cemaatler*. Çev. İ Savaşır, İstanbul: Metis Yayıncılık.

Anderson C (2018). The British Mandate and the Crisis of Palestinianlandlessness, 1929–1936. *Middle Eastern Studies*, 54(2), 171-215.

Ataöv T (1970). Filistin Sorununun Ardındaki Gerçek: İsrail'in Kuruluşuna Kadar. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 25(3), 29-66.

Bar-Tal Daniel (2020, January). Israeli Democracy Will Not Survive the Occupation. *Palestine-Israel Journal of Politics, Economics & Culture*, 25(1&2), 132-139.

Benjamin W (2010). Şiddetin Eleştirisi Üzerine. İçinde: A Çelebi (der), Şiddetin Eleştirisi Üzerine, Çev. E Göztepe, İstanbul: Metis Yayınları, 19-42.

Berda Y (2020, January). Managing 'dangerous populations': How colonial emergency laws shape citizenship. *Security Dialogue*, 51(6), 557-578.

Daase C ve Deitelhoff N (2021). The Justification and Critique of Coersion as World Order Politics. İçinde: L Brock ve H Simon (der), *The Justification of War and International Order: From Past to Present*. Oxford: Oxford University Press, 489-500.

Eldman M (2003, Summer). The Status of the Israeli Constitution at the Present Time. *Shofar*, 21(4), 1-18.

El-Eini R (2006). *Mandated Landscape: British Imperial Rule in Palestine 1929-1948*. New York: Routledge.

Evron B (1995). *Jewish State or Israeli Nation*. Bloomington: Indiana University Press.

Fırat M ve Kürkçüoğlu Ö (2001). Ortadoğuyla İlişkiler. İçinde: B. Oran (der), *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular Belgeler Yorumlar Cilt I*, İstanbul: İletişim Yayınları, 194-204.

Fiedman I (1973). *The Question of Palestine, 1914-1918: British-Jewish-Arab Relations*. New York: Schocken Books.

Finkelstein I ve Silberman N A (2001). *The Bible Unearthed: Archaeology's New Vision of Ancient Israel and the Origin of Its Sacred Texts*. New York: Touchstone.

Gellner E (2006). *Uluslar ve Ulusçuluk*. Çev. B Behrar, İstanbul: Hil Yayın.

Polat Y C (2022). Olağanüstü Halin Teolojik-Politik Soy Kütüğü ve Bir OHAL Cumhuriyeti Olarak İsrail. *Mülkiye Dergisi*, 46(1), 250-275.

Hajjar L (2005). *Courting Conflict: The Israeli Military Court System in the West Bank and Gaza*. London: University of California Press.

Haklai O (2015). The Decisive Path of State Indecisiveness: Israeli Settlers in the West Bank in Comparative Perspective. İçinde: O. Haklai, & N. Loizides (der), *Settlers in Contested Lands: Territorial Disputes and Ethnic Conflicts* Stanford: Stanford University Press, 17-39.

Hobbes T (2007). *Leviathan*. ev. S Lim, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Hohendahl P U (2008, Spring). Reflections on War and Peace after 1940: Ernst Jünger and Carl Schmitt. *Cultural Critique*, 69, 22-51.

Hughes M (2019). *Britain's Pacification of Palestine: The British Army, the Colonial State*. New York: Cambridge University Press.

Imbsweiler E (2016). Individualism, The Total State and Race in The Views of Carl Schmitt. *Yayımlanmamış Master Tezi*. Georgia State University.

Kamen C (1987, October). After the Catastrophe I: The Arabs in Israel, 1948-51. *Middle Eastern Studies*, 23(4), 453-496.

Kelly T (2006). *Law, Violence and Sovereignty Among West Bank Palestinians*. New York: Cambridge University Press.

Kemp A (2004). "Dangerous Populations": State Territoriality and the Constitution of National Minorities. İçinde: E. J. Migdal (der), *Boundaries and Belonging: States and Societies in the Struggle to Shape Identities and Local Practices* Cambridge: Cambridge University Press, 73-98.

Koreh M ve Beland D (2007, February). The Fiscal Path to the State of Israel: Social Policy and State Building in the Yishuv during the Mandate. *Israel Studies*, 22(2), 145-168.

Locke J (2012) *Hükümet Üzerine İkinci İnceleme: Sivil Yönetimin Gerçek Kökeni Boyutu ve Amacı Üzerine Bir Deneme*. Çev. F Bakırcı, Ankara: Ebabil Yayınları.

Lockman Z (2012). Land, Labor and the Logic of Zionism: A Critical Engagement with Gershon Shafir. *Settler Colonial Studies*, 2(1), 9-32.

Mann M (2012). *Demokrasinin Karanlık Yüzü: Etnik Temizliği Açıklamak*. Çev. B Doğan, İstanbul: İthaki Yayınları.

Mazar B (1992). *Biblical Israel: State and People*. Jerusalem: Magnes Press.

McQuillan C (2010, Winter). The Real State of Emergency: Agamben on Benjamin and Schmitt. *Studies in Social and Political Thought*, 18, 96-109.

Mehozay Y (2012, March). The Fluid Jurisprudence of Israel's Emergency Powers: Legal Patchwork as a Governing Norm. *Law & Society Review*, 46(1), 137-166.

Neocleous M (2007, Fall). From Martial Law to the War on Terror. *10(4)*, 489-513.

Neocleus M (2014). *Güvenliğin Eleştirisi*. Çev. T Ok, Ankara: NotaBene Yayınları.

Norris A (2011). Jean-Luc Nancy on the political after Heidegger and Schmitt. *Philosophy and Social Criticism*, 37(8), 899-913.

Norris J (2008). Repression and Rebellion: Britain's Response to the Arab Revolt in Palestine of 1936-39. *The Journal of Imperial and Commonwealth History*, 36(1), 25-45.

Ohana D (2019, August). Carl Schmitt's Legal Fascism. *Politics, Religion & Ideology*, 20(3), 273-300.

Pappe I (2007). *The Ethnic Cleansing of Palestine*. Oxford: Oneworld Publications.

Piterberg G (2017). *Siyonizmin Dönüşleri*. Çev. A Babacan, İstanbul: İthaki Yayınları.

Polat Y C (2022). Olağanüstü Halin Teolojik-Politik Soy Kütüğü ve Bir OHAL Cumhuriyeti Olarak İsrail. *Mülkiye Dergisi*, 46(1), 250-275.

Ram U (1995, Spring-Summer). Zionist Historiography and the Invention of Modern Jewish Nationhood: The Case of Ben Zion Dinur. *History and Memory*, 7(1), 91-124.

Ram U (2011). *Israeli Nationalism. Social Conflicts and the Politics of Knowledge*. New York: Routledge.

Raz-Krakotzkin A (2013, Winter). Exile, History, and the Nationalization of Jewish Memory: Some Reflections on the Zionist Notion of History and Return. *Journal of Levantine Studies*, 3(2), 37-70.

Rousseau J J (2013). *İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı*. Çev. R N İleri, İstanbul: Say Yayınları.

Rozin O (2007). Forming a Collective Identity: The Debate over the Proposed Constitution, 1948–1950. *Journal of Israeli History*, 26(2), 251-271.

Kark R ve Oren-Nordheim M (2001). *Jerusalem and Its Environs: Quarters, Neighborhoods, Villages, 1800-1948*. Jerusalem : Hebrew University Magnes Press.

Sand S (2011). *Yahudi Halkı Nasıl İcad Edildi: Kitabı Mukaddes'ten Siyonizme*. Ç. I Ergüden, İstanbul: Doğan Yayıncılık.

Sander O (1994). *Siyasi Tarih: 1918-1994*. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.

Scheuerman B (1993, Summer). The Rule of Law Under Siege: Carl Schmitt and The Death of The Weimar Republic. *History of Political Thought*, 14(2), 265-280.

Schmitt C (2010). *Siyasal İlahiyat: Egemenlik Kavramı Üzerine Dört Bölüm*, Çev. E Zeybekoğlu, Ankara: Dost Kitabevi.

Schmitt C (2014). *Dictatorship: From The Origin of The Modern Concept of Sovereignty to Proletarian Class Struggle*. Cambridge: Polity Press.

Shapira A (1974, October). The Status of Fundamental Individual Rights in the Absence of a Written Constitution. *Israel Law Review*, 9(4), 497-511.

Shenhav Y (2007, February). Modernity and the Hybridization of Nationalism and Religion: Zionism and the Jews of the Middle East as a Heuristic Case. *Theory and Society*, 36(1), 1-30.

Shenhav Y (2012). *Beyond the Two-State Solution: A Jewish Political Essay*. Cambridge: Polity Press.

Shohat E (2017). *On the Arab-Jew, Palestine, and Other Displacements: Selected Writings*. London: Pluto Press.

Smith B J (1993). *The Roots of Separatism in Palestine: British Economic Policy, 1920-1929*. NY: Syracuse University Press.

Thompson T (2000). *Early History of Israelite People from the Written and Archeological Sources*. Leiden: Koninklijke Brill.

Thompson T L (2009). Biblical Archeology and The Politics of Naiton-Building. *Holy Land Studies*, 133-142.

Tilly C (1990). *Coercion, Capital, and European States, AD 990-1990*. Oxford: Basil Blackwell.

Traverso E (2016). *Yahudi Modernitesinin Sonu: Muhafazakar Bir Dönüm Noktasının Tarihi*. Çev. Z Bursa İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Urofsky M I (1975). *American Zionism from Herzl to the Holocaust*. Lincoln: University of Nebreska Press.

Wagner S (2008, October). British Intelligence and the Jewish Resistance Movement in the Palestine Mandate, 1945–46. *Intelligence and National Security*, 23(5), 629-657.

Polat Y C (2022). Olağanüstü Halin Teolojik-Politik Soy Kütüğü ve Bir OHAL Cumhuriyeti Olarak İsrail. *Mülkiye Dergisi*, 46(1), 250-275.

Wallerstein I (2009). *Tarihsel Kapitalizm*. Çev. N. Alpay, İstanbul: Metis Yayınları.

Wallerstein I (2010). *Modern Dünya Sistemi*. Çev. L Boyacı, İstanbul: Yarın Yayınları.

Weber M (1996). *Sosyoloji Yazıları*. Çev. T Parla, İstanbul: İletişim Yayınları.

Weber M (1999). *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu*. Çev. Z Gürata, Ankara: Ayraç Yayınları.

Wing A K (1999). The Palestinian Basic Law: Embryonic Constitutionalism. *Case Western Reserve Journal of International Law*, 31(2), 383-426.

Wistrich R (1995). Theodor Herzl: Zionist Icon, Myth-Maker and Social Utopian. *Israel Affaris*, 1, 1-37.

Wistrich R S (1996, Spring). Zionism and Its Religious Critics in fin-de-siècle Vienna. *Jewish History*, 10(1), 93-111.

Wistrich R S (1998, Winter). Zionism and Its Jewish "Assimilationist" Critics (1897-1948). *Jewish Social Studies, New Series*, 4(2), 59-111.

Wolin R (1990). Carl Schmitt, Political Existentialism, And The Total State. *Theory and Society*, 19(4), 389-416.

Polat Y (2018), İsrail Siyasetinde İşçi Partisi Hegemonyasının Sonu ve Likud ile Radikal Dinci Partilerin Yükselişi, *Alternatif Politika*, 10(3), 374-405.

Polat Y (2020), *İsrail'de Hatırlama: Güvenlik, Yahudilik ve Filistin*. İstanbul, Küre Yayınları.

Yalçınkaya A (2005). *Siyasal ve Bellek, Platon'da Anımsama Platon'u Anımsama*. Ankara: Phoenix Yayınevi.

Zerubavel Y (1994). The Historical, the Legendary and the Incredible: Invented Tradition and Collective Memory in Israel, İçinde: J. Gillis (der), *Commemorations: The Politics of*

National Identity. New Jersey: Princeton University Press, 105-127.

Zerubavel Y (2003). Bar Kokhba's Image in Modern Israeli Culture. İçinde: P. Schafer (der), *The Bar Kokhba War Reconsidered: New Perspectives on the Second Jewish Revolt against Rome*, Tübingen: Mohr Siebeck, 279-299.

Zureik E (1994, Autumn). Palestinian Refugees and Peace. *Journal of Palestine Studies*, 5(17), 24-1.

Halkçılık İlkesinin Bedene Yansıması: Türkiye’de Ulus İnşası ve Kıyafet Meselesi

Mustafa Doğanoğlu, Gaziantep Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü
E-posta: doganoglumustafa@gmail.com

Özet

Bedenin nasıl olması ya da davranması gerektiğine ve nasıl örtünmesi ya da giyinmesi gerektiğine dair kabuller, toplumsal örgütlenme biçiminin işleyişini belirleyen iktidar ilişkileri içerisinde şekillenir. Bu nedenle beden, ‘toplumsal olana’ dair işaretler taşır. Giyimli beden, toplumsal, politik ve sınıfsal bütün işaretlerin en açık şekilde gözlemlenebildiği görünümlerden biridir. Dolayısıyla, kılık-kıyafet ile kimlik arasında güçlü bir ilişki söz konusudur ve bu nedenle ulusal kimliğin inşası bağlamında giyimli beden, ‘siyasal’ müdahale alanı olmuştur. Modern Türkiye’nin inşası sürecinde giyimli beden, ulusal kimlik inşası bağlamında yoğun bir siyasal müdahale alanı olmuştur. Özellikle, aynı zamanda Kemalist ideolojinin, ‘kurucu ideoloji’ olarak kurumsallaşmaya başladığı dönem de olan 1930’lu yıllar, giyimli bedene dair siyasal müdahalenin en yoğun şekilde deneyimlendiği bir dönem olarak karşımıza çıkmaktadır. Türkiye’de ulus inşası ve kılık-kıyafet arasındaki ilişkiye yakından baktığımızda, bu sürecin ikili bir karaktere sahip olduğu görülmektedir. Kılık-kıyafet meselesi, bir taraftan, ulusal kimliğin zeminini teşkil eden ve yasalar karşısında eşitliğe dayanan vatandaşlığın tesis edilmesiyle ilgilidir; çünkü imparatorluk dönemiyle kıyaslandığında kıyafet düzenlemesinin, dış görünüşe dair bir ‘eşit kılma’ boyutu bulunmaktadır. Diğer taraftan, söz konusu ‘eşit kılma’, “medeni” kıyafet temelinde yapılmaya çalışılmıştır. Dolayısıyla dış görünüşü ‘eşit kılmanın’ yanında kılık-kıyafet politikasının, Batılılaşma/“muasırlaşma” gibi bir boyutu da bulunmaktadır. Birinci boyut, daha çok Halkçılık ilkesiyle ilgilidir; ikinci boyut, daha çok İnkılapçılık İlkesiyle ilgilidir. Türkiye’de ulus inşası ve kılık-kıyafet meselesine bakıldığında, -doğal olarak- daha çok muasırlaşma/Batılılaşma bağlamında araştırmaların gerçekleştirildiği görülmektedir. Bu çalışmada ise kılık-kıyafet meselesiyle Halkçılık ilkesi arasında nasıl bir ilişkinin olduğu ve ‘erkek ve kadın vatandaşın’ görünme biçimi açısından ne gibi farklarının olduğu tartışılmıştır. Vatandaşlığın esas kılınması yolunda bir “arındırma” ve “nötr kılma” siyasetini ifade eden Halkçılık ilkesinin, erkek bedenine *eksiksiz* yansıması olduğu; fakat kadın bedenine *eksik* yansıması olduğu görülmüştür. Zira erkek için “medeni” olarak kodlanan giyinme biçimi, kanun yoluyla ‘zorunlu’ kılınmışken; kadın için “medeni” olarak kodlanan giyinme biçimi, ‘zorunlu’ kılın(a)mamıştır. Dolayısıyla ‘erkek vatandaşın’ giyimli bedeni, homojen kılınmışken; ‘kadın vatandaşın’ giyimli bedeni, *parçalılık* arz etmeye devam etmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kemalizm, Ulus inşası, Halkçılık, Beden, Kılık kıyafet

The Reflection of the Principle of Populism on the Body: Nation-building and Clothing Issue in Turkey

Abstract

The assumptions about how the body should be or behave and how it should be covered or dressed are shaped by and within the power relations that determine the functioning of the social organization. Therefore, the body carries the signs of the 'social.' The dressed body is one of the appearances where all social, political, and class signs can be seen and observed most clearly. Therefore, there is a strong relationship between clothing and identity. For this reason, the dressed body has been a field of 'political' intervention in the context of the construction of national identity. In the construction process of modern Turkey, the dressed body has been a field of intense political intervention in the context of the building of national identity. In particular, the 1930s, which was also the period in which the Kemalist ideology began to be institutionalized as the 'founding ideology', appears as the period in which the political intervention on the dressed body was experienced most intensely. When we look closely at the relationship between nation-building and clothing in Turkey, we see that this process has a dual character. On the one hand, the issue of clothing is about establishing citizenship, which is the basis of national identity and based on equality before the law. Because, comparing to the imperial period, it has a dimension of 'equalizing' the dress code in appearance. On the other hand, 'equalization' has been tried to be made based on "civilized" dress. Therefore, beside 'equalizing' the appearances, the policy of clothing has one more dimension that is related to Westernization/'modernization.' The first dimension is more related to the principle of Populism; the second is more related to the principle of Revolutionism. When we look at the issue of nation-building and clothing in Turkey, it is seen that -by definition- more researches are carried out in the context of modernization/Westernization. This study discusses what kind of a relationship there is between the issue of clothing and the principle of Populism and what kind of differences there are in terms of the appearances of the 'male and female citizens'. It has been seen that the principle of Populism, which expresses a policy of 'purification' and 'neutralization' on the way of making citizenship essential, is fully reflected in the male body but reflected in the female body incompletely. Because while the way of dressing coded as "civilized" for men was made 'compulsory' by law, the way of dressing coded as "civilized" for women was not made as 'compulsory'.

Keywords: Kemalism, Nation-building, Populism, Body, Clothing.

Giriş

Aslında *karmaşık* bir iktidar sarmalına tekabül eden toplumsal örgütlenme biçimi ile bedenin duruşu, hareketleri ve görünme biçimi arasında güçlü bir ilişki bulunur. Zira bedenin gerek nasıl taşınması ya da davranması gerektiği, gerekse de nasıl örtünmesi ya da giyinmesi gerektiğine dair kodlamalar, toplumsal örgütlenme biçiminin işleyişini belirleyen iktidar ilişkileri içerisinde şekillenir. Dolayısıyla bedene dair “makbul” olanın ne olduğu da bu iktidar ilişkileri içerisinde anlam kazanır. Bedene dair toplumsal olarak üretilen bu kodlama biçimleri, kendisini beden içerisinde pratikleştirerek yeniden üretir. Bourdieu’nün (2015: 55) “...bedenin toplumsal yapılara için sansürlerle kurduğu hain işbirliğini deneyimlemenin sayısız şekli olduğu[nu]” belirtmesi, bedenin toplumsal ilişkilerin ya da iktidar ilişkilerinin yeniden üretilmesinin bir alanı olmasıyla ilgilidir. Foucault’nun “iktidar, beden içerisinde mesafe kat eder” (2007: 39) şeklinde ifade ettiği durumdur bu.

Beden, toplumsal olarak inşa edilir. Böyle olduğu için de beden, toplumsal olana dair işaretler taşır, mesajlar verir (Shilling, 2003: 62-65). Giyim bu mesaj verme meselesinin bileşenlerinden biridir. Zira -farklı bağlamlarda- giyinme biçimiyle toplumsal kabuller arasında, farkında olunmasa bile güçlü bir bağ vardır (Entwistle, 2001: 47-51; Bennet, 2018: 155-188; Crane, 2018). Dolayısıyla giyim, bedenin toplumsal olarak inşa edilmesinin bileşenlerinden biridir. Bu nedenle Kaiser, görünme biçimiyle kimlik arasında önemli bir ilişkinin olduğunu belirtir (Kaiser, 2001: 80-85).

Giyinme biçimi ile kimlik arasında önemli bir ilişki olduğu için giyimli beden, kimlik bağlamında ‘nereye’ ait olduğuna dair ya da nerede konumlanma çabası içerisinde olduğuna dair mesaj verme edimiyle donatlıdır. Bu durum, bedenin (giyimli beden dâhil) iktidar ilişkileri içerisinde kurgulanmasının ve anlamlandırılmasının zorunlu bir sonucudur. Bu hususu biraz daha netleştirelim. Foucault’ya göre iktidar, toplumsal ağda derinlemesine kök salmış bir ilişki biçimidir (Foucault, 2005: 79). Bu, kuşatıcı bir iktidarın toplumsal ağda kök salması anlamına gelmez. Toplumsal kuralların iktidarın işleme biçimine tekabül etmesinden dolayı iktidarın her yerden gelmesi, dolayısıyla her yerde hazır olması nedeniyle böyledir (Foucault, 2003: 72; 2005: 77-79, 224; 2007: 175). Ona göre “bir toplum, gerçekte, farklı ama yine de spesifiklerini muhafaza eden iktidarların yan yana gelmesi, ilişkisi, koordinasyonu ve hiyerarşisidir. ...Toplum, farklı iktidarlardan [kurulu] bir takımadadır” (2005: 145). O halde toplumsal kabuller, Foucault’nun kavram setiyle düşünüldüğünde iktidarın *işleme* biçimine, iktidar ilişkilerine tekabül etmektedir. Bedene dair algı ve anlamlandırmalar, bu

ilişkiler içerisinde şekillenir. Yukarıda bahsedilen “iktidarın beden içerisinde mesafe kat etmesi”, bu bağlam içerisinde anlam kazanmaktadır. Zira söz konusu algı ve anlamlandırmalar, -farklı bağlamlarda- bedenle nasıl ilişki kurulacağına, bedenin nasıl hareket edeceğine, bedenin nasıl örtüneceğine dair bir dizi kural ya da ilke koymaktadır. Buradan hareketle cinsel düzenlemelerin, jest ve mimiklerin, “adab-ı muaşeret” kurallarına göre hareket etmenin, giyinme ya da örtünme biçiminin vs., iktidarın beden içerisinde mesafe kat etmesinin farklı biçimleri olduğu sonucuna varılır. Bu, aslında bütün iktidar biçimlerinin bedenin görünümü ve hareketleriyle yakından ilgili olduğunun habercisidir. Elbette ‘modern’ siyasal iktidar dâhil! Nitekim modernleşmeyle beraber giyimli bedenin, kurucu/inşacı siyasal iktidar için temel sorunsallardan biri olduğu görülmektedir. Daha açık bir ifadeyle, modern ulus inşasıyla beraber giyimli beden, ulusal kimliğin kurucu unsurlarından biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Modern Türkiye’nin kurucu kadrolarının ulus inşa sürecinde giyimli beden meselesine büyük bir önem vermesi (Sezer Arıç, 2007), bunun göstergesidir. Zira giyimli beden, “muasır medeniyetle” uyumlu bir ulus inşa etme çabası içerisinde olan Kemalist kadrolar açısından, bu medeniyet dairesine dahil bir ulus olma ya da olmamanın en ‘kestirme’ göstergesidir.

Türkiye’de ulus inşası ve kılık-kıyafet meselesine yakından bakıldığında, aslında meselenin ikili bir karaktere sahip olduğu görülmektedir. Bir taraftan ulusun çekirdeğini teşkil eden ve yasalar karşısında eşit olmaya dayanan vatandaşlığın temel alınmasıyla ilgilidir; imparatorluk dönemiyle kıyaslandığında, kıyafet düzenlemesinin, dış görünüşe dair bir ‘eşit’ kılma boyutu var çünkü. Diğer taraftan söz konusu ‘eşit’ kılma, “medeni” kıyafet olarak kodlanan Batılı giyinme biçimi temelinde yapılmaya çalışılmıştır. Dolayısıyla kılık-kıyafet meselesinin, doğal olarak bir de Batılılaşma ya da muasırlaşma boyutu bulunmaktadır. Birinci boyut, daha çok Kemalizmin Halkçılık ilkesiyle ilgilidir; ikinci boyut, daha çok İnkılapçılık ilkesiyle ilgilidir. Türkiye’de ulus inşası ve kılık-kıyafet meselesine bakıldığında, -doğal olarak- daha çok muasırlaşma/Batılılaşma bağlamının ön plana çıktığı görülmektedir (Sezer Arıç, 2007; Göle, 2004; Sancar, 2012: 105-107; İnan, 1977: 172-175). Bu çalışmada ise kılık-kıyafet meselesiyle Halkçılık ilkesi arasında nasıl bir ilişkinin olduğu, bu ilişki bağlamında kadın ve erkek vatandaşın görünme biçimi açısından ne gibi farkların olduğu tartışılmaktadır. Bu ilişkiyi tartışmadan önce Halkçılık ilkesinin neden ulusal kimliğin inşasının zemini olduğunun tartışılması gerekmektedir.

Ulusal Kimlik İnşasının Zemini Olarak Halkçılık

Ulus-devlet öncesi devlet-toplum ilişkilerine bakıldığında, ulus-devlete nazaran bu ilişkilerin fazlasıyla gevşek ve değişken olduğu görülür. Hem yönetsel

anlamda hem de kültürel anlamda fazlasıyla ‘parçalı’ bir durum söz konusudur. Merkezin talep ettiği emek gücü, vergi akışı, asayiş (Gellner, 2012: 82, 91), kira ve hediyelerin akamete uğramaması (Tilly, 2001: 64), büyük ölçüde yeterli olmuştur. Bu, merkezi iktidarın, yerelin toplumsal dinamikleriyle pek de ilgilenmediği anlamına gelir. Dolayısıyla merkezi siyasal irade açısından kültürel parçalılık ya da gelenek temelli kimlik farklılaşması, -sınıfsal dinamiklerin de etkisiyle- dönemin devlet-toplum ilişkileri açısından bir “sakınca” teşkil etmemiştir. Bu nedenle de kimlik, yıkma-inşa etme bağlamında bir siyasal müdahale alanı olmaktan büyük ölçüde uzak kalabilmiştir. Oysa Batı modernleşmesinin bir siyasal sonucu olan ulus-devletin karakteristik özelliği homojenliktir. Gerek yönetsel açıdan gerekse de kimlik ve kültür meselesi açısından homojenliğin (ve merkeziyetin) tesis edilmesi, ulus-devletin ve uluslaşma sürecinin temel gerçekliği olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu büyük dönüşüm, devlet-toplum ilişkilerinin çok daha yoğun bir hal almasını beraberinde getirmiştir. Zira modern devlet, vatandaşlık esasına dayanan, vatandaşla doğrudan ilişki kuran ve vatandaşın, kendisiyle (devlet) ilişki kurmak zorunda olduğu bir siyasal dizgedir. Bu siyasal dizge, vatandaşına bir yaşam kuralları sunar (Hobsbawm, 2006: 102-124). Dolayısıyla modern devlet, sınırları içerisindeki nüfusun, “nasıl yaşaması ve nasıl düşünmesi gerektiğini” *merkezi* olarak tasarlar ve bu ekseninde politika geliştirerek *vatandaşla* ilişkilendirir. Bu ilişkilendirme biçimi içerisinde *homojenlik*, büyük önem arz etmeye başlamış ve böylece kültür ve kimlik, yoğun bir müdahale alanı haline gelmeye başlamıştır (Gellner, 2008: 138). Bu bağlamda modernleşme ve ulus inşasıyla beraber alt-topluluklar, kendilerini yeniden üretmez bir hal almaya başlamıştır. Zira eğitimin merkezi (dolayısıyla topluluk dışı) olması, kural haline gelmiştir (Gellner, 2008: 108). Bu, kültürel yeniden üretimin merkezileşmesi anlamına gelir. Daha açık bir ifadeyle, uluslaşmayla beraber pre-modern döneme ait töre, bölge, inanç temelli geleneksel kimliklerin, başta eğitim olmak üzere kurumsal düzenlemeler yoluyla merkezi olarak tasavvur edilen ulusal kimlik potasında eritilmesi söz konusu olmaya başlamıştır.

Dolayısıyla ulusal kimlik inşa edilirken, ulus-altı ölçekteki geleneksel kimlikler bertaraf edilmeye ya da anlamsız kılınmaya çalışılmıştır. Bir taraftan ‘ulusal olana’ dair aidiyet ve sadakat bağlarının üretilmesi ve güçlü kılınması açısından başvuru, diğer taraftan iktidarın tek ve merkezi kılınması açısından başvuru bir siyasettir bu. Başka bir deyişle, ulusal kimliğin inşası ve ulusal egemenliğin tesisini açısından başvuru bir siyasettir bu. Çünkü pre-modern döneme ait sınıfsal ilişkilere eşlik eden töre ve inanç temelli geleneksel yapılanmalar ya da kimlikler (mezhep, tekke, tarikat, aşiret, sülale, soy vb.), aynı zamanda bir iktidar öbeğine tekabül etmektedir. Bu nedenle de pre-modern dönemden kalan bu geleneksel kimlik ve iktidar öbekleri, hem siyasal sınırlar dâhilinde

aynı tamlıkta egemen olan modern *merkezi iktidarın* tesis edilmesi hem de siyasal sınırların tamamıyla çakışan kuşatıcı kimlik olarak *ulusal kimliğin* inşası bağlamında bertaraf edilmeye çalışılmıştır. Dolayısıyla halkın içindeki inanç ve töre temelli eşitsizliklere dayanan kimlik ve iktidar öbeklerinin etkisiz kılınması söz konusu olmuştur. Bu, aynı zamanda geleneksel aidiyet ve sadakat bağlarının ulusal aidiyet ve sadakat bağlarıyla ikame edilmesi çabasına tekabül eder. Zira ulusal kimlik, anonim karakterlidir ve bu nedenle bir siyasal/toplumsal kurgu olarak, geleneksel kimlik ve sadakat bağlarının çözülmesi esasına dayanır.

Ulus, homojen bir hukuk sistemine tabi vatandaşlık temelli olduğu için, dolayısıyla yasa önünde eşit olan insan kümesini ifade ettiği için “yatay” karakterlidir. İçerisindeki derin sınıfsal farklılıklara rağmen, ulusun bir kardeşlik biçimi olarak tasavvur edilmesinin zeminidir bu yataylık (Anderson, 2007: 22). Kemalist söyleme başvurursak, *tasada ve kıvançta ortaklığı* sağlamanın zeminidir bu yataylık. Söz konusu *yataylığın* tesis edilebilmesi bağlamında töre ve inanç temelli geleneksel *dikey* eşitsizlikler bertaraf edilmeye çalışılmıştır. Modern Türkiye'nin inşası sürecinde tekke ve tarikatların yasaklanması bu çabanın ifadesidir. Geleneksel/feodal dönemden kalma bazı lakap ve unvanların yasaklanması, yine bu çabanın ifadesidir. Pozitivizmin *ilerlemeci* ilkesinden hareketle *modern* olanın (ulus) inşa edilebilmesi açısından bir tür *sosyolojik zemini arındırma* siyasetidir bu. Daha açık bir ifadeyle sosyolojik zemini, pre-modern dönemden kalan sınıfsal ilişkilerden ve bu sınıfsal ilişkilere eşlik eden kimlik ve aidiyet biçimlerinden arındırma siyasetidir bu. Kemalist Halkçılık ilkesine yakından bakıldığında, bu ilkenin tam olarak bu şekilde bir *arındırma* siyaseti gözettiği görülmektedir.

Kemalist Cumhuriyetin ilkeleri olan *Altı Ok'a* (Cumhuriyetçilik, Halkçılık, Milliyetçilik, Laiklik, Devletçilik, İnkılapçılık) daha yakından bakıldığında Halkçılık ilkesinin, aslında siyasal sistemin *temel* ilkesi olduğu görülür (Köker, 2005: 136-176). Halkçılık, diğer bütün ilkelerin üzerine bina edildiği zemin niteliğindedir. Durkheim'in çatışma yerine dayanışmayı; sınıf yerine mesleği temel alan solidarist korporatizm anlayışının, -Ziya Gökalp'in de etkisiyle- Halkçılık ilkesinin şekillenmesini belirlemiş olduğu görülmektedir (Parla, 58-61, 97-112, 166-167; Toprak, 1977: 92-100; Köker, 2005: 225, Karaömerlioğlu, 2009: 274, 282). Zira Halkçılık ilkesine bakıldığında *sınıfın* dışlandığı ve birbirine bağımlı, birbirini tamamlayan *meslek* temelli bir tasavvurun olduğu görülmektedir. Cumhuriyet Halk Partisi'nin prensiplerinin, dolayısıyla aslında modern Türkiye'nin esaslarının belirlendiği 1931 tarihli *CHF Üçüncü Büyük Kongre Zabıtları'na* (1931: 30) bakıldığında bu, açıkça görülmektedir:

Madde 2 - Türkiye Cumhuriyeti halkını, ayrı ayrı sınıflardan mürekkep değil ve fakat ferdi ve içtimai hayat için işbölümü itibarile muhtelif mesai erbabına ayrılmış bir camia telakki etmek esas prensiplerimizdendir. A) Küçük çiftçiler, B) Küçük sanayi erbabı ve esnaf, C) Amele ve işçi, Ç) Serbest meslek erbabı D) Sanayi erbabı, büyük arazi ve iş sahipleri ve tüccar, [T]ürk camiasını teşkil eden başlıca çalışma zümreleridir. Bunların herbirinin çalışması, diğerinin ve umumi camianın hayat ve saadeti için zaruridir. Fırkamızın bu prensiple istihdaf ettiği gaye ve sınıf mücadelesi yerine içtimai intizam ve tesanüt temin etmek ve birbirini nakzetyecek surette menfaatlerde ahenk tesis eylemektir. Menfaatler, kabiliyet ve çalışma derecesile mütenasip olur.

Dolayısıyla ulusal *ahenk* açısından 'sakınca' teşkil eden statü, zümre, sınıf temelli farklılıklar bir tarafa bırakılmış ve halk, işbölümü ve dayanışma temeline dayanan *yatay* bir düzlem olarak tasavvur edilmiştir. Söz konusu yataylığın siyasal karşılığı ise, ulusun bir üyesi olabilmenin temel koşulu olan yasa karşısında eşitlik ilkesine dayanan vatandaşlıktır. Bu anlayış, yine aynı *Kongre Zabıtları*'na (s.30) şu şekilde yansımıştır:

İrade ve hakimiyetin kaynağı millettir. Bu irade ve hakimiyetin, devletin vatandaşa ve vatandaşın devlete karşılıklı vazifelerinin hakkile ifasını tanzim yolunda kullanılması Fırkaca büyük bir esastır.

Kanunlar önünde mutlak bir müsavat kabul eden ve hiçbir ferde, hiçbir aileye, hiçbir sınıfa, hiçbir cemaate imtiyaz tanımayan fertleri halktan ve halkçı olarak kabul ederiz.

Dolayısıyla Halkçılık, aslında ulus-devlet sisteminin çekirdeği niteliğinde olan vatandaşlığın esas kılınması bağlamında, engel olarak görülen pre-modern döneme ait toplumsal tabakalaşma biçimlerinin bir tarafa bırakılmasını esas almaktadır. Bu nedenle Recep Peker (1935: 54), "halkçı zihniyeti" şu şekilde ifade etmiştir:

Halkçı zihniyet, ulusu birbirinden ayrılmaz bir bütün olarak kabul eder. Onun içinde herhangi bir zümreyi kendisinden başkalarına karşı üstün olmak iddiasile hareket ettirmez. Çünkü böyle bir hareket yolu, ulus denen büyük varlığın cüzlerini sade anlayışta değil, yaşayışta da birbirlerine karşı nefret duygularile ayırır ve birbirleriyle boğuşmağa sevkeder.

Siyasal kurgunun şekillenmesinde daha büyük bir etkiye sahip olan Ziya Gökalp ise Halkçılığı şu şekilde ifade etmektedir (aktaran Toprak, 1977: 100): "[...]

Halkçılığın esası, cemiyet içinde semiyeye, kast, tarik, ocak, sınıf gibi birtakım inhisarcı ve imtiyazlı zümre ve tabakaların bulunmamasıdır.” Bu doğrultuda modern sınıfsal dinamikler yok sayılmış ve pre-kapitalist/feodal sınıfsal ilişkiler ve bu sınıfsal ilişkilere eşlik eden inanç ve töre temelli geleneksel kimlik ve iktidar öbekleri de bertaraf edilmeye çalışılmıştır. *İmtiyazsız, sınıfsız kaynaşmış bir kitle* retoriğinin temelini bu solidarist yaklaşım teşkil etmiştir.

Bir siyasal tasavvurun somutluk kazanabilmesi, -doğal olarak- bir siyaset pratiği üzerinden sosyolojik bir gerçeklik üretebilmesine bağlıdır. Dolayısıyla önemli olan tasavvurun kendisinden çok, bu tasavvurun nasıl bir siyaset pratiği ürettiği ve nasıl bir sosyolojik gerçeklik örgütlediğidir. Bu bağlamda Kemalist ulus inşa projesinin temel ilkesi niteliğinde olan Halkçılık ilkesi doğrultusunda ne yapıldığına, asıl olarak neye müdahale edildiğine bakmak gerekir.

“*Sınıf yok, meslek grupları var; çatışma yok, dayanışma ve tamamlayıcı uyum var*” temeline dayanan solidarist yaklaşım, sosyolojik gerçeklik açısından fazlasıyla tartışmalıdır. Daha açık bir ifadeyle *gerçekçi* değildir. Nitekim hem modern Türkiye’nin oluşması serüveninde önemli bir yeri bulunan İttihatçılar açısından hem de modern Türkiye’nin kurucusu olan Kemalist kadrolar açısından *milli* bir burjuvazinin olmaması, en temel sorunlardan biri olarak karşımıza çıkmaktadır (Boratav, 2013: 27, 40). Ayrıca hem İttihatçı kadrolar hem de Kemalist kadrolar, ulusal ekonominin gelişmesi açısından devlet olanaklarıyla ‘zengin yaratma’ çabası içerisinde olmuşlardır (Tezel, 2015: 174-175). Dolayısıyla siyaset pratiği ve sosyolojik gerçeklik üretme şansı olmayan modern sınıfsal dinamikleri hesaba katmayan kısmı bir tarafa bırakıldığında, Halkçılık ilkesinin aslında modern bir ulus olmanın önünde ‘engel’ olarak görülen ‘geleneksel’ ilişki biçimlerini ve ilişki biçimlerinin bir parçası olan kimlik ve iktidar öbeklerini bertaraf etme temelli bir siyaset pratiği ve sosyolojik gerçeklik ürettiği görülmektedir. Erken Cumhuriyet döneminde tekke, zaviye ve tarikatların yasaklanmasını, bazı unvan ve mahlasların yasaklanmasını ve de kılık-kıyafet düzenlemesini bu bağlamda değerlendirmek gerekir.

Özetle, Kemalist Halkçılık ilkesi; inanç, soy, statü, zümre vs. temelli toplumsal eşitsizliklerin hâkim olduğu geleneksel örgütlenme biçimlerinin ve bu örgütlenme biçimlerini yeniden üreten kimlik ve sadakat bağlarının, siyasal sınırların tamamıyla çakışan ulusal kimliğin inşa edilmesi bağlamında, *halka rağmen halk için* bertaraf edilmesi esasına dayanır.

Bu, yukarıda bahsedildiği gibi ulusun, vatandaşlık temelli olmasıyla, dolayısıyla *yatay* karakterli olmasıyla doğrudan ilgilidir. Gellner’in modern ulus olmanın

karakteristik özelliği olarak ifade ettiği “siyasal ve kültürel birimlerin çakışması” (Gellner, 2008: 117, 138), bu *yataylığın* tesis edilmesine bağlıdır. Gerek tekke ve zaviyelerin kapatılması ve tarikatların yasaklanması, gerek geleneksel unvan ve mahlasların yasaklanması, gerekse de kılık-kıyafet düzenlemeleri, bir yönüyle bu *yataylığın* (vatandaşlık) tesis edilebilmesi yolunda ‘sınırların yıkılmasını’ ifade etmektedir. Bu nedenle Kemalist Halkçılık ilkesi, Kemalist rejimin ve ulusal kimlik inşasının zemini. Zira Halkçılık ilkesinin üretmiş olduğu siyaset pratiği, vatandaşlığın esas kılınmasıyla ilgilidir ve vatandaşlık, ulusal kimliğin zemini. Halkçılık ilkesi, ulusal kimliğin inşası lehine, geleneksel kimlik ve aidiyet biçimlerinin bertaraf edilmesi esasına dayanıyorsa ve yukarıda da belirttiği gibi giyimli beden, kimliğin kurucu unsurlarından biriye, söz konusu geleneksel kimlikleri bertaraf etme ve ulusal kimliği inşa etme sürecinin giyimli bedene nasıl yansıdığı tartışılması gerekir.

Halkçılık İlkesinin Bedene Yansıması: Kılık-Kıyafet Meselesi

Yukarıda bedenın gerek nasıl durması gerek nasıl hareket etmesi gerekse de nasıl örtünmesi gerektiğine dair toplumsal kabullerin ya da kodlamaların iktidar ilişkileri içerisinde şekillendiği ve bununla ilişkili olarak giyimli beden ile kimlik arasında güçlü bir ilişkinin olduğu belirtilmişti. Pre-modern dönemlere bakıldığında, giyimli beden ile kimlik arasındaki ilişkinin çok daha güçlü olduğu görülmektedir. Zira meslek, bölgesellik, inanç, toplumsal sınıf gibi kimliğin farklı boyutlarının başlıca dışa vurma biçimi, giyimdi. Özellikle bazı giyim tarzları ve aksesuarlar, mesela şapkalar, toplumsal sınıf ve statüyü keskin bir şekilde ortaya koyan bir işlev görmüştür. Hatta farklı toplumsal sınıfların kıyafetleri için hangi kumaşların kullanılacağı ve nasıl bir süslemenin yapılabileceğinin *kanunla* belirlendiği bile görülebilmektedir (Crane, 2018: 13-32). Bu durum, giyimın sınıfsal farkın bir göstergesi ve sınıfsal mücadelenin bir bileşeni olduğunu göstermektedir (Hunt, 1996: 143, 172-173). Dolayısıyla pre-modern dönemde giyimli beden, toplumsal sınıflar arasındaki katı hiyerarşinin de *kurucu* unsurlarından biridir. Bu, giyimli bedene dair anlamlandırma biçiminin, verili bir zaman ve mekândaki iktidar ilişkileri içerisinde şekillenmiş olmasının yarattığı bir sonuçtur. Bir marabayı canlandıran Feyzo’nun, kendi düğününde köyün ağası (Maho Ağa) ile aynı fötr şapkayı giymesinin, toplumsal sınırların *ihlal* edilmesi anlamına gelmesi ve fötr şapkanın Maho Ağa tarafından çiğnenmesi¹, geleneksel iktidar ilişkileri içerisinde giyimli bedenın, ‘aşılabilir’ bir sınır koyma (mesafe değil!) işlevi gördüğünü açıkça ortaya koyan bir ‘temsil’dir. Dolayısıyla günümüzün üst-sınıflarının moda ve giyim üzerinden diğer sınıflarla aralarına bir ‘mesafe’ koymaları gibi bir durumdan ziyade, geleneksel dönemde giyimli beden, aşılması “sakınca” teşkil eden ‘keskin’ toplumsal sınırları ifade edebilmektedir.

Sadece geleneksel sınıfsal farklılıklara dair toplumsal sınırların değil, farklı toplumsal grupların aidiyetleri açısından da giyimli beden, pre-modern dönemde bir toplumsal sınır koyma biçimini ifade etmektedir (Crane, 2018: 16; Kandiyoti, 2015: 233; Mert, 2009: 207). Dolayısıyla pre-modern dönemde giyimli beden, aynı zamanda yerel, bölgesel *aidiyet* biçimlerinin de habercisidir. Oysa yukarıda da tartışıldığı üzere, yasalar karşısında eşit vatandaşlık temeli üzerine bina edilen ulusal kimliğin inşa edilmesi sürecinde yerel, bölgesel ya da ulus-altı ölçekteki geleneksel kimlik ve iktidar öbekleri bertaraf edilmeye çalışılmıştır. Ulus inşacı (kurucu) iktidar açısından, bu bertaraf etme siyasetinin önemli bir bileşeni de söz konusu kimlik ve iktidar öbeklerine dair sembol kümelerine müdahale etmek olmuştur. Zira sembol kümeleri, meşrulaştırma ve 'yeniden üretme' işlevine sahiptir. Dolayısıyla *muhafaza* etme işlevine sahiptir. Bu nedenle verili bir toplumsal dokuyu ve siyasal kültürü dönüştürmenin ilk halkası, "eski" sembol kümesinin, "yeni" bir sembol kümesiyle ikame edilmesidir. Kuşkusuz bu ilişki, farklı bağlamlarda düşünülebilir. Mekâna müdahale edilmesi gibi mesela. Beden, ulus inşa sürecinde toplumun "yeni" bir eksende inşa edilmesi bağlamında bir sembol kümesinin, başka bir sembol kümesiyle ikame edildiği 'satırlardan' biridir. Fakat algılama ve anlamlandırma biçimiyle, dolayısıyla sosyalleşme biçimiyle ve nihayet toplumsal/siyasal *konumlanmayla* olan doğrudan ilişkisi nedeniyle *inşacı* siyasal müdahale açısından beden, aslında "eski" sembol kümelerinin, "yeni" sembol kümeleriyle ikame edilmesi bağlamında en önemli satırdır. Berkes'in (2006: 547-548) Türkiye'deki Şapka İnkılabıyla ilgili, "*başa giyileni değiştirebilmek, başın içinde bir devrim yapmanın önemli bir adımı ve aracıdır*" şeklindeki ifadesi, Afet İnan'ın (1977: 175) "*...Türkiye Cumhuriyeti halkının kıyafet meselesi, bir zihniyet meselesinin halledilmesidir*" şeklindeki ifadesi ve nihayet Mustafa Kemal'in (*Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri-II*, 1952: 212) meşhur İnebolu gezisinde halka hitaben, "[M]edeniyim diyen Türkiye Cumhuriyeti halkı; fikriyle, zihniyetiyle medeni olduğunu isbat ve izhar etmek mecburiyetindedir. ...Türkiye'nin hakikaten medeni olan halkı, başından aşağıya vaz'ı haricisiyle dahi medeni ve mütekâmil insanlar olduğunu filen göstermeğe mecburdurlar" şeklindeki ifadesi, toplumun "yeni" eksende inşa edilmesi bağlamında giyimli bedendeki sembol kümesine müdahale etmenin, ne kadar önemli olduğunun açık göstergesidir. Zira giyinme biçimi, "zihniyet değişiminin" bir bileşeni, bir göstergesi olarak tasavvur edilmektedir.

Uluslaşmayla beraber, geleneksel kimlik ve iktidar öbeklerinin bertaraf edilme çabası bağlamında söz konusu kimlik ve iktidar öbeklerine dair işaretler taşıyan giyinme biçimleri müdahale alanı haline gelmeye başlamıştır. Bu, Fransız Devrimi'nden sonraki süreçte Fransa'da da en temel meselelerinden biri

olmuştur ve “yeni” kimliğin, “yeni” siyasal kültürün inşasının bir bileşeni olarak geleneksel hiyerarşik örgütlenme biçimini dışa vuran giyinme biçimlerine müdahale edilmiştir (Wrigley, 2002: 232-242). Yasa karşısında eşitlik ilkesine dayanan modern ulusun inşası bağlamında giyimli beden, siyasal iktidar açısından ‘eşitliğin’ dışavurumunun bir aracı olarak tasavvur edilmiş ve ‘siyasal’ müdahale alanı haline gelmiştir (De Young, 2017: 4). Connerton (1999: 21), bu müdahaleyi şu şekilde ifade eder: “Bedeni nötr kılarak yurttaşlar, toplumsal konum farklılıklarını işe karıştırmadan birbirleriyle ilişki kurma özgürlüğüne kavuşturulmuş olacaktı[.]”

Yukarıda Kemalist Halkçılık ilkesi tartışılırken, siyaset pratiği açısından bu ilkenin aslında, ulusal kimliğin inşası bağlamında inanç, töre, soy vs. temelli geleneksel kimlik ve iktidar öbeklerinin bertaraf edilmesi ve böylece ulusal kimlik temelli yeni sadakat bağlarının geliştirilebilmesi açısından bir tür sosyolojik *zemini arındırma* ya da *yatay* kılma işlevi gördüğü tartışılmıştı. Geleneksellik-modernlik açısından düşünüldüğünde yatay kılma, aslında bir nötr kılma biçimidir. Zira pre-modern dönemden gelen sınıfsal ilişkilerin ve bu sınıfsal ilişkilere eşlik eden ‘heterojen’ kimlik ve sadakat bağlarının, siyasal sınırların tamamıyla çakışan ulusal kimliğin inşası bağlamında bertaraf edilmesi söz konusudur. Modern Türkiye’nin inşasında Halkçılık ilkesi olarak vücut bulan bu *yatay* ya da *nötr* kılma siyasetinin bir bileşeni de giyimli beden olmuştur.

Türkiye’deki kılık-kıyafet düzenlemelerine bakıldığında *muasırlaşmanın* yanında bedenin *nötr* kılınması meselesinin önemli bir yere sahip olduğu açıkça görülmektedir. Zira Osmanlı’da giyinme biçimi (renkler dahil); toplumsal tabaka, etnik köken, soy ve inanca dair net işaretler taşıyordu (İnan, 1977: 173; Kandiyoti, 2015: 233). Oysa Kemalist Halkçılık ilkesinin özünü, Osmanlı bakiyesi bu tür geleneksel kimlik ve iktidar biçimlerinin reddedilmesi teşkil etmektedir. Şapka Kanunu ve kılık-kıyafet düzenlemeleriyle, kamusal alanda Osmanlı’dan kalma töre, inanç, bölge, soy vs. temelli kimlikleri dışa vuran giyinme biçimleri de yasaklanarak şehirli erkek ‘vatandaşın’ görünme biçimi, homojen kılınmıştır. Bu homojen kılma siyaseti, geleneksel hiyerarşik örgütlenme biçimini dışa vuran giyinme biçimlerinin bertaraf edilmesi temelinde gerçekleşmiştir. Bu nedenle de söz konusu homojen kılma siyaseti, Halkçılık ilkesinin bedene yansımaları ifade etmektedir. Dolayısıyla erken Cumhuriyet döneminin Şapka Kanunu ve kılık-kıyafet düzenlemeleri bir yönüyle, temeli vatandaşlık olan ‘homojen’ ulusal kimliğin inşası bağlamında, içerisinde keskin toplumsal sınırlar barındıran pre-modern döneme ait ‘heterojen’ kimlik ve aidiyet bağlarının bertaraf edilerek, sosyolojik zeminin arındırılması siyasetinin bedene yansımaları ifade etmektedir.

1934 tarihli ve 2596 sayılı *Bazı Kisvelerin Giyilemeyeceğine Dair Kanun*, kamusal alanda ‘erkek’ bedeninin nötr kılınması bağlamında bir adım daha ileri giderek din görevlilerinin, dini mabet dışında ‘ruhani kisve’ giymesini yasaklamaktadır. Bu, vatandaşlık temelli modern ulusal kimliğin yegâne kimlik olarak kamusal alanda hâkim kılınması bağlamında inanca dair işaret taşıyan giyinme biçiminin erkek vatandaş açısından *kamusal görüntünün* içerisinde tamamen çıkarılması anlamına gelmektedir. Zira pozitivist bir şiarla *Şapka Kanunu*’yla beraber erkek vatandaşın bedenine sirayet eden inanç, bölge, soy, töre vs. temelli geleneksel kimlik ve aidiyet bağları bertaraf edilmiş ve böylece ulusal kimliğin karakteristik özelliği olan yataylığın tesis edilmesi doğrultusunda beden nötr kılınmışken, *Bazı Kisvelerin Giyilemeyeceğine Dair Kanun*’la din görevlilerinin kullandığı dini kisve de söz konusu ‘nötr kılma’ siyasetine dahil edilmiştir. Erken Cumhuriyet döneminde giyimli *erkek* bedeninin nötr kılınması siyaseti bağlamında son halka niteliğinde olan bu *Kanun*, kamusal alanda erkek bedeninin, (*ilerlemeci* pozitivist ilke gereğince ulusal kimlik karşısında ‘arkaik’ olarak kodlanan) dini inanca dair işaretlerden *tamamen* arındırılmasını ifade ettiği için, aynı zamanda Halkçılık ilkesinin erkek vatandaşın bedenine *eksiksiz* yansımaları sağlamıştır. Zira bu *Kanun*’la beraber din görevlileri dahil, erkek vatandaşların tamamı, *homojen/nötr* bir şekilde “muasır” giyinme biçimiyle mükellef hale gelmiştir. Dolayısıyla “muasırlaşma” zemininde ‘erkek’ vatandaşın bedeni, geleneksel sembol kümelerinden arındırılmaya ve nötr kılınmaya çalışılmıştır. Bu noktada şunun belirtilmesi gerekir ki, Halkçılık ilkesi açısından önemli olan bedenin *nötr kılınması* meselesidir. Zira söz konusu nötr kılmanın “muasırlaşma” zemininde yapılmış olması, yukarıda da belirtildiği gibi, İnkılapçılık ilkesiyle ilgilidir.

Mesele, ‘kadın’ vatandaşın giyimli bedenine gelince daha farklı bir siyaset pratiğiyle karşılaşılmaktadır. Erkeklerin nasıl giyinmesi gerektiğini hükme bağlayan *Şapka Kanunu*’na benzer ‘merkezi’ bir düzenleme ya da yasaklama, kadınlar için söz konusu olmamıştır. Bu da erkek giyiminin aksine, kadın giyiminin heterojen ya da ‘parçalı’ bir durum arz etmesiyle neticelenmiştir. Elbette bu, Kemalist Cumhuriyetin, kadının giyimli bedenine daha az önem verdiği anlamına gelmiyor. Tam tersine kadının giyimli bedeni, “muasır olmanın” en keskin göstergesidir ve bu nedenle de Kemalist modernleşme açısından çok büyük bir sembolik anlama sahiptir (Sezer Arıç, 2007: 120; Göle, 2004: 49-81; Kandiyoti, 2015: 236). Dolayısıyla Kemalist modernleşme açısından “makbul” olan, elbette muasır medeniyete tekabül eden ‘Batılı’ kadın görüntüsü ve giyinme biçimidir. Fakat siyaset pratiğine bakıldığında, giyimli erkek bedeni için hayata geçirilen *muasır giyinme zemininde vatandaşın bedeninin nötr kılınması siyasetinin*, kadınlar için tam olarak hayata geçiril(e)mediği görülmektedir. Zira erkek için Batılı (rejim açısından “makbul”) giyinme biçimi, tüm erkek

vatandaşlar için kanun çıkarma suretiyle zorunlu kılınmışken, kadın için böyle bir zorunluluk getirilmemiştir. Bu hususta Kemalist kadroların daha temkinli bir siyaset izlemiş olduğu görülmektedir. Kemalist kadroların, kadının kılık-kıyafet meselesiyle ilgili bu temkinli siyasetinin nedenini, Mete Tunçay (2005: 156) “-hiç kuşkusuz, büyük tepkiler yaratmamak amacıyla-” şeklinde ifade etmektedir. Demek ki kadının giyimli bedenine ‘siyasal’ müdahale, daha *büyük tepkilere* neden olabilmektedir. Bunun nedenlerine bakmaya çalışalım.

Biraz yakından bakıldığında Osmanlı-Türk modernleşmesinin en *hassas* meselesinin, kadın ve aile meselesi olduğu görülür. Kadın, aileyle özdeş tutulduğu (Sancar, 2012: 111-125; Bora, 2015: 244, Aykut, 2020: 64-66; Şemseddin Sami, 1996; Caporal, 1982: 77-100; Yelsalı Parmaksız, 2017: 15-20) için de aslında en hassas mesele, kadının sosyalleşme ve görünme biçiminin nasıl olması gerektiği meselesidir. Muasırlaşma ve “yeni hayat” tasavvurunun aileyi merkeze almış olması ve bu çerçevede kadının “omurgayı” teşkil etmesi (Toprak, 2017: 36-42), bunun açık göstergesidir. Bu nedenle muasırlaşma/Batılılaşma ve muhafazakârlık cepheleşmesinin en temel ve en çetin kavgası da, kadının sosyalleşme ve giyinme biçimiyle ilgili verilen kavgadır. Dolayısıyla her iki cephe açısından kadının denetim altına alınması *varoluşsal* öneme sahiptir. Bu nedenle Tanıl Bora’nın ifadesiyle, “[m]odernliğin denetim altına alınması için kadının denetim altına alınması, modernistlerle muhafazakârların asgari müşterekidir” (Bora, 2015: 245). Her iki cephe açısından bu *denetim* alını ev ve aile olarak karşımıza çıkar. Annelik rolü ön plandadır (Sancar, 2012: 191-257; Berktaş, 2009: 284; Yelsalı Parmaksız, 2017: 15-20). Fakat kadına söz konusu ‘rol’ üzerinden yüklenen ‘işlevin’ farklı olduğunun da altını çizmek gerekir. Zira kadının denetim altına alınması hususunda bir *müştereklik* söz konusu; fakat kadının sosyalleşme ve görünme biçimi açısından, kadının *cemiyet hayatı* içerisindeki yeri açısından *derin* bir anlayış ve pratik farkının olduğunu da belirtmek gerekir. Bu bağlamda ‘anne’ye geri dönersek, muhafazakâr cephede anneye, “aile adabı” ve kılık-kıyafetiyle geleneği *muhafaza* etme işlevi yüklenirken (Kurnaz, 1997: 92-96); Batıcı cephede anneye, “aile adabı” ve kılık-kıyafetiyle *muasırlaşmayı*, çekirdekten başlayarak örgütlenme işlevi yüklenmektedir (Akşit, 2015: 143-281; Arat, 2012: 102). Bu nedenle kadının görünme biçimi, toplumsal pratiğin örgütlenmesi bağlamında kilit öneme sahiptir. Daha sade bir ifadeyle, kadının görünme biçimi, muhafazakâr cephe açısından *muhafaza etmenin*, Batıcı cephe açısından ise *yeni bir başlangıcın* (muasırlaşmanın) en kestirme göstergesidir.

Görüldüğü gibi her iki cephe açısından da kadının görünme biçimi, kilit öneme sahiptir. Batıcı cephede kadının ‘Batılı’ görüntüsü, muasırlaşmanın habercisiyken, Batıcıların muasırlaşma anlayışını “yozlaşma ve ahlak düşüklüğü”

olarak kodlayan muhafazakâr cephede kadının ‘Batılı’ görüntüsü, söz konusu “yozlaşma” meselesinin orta yerindedir. Zira bu cephe açısından, kılık-kıyafet, kadının iffetinin *çok güçlü* bir bileşenidir (Çakır, 2016: 244-245; Sancar, 2012: 140) ve kadının iffeti, aynı zamanda ‘toplumsal nizamın’ temeli olan ailenin teminatıdır. Bu nedenle de kadının iffetine “halel” gelmesi, bu cephe açısından toplumsal nizamın temellerinin sarsılması anlamına gelir (Bora, 2015: 253-254, 273-274; Berktaş, 2009: 282-283; Aykut, 2020: 59). Dolayısıyla muhafazakâr cephede, kadının “muasır” kılık-kıyafet meselesi, toplumsal nizamın temeli olarak kodlanan *iffet* denkleminin içerisindedir. Zira kadının giyimli bedeni bağlamında, bu cephe açısından muasırlaşma, “açık-saçık” giyinmeyle, dolayısıyla da inanç temelli giyinme biçiminden uzaklaşmayla aynı kapıya çıkmaktadır. Bu ise *iffetin* tehdit altına girmesine kapı aralamaktadır. “*İnkılab dedikleri kadınların açıklığına, rezaletine bir şekli resmi vermektir*” (Sebilürreşad, 1335, C.16, S. 7-406’dan aktaran Toprak, 2016: 230) ifadesi, bu algı biçiminin billurlaşmış halidir. Dolayısıyla bu cephe açısından, kadının giyimli bedeni bağlamında Batılı “*inkılab*”, kadının iffetinin “halel” görmesi gibi bir tehdidi ifade etmektedir. Bu ise, bu cephe açısından aile ahlakının çökmesi ve nihayet toplumsal “yozlaşma” bağlamında tehditlerin en büyüğü ve en tehlikelidir. “Kadının kalkan peçesinin, dünyanın sonu” (Mardin, 2007: 69) olarak görülmesinin, düşünsel temelidir bu algılama biçimi. Ezcümle, bu cephe açısından *inkılab* ya da *Batılılaşma*, “kadın ve aile ahlakı” bağlamında büyük bir tehdittir ve kadının, bu tehdit karşısında korunması gerekmektedir (Caporal, 1982: 77-84).

Dolayısıyla “muasırlaşma” yolunda kadının “açılıp-saçılması”, muhafazakâr cephenin en büyük endişesidir. Bu, ‘toplumsal nizam’ bağlamında kadının görünme biçimine muazzam bir anlamın yüklenmesi anlamına gelmektedir. Bu nedenle muhafazakâr cephede kadın bedeni, geleneğin ve “ulvi” değerlerin kristalize olduğu *biricik* satıhtır.

Muhafazakâr düşünce, modernleşmeye karşı, toplumun içerisinden gelen tepkinin ‘biçimlendirilmesini’ ifade ettiği için (Bora ve Onaran, 2009: 234), başka bir deyişle muhafazakârlık, ‘geleneğin izindeki’ sosyolojik zeminden beslendiği için modernleşme ve kadın meselesi bağlamında *muhafazakâr* algı biçimi, geniş bir toplumsal karşılığa sahiptir. Bunu, Osmanlı-Türk modernleşmesi bağlamında somutlaştırsak: *Muasırlaşma/Batılılaşma meselesini, kadının iffeti üzerinden anlamlandırmanın, çok güçlü bir karşılığa sahip olduğu bir -Osmanlı bakiyesi- sosyolojik zemin üzerinde “inkılab” yapılması söz konusudur.* Bu zemin o kadar güçlü bir zemindir ki, Osmanlı’dan Cumhuriyet’e intikal eden feminist kadınlar üzerinde de güçlü bir etkiye sahip olduğu görülmektedir. “İfratla tefrit arasında” vurgusunun feminist yazarlar nezdinde güçlü bir karşılık bulmuş

olması (Aykut, 2020: 56-67; Sancar, 2012: 107), bu etkinin açık göstergesidir. Kadın hakları mücadelesinin sembol isimlerinden biri ve aynı zamanda Kadınlar Halk Fırkası'nın kurucusu olan Nezihe Muhddin'nin çarşafı, "kisve-i milliye" (milli giysi) şeklinde ifade etmesi² de (Zihinoğlu, 2016: 113) bu sosyolojik zeminle ilgilidir. Bu zemin, Kemalist/Batıcı cephe açısından kadın bedeninin, muasırlaşmanın *biricik* sathı olmasının da sosyolojik dinamiğini (diyalektiğini) teşkil etmiştir. Başka bir deyişle kadının görünme biçiminin, *muhafaza etme* açısından büyük bir öneme sahip olması, onu *yeni bir başlangıç* açısından da çok önemli kılmıştır. Nitekim Kemalist/Batıcı cephe için muasırlaşma yolunda, geleneksel olandan *arınmış* olmanın en net göstergesi, 'geleneğin kristalize olduğu sathın' (yani kadın bedeninin) gelenekten arındırılması ve böylece de "muasır" kılınmasıdır. Bu mücadeleyi kazanmak, Kemalist modernleşme projesi açısından büyük öneme sahiptir. Nilüfer Göle'nin (2004: 92) "kadının konumunu, Kemalist medeniyet projesinin mihenk taşı" şeklinde ifade etmesinin nedeni, bu *büyük önemdir*. Bu *büyük önem*, Kandiyoti'nin ifadesinde ise şu şekilde karşılık bulmuştur (2012: 129): "Cumhuriyet'in ilk yıllarında yeni devletin modernliğini, rejimin ikonografisinde kilit önem taşıyan kadın imgeleri (geçit törenlerinde bayrak taşıyan şortlu, okul önlüklü ya da asker üniformalı genç kızlar ya da balo salonunda dans eden tuvaletli kadınlar) simgeledi." Bu, aynı zamanda kadın bedeninin yoğun bir iktidar mücadelesi sathı olduğu anlamına gelmektedir. Bu sathın nasıl dizayn edilmesi gerektiğinin en *hassas* mesele olması nedeniyle de Osmanlı-Türk modernleşmesi serüveninin en çetin mücadelesi, bu sath üzerindeki mücadele olmuştur.

Kadının giyimli bedenine, muasırlaşma açısından muazzam bir anlam atfeden Kemalist (Batıcı) cephenin, toplumsal realite açısından en *hassas* mesele niteliğinde olan, (hatta doğrudan toplumsal nizamın temeli olarak görülen *kadının iffeti* meselesiyle ilgili olan) bir sath üzerinde mücadele etmesi söz konusu. Oysa erkeğin bedeni açısından böyle bir *hassasiyet* söz konusu değildir. Dolayısıyla giyimli beden özelinde de erkek bedeni, kadın bedeni kadar yoğun iktidar mücadelesinin olduğu bir sath değildir. Nitekim yukarıda da tartışıldığı gibi, kılık-kıyafet düzenlemeleriyle erkek vatandaşın (din görevlilerinin *bile*) bedeni, sadece töre, soy, bölge temelli işaretlerden değil, inanç temelli işaretlerden de tamamen arındırılmıştır. Kuşkusuz bu, *sancısız* bir süreç olmamıştır; fakat Kemalist kadrolar bu hususta *tavizsiz* bir duruş sergilemiştir (Tunçay, 2005: 155-164; Sezer Arıç, 2007: 71-79).

Saltanat ve hilafetin kaldırılması, cumhuriyetin ilanı, laikliğin benimsenmesi gibi *keskin* virajları *kararlılıkla* alan Kemalist kadroların, mevzu bahis kadının görünme ya da giyinme biçimi olunca, daha temkinli bir siyaset izlemiş

olduğu görülmektedir. Kemalist Cumhuriyet'in "makbul" olarak kodladığı, 'Batılı' görünme biçimine sahip bir kadın imgesi var ve bu imge, geleneksel kimlik bağlarını yansıtan diğer işaretlerin yanında, inanca dair işaretlerden de arındırılmıştır. En arı haliyle danslı salon toplantılarında somutluk kazanan bu imge (Cumhuriyet kadını), nötr kılınmış bir görünme biçimini ifade etmektedir. Bu nedenle muasırlaşma zemini üzerinde geleneksel görünme biçimlerinden arındırılan 'Cumhuriyet kadınının' giyimli bedeni, Halkçılık ilkesinin kadın bedenine yansımış olduğunun göstergesidir. Fakat erkeğin "makbul" görünme biçimi, kanun yoluyla zorunlu kılınırken; kadının "makbul" görünme biçimi, zorunlu kılın(a)mamış; -Cumhuriyet'in 'vitrinini' süslediği de göz önünde bulundurulduğunda-, kadın için "makbul" (Batılı) giyinme biçimi, *icabet edilmesi teşvik edilen bir davetin* ötesine geçememiştir. Dolayısıyla modern ulusun inşası ve Batılı giyinme bağlamında erkek için *zorunluluk*, kadın için *teşvik* söz konusudur.

Öte yandan bir "aşırılık" olarak kodlanan peçe ve çarşafın yasaklanması da merkezden kanun çıkarmak suretiyle değil, yerel yönetimlerin inisiyatifleri doğrultusunda gerçekleşmiştir. Bu, Kemalist kadroların, yukarıda bahsedilen *hassasiyet* nedeniyle, kadının giyimli bedenine siyasal müdahale bağlamında *temkinli* bir siyaset izlediğinin açık göstergesidir. Ayrıca peçe ve çarşaf yasaklanırken de yerine "medeni" kıyafet olarak manto ikame ediliyor ve hatta Kızılay'ın manto dağıttığı görülebilmektedir³. Peçe ve çarşafın mantoyla ikame edilmesi, -geniş bir halk kesimi açısından- kadının giyimli bedenine siyasal müdahalenin, 'inanç dairesi' içerisinde kalınarak gerçekleştiği anlamına gelmektedir. İnanç dairesi içerisinde kalınarak görünme biçiminin bir tür *kabul edilebilir* hale getirilmesi söz konusu. Dolayısıyla vatandaşlık temelli yatay karakterli ulusal kimliğin inşası bağlamında bir *nötr kılma*, söz konusu olmamıştır.

İnanç dairesinin içerisinde kalınmış olması, ulusal kimliğin inşası yolunda pozitivist bir şiarla *geleneksel* kimlik biçimlerinin bertaraf edilmesi ve bu bertaraf etmenin bir bileşeni olarak söz konusu kimliklere dair işaretler taşıyan giyinme biçimlerinin de bertaraf edilmesi esasına dayanan Kemalist Halkçılık ilkesinin, kadın bedenine 'eksik' yansımış olduğunu göstermektedir. Bunun temel nedeni, kadının giyimli bedeninin 'toplumsal nizam' açısından çok daha *hassas* bir mesele olmasıdır. Zira kadının giyinme biçimiyle *kadının iffeti* arasında güçlü bağ kuran bir sosyolojik zemin söz konusu. Başka bir deyişle, muasırlaşma yolunda kadının kılık-kıyafetine el atılmasını, *kadının iffetine* atılmış bir el olarak anlamlandıran güçlü bir sosyolojik zemin söz konusu. Bu zeminin üretmiş olduğu *hassasiyet* nedeniyle Halkçılık ilkesi doğrultusunda 'nötr kılma' siyaseti, 'erkek vatandaşın' bedenine *eksiksiz* olarak yansımışken; 'kadın vatandaşın' bedenine

eksik yansımıştır.

Sonuç

Bedenin, toplumsal olarak inşa edildiği, başka bir deyişle verili bir zamandaki ve mekândaki iktidar ilişkileri içerisinde kurgulandığı, biçimlendirildiği göz önünde bulundurulduğunda, -bu çalışmada da tartışıldığı üzere- beden, kimliğin 'kurucu' unsurlarından bir olduğu anlaşılmaktadır. Giyimli beden, söz konusu kurucu unsur olmanın tezahürlerinden biridir. Bu ise giyimli beden *siyasal* kılınmasına kapı aralamaktadır. Bu nedenle de giyimli beden, siyasal müdahale alanı olmuştur. Bu çerçevede, bu çalışmada Türkiye'de ulus inşası bağlamında kılık-kıyafet düzenlemeleriyle, Kemalizmin altı ilkesinden biri olan Halkçılık ilkesi arasında nasıl bir ilişkinin olduğu tartışılmıştır.

Ulusal kimlik, yasalar karşısında eşit olma esasına dayanan vatandaşlık zemininde inşa edilmiştir. Dolayısıyla inanç, mezhep, soy, töre, bölge vs. temeline dayanan heterojen geleneksel kimlik ve aidiyet biçimleri, homojen 'ulusal' kimlikle ikame edilmiştir. Kemalist Halkçılık ilkesine yakından bakıldığında, tam olarak bu işlevi yüklenmiş olduğu görülmektedir. Zira yukarıda da tartışıldığı gibi, Halkçılık ilkesi, ulus inşası açısından bir tür 'nötr kılma' siyaseti olarak geleneksel kimlik ve aidiyet biçimlerinin bertaraf edilerek ulusal kimlik potasında eritilmesini esas almıştır.

Söz konusu geleneksel kimlikleri bertaraf etme siyasetinin bir bileşeni de bu kimliklere dair işaretler taşıyan giyinme biçimlerinin bertaraf edilmesi, dolayısıyla ulus inşası bağlamında bedenin de 'nötr kılınması' olmuştur. Dolayısıyla Kılık-kıyafet inkılabı, *bir yönüyle* Halkçılık ilkesinin bedene yansımaları ifade etmektedir. Fakat bu yansımanın, kadın ve erkek bedeni açısından farklılık arz ettiği görülmektedir. Zira erkek için "makbul" olarak kodlanan "medeni" giyinme biçimi bütün erkek vatandaşlar için kanun yoluyla zorunlu kılınmışken, dolayısıyla ulus inşası açısından erkek bedeni tam olarak nötr kılınmışken; kadın için "makbul" olarak kodlanan ve 'Cumhuriyet kadını' imgesinde somutlaşan giyinme biçimi, bütün kadın vatandaşlar için zorunlu kılınmamış ve *cazip bir davet* olarak kalmıştır. Peçe ve çarşaf yasaklanırken de yine inanç dairesi içerisinde kalınarak manto ile ikame edilmiştir. Bu, kadın bedeni açısından parçalı bir durumun söz konusu olduğu anlamına gelmektedir. Dolayısıyla ulusal kimliğin inşası bağlamında bedenin nötr kılınması siyaseti, kadın bedenine tam olarak yansıtılmamıştır. Bu ise, erkek bedenine *eksiksiz* olarak yansımış olan Halkçılık ilkesinin, kadın bedenine *eksik* yansıdığı anlamına gelmektedir.

Bu tablo, "iktidarın beden içerisinde mesafe kat etmesi" (Foucault, 2007:

39) meselesinin eşitsiz olduğunu göstermektedir. Kadın ve *giyim-iffet-nizam denklemi* arasındaki ilişkinin de gösterdiği gibi, toplumsal olan (iktidar), kadın bedeni içerisinde çok daha derinlemesine mesafe kat etmektedir. Kadın bedeninin, *geleneğin kristalize olduğu sath* olmasının nedeni, toplumsal iktidarın kadın bedeninde daha derinlemesine mesafe kat etmiş olmasıyla ilgilidir. Bu ise, -bu çalışmada da görüldüğü üzere- kadın ve erkek bedeninin, ‘siyasal müdahale alanı’ olarak farklı bir marja sahip olduğu anlamına gelmektedir. Nitekim inancın güçlü bir karşılığının olduğu sosyolojik bir zeminde, kadının giyimli bedenine ‘siyasal’ müdahalenin marjı, çok daha dar olduğu için ulus inşa sürecinde vatandaşlığın esas kılınması yolunda bir ‘arındırma’ ve ‘nötr kılma’ siyasetini ifade eden Halkçılık ilkesi, erkek bedeninin tersine, kadın bedenine *eksik* yansımıştır.

Sonnotlar

1 Kibar Feyzo - Düğün sahnesi, <https://www.youtube.com/watch?v=x9hR4lkLR2s>

2 Her ne kadar Yaprak Zihinoğlu, bunun “bir taktik olabileceği” şeklinde bir uyarı yapsa da, Nezihe Muhiddin’in ifadesi, her hâlükârda söz konusu *güçlü* sosyolojik zeminle ilişkilidir. Zira bu ifadenin taktik olması da söz konusu zeminin güçlü olduğuna işaret etmektedir.

3 Detaylı bilgi için bakınız: *Akşam*, 17.11.1933: 5; *Zaman*, 29.12.1934: 2; *Ulus*, 26.08.1935: 3; *Cumhuriyet*, 27.01.1936: 2; *Cumhuriyet*, 19.05.1936: 2.

Kaynakça

(1935). *C.H.F. Üçüncü Büyük Kongre Zabıtları*. İstanbul: Devlet Matbaası.

(1952). *Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri-II*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Akşit E E (2015). *Kızların Sessizliği: Kız Enstitülerinin Uzun Tarihi*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Anderson B (2007). *Hayali Cemaatler*. Çev. İ Savaşır, İstanbul: Metis Yayınları.

Arat Y (2012). Türkiye’de Modernleşme Projesi ve Kadınlar. İçinde: S Bozdoğan & R Kasaba (der), *Türkiye’de Modernleşme ve Ulusal Kimlik*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 96-114.

Aykut E (2020). İfratla Tefrit Arasında Müslüman Osmanlı Kadınları ve Feminizm. İçinde:

Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce C. 10: Feminizm, İstanbul: İletişim Yayınları, 56-67.
Bennet A (2018). *Kültür ve Gündelik Hayat*. Çev. N Tokdoğan, B Şenel ve U Y Kara, Ankara: Phoenix Yayınları.

Berkes N (2006). *Türkiye’de Çağdaşlaşma*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Berktaş F (2009). Doğu ile Batının Birleştiği Yer: Kadın İmgesinin Kurgulanışı. İçinde: *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce C. 3: Modernleşme ve Batıcılık*, İstanbul: İletişim Yayınları, 275-285.

Bora T (2015). Analar, Bacılar, Orosular: Türk Milliyetçi-Muhafazakâr Söyleminde Kadın. İçinde: A Öncü ve O Tekelioğlu (der), *Şerif Mardin’e Armağan*, İstanbul: İletişim Yayınları, 241-281.

Bora T ve Onaran B (2009). Nostalji ve Muhafazakarlık: “Mazi Cenneti”. İçinde: *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce C. 5: Muhafazakârlık*, İstanbul: İletişim Yayınları, 234-260.

Boratav K (2013). *Türkiye İktisat Tarihi*. Ankara: İmge Kitabevi.

Bourdieu P (2015). *Eril Tahakküm*. Çev. B Yılmaz, İstanbul: Bağlam yayınları.

Caporal B (1982). *Kemalizmde ve Kemalizm Sonrasında Türk Kadını*. Çev. E EYÜBOĞLU, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Connerton P (1999). *Toplumlar Nasıl Anımsar?* Çev. A Şenel, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Crane D (2018). *Moda ve Gündemleri: Giyimde Sınıf, Cinsiyet ve Kimlik*. Çev. Ö Çelik, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Çakır S (2016). *Osmanlı Kadın Hareketi*. İstanbul: Metis Yayınları.

De Young J (2017). Introduction: Adressing Fashion in Art. İçinde: J De Young (ed), *Fashion in European Art*, London: I.B. Tauris, 1-10.

Entwistle J (2001). The Dressed Body. İçinde: J Entwistle ve E Wilson (ed), *Body Dressing*, Oxford: Berg, 31-58.

Foucault M (2003). *Özne ve İktidar*. Çev. I Ergüden & O Akinhay, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Foucault M (2005). *Cinselliğin Tarihi*, Çev. H Uğur Tanrıöver, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

- Foucault M (2007). *İktidarın Gözü*. Çev. I Ergüden, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Gellner E (2008). *Uluslar ve Ulusçuluk*. Çev. B Ersanlı & G G Özdoğan, İstanbul: Hil Yayınları.
- Gellner E (2012). *Milliyetçiliğe Bakmak*. Çev. S Özertürk ve N Soyarık, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Göle N (2004). *Modern Mahrem: Medeniyet ve Örtünme*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Hobsbawm E J (2006). *Milletler ve Milliyetçilik*. Çev. O Akınhay, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Hunt A (1996). *Governance of the Consuming Passions: A History of Sumptuary Law*. New York: Macmillan Press.
- İnan A (1977). *Türkiye Cumhuriyeti ve Türk Devrimi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Kaiser S (2001). Minding Appearances: Style, Truth and Subjectivity. İçinde: J Entwistle ve E Wilson (ed), *Body Dressing*, Oxford: Berg, 79-102.
- Kandiyoti D (2012). Modernin Cinsiyeti: Türk Modernleşmesi Araştırmalarında Eksik Boyutlar. İçinde: S Bozdoğan & R Kasaba (der), *Türkiye’de Modernleşme ve Ulusal Kimlik*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 115-134.
- Kandiyoti D (2015). *Cariyeler, Bacılar, Yurttaşlar: Kimlikler ve Toplumsal Dönüşümler*. Çev. A Bora, F Sayılan, Ş Tekeli, H Tapınç ve F Özbay, İstanbul: Metis Yayınları.
- Karaömerlioğlu M A (2009). Tek Parti Döneminde Halkçılık. İçinde: *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce C. 2: Kemalizm*, İstanbul: İletişim Yayınları, 272-283.
- Kurnaz Ş (1997). *Cumhuriyet Öncesinde Türk Kadını*. İstanbul: M.E.B. Yayınları.
- Mardin Ş (2007). *Türk Modernleşmesi*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mert N (2009). Cumhuriyet Türkiye’sinde Laiklik ve Karşı Laikliğin Düşünsel Boyutu. İçinde: *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce C. 2: Kemalizm*, İstanbul: İletişim Yayınları, 197-209.
- Parla T (2009). *Ziya Gökalp, Kemalizm ve Türkiye’de Korporatizm*. İstanbul: Deniz yayınları.
- Doğanoğlu M (2022). Halkçılık İlkesinin Bedene Yansımaları: Türkiye’de Ulus İnşası ve Kıyafet Meselesi. *Mülkiye Dergisi*, 46(1), 276-296.

Peker R (1935). *İnkılab Dersleri*. Ankara: Ulus Basımevi.

Saktanber A (2009). Kemalist Kadın Hakları Söylemi. İçinde: *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce C. 2: Kemalizm*, İstanbul: İletişim Yayınları, 323-333.

Sancar S (2012). *Türk Modernleşmesinin Cinsiyeti*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Sezer Arıĝ A (2007). *Atatürk Türkiye’sinde Kılık Kıyafette Çağdaşlaşma*. Ankara: Siyasal Kitabevi.

Shilling C (2003). *The Body and Social Theory*. London: Sage Publications.

Şemseddin S (1996). *Kadınlar*. Ankara: Gündoĝan Yayınları.

Tezel Y S (2015). *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950)*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Tilly C (2001) *Zor, Sermaye ve Avrupa Devletlerinin Oluşumu*. Çev. K Emiroĝlu, Ankara: İmge Kitabevi.

Toprak Z (1977). II. Meşrutiyet’te Solidarist Düşünce: Halkçılık. *Toplum ve Bilim*, 1, 92-123.

Toprak Z (2016). *Türkiye’de Kadın Özgürlüğü ve Feminizm (1908-1935)*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Toprak Z (2017). *Türkiye’de Yeni Hayat: İnkılap ve Travma 1908-1928*. İstanbul: Doĝan Kitap.

Tunçay M (2005). *Türkiye Cumhuriyeti’nde Tek Parti Yönetimi’nin Kurulması*. İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.

Wrigley R (2002). *The Politics of Appearances: Representations of Dress in Revolutionary France*. Oxford: Berg.

Yelsalı Parmaksız P M (2017). *Türkiye’nin Modernleşmesinde Kadınlar: 1839’dan Günümüze*. Ankara: İmge Kitabevi.

Zihinoĝlu Y (2016). *Kadinsız İnkılap: Nezihe Muhiddin, Kadınlar Halk Fırkası, Kadın Birliği*. İstanbul: Metis Yayınları.

Asgari Ücret Tuzağı¹

Aziz Çelik, Kocaeli Üniversitesi, İİBF, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü, Endüstri İlişkileri Ana Bilim Dalı

E-posta: azizcelik@gmail.com

Gelir eşitsizliği ve yoksullukla mücadelede çok önemli bir sosyal politika aracı olan asgari ücret Türkiye’de son yıllarda genel ücret düzeyinin asgari ücret düzeyine yakınsamasına yol açan bir işlev görüyor. Asgari ücret artışı bir bütün olarak genel ücret düzeyini yükseltmiyor, tersine, ortalama ücret düzeyi ile asgari ücret arasındaki fark kapanıyor ve ortalama ücret düzeyi genel ücret düzeyine yakınsıyor.

Asgari ücret tuzağı nedir?

2022 yılı brüt asgari ücreti yüzde 39,9 artışla 5.004 TL, net asgari ücret yüzde 50,5 artışla 4.253 TL olarak saptandı. 2022 asgari ücretiyle birlikte “asgari ücret tuzağı” olarak adlandırdığım tehlike daha da büyümüş durumda. “Orta gelir tuzağı” iktisat literatüründe sıkça tartışılan bir konu ve bir çok iktisatçı Türkiye için bu tuzağa işaret ediyor. “Orta gelir tuzağı” bir yana Türkiye’de az tartışılan bir başka konu ise “asgari ücret tuzağı” adını verdiğim mekanizmadır. Türkiye’de ortalama ücret düzeyinin asgari ücret düzeyine yaklaşması, Türkiye’nin bir asgari ücretliler toplumu haline gelmesi çok daha vahim bir sorundur.

Asgari ücret ve civarında ücretlerle çalışanların çokluğu o ülke için asgari ücreti çok daha önemli hale getirmektedir. Türkiye, Avrupa Birliği (AB) ülkeleri içinde en düşük asgari ücrete sahip ülkelerden biri olmanın yanında, asgari ücretle çalışanların oranının en yüksek olduğu ülkedir. Bu durum Türkiye’de asgari ücretin etkisini AB ülkelerine göre çok daha yaşamsal hale getiriyor. Eurofound verilerine göre 2017’de AB üyesi ülkelerde asgari ücretin yüzde 10 altı ve yüzde 10 fazlası düzeyinde bir ücretle çalışanların oranı ortalama yüzde 9 düzeyindedir. Türkiye’de ise asgari ücretin yüzde 10 fazlası ve altında ücretle çalışanların oranı yüzde 57’dir. Böylece Türkiye’deki asgari ücret civarında ücret alanların oranı AB ortalamasının 6 katından fazladır. Asgari ücret civarında ücret alanların oranı AB ülkeleriyle karşılaştırıldığında Türkiye’ye göre oldukça düşük olduğu görülmektedir. Asgari ücret civarında ücret alanların oranı Hollanda, Danimarka, Belçika ile İsveç’te yüzde 3 iken Avusturya, Yunanistan ile Çekya’da yüzde 4 ve İspanya, Slovenya, Almanya ile Finlandiya’da yüzde 5’tir. AB ülkeleri arasında asgari ücretlilerin en yoğun olarak yaşadığı üç ülke ise yüzde 21 ile Romanya ve yüzde 20 ile Macaristan ve Portekiz’dir (DİSK-AR, 2021).²

Asgari ücret tuzağını anlamak için Türkiye’de temel emek gelirlerinin (işçi ücretleri, memur maaşları ile emekli aylık ve gelirleri) nasıl arttığını ele almak lazım. Kamu işçilerinin ücretleri konfederal düzeyde ve ulusal bir tür ulusal bir toplu pazarlıkla (çerçeve protokol) belirleniyor. Burada Türk-İş ve Hak-İş taraf. Ağustos 2021’de mutabık kalınan kamu toplu iş sözleşmeleri çerçeve protokolüne göre kamu işçilerin ücret artışları (Birinci 6 aydaki kısmı iyileştirme hariç) resmi enflasyona tabi. İşçilerin taban ücretinin 4.100 TL’ye yükseltildiği, ücretlere ise 2021-2022 döneminin ilk 6 ayı için %12, diğer 6 aylar içinse %5 artı enflasyon farkı oranında zam yapıldığı kamuoyuyla paylaşıldı.³

Özel sektörde toplu iş sözleşmeleri kapsamındaki sendikalı işçi oranı çok düşük, sadece yüzde 6-7 civarında.⁴ Sendikalı işçilerin ücretleri toplu pazarlıkla belirleniyor ancak grev erteleme basıncı nedeniyle özgür toplu pazarlıktan söz etmek mümkün değil. Özel sektörün geri kalanında ise ücret zamları işverenlerin insafına kalmış durumda. En iyimser tahminle özel sektördeki ücret zamları resmi enflasyon civarında gerçekleşiyor. Ancak enflasyonun altında ücret dayatması da sık sık söz konusu oluyor. Memurların maaş artışları grev yasaklı -zorunlu tahkime dayalı- bir toplu pazarlık rejimi ile belirleniyor. Burada tek söz sahibi en büyük konfederasyon olan Memur-Sen. 2022 yılı için Ağustos 2021’de bağtlanan memur toplu sözleşmesi de resmi enflasyona göre maaş artışları öngörüyor.⁵ Enflasyon öngörülen zammı aşarsa aradaki fark maaşlara eklenecek. Memur emeklilerinin aylıkları memurlarla aynı sisteme, toplu sözleşmeye tabi. Resmi enflasyon artışı onlar için de temel belirleyici. İşçi emeklilerin aylıklarında durum daha da vahim. 5510 sayılı Yasa’nın 55. maddesi emekli aylıklarının her yıl ocak ve temmuz aylarında TÜİK tarafından açıklanacak Tüketici Fiyatları Endeksi (TÜFE) oranında artırılmasını öngörmektedir. Büyüme ve refah artışından işçi emeklileri pay alamıyor. Emekli aylık ve gelirleri ile asgari ücret arasındaki makas açılıyor ve emekli gelirleri giderek asgari ücretin altına düşüyor.

2002 yılında asgari ücret 184 lira iken, ortalama işçi emekli aylığı 276 lira idi. 2021 Temmuz ayında ise asgari ücret 2826 lira olurken ortalama işçi emekli aylığı 2.599 lira oldu. Bir diğer ifade ile 2002’de ortalama işçi emeklisi aylığı asgari ücretin yüzde 50 üstünde idi, 2021’de ise yüzde 8 altındadır. Ortalama işçi emekli aylıkları asgari ücretin altına düşmüştür. Benzer bir eğilim memur emekli aylıkları için de söz konusudur. 2002 yılında asgari ücret 184 lira iken, ortalama memur emekli aylığı 502 lira idi. 2021 Temmuz ayında ise asgari ücret 2826 lira olurken ortalama memur emekli aylığı 3 bin 569 lira oldu. Bir diğer ifade ile 2002’de ortalama memur emekli aylığı asgari ücrete oranı yüzde 272 iken, 2021’de ise yüzde 126’ya geriledi.⁶

Görüldüğü gibi neredeyse tüm emek geliri kategorileri resmi enflasyona hapsedilmiş durumda. Bu nedenle enflasyon düzeyi sadece bir makro ekonomik gösterge değil bir gelirler politikası aracı durumundadır. Türkiye’de emek gelirleri özgür bir pazarlık ortamında ve milli gelir artışından pay alarak değil, baskılanmış ve yönlendirilmiş resmi enflasyona göre belirleniyor. Bu durum emek gelirlerinin baskılanmasına ve bölüşüm ilişkilerin kötüleşmesine yol açıyor. Enflasyonun baskılanması milyonlarca dar gelirlinin ve emekçinin daha düşük gelir elde etmesi anlamına geliyor. Asgari ücret tartışmasına buradan bakmak gerekiyor.

Asgari ücret ortalama ücret haline geliyor

Asgari ücret ile ortalama ücretler arasındaki makas daralmaya devam ediyor. TÜİK Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması 2006-2020 sonuçlarına göre hesaplanan aylık ortalama ücret ve maaş geliri ile asgari ücret arasındaki makas giderek kapanıyor. Ortalama ücretler asgari ücrete yaklaşmaya devam ediyor. 2005 yılında aylık hanehalkı ferdi ücret ve maaş geliri asgari ücretin 2 katında fazla iken, 2019’da ortalama ücret ve maaş geliri asgari ücretin 1,7 katına geriledi.

Tablo 1: Asgari Ücretin Hanehalkı Fert Ortalama Gelirine Oranı (2005-2019) (TL) (Yüzde)

Yıl	Aylık Ortalama Ücret ve Maaş Geliri (A)	Net Asgari Ücret (B)	Asgari Ücretin Aylık Ferdi Ücret ve Maaş Gelirine Oranı (%) (B/A)	Hanehalkı Aylık Fert Ücret Geliri Asgari Ücretin Kaç Katı?
2005	755,8	350	46%	2,2
2006	859,0	380,4	44%	2,3
2007	955,9	403	42%	2,4
2008	1.084,5	481,6	44%	2,3
2009	1.142,2	527,1	46%	2,2
2010	1.242,0	576,6	46%	2,2
2011	1.327,4	630	47%	2,1
2012	1.509,1	701,1	46%	2,2
2013	1.647,6	773	47%	2,1
2014	1.827,5	846	46%	2,2
2015	2.031,3	949,1	47%	2,1
2016	2.287,4	1301	57%	1,8
2017	2.508,8	1404	56%	1,8
2018	2.857,2	1603,1	56%	1,8
2019	3.500,5	2020,9	58%	1,7

Kaynak ve Açıklama: TÜİK Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması ve ÇSGB verilerinden yararlanılarak DİSK-AR tarafından hesaplandı (Ücretli, maaşlıların verileri alındı; yevmiyeliler hesaplamaya dahil edilmedi).

2005 yılında asgari ücret ortalama ücretin yüzde 46'sı iken 2019'da yüzde 58 seviyesine çıktı (Tablo 1). Ortalama ücretler asgari ücretten daha az arttı ve giderek daha fazla işçi asgari ücrete yakın düzeylerde ücretlerle çalışmak zorunda kaldı.

Asgari ücret bir kaldıraç değil mengene

Asgari ücret genel ücret seviyesini artıran değil aksine ortalama ücretleri asgari ücrete doğru baskılayan bir mekanizmaya dönüşüyor. Asgari ücret genel ücret düzeyini yükselten bir kaldıraç değil ücretleri asgari ücrete doğru sıkıştıran bir mengeneye dönüşmüş durumda. Asgari ücret tuzağı budur. Bu nasıl işliyor? Genel ücret düzeyleri ve emek gelirleri asgari ücret artışının çok altında arttığı için ortalama ücretler asgari ücrete yaklaşıyor.

Önemli olan ücretlerde meydana gelen oransal ve gösterge niteliğindeki artışlar değil fiili ücret ve gelir düzeyidir. Asgari ücret bir gösterge ücret düzeyidir. Asgari ücret üzerindeki ücretler asgari ücretten daha az artarsa bunun anlamı açıktır: Ücretlerdeki ortalama artış daha düşük olacaktır. İşverenler açısından bakılması gereken fiili ücret düzeyinin ne kadar arttığıdır. Oransal artışların anlamı yoktur. İşverenler yüksek ücretlileri çıkarıp düşük ücretli işçi olarak ve birim verimliliği artırarak fiili ücret maliyetini gösterge ücret artışının altına kolaylıkla çekebilirler.

Tablo 2: Aralık 2002-Temmuz 2021 Temel Gelirler ve Ekonomik Göstergeler

- *Ortalama memur aylığı artışı: %775*
- *Ortalama kamu işçisi ücreti: %632*
- *Ortalama işçi emekli aylığı: %842*
- *Ortalama BAĞ-KUR emekli aylığı: %933*
- *Ortalama Emekli Sandığı aylığı: %611*
- *Gıda enflasyonu (2003: 100): %775*
- *Net asgari ücret: %1433*
- *Kişi başına Gayri Safi Yurt İçi Hasıla %1436*

Kaynak: Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı ve TÜİK verileri

Türkiye'de 2002 yılı sonundan bu yana temel emek gelirlerindeki artışlar ve temel ekonomik göstergelerin seyrine baktığımızda emek gelirleri arasındaki

asimetriyi daha açık görebiliriz. Emek gelirlerindeki artışlar parasal (enflasyondan arındırılmamış) değerlerdir.

Resmi verilerin ortaya koyduğu tablo emek gelirleri artışlarında ciddi bir asimetri yaşandığını ortaya koyuyor. Bu tablonun gösterdiği iki çarpıcı gerçek var: Temel emek gelirlerindeki artış ile asgari ücret artışı arasındaki bağ kopmuş durumdadır. En alttakilerin durumunda görece bir iyileşme yaşanırken emek gelirlerinin ezici çoğunluğu aşağıda doğru basılmaktadır. Diğer gerçek ise tüm emek gelirlerinin ekonomik büyümeden pay alamadığıdır. Kişi Başına GSYH 2002-2021 arasında parasal olarak yaklaşık 14 kat artarken temel emek gelirlerindeki artışlar parasal olarak 6 ile 9 kat arasında kalmıştır (Tablo 2. Bunun etkisi ne oldu? Ortalama hanehalkı ücret ve maaş geliri 2007 yılında asgari ücretin 2,4 katı iken, 2019 yılında 1,7 katına geriledi. 2020 ve 2021 yıllarının verisi henüz yok ancak maksın daha da kapandığını söylemek mümkün. İşte asgari ücret tuzağı budur.

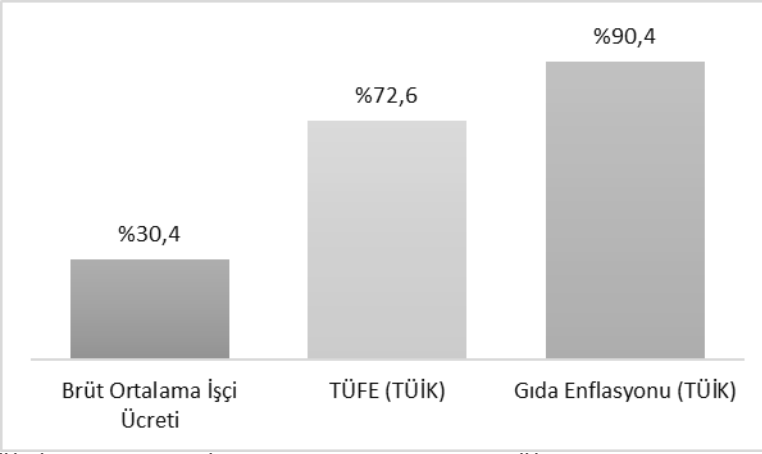
Bu gelişmeler iki sonuç doğuruyor: Birincisi sınıfsal bölüşüm ilişkileri bozuluyor. Büyümeden emek gelirleri yeterince pay alamıyor. Bunun anlamı varlıklı sınıflarından daha fazla pay alması ve dar gelirli olanların daha da yoksullaşmasıdır. İkincisi, asgari ücretteki artış ve en düşük gelirli olanların refahındaki nispi artış diğer emek gelirlerindeki düşüşün sonucunda ortaya çıkıyor. Varlıklı sınıflardan halk sınıflarına kaynak aktarılmıyor tersine emekçilerin bir bölümünün geliri kısılarak en alttakilere kaynak aktarılıyor. Böylece ortaya bir asgari ücret tuzağı çıkıyor. Bu tuzak sınıflararası gelir bölüşümüne müdahale etmeden emek gelirlerinin yüksek asgari ücret artışları yoluyla aşağıya doğru baskılanması anlamına geliyor. Bu ücret politikası sınıflar arası gelir eşitsizliğini artırırken sınıfın gelirlerini bir bütün olarak aşağıya çekiyor. Görüldüğü gibi emekçiler bir asgari ücret mengenesine sıkışmış durumdadır.

2022 asgari ücreti kamuoyundaki ortalama beklentinin biraz üstünde belirlendi. Kuşkusuz bunda pahalılıktaki korkunç artış ve 2022 yılında beklenen sert enflasyon artışı etkili oldu. Yaşanan ekonomik kriz toplumda asgari ücret beklentisini yukarıya çekti ve net asgari ücret yaklaşık yüzde 50 artırılmış oldu. Ancak bu artışın yan etkisi asgari ücret tuzağının büyümesi şeklinde olacak.

TÜİK verileri tuzağı teyit ediyor

TÜİK tarafından 24 Aralık 2020'de açıklanan İşgücü Maliyeti İstatistiklerine göre ortalama ücret artışları resmi enflasyonun oldukça altında kaldı. TÜİK verilerine göre işçilik maliyetleri ve brüt ortalama işçi ücretleri enflasyonun oldukça altında kaldı. TÜİK işçilerin enflasyonun altında ezildiğini teyit etmiş oldu.

Şekil 1:

Kaynak: TÜİK İşgücü Maliyeti İstatistikleri, 2016 ve 2020, TÜİK Tüketici Fiyatları Endeksi

TÜİK tarafından 4 yılda bir açıklanan İşgücü Maliyeti İstatistiklerine göre 2016 yılında ortalama 3 bin106 TL olan brüt ücret, 2020 yılında 4 bin 50 TL'ye çıkmış. Böylece ortalama brüt işçi ücretleri 4 yılda yüzde 30,4 artmış. Ancak 2016 ile 2020 arasındaki resmi enflasyon (TÜFE) ise yüzde 72,6 oranında artmış. 2016 ile 2020 arası resmi gıda enflasyonu ise yüzde 90,4 olarak gerçekleşmiş. İnanılmaz ama gerçek bu! Ortalama işçi ücretleri enflasyonun 42,2 puan, gıda enflasyonunun ise 60 puan altında kalmış! 2016-2020 arasında resmi enflasyon ücretlerin iki katından fazla artmış durumda (Şekil 1). TÜİK verilerinin de açıkça ortaya koyduğu gibi işçiler enflasyonun altında ezildi. Böylece “işçileri enflasyona ezdirmiyoruz” iddiasının doğru olmadığı TÜİK’in resmi verileri ile ortaya çıkmış oldu.

Asgari ücretteki artışlar işçi ücretlerini yükseltmiyor tersine ortalama ücretlerin asgari ücrete yaklaşmasına yol açıyor. Nitekim TÜİK İşgücü Maliyeti İstatistikleri asgari ücret ile ortalama ücret makasının iyice kapandığını da ortaya koyuyor. Asgari ücret 2016-2020 arasında yüzde 78,7 artarken aynı dönemde brüt ücretler yüzde 30,4 artmış. Böylece 2016 yılında ortalama brüt ücret asgari ücretin yüzde 89 üstündeyken, 2020’de yüzde 38 üstüne gerilemiş (Tablo 3). Asgari ücret ile ortalama ücret arasındaki fark ciddi biçimde kapanmış ve ortalama ücretler asgari ücrete yakınsamış durumda. Böylece “asgari ücret tuzağı” TÜİK’in yeni verileri ile de teyit edilmiş oldu.

Tablo 3: Asgari Ücret ve Ortalama Ücret

Yıl	Brüt Asgari Ücret (TL)	Brüt Ortalama Ücret (TL)	Ortalama Ücret/Asgari Ücret Oranı
2016	1.647	3.106	%88,6
2020	2.943	4.050	%37,6
Artış	%78,7	%30,4	-

Kaynak: TÜİK İşgücü Maliyeti İstatistikleri, 2016 ve 2020; Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı.

Peki nasıl oluyor da işçilere enflasyon kadar zam yapıldığı iddia edildiği halde, toplu iş sözleşmeleriyle işçi ücretleri en az enflasyon kadar artırıldığı halde ve asgari ücret enflasyondan daha fazla arttırıldığı halde işçi ücretleri enflasyonun altında eziliyor?

- Bütün işçi ücretlerinin enflasyon kadar arttırıldığı iddiası doğru değil. Özel sektörde ve özellikle sendikasız işyerlerinde ücret artışları enflasyonun altında kalmaktadır. Çünkü buralarda işçilerin pazarlık gücü yoktur.
- İşverenler ücreti yüksek işçiyi çıkartıp düşük ücretli işçi almaktadır. Bu durum hem işçilik maliyetlerini hem de ortalama işçi ücretlerini düşürmektedir.
- Sendikalı işyerlerinde ücretler enflasyondan çok artsa da iki nedenle bu durum ücret artışlarının sınırlı kalmasına yol açmaktadır. Birincisi toplu iş sözleşmeli işçi sayısının ve oranının son derece sınırlı olmasıdır. Özel sektörde bu oran yüzde 5-6 düzeyine kadar gerilemektedir. İkinci olarak sendikalı işyerlerinde bile yüksek ücretli işçiler çıkartılıp yerine düşük ücretli işçiler alınmaktadır. Böylece ücretler düşmektedir.
- Asgari ücret artışları ortalama işçi ücretlerine yansımamaktadır. Ortama işçi ücret artışları asgari ücretin çok altında kaldı.
- Son olarak pandemi dönemi ücretler üzerinde büyük bir baskı oluşturdu ve ücret artışları enflasyonun altında kalmaktadır.

Asgari ücret tuzağına karşı ne yapmalı?

Asgari ücretteki gösterge artışlar bütün emek gelirlerine yansımıyor. Bunun temel nedeni güçlü bir sendikalaşma, toplu pazarlık ve teşmil mekanizmasının yokluğudur. Böylece asgari ücret artışı gerçek bir ücretler politikası aracı

yerine özellikle de seçim dönemlerinde “popülist” bir siyasal mekanizmaya dönüşebiliyor.

Bunun için diğer emek gelir düzeylerinin -en az- asgari ücret düzeyinde artışı sağlanmalıdır. Özellikle emeklilerin vahim durumunun düzeltilmesi için emekli aylıklarının alt sınırı asgari ücret düzeyine yükseltilmelidir.

Odaklanması gereken yer bölüşüm ilişkileridir. Büyümeden aslan payının varlıklı sınıflara gittiği düşünülecek olursa sermayenin daha yüksek ücret atışlarına zorlanması mümkündür ve zorunludur.

Sonnotlar

1 Not bu yazıda konuyla ilgili BirGün gazetesinde yazmış olduğum yazılar ile katkıda bulunduğum DİSK-AR 2022 Asgari Ücret Raporu’ndan yararlanılmıştır.

2 Ayrıntılar için DİSK-AR 2022 Asgari Ücret Raporu: <http://arastirma.disk.org.tr/?p=7995> AB ülkeleri verileri asgari ücretin +/- yüzde 10’u ücretle çalışanlara ait 2017 yılı verilerdir. AB verileri Eurofound (2020), Industrial relations: Minimum wages in 2020: Annual review, Minimum wages in the EU series, Publications Office of the European Union, adlı çalışmadan derlenmiştir. Türkiye’ye ait veri asgari ücretin yüzde 10 fazlası ve altında ücretle çalışanların oranıdır. Bu veri DİSK-AR, Asgari Ücret Gerçeği 2019 Raporu, İstanbul: 2019’dan alınmıştır.

3 2021 Yılı Kamu Toplu İş Sözleşmeleri Çerçeve Protokolü imzalandı, <https://www.csgb.gov.tr/cgm/haberler/2021-yili-kamu-toplu-is-sozlesmeleri-erceve-protokolu-imzalandi/>; https://www.csgb.gov.tr/media/84760/c-erc-eve_20210811.pdf

4 Aziz Çelik, “Sendikalaşma iç açıcı değil”, BirGün, 31.01.2022, <https://www.birgun.net/haber/sendikalaşma-ic-acici-degil-375323>

5 Altıncı Dönem Toplu Sözleşme, <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2021/08/20210825-11.pdf>

6 Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı verileri.

Kriz Hali Ve Devlet¹

İbrahim ÖZMEN, Selçuk Üniversitesi, Akşehir İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Maliye Bölümü, ORCID: 0000-0003-2632-4217

E-posta: ibrahimozmen@selcuk.edu.tr

Kriz ve devlet hakkında eleştirel bakış açısı ile yazılan birçok eserin olduğu veya bu konudaki teorik tartışmaların son bulduğu düşünülebilir, ancak *Zygmunt Bauman ve Carlo Bordoni'nin Kriz Hali ve Devlet* adlı eseri, modern devlet, modern toplum, temsili demokrasi ve neo-liberalizme eleştirel bakış açısı ve "Akışkan Toplum" kuramı ile farklı iz düşümlerini ele alıyor. Her iki yazarın sosyoloji alanındaki yetkinliği, esere derinlik kazandırıyor. 2008 krizine dair saptamalar eserde sıkça görülürken kuramsal olarak kriz ve sonrasını ele alan bu eserde *bu kez farklı bir sürecin* görünür olduğu durup düşünme anları ön plandadır. Bordoni, Bauman'ın eserdeki düşünsel sürecinde Sokrates'in ebelik görevini üstlenmiş gibi düşünülebilir. Yazarlar eserde, teorik ve olgusal olarak krizi, kuramsal olarak devleti, sosyal bilim alanlarında damıtılmış, rafine bir anlatımla tekrar teraziye yerleştirdikleri iki ağır topuz gibi okurlara sunmaktadır.

State of Crisis adlı kitap 2014 yılında yayınlanmış ve Türkçeye *Kriz Hali ve Devlet* başlığı ile çevrilmiştir. Türkçe başlık üzerine düşününce, zor bir tercih gibi görünebilir. Orijinal kitap isminde yazarlar, başlıkta krizin iyesini devlet olarak nitelenmişken Türkçe çevirideki kitap isminde, kriz ve devlet bağlamlarının koparıldığı söylenebilir. Kitabın isminin Türkçe çevirisinde, *olumsuzun olumlaması* olarak "kriz hali" ifadesinin Bordoni'nin görüşlerinden hareketle oluşturulduğu güçlü ihtimaller arasında gösterilebilir. İngilizce kapak resmindeki *kopmak üzere olan ip metaforu*, Türkçe çevirideki kapak resminde *daire halinde sıralanmış devrilen domino taşları* metaforu ile karşılanmıştır. Kitap, *devletin krizi*, *modernitenin krizi* ve *demokrasinin krizi* olmak üzere üç ana bölümden ve çeşitli alt başlıklardan oluşmaktadır.

Devletin Krizi²

Bir Kriz Tanımı

Bordoni, kriz kelimesinin etimolojisini Platon ve Tukidides'den hareketle verir. Bu yaklaşım, onun Batı merkezli kriz çözümlemesinin ilk işaretidir. Krizin anlamını ortaya koyarken 1929'dan başlayıp iz düşümleri sıralayarak karşılaştırmalar yapar. Bağlamı küreselleşme üzerinden kesişen kümeler olarak terör ve sömürgeleştirmeye dayandırır ve Ona göre "şimdiki kriz malidir" (s.12). Bordoni, krizin kuramsal argümanlarından birinin zaman olduğunu ileri

sürer: "... bu krizin en belirli özelliği süresidir" (s.15). Bordoni, ekonomik kriz ve uzantılarını -ki bunlar krize eş değerdir- yirmi birinci yüzyılın açmazları olarak sıralamaktadır: *Çevre kirliliği, gürültü, yolsuzluk ve korku*.

Bauman krizin tanımına, terimin tıbbi kökeni ile kavranmasına dair tespitiyle başlar. Terim olarak kriz, geleceğin dengede olacağı varsayımı ile tedavi aşamalarının belirlenmesine yönelik bir anı ifade eder. Bauman'a göre, belirsizlik ve müdahale itkisi eş anlıdır. Yani bir teşhis ve eylemi içerir ancak burada endemik bir çelişki söz konusudur. Bauman, 2008 krizinin öncekilerden farklı olduğunu ileri sürer. Bundan önce, devlete duyulan güvenin geçirdiği sarsıntıyı ve yeni güvenli limanın 1970 krizinden sonraki icadını su yüzüne çıkarır, bu kez güvenli liman *görünmez eldir*: "... Adam Smith' in gözden düşmüş ve unutulmuş sözlerini gömüldüğü yerden hareketle kazıp çıkarmaya ve onları kamuoyunun kullanımı için yeniden devreye sokmaya/yeniden biçimlendirmeye koyulan Friedman, Reagan, Thatcher ve onların coşkulu astları, dalkavukları ve yarıdaklarından oluşan, hızla genişleyen şürekânın tavsiye ettiği gibi, her sabah kahvaltı masasında fırından yeni çıkmış ekmek isteyen herkesin güvenebileceği gibi, aç gözlü fırıncının sihirli gücüne yönlendirildi" (s. 18). 1970'e kadar -regülasyon ve kamulaştırma ile- devlet rehberliğinde sağlanamayanlar bu kez "de regülasyon", "özellemeler" aracılığı ve devletin "yetki ikamesi" ile gerçekleştirilmektedir. Bauman, insanların, komünal ruhtan esinlenerek ve bu ruhtan hareketle gerçekleştiremedikleri kolektif üretimi bu kez açgözlülüklerden esinlenerek ve bu açgözlülükten harekete geçerek gerçekleştirilme "hayaline" gönderme yapar. 2008 krizi ile iktidar -yapma yeteneği- ile siyaset -yapılması gerekene karar verme yeteneği- artık boşanmış ya da birbirinden kopmuştur ve yeni sorun "failin yokluğu" dur.

Devletsiz Devletçilik

Bordoni'ye göre yaygın kullanılan anlamı ile kriz, ekonomi alanına uygun değildir, bu bir geçişi ifade eder ancak böyle değildir. İktidar ve siyasetin ayrışması, yerel ve küresel anlamda ortaya çıkan *metabolik çatlak*, yönetim -rutin yönetim işlerine indirgenen- kavramı ile ete kemiğe bürünmüş bir devletsiz devletçiliği yaratmıştır (s. 23). Küresel ile yerel arasındaki çatlak, siyaset ve iktidar arasındaki çatlak olarak tezahür eder. Bordoni'nin bu bakış açısı devlet kuramında düzenleme teorisine gönderme yapar. Diğer taraftan, söz konusu yönetim sürecinin yani devletsiz devletçiliğin "hayalet devleti" Avrupa Birliğidir. Bordoni'nin bu bölümdeki çözümlemesi ufuk açıcıdır.

Bordoni, popülizme ve milliyetçiliğe giden yolun taşlarının siyaset karşıtlığı ile döşendiğini ve bu yolun sonunun otoriter rejimlere çıktığını vurgular. Siyasetin

reddi ile başlayan bu süreçte neo-liberalizm, karizmatik bir şahsiyete ihtiyaç duymaktadır. Bordoni'nin kullandığı karizmatik lider kavramı, Richard Sennett³⁷'in *seküler ve modern karizma* kavramlarına gönderme içerir. İktidarsızlaştırılan siyasetin görünürlüğü sadece burada değil mevcut durumun idaresi için *iktidarsız politikalar ve politikasız iktidarlar* şeklinde de görünürdür. Bordoni'ye göre "devletin krizi" olarak tanımlanan sürecin iki sonucu önemlidir. Bunlar; *i)* ekonomik düzeyde somut kararlar alınamaması *ii)* yeterli sosyal hizmetler sağlanamamasıdır. Ancak bu yeni bileşenlerin ortaya çıkardığı bir sonuç evresi daha vardır: "... kriz içindeki devlet, ... halk üzerinde, sadece kendi bekasıyla ilgilenen, gittikçe daha çok şey talep eden ve gittikçe daha az şey veren bir asalak haline gelir" (s. 30).

Bauman'a göre artık zengin veya fakir devlet ayrımı fark etmeksizin şekilsiz ve anonim güçlerin aldıkları kararlar dışında başka bir seçeneğe sahip olmayan hükümetler söz konusudur. Böyle bir oyunun içinde hükümetlerin yapabildiği en iyi şey "geçici yerleşme/yatıştırma" anlaşmalarıdır fakat bunlar da ölü doğan kararlar bütünüdür: "kalıcı olmayan ve en iyi durumda Avrupa Konseyi'nin bir sonraki toplantısına ya da hatta borsanın bir sonraki açılışına kadar geçerli olacağı umulan/temenni edilen geçici anlaşmalar" (s. 30).

Bauman, günümüzde tüm karar alıcıların iki çelişkili baskıya maruz kalarak bir tür açmaz içinde olduklarını ifade eder ve bu açmazı "çifte açmaz" şeklinde kavramsallaştırır. Hükümetler bu iki zıt yöndeki baskı nedeniyle iki ayrı yöne odaklanırlar ancak buradan bir uzlaşma değil şaşılık ortaya çıkar. Ulus-devletin sınırları içinde yer alan iktidarın büyük bir bölümü buharlaşır ve "akışlar uzamının" sahipsiz bölgelerine akar, katı olan bu işleyiş buharlaşmıştır. Peki, kâr arayışıyla endemik piyasa eğilimlerinin potansiyel yıkıcı etkilerinin üstesinden nasıl gelinecektir? Bauman bu soruya, Anthony Giddens'in "hayat siyaseti alanı" ile yanıt vermektedir (s. 34). Bauman'a göre yurttaşlar hükümetlerin vaat yerine getirme konusundaki söylemlerine güvenlerini yitiriyorlar ve bu konuda haksız sayılmazlar. Sorunlar küreseldir ve çözümü üretme yetkisi ulus-devletlerdedir ancak ulus-devletler bunu yapmaya uygun olmadıklarını kanıtlamıştır. Peki ulus-devletlerin yani toplumsal değişim failinin konumunu ya da rolünü kim doldurabilir? Bauman, çifte açmazla sıkışmış devlet organlarından ziyade halkın iradesine dayanan yapıları daha şanslı ancak yetersiz görür.

Devlet ve Ulus

Bordoni, devlet ve ulus arasındaki bağlamı ele alırken Habermas'ın ulusal toplulukların siyasi topluluklardan önce gelmeyeceği savına kısmen katılır ve Azeglio'nun "İtalya kuruldu, şimdi sıra İtalyanları oluşturmak" söylemini göz

önünde bulundurur (s. 40). Bordoni, küreselleşmenin ulus devlet üzerindeki taziyikini ulus kavramındaki kriz ile ilişkilendirerek Appadurai'nin kültürel kimliklerde ortaya çıkan aşınmalara yönelik görüşleriyle açıklar. Kültürel değişiklikler ve insanların kurumlara mesafesini artıran siyasi ve ekonomik olaylar da bunun kaynağıdır. Bu noktaya nasıl gelindiğine Bordoni, Westphalia modeli⁴ ve Westphalia-sonrası modelinin krizi sıralamasına “Hobbes’un operasyonel kolundan yoksun kalan Leviathan, sakatlanmış bir bedene indirgenmiştir” ifadesini de ekleyerek yanıt verir.

İktidarı daha üst bir yapıya taşıyan küreselleşme, ulus-devletin alt üst oluşunu da daha ileri bir düzeye taşımıştır. Westphalia-sonrası modelin krizi, iktidar ve siyaset arasındaki ilişkilerde gizlidir. Hükümetlerin iktidarlarını sürdürürebilmek için ittifak kurabilecekleri yegâne ortak ekonomi olarak belirlendiğinde mekândan yoksun, kişiliksiz ve görünmez işleri üstlenen piyasalar ve sanal alanlar söz konusudur.

Bordoni, ideolojik olmayan ve pratik süreçler bütünü olarak ele aldığı neo-liberalizmin uygulandığı yerlerde muhalefetin olmadığı ve statükonun devam ettiği, boyun eğmeye uygun bir iktidarın icracısı olarak bu ulus devleti işaret eder. Neo-liberal pratik ile ortaya çıkan süreç *devletsiz devleti*, post-postmodernizmi ifade eder (s. 49).

Bauman’a göre Hobbes, Leviathan ile *cuius regio eius religio*⁵ yaklaşımına temel sağlayan çok sayıdaki çabadan sadece biridir. Sonuçta egemen, istisna koyma yeteneği ile orantılı seküler bir hale kavuşur (s. 51). Bauman’ın “şimdiki oyun durumu” olarak nitelendirdiği küresel güçlerin iktidar oyununda sert rekabet, bencillik, toplumsal bölünmeler, eşitsizlik coşkusu ve bu sarsılmaz mantık, akışlar uzamı sayesinde görünür hale gelir (s. 55). Bunun ulus devletler için de geçerli olacağı argümanını ileri süren Bauman, “Frau⁶ Merkyavelli” benzetmesi ile Avrupa Birliği ve Almanya’da Merkel’in politikalarına gönderme yaparak “bekleme oyununu” belirsizlik ve blöf üzerinden ele alır.

Hobbes ve Leviathan

Bordoni, Leviathan’dan hareketle, Leviathan devlet, modern devlet, modern demokrasi ve cumhuriyetçi devleti tarihsel olarak egemenlik ve iktidar kavramları çerçevesinde ele alır. Leviathan’ın özgün baskı kapağındaki biyolojik canavar ile Archimboldo’nun portreleri arasında kurduğu analogiden hareket eden Bordoni’ye göre bu kompozisyon, modern devletin kayıp birliğini bulma ihtiyacından ileri gelirken bir dengiyi ifade eder. Bordoni’ye göre şiddet ve kitle iletişiminin araçları, *bilinci kitleleştirir*.

Bauman, Bordoni'nin Leviathan konusundaki çözümlerine katılmakla birlikte, ondan farklı olarak iki zıtlığa daha dikkat çeker ve bunları teolojik anlatımla pekiştirir. Hobbes'un tekil insanı anarşi ve isyan ile bağdaştırarak *Behemoth*'ı kullanımının karşısına düzen sağlayıcı olarak *Rektor'u* koyması Bauman'ın dikkatinden kaçmamıştır. Sonuç anarşi ve polis ikilidir (s. 65). Bauman, modern devleti Weber'in baskı araçları ve bunların kullanımı üzerinden ele alan yaklaşımı ile çözümlmeye başlar. Ardından günümüzde bir tür "itiraf toplumunda" yaşadığımızı ileri sürer (s. 69). Bauman, Bentham ve Foucault'un postmodern iktidar teorisine yönelik çözümlerinin ardından kapitalist devleti, tüketicinin metayla buluşmasını sağlayan işlevi üzerinden açıklayan Habermas'ın yaklaşımını eleştirir.

Modernitenin Krizi

Geri Alınan Vaatler

Bordoni, modernitenin geri aldığı vaatleri birkaç düzlemde sayarken doğanın felaketlerinin ahlaki felakete nasıl dönüştüğüne odaklanır. Bordoni'ye göre, modernite aydınlanma ile doğanın krizlerine çözüm üretebileceğini öngörürken ilk krizini belirlenimsizlikler ile karşılaşmasında yaşamıştır. Diğer bir önemli nokta ise kemer sıkma politikalarından harcama revizyonlarına uzanan refah devletinin tasfiyesi ile ilgilidir. Post-modernite, geri alınan vaatleri değersizleştirmiş ve bayağılaştırmıştır.

Bauman, Bordoni'nin vaatlerin postmodernite ile gözden düşüp, değersizleştirildiğine yönelik argümanına katılmaz. Çünkü Bauman'a göre söz konusu şeyler vaat değil stratejidir ve asıl terk edilen modernitenin gençlik yanılımasıdır. Bauman, yeni bir ütopya döneminin varlığını ileri sürer ve söz konusu ütopyayı küresel değil bölgesel, etrafı çitlerle çevirili bir metafor ile açıklar. Postmodernite vaatleri geri almamış aksine onları allayıp pullamıştır. AB'nin 2008 krizi sonrasındaki durumuna yönelik en iyi gösterge, *tüketim cümbüşünün sönmesi* ve şokun ortaya koyduğu manzaralardır (s. 90).

Modernitenin Terk Edilmesi

Bordoni, moderniteyi, Walter Benjamin'in "yıkık dünyadan uçarak uzaklaşırken geriye doğru bakan bir meleğe" benzediğine yönelik görüşüyle açıklar (s. 90). Modernitenin son bulmasıyla kesin olanın kesin olmayana, bilinenin bilinmeyene tercih edilmesi aslında gönüllü kulluk yani alışkanlıklardan ibarettir. Bordoni'ye göre modernitenin ideolojik yönü oldukça ağırdır. Bu ideoloji "ilerleme ideolojisidir". Bordoni işleyişin "akışkan" bir form olarak kabul edilmesi

halinde post-moderniteyi, modernitenin evrimi olarak ele almaz, bir “etik krizi” olarak görür (s. 97).

Bauman, modernitenin son bulduğuna yönelik Bordoni'nin argümanına katılmazken sonların ilan edilmesinde oldukça cömert davranan düşünürleri ve onların içinde yaşadıkları çağı eleştirir: “Sonların ilan edilmesinde her şeyin başına *postların* konulduğu bir çağda yaşıyoruz” (s. 99). Moderniteyi, üretim ve tüketimin kitlesel hale gelmesinde doğayı itaatkâr bir biçimde insan ihtiyaçlarına, özelemlerine ve arzularına hizmet etmeye zorlayan bir bütün olarak nitelendirirken bu savın bir ideoloji olduğunu teyit eder. Ancak bunun bir “mutluluk ideolojisi” olduğunun altını çizer. Bu ideolojinin bağlı olduğu kurumu ise “Ekonomik Büyüme Kilisesi” olarak nitelendirir. Hiç bitmeyen bu mitolojik süreçte modern büyük anlatıların sahip olduğu üç bileşeni -Ekonomi, Bilim ve Teknoloji- kutsal üçlü olarak nitelendirir.

Postmodernite Boyunca

Bordoni, postmoderniteden söz etmenin anokronizm olduğunu ileri sürer çünkü postmodernitenin ortaya çıktığı ileri sürülen dönemde modernite henüz çökmemiştir. Modernitenin önüne konulan “post” un moderniteye olan tepkilerin isimlendirilmesinde yerinde bir kullanım olduğunu vurgulayan Bordoni, Bouman'dan kavram kullanımı konusunda ayrıışmaktadır. Bordoni'ye göre, postmodernite modernitenin krizinin doruğudur. Bordoni, körü körüne tüketiciliği işaret eden postmoderniteyi görünür kılmak için analogiye başvurur: “tıpkı vahşi hayvanlar gibi zorla ya da kurnazlıkla ele geçirilen şey yuvaya götürülür ve tek başına tüketilir”.

Bauman, Bordoni'nin modernizmin krizi ile postmodernizmin iç içe olduğuna yönelik argümanını destekler ancak burada *iç içe olan* bir geçiş sürecidir ve bunu fetret devri olarak nitelendirir (s. 110). Çünkü, şeyler ve onların ilişkileri *in statu nascendi*'dir. Bauman'a göre postmodernist sanatçıların “parçalara ayırma”, “yapı sökümü” ve sonuçta yapılan işin tahrip edilmesine odaklanan yaklaşımlarının, toplum dahil tüm insan faaliyetlerine uygulanmasının mimariyle başlaması dikkat edilmesi gereken bir noktadır. Bunların dışında, her türlü düzenin hatta düzen fikrinin “esneklik” ve “yenilik” yerine “istikrar” ve “süreklilik” üzerine çıkarılma eğilimine “akışkan modernite” yaklaşımıyla alternatif bir bakış açısı sunar (s. 111). Bauman, postmoderniteye itirazını kavram ve kuram olarak iki ana başlık ve onların türevleriyle birlikte dört başlıkta sıralarken (s. 113) tasarımların sağlamlığının değil esnekliklerinin önemli olduğunu *akışkan modernite* hipoteziyle açıklar ve temel savlarını Richard Sennett'in çözümlemelerine dayandırır.

Yapısöküm ve İnkâr

Posmodernizme eleştirilerini sıralayan Bordoni, özneye odaklanan bu görüşü ve takipçilerini, tarih ve ilerlemenin seyrini inkâr etmekle suçlar (s. 115). Bordoni, kuramsal olarak kriz sosyolojisinin eksikliğini ifade ederken bu alandaki Frankfurt Okuluna ait boşluğu Bauman'ın doldurduğunu işaret eder. Modernizm ve postmodernizmin "akışkan modernite" ile ele alınmasında da çeşitli noksanlıkların olabileceğini ileri sürer. Bordoni'ye göre postmodernizm, Lyotard'ın 1979 yılındaki çığır açıcı eseri ile ortaya konmuş olabilir ve bu bir rastlantı değildir.

Bauman, günümüzde artan krizlerin kökeninde "faillerin ve etkin eylem araçlarının" krizinin olduğunu belirterek bunların türevleri olan tehlikelere karşı da yalnızlığa "mahkûm" olmanın yarattığı karmaşık duyguları işaret etmektedir (s. 124). Kuzey Afrika'daki toplumsal öfke patlamalarına değinen Bauman, Batı Avrupa'daki "düzenin" devamlılığına yönelik eleştirilerini sıralar. Bauman, çözümlemesinin merkezine "öfkeli toplum" ve "siyasi liderler" kavramlarını yerleştirir. Yaşanan değişimleri veya değişim taleplerini ise "hareket halindeki insanlar" argümanı ile açıklar.

Tarihin Sonu?

Bordoni'ye göre Herodot'tan bu yana tarih, kolektif bilgiyi temsil etmiştir ve ekonomik büyüme argümanına ayarlı sanayileşme yapısına ihtiyaç duyan devlet için de bu bir güç kaynağı olmuştur. İktidarların yazdığı tarih, Nietzsche'den Heidegger'e kadar olan postmodernitenin öncüleri tarafından toplumsal bir bellekten ziyade düzenbazlıktır (s. 138). Ona göre bu süreç, bir tür evrensel "Panoptikon"dur (s. 139). Postmodernite toplumsal bellek konusunda da onarılamaz bir çatlak yaratmıştır.

Bauman'a göre insanlık tarihindeki tek ölümsüz şey "bir son" düşüncesidir. Fukayama'nın yaklaşımını sorgularken bu konudaki esaslı yaklaşımlardan birisi olan Robert Merton'un ifadelerini alıntılamanın Bauman, bu ifadelerin üzerine bir açıklama getirmez. Merton'un ifadeleri şu şekildedir: "Yeni bir davranışı çağırıştıran duruma ilişkin özgün sahte kavramı 'doğru' haline getiren sahte bir tanımlamanın başlangıcı. Kendini doğrulayan kehanetin bu yanıltıcı geçerliliği bir hatanın saltanatını sürdürür. Çünkü kâhin, olayların aktüel gidişatından, başından itibaren haklı olduğunu gösteren kanıt olarak söz edecektir" (s. 143).

Demokrasinin Krizi

İlerleme Etiği ve Demokrasi

Bordoni, ilerlemenin kuramsal özetini iki başlıkta verir. Bunlar, Marx'a ait toplumun yapısının ekonomik ilişkiler tarafından belirlendiğine dair argümanı ile modernitenin krizi ile çakışan, cazip ve özgürleştirici olarak pazarlanan hipotezle; ekonominin yapısal olmadığı, kültür ile diyalektik ilişkiye giren maddi diğer üretim formları gibi mevcut insani faktörlere bağlı olduğu bir üst yapıdır. Bu ikinci görüş, Frankurt Okulu tarafından da ileri sürülür ve bu görüş, ekonominin artık toplumun gerçek ruhunu temsil etmediği fikri üzerinde uzlaşır. Son tahlilde, ekonomiye bağımlı düşünülen kültürün ekonomi politikası tercihlerini etkilediği hatta belirlediği görüşü yaygındır ancak Bordoni'ye göre "bu kültür kapitalist hakimiyetten azade bile olabilir" (s. 145). Bu formadaki bir yapı ve türevleri aslında kapitalsız kapitalizme gönderme içerir.

Bauman'a göre ilerleme fikri, Avrupa emperyalizmi ve güneşin batmadığı imparatorlukların icadıdır. İlerlemeyi eleştirel yaklaşımla ele alan görüşünü "idraksizlik sendromu" ve "belirsizlik sendromu" gibi iki yeni kavram ile açıklayan Bauman, ilerlemenin artık bir saadet vaadinden çok bir tehdit halini aldığını, nereden geleceği belli olmayan bir vuruşa dönüştüğünü ileri sürer. Bu çözümlenmesinde "glokalleşme" ve "akışkanlar uzamı" kavramları, onun görüşlerinin hareket noktasını oluşturur (s. 160-161).

Bir Demokrasi Aşırılığı

Bir demokrasi krizi var mı? sorusunun yanıtını Bordoni, Josef L. Fischer'in 1930'lardaki aynı soruya verdiği yanıtla cevaplar: "demokrasinin normal durumu budur" ve demokrasinin asla bir altın çağının olmadığını ekler (s. 163). Bordoni, kavram olarak tanımsız olan demokrasinin, modern zamanlarda kötülükleri örten bir örtü olarak kullanıldığını ifade ederken kavramın geçmişten bu yana tanımlarındaki temel çelişkilerini serimler.

Bordoni'ye göre "Kendini yaratan insan" ile birlikte formu farklılaşan günümüz demokrasisi, bireye ayrıcalık tanıyan liberal bir demokrasidir ve bu demokrasi birçok şekil alır. Bordoni, günümüz yöneticilerinin tutumlarını, Charles Tilly'nin "kendi iktidarlarına yönelik açık bir tehdit" durumunda ortaya çıkan "demokratiksizleştirme" kavramından faydalanarak çözümler (s. 170).

Post-demokrasi

Bauman, Natalie Brafman'ın *Y Kuşağı* hakkındaki makalesinden hareketle

günümüzün dijital alanıyla yoğrulmuş yeni bir “sınıf” ya da “kategori” şeklinde nitelendirdiği oluşumun üzerine yoğunlaşır. Bunu bir oluşum olarak ele alırken bu oluşumu, “hiçbir şeyin kesin olmadığı bir oluşum” şeklinde nitelendirir (s. 174). Söz konusu kuşak hakkındaki yaygın görüş olan “sorgulama alışkanlığına” ise şüpheci yaklaşır ancak bu kuşağın yirmi birinci yüzyıl dinamikleri üzerindeki etkilerini görmezden gelmez.

Bordoni ise Colin Crouch’un demokratikleşme sürecinin çöküşüne yönelik “eşitlikçilik krizi ve demokratik yordamların önemsizleşmesi” şeklinde nitelendiği post-demokrasinin açmazlarını anti-siyaset ile birbirine bağlar ve anti siyasetin olası sonuçları arasında Mussolini’nin iktidar sürecini örnek göstererek demokrasinin sorgulanabilir özelliğine rağmen kolay kazanılabilecek bir zafer olmadığını ifade eder (s. 179).

Yeni bir Küresel Düzen için

Bodoni’ye göre demokrasi, toplumla birlikte evrilen bir kavramdır. Geçmişteki değişiminde olduğu gibi bugün de demokrasi fikrinin hızla değişen bir toplumdaki değişimi söz konusudur. Yakın geçmişte dijital ortamlardan başlayan hazırlıksız toplumsal hareketler, yaşanan krizin sebebi değil doğrudan ve toplumsal olarak sonucudur. Bordoni’ye göre bunlar, yeni yol arayışlarının somut işaretleri olarak yorumlanabilir.

Diğer taraftan bu gelişmelerde etkin olan ulus ötesi *yönetişim*, ekonomik krizi kullanarak bireyin denetimini yeniden kazanmayı hedefler ve bunu da başarır. Gerçek anlamdaki demokrasi gündelik hayatın sorunlarını karşılamıyor ve karar alacak uzmanlığa sahip olamıyorsa “temsile gerek var mı?” sorusuna verilecek yanıt hayati bir öneme sahiptir.

Bauman ise yeni bir düzen fikrine erişmek için aşılması gereken yorucu bir yolculuk analojisinden hareket eder. Yeni bir düzen için erken olduğunu düşündüğü bu aşamada yoldaki engelleri tespit etmenin önemine vurgu yapar. Bu engellerden ilki “tüketici sendromu” dur (s. 190). Bu kavram, dünyadaki tüm varlıkların sadece potansiyel tüketim nesneleriyle ağzına kadar doldurulmuş dev bir konteynere benzetilebilir. Burada hesaba katılan yalnızca tüketicilerin arzularıdır. Meta ve tüketici arasındaki ilişkiyi çözümleyen Bauman, Anthony Giddens’in “saf ilişkiler” kuramını kendine dayanak alır.

Özetle bu eserde Bordoni, mali kriz kavramını sosyolojik çözümlemenin içine tekrar katarken Bauman yeni terimler ve kurumlar ile kriz sosyolojisini, akışkan uzam hipotezi üzerinden ele alır. Her iki yazarın da Marksizm’in devlet ve bunun

kuramsallaştırılmasına dair kuramlarına mesafeli olduğu fark ediliyor. Bunun kapitalizm ve devlet çözümlerinin noksan olabileceğine yönelik şüpheleri gündeme getirdiğini belirtmek gerekir. Bordoni savruk ve farklı okullara ait görüşleriyle düşünsel bir gök kuşağını andırırken; Bauman, akışkan şeylerin dünyasında salınır ancak eylemin gücüne de inanır. Son olarak eserin çevirisi hakkında da birkaç hususu belirtmek gerekiyor. Baskıda çok sayıda denebilecek kadar yazım hatası mevcuttur, ikinci baskının olması umuduyla, bu hataların düzeltilmesi daha keyifli bir okuma sunabilir.

Sonnotlar

1 Bauman Z ve Bordoni C (2018). *Kriz Hali ve Devlet*. Çev. Y Alagon. İstanbul: İthaki Yayınları. (Orijinal Basım: Polity Press Ltd. Cambridge, 2014).

2 Bu kitap eleştirisinde eserin içeriğindeki aynı başlık sırası takip edildi ve yazarlara ait görüşlerde eserdeki sıralama göz önünde bulunduruldu. Bölüm başlıkları **bold**, alt başlıklar *italik bold* ile gösterildi.

3 Kitabın belirli bölümlerinde her iki yazar Richard Sennett'e gönderme yapar. Ancak Bordoni'nin tercih ettiği "karizmatik lider" kavramı için bilgiyi vermek uygun olabilir. Kavramlar hakkında detaylı bilgi için bkz. Sennett R. (2016). *Kamusal İnsanın Çöküşü*. Çev. S Durak ve A Yılmaz. Ayrıntı Yayınları: İstanbul. Diğerleri Bauman'ın Richard Sennett'e ait "Karakter Aşınması: Yeni Kapitalizmde İşin Kişilik Üzerindeki Etkileri" adlı eseri işaret eder.

4 Westphalia modeli Westphalia anlaşmasını ifade eder ve *cuius regio eius religio* formülüne gönderme yapar.

5 İktidar kimin elindeyse onun dini geçerlidir.

6 Eril kişi.

7 Oluşum biçiminde.

Ruh ve Beden: Acemi Bir Boksörün Defterleri¹

Elifcan Duygun, ORCID: 0000-0002-2887-3431

E-posta: eduygun@gmail.com

Kentler, yirmi birinci yüzyıl ile birlikte geleneksel yapısından tamamen sıyrılarak dönüştürmüş ve katmanlaşma ile eşzamanlı olarak eşitsizliğin ve farklılığın temsil edildiği alanlar olmuştur. Kent, yapılar arasında kalan boşlukları dolduran gündelik hayat ile, kentsel planlama alanının mesafeli metodolojileri ile okunması mümkün olmayan bir yapıya erişmiş durumdadır. Bu nedenle kentsel çalışmalar sosyoloji gibi insan bilimlerinin de konusu olmaktadır. Toplumsal grupların kentsel mekândaki temsili neticesinde, ekonomik ve sosyal olarak marjinalleşen bireyler de kendilerine özgü kentsel alanlara çekilmektedir. Disiplinler arası bir sosyolog olan Wacquant, Bourdieu'nun sembolik iktidar kavramlarının kapsamını mekân içinde ve mekân üzerine verilen mücadeleyi kapsayacak şekilde genişletmekte ve bunu Goffman'ın bir bireyi 'normal'lerden ayıran mikro düzeydeki ilişki sel damga görüşü ile birleştirmektedir (Slater, 2019). Kentsel marjinalliği hem bir dışlanma hem de alternatif bir ekonomik ve sosyal pratikler alanı, yani bir sembolik iktidar alanı olan gettolar üzerinde okumaktadır. Toplumsal ve politik hayatın bir sahnesi olan kente dair çalışmalar, şehircilik disiplininin üretim pratikleri ile incelenemeyecek kadar çok katmanlı ve bu nedenle diğer disiplinlerin yöntemlerine açıktır. Wacquant, Ruh ve Beden, Acemi Bir Boksörün Defterleri kitabında insan merkezli bir çalışmada alanda birebir bulunmayı, araştırma nesnesine mesafeli değil doğrudan bakışın önemini ve olası risklerini, geliştirdiği teoriler yardımıyla detaylı bir okumanın inceliklerini okuyucuya aktarmaktadır.

Ruh ve Beden, Acemi Bir Boksörün Defterleri'nde Wacquant Chicago'da siyah Amerikan gettosunda bulunan bir boks salonuna dair yaptığı etnografik çalışmayı, alışılmış nitel araştırma yöntemlerinden farklılaştırarak aktarmaktadır. Araştırma için "getto", "etnik kimlikler", "kentsel dışlanma" ve en tabii olarak "boks" kavramları öne çıkmaktadır. Yazarın Woodlawn semti ve aynı isimli boks kulübü ile yolu, siyah Amerikan gettolarını incelemek için sosyolog William Julius Wilson'un daveti ile gittiği Chicago'da tesadüfen kesişmiştir (Wacquant, 2012). Wacquant, gettoyu incelemek için çıktığı yolda bir arkadaşının tavsiyesi ile başladığı boks kulübünde geçirdiği günleri günlükler, fotoğraflar, saha notları ve ses kayıtları ile yazılı, sesli ve görsel olarak belgeleyerek hem bir kitaba, bir 'bildungsroman'a², hem de bilimsel bir çalışmaya dönüştürmektedir. Ancak bu çalışma kitaplaştırılırken kuram ağırlıklı bir sosyal bilimler kitabı olması yerine her seviyedeki okuyucu için okunabilir olması amaçlanmıştır. Bu nedenle

kitabın dili gündelik dile yakın ve akıcıdır. Kitaba dair notlar aktarılırken kimi zaman yazarın günlüklerinden bölümlere, kimi zaman da ikili diyaloglara yer verilmektedir. Diyalog ve alıntılarda, anlatımda yerel aksanlara da yer verilerek gündelik bir gramer elde edilmektedir. Kuramsal bilgiler yazının içerisinde aktarılmamakta, dipnotlara çekilerek olay örgüsü rahatlatılmaktadır.

Kitap önsöz haricinde dört ana bölümden oluşmaktadır. Türkçe baskısı, Amerikan baskısı ile aynı şekilde “Eylemin Lezzeti ve Azabı” isimli önsöz ile başlamaktadır. Önsöz takriben “Girizgâh, Sokak ve Ring, Stüdyo 104’te Dövüş Gecesi ve ‘İşlek’ Louie Altın Eldivenler’de” bölümleri gelmektedir. Önsöz bölümünde, yöntemle dair kısaca bir bilgi, sosyoloji ile boks arasında kurduğu ilişki, Woodlawn hikayesinin başlangıcı, çalışmaya dair endişeleri ve bu endişelere dair sorular aktarılmaktadır. Kitabın genel örgüsünü ‘dıştan içe bir yolculuk’ olarak tanımlamak mümkündür. Dış ve iç hem fiziki ve sosyal sınırlar hem de yazarın beden ve ruh arasındaki sınırları için geçerlidir. Yazar bir dış göz, araştırmacı Loïc olarak geldiği Woodlawn’da habitusa dâhil olarak Louie olma sürecini aktarmaktadır. İnceleme nesnesi olarak, yaşam alanını iç içe geçmiş daireler üzerinde en dıştan en içe geçecek şekilde deneyimlemekte ve en sonunda kendi nesnesi ile bütünleşmiş biçimde kendi deneyimlerini kaleme almaktadır. Bir gözlemci olarak başladığı anlatıcılığına ek olarak zaman içerisinde boks habitusunun bir parçası olarak duygu, algı ve görüşleriyle yaptığı yorumlar da yazının akışı içinde algılanmaktadır.

Girizgâh bölümünde yazar 1988 yılı Ağustos ayında boks kulübüne yazılması ile başlayan olaylar dizisini kısaca özetlemektedir. Kitabın kurgusu hakkında okuyucuyu bilgilendirmektedir. Amacı, “çağdaş siyah Amerikan gettosunda boks bedensel bir zanaat olarak şekillendiren toplumsal ve duygusal mantığı aynı hareketle” göstermek ve kanıtlamaktır (Wacquant, 2012: 9). Bu bölümde ayrıca kullanılan yöntemler ve kullandığı dil seçimi hakkında bilgi vermektedir.

Sokak ve Ring, bölümünde yazar yaşam alanının en dışında bir gözlemci olarak kuramsal ve gündelik dilin bir karışımıyla boksa, salona ve insanlara dair gözlemlerini aktarmaktadır. Bölüme, kente ve toplumsal yaşama nitel ve nicel verilerini aktararak başlamaktadır. Bölümün içerisinde, düşük gelirli ve suç oranı yüksek bir semtin çocuklarının dış ortamdaki korunmak ve uzaklaşmak için boks salonunu hangi itkilerle tercih ettiği ortaya konmuştur. Devamında boks salonuna gelen kişilerin ait olduğu toplumsal tabakayı ve kültürel sermayelerini, birbirleriyle kurdukları ilişki biçimlerini, ailelerini, mesleklerini ve salonun cinsiyetini tanımlamaktadır. Tanımlamaları yaparken kişilerden, özellikle salonun şefi DeeDee, yıldız oyuncusu Curtis ile Ashante, Eddie, Butch

gibi öne çıkan sporculardan, boksa dair gündelik hazırlık ve antrenmanlardan, boksun kanunlarından, rutinleri ve salonun işleyişinden bahsetmektedir. Bir amatör sporcunun kolektif öğrenme sürecinden, sahaya çıktığı ilk ana kadar geçirdiği bütün aşamaları gözlem, detaylı tasvir, karşılıklı görüşme, saha notları ve fotoğraflarla destekleyerek okuyucuya aktarmaktadır. Yazar bu bölümde kuramsal alıntılara ağırlık vermekte ve bunu yaparken özellikle benzer alanda çalışan ve hatta bazıları eski dövüşçü olan araştırmacılardan faydalanmaktadır. Bölüm içinde ilerledikçe Louie için de ‘sahip olduğu özgül sermaye’ tamamen bedenselleşmektedir. Bu nedenle bölüm sonuna doğru kendi deneyimlerine de yer vermeye başlamış ve kendi pratikleri, algıları üzerinden boksun sosyolojisini çözümlemektedir.

Stüdyo 104’te Dövüş Gecesi bölümünde, yazar boksun yaşam ortamına biraz daha dâhil olmaktadır. Bu bölümde yavaş yavaş yazarın da belirttiği ‘sosyolojik novella’ hissi artsa da ve kuramsal bağlamdan kopmuş gibi görünse de tam olarak kuramsal altyapıdan kopmuş değildir. Yazar bir önceki bölümde aktarmış olduğu gözlemlerini deneyimlediği bir boks karşılaşması ile pekiştirmiştir. Artık Loïc değil, Louie olarak yeni bir gündelik hayat rutini kazanmış amatör boksör olarak karşılaşmada seyirci olan yazar, bu bölümde karşılaşmaya hazırlık sürecini, seyircileri, katılımcıları, karşılaşma öncesinde gerçekleştirilen ritüelleri ve karşılaştırmayı detaylı bir şekilde betimlemektedir. Bu bölümde aktardıkları oldukça öznel veriler olduğu için referansları önceki bölüme göre yok denecek kadar azdır. Yazarın da bedeni dönüşmeye başladığı için ring etrafında, mesafeli bir gözlemci halindense Woodlawn boks salonunun bir parçası olarak ringde bulunmaktadır. Araştırmacı kimliği ile arkadaşını destekleyen sporcu kimliği aynı anda ortaya çıkmaktadır. Bu ikilik yazar tarafından da aktarılmaktadır (Wacquant, 2012: 220). Boksör olma ve çevresi tarafından boksör olarak kabul edilmesi araştırmacı kimliğinin önüne geçmektedir ki-elbette araştırmacı kimliğini tamamen unutmamıştır-ring etrafındaki arkadaşlarının kendisini ses kayıt cihazı ile görmesine tepkisini şu cümlelerle ifade etmektedir: “Aralarında geçirdiğim iki yıldan sonra salon arkadaşlarım hâlâ benim bir sosyolog olarak işlevime şaşırıyorlar. Elimde kayıt teybiyle aralarında dolanmama alışmış olsalar bile hiçbir zaman kabullenemiyorlar ve şimdi de sadece şov olsun diye sorularımdan rahatsız oluyormuş gibi davranıyorlar.” (Wacquant, 2012: 200).

Bölüm içinde sadece boks karşılaşmasının detayları hakkında bilgi vermemekte, aynı anda ‘ibadethane’lerinden çıkan boksörlerin karşılaşma öncesinde ve sonrasında yaptıkları rutin davranışlardan da bahsetmektedir. Bu aşamada bir mekânın iki yönlü kullanımına ve bu kullanımlar sırasında insan davranışlarındaki değişime dair gözlemlerini okuyucu ile paylaşmaktadır. Karşılaşmaya dair

gözlemlerini ve deneyimlerini aktardıktan sonra, maç sonrasında gerçekleştirilen eğlence sırasında orada bulunan dövüşçüleri, antrenörlerini, menajerlerini, araçları, getto gençlerini, aileleri, dansçı kızları toplumsal konumları, cinsiyet ilişkileri -boks salonuna giremeyen kadınlar burada aile ya da egzotik dansçı konumunda karşımıza çıkıvermektedir- davranışları ile tasvir etmektedir. Bütün bunları aktarırken birinci bölümde kullandığı yöntemleri devam ettirmektedir.

Yazar, kitabın son bölümü olan “İşlek” Louie Altın Eldivenler’de boks salonunun habitusundaki en iç dairede, en küçük noktaya basmaktadır. Burada araştırmanın başındaki gibi mesafeli bir duruş yoktur, kendisini ringde, izleyicilere bakar halde bulmuştur. Bu bölümde 1990 yılının Temmuz ayında çıkacağı karşılaşmanın sürecini yine kendi beden dönüşümü üzerinden betimlemektedir. Beden dönüşümü gerçekleştiği gibi ruhen de boks salonuna ait bir parça haline gelmiştir. Habitus çözümlemesinden, habitusu oluşturan bedenlerin çözümlemesine doğru özelleşen bir anlatım gerçekleştirmektedir. Şimdiye kadar diğer dövüşçülerde sadece gözleme şansı bulunduğu bütün süreci kendisi yaşamaktadır: İdmanlar, diyetler, endişe ve heyecan. Boks salonu hakkında beden dönüşümü için yapılan fedakârlık(lar), antrenmanlar ve çabalar için ‘fabrika’, sık sık vurgulanan sokağın tehlikesinden kaçış noktası olduğu için ‘sığınak’ ve ‘panzehir’, her şeyden önce bütün o yoksul halk tabakasına umut sağladığı için ‘hayal makinesi’ tanımını yapmaktadır. Burada anlatı, kuramsal kısımdan tamamen uzaklaşarak, tam olarak bir ‘sosyolojik novella’ anlatımına dönüşmektedir. Yazar her ne kadar Louie olarak boks salonunun bir parçası olup sosyolog kimliğinden uzaklaşsa ve nesnesinin cazibesine kapılsa da nesnesi hiçbir zaman onun sosyolog kimliğine dâhil olmamıştır. Her ne kadar boks salonundakiler onu benimsese de ilk ve son maçından sonra yazara gerçek kimliği salonun şefi tarafından tekrar hatırlatılmıştır: “Bir dahaki sefere olmayacak. Dövüştün işte. Artık kahrolası kitabını yazmana yeter. Ringe çıkmana gerek yok.” (Wacquant, 2012: 263).

Yazar bu çalışmasında özellikle ringe çıktığı dönemlerde çalışmanın nesnesi ile yoğurulmuş bir ruh haline dönüşse de Amerika’da siyahi bir gettonun ekonomik ve demografik koşulları, gündelik yaşam pratikleri, aile yapıları hakkında kısa ama öz bilgiler sunarak amacına uygun bir çalışma ortaya koymaktadır. Dışlanmış bir mahallede, kendi içine kapalı bir kulübün, yaşam ortamından sıyrılmak için ona sığınan üyeleri üzerinden sınıfsal okumalarını gerçekleştirmeyi başarmıştır.

Şüphesiz ki kitap bilimsel olarak alanına katkı sağlamaktadır. Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemini ‘in situ’ alanda bulunarak tüm detaylarıyla, kullanılan tüm yöntemlerle ve hatta riskleriyle okuyucuya aktarmaktadır. Aynı zamanda

sadece sosyal bilimler alanında değil, nitel araştırma yöntemlerini kullanmayı amaçlayan diğer disiplinlere de kaynak sağlamaktadır. Kitap içerisinde sunduğu örneklerle verdiği kaynaklar sadece öznel ve yüzeysel gözlemler değildir. Bütün verileri derinlemesine gözlem, not alma, detaylı tasvir, fotoğraf ve ses kayıtları ile elde etmiştir. Okuyucuya bu verileri bazı noktalarda doğrudan, bazı noktalarda sentez olarak aktarmaktadır. Bu anlamda araştırmacılar için kendi araştırma yöntemlerini değiştirmek veya geliştirmek için ufuk açıcı olmaktadır.

Araştırmacı gözüyle kitabı okurken zaman zaman teoriden güçlü bir şekilde kopması kitabın eleştirilere en açık konumu olmaktadır. Ancak örnek olay her araştırmacının kolay kolay dâhil olamayacağı veya dâhil olursa tekrar araştırma ölçeğine geri dönemeyeceği bir durum olduğu için bu sapma ve geri dönüş okuyucuya kolaylıkla elde edemeyeceği bir deneyimi aktarmaktadır.

Sonuç olarak Wacquant, bir saha çalışmasının detaylarını, kendi yolculuğunu ve deneyimlerini bütün açıklığıyla aktarmaktadır. Sosyal bilim çalışmalarında günümüzde nitel çalışmalar gün geçtikçe tercih edilmekte ve önem kazanmaktadır. Çalışma sosyal bilimde sıkça kendisini tekrar eden bir hata olarak karşımıza çıkan ve Becker'in ehemmiyetle dikkat çektiği (Becker, 2015) 'neden' sorusu yerine en başından itibaren 'nasıl' sorusunu sorarak nicel verilerin arkasındaki ilişki örüntüsünü çözümlenmiştir. Bu anlamda araştırmacı, çalışmanın en başından itibaren bir cevabı aramamış, elde ettiği verileri nesnel bir şekilde toplamış ve en sonunda değerlendirmiştir. Sosyal bilimler haricinde beşeri ilişkiler ağına sahip mimarlık, şehircilik, eğitim veya psikoloji gibi pek çok disiplinde gerçekleştirecek çalışmayı alana çekerek kendi yöntemini geliştirmesi için tercih edilecek bir başvuru kitabıdır.

Sonnotlar

1 Loïc J. D. Wacquant, Ruh ve Beden: Acemi Bir Boksörün Defterleri, çev. Nazlı Ökten, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, Birinci Baskı Haziran 2012, 275 sayfa. (Loïc J. D. Wacquant, Body&Soul, Notebooks of Apprentince Boxer, 2006).

2 Bildungsroman Almanca kökenli ancak her dilde kullanılan bir terim. Roman kahramanının gelişim sürecini, aydınlanma çağı içinde aydın kişiliğe ulaşma sürecini anlatmaktadır. Burada Waquant'ın boks salonu ile kurduğu ilişkiye ve habitusa dâhil olma sürecini aktarmaktadır.

Kaynakça

Becker H S (2015). *Mesleğin İncelikleri: Sosyal Bilimlerde Araştırma Nasıl Yürütülür?*. Çev. L Ünsaldı vd., İstanbul: Heretik Yayınları.

Slater T (2019). Loïc Wacquant: Karşılaştırmalı Bir Kent Sosyolojisinin Ana Hatları. Çev. M Güvenç Akçaoğlu. *İdeal Kent Dergisi*, 26(10), 20-27.

Wacquant L (2021). *Ruh ve Beden Acemi Bir Boksörün Defterleri*. Çev. N Ökten, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.

SİYASAL BİLGİLER
FAKÜLTESİ
İKTİSAT BÖLÜMÜ

PROF. DR. TUNCER BULUTAY'I TANIMAK

MODERATÖR:
Selim Soydemir

KONUŞMACILAR:
Bilsay Kuruç
Ruşen Keleş
Fikret Görün
Erdoğan Tokgöz
Nihat Al
Türkkaya Ataöv
Yüksel Ersoy

21 ŞUBAT 2022 SAAT: 13:30

AZİZ KÖKLÜ SALONU
SİYASAL BİLGİLER FAKÜLTESİ,
CEBECİ

Tuncer Bulutay'ın Anısına

Yılmaz Akyüz- Hasan Ersel- Ercan Uygur- Nuri Yıldırım

Öyle insanlar vardır ki, ölüm haberini aldığınızda onun öldüğüne inanamazsınız, inanmak istemezsiniz. Tuncer Bulutay böyle biriydi. Sadece yakın çalışma arkadaşları olan bizler için değil, üniversitedeki diğer meslektaşları ve onu uzaktan yakından tanıyan binlerce öğrenci için de. Sadece istisnai bir bilim insanı olarak değil, insan olarak.

Tuncer hoca Mülkiye'de iktisat alanında 1950'lerde başlayan bilimsel uyanışın en önemli aktörlerinden biri ve son temsilcisiydi. Bu uyanışın nasıl başladığını ve sürdüğünü, her zaman saygı ve sevgi ile andığı Sadun Aren ve Nejat Bengül hocalarımız için derlediği ve ikisi de Mülkiyeliler Birliği tarafından yayınlanan armağanlarda anlatır. Tüm dünyada belirli çevre ve odakların insanlığın düşünce ve sanat yaşamının oluşmasında önemli roller oynadığı gözlemeden hareketle daha küçük çapta da olsa Türkiye'de de geçmişte bu tür odakların oluştuğundan ve bilimsel ortamın yaratılmasına önemli katkılar yaptığından bahseder. Verdiği bir örnek Nazi Almanya'sından kaçan bilim adamlarının İstanbul Üniversitesi'ne getirdiği dinamizm idi. Bir diğeri ise Mülkiye'de özellikle iktisat alanında 1950'lerde oluşmaya başlayan ve 1960'li ve 1970'li yıllara uzanan bilimsel ortam. Hocaya göre "bu ortamın oluşmasında en büyük başlangıç katkısını Sadun Aren ve Nejat Bengül sağlamıştır". Bunun başka üniversitelerde değil de Mülkiye'de ortaya çıkmasının nedenleri ise anılan yıllarda Mülkiye'de genç bilim adamlarının önünün açık olması, gençlerin yetişmesine büyük önem verilmesi, üretebilme ve yaratabilme özgürlüğü ve tartışma ve eleştiri zenginliğidir. Bu ortamın bilgi açısından bugüne kıyasla çok derin ve zengin olmadığı, bugünkü öğrencilerin bile 1960'lardaki iktisatçılardan daha fazla bilgili olduğunun farkındadır. Ama hocaya göre "o çok daha az şey bilinen dönem, bilimin oluşması ve gelişmesi bakımından bugünkü ortama göre çok daha sağlıklıydı". Her zaman gururla bahsettiği o dönemi, o neslin çalışmalarını genç kuşaklara aktarmak, nesiller arasında köprü kurmak için hayli uğraş vermiştir. Hocaları ve meslektaşları için hazırlanan 18 armağana katkı yapmış, bunlardan üçünün yayınlanmasına ön ayak olmuştur.

Sadun Aren bizlerin de hocası olduğu için bu saygı ve sevginin nedenlerini ilk elden görüp anlayabildik. Nejat Bengül çok genç yaşında göçüp gittiği için onu, o dönemlerde Türkiye'deki iktisat öğretisinin pek farkında olmadığı konuları tartışan ve ölümünden sonra basılan "İktisadi Refah Teorisinin Başlıca Meseleleri" kitabından keşfetmeye çalıştık. Tuncer hocanın bilimsel yaşamının

daha sonraki aşamalarında gelir dağılımı, adalet, eşitlik ve sosyal refah konularına yönelişinde bu yapının önemli bir etkisi olmuştur. Tuncer hoca bu iki ismin çabalarıyla oluşmaya başlayan bilimsel ortamı bir yandan hakkıyla değerlendirirken diğer yandan da tüm gücünü bu ortamı daha da ileri götürmek için harcadı. Sadun Aren'in önerisiyle 1957'de iktisat asistanı olduktan sonraki ilk çalışması büyüme konusunda yazdığı doktora tezi oldu. Doktoradan sonra, 1960'ların başından itibaren istatistik, ekonometri ve matematiğe yöneldi. Giderek mekanikleşen ana-akım iktisat yazını izleyebilmek için bu alanlarda güçlü bir donanım gerekiyordu. Moda haline gelmeye başlayan ve sadece uygulamalı iktisatta değil, iktisat kuramında da birçok soruna yanıt vereceği söylenen ekonometriyi öğrenmek için bir süre kendini istatistiğe verdi. Kendi deyimiyle "matematik öğrenmede büyük güçlük" çekmedi. Tüm bu konuları çeşitli aşamalarda Mülkiye iktisat müfredatına dâhil etme misyonunu yükledi ve pek hoşlanmadığı halde uzun yıllar istatistik ve ekonometri dersleri verdi.

1990'ların başındaki bir söyleşide 1960'lı yıllarda istatistik okuttuğu için o dönemdeki öğrencilerin kendisini iktisatçı saymamalarından bahsetmişti. Önce ekonometriden çok şey beklediğini, ama umduğunu bulamadığı için özellikle doçentlikten sonra bu alandan uzaklaştığını anlatır. Gerçekten, çağdaş deneysel tekniklerin gereğine inandığı, Türkiye'de nicel iktisat araştırmalarının öncüsü olduğu halde, Tuncer Bulutay istatistikçi ya da ekonometrisyen değil; iktisatçıdır ve temel katkıları da iktisat alanındadır.

Sadun Aren hocanın 1965'te [Fakülteden] ayrılıp TİP'ten meclise girişinden kısa bir süre sonra istatistik ve ekonometri kürsüsünü kurdu ve Mülkiye'den ayrılana dek bu kürsünün başında kaldı. Temel amacı Aren ve Bengül hocalar ile başlayan süreci daha da pekiştirmek, bilgi ve vizyon bakımından daha ileriye götürmek, bunları belli kişilerin varlığına bağlı olmaktan çıkartıp Mülkiye'nin kurumsal bir parçası haline getirmektir. Sadece kısa bir sürede oluşturduğu kendi ekibini değil, bilimin gelişmesine katkı yapacağına inandığı tüm gençleri destekledi. Fakültede süregelen bazı katı kuralların (asistanların ders verememesi gibi) çıkardığı engelleri bertaraf etmek için çok çaba gösterdi. Kıskançlık duygusu yoktu. Aksine, gençlerin bilimde kendisini geçmesini, aşmasını istedi. Asistanları belli kalıplara sokmaya çalışmak yerine onlara sınırsız akademik özgürlük tanıdı ve her zaman onlarla "birlikte öğrenmeyi, öğretmeyi ve üretmeyi" vurguladı. Tek kıstası yapılabildiği kadar bilimsel değeri ve katkısıydı.

Bilimsel ortamı yaşatacak ve daha da ileri götürecek gençler yetiştirme gereksiniminin bilinciyle, Mülkiye'nin lisansüstü iktisat programını çağdaş, seviyeli ve sadece egemen ana-akım öğretileri değil almasıyla yaklaşımı da içeren ve birçok Batı üniversitelerindekilerden bile daha zengin bir programa dönüştürmek için büyük çaba gösterdi. Bu, Tuncer hocanın Mülkiye'de iktisat biliminin gelişmesine yaptığı en önemli katkılardan biridir. Fakülte yönetiminde bulunduğu 70'lerin sonlarındaki anarşik ortamda zaman zaman çıkan olaylar

yüzünden okulun tatil edildiği günlerde bile lisansüstü eğitimin aksamadan yürümesi için çabaladı.

12 Eylül Tuncer hocaya çok haşın davrandı, kendisine büyük haksızlıklar yapıldı. Önce yuvasını dağıtmaya çalıştılar – Devlet İstatistik Enstitüsünde Sınai Üretim Endeksleri uzmanı olarak çalışmakta olan eşi Emine Hanım'ı, birçok “sakıncalı” uzmanla birlikte görevden alıp TKİ emrinde Erzurum'a “sürdüler”, eşinden ayrı yaşamaya zorladılar. Büyük zorluklarla karşılaşp sonunda görevinden ayrılmak zorunda kaldı. Rahmetli Uğur Mumcu, 1982'de DİE'de yapılan bu tasfiyeleri 24 Kasım 1985 tarihli Cumhuriyet gazetesindeki Gözlem köşesinde uzun uzun anlatır. Sonra kürsüsünü dağıtmaya çalıştılar. YÖK'ün getirdiği rotasyon sistemini Mülkiye'de bir tek onun kürsüsüne uygulayarak, “yeni üniversitelerin ekonometrisyene ihtiyacı var” diye kürsünün dört genç öğretim üyesinden ikisini, diğer üniversitelere yollamaya kalkıştılar. Buna ancak kısmen direnilebildi, en genç üyenin fedakârlık yaparak Trabzon'a gitmesiyle kürsünün tümüyle dağılması önlenemedi. Bunları 1983 yılının şubat ayında Tuncer hocayla başlayan 1402 tasfiyeleri izledi. Bu yolla uzaklaştırılanların çoğu gibi o da doğrudan ya da dolaylı günlük siyaset yapan, sağda solda siyasi konularda yazıp çizip konuşan, çeşitli siyasal gruplarla ilişkisi olan biri değildi. Ancak güçlü akademik ağırlığı, öğrenciler ve meslektaşları tarafından sevilip sayılması, sözünün dinlenmesi, demokrat ve özgürlükçü duruşu ve 12 Eylül, 24 Ocak ve YÖK rejimlerine muhalefeti o günün muktedirlerinin hoşuna gitmedi.

Üniversite içinde ve hatta Mülkiye'de 12 Eylül ile iş birliği yapan bazı öğretim üyelerinin, özellikle YÖK tarafından atanan yöneticilerin tasfiyelerde önemli rol oynadıkları yönünde yaygın bir kanı vardır. Sivil yönetime döndükten sonra Mülkiye bu konunun üzerine gitmeye, bu işin nasıl tezgâhlandığını saptamaya, üniversitedeki işbirlikçilerini açığa çıkarmaya, bunlarla yüzleşmeye çalışmadı. Böyle bir çaba tamamıyla başarılı olmasa bile 12 Eylül'den sonraki moral çöküşü ve son yıllarda çok daha büyük ve ciddi boyutlara varan tasfiyeleri engellemede bir nebze olsun etkili olabilirdi. Tuncer hoca ölmeden önceki sohbetlerimizde, son tasfiyelerin 12 Eylül'dekinden çok daha vahim olduğunu hep vurgulamıştır. Hoca Mülkiye'den uzaklaştırılması nedeniyle istifa etmemize karşı çıktı. Kendisinin ayrılmasının önemli olmadığını, Mülkiye'de yapmak istediklerinin çoğunu gerçekleştirebildiğini, önemli olan bizlerin “bilim, düşünme, araştırma bayrak yarışını” sürdürmemiz olduğunu söyledi. Ancak tasfiyelerin devam etmesi ve istifalar nedeniyle İstatistik ve Ekonometri kürsüsü fiilen sona erdi. Daha sonra yasal olanak doğduğu halde hoca Mülkiye'ye dönmeyi seçmedi. Emekliliğini alarak üniversite dışında araştırmalarını artan bir hız ve verimlikle sürdürdü.

Tuncer hoca akademik hayatında sürekli bir arayış içinde olmuş, çalışmaları iktisat kuramı ile uygulamalı iktisat arasında gidip gelmiş, her iki alanda da önemli eserlere imza atmıştır. Kendi deyimiyle temel ilgi alanları Türk

ekonomisi ve kalkınma kuramlarıydı. Çalışmalarının ayrıntısı Mülkiyeliler Birliğinin 2015'te yayınladığı Tuncer Bulutay'a Armağan kitabında uzun uzun anlatılıyor. Araştırmalarına 1960'larda kuramsal iktisat ile başladı. Daha sonra Türkiye'de imalat sanayinin yapısı, milli gelir, gelir dağılımı gibi konularda bazı kürsü meslektaşlarının da katıldığı araştırmalar yaptı ve yayınladı. 1970'lerin başından itibaren tekrar iktisat kuramına yöneldi. Bu alandaki en önemli çalışması neoklasik ekolün Genel Denge Kuramı üzerinedir. Birçok iktisatçıya oldukça karmaşık gelen bu kuramın incelik ve kabalıklarına tümüyle vakıf olduktan sonra, "bununla da bir yere varılamayacağına" kanaat getirdi. Birçok iktisatçının aksine, hiçbir düşünceyi, yaklaşımı ve kuramı hakkıyla öğrenmeden eleştirmezdi. Benimsenmese bile, iktisattaki çeşitli ekollerin sorunlara yaklaşımının öğrenilmesi ve öğretilmesi gerektiğini her zaman savunmuştur. Belli bir iktisadi düşünce ekolu ile özdeşleşmek istemediği halde Keynesçilere daha yakın olduğunu söylerdi. Bunun nedeni, Keynesçi düşüncenin, "toplumsal öğeleri ve kurumsal unsurları" hesaba katması ve hocanın çok önem verdiği ve birbiriyle her zaman bağdaşmayan "eşitlik ve etkinlik ilkeleri" arasında denge kurmaya çalışmasıdır. Para ve finans konularına hiçbir zaman ısınmadı ve Makro iktisatla pek haşır neşir olmadı. Bu konuları en çok Friedman'dan öğrendiğini ama onun hiçbir fikrine katılmadığını zaman zaman ifade etmiştir.

Mülkiye'den uzaklaştırılmasının kendine kişisel bir zararı olmadığını, tersine çalışmaları açısından epey yarar sağladığını hep tekrarlamıştır. Bir söyleşide "üniversitede kalsaydım yazdıklarımın onda birini bile yazamazdım gibi geliyor bana" demişti. Bir süre bilim felsefesi ile İktisat ve diğer bilim alanları arasındaki ilişkiler üzerinde çalışıp makale ve kitaplar yazdı. Daha sonra zamanının önemli bir kısmını ILO ve DİE'nin işgücü ve istihdam konulu bir projesi çerçevesinde büyük bir zevkle yaptığı çalışmaya ayırdı. Bu çalışma sadece Türkiye'de değil, ILO'da da önemli izler bırakmıştır. Çalışmanın Cenevre ucundaki koordinatörü olan, o dönemdeki ILO istatistik direktörü Farhad Mehran'ın 2015 yılında hoca için yayınlanan armağana yaptığı katkı, kurumun kendisine duyduğu şükranın bir ifadesidir.

Hocanın tüm yaşamı elbette iktisattan ibaret değildi. İlke olarak "eve iş götürmez", akşamları ve hafta sonları genellikle antropoloji, felsefe, şiir ve roman okurdu. Özellikle Rus klasiklerine hayrandı. Bizlere de iktisat dışında şeyler yapmamızı, özellikle roman okumamızı tavsiye eder, bunun insan ufkunu açacağını ve bir sosyal bilim olarak iktisadi daha iyi anlayıp yapacağımızı söylerdi. Bir ara sıkça yaptığımız keyifli akşam yemeği buluşmalarında, ODTÜ'lü ve Mülkiyeli dostlarla birlikte yapılan Kemer tatillerinde pek iktisat konuşmaz, şiir okur ve efkârlandıkça da yanık ve tiz sesiyle şarkı söylerdi. İyi bilinen bir futbol tutkusu vardı. Gençliğinde Trabzon İdman Ocağında oynamıştı. Cuma öğleden sonraları ODTÜ'de oynanan kıran kırana futbolun başarılı bir oyuncusuydu. Biraz sert oynar, fazla koşmaz ama çok iyi çalım yapardı. Bu tutku Trabzonspor'un 1970'lerin ikinci yarısındaki şampiyonluklarından sonra giderek

arttı. Etrafındaki arkadaşlarının çocuklarını Trabzonsporlu yapmak için çok uğraştı ve bunda başarılı da oldu. Hafta sonlarındaki en önemli uğraşlarından biri radyodan Trabzonspor'un maçlarını dinlemektir. Futbol sevgili eşi Emine Hanım'ın hayatında da önemli bir unsur haline gelmişti; "ben futbolu bilmem, anlamam ama her hafta sonu dua ediyorum Trabzon kazansın diye, yoksa çok üzülüyor, ağzını bıçak açmıyor" derdi. Bu tutku zamanla Trabzonspor'un yerel bir takım olmaktan çıkıp çok uluslu bir topluluk haline gelmesiyle azaldı – "bunlar bizim uşşaklar değil, onlar kadar da iyi oynamıyorlar" derdi.

Bu cesur, sorgulayan, dürüst ve özgürlükçü ender bilim insanını tanımak, onunla birlikte çalışmak bizim için bir ayrıcalık olmuştur. Bize sadece bilgi aktarmakla kalmadı, nasıl bilim insanı olduğunu da öğretti. "Kürsü kardeşlerim" diye adlandırdığı bizler, ona çok şey borçluyuz ve onu saygı ve minnetle anıyoruz.

Prof. Dr. Tuncer Bulutay'ı Tanımak¹

Açış Konuşmaları

Değerli hocalarım, Mülkiye'nin ebedi mezunları, değerli öğrencilerim, bu kadar önemli bir toplantı için sizi Büyük Amfi'de ağırlıyor olmaktan duyduğum derin minneti ifade etmek isterim. Büyük Amfi, bütün Mülkiyelilerin olduğu gibi, benim de hayatımda önemli yer tutan mekânlardan birisidir. Birçok önemli toplantıyı burada izleme fırsatımız oldu, bu önemli toplantılardan birinde daha bir aradayız. Emekli hocalarımızı bugün anacağız. Mülkiyelilerin çok önemli bir şahsiyetini, çok önemli bir hocasını uğurladık. Bugün onu çok sevdiği okulundan bir kere daha anıyor olmaktan duyduğumuz memnuniyeti ifade etmek isterim. Bu toplantının yapılmasında, iktisat bölümümüz ve kıymetli hocamız çok önemli katkılar sağladılar. Onların bu iş aslında. Fakülte adına, Mülkiyeliler adına çok teşekkür etmek isterim.

Tuncer Hoca... Ben yetişemedim, ben 1994 iktisat mezunuyum, iktisat okudum hocanın öğrencisi olmadım ama çok ilginç bir şey paylaşmak isterim. İdareci olarak birçok kişiyle temas etmek durumundayım, birçok yerde fakülteyi temsil etmek durumundayım. Çok şaşırdığım zamanlardan bazılarını yaşadım. Bunlardan bir tanesi de hocanın kitaplarının halen talep ediliyor olması yani benden talep ediliyor olması. Satışta olmadığı için alamıyorlar. "Şu kitabın fotokopisini bana getirebilir misiniz, bulabilir misiniz?" gibi taleplerle karşı karşıya kalıyorum. Bu aslında bu mektebin ne kadar önemli bir yer olduğunu, ne kadar önemli bir katkısı olduğunu, Türk akademisine ne kadar katkısı olduğunu, gösteren mütevazi delillerden bir tanesi. Hocayı idareciliğim sırasında yakından tanıma fırsatım oldu. Okulu ne kadar çok sevdiğini, kürsüsünü ne kadar çok sevdiğini birinci elden gördüm. Çok üzgünüm, o hocalarımızın tarih sahnesinden çekiliyor olmasını görmekten çok üzgünüm ama neyse ki Mülkiye'de böyle bir kürsüde böyle bir hocanız var idi. Bu kürsünün kurulmasında bu kürsünün yaşamasında çok büyük katkıları oldu. Ben sözleri çok uzatmadan esas sözü, sahiplerine bırakmak isterim. Sizi mülkiye mektebinde bu vesileyle ağırlıyor olmaktan memnuniyetimi ifade ederim. Bir kabalık ama özrümü bağışlar iseniz saat 14.00'da üniversite senato toplantısına ayrılmak zorundayım. Bu kabalığımı hoş göreceğinizi umuyorum. Hepinize tekrar hoş geldiniz diyorum. Saygılarımı arz ediyorum.

Orhan Çelik

Kıymetli hocalarım, değerli Mülkiyeliler çok kıymetli öğrenci arkadaşlarım, Tuncer Hocadan ders alma imkânınız olmadı ancak Tuncer Hoca gibi bir

Mülkiyeli, istisnai bir Mülkiyeli zor bulunur. Mülkiyeliler Birliğinde çokça etkinliğini, konuşmalarını dinleme imkânınız, şansınız oldu. En son kendisine armağan olarak basılan kitabını imzalatmak için gittiğimde de yanına, çok önemseydiğim bir şey söyledi: “Sakin duruşunuzu bozmayın ve sakın daha fazla emek harcamaktan bir an olsun geri adım atmayın.” demişti. Belki de Tuncer Hocayı tanıyabildiğim kadarıyla, görebildiğim kadarıyla tek bir kelime eğer özetleyecek olursa çok güçlü bir duruşun, çok ilkeli bir duruşun ta kendisiydi Tuncer Hoca. Sevgili hocamız, kıymetli hocamız çok ani bir şekilde aramızdan ayrıldı. Gönül isterdi ki cenazesinde de cenazesini kaldırırken de bu kalabalığın orada olması Mülkiyeliler Birliğindeki törende olması mümkün olsaydı, hocamıza yakışırdı çünkü, ama şunu bir kez daha görmüş olduk o ilkeli duruşu sergileyen 12 Eylül rejimi sonrasında 1402’lik olan ve ilk sarı zarfı alan kendi deyimiyle: “Beni istemeyen üniversiteye ben geri dönmem.” diyen, o duruşundan asla taviz vermeyen hocamızı bugün burada Mülkiyeliler olarak, öğrencileri olarak, mezunlarımız olarak hocalarımızla birlikte hep beraber anma şansını elde etmiş olduk. Ruhu şad olsun huzur içinde uyuşun. Teşekkürler.

İlker Akcasoy

Sayın Dekanım, sayın hocalarım, sevgili öğrenciler, çok saydığımız çok sevdiğimiz yakın zamanda kaybettiğimiz hocamız Tuncer Bulutay’ı anmak için bizimle birlikte olduğunuz için çok teşekkür ederiz. İktisat bölümünden iki hocamız, Burça Kızılırmak ve Emel Memiş bu toplantıyı bizim için organize ettiler. Kendilerine teşekkürü borç biliriz. Ben mutsuz olmayı çok fazla seven biri değilim, sözü de bir an önce sahiplerine bırakmak istiyorum. O yüzden çalışkanlığıyla, enerjisiyle, akademiye kattığı etik değerlerle, bizim için belirlediği yüksek standartlarla hepimizin hayatında önemli yer tutmuş olan Tuncer Hocamızı anlatmak için saygıdeğer hocalarımızı kürsüye alabiliriz. Hepinize geldiğiniz için çok teşekkür ederiz.

Oya Safinaz Erdoğan

Selim SOYDEMİR: Sevgili dekanım, sevgili başkanım, değerli hocalarım, değerli arkadaşlarım hepiniz hoş geldiniz. Ben panelimize veya anma toplantımıza katılma teklifimizi kabul eden hocalarımızı; Türkkaya Hoca, Ruşen Hoca, Yüksel Hoca, Nihat Hoca ve Erdiç Hocalarımı davet etmek istiyorum. Bilsay hocamızı bizlere internet üzerinden katılacak.

Bilsay KURUÇ: Efendim günaydın, Tuncer’i anmak ve tanımak başlığı ile düzenlediğiniz toplantıya ne yazık ki ekrandan katılıyorum. Bütün meslektaşlarımı buradan saygı ve sevgiyle selamlamak istiyorum. Bütün öğrencilere sevgilerimi sunarım, dilerim çok yakında beraber oluruz. Bugün

ekrandan katıldığım için beni başışlayın. İktisat bölümü hocalarından Burça Kızılırmak'ı, Selim Soydemir'i ve değerli meslektaşlarımı kutlamak isterim. Bu güzel, gururlu ve doğru zamanda yapılmış bir toplantıdır.

Öncelikle şunu söylemeliyim, Mülkiye kendiyile özdeşleştirdiği kişilerle yaşayan bir varlıktır. İktisat bölümü buna vakıf olduğunu, bunu çok iyi bildiğini göstermiş oluyor. Tuncer'in kişiliğiyle Mülkiye ile özdeşleşme tam merceğine oturmuştur. Mülkiye herhangi bir kurum, okul veya fakülte değildir. Elbette her okulun ve fakültenin bir kimliği var. Mülkiye kendi sıralarında okuyanları, yineleyeyim, kendisiyle özdeşleştiren bir okuldur. Bu nadir bir şey. Yaşadığımız yıllar duyduklarımız ve öğrendiklerimiz bizlere bunu gösterdi. Tuncer'den, sevgili dostumuzdan şunu gördük ki, öğretmek ve öğrenmek yaşayarak edinilen bir tecrübedir. Hayat bilgisidir. Bilgi ancak yaşayarak ve yaşatarak edinilir. Mülkiye hem bilim dünyasının ve üniversitenin hem de bunun ötesinde ülkeye karşı vazgeçilmez görevlerin sahibi olarak varlık kazanmıştır. Özellikle 1950'li yıllardan başlayarak bunu hepimiz iyi anlamış olmalıyız. Kapalı bir topluluk değildir. Mülkiye Marşı'nın "Ey Vatan" sözlerinden bunu kavrayabiliriz. Tuncer'in kimliği, kişiliği, bu iki damarın bütünleşmesiyle oluşmuştur. Birlikte bulunduğumuz yıllar, yani son 60 yıl, sanıyorum ki Tuncer'in bu ikisine de nasıl sahip olduğunu gösterir.

Tuncer ekonomi dünyasının bilgileri, analiz yapılarıyla yetinmez... Ekonominin ötesine de kendi geniş, sonsuz dünyasından bakar. Ama bu bakış Mülkiye'den koparak, uzaklaşarak yöneldiği bir özellik değildir. Şunun bilincindedir: Mülkiye sayesinde Tuncer Bulutay olduğunu, Mülkiye iktisat bölümünün kendisi için nasıl değerli bir 'asset' olduğunu hep belli eder. Bu 'asset'e sahip olmasında ise Hocamız Prof. Sadun AREN'i ayrı bir yere koymuştur. Kendisinin bu kimliği kazanmasında Sadun Bey'e ne kadar borçlu olduğunu daima vurgular. Bu hem bir minnettarlık hem de bir vefa borcudur.

Tuncer'de kişilik ve vefanın temeli olan arkadaşlık önemlidir. Kişilik ve arkadaşlık Tuncer'de hem bilimsel kişilikle hem de Mülkiyelilik kimliğiyle iç içe geçmiştir, temelin parçalarıdır. Kişilik ve arkadaşlık olmaksızın dersler, tezler ve iddialar boş kalır, mutlaka kişilik ve arkadaşlıkla beslenmelidir. Kürsü başka bir varlıktır, kürsüde bir arkadaşlık saklıdır. Bunu gözden kaçırmadan diyebiliriz ki, Tuncer belki de üniversite yaşamı için nadir bir örnektir. Kürsü başkanı olarak, arkadaşlarına kanat gererek onlara bilim ve arkadaşlığın nasıl iç içe olduğunu öğrettiğini hatırlayalım. Bugün hâlâ onun kürsü arkadaşları olan Yılmaz Akyüz, Hasan Ersel, Ercan Uygur, Nuri Yıldırım o dostluk formuna sahip olarak birlikte arkadaşlıklarını, ahbablıklarını sürdürüyorlar. Bu Fakültemiz tarihinde kayda

geçmelidir.

Tuncer Fakülteden ayrıldıktan sonra da adeta bir başka kürsü kurmaya yöneldi. Yeni kürsüye bir ad vermeksizin. Bir dostluk ve bilim yoldaşlığı kürsüsü diyebiliriz. Şu an burada bulunduğunu bildiğim Ruşen Keleş dostum başta olmak üzere Nihat Al, Yüksel Ersoy, Türkkaya Ataöv, Erdinç Tokgöz, Fikret Görün ve bize katılan başka arkadaşlarla çeşitli toplantılar yaptık Tuncer'in girişimiyle. Önce Yüksel'in bürosunda, daha sonra Mülkiyeliler Birliğinde buluştuk ve konuştuk. Görüş alışverişleri yaptık, Korkut Boratav gibi arkadaşlarla. Şimdi burada şunu söylemem lazım: Tuncer'i özlüyoruz.

Gerçekçi olalım, içinde yaşadığımız binalarda belki pek rastlamıyoruz ama vefa, bilim ve arkadaşlığın mutlaka ayrılmaz bir parçasıdır. Şunu vurgulamak için söylüyorum: Tuncer Mülkiye'nin eski hocaları ve meslektaşlarımızı anma toplantıları yapmak isterdi. Bu toplantıların bazılarını yaptı ama sonra bunlara ara verildi. Bu nedenle, şunu düşünelim: O yıllardan şu anda aramızda olmayan arkadaşlarımız Özhan Uluatam, Erden Öney, Uğur Korum gibi arkadaşlarımızı, meslektaşlarımızı da burada anmalıyız. Tuncer'in vefakarlığının izinden giderek onları da iktisat bölümünün anma toplantılarıyla buraya getirmemizi gönülden diliyorum. Son olarak bir dileğim var: Tuncer'in adını yıllarca ders verdiği sınıflardan birine verelim. Böylece Tuncer Bulutay burada kalsın. Burada sonsuzluğa kavuşsun. Bu Mülkiye'ye ve iktisat bölümüne yakışacaktır. Bunun başka bir anlamı daha var. Çünkü, Türkiye kırk yıldır üniversitenin ne demek olduğunu bilmeyen ve öğrenmeyen yöneticilerle yaşıyor. Bilimin ne olduğunu öğrenme gereksinmesi duymayanlarla. Bilgiden kopma evresine genç kuşakların son vermesi lazım. Beni dinlediğiniz için teşekkür ediyorum.

Selim SOYDEMİR: Bilsay hocama çok teşekkür ederim. Ben kendisini tanıtacaktım ama biraz geç kaldım. O yüzden kendisini tanıtmadan konuşmasına bağlandık. Kendisi 12 Eylül'ün yıkıcılığı döneminde bölümümüzde hoca kalmadığı dönemde bizlere iktisat öğretmeye çalışan hocalarımızın başında gelmektedir. Kendisine minnetlerimi sunmak isterim. O zamanlardan hatırladığım bir cümlesini söylemem gerekiyor; "Yarışmadan, birlikte koşmayı öğrenmemiz lazım." Kendisine çok teşekkür ederim.

Eğer sorularınız varsa Bilsay hocaya aktarabiliriz çünkü internetin başında bizi bekliyor. Birkaç soru alabilirsek eğer sormak istediğiniz bir şey varsa memnuniyetle cevaplayacağından hiç şüphem yok. Bilsay hocam çok teşekkür ederiz. Saygılarımı sunuyorum. Sağ olun var olun. İyi ki varsınız. İyi ki hocamız oldunuz.

Bilsay KURUÇ: Bütün arkadaşlarıma, meslektaşlarıma tekrar sevgiler sunuyorum.

Selim SOYDEMİR: Sağ olun hocam. Çok teşekkür ederiz. Şimdi sırayla başlayacağız. Bir özür iletmem gerekiyor. Biliyorsunuz Fikret Hoca aramıza katılacaktı. Kendisi hasta oldu. Hasta olduğu için de dün akşam geç vakit aradı ve gelemeyeceğini söyledi. Buradan kendisine geçmiş olsun dilekelerimizi iletiyoruz. Gelemediği için de özürlerini iletiyor. Yapacak bir şey yok yani hayatın gerçeği böyle. Şimdi sözü Türkkaya Ataöv hocama bırakacağım. Türkkaya Ataöv hocam, 1932 Gelibolu doğumlu. Syracuse Üniversitesinde Uluslararası İlişkiler ve New York Üniversitesinde Ekonomi okudu. 1959'da Syracuse Üniversitesinde doktorasını yaptıktan sonra Siyasal Bilgiler Fakültesine geldi ve uzun yıllar Uluslararası Ana bilim dalında görev aldı. İnsan hakları ve karşıt gruplar hakkında Birleşmiş Milletler çatısı altında çalıştı.

Türkkaya ATAÖV: Biz ailecek 1930'lu yıllardan başlayarak hep "Cumhuriyet" gazetesi alıyoruz ve birkaç gün önceki Cumhuriyet nüshası eve geldiğinde eşim "bir ilân var, çok üzüleceksin" dedi. Bu konuda benim ilk acım Mülkiye'deki başka birini yitirdiğimiz yıldır. Tuncer'i ilgileri ve bilgisiyle beğenir ve severdim. Önce, SBF'deki ilk acım neydi? Kimi yitirmiştik ki, acısı içime çökmüştü? İlk acımızın adını ben daha ilkokula başlamadan İstanbul Hukuk'a giden teyzemden işitmiştim. Oradan sanırım birincilikle mezun olan küçük teyzem, cumhuriyet kızıydı; son Osmanlı yıllarının yurttaşları olan annem ve büyük teyzem ister istemez mahalle mektebi mezunuydular; ardından, ardından Cumhuriyet düzeninin yeni "Millet Mekteplerine" gitmişlerdi. Cumhuriyet ilan edildikten sonra eski okullar kapatıldı. Onların erkek bölümlerini zaten asker kaçakları doldurmuştu. Cumhuriyet olanaklarına kavuşan küçük teyzem yeni devlet okullarını teker teker bitirip İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesine girdi. Eve geldiği zaman hep iki tane Alman profesörü, Hirsch ile Schwarz'ı, beğenir, bir de (o zaman Doçent olan) Yavuz Abadan'ı överdi. "Onlardan çok şey öğreniyorum" derdi. Bu hocalar sayesinde avukatlık mesleğine ilk adımını İstanbul Barosu Başkanının yardımcılığıyla onun yanında attı. Yavuz Abadan'ın adını ben o zamandan beri evde sıkça işitiyordum. O zamanlar hiç karşılaşmadık. Gereği gibi değerlendiremeyecek küçük yaştaydım.

Sonraları iyi bir eğitim görüp Mülkiye'de öğretim üyeliğine başvurduğum. Yavuz Bey'i de burada tanıdım. Heidelberg'de okumuş, çok iyi Almanca bilen, bilgili, deneyimli ve hoş-sohbet yaradılışlı biriydi. Atatürkçüydü, Nermin Hanım'la evliydi; oğlunun adı da Mustafa Kemal idi. Yavuz Bey umulmadık bir anda rahatsızlandı ve kısa sürede yitirdik. Bu ilk yitik beni çok etkiledi. Günlerce yüzüm gülmeyi, haftalarca eski şenliğimi bulamadım. Sanki bu doğa olayı

bizlere dokunmadan geçecekmiş gibi! Bu ortadan kalkma, yitip gitme buraya da mı uğrayacaktı?

Ray Kurzweil adlı birinin etki yapmış bir kitabı var. Yazarı Amerikalı; dünyanın gelecekle ilgili konularına eğiliyor. Kitabın adı "Bilinmeyen Yakında" diye çevrilebilir. Bitirdiği ama henüz basılmamış yeni kitabının başlığı da şöyle: "Bilinmeyen Daha da Yakın.". İlk kitabın son sayfalarında diyor ki: "Ölümü ortadan kaldıracacağız." Ben bunun olacağına inanıyorum. Eğer organizmanın iflas etmeyerek yaşamasının bilimsel olarak çözümlerini bulabilirsiniz bu olabilir. Organizmayı yeniliyorsunuz zaten; kitapta diyor ki, "Karaciğerin ne iş yaptığını biliyoruz. Öteki bütün organları da. Beyin konusunda fazla bilgiye sahip değiliz. Onları iyileştirdiğiniz zaman ömrü önce çok uzatacağız." Ama hedef ölümü insanlar için yok etmek. Antik Mısır'da ortalama yaş yirmi beşti. Firavun falan yirmi beş yaşında yok olup gidiyordu.

İkinci olarak Prof. Seha Meray Bey'in hastalığı. Doktorlarla temas ettiğimiz vakit dediler ki "biz ona söylemedik ama başka türlü, çok ciddi bir rahatsızlığı var." Şu anda dışarıya sık gitmiyorum ama o zamanlar görevle daha sık çıkardım. Doktorlarına dedim ki: "Ben sizden Seha Bey'in tıp dosyasının kopyalarını yanıma alsam. Gittiğim yerlerde en iyi doktorları arasam ve onlara da göstersem." Sonra sağlık bakanı olan hanım (ki ona bakanlardan biriydi). "Yani bize güvenmiyor musunuz?" diye önce sitem etti. "Hayır, efendim, güvenmemek değil ama tıp ilerliyor ve birileri birtakım yeni şeyler araştırıyorlar. Belki onun sözünü edecek bir çözüm çıkacak ortaya." "Peki" dediler "al git." Verdiler bana kopyaları. Ve sadece Amerika, Londra, Almanya filan değil, örneğin Portekiz ve Romanya gibi yerlere de gittiğimde en iyi hastanelere mutlaka uğruyorum ve belgeleri gösteriyorum: "Sizin doktorlarınız hem doğru hareket ediyorlar hem de hastanın çok uzun yaşaması söz konusu değil" diyorlardı. Kısaca, sonuna kadar uğraştım ben. Nereye gittiysem hiç üşenmeden işimi yapıyorum kuşkusuz; ondan sonra hemen hastaneleri soruşturuyorum oraya gidiyorum en iyi doktorlarla konuşuyorum.

Şimdi sözü sevgili Tuncer Bulutay'a hemen getireyim. 70 yıla yakın süredir biz ahbaplık ettik. Prof. Sadun Aren onu asistan alan kişidir. Ben dedim ki: "nasıl seçtiniz Tuncer'i." Dedi ki: "Bir şey yazmıştı; içinde bir cümle, cümleden öte onun içerisinde bir düşünce var. Kendi kendime dedim ki bu genç arkadaşta iş var." Ama kuşkusuz öyle demekle iş bitmez. İlân verilecek, başkaları da başvuracaklar. Jüri kurulacak. Başka adaylar da dinlenecek filan. Onu seçtiler ve Tuncer öğretim üyeliğine adını attı. Sadun Aren şöyle biriydi: Demiş ki Tuncer'e "eğer sen benim kadar iktisat öğrenirsen, benim bildiğim her şeyi bilir duruma gelirsen, bil ki görevini yapmadın. Çünkü yeni kuşak mutlaka eski kuşağı

aşmalıdır.” Genç arkadaşlar, bunu unutmayın! Beni beğenmiyorsunuz diyelim. Memnun olurum. Daha iyisini siz yapın. Sadun Bey’in Tuncer’e söylediği oydu. Nasıl yapacağım? Tuncer Bulutay daha fazla matematiğe gömüldü. Yalnız o mu? İngiliz düşünür Bertrand Russell, Avusturyalı Ludwig Wittgenstein. Bu ikisi “Mantıksal Pozitivizm”i kurdular. Neden? Çünkü kilise, orta çağ, imparator, kral, kral naibi vs. Bunlardan, yaptıklarından çekmediğimiz kalmadı. Rönesans’tan bu yana insanın üstünlüğüne inanmıştık. Birinci Dünya Savaşı (1914-18) rezaletinin sorumluları da insanlar değil miydi? Her şeyden önce insana inanmak yerine, önce matematiğe inanalım! Birinci Dünya Savaşı derken ardından İkinci Dünya Savaşında (1939-45) akla gelmez kötülükler. Meğer neyi ön plana almalıymışız? Bertrand Russell: “En güvenilir konuyla başlayacağız; başka açmaz yok: Matematik.” Ben Robert Kolej’de öğrenciyken iki doktorası olan öğretmenimiz bir kitap tavsiye etmişti. Hâlâ daha da okuyorum, bilmem kaçınıcı kez. A History of Western Philosophy, (Batı Felsefesi Tarihi). Yazarı Bertrand Russell. Bu adam matematikçi. Evet düşünürdür ve bir şey daha ekleyeyim: Ömer Hayyam (herkes onun dörtlüklerini çok beğenir). Ömer Hayyam aslında matematikçidir. Tuncer Bulutay gibi. Ve dünyayı anlamak istiyorsanız, güneş sistemini anlamak istiyorsanız, uzayı anlamak istiyorsanız matematik, kimya ve fizik bileceksiniz. Ve Einstein’ın dediği gibi izafiyet teorisini de kabul ederek; yani, sizin dünyada doğru diyebileceğiniz birtakım bilimsel doğrular başka yerde doğru olmayabilir. Efendim, şu kadar yer, gitmesi bile yıllar alıyor. 1921 de Nobel Ödülü verdiler Einstein’a çünkü dedi ki “kısa yollar var. Diyelim ki gittin bir yere, kısa yoldan döneceksin. Uzun yoldan gittiğin takdirde 125 yıl alıyor, yolda ölürsün. Kısa yoldan gittiğin takdirde üç ayda yeniden dünyaya dönüyorsun. Ama geldiği vakit ilk iş eşini arıyor. Yok ortalıkta eş! Şuna buna soruyorlar. Devlete soruyorlar. Devlet kitapları açıyor filan diyor ki “eşiniz maalesef 128 sene önce vefat etmiş. Ama ben üç ayda geldim buraya. Böyle bir fark olabilir. Buna kendinizi alıştırmın.” Dünyanın ölçüleri çerçevesinde doğruluk ölçüleri içerisinde doğru olanlar başka yerde doğru değil, yanlış olabilir. Onun katkısıdır bu.

Tuncer Trabzonluydu. Trabzon Lisesini çok takdir ederdi. Eşi Emine de söylemiştir bize derdi ki “ne ciddi liseydi o!” Cumhuriyette kapattılar kimi vakıfların açtıkları yerleri. 20,000 kişi oralarda kendini sözüm ona Allah’a veriyor. Bu sayının 12,000’inin asker kaçağı olduğunu saptadılar. Önce her erkek gibi askerlik yapın, ondan sonra ne söyleyecekseniz onu da dinleyelim.

27 Mayıs 1960 tarihinden bir-iki hafta önce bizim öğrenciler okul bahçesinde sessiz-sedasız bir gösteri yapıyorlar. Çünkü İstanbul Üniversitesinde rektörü iktidar sözcüleri sürüklemişler yollarda ve o zaman buradaki daha bizim büyük abilerimiz dediler ki Tuncer’le bana, “bu telgrafı alın, Cebeci Postanesine gidin,

oradan İstanbul Üniversitesi Rektörüne çekin.” Onları desteklediğimiz böylece anlaşılın. Tuncer ikide bir söylerdi: “Türkkaya, hatırlıyor musun PTT’ye, Cebeci Postanesine gidişimizi?” Anımsamaz olur muyum? Ve o zaman Mülkiye’nin de 100. yılı devrilmiş, İngiltere’de çıkan bir dergide ben bir yazı yazdım. Dışarıda yayınlanan ilk yazımdır o benim. Harvard Üniversitesi zorunlu okuma listesine almış o yazıyı. Demek istedikleri şu: “Bak orada şimdi öğretim üyesi olan biri o kurumla nasıl iftihar ediyor. Ve o kurum o ülke için geçmişte neler yapmış. Böyle eğitim kurumları var.”

Fakülte pencerelerinin birinden Arif Payaslıoğlu’yla birlikte çocuklara bakıyoruz. Bir bölük asker getirdi birileri. 27 Mayıs’tan önce bir iki hafta önce dedim. Ve biri de ateş emrini vermiş olmalı ki, silâhlar patladı. Yüzü güneş yanığı sıradan bir er dedi ki bana: “Hiç merak etmeyin, kimseye bir şey olmadı. Hiç kimseye bir şey olmasın diye biz ateş emri verilmiş olmasına rağmen duvarlara ateş ettik, bir de arkasında insan olmayan pencerelere!” Bu adam okuma yazmayı zor söküyordu belki de. Ama insanlığı vardı. Tüm erler kendi içlerinden “bu yapılmaz” demişlerdi. Ve daha önce de sözleşmemişler aralarında ama hepsi aynı şeyi yapmışlar. Hiç kimseye bir şey olmadı. Yalnız seken bir kurşun birinin dudağına gelmiş. Onu hemen hastaneye koşturduk. Tuncer Bulutay ve başkaları da anımsarlar bunları. Ufacık bir ameliyatımsı bir şey. Yerine oturtular. Ondan sonra adını sordular. Mecburuz adınızı yazmaya filan diye; çocuk da korkuyor adını verirse acaba iktidardakiler bunu izlerler mi filan diye. Okuldaki hocalardan birinin adını verdi. Biz de doğrultmadık, oralardayız. Bu bir hocanın adı diye düzeltmedik.

27 Mayıs oldu. 27 Mayıs’ın sonunda 3 kişi biliyorsunuz asıldılar. Üçünü de astılar. Benim Cumhuriyet gazetesiyle Milliyet gazetesinde o tarihlerden biraz sonra yayınlanmış iki tane yazım var. Epey telefon ve türlü ileti aldım o yazıdan ötürü. Her türlü idama karşıyım. Karşı olmamız gerek. Birinin canını alamayız. Ceza veririz; o başka. Adam suç işlemişse ceza vereceğiz ama idam etmekle birini öldürüyorsun. İstatistikler var. İdam edilenlerin %70 küsurunun bütün dünyada daha sonra birilerinin itirafı, o suçları onların işlemediklerini ortaya çıkarıyor. Yazık değil mi o adamlara! Yaşama döndürmenin olanağı artık yok. Daha önceden idam etme çok riskli. Örneğin, Amerika’da Sacco ve Vanzetti olayı. 1927 yılında iki tane İtalyan Sicilya’dan göçmen “Amerika’da zengin oluruz” diye Yeni Dünya’ya gidiyorlar. Ama orada sendikacı oluyorlar. Amerikan düzeni sendikalı oluşlarına karşın bir cinayeti bunların üstüne yıkıyor. Nazım Hikmet’in şöyle bir şiiri var bunlar için:

Yanıyordu kanlarında şavkı İtalya güneşinin.
Yeni Dünya’da düştüler eski zulmün pençesine!
Kurban gittiler dolarların adaletine!
Herkes biliyor şimdi boşuna idam edildiklerini onların.

... İyi bilinmesi gereken bir örnek daha. Siyah derili Angela Davis adında bir kadın. Ben onu tanıdım. Şimdi çok yaşlandı ama hâlâ yaşıyor. Bir cinayeti de onun üstüne yıkmaya çalıştılar. Beraat etti. Onun ayrıntısına girmeyeyim. Dünyayı dolaşırken Moskova Üniversitesinde konuşma yaptı. Ben de o sırada orada görevli olarak bulunuyordum. Konuşmayı dinledim. Dedi ki: “Birtakım özelliklerim vardır. Birincisi kadınımdır. İkinci olarak siyahım. Üçüncüye gelince meslekten savcıyım. Dördüncü olarak komünistim. Bunların herhangi bir tanesi beni bir cinayetle suçlamaları için yeterliydi. Bende dördü de vardı. Ama bir yalancı tanığın önemli yanlışı benim beraat yolumu açtı.”

New York’ta metroya binip de 15. Sokakta indiğiniz vakit sağa sapın, orada pek kimsenin bilmediği bir kitap evi vardır. “Anti Emperyalizm Kitabevi” diye bilinir. Girersiniz içeriye, görevli birisi oturmuş orada kitap okuyordur, müşteri diye bir-iki kişi ya vardır ya da yoktur. Ben uğrarım oraya, başka yerde bulamayacağınız kitaplar orada vardır. Angela Davis’in kitabını da orada bulup almıştım.

Tuncer’e dönelim. 27 Mayıs’tan sonra bir Planlama Dairesi kuruldu, birileri de bize haber yollamış “gelsinler konuşalım” diye. Biz kendi aramızda Tuncer’le konuştuk; bizi neden çağırıyorlar, biz de neler demeliyiz? Hazırlanırken daha çok Tuncer konuştu. Kalktık gittik, bize bir şey sordular, baktım o konuşmuyor ben başladım anlatmaya ne söylediysem daha çok ondan işittiklerimdi. Şunu demek istiyorum: Alçak gönüllüydü; kendi yalnız ne yaptığını biliyordu, o kadar. Yalnız bana çok ciddi olarak dedi ki: “Çalışkan olmayan, yetenekli görünmeyen insanları sakın yüksek lisansa ve doktora alma.” “Peki” dedim. “Bak çok ciddi söylüyorum ha, almayacaksın!” Bu tavırlarını biliyor musunuz, bilmiyorum. Dedi ki “bunlarla uğraşamayız, bunlar doktora düzeyinde olamazlar.” Mülkiyeliler Birliğinde sık sık toplandık. Bir arkadaşın iş yerinde de toplanıyorduk. Yakın oturduğumuz için ana caddede de sıkça oturup görüştüğümüz oldu. Bunlar da son buldu, ama hiç değilse anıları ve kendine özgü kişiliği bizimle beraberdir.

Selim SOYDEMİR: Türkkaya Ataöv Hocama çok teşekkür ediyorum, geldi, geçmişi hatırlattı, saygılarımı sunuyorum. Şimdi ben Tuncer Hoca’nın küçük bir eğitiminden söz etmek istiyorum. Biliyorsunuz kendisi 1934 yılında Trabzon’da, Kireçhane kasabasında doğdu. Kaymakam olmak için fakültemize geldi ama maliye bölümüne girdi. 1957 yılında maliyeden mezun oldu, aynı yıl Türkkaya

hocamın anlattığı şekilde asistan oldu ve arkasından 1960'ta doktorasını verdi, 1973'te profesör oldu ve 1983'te 1402'lik oldu ve Siyasal Bilgiler Okulunun Siyasal Bilgiler Fakültesi olması sürecinde önemli rol alan insanlardan oldu. O çok iyi ve kendi tabiri ile iflah olmaz bir iyimserdi. Çok eser bıraktı bizlere. Ben toparlamaya çalıştım eserleri, sadece sayı vereceğim; 13 tane kitap yazdı. Biliyorsunuz okuldan atıldıktan sonra Devlet İstatistik Enstitüsünde çalıştı. 13 kitaba imza attı. SBF Dergisinde 18 makalesi var. İktisat İşletme ve Finans Dergisinde 9, Devlet İstatistik Enstitüsünde 5 tane ayrı çalışma makalesi var. Mülkiyeliler Birliği Dergisinde 23 makalesi var. 18 armağan makalesi, 5 armağan kitabı hazırladı. Çeşitli dergilerde de 7 makalesi var. 20'den fazla konuşması ve 2 tane de açılış dersi var ve bütün bunları yazıp söyledi, bizlere bıraktı ama hep şunu söylerdi "sonunda hayatım öğrendiklerimin, bildiklerimin eksik veya yanlış olduğunu öğrenmekle geçti" dedi.

Şimdi ben sözü uzatmadan Yüksel Ersoy hocama bırakmak istiyorum. Biliyorsunuz Yüksel hocam Fakültemizin hukuk hocalarındandı. Ankara Hukuk mezunu, Roma Hukuk Fakültesinde doktorasını yaptı ve SBF'de akademik kariyerine başladı ve hâlâ avukatlık yapıyor, aynı zamanda kurum danışmanlığı yapıyor. Kendisi ile bu hocanın bahsettikleri Mülkiyedeki tanışma ve sohbet toplantısında tanıştım. Hukuk devleti sunumunu izlemiştim, kendisinden çok etkilendim. Teşekkür ederim şimdi sözü kendisine bırakıyorum.

Yüksel ERSOY: Tuncer Bulutay'ı tanıma toplantısına Tuncer'i tanıyanların ve tanımak isteyenlerin katıldığını düşünüyorum, hepiniz hoş geldiniz. Ben Selim Bey'in de söylediği gibi, hukuk fakültesi mezunuyum, orijinal olarak Mülkiyeli değilim ve şunu da biliyorum ki, Mülkiyede 4 yıl okumakla Mülkiyeli olunur, sonradan Mülkiyeli olmak pek fazla mümkün değildir. Ama ben bu Fakülteye asistan olarak girdikten sonra, bilimsel, çok düzeyli, çok kaliteli her alanda çalışan arkadaşların birlikte bu Fakültenin parçası olduğunu, Üniversiteyi en yüksek düzeye çıkarmak için çalışan meslektaşlar olduklarını görünce, onlarla benim bilimsel ideallerimin ortak olduğunu düşündüm ve sanırım çok az kişiye nasip olan Mülkiyeli olma sıfatını da kazandım.

Çok öğrenci yetiştirdik, ben bu salonda dersler verdim. Bu salonun ismini aldığı Aziz Köklü Hoca, benim asistanlığa girdiğim sırada Fakülte dekanıydı. Geçmişte kalan, birlikte çalıştıklarımızdan, aramızdan ayrılanları hep özlemle yad ediyoruz.

Tuncer'le başlangıçta, yani ben Fakülteye girdikten sonra, alanlarımız ayrı olduğu için çok yakın temasımız olmadı. Ben Ceza Hukuku dersleri veriyordum, o iktisatçıydı; fakat hakkındaki değerlendirmeleri biliyordum. Türkiye'ye

matematik bazında, ekonomi bazında en yeni bilimsel çalışmaları yapan kişi olduğumu öğrenmiştim. Kendisiyle odalarımız uzaktı ama görüşlerimiz çok yakındı, kendisi ile temaslarım, Fakülte Kurulundaki konuşmaları ve özellikle meslektaşların bilimsel yeterliliği konusundaki açık sözlülüğü dikkatimi çekmişti. Ayrıca bir süre Yönetim Kurulunda beraber çalıştık. O zaman Türkiye'ye, Türkiye'nin mevcut durumuna ve geleceğine ilişkin benzer hatta çakışan düşüncelerde olduğumuzu gördüm. Bu bizim aramızda zannederim dostluk ilişkilerimizin de başlangıcı oldu. Kendisinin, Türkkaya kardeşimizin Sadun Hoca'nın düşüncesi ile ilgili söylediği asistanlık konusunu size kaynağından okumak istiyorum. Sadun Hoca'nın onun hakkında, kendisinin anı kitabı olan "Puslu Camın Arkasından" başlıklı kitabının 78. sayfasında yaptığı değerlendirmeyi okumak istiyorum:

Hocalığım sırasında pek çok anım var ama bunlardan bir ikisi şimdi hemen aklıma geliyor. Bir sınavdan sonra cevap kağıtlarını okuyordum, baktım biri benden iyi yazmış ama hakikaten iyi yazmış. Benim düşünmediğim şeyleri de düşünerek yazmış. O zaman son sınıflara ders veriyordum. Bu çocuk kim diye merak ettim baktım Tuncer Bulutay. Sonra kendisi ile konuştum asistan olmasını önerdim, o da kabul etti, asistan oldu. Bütün Mülkiyelilerin bildiği gibi ben Mülkiyeden atıldıktan sonra kürsünün başına O geçti ve çok iyi bir kadro oluşturdu, ta ki 1982'de 1402'lik oluncaya kadar. Buna çok üzüldü daha doğrusu kırıldı ve 1402 sayılı yasayla uzaklaştırılanlar mahkemeleri kazanıp geri döndüklerinde o geri dönmeye talip olmadı ama iktisat alanında başka çalışmalar yaptı, bilim alanında da çalışmalar yaptı. Bunların bir kısmı Mülkiyeliler Dergisinde, başka yerlerde basılmışlardır.

Burada doğuştan yetenekli olmuş bir kişiden söz ediyoruz; yani dâhiler de çıkıyor dünyada, belli yeteneklere sahip insanlar da çıkıyor, hiçbir yeteneği olmayan güruhlar da çoğunluğu teşkil edebiliyor.

Maalesef Tuncer'in Üniversiteden uzaklaştırılışı, bir bakımdan, öğrencilerin aralarındaki çatışmaların, öğrencilerin çıkardığı kavgaların, bölünmelerin hocaların yüzünden olduğu şeklindeki yanlış inanışın sonucu oldu. Bu son derece yanlış bir bakış açıydı. Maalesef bu 1402 sayılı kanunla Üniversitelerden uzaklaştırılan arkadaşlarımız Üniversitelerin en değerli öğretim üyelerindendi. Onların öğrencileri kıskırtması, öğrencileri kötü yollara sevk etmesi gibi bir şey söz konusu değildi. Bu şekildeki düşünce 1980 Darbesinin ortaya attığı düşünce tarzı, Mustafa Kemal Atatürk'ten söz ederken sadece kaşına gözüne, boyuna posuna, pozuna, fotoğrafına, büstüne sınırlandırılmıştır. O'nun idealleri, O'nun Türkiye'yi getirmek istediği yer, O'nun Türkiye'nin dayanması gereken bilim ve buna bağlı her türlü deneyim, girişim üzerindeki ileri görüşü ve gösterdiği hedefleri maalesef bilmezlikten gelen veya hakikaten bilmeyen bir darbe sonucu

Üniversite büyük yara almıştır. Ve o deneyim maalesef giderek Türkiye'nin genel kavramlarında, hedeflerinde değişikliklere yol açmış çok daha kötü gelişmelerin kapısı niteliğini kazanmıştır.

Tuncer haklı olarak kırıldı. Çünkü, üniversite hocası olarak, bilimsel çalışma konusunda en gayretli kişilerden birisi olduğu halde ve öğrencilerin ya da değişik fikirde olan grupların aralarındaki çatışmaların sebebi olmak gibi bir suçlamayı hak etmesi mümkün olmadığı halde kendisine bu işlemin uygulanması büyük haksızlıktı. Yönetimler değişti, farklı yönetimler Üniversiteyi farklı düzenlemelere sokunca hiç arzu etmediğimiz, beklemediğimiz, üzüldüğümüz durumlar ortaya çıktı.

“Tuncer Bulutay'ı Tanımak” başlıklı toplantının amacı bakımından, benim demin de söylediğim gibi, O'nu toplantılarda, Fakülte Kurulu toplantılarında, Yönetim Kurulu toplantılarında yakından tanıma fırsatını buldum; ama asıl onunla olan dostluğumuz emekli olduktan sonraya rastladı. O zaten Üniversiteye dönmemişti. Ben de bir ara ailevi nedenlerle 1986-1990 yılları arasında Üniversiteden ayrılmıştım. Daha sonrasında Tuncer'in bazı özel hukukla ilgili konularında kendisine yardım etme şansım oldu. Kendisine, eşine elimden geldiğince yardımcı olmaya çalıştım. Bu da aramızdaki zaten sıcak olan dostluk ilişkisini geliştirdi.

Tuncer daha sonra benimle birlikte, benden kısa süre önce veya benden 1-2 yıl sonra emekli olan arkadaşlarımız Siyasal Bilgiler Fakültesi öğretim üyelerini bir araya getirme teşebbüsünde bulundu. Bizleri teker teker arayarak sonradan adına “Mütekaitler Grubu” ya da “Emekliler Grubu” ismini verdiğimiz bir grup oluştu. Bu grupta Tuncer Bulutay'ın kurduğu, Tuncer Bulutay'ın yönettiği ve tartışma konularını Tuncay Bulutay'ın önerdiği toplantılar yapardık. Bu toplantıları önce benim yazıhanemin toplantı salonunda sonra da Mülkiyeliler Birliğinde sürdürdük. Bu toplantılarda Tuncer hem çoğu zaman konuları açar sonra başka bir arkadaşımıza söz verirdi. Konuları zaten birlikte tespit etmiş olurduk ve sonrasında da tartışmalar yapılırdı. Bu tartışmalarda çeşitli fikirler ortaya çıkar, Tuncer bu tartışmalardan çok keyiflenirdi. Onun yapısında değerlendirmek, birtakım sonuçlara varmak, bu sonuçları başkalarına da irdeletmek; eğer kendisi o farklı fikirlerden yararlanıyorsa ondan da mutlu olmak niteliğine sahipti. Ben, hukuk yönünden bakarak, bazı konularda Tuncer Bulutay'ın söylediği düşünceleri, vardığı bazı sonuçları, ileri sürdüğü bazı fikirleri tartışma konusu yapardım. Tartıştırdık, toplantı sonrasında “Yüksel” derdi, “çok hoşuma gidiyor, sen böyle bana birtakım itirazlarda bulunduğun zaman beni çok daha iyi düşünmeye ve değerlendirmeye yönlendiriyorsun, teşekkür ederim”

diyordu. Bu, kendisinin araştırmacı, bilime dayalı sonuçlara varma yeteneğini gösteren bir davranış Őekliydi. Bu toplantılarımız salgın çıkıncaya kadar devam etti. Hatta salgının başlamasından sonra dahi bazı toplantılar yapmaya çalıştık ama sonra tehlikenin büyüklüğünü görünce bundan vazgeçmek zorunda kaldık. Ama telefonlarla birbirimizi arardık, uzun telefon konuşmaları yapardık. Bir telefon konuşması sonrası Ruşen Keleş arkadaşımın Tuncer'in hastalandığını hastaneye kaldırıldığını öğrendim. Kısa bir süre sonra çıkmış, evinden telefonla arayıp konuştum. Fakat daha sonra da bu salgının vermiş olduğu sınırlamalar nedeniyle kendisini bir daha görme fırsatı olmadan aramızdan ayrıldığını öğrendik. Kendisini saygıyla anıyorum. Hepinize teşekkürler.

Selim SOYDEMİR: Benim de o tartışmalara, sohbetlere katılma fırsatım oldu. Hakikaten tam bir akademik toplantı düzeyindeydi. Çok Şey öğrendim. Buradaki katılanlara teşekkür ediyorum. Tuncer hocaya göre bilim insanı her Şeyden Şüphe eden, her Şeyi sorgulayan, eski düşünceleri yadsımdan çekinmeyendir. Yani bilim insanı tam özgürdür. Hatta kendisinin geçmişte ileri sürdüklerinden bile bağımsızdır. Özgürdür. Geçersiz hale geldiklerinde eski görüşlerine bağlı kalmamalıdır. Kendi geçmişine karşı da özgür olmalıdır. Ben kendi geçmişime karşı hep özgür olmak istedim ve oldum da derdi. Hatta bir de öğrenmenin yollarını çok farklı olduğundan bahsederdi hoca. Yeter ki öğrenmeye açık olun. Örneğin, hiç çekinmeden ben en çok da öğrencilerden öğrendim derdi. Hatta derdi ki Mülkiyede hocalık yaparken özetle acayip, istisnai çocuklardan çok Şey öğrendim. Çünkü onlar sizin anlattıklarınızı değil farklı Şeyler sorardı. Bana en çarpıcı Şeyleri öğreten soruları onlardan öğrendim diye ilave ederdi konuşmasına. Çünkü sizin anlattığınızı size soran çocuklar, öğrenciler size çok bir Şey katmazdı. Dolayısıyla esas olarak o sizden farklı Şeyler sorarlardı diye anlatırdı öğrenmenin yollarından biri olarak.

şimdi Tuncer Hoca'nın ağasına geliyorum. Kendisi Siyasal Bilgiler Fakóltesini bitirdi. MIT'de ve Ankara Üniversitesi Hukuk Fakóltesinde öğrenim gördü ayrıca. 1957'de asistan oldu. Kentbilimci Ruşen Keleş hocamı takdim etmek istiyorum. Kendisi lise çağlarından başlayarak arkadaşını anlatacak.

Ruşen KELEş: Efendim hoş geldiniz hepiniz. Yüksel Ersoy arkadaşımızın bahsettiği mütekait yani emekliler grubunun bir üyesi olarak emeklilerin de ayakta durduğunu kanıtlamak için ben buradayım. Böyle bir günü düzenlemiş oldukları için ben arkadaşlarımıza teşekkür etmek istiyorum. Hem sizin çok yakın ilginiz oldu hem Mülkiyeliler Birliğinin hem Fakóltemiz Dekanlığının. Bu günlerin düzenlenmesinin çok anlamlı olduğunu belirtmek istiyorum. Tuncer Bulutay'ın cenaze töreninde Mülkiyeliler Birliğinde dağıtılan broşürde doğum

tarihi 1 Ocak 1934 olarak görülüyor. Oysa Tuncer Bulutay'ın doğum tarihi 23 Nisan 1934. Bunu düzeltmek gerektiği kanısındayım. Ve bu değerli arkadaşımızı, niteliklerinden bahsedilen Tuncer Bulutay'ı 7 Aralık 2021 tarihinde kaybettik ve 9 Aralık'ta da sonsuzluğa birlikte uğurladık. Ben son haftalarda kendisiyle telefonla görüşüyordum; fakat bir yerde, Yüksel'in de bahsettiği gibi, telefon konuşmalarını yapamaz hale geldi. Önce evde, sonra hastanede. Yeğeni Ceyhun Bey'le görüşüyordum. Daha sonra kız kardeşi İstanbul'dan geldi onla haber alıyordum. Zaman zaman da Metin Kazancı'dan haber alıyordum. Tuncer'in evinin kapıcısıyla temas ederek sağlığındaki gelişmeleri izlemeye çalışıyordum. Tuncer, belirtildiği gibi çok yönlü bir bilim insanıydı. Asistanlarını da hep öyle seçmiştir. Bakın hepinizin çok yakından tanıdığınız Yılmaz Akyüz, Ercan Uygur, Nuri Yıldırım, Hasan Ersel. Bunlar başlı başına isim oluşturmuş olan ekonomist arkadaşlardır. Bilim insanı olarak da insan olarak da. Tuncer'in en yakın arkadaşlarının kimler olduğunu biliyorsunuz. Siyasal Bilgiler Fakültesinde bugün burada olamayan Şadi Cindoruk, Fikret Görün ve bir de kendisinin sınıfından olmayan Cem Çakmak en yakın arkadaşlardan biriydi. "Tuncer Bulutay'a Armağan" kitabında Cem Çakmak'ın yazısında dikkati çeken bir husus, Tuncer Bulutay'ın huysuz bir insan olduğuna dair gözlemdir. Bununla ilgili bir anıyı sizinle paylaşmak istiyorum ben. Tuncer, sürekli olarak soru soran bir kimseydi, düşünen bir kimseydi, şüphelenen bir kimseydi ve salt sosyal bilimlerdeki gelişmeleri değil, matematik, fizik, biyoloji gibi doğal bilimlerdeki gelişmeleri de çok yakından izleyen, hep merak eden, bilime, araştırmaya ve sorgulamaya önem veren bir bilim insanıydı. Arkadaşlarım doktora yaptığı tarihi söylediler 1960'tır, 1961'de doktora tezi yayınlanmıştı biliyorsunuz. 'Başlıca İktisadi Büyüme Nazariyeleri' adını taşıyan çok değerli bir çalışması vardır. Her zaman, bütün akademik hayatı boyunca öğrencileri eleştirel düşünmeye özendiren bir davranışta olan arkadaşımızı rahmetli Tuncer. 1953-1957 yılları arasında Trabzon Lisesinde okudu. Benden iki yıl sonraydı belirtildiği gibi. Bana ağabey değil 'aga' derdi. Bu Armağan kitabını bana imzalayışında 'Ruşen agam' diye bahseder. 1958-1983 arasında belirtildiği gibi Fakültemizde çok önemli dönemler yaptı ve 12 Eylül idaresinden sonraki 1402'likler listesinde maalesef o da yer aldı. Babası Kazım Bey, benim babam gibi bir fındık tüccarıydı Trabzon'da. Biz aynı mahallede oturan kimselerdik. O yaşlarda hiç yanımdan ayrılmazdı. Evlerine çok yakın olan, Trabzon'u bilenler varsa, Hacı Kasım İlkokulunda okumaz fakat birlikte okuduğumuz Cudi Bey İlkokulunda okumuştur. Cudi Bey İlkokulu ne yazık ki sonradan yıkılmış ve caddeye dönüştürülmüştür. Tuncer dört kardeşi; iki erkek kardeş ve bir kız kardeş. İki kardeşini de çok yakından tanıma fırsatına sahip oldum. En büyük şansının, bize özel konuşmalarında söylediği evlendiği Emine hanımın olduğunu sık sık kendisinden duymuşumdur. Allah rahmet eylesin diyelim. Hem Trabzon'da ilkokulu okuduk, ilkokuldan

çıktıktan sonra ortaokula gitmekte iki seçenek vardı. Bunlardan biri Kemer kaya Ortaokulu idi. Trabzon'da tarihi bir okul bina da tarihi bir yapıydı ya da Trabzon Lisesinin orta kısmına gitmekti. Ben Kemer kaya Ortaokulunu okuyup liseye gitmişimdir. Lisede son sınıftayken, bir zeki afacan aynı zamanda, bir çocuk geldi: bu Tuncer Bulutay'dı. Çok başarılı bir şekilde, benim orada olduğum aynı yıllardaki öğrenimini sürdürdü. Ve en az bunun kadar önemli bir yönü de futbola merakıydı. Trabzon Lisesi takımında oyuncu olarak çok başarılı bir sağ açık olarak oynarken 'sol görüşlü olduğu halde Trabzon Lisesi takımında sağ açık oynamıştır' başarılı olarak ve bizlerden çok alkış almış bir arkadaşımızdı. Lisede ortak öğretmenlerimiz oldu, kitaba girişinde bahseder. Enis Arslan matematik hocamız, Hasan Saka'nın yeğeni olan Ahmet Saka geometri hocamız. Bunlar önemli isim yapmış ortak öğretmenlerimizdi. Uzatmayım, niçin SBF'yi seçti? Daha önce de belirtildi, kaymakam olmak istiyordu. Bazı kaymakamların yakasında, bizim hâlâ takmaya devam ettiğimiz rozetler onu çok etkilemişti. Kitaba giriş yazısında benden de bahseder 'Ruşen Agam niçin Siyasal Bilgiler Fakültesini seçti?' çünkü bizden iki yıl önce bu fakülteden mezun olan rahmetli Hasan Güven daha sonra Trabzon milletvekilliği de yapmıştır, Araklı'dan benim çok yakınım. Onun yakasında Mülkiye rozetini görünce çok heveslenmişim ve ben de kaymakam olayım demiştim. Ben bu nedenle, Hasan'ın beni uyarması ve aydınlatması üzerine Mülkiyeyi seçtim. Fakat Mülkiyeyi seçtikten sonra diplomat olayım dedim, daha sonra hocalar zihnimizi çeldiler, hoca olalım dedik. Tuncer, Siyasal Bilgiler Fakültesini seçme nedenleri arasında bu öznel olan rozet, Mülkiyelilik, kaymakamların ve valilerin saygı gören kimseler olması gibi faktörlere ek olarak bursa ihtiyacı olduğunu ve Siyasal Bilgiler Fakültesinin giriş sınavını belli bir düzeyde kazandığı takdirde burs alacağı düşüncesiyle bu Fakülteye gelmiştir ve bunu da başarmıştır. Söylendiği gibi Mali Şubeye geldi.

Öğrencilik yıllarından itibaren çok yakın ilişkileri olan hocamız Nejat Bengül'dür. Ekonometri konusuna yaklaşmasına Nejat Bengül ağabeyimizin çok önemli etkisi olduğunu ben de yakından görmüşümdür. Sonuçlandırmak için şunu söyleyeyim zaman zaman danıştım kendisine, aklına çok güvendiğim için danıştım. Bundan, söylemesi ayıp, 52 yıl önce ben dekan oldum, yaşımı lütfen hesap etmeyiniz. Ona her zaman danıştım, Gündüz Ökçün ve o benim her zaman arkamda oldular. Asıl danıştığım konu şu oldu: 1980'de Ankara Üniversitesinde rektörlük seçimi vardı, rektör adayı oldum. 9 aday katıldık ve kaybettim seçimi. Nerede tıp fakültelerinin desteği varsa rektörler genellikle oradan seçilirler. Fakat aradan bir yıl geçti 12 Eylül darbesi oldu. Bütün rektörler görevden alındı. Seçimle gelen Türkan Akyol da dâhil olmak üzere. Yeni rektör 'atamaları' gündeme geldi. Buraya dikkat buyurun. Beni çağırdılar ve "Seni Ankara Üniversitesine rektör yapmak istiyoruz" dediler. Ben bir düşünmeyim

dedim. Tuncer'e danıştım" Sen rektör olursan üniversitemiz için çok iyi olur, ama senin için iyi olmaz" dedi. Benim o işte olmayacağımı bildirmekte bir an duraksama göstermedim. Böyle bir insandı.

Son yıllarda arkadaşlarımızın dediği gibi sık sık önce Yüksel arkadaşımızın bürosunda, daha sonra Mülkiyeliler Birliğinde 8-10 arkadaş toplantılar yapardık. O bilirdi konuları tartıştırdı bizi. Çok faydalı olduğunu düşünürdüm o toplantıların. Ne yazık ki onları da rahatsızlığı başladıktan sonra yapamaz hale geldi. Sonuçlandırmak için Cem Çakmak'ın gözlemine dayanarak 'huysuzluk' hakkında, bu huysuzluğu ben kabul etmiyorum keşke bütün insanlar o kadar 'huysuz' olsalardı. Benim için Fakülte bir armağan kitap çıkardı. Bu armağan dizisinin 6 cildi Demokrasi Ve Politika: Hukuk, Yönetim Ve İktisat yazıları var burada. Tuncer'den de tabii arkadaşlarımızca yazı istendi. Yazı isteyenler dedi ki "25 sayfayı geçmeyecek makale". Tuncer'in buraya verdiği makale 75 sayfa. Demişler ki kürsüdekiler "olmaz, koyamayız" demişler. Tuncer de "koymazsanız ben yazımı geri alıyorum" demiş. Bir türlü ikna edemediler kendisini ve 75 sayfanın 25 sayfası kaynakçası olan 75 sayfalık yazı burada yayınlandı. Sonuç, devlet adamı olmak için gerçek anlamda her şeyden önce adam olmak lazımdır. Bunun istisnalarını çok görüyoruz. Bilim adamı olmak için de her şeyden önce adam olmak gerekir. Tuncer gerçekten adam ve bilim adamıdır. Teşekkür ederim.

Selim SOYDEMİR: Ruşen Hoca Cem Çakmak'tan bahsetti. Cem Çakmak Hoca İtalya'da yaşıyor. Kendisinden bize hitap etmesini istedim, şu mesajı gönderdi. "Bir gün Tuncer için bir anma günü düzenleneceği, benim de bu anma gününe katkıda bulunacağım düşüncesi hayatta aklıma gelecek en son şey olurdu ama oldu. Ne yazık ki oldu. Çok üzgünüm, öylesine içten öylesine dolu 60 yılı aşan bir dostun beklenmedik gidişi. Kolay kabul edeceğimiz bir olay değil. Mülkiyede öğrencilik yıllarında İngiltere'de, Ankara'da, tatillerde, iyi ve kötü günde, bunalım ve direniş yıllarında hep birlikte olduk. Akıl ve sağduyunun gerektiği anlarda başvuru kaynağım oldu. Zaman zaman okuduklarım arasında ilginç bulduğum bir konuyu ya da çok karmaşık bulduğum bir tartışmayı 'bunu yarın Tuncer'e sormalıyım' alışkanlığından kurtulmuş değilim. Çok sevdiği yürüme sohbetlerinde sözünü ettiği, takıldığı konuların güncelliği ve felsefesi yolunun karşısında bir dost ya da arkadaştan öte gerçekte bir bilim insanıyla birlikte yürüdüğünüzü fark ederdiniz. Tuncer'in deyişiyle bu yürüme yürüyüşlerinde sıkça Tunalı Hilmi'deki D&R kitapçısına uğrardık. Okuma odası gibi bir yer bulunca orayı severdi. Aradığımız kitabı alır rahat koltuklardan birine oturur karıştırırdınız. Bir uğrayışımızda Tuncer, Picasso ile ilgili bir kitaba bakıyordu, bana kitaptan küçük bir bölüm okudu. Çok ilginç bulduğum için hemen bir kenara yazmıştım. Picasso şöyle diyordu yazısında: "Bitmemiş bir resim

canlıdır, kıskırtıcıdır, tehlikelidir. Bitmiş ise ölmüştür, öldürülmüştür.” Gerçeğin araştırılmasının bitmez bir süreç olduğunun vurgulandığı bu sözler Tuncer’in bilime bakış açısını da yansıtıyordu. Ancak ne yazık ki bu benim için ilginç ve unutulmaz sohbet yürüyüşleri son yıllarda sessiz ve yorgun bir yolculuğa dönüşmüştü. Aslında Tuncer’i kaybedişimiz çok önceden başlamıştı. Bunu hepimiz biliyoruz. Eşi Emine’nin kaybı ile o yavaş büyük sessizliğin ve yalnızlığın içinde gömülüyordu. Mülkiyeliler Birliğinin düzenlediği katıldığı toplantılarda yaşadığı çaresizliği şu sözlerle dile getiriyordu: “Bu toplantıların benim açımdan en güzel, en faydalı yanı sizlerle birlikte olmak ve sohbet etmektir.” Tuncer’in yaşam ilkesi tutarlılıktı. Bunu zaman zaman Laz inadıyla karıştıranlar oldu. O bildiği doğru yolda yürüdü. Tanıdığım en hoşgörülü insandı. Ege Cansen’i bile okuttu. Birlikte oluşturdukları efsane kürsünün değerli üyeleri Akyüz, Yıldırım, Ersen ve Uygur’a toz kondurmazdı. Adı unutulmayacak, anısı saygıyla anılacaktı. Bu toplantıyı düzenleyen sizlere ve Siyasal Bilgiler Fakültesi Ekonomi bölümüne, destekleyenlere çok teşekkür ederim. Hepinize çok teşekkür ederim. Işıklar içerisinde uyusun.”

Cem hocayı da davet ettik. Ancak kendisi maalesef böyle bir mektupla katılabildi. Çünkü kendisi İtalya’da yaşıyor. Küçük bir not, Ruşen hocamın bahsettiği futbol hikayesi yüzünden validesi rahmetli Rahmiye Hanıma bir gün Tuncer Hoca “ben çok büyük bir futbolcu olacaktım, milli takımda oynayacaktım, çok önemli bir adam olacaktım. Siz beni engellediniz” demiş. Galiba annesi çok topçu olmasını istemiyormuş Tuncer Hoca’nın. O da demiş ki “dediğine bak ben seni salahanaya olmaktan kurtardım” demiş. Sonuçta kitabımda böyle yazayım mı dediğimde yok salahanaya yazma demişti. İkinci olarak Nejat Bengül hocayı çok saygıyla yad eder ki “doktora jürimden çıktık” dedi “doktora geçmiştim” sınavından Nejat hoca elime bir kağıt tutuşturdu ve üstünde kitap isimleri yazıyordu. Çekti kenara dedi ki “Tuncer hemen buradan gidiyorsun, kütüphaneden şu kitapları alıyorsun, matematiksel iktisadı sen getiriyorsun Türkiye’ye unutmama ve hemen çalışmaya başla” demiş kendisine ve ben sözü Ruşen hocama bırakıyorum.

Ruşen KELEŞ: Tuncer’in asistanlık yıllarında akşamları Tuncer Bulutay, Cevat Geray, Sadun Aren’in kardeşi ve bizim de sınıf arkadaşımız olan Cengiz Aren’i de alarak Kızılay’da akşam yemeklerine giderdik çoğu kez Bulvarı Palas’ta olmak üzere. Ve Tuncer kardeşimiz o sıralarda şekeri henüz ortaya çıkmadığı için alkol almaktan da çekinmezdi. Bunu da dikkatinize sunmak istedim.

Selim SOYDEMİR: Şimdi bundan sonra Erdinç Hocama sözü vereceğim. Erdinç Hoca Trabzonlu değil. Gümüşhaneli Zigana’dan. Kendisi İstanbul İktisat Fakültesi mezunu. Paris Üniversitesinde Hukuk ve İktisat Fakültesinde doktora

yaptı. 1967’de Türkiye’ye döndü. Atatürk Üniversitesine gideceğim derken soluğu Hacettepe Üniversitesi İktisat Bölümünde aldı. Tuncer Hocam’ın uzun yol arkadaşıdır kendisi. Uzun seyahatleri ve yakın dostlukları vardır. Buyurun hocam.

Erdinç TOKGÖZ: Ruşen Hocam benim söyleyeceklerimin bir kısmını söylediği için daha kısa konuşacağım. Ruşen Hocam diyorum ama gerçekten benim hocamdır çünkü doçentlik jürimde raporumu yazan en genç profesördü, jüri başkanı da rahmetli Aziz Köklü’ydü. Dostlar özür dileyerek bir şey söyleyeceğim galiba heyet içinde tek iktisatçı benim. Burada bütün insanları tanık tutuyorum, şunu söylüyorum: 60 küsur yıldır iktisat alemi içindeyim. Çok sayıda fakültede ders verdim. Türkiye Ekonomi Kurumuyla 30 yıldır bütün Anadolu üniversitelerinde toplantılar yaptık. Tuncer Bulutay gibi çalışkan, yaratıcı, demokrat, hoşgörülü, mütevazı, paylaşmayı seven, tartışmayı seven, yeniliklere açık bir iktisat hocası görmedim. Hepiniz şahitsiniz burada. O Türkiye’de tek idi. Siyasal Bilgiler Fakültesinde de tektir.

Bunu bilmezsiniz, 61 Anayasası yürürlüğe girdiği zaman Türkiye planlı kalkınma dönemine girdi. Ama Türkiye’de plancı yok, büyüme kuramlarını bilen yok. Türkiye’de yeni bir iktisat dili var, Türkiye’de yeni bir iktisat anlayışı var. 62 yılında yıllık program hazırlanacak, 15 yıllık perspektif plan hazırlanacak, 5 yıllık kalkınma planı hazırlanacak ama sektörel büyüme modeli olduğu için sektörleri tanıtacak, verileri üretecek plancı yok. Siyasal Bilgiler Fakültesi tarihinde bir yeni dal çıktı. Maliye, dahiliye, hariciye dışında Siyasal Bilgiler Fakültesi mezunları, özellikle hanımlar, İngilizce bilenler plancı oldular. Planlama Teşkilatının kadrolarını doldurdular. Ama kimin sayesinde? Özellikle ve özellikle Tuncer Bulutay sayesinde. Daha 1961’de. Bakın ne yazıyor. Başlıca Büyüme Modelleri, Doğrusal Programlama, Ekonometrik Bir Deneme. 60’lı yıllarda Tuncer’in öğrencileri olanlar hep planlamaya kadrolar alıp gidiyorlar. Siyasal Bilgiler Fakültesi eğitim programı değişiyor. Yeniliklere açık. Diyor ki Bulutay “Benim fakültem özgürlük ortamı içinde gençlere fırsat tanıyan bir fakültedir. Onun içi yenilik yapabildik, onun için kendimizi yenileyebildik. Ama bu işin asıl sahibi İktisat Fakültesi hiyerarşik, katı bir yapıya sahip olduğu için bunların hiçbirini yapamadı, bunların farkında bile olmadı.” Planlama Teşkilatının ilk üç daire başkanı Doktor Atilla Karaosmanoğlu, Doktor Nejat Erder ve Osman Nuri Torun. Üçü de Mülkiyeli. Sadun Aren hocamız efendim tırnak içinde solcudur, güvenilmez diye ihbarlar yapıldı. Sadun Hoca olamadı ve bir Kurmay Albay Şinasi Orel müsteşar oldu. Ama ne oldu? Üç daire başkanının altındaki sektörleri Mülkiyeliler doldurdu. Özellikle altını çizerek söylüyorum maliye müfettişi olmak istemeyen, kaymakam olmak istemeyen, yurt dışına gitmek

istemeyen hanım Mülkiyeliler, yabancı dil bilenler hepsi “plancı” oldu. Hepsi bir sektöre yerleşti. Bu Siyasal Bilgiler Fakültesinde bir devrim. 1961 Anayasası nasıl İktisat Biliminde bir devrim yaratmış da dili değiştirmişse, iktisat bölümlerinin programlarını alt üst etmişse, Mülkiyelilerle ve Siyasal Bilgiler Fakültesinde de bir yenilik yaratmıştır. Bunu özellikle Mülkiyeli olmayan dışardan birisi olarak söylüyorum. Çok önemli.

Son çok önemli bulduğum bir şeyi söyleyeceğim. Kısmen Ruşen Hocam söyledi. Dört kürsü arkadaşı; Yılmaz, Hasan, Nuri ve Ercan, Kendisi hakkında yazdıkları bir yazıda şunları söylüyorlar. “Bulutay kesin bir yanıt alamayacağını bile bile sürekli soru sorar. Düşünen, şüphelenen sadece sosyal bilimlerdeki gelişmeleri değil; matematik, fizik, biyoloji gibi doğal bilimlerdeki gelişmeleri de yakından izler. Tartışır. Tartışmaya açar. Bu tartışmaları güçlü bir adalet ve bağımsızlık duyusuna sahip, iyimser ve hep merak eden bir bilim adamı olarak ...”

Son söylemek istediğim çok önemli bir şey var. Rahmetli İsmail Türk Hocayı çok severdi. Ağzından düşmezdi İsmail Abi, İsmail Abi. İsmail Hoca hasta oldu. Alzheimer oldu. Çocuklar ne zaman ziyaretine gideceğiz? Selim kardeşimiz hem İsmail Hoca’yı hem Tuncer Bulutay’ı hiçbir zaman yalnız bırakmadı. Her zaman böyle kardeş bulmak mümkün değil. İsmail Hoca’ya yazdığı yazıyı... Ruşen Hocam şaşırarak şimdi... İsmail Türk’e Armağan’da yazdığı yazı tam doksan sayfa. Makalenin başlığı ne? “Geleneksel İktisat Kuramı ve Özgün İktisat Okulu”. Türkiye Ekonomi Kurumu ile Anadoluya gittiğimiz her ulusal sempozyumda hep gençlere şunu söylerdi “Türkiye’ye özgün bir iktisat okulu lazım. Özgün düşünce lazım. Bu liberal iktisat, bu piyasa ekonomisi, bu aktarmalar, bu derlemelerle Türkiye bir yere gidemez.” Ve bu makalenin sonunda bir çağrıda bulunuyor, bir davette bulunuyor. Bu çağrıda on tane öneri yazmış. Ben sadece iki tanesini söyleyeceğim size: Bir “Bir özgün iktisat okulu oluşturmayı mutlaka ama mutlaka gerekli görüyorum.” Atlıyorum diğerlerini... “Ön koşul konular demokratik, bağımsız, özgür bir düşünce ortamında yoğun bir şekilde tartışılmalı. Böylece bilim oluşturabilmenin ön koşulu olan bir bilim geleneği yaratılmadır.” İşte Tuncer Bulutay’ın gençlere çağrısı bu.

Şimdi iki küçük anekdot ve bir küçük anıyla bitiriyorum konuşmamı. Birincisi şu: “Einstein son yıllarını hoca olarak geçirdi biliyorsunuz. Yardımcısını çağırmış. Git demiş sınavları yap kağıtları getir. Yardımcısı bir bakmış hocam demiş ne yapıyorsunuz? Aynı öğrencilere aynı soruyu soruyorsunuz. Böyle bir şey olur mu? Gülmüş. Aynı öğrencilere aynı soruyu soruyorum ama soruların cevapları değişti demiş.” Tuncer Hocamın çok sevimli bir öğrencisi vardı. Sonra İstanbul piyasasında çok ünlü bir profesör doktor “D.G.” ismini söylemiyorum. Tuncer

Hocanın sınavından çıkmış. Neticeyi hararetle bekliyor. Listeyi bir görmüş kalmış. Hararetle koşmuş, Tuncer Hocanın kapısında beklemiş. Tuncer Hoca gelince “Ya hocam demiş bu nasıl olur?” “Ne oldu hayrola?” demiş Tuncer Hoca. D.G. cevaben, siz ne dediyseniz aynen yazdım demiş. Tuncer Hoca’nın cevabı: “Benim söylediklerimin doğru olduğunu nerden biliyorsun?” demiş.

Şimdi küçük bir anı. Galiba 1995 yılıydı. Uluslararası İktisatçılar Birliği Tunus’ta toplandı. Biz Türkiye Ekonomi Kurumu üyesi olduğumuz için Başkan Necdet Serin, genel sekreter olarak ben katıldık toplantıya. Bu uluslararası toplantıların her birinin bir onur konuğu oluyor. O yıl Tunus’taki toplantının onur konuğu Malinvaud diye çok ünlü bir Fransız iktisatçısı ama Anglosakson dünyasında yetişmiş. Amerika’da uzun yıllar çalışmış. Sonra Fransa davet etti. Fransa Demografi Enstitüsünün başına geçmişti. Çok güzel bir konuşma yaptı. Ben de sırf espri olsun diye yaklaştım kahve molasında. Zarif de bir eşi vardı, boylu poslu çok yakışıklı bir adam. Dedim ki ben Türküm. Ben Fransa’da okudum. Tabatoni’nin öğrencisiyim. İşte çok büyük onur duydum sizi dinlemekten. Malinvaud, “Ne!” dedi. Ben bir Türk tanıdım Uluslararası Çalışma Örgütünde ben böyle bir iktisatçı görmedim. Bu kadar çalışkan, bu kadar yaratıcı, bu kadar alçak gönüllü, bu kadar iş birliğini seven, bu kadar dayanışmayı seven... Ben bu kadar çalışmayı seven bir iktisatçıyla çalışmadım dedi. Ne Amerika’da ne Fransa’da.

Teşekkür ederim.

Bulutay seni unutmayacağız.

Selim SOYDEMİR: Tuncer Hoca’nın iktisat ve bilim dışındaki iki tutkusunda da yanında olan, beraber top peşinde koştukları, şiir okudukları ve hatta Mülkiyeliler Birliğinde şiir günleri düzenledikleri Nihat Al abimizi takdim edeceğim. Nihat Al, üniversite yıllarında şiirin önemli merkezlerinden olan Fakültemizin kantini, nam-ı diğer “Edebiyat Akademisi”nin müdavimlerindendi ve hâlâ da bu akademinin üyelerinden olarak sıkı bir edebiyat okurudur. Buyrun Nihat Abi.

Nihat AL:

İlk Tanışım

Ben Tuncer’i ilk kez 1953-1954 yıllarında güzel futbolu ile tanıdım. Bir bilim adamı anılırken onun futbol oynamayı bilip bilmemesinin ne önemi var diyeceksiniz. Demeyin, çünkü bir araya gelmemizi sağlayan Mülkiyeliler Birliği duyurusunun adı, Profesör Dr. Tuncer Bulutay’ı Tanımak. Ben böyle tanıdım. Ayrıca, şimdi anlatınca göreceksiniz O’nun futbolu, sonraları gıpta uyandıran

kişiliğinin ip uçlarını veriyordu. Bu yanının da bilinmesini isterim. Futbol, taşları koyduğunuz yerde durmayan bir satranca benzer. Hem yalnız sizinkiler değil, karşı takımın taşları da sürekli devinim halindedir. Kümelenir kümelenir dağılırlar. Her yeni durumun takımınız için içerdiği riskleri ve avantajları saptamak için süratli bir muhakeme ister. TUNCER BU MUHAKEME VE SAPTAMALARI YAPIYORDU. Riskler için ne tedbir alacaksınız, avantajları nasıl kullanacaksınız, süratle karar vermelisiniz. TUNCER SÜRATLE KARAR VEREBİLİYORDU. Avantajları, daha uygun konumda olan bir arkadaşınızla kullanırsanız dayanışmacı ve diğerkam, illa siz kullanmaya kalkarsanız egoist olduğunuz anlaşılır. TUNCER EGOİST DEĞİLDİ. Kararı doğru vermiş ve fakat uygulayamıyor iseniz yeteneksiz, uygulayabiliyorsanız yeteneklisiniz demektir. TUNCER YETENEKLİYDİ. Gereksiz hüner gösterileri yapıyor yani tribüne oynuyorsanız gösteriş düşkün, gerekeni yapıyorsanız görev bilincine sahipsiniz demektir. TUNCER GÖREV BİLİNCİNE SAHIPTİ. Oyunu oyun diye kabul ederseniz efendi tabiatlı, oyunu mutlaka kazanılması gereken bir savaş diye görüp, tekme atıyor, çelme takıyor, itip-kakıyorsanız ham ervahsınız. TUNCER EFENDİ TABİATLIYDI. Galibiyet elde etmişseniz, bunu takımınızla paylaşırsanız hakşınassınız, bütün şerefi üstlenmeğe kalkarsanız, mizacınızda haksızlık eğilimi var demektir. TUNCER HAKŞİNASTI. Abartı sanılmasın, 35 metre uzaktaki bir arkadaşınıza pas uzatacaksanız ve örneğin güneybatıdan bilmem kaç kilometre hızında bir rüzgâr da esiyorsa, topa hangi şiddet ve yönde ve nasıl bir falsoyla vuracağınız sorunu, matematik ve uzay geometri sorunudur. Haydi biraz esprili tahmin yürütelim. Acaba TUNCER'İN İKTİSAT ANLAYIŞINI MATEMATİKSEL İKTİSADA OTURTMASININ ipucu mu idi bu alandaki yeteneği?

Kısacası, bu sakın, ağırbaşlı, az konuşan insanın bazı erdemlere ve yeteneklere sahip olduğu anlaşılıyordu. Birbirimizi sevdik ve dostluğumuz 69 yıl boyunca sürdü.

Asistanlığa Başlayışı

Yüksel Hoca demin anlattı. Efsane hocamız Sadun Aren tarafından ne kadar onurlandırılarak asistanlığa kabul edildiğini ben anlatmak isterdim.

Alçak Gönüllülüğü

Ünlenmiş bir Bulutay oluşunu yalnız kendi ferasetine bağlamaz, Hocasına ve o dönem Fakültemiz şartlarına da bağlar. Şöyle diyerek:

Sadun Aren olmasa biz olmazdık. Sadun Hoca “Bizim gibi olmayı hedefliyorsanız, gidin başka bir meslek edinin. Bizleri aşmayı hedefliyorsanız kalın çalışalım” derdi ve devamlı önümüzü açar, yol gösterirdi. Profesörler odasında, öğle yemeğinden sonraki sohbetlerde yurt ve dünya sorunları konuşulur, çok farklı fikirler tartışılırdı. Bunlar bizim için ufuk açıcı ve eğitici sohbetlerdi. Sadece bilgi zenginliği yaratmakla kalmazdı, zekâ geliştirici işlevi de vardı. Dediğim gibi, yetişmesinde kimlerin ve nelerin rol oynadığını belirtmek gereksinimi duyar, kendi çabasını vurgulamadan geçerdi.

Fakültedeki hayatından çok sonra, 2015 yıllarında Mülkiyeliler Birliği O’nun için bir armağan kitabı hazırlamak istiyor, kendisi de şiddetle karşı çıkıyordu. Sanki başkasının hak ettiği bir şeye el koyuyor, haksızlık ediyor gibi. “Neden böyle yapıyorsun?” diye sordum, “İstemiyorum” dedi. “Canım istemediğin aşikâr, ben sana sebep soruyorum.” diye üsteledim. Cevaba bakın: “Valla Nihat, netice itibariyle ben bir Laz uşağıyım, evet veya hayır dedim miydi, arkasında başka gerekçe aramaya lüzum yok!” Koca Tuncer, övdüğü eğitim ve çevre şartlarında onca yol almış kişi, kitap çıkmasını diye sergilediği alçak gönüllük uğruna, bir alçak gönüllülük daha gösteriyor, kendini sıfırlıyor, sadece Laz uşaklığı kalıyordu. Bereket versin ikna ettiler de o kitap oluşturuldu ve kendisine armağan edildi.

Bana bazen kitap önerdiği olurdu. “Oku da sonra tartışırız” diyerek. “Ben 2 kitap okuyunca iktisat profesörleriyle tartışacak düzeye mi geleceğim?” dediğimde, güler, “konuşuruz” derdi.

Gücünü De Bilirdi

Bu kadar mütevazı bir insanın şimdi bu tevazuuyla çelişirmiş gibi görünen bir lafı var. Bu kürsüde, bundan 3-4 yıl önce bir açılış dersi verirken “Batıda iktisat dendiğinde ne biliniyorsa tümünü biz burada biliyoruz” dedi. Bu çok sağlam, sert ve önemli bir iddia idi. Peki bu mütevazı adam bu kadar iddialı lafı nasıl ediyor? Tevazuunun sağlıklı budur. Bu kendini bilmektir. Kibir değildir. Evet mütevazı ama bildiği şeyleri de açıkça belirtmektedir.

Sorumluluk Duygusu Sahibiydi

2008 yılı kışında, elinde bir dergiyle, İşletme ve Finans dergisi, onunla benim büroya geldi. Biraz sohbetten sonra “nedir o elindeki?” dedim, “sana getirdim, içinde benim bir yazım var” dedi. “Her yazına böyle dikkatimi çekmiyorsun, bunun özelliği ne?” diye sordum, cevabı şu oldu: “2000’li yıllarda yabancı

sermayenin geri kalmış ülkelerin kalkınmasında yararlı olacağı zehabı vardı. Kısa sürede anlaşıldı ki yabancı sermaye görüldüğü kadar masum değildir, girdiği ülkelerde önemli sakıncalara yol açmaktadır. Bunun farkına varan bazı ülkeler gerekli tedbirleri aldılar. Biz ise zararlarını bile bile, yabancı sermayeye pek çok kanalı açmış durumdayız. Zararlı ve yanlış yoldayız, sonucu pek hayırlı görmüyorum. Pankart açıp dolaşacak halimiz yok ama hiç olmazsa böyle günlerde, sen ne yaptın, denildiğinde ben de açık bir biçimde ikaz ettim, bunları yazdım diyebilmeliyim. O sorumluluk duygusuyla yazılmış bir yazı. Özelliği bu.” dedi. 90 Sayfa tutan bir yazıydı, 64 tane de kaynak zikretmişti. Dergide zaten çok az bir kısım kalmıştı.

Selim dostumuzun kendisi ile yaptığı nehir söyleşiden anlıyoruz ki TÜİK’in milli gelir hesapları ile ilgili istatistiki serileri değiştirişinden büyük rahatsızlık duymuş. “Bundan sonra hiçbir hesap doğru yapılamaz” diye, düzeltilmesi için bazı kurumların kapılarını aşındırmış. Bunlar zaten bir ömür taşıdığı aydın sorumluluğunun, ülkenin çok kritik günlerinde duyulan belirtileri.

Şiir Severliği

Yakınlarının bildiği, önemli ölçüde bir şiir severliği var. Divan Edebiyatından bu yana tonla şiiri ezbere okurdu. Ve hakkını vererek okurdu. Ama İkinci Yeni ile arası pek yoktu sanıyorum. Buna rağmen İkinci Yeni ile ilgili biz bir sunum yaparken baktım ki dinleyici sıralarında oturuyor. “Ne işin var, niye geldin, sen İkinci Yeni’ye pek sıcak bakmazsın.” diye sordum. “Neler söyleyeceğini merak ettim, seni dinlemeye geldim” dedi.

O şiir okuyuşlarından birinde Yahya Kemal’den mısralar döktürürken içinde ülfet ve uzlet sözcükleri geçen bir şiir okumaya kalktı. Kendini uzlete gömmüştü zaten. Uzlet lafını edince kendi durumu aklına geldi ve birdenbire dengesi bozuldu, ağlamaklı oldu. Düşününün bir konuşmacı konuşurken ağlamaya başlıyor. Hafif bir durgunluk oldu ve sonra bir alkış koptu Mülkiyeliler Birliği salonundakiler şiiri değil, ileri yaşına rağmen bu derece yoğun duygulanışını alkışlıyordu. Toparladı kendini ve şiire devam etti. Bu arada kendi şiiri var. Vezin ve kafiye olmayınca mensur şiir derler, yani nesir halinde şiir. Tek satırdır ama bir akademisyen için bundan daha güzel bir şey olamaz. “Ben her sabah bugün acaba yeni ne öğrenebilirim hevesiyle kalkarım” diyor. Ey canını sevdiğim, ey koca Tuncer bu nasıl bir tavidir. Seksenini aşmış ama hâlâ her gün yeni ne öğrenebilirim hevesiyle uyanıyor.

İyi Bir Eş İdi

Buradaki etkinliklerden sonra bazen geçerken evine bırakırdım. O bırakışlardan birkaçında ısrar etti ve yukarıya çıktım. Bazı ailelerde erkeğin misafiri gelirse hanım kendi odasına çekilir, hanımın misafiri gelirse erkek kendi odasına çekilir. Hayır, karı koca büyük bir samimiyetle, büyük bir sadelikle beni ağırlamaya çalıştılar. Dikkatimi çeken sadelik ve samimiyetti.

Şimdi en dramatik şey geliyor hatırıma. Bir gün telefon ettim. “Tuncer atla bir arabaya, akşam bize gel, arasan gram et bulamazsın hepsi sebze yemeği”. Çünkü et yemiyordu. Ses yok. Biraz daha bekledim yine ses yok. “Tuncer duymuyor musun” dedim. Önce hafif sonra çok aşikâr bir ağlama sesi! “Gelemem Nihat” dedi. Niye gelemiyorsun dedim. “Bir aile havasına gireceğim, peki benim ailem nerede diyeceğim, ailem yok” dedi ve ağlıyor. “Tuncer gel sohbet ederiz açılırsın, seni ben alayım istersen, giderken de götürürüm.” dedim. “Gelemem Nihat” dedi ve gelemedi.

Felsefeye Yönelişi

Mesleği dışındaki alanlara yöneldiğinden bahsetti dostlarımız. 1986 basımlı Bilimin Niteliği Üzerine Denemeler kitabında bırakın başka bilimlerini, felsefeye giriyor. Bilimin niteliği, bilindiği üzere bilgi kuramının bahislerinden biridir. Bilebilir miyiz? Bilemez miyiz? Gnostisizm, agnostisizm tartışmaları. Bilebilsek de bildiğimiz kadarının niteliği, değeri üzerine görüşler ve bilimsel bilginin nasıl oluştuğuna dair şeyler sıralanır: Akılcılık, deney ve gözlemcilik, eleştircilik, bilimsel kuşkuculuk, sezgicilik gibi tamamını saymaya kalkarsanız 16 yolla bilginin oluştuğu belirtilir. Bu orta bölümü almış Tuncer ve bilebildiğimiz kadarının değerini, önemini tartışıyor. Demin söylendiği gibi her şey değişiyor. “Dünya değişiyor. İnsan değişiyor. Zaman değişiyor. Mantalite, bakış açıları değişiyor. Gözlem vasıtaları değişiyor. Deney vasıtaları değişiyor. Ön yargılar var önleyemezsiniz, insanoğlu bu... Bütün bunlardan ötürü bildiğimiz şeyler habire sınanmadıkça güvenilecek şeyler değildir. Klasik mantık ve fizik sonrasında diyalektik mantık ve kuantum fiziği çıkıyor ortaya. Öyleyse yargılarımızda kesin iddialar içinde olmamalıyız bir hoşgörü içinde olmalıyız. Çünkü güvenip söylediğimiz şeylerin ne zaman nasıl nakzedileceği belli değil. Şunu da belirtmek gerekir ki, bu sonuncular çıkmadan önce de vardığımız bir maddi manevi uygarlık seviyesi var ki, tümü klasik mantık ve fizik sayesinde oluşmuştur. Yani her yeninin eskiyi imha ve iptal ettiğini sanmamalıyız. Konusuna, yerine ve zamanına göre her ikisini de kullanabilmeliyiz.” Bunlar Tuncer’in sözleri. Yani hep araştıran hep öğrenmeye çalışan ve Selim dostumuzun demin söyledi

gibi: “Hayatım, bildiğimi sandığım şeylerin yanlışlığını öğrenmekle geçti” diyen Tuncer’i doğruluyor hayat.

Uğradığı Haksızlık

Böyle bir insan Fakülteden uzaklaştırıldı. Küstü, göreve dönmedi ve uzun süre Fakülteye gelmedi. Ama anlaşıldı ki küstüğü Fakültedir, bilim değildir. Bilimsel çalışmalarını evinde sürdürdü.

Teselli Babında

O gitti, yapılacak bir şey yok. Belki kalanların kadrini kıymetini bilmek gerekir diye düşünüyorum. Örneğin; Türkiye’de ekonomi ne zaman duvara toslasa iktisat muhabirlerinin gidip başvurduğu bir Korkut Boratav var. Ülkede planlama fikri kaybolmasın diye, mevcut planlamacılar dağılmasın mümkünse yenileri katılsın, gün olur devran döner, yeniden her ülkenin olduğu gibi bizim ülkenin de şiddetle muhtaç olduğu planlama fikri korunsun diye, yoğun çalışmalar sergileyen bir Bilsay Kuruç Hoca var.

Benim sevgili arkadaşım, dostum Ruşen hocayı üç kere arasam ikisinde Ankara dışında buluyorum. Şimdilerde belki biraz daha faal. Nerde? Yerel yönetimlerin sorunlarını çözmek üzere veya değişik şehirlerdeki üniversitelerde üstlendiği hocalığı ifa etmek için, Ankara dışındaki yerlerde. Hem Bilsay Hocayla çalışmalarıyla hem zaman zaman verdiği konferanslar ve yazılarıyla, toplumu aydınlatma görevini sürdüren Serdar Şahinkaya var. Oktay Küçükiremitçi diye bir dostumuz istatistik serilerinin kılcal damarlarına kadar giriyor. Eee, Yılmaz Akyüz gibi kendi öğrencileri var. Türkkaya hoca var, Türkkaya hocanın bazı yazılarını okuduğum zaman “Bir makalelik yazıya beş makalelik bilgiyi nasıl sığdırmış?” diye hep hayret ederim. Metin Kazancı var. Köşesine çekilmiş gibi görünmüyor. Sosyal medya yoluyla, izleyenlerini bilinçlendirmeğe çalışıyor. Bunlar değerlerimiz. Demek istediğim şu, gidene elbet üzülmüyoruz ve telafisi mümkün değil. Ama hiç olmazsa kalanların kıymetini bilelim. Saygılar sunuyorum.

Nihat Al

Bir Bilim İnsanın, Tuncer Bulutay'ın Ardından

Selim Soydemir

Mekteb-i Mülkiye'ye 1979 girişliler olarak Tuncer Hoca'nın derslerini alacak sınıfa geldiğimizde 12 Eylül Darbecileri, kendi kafalarına uymayan akademisyenleri, bilim adamlarını tasfiye etmişlerdi. Tasfiyenin adı 1402 Sayılı Sıkıyönetim Kanunu ile "darbecilerin" görüşlerine uymayan özgür ve bilimsel düşünebilen bilim adamlarının önde gelenlerini tasfiye ederek akademiye sindirmektir². Tuncer Hoca da 1402 ile ilk atılanlardan olmuştur. Kendi deyişle bu onun onuruydu ama tüllap açısından büyük kayıp, o yılların entelektüel birikiminden uzak kalmak ve o birikimden doğrudan yararlanamamaktı. Biz de bu kaybedenler arasında yer aldık.

Tuncer Hoca'nın dört asistanı Nuri Yıldırım ve Yılmaz Akyüz haricinde Hasan Ersel ve Ercan Uygur'dan ders aldım. Onlar derslerinde Tuncer Bulutay'ın öğrencisi olmaktan dolayı ne kadar şanslı olduklarını ve hocanın kendilerine ve akademik hayata katkılarını anlatırlardı. 12 Eylül Darbecileri maalesef bizi bu onurdan, bu bilimsel kutuptan yararlanma, ondan feyz alma imkânımızı elimizden almıştı. O nedenle Tuncer hocayla Mülkiyeliler Birliği çatısı altında yaptığımız iki çalışma (İsmail Türk'e Armağan³ ve Tuncer Bulutay'ın Bilimsel Yolculuğu⁴) boyunca birlikteliğimiz ve pandemi nedeniyle getirilen yasaklara kadar ve yasak süresince kaçamak yaptığımız yürüyüşler Hoca'nın benim için özel dersleri oldu. Bir anlamda o kayıp yılları telafi ettim.

Hoca, bilimsel hayatının düşüncelerinin nasıl geliştiğini, nasıl evrildiğini, o süreçler içinde dünya ve ülke koşullarının nasıl değiştiğini "Tuncer Bulutay'ın Bilimsel Yolculuğu" adlı söyleşimizde anlattı. Aşağıdaki kısa metinde bu çalışmalardan ve yürüyüşlerden edindiklerimden, okuduklarımdan ve dinlediklerimden hareketle bir bilim insanını ve bilim insanı yetiştirmenin ortamını onun yaklaşımıyla yazmaya çalıştım.

Bilim İnsanı

Hoca'nın "bilim insanı" tanımlaması bilim insanı olmak isteyen gençlere ve bilim insanı yetiştirmek isteyenlere yol gösterecek niteliktedir. Onun bilimsel yolculuğu da bu çerçevede geçmiştir. Ona göre, "Bilim insanı ... 'her şeyden şüphe eden, her şeyi sorgulayan, eski düşüncelerini yadsımaktan çekinmeyendir'. Yani, bilim insanı tam özgürdür. Hatta kendisinin geçmişte ileri sürdüklerinden bile bağımsızdır, özgürdür. Geçersiz hale geldiklerinde eski görüşlerine bağlı

kalmamalıdır, kendi geçmişine karşı da özgür olmalıdır...” Hoca kendisini de bu açıdan değerlendirir ve “Ben kendi geçmişime karşı hep özgür olmayı istedim ve oldum da” derdi.

Ortam

Tuncer Bulutay “bilim insanı, akademisyen ve insan yetiştirmede” ortamın önemine hep vurgu yapardı. “Bizim yetişmemizde Mülkiyenin özelliklerinden birisi demokratik ve serbest tartışma ortamının ve hocalarımızda var olan gelecek kuşaklar bizi aşacaklar zihniyetinin de belirleyici katkısı oldu, Mülkiyede hocalarımın (Sadun Aren ve Nejat Bengül) bana verdikleri nasihat şuydu: ‘Benim kadar olursan hiçbir şey olmamışsın demektir, beni geçmelisin’. Hoca, hocalarından aldığı bu nasihati kendisi de uyguladı. Çünkü bilim de toplum da ancak böyle gelişebilirdi, aksi taktirde gelişme en fazla hoca veya öncü kadar olabilirdi, zaman içinde başkaları gelişirken siz olduğunuz yerde “kalırsanız zaten geriliyorsunuz demektir” derdi. “Özgür bir ortam oluşturulması” hem bilimin gelişmesi hem de toplumsal barışın tesisi ve toplumun gelişimi açısından vazgeçilmezdir. “Özgür bir ortamda insanlar düşüncelerini serbestçe söyleyebilmeli, tartışabilmeli ve yeteneklerini sonuna kadar kullanabilmelidir. OHAL’in en büyük sakıncası da budur⁵. İnsanlar fikirlerini serbestçe söyleyemiyor, söyleyemeyince de yetenekler köreliyor, fikir hayatı ve akademik hayat kısırlaşıyor. Bu da dalga dalga sosyal bilimlerden fen bilimlerine kadar her alanı etkiliyor”.

Öğrenmenin Yolu

Tuncer Hoca, çok konuşmasında öğrenmeye açık olduktan sonra öğrenmenin yolunun çok çeşitli olduğunu anlatırdı. “İnsanlar en çok kendine yakın kültürde olanlardan öğreniyor, ... onların birikimlerinden öğreniyor, o birikimler hem sizin hem de konuştuğunuz kişinin oluyor” böylece bilgi birikimi bileşik bir şekilde artabiliyordu. Hiç çekinmeden “Ben, en çok da öğrencilerimden öğrendim” derdi. “Bazen istisnai olaylardan da öğreniyorsunuz. Mülkiyede hocalık yaparken, özellikle acayıp, istisnai çocuklardan çok öğrendim, çünkü onlar sizin anlattıklarınızı değil farklı şeyler sorarlardı. Bana en çarpıcı şeyleri öğreten soruları onlardan öğrendim” diye de ilave etmişti. Çünkü sizin anlattığınızı size soran soru size bir şey katmıyordu, gelişmenize bir katkı yapmıyordu. O aynı zamanda “bilmiyorum” diyebilirdi. Öğrencilerinden bilmediği bir soru geldiğinde çekinmeden “ben bunu bilmiyorum, haftaya araştırır, gelecek ders yanıtlamı veririm” derdi.

Saçmalama Özgürlüğü

Bilim insanı yetiştirme ve fikir hayatının zenginleşmesi konusunda “saçmalama özgürlüğü” üzerinde çok durduğu ilkelerinden, olmazsa olmazlarındandı: “Saçmalama Özgürlüğü toplumlar ve özellikle akademik hayat için vazgeçilmezdir... Yüz tane saçmalarsınız ama yüz birinci hepsini telafi eder ve büyük bir atılımın temelini oluşturur. Einstein’ın durumu da budur... Saçmalamayı yasaklamak yaşamın zenginliğini yok etmek demektir. Ama saçmaladığında bir zarara yol açabilirsin diyebilirsiniz. Bu da doğru ama, yeni şeyler hep böyle doğuyor.” Birisinin “saçmaladığını” tespit edecek kişi o dönemin hâkim görüşünün sahipleri olacağından “saçmalamaya” müsaade edilmediği taktirde statükoyu aşmak mümkün olmayacaktır, çünkü statükoya karşı her görüş “saçma” olarak değerlendirilip bastırılabilir. Dolayısıyla ne bilim yapılabilir ne de toplum gelişebilir.

Onun demokrasi ve üniversite anlayışının temelinde “saçmalama özgürlüğü ve özgür tartışma ortamının” sağlanması yanında, farklı seslerin serbestçe, kısıtsız ifade edilebilmesi yer almaktadır. Çünkü; “Herkes aynı şeyleri söylese, ortaya yeni bir şey çıkmaz ki. Sadece liderin, öncünün, yukarıdakilerin veya sesi en çok çıkanın söyledikleri tekrarlanır. Bu da doğal olarak yeni bir şeyler yaratılmasının önündeki engellerden birisidir.” Tam da bu nedenle bir anayasanın “Öncelikle özgürlükleri artırmasını” vurguluyor ve “Özgürlükler artınca insanlar geleceğe daha kolaylıkla yatırım yapıp, ekonomide, siyasette, bilimde ve sosyal hayatta yeni fikirlerin peşine düşüp, yeni fikirler üretip sinerji yaratıyorlar” diyordu. 1961 Anayasası’ndan sonra üniversitelerdeki atılımı da ekonomide yaşanan “Altın Çağı” da bu özgürlük ortamına bağlıyordu.

Değişim

Hoca’nın bilim dünyasına katılacaklara, bilim adamı olmak isteyenlere ve yöneticilere işaret ettiği, gösterdiği bir husus da hayatın, bilimin ve hatta insanın kendisinin sürekli değiştiği idi. O nedenle “Hayatım, öğrendiklerimin, bildiklerimin eksik veya yanlış olduğunu öğrenmekle geçti” demekle insanın ve özellikle bilim adamının kendi geçmişinden özgürleşebilmesini anlatmaya çalışıyordu. “İnsan en çok yanılgılarından öğrenir” derdi. “Ben yanılmam hep doğru söylerim konusunda ısrar edersen, hep eskileri söylüyorsun demektir ki, dünya değişiyor, hem de sürekli değişiyor. O günkü dünya başka, şimdiki başka”.

Çeşitlilik

Tuncer hoca “Çeşitlilik bütün toplumların en önemli özelliklerinden biridir. Bu genellikle göz ardı edilir. Hâlbuki çeşitlilik-farklılık, insanı her şeyden önce çok daha özgür yapar, çok da müsamahalı yapar, hoşgörülü yapar: ‘Bak bu da böyle düşünüyor’. ‘Neden böyle düşünüyor?’ Demek ki ‘böyle de düşünülebilirmiş’. Bunlar insanı çok zenginleştiren unsurlar. Ben de Mülkiyenin bu verimli ortamından hem öğrenci olduğum zaman hem de sonraki dönemlerde çok şeyler öğrendim” der ve “Tek tipten bir şey çıkmaz” diye de ilave ederdi. Tam bu noktadan hareketle her şehirde, kasabada üniversite açılmasına karşı çıkardı. Çünkü farklı şehirlerden gençler bir araya geldikçe farklılıkları görüp yaşayabilirlerdi, öğrenci yüksek öğrenime başlayınca şaşırıyordu. Kendi yöresindeki okula giden öğrenciler “farklılıkları yaşayamaz ve şaşıramazlardı.” Dolayısıyla, çeşitlilik kayboldukça kısırlaşma ve içe kapanma başlardı. Maalesef, son yıllarda her kasabaya eskinin Kamu İktisadi Teşebbüslerinin yerine üniversite veya yüksek okul açılıyor, dünya listelerinde yer almak yerine bununla övünüyor. Hoca da bu konuda net fikirler ileri sürüyordu: “Üniversite dediğiniz başka bir şeydir. Üniversite büyük şehirlerde olmalı. Alt gelir gruplarından gelen gençler üniversiteye geldiklerinde şaşırılabilir ve orada karşılaştıkları yeni dünyayı inceleyip, beğendiklerini benimsemeliler”, gençler büyük şehre geldiklerinde şaşırılabilir, çünkü şaşıracaklar ki dünyaları değişsin, dünyaları değişmezse bakışları da değişmez aynı ortam içinde kalırlar, dolayısıyla da gelişime kapalı halde hayatlarına devam ederler derdi.

Sürekli Merak

Tuncer Bulutay yeni şeyler öğrenmek, yurt içinden ve dışından başkalarının dediklerini takip etmek için Ankara’daki uzman kütüphaneleri gezdi ve yeni yayınları ve dergileri takip eder, bir doktora talebesi gibi notlar alırdı. Her Perşembe, Sermaye Piyasası Kurulunun kütüphanesine gelir bir köşeye çekilir, saatlerle takip ettiği dergileri ve kitapları okur ve öğrenme isteğini tatmin etmeye çalışırdı. Sorduğumuzda da “kendimi yeniliyorum” derdi. “Okuyup yazmazsanız, sürekli yeni şeyler öğrenmezseniz bitersiniz” diye de tavsiyede bulunurdu.

Bilim insanlarına önerileri arasında ön sıralarda yer alan tespiti ise merak, “merak olmadan olmaz” derdi. Emekliliğinin üzerinden yıllar geçmesine rağmen hep merakının peşinden koştu. Hatta 1990’ların ortasında Denizli ve Gaziantep illerinin hem sanayide hem de ticarete diğer illere göre hızlı gelişmesinin nedenlerini merak ediyor ve bu merakını da çevresindekilere bulaştırıyordu.

Bu merak, anlamaya çalışma ve ardında Türkiye için sonuçlar çıkarılabilir mi? düşüncesinden hareketle Devlet Planlama Teşkilatı, Sermaye Piyasası Kurulu ve Devlet İstatistik Kurumu temsilcilerini bir araya getirerek “Denizli-Gaziantep’te Ne Oluyor?” projesinin oluşturulmasına, organizasyonuna, yürütülmesine önyak olmuştu⁶.

Karşı Görüşlerden Öğrenmek

Bilim insanlığının özelliklerinden biri olarak karşı görüşleri dinlemenin önemine çok vurgu yapardı. “Tartışmaya çıkanların karşı tarafı mat etmeye yönelik” yaklaşımlarının esas olduğu, ortamlarda da farklı fikirlerin hiç gündeme bile getirilmediğini düşünürsek “En çok karşı görüştekilerden öğrendim” tespitinin, onun alçak gönüllülüğe ve öğrenmeye verdiği önemini anlayabiliriz. “Samuelson’un görüşlerini benimserdim ama en çok da M. Friedman’dan yararlandım...Karşıt görüşler olmazsa, sistemin aksaklıkları belirtilmezse... çok fazla şey öğrenemiyorsun. İnsan karşıtlarını okursa kendini geliştirir, karşıtlarından öğrenir. Aksi takdirde hep iman tazeleme oluyor. Seni destekleyenler ise sadece pohpohluyor.” Dolayısıyla tek tip fikrin olduğu ortamlarda üretilenlerin genetik olarak bozulmuş olma ihtimali bir hayli yüksek oluyor.

Yazmak

Hoca, yazmanın ne kadar önemli olduğunu vurgular ve “yazın” derdi. “Yazmak insanın düşüncesine bir intizam getiriyor, sistematiklik getiriyor. Bir de yazdığınız kalıcı oluyor. Sözlü ifadeler geçip gidiyor. Yazdıklarınız topluma mâl olduğu gibi, sizi yazarken daha düzenli olmaya, etraflı düşünmeye ve çalışmaya yönlendiriyor.” diyerek düşünen insanları yazmaya davet ediyordu.

İyi İktisatçı

Hoca’nın, ülkemizde iktisat öğreniminin ve camiasının temel direklerinden olması ve pek çok kavramı ve yeniliği⁷ onun tanıtmasından hareketle, iktisatçılara ve iktisatçı olmak isteyenlere bazı öğütlerini de vurgulamadan geçmemek gerekir. Ona göre iktisat, matematiksel ve arz ve talep eğrilerinden oluşan bir disiplin değil, matematikten edebiyata, edebiyattan psikolojiye, psikolojiden tarihe kadar pek çok disiplini yatay kesen bir disiplin olmasıdır. O nedenle de iyi iktisatçı olabilmek için öncelikle iyi okuyucu olmak ve hemen hemen hayatın her dalından okumak gerekmektedir. Kuantum fiziğinin, parçacık fiziğinin, karmaşıklığın ve kaosun iktisadın temel meseleleri arasında sayılmalıdır.

Bilim Adamının Sorumluluğu

Tuncer Hoca'nın bilim adamı konusundaki görüşlerinde vurgulanması gereken bir nokta da, bilim adamının sorumluluğudur. 2016'nın son günlerinde TÜİK, milli gelir serilerinde büyük değişiklikler yaptı ve hatta hesaplama yöntemlerini değiştirdi. Reel GSYH hesaplamaları yerine zincirlenmiş hacim endeksini uygulamaya başladı. Sorumlu bir bilim adamı olarak Hoca, diğer hocalarla beraber çalışarak onlarla birlikte bu değişikliğin ne kadar hatalı olduğunu anlatmak üzere, herhangi bir maddi menfaat gözetmeden TÜİK ve Kalkınma Bakanlığının kapılarını ařındırmıřtı⁸. Hoca bu uğraşmalarını "yarınki nesiller bu işler olurken sen, bilim adamı olarak ne yaptın dediklerinde bir kenarda bekledim dememek için yaptım" diye açıklıyordu.

Daima Bilim

"Hayat sürekli değişen ve çelişkiler içerdiiğinden tek boyutlu rasyonel bir otonomla açıklamanın olanağı yoktur" derdi⁹. Bu durumda, ona göre yapılabilecek şey "daima bilim yapmak, irdelemek ve incelemektir... Sonuçta kesin hatta anlamlı sonuçlara ulaşılamayacağı bilinse ya da öngörölse bile irdelemekten vazgeçmemek, bu davranış biçimini rasyonel bulmayanlar bulursa, hatta bu savda bir haklılık payı olsa da bu yolda ısrar etmek" gerekmektedir. "Bu irdelemenin en iyi yolu da önce kendini anlamaya çalışmaktır. Tıpkı Yunus Emre'nin dediği gibi":

"Beni bende demen, ben de değilim
Bir ben vardır bende, benden içeri"

Ve Bir şiir

Tuncer Bulutay, hayatı boyunca şiir ve edebiyatla bir arada olmuş; okumaya, öğrenmeye çalışmıştır. Bazı toplantılarda Nazım Hikmet, Yunus Emre'den, Orhan Veli gibi şairlerden çeşitli şiirleri teklemekten, bütün duygusuyla beraber okurdu. O nedenle aşağıdaki şiir, onun hem bilimsel yaklaşımlarını hem de şiir tutkusunu ifade etmektedir. Hatta "bu sözlerin benim olmasını ne çok isterdim, ama adam yedi yüz yıl önce yazmış" diye de duygularını açıkça ifade etmişti.

Her gün bir yerden göçmek ne iyi
Her gün bir yere konmak ne güzel
Bulanmadan, donmadan akmak, ne hoş!
Dünle beraber gitti cancağzım,
Ne kadar söz varsa düne ait
şimdi yeni şeyler söylemek lazım...

Mevlâna Celaleddin Rumi

Sonnotlar

1 Anma etkinliğinin gerçekleşmesi için sunduğu özverili destek için SBF İktisat Bölümü Araştırma Görevlisi Özgün Yorga'ya, yapılan konuşmaları yazıya aktaran ve dergimizde yayınlanmasını sağlayan öğrencilerimiz Müge Batmaz, Aleyna Çoban, Dilara Bengü, Elif Nur Ergüz, Fadime Kuş, Hazal Özcan, Öykü Ateş, Serra Timur, Ümit Tanır, Utku Erol, Zeynep Küçükkaya, Kaan Şahin'e teşekkürü bir borç biliriz.

2 KHK'liler konusunda ise hep üzölmüş ve üniversitelerin üniversite olması konusunda bir darbe gibi değerlendirmişti.

3 Prof.Dr. İsmail Türk'e Armağan, Tuncer Bulutay, Selim Soydemir, Dilek Özkök Çubukçu (edts) Mülkiyeliler Birliği Yayını, 2013

4 Tuncer Bulutay'ın Bilimsel Yolculuğu, Tuncer Bulutay, Selim Soydemir; Mülkiyeliler Birliği Yayını

5 Tuncer Hocayla "Tuncer Bulutay'ın Bilimsel Yolculuğu" söyleşisini yaptığımız sırada OHAL vardı.

6 Projeye çok emek ve para harcandı, ama yeni gelen yöneticilerin ilgi alanına girmemesi yüzünden proje, maalesef bitirilemedi.

7 Matematiksel iktisadı Türkiye'ye getirenlerden ilk olması

8 Tuncer Bulutay, Ercan Uygur, Oktar Türel ve Aşkın Türel beraberce TÜİK'e ve Kalkınma Bakanlığı'na giderler görüşlerini iletirler, görüşleri dikkate alınmaz ve sonunda görüşlerini Cumhuriyet Gazetesi'nin 28 Mart 2017 tarihli Akademi Eki'nde "Yeni Ulusal Gelir Serileri Üzerine Gözlem ve Değerlendirmeler" başlığı ile yayınlılar.

9 Bulutay T. 2004: "İktisat Kuramının Temel İlkeleri ve Eleştirileri", İktisat İşletme ve Finans dergisi, Yıl 19, Sayı 224, s 30-91.

Mülkiye Dergisi Sayı 47[1] İçin Çağrı Metni

Feminist Politika: Eşit Yaşam ve Eşit Vatandaşlık Hakkı

Hızlı otoriterleşme dalgasının neoliberalizmle olan paydaşlığı eşitlik adına geride kalanları silip süpürürken otoriter siyasetin aktif ve atıl hegemonyasını üstüne kurduğu toplumsal cinsiyet rejimi son derece tanıdık ama bir o kadar da yeni iktidar biçiminin sömürü zemini olmaya devam etmektedir. LGBTİ+ ve kadın nefretini politik şiarı haline getiren ve dünyanın hemen her yerinde yükseliş trendine erişen otoriter yönetimler için vazgeçilmez olan bu tahakküm ilişkisi, geçmişten bugüne patriyarkanın nüfuzunu dile getirmekle birlikte aktivistlerin feminist bilinçle eşitlik ve demokrasi lehine açtıkları gedik, otoriter yönetimlerden çıkışın önemli bir bileşeni olarak belirmektedir.

Biz de hem Türkiye hem de dünya siyaseti ve ekonomisi için son derece önemli olan feminist politika temalı bir sayı planlıyoruz. Son yıllarda önemi ve gücü artan feminist politikanın, Mülkiye Dergisi'nin entelektüel ve politik yayın çizgisinde önemli tartışmalara kapı aralayacağını öngörüyoruz.

Yaşam hakkı ve eşit vatandaşlık hakkının yanı sıra uzunca süre kâğıda kaleme yaklaştırılmayarak yazma hakkından mahrum edilen, yazsa bile yazdıklarına el konulan kitlelerin sanattan ekonomiye, siyasetten hukuka birçok alanı içine alan feminist politika taleplerinin akademik icracısı olma gayesiyle "feminist politika" özel gündemi ile sizlerle buluşmak istiyoruz. Bu bağlamda, aşağıda sıralanan temel temalar başta olmak üzere merkezine feminist politikayı alan yazılarınızı heyecanla bekliyoruz.

- Feminist Siyaset Kuramı gözünden Türkiye'de Toplumsal Cinsiyet Karştı (anti-gender) Hareketler
- Kadın ve LGBTİ+ Bireylerin İnsan Hakları
- Kesişimsellik Kuramının Türkiye'deki Feminist Kuram ve Mücadele ile ilişkisi
- Feminist Siyaset ve Yönetim: Tarihsel Bağlam ve Güncel Tartışmalar
- Eşitlik, Farklılık, Adalet ve Farklı Feminizmler
- Feminist Politik İktisat ve Kadın Yoksulluğu
- Sosyal Politikanın Değişen Cinsiyetçi Yapısı
- Uluslararası Feminist Politika
- Yerel ve Küresel Ölçekte Feminist Direnişler
- Türkiye'de Beden Politikaları
- Kadına Yönelik Şiddet
- Ekofeminizm: İklim Adaletsizliğine Karşı Feminist Politika
- Toplumsal Cinsiyete Dayalı Şiddetle Mücadele

-Feminist M¼cadelenin Diğer Toplumsal Hareketlerle İlişkisi
-Kentte Kadın

M¼lkiye Dergisi Edit¼r Ekibi

¼zet g¼nderimi için son tarih : 15 Haziran 2022

Makale g¼nderimi için son tarih : 15 Eyl¼l 2022

Sayının yayımlanma tarihi : 15 Mart 2023

Mülkiye Dergisi Sayı 47[4] İçin Çağrı Metni

Mülkiye Dergisi Cumhuriyet'in Yüzüncü Yılı Özel Sayısı

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunun yüzüncü yılı dolayısıyla hazırlanacak olan Mülkiye Dergisi Özel Sayısı'nda cumhuriyetin kuruluş döneminden bugüne ülkenin toplumsal, ekonomik ve siyasal hayatını şekillendiren süreçler ve mücadele alanları irdelenecektir. Dosya kapsamında cumhuriyetin ilanı öncesinde var olan toplumsal taleplerin ve bu talepler tarafından biçimlendirilen siyasal söylemlerin cumhuriyetin hukuki ve kurumsal yapısının oluşmasındaki etkileri, bu hukuki ve kurumsal yapının yeni toplumsal ve siyasal mücadele alanlarının kurulmasındaki rolü ve Türkiye'nin uluslararası sistem içerisindeki pozisyonunun yüz yıllık bir değerlendirilmesinin yapılması hedeflenmektedir.

Cumhuriyet'in yüzyıllık tarihinin içinde var olan devamlılıkların ve dönüşümlerin kapsamlı bir incelemesini hedefleyen özel sayıya katkı sunmak için aşağıda listelenmiş başlıklar altında değerlendirilebilecek makalelerinizi bizimle paylaşabilirsiniz.

Başlıklar

- Cumhuriyetin kuruluşu sorunu
- Erken cumhuriyet dönemi siyasal ve toplumsal gelişmeleri
- Cumhuriyet tarihi anayasal gelişmeler ve kurumlar
- Cumhuriyet ve idare sorunu
- Cumhuriyet ve yurttaşlık
- Cumhuriyetin yüz yıllık tarihinde cinsiyet eşitliği ve toplumsal cinsiyet
- Cumhuriyet ve toplumsal sınıflar
- Cumhuriyet döneminde ekonomi ve kalkınma fikri
- Cumhuriyet, laiklik ve din
- Cumhuriyet ve demokrasi
- Cumhuriyet tarihinde eğitim sorunu
- Cumhuriyet, bilim ve üniversiteler
- Cumhuriyet tarihinde spor
- Cumhuriyetin kentsel mimarisi

- Cumhuriyet köy ve köylülük sorunu
- Cumhuriyet döneminde uluslararası ilişkiler

Mülkiye Dergisi Editör Ekibi

Özet Gönderimi İçin Son Tarih :15 Şubat 2023

Makale Gönderimi İçin Son Tarih : 15 Mayıs 2023

Özel Sayı Yayınlanma Tarihi : 29 Ekim 2023

Mülkiye Dergisi Yayın İlkeleri ve Yazım Kuralları

Mülkiye Dergisine gönderilecek yazıların daha önce yayımlanmış ya da başka bir dergide yayımlanmak üzere değerlendirme aşamasına girmiş olmaması gerekmektedir. Yazıların dergiye www.mulkiyedergi.org adresi üzerinden gönderilmesi gerekmektedir.

Mülkiye Dergisinde yayımlanan tüm yazıların sorumluluğu yazarına aittir. Gönderilen yazıların yayımlanması yayın kurulunun kararına bağlıdır. Dergide yayımlanan yazılara telif ücreti ödenmez. Yazılar yayımlanmasa da yazar(lar)ına iade edilmez. Dergide yayımlanan yazıların telif hakkı Mülkiye Dergisine aittir. Yayımlanmış yazının tamamının tekrar yayımlanması Mülkiye Dergisinin iznine bağlıdır. Mülkiye Dergisinde yayımlanan yazılardan kaynak belirtme koşuluyla alıntı yapmak serbesttir.

Mülkiye Dergisi, yılda dört kez yayımlanan ve çift kör hakemlik sistemine göre çalışan eleştirel bir sosyal bilimler dergisidir. Dergi, 2012 yılından itibaren COPE (Committee on Publishing Ethics) üyesidir. Bu nedenle, yazarlar ve dergide görev yapanlar COPE'un belirlemiş olduğu etik standartlarla bağlıdır. Söz konusu standartlara ilişkin detaylı bilgi dergimizin internet sitesinden ulaşılabilir.

Genel Kurallar

i. Tüm yazılar (makale, kitap eleştirisi, vb.), MS Word programında, Calibri karakterinde, 11 punto ve 1,5 aralıkla yazılmalıdır. Yazının kapak sayfasında sadece yazının başlığı, yazar(lar)ın ad(lar)ı ve kurum bilgileri yer almalıdır. Yazışmaların yapılacağı adres belirtilmeli ve yazar(lar)ın açık posta adres(ler) i yanında, varsa faks numarası ve elektronik posta adres(ler)i de verilmelidir. İkinci sayfada özet ve anahtar sözcükler bulunmalıdır.

ii. Genel yazım kuralları için Türk Dil Kurumu'nun internet sitesinde (www.tdk.org.tr) yayımlanmakta olan esaslar benimsenmelidir.

iii. Makaleler, özet, anahtar kelimeler, sonnotlar ve referanslar da dâhil olmak üzere 7000-12000 kelime; kitap eleştirileri 1000-3000 kelime; diğer yazılar (vaka incelemesi, etkinlik değerlendirmesi, yorum vb.) 3000-6000 kelime arasında olmalıdır.

iv. Makaleler için 300-400 kelimelik Türkçe ve 300-400 kelimelik İngilizce özet ile her iki dilde beşer anahtar sözcük hazırlanmalı, 10 punto ve tek aralıkla yazılmalıdır.

v. Yazılarda en fazla dört düzeyde başlık kullanılmalıdır. Bu başlıklar hiyerarşik olarak şu biçimde yazılmalıdır:

Birinci Düzey Altbaşlık : XXXXXXXXXXXX (ilk harfi büyük ve koyu)

- İkinci Düzey Altbaşlık : XXXXXXXXXXXXX (İlk harfi büyük ve italik)
- Üçüncü Düzey Altbaşlık : i) XXXXXXXXXXXX (i, ii, iii, vb. ile başlar)
- Dördüncü Düzey Altbaşlık : - XXXXXXXXXXXX (Tire işaretiyle başlar)

vi. Yazılarda, paragraf başı içeriden olmamalı, iki paragraf arasında bir satır boşluk bırakılmalıdır.

vii. Yazılarda, açıklama notu dipnot olarak değil sonnot biçiminde verilmelidir. Yazarların açıklama notu sayısını asgari düzeyde tutmaya özen göstermeleri beklenmektedir. Makalenin sonuna eklenecek sonnotlar, 10 punto ve tek aralık yazılmalı, iki sonnot arasında bir satır boşluk bırakılmalıdır.

viii. Yazılarda kullanılan grafik, fotoğraf, tablo vb. görseller, metin içerisinde uygun yerlere yerleştirilmelidir. Bu tür görseller Tablo1, Tablo2, Şekil1, Şekil2, Ek1, Ek2 biçiminde sıralanmalıdır.

ix. Kapak sayfası dışında, metin içerisinde yazar(lar)ın adı yer almamalıdır. Kaynakçada yazar(ar)ın kendi çalışmalarına referans verilmişse, yazar(lar)ın adı yerine yalnızca “Yazar” ifadesi yazılmalı ve yıl belirtilmeli, yazar(lar)ın çalışmalarına dair başka hiçbir bilgi (makale başlığı, kitap adı, vb.) yer almamalıdır. Yazar(lar)ın adı ayrıca Word formatındaki metnin ‘Özellikler’ seçeneğinden de silinmelidir (Bu seçeneğe Microsoft Word programının ‘Dosya’ bölümünden ulaşılabilir).

x. Alıntılar çift tırnak (“ ”), vurgulama için ise tek tırnak (‘ ’) kullanılmalıdır.

Referans Kuralları

Makalelerdeki referanslar Harvard sistemine göre yazılmalıdır. Buna göre;

i) Bir kaynağa genel olarak referans verilecekse ve yazarının adı metinde geçiyorsa, parantez içinde sadece eserin yayın yılı yer almalıdır.

Örnek: Özbek (1999) bu konuda daha eleştirel bir tutum sergilemektedir.

ii) Bir kaynağın belli bir sayfasına (veya sayfa aralığına) referans verilecekse ve yazarının soyadı metinde geçiyorsa, parantez içinde yayın yılı ve sayfa numarası/ sayfa aralığı yer almalıdır.

Örnek: Sömürgecilikle emperyalizmi karşılaştıran Ferro (2002: 48) ...

iii) Bir kaynağın belli bir sayfasına (veya sayfa aralığına) referans verilecekse ve yazarın adı metinde geçmiyorsa, parantez içinde yazarın soyadı, yayın yılı ve sayfa numarası yer almalıdır.

Örnek: Savaşın örgütlenmesi, devletlerin karakterinde belli bir farklılaşma

yaratmıştır (Tilly, 2005: 40-44).

iv) Birden çok yazarlı bir kaynağa atıf yapılırken yazarların soyadları arasına “ve” konmalıdır. Şayet yazar sayısı üçten fazlaysa ilk yazarın soyadından sonra “vd.” yazılmalıdır.

Örnek: Komünist Manifesto’da da belirtildiği gibi (Marx ve Engels, 1998: 55), ...

Örnek: 20. yüzyıla ilişkin bir diğer önemli çalışmada (Best vd., 2006), ...

v) Bir konuda birden çok kaynağa aynı anda referans verilecekse, bu kaynakları ayırmak için “;” işareti kullanılmalıdır.

Örnek: Bismarck’ın kurduğu ittifaklar sistemi (Armaoğlu, 1975: 184-212; Ülman, 2002: 144-157) ...

vi) Bir yazarın aynı tarihli birden çok kaynağı kullanılmışsa, bu kaynakların yayın yıllarına bitişik olarak a, b, c ... harfleri konulmalıdır.

Örnek: Çetin Altan, son altı ay içinde bu konuyu üç kez ele almıştır (2012a; 2012b; 2012c).

vii) Bir yazarın farklı tarihli kaynaklarına aynı anda referans verilecekse bu kaynakların yayın yılları arasına virgöl konulmalıdır.

Örnek: Osmanlı tarihiyle ilgili çalışmalarında Timur (1994, 1996, 1998), ...

viii) İkincil kaynağa referans verilecekse önce ikincil kaynağa ait bilgiler verilecek, bunun ardından “aktaran” ifadesi yazılarak ve aktaran kaynağa ait bilgiler belirtilecektir.

Örnek: 1983-1986 döneminde Fransa’nın Bask bölgesinde GAL tarafından yapılan eylemlerde, 10’u ETA’yla hiçbir bağı bulunmayan Fransız olmak üzere 27 kişi hayatını kaybetmiştir (Roller, 2002: 116 aktaran Aktoprak, 2010: 382)

ix) Bir kurumun yayınına referans verilecekse kurum adı, yayın yılı ve varsa sayfa numarası sırasıyla yazılmalıdır.

Örnek: Konuyla ilgili veriler (TÜİK, 2011: 7) ...

x) Süreli yayınlara referans,

- Köşe yazısı/makale: Yazarın soyadı, yılı ve sayfa numarası.

Örnek: Balyoz davasıyla ilgili eleştirilerin dile getirildiği bir yazıda (Çetinkaya, 2012: 5) ...

- Yazarı belli olmayan haber: Yayının adı (İtalik), tarihi ve varsa sayfa numarası.

Örnek: Düşürülen uçakla ilgili olarak ortaya atılan bazı iddialar (The Economist,

2012: 16) ...

xi) Elektronik kaynaklar:

- Bir internet sitesinde yazarı belli olmayan bir kaynağa verilecek referanslar sonnotlarda, Belgenin başlığı, (belge tarihi). İnternet adresi. Son erişim tarihi, GG/AA/YYYY biçiminde yazılmalıdır.

Örnek: The Monnet Plan. <http://www.cvce.eu/recherche/unit-content/-/unit/5cc6b004-33b7-4e44-b6db-f5f9e6c01023/4802c240-1497-4127-9b14-f7b6896d6fd9>. Son erişim tarihi, 15/10/2012.

- Süreli yayınlarda yazarı belli olan kaynağa referans: Yazarın soyadı ve yayın yılı.

Örnek: Balyoz davasıyla ilgili eleştirilerin dile getirildiği bir yazıda (Çetinkaya, 2012) ...

xii) Metin içerisinde yer alan alıntılarını kısaltmak için üç nokta şu şekilde kullanılmalıdır:

Örnek: Günümüzde devletin içine düştüğü zor duruma ilişkin şu saptama yerindedir:

Devlet şimdi çok daha sorunlu bir konumdadır. Bir yandan ulusal çıkar adına büyük sermayenin faaliyetlerini düzenlemesi talep edilmekte, öte yandan ise, yine ulusal çıkar adına, ulusötesi ve küresel finans kapitali cezbetmek ve daha çekici ve kârlı iklimlere doğru sermaye kaçışını... engellemek için “iş hayatı açısından çekici bir ortam” yaratmaya zorlanmaktadır. (Harvey, 1999: 195)

Örnek: Bu açıdan bakıldığında “paradoksal biçimde, köylü devriminin nihai zaferi... köylülüğün sonunu getirir” (Hardt ve Negri, 2004: 140).

xiii) Dört satırı geçecek alıntılar için bir satır atlanarak içeriden paragraf başı yapılmalı ve alıntı, tırnak içinde olmaksızın, 1 satır aralığında ve 10 punto büyüklüğünde yazılmalıdır.

Örnek: Günümüzde devletin içine düştüğü zor duruma ilişkin şu saptama yerindedir:

Devlet şimdi çok daha sorunlu bir konumdadır. Bir yandan ulusal çıkar adına büyük sermayenin faaliyetlerini düzenlemesi talep edilmekte, öte yandan ise, yine ulusal çıkar adına, ulusötesi ve küresel finans kapitali cezbetmek ve daha çekici ve kârlı iklimlere doğru sermaye kaçışını... engellemek için “iş hayatı açısından çekici bir ortam” yaratmaya zorlanmaktadır. (Harvey, 1999: 195)

Örnek: Günümüzde devletin içine düştüğü zor duruma ilişkin Harvey (1999:

195) Şu saptamayı yapmaktadır:

Devlet Şimdi çok daha sorunlu bir konumdadır. Bir yandan ulusal çıkar adına büyük sermayenin faaliyetlerini düzenlemesi talep edilmekte, öte yandan ise, yine ulusal çıkar adına, ulusötesi ve küresel finans kapitali cezbetmek ve daha çekici ve kârlı iklimlere doğru sermaye kaçışını... engellemek için “iş hayatı açısından çekici bir ortam” yaratmaya zorlanmaktadır.

xiv) Kişisel görüşmelere verilecek referanslar Şu Şekilde yazılmalıdır:

rnek: Bu konuya kuşkuyla yaklaŐtıđını belirten elenk (Kişisel görüşme, 10.12.2012)...

Kaynakça Yazımı

Makalenin sonuna eklenecek Kaynakça, 10 punto, tek aralık ve Harvard sistemine göre yazılmalıdır. Buna göre;

i) Tüm kaynaklar, yazarların soyadlarına göre alfabetik olarak sıralanmalıdır.

ii) Yazarların soyadları, sadece baş harfleri büyük olacak Şekilde yazılmalıdır.

iii) Bir yazarın birden çok eserinden yararlanılmıŐsa, yazarın adı her eser için yeniden yazılmalı ve sıralama eserlerin tarihlerine göre eskiden yeniye doğru yapılmalıdır.

iv) Kaynakça yazımı için gerekli olan bilgilerin eksik olması halinde aŐađdaki işaretler kullanılacaktır:

tarikh yok	t.y.
basım yeri yok	y.y.
yayıncı yok	yay.y.

v) Kitap Şu Şekilde yazılmalıdır:

rnek: Kurlansky M (2005). 1968: The Year That Rocked The World. London: Vintage.

rnek: Marx K ve Engels F (1998). Komünist Manifesto. ev. M Erdost, Ankara: Sol Yayınları.

rnek: Oran B (der) (2001). Türk Dış Politikası. Cilt I, 2. Baskı, İstanbul: İletifim Yayınları.

rnek: Best A vd. (2008). Uluslararası Siyasi Tarih: 20. Yüzyıl. ev. T U Bilge ve E

Kurt, İstanbul: Yayın Odası.

vi) Derleme kitapta bölüm şu şekilde yazılmalıdır:

Örnek: Ferrarotti F (1997). Bir Karşı Kültürün Doğuşu: Kropotkin'den Sakharov'a. İçinde: F Mayor ve A Forti (der), Bilim ve İktidar, Çev. M Küçük, Ankara: TÜBİTAK, 107-123.

Örnek: Akdevelioğlu A ve Kürkçüoğlu Ö (2001). Orta Doğu'yla İlişkiler. İçinde: B Oran (der), Türk Dış Politikası, Cilt I, 2. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 357-369.

vii) Dergiden makale (söz konusu dergide aksi belirtilmedikçe) şu şekilde yazılmalıdır:

Örnek: Okay M O (2003). Modernleşme ve Türk Modernleşmesinin İlk Dönemlerinden İnanç Krizlerinin Edebiyata Yansıması. Doğu Batı Düşünce Dergisi, 3, 53-64.

Örnek: Cooke P (1988). Modernity, Postmodernity and the City. Theory, Culture and Society, 5(2-3), 475-492.

Örnek: Türel O (2011). 2011 Yazında Orta Doğu'yu Düşünürken. Mülkiye Dergisi, 35(3), 9-60.

viii) Tez şu şekilde yazılmalıdır:

Örnek: Albayrak Ö (2003). Refah İktisadının Teorik Temelleri: Piyasa Refah İlişkisi. (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara: Ankara Üniversitesi.

ix) Süreli yayınlar şu şekilde yazılmalıdır:

- Yazarı belli olan haber/köşe yazısının yazımı

Örnek: Zeyrek D (2012). Savaş Değil Barış. Radikal, 19 Ekim, 7.

- Yazarı belli olmayan haber şu şekilde yazılmalıdır:

Örnek: Radikal (19/10/2012). Yüksekova'da bir okul kundaklandı. 12.

x) İnternet kaynakları şu şekilde yazılmalıdır:

- Süreli yayında yazarı belli olan haber/köşe yazısının yazımı

Örnek: Zeyrek D (2012). Savaş Değil Barış. Radikal, 19 Ekim. Son erişim tarihi, 21/10/2012.

- Süreli yayında yazarı belli olmayan haber şu şekilde yazılmalıdır:

Örnek: Radikal (19/10/2012). Yüksekova'da bir okul kundaklandı. Son erişim tarihi, 21/10/2012.

- Yazarı belli olmayan kaynakların yazımı

Belgenin başlığı. internet adresi. Son erişim tarihi, GG/AA/YYYY.

Örnek: The Monnet Plan. <http://www.cvce.eu/recherche/unit-content/-/unit/5cc6b004-33b7-4e44-b6db-f5f9e6c01023/4802c240-1497-4127-9b14-f7b6896d6fd9>. Son erişim tarihi, 15.10.2012.

- Yazarı belli olan kaynakların yazımı

Yazarın soyadından sonra adının baş harfi (varsa tarih). Belgenin başlığı. internet adresi. Son erişim tarihi, GG/AA/YYYY.

Örnek: Chomsky N (06.10.2012), Issues That Obama and Romney Avoid. <http://www.zcommunications.org/issues-that-obama-and-romney-avoid-by-noam-chomsky>. Son erişim tarihi, 19.10.2012.

x) Kurum raporu şu şekilde yazılmalıdır:

Kurum adının kısaltması (Kurumun tam adı) (belge tarihi). Belgenin başlığı. Yayın yeri: Kurum adı/yayıncı.

Örnek: TÜİK (Türkiye İstatistik Kurumu) (2011). İstatistiklerle Türkiye 2011. Ankara: TÜİK.

xi) Kişisel görüşme şu şekilde yazılmalıdır:

Örnek: Taner Timur'la kişisel görüşme, 27.09.2012.

xii) Yazı içinde referans verilen ikincil kaynaklar Kaynakça içinde gösterilmemelidir.